

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПОЛІТИЧНИХ
І ЕТНОНАЦІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ІМ. І.Ф. КУРАСА

Кривошея В.В.

КОЗАЦЬКА ЕЛІТА ГЕТЬМАНЩИНИ

Київ
2008

УДК 94(477) «16/17»
ББК 63.3 (4Укр)
К-82

*Рекомендовано до друку Вченою Радою
Інституту політичних і етнонаціональних досліджень
ім. І.Ф.Кураса НАН України
(Протокол №4 від 26.06. 2007 р.)*

Рецензенти: *Бойко А.В.*, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри джерелознавства, історіографії і спеціальних історичних дисциплін Запорізького національного університету
Мицик Ю.А., доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії Національного університету «Кієво-Могилянська академія»

Кривошея В.В.

К-82 Козацька еліта Гетьманщини. — К.: ІПіЕНД імені І.Ф.Кураса НАН України, 2008. — 452 с.

ISBN 978-966-02-4850

В монографії досліджується процес формування і функціонування козацької еліти Гетьманщини протягом 1648–1782 рр. Книга розрахована для науковців, краєзнавців, викладачів і студентів, усіх, хто цікавиться історією України.

**УДК 94(477) «16/17»
ББК 63.3 (4Укр)**

ISBN 978-966-02-4850

© Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса, 2008
© Кривошея В.В., 2008

ЗМІСТ

Вступ	5
Розділ 1. Джерела, історіографія та методологія дослідження персонального складу козацької старшини	8
1.1. Джерельна база	8
1.2. Історіографія проблеми	30
1.3. Методологія	50
Розділ 2. Козацька старшина армії Богдана Хмельницького (1648–1657 рр.)	64
2.1. Гетьман Богдан Хмельницький і його оточення	64
2.2. Персональний склад старшинського корпусу корінних козацьких полків	76
2.3. Формування старшини полків західної і північно-західної групи полків	94
2.4. Старшина полків січової орієнтації і впливу	102
2.5. Склад старшини північно-східної групи полків	109
Розділ 3. Українська козацька старшина в умовах початкового етапу громадянської війни (1658–1663 рр.)	118
3.1. Гетьман Іван Виговський, його соратники і противники	118
3.2. Старшина гетьманату Юрію Хмельницькому	150
Розділ 4. Козацька старшина в умовах розколу Гетьманщини (1663–1676 рр.)	175
4.1. Старшина гетьманату Павла Тетері	175
4.2. Лівобережна старшина під регіментом гетьмана Івана Брюховецького	181
4.3. Петро Дорошенко і доля козацької старшини Правобережжя (1665 р. — кінець XVII ст.) ..	194

4.4. Гетьман Дем'ян Ігнатович і козацько-старшинські родини	213
Розділ 5. Козацька старшина в умовах суспільно-політичної стабілізації Гетьманщини (1676–1708 рр.)	222
5.1. Старшина гетьманату Івана Самойловича ...	222
5.2. Мазепа і мазепинці	241
Розділ 6. Козацько-старшинські роди в умовах ліквідації козацької держави (1708–1782 рр.)	275
6.1. Гетьман Іван Скоропадський і його оточення	275
6.2. Старшина в умовах посилення імперського тиску в 20-ті рр. XVIII ст.	291
6.3. Козацька старшина і гетьманування Данила Апостола	299
6.4. Українські владні козацько-старшинські родини в 1734–1764 рр.	312
6.5. Старшина в умовах ліквідації полково-сотенного устрою	328
Висновки	345
Список використаних джерел та літератури	353

ВСТУП

Попередні покоління, які заклали основу сьогодення, чіє життя і діяльність становлять суть Історії — є фундаментом кожного роду, спільним корінням народу. Першим істориком, який підняв українську науку про родоводи до рівня світових генеалогічних зразків, був О.Лазаревський. Його послідовниками — В.Модзалевським, Г.Милорадовичем, В.Антоновичем та іншими — продовжувався процес накопичення генеалогічних знань, але ця робота була перервана подіями 1917–1920 років та встановленням диктатури. Утвердження «диктатури пролетаріату» диктувало необхідність розриву зі «старим світом». Родоводи ж були одним з тих могутніх канатів, які поєднували день вчорашній з днем сьогоднішнім. Тогочасним політикам не було потреби в генеалогії: вона та її дані були для них «ідеологічно ворожими». Тому в радянський час з'являлися лише поодинокі розвідки стосовно родоводів. У суспільній свідомості підтримувалися лише свідчення про трудові династії, та й про останні нам не відомо жодного серйозного дослідження.

Історики української діаспори, не маючи достатньої кількості джерел, продовжували генеалогічні традиції на сторінках «Українського історика», а у 1963 році утворили Українське генеалогічне і геральдичне товариство.

Загалом особистостям, як об'єкту української історії, взагалі не поталанило. Починаючи від 1708 р. (анафема Мазепі) прізвища багатьох із них було заборонено згадувати. Друга чверть ХХ століття разом з фізичним знищенням людей знищила людину в історії. Склалася ціла історична школа, що добре знала обмежений набір імен, яких дозволялося згадувати у науковій продукції. Декому із «фахівців» і донині вдається видавати «наукові дослідження», у яких днем з вогнем не знайдеш дійових осіб. Активний пошук генетичного коріння народу став нагальним завданням історичної науки лише в умовах незалежної України.

Серед пріоритетних проблем української історії завжди були дослідження елітарних верств суспільства. У становому суспільстві еліта — це представники різних суспільних верств, які завдяки багатству, здібностям, знанням мають економічну та політичну владу над соціальними інститутами і окремими людьми. Це поняття політико-економічне. Еліта нації — поняття політико-духовне. Елітою нації є представники різних суспільних верств, які

економічно, політично і духовно забезпечують інтереси функціонування нації. Серед них в українській історії визначне місце займали шляхта і козацтво.

У різні історичні епохи першочергову роль відіграють різні типи еліт. Під час війни — це військова еліта, в умовах НТП — наукова, в несвітських державних утвореннях — церковна і т. д. У XVII–XVIII ст. в умовах мілітарної держави і оточення в українській еліті першочергове значення мала козацька старшина, і тому, лише розв'язавши всі проблеми, пов'язані з персональним складом української козацької старшини, спеціальні історичні дисципліни зможуть виразно вплинути на якість, зміст і спрямування розробок з історії Гетьманщини.

На сучасному етапі визріла необхідність проаналізувати надбання попередніх історіографічних періодів розвитку персонального складу старшини, а це вимагає спеціального дослідження, яке б дало глибокий аналіз досягнень, намітило б пріоритетні проблеми і напрями досліджень.

Об'єктом дослідження є генеральна, полкова та сотенна старшина козацьких полків Гетьманщини. З комплексу проблем історії української козацької старшини нами виділено її персональний склад.

Мета дослідження полягає у з'ясуванні персонального складу урядової старшини Гетьманщини (шляхом складення реєстрів), виявленні основних козацько-старшинських родин для з'ясування їх впливу на перебіг основних подій в Україні XVII–XVIII ст. Мета, об'єкт і предмет дослідження визначили основні завдання:

- з'ясувати основні етапи, напрями і ступінь наукової розробки досліджуваної теми;
- систематизувати і охарактеризувати стан джерельної бази;
- визначити методологічні засади, доповнити методику історико-генеалогічних досліджень;
- уточнити структуру старшинських урядів та еволюцію їх місця в козацькій ієрархії, здійснити структурні узагальнення;
- виявити і доповнити персональний склад генеральної, полкової старшини, полковників і сотників, зробити попередні розвідки стосовно складу сотенної старшини;
- систематизувати і доповнити родоводи українських гетьманів;

– виявити основні генеалогічні факти провідних козацько-старшинських родин Гетьманщини, які утримували уряди генеральної старшини, полковників, сотників;

– розглянути соціальні (виявити частку родин шляхетського походження в козацькому середовищі), кланові і регіональні (визначити регіональну типологію основних козацько-старшинських угруповань), національні (узагальнити дані національного складу козацької старшини) відмінності, віросповідання козацької старшини;

– дослідити еволюцію суспільної значущості старшинських родин, періоди їх політичного підйому та занепаду;

– через генеалогічні дослідження здійснити географічну локалізацію так званих іменних сотень, міграційних переходів козацької старшини в межах Гетьманщини.

Хронологічні межі дослідження визначаються часом існування Української козацької держави: 1648–1782 рр. Нижня межа дослідження обумовлена початком Національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст., тобто часом перетворення старшини в правлячу еліту козацької держави. Верхня грань — ліквідацією полково-сотенного устрою і заміною його намісницьким управлінням, тобто часом знищенням козацьких урядів і козацької старшини як суспільно-впливової єдності.

Географічні межі дослідження визначаються територією поширення полково-сотенного устрою козацької держави в його еволюції в рамках визначених хронологічних меж.

РОЗДІЛ 1

ДЖЕРЕЛА, ІСТОРИОГРАФІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПЕРСОНАЛЬНОГО СКЛАДУ КОЗАЦЬКОЇ СТАРШИНИ

1.1. Джерельна база

Дослідження персонального складу козацької старшини спирається на значний і різноплановий масив джерел, типолого-видову класифікацію яких здійснено на основі методики Л.Пушкарьова [1325, 221–226], огляду основних тенденцій стану української археографії історії козацтва Ю.Мицика [1220, 221–226]. Опіраючись на попередній досвід аналізу джерел з історії українського козацтва [1026; 1028; 1253; 1254; 1195, 37–39], приєднуємося до думки, що джерела «говорять лише тоді, коли вмієш їх запитувати... Як тільки ми відмовимося просто протоколювати слова наших свідків, як тільки наміряємося самі примусити їх говорити, необхідно скласти список питань» [885, 38]. Виявлення, відбір і класифікація джерел є початком такої роботи.

Як вказувалося вище, класифікація джерел проблеми опирається на загальну джерелознавчу класифікацію. Враховуючи особливості дослідження, з письмових джерел особлива увага надається документальним. У зв'язку з цим здійснимо класифікацію джерел за походженням і видами. На наш погляд, у класифікації варто відобразити документи державного (як центральних органів влади, так і місцевих), громадського (різних недержавних організацій, насамперед станово-дворянських), церковного і приватного походження. При цьому враховується, що для дослідження проблеми, насамперед, мали українські, російські і польські джерела. Повною мірою використані законодавчі акти, актові джерела, справочинні документи, статистичні матеріали, причому останні для зазначеної проблематики мають першочергове значення. Серед джерел з історії козацтва, а відповідно, й козацької старшини дослідники виокремлюють тринадцять груп джерел [1029, 15–17], усі вони використані у пропонованому дослідженні.

Джерельну базу дослідження становлять письмові архівні матеріали фондів Центрального державного історичного архіву Ук-

раїни в м. Києві та Інституту рукописів НБУ імені В.І.Вернадського. Базовими стали: ф. I (Літературні матеріали), ф. II (Історичні матеріали), ф. VIII (Колекція Київського університету), ф. X (Архів АН України), ф. XII (В.Модзалевський), ф. XIV (Колекція історичних документів ВР НБУ) ІР НБУ. У фондах ЦДІА міститься величезна кількість матеріалів господарчо-правового, генеалогородовідного та статистичного характеру. Крім зазначених архівосховищ, джерельні матеріали зберігаються в Дніпропетровському [701, 7–29], Чернігівському [740, 83–90, 31–46, 72–84, 37–58, 67–82, 62–85] музеях.

Комплексні джерела козацької держави, що виникли у процесі функціонування органів козацької адміністрації, становлять невичерпну інформацію багатьох фондів ЦДІА України в Києві, серед них Генеральна військова канцелярія (ф. 51), похідна Генеральна військова канцелярія (ф. 1501), Генеральний військовий суд (ф. 56), полкові (ф. 63, 72, 75, 80, 83, 94, 96, 98, 102, 108) і сотенні (ф. 61) канцелярії. У фондах ІР НБУ з колекції Київського університету в систематизованому вигляді використано збірки указів ГВК за другу половину 1722–1724 рр., 1726–1727 рр. [634, 635, 636, 637, 638]. Аналіз складу документів лівобережних полкових канцелярій здійснила Г.Швидько [1458, 317–329], Корсунської полкової канцелярії — Ю.Мицик [790, 3–6]. У своїй більшості всі джерела атрибутовані і датовані.

Як уже зазначалося, першочергове значення для вивчення персонального складу старшини мають статистичні матеріали. Звичайно, найбільш цінним джерелом цієї групи є реєстри чи компути, розпочинаючи від першого реєстру одного з охочих козацьких полків 1581 р. [742, 157–162], продовжуючи стислими реєстрами старшини 10–20-х рр. XVII ст. [1223, 157–162], реєстром старшини 1638 р. [1470, 15–19], і, безсумнівно, нещодавно опублікованим з сучасними коментарями реєстром Війська Запорозького 1649 р. [821; 823]. Такий же характер мають «статті» українських гетьманів з урядами Російської держави, які підписувалися старшинами.

Реєстри козацьких полків як офіційні документи описово-статистичного характеру завжди привертала увагу дослідників [1024]. Автору вдалося виявити і використати 76 полкових реєстрів за 1712–1764 рр., які є архівними оригіналами, що вказує на їх високу достовірність. У переписах дворів козаків і старшини називалися не лише імена, а іноді по батькові, вік, родинні зв'язки.

Інформацію про старшину полків за кількістю і тяглістю джерел слід розділити на три групи. Перша група дає змогу простежити поіменні списки протягом кількох десятиліть. До таких відносяться Полтавський полк (1718–1759), 11 реєстрів (1718 [580, 1–188], 1721 [581, 1–210], 1726 [16, 1–131], 1732 [574, 1–568], 1735 [110, 1–291; 176, 1–455], 1737 [115, 1–399; 116, 1–331], 1740 [128, 1–324], 1743 [139, 1–443], 1748 [151, 1–456], 1755 [152, 1–409], 1759 [140, 1–532]) якого дозволяють виявити старшину впродовж 1718–1759 рр. Доповненням до загальнополкових компутів є реєстри окремих сотень. Так, виявлено реєстр Кубеляцької сотні 1723 р. [3, 1–5]. До цих даних слід додати відомості про склад старшини і козаків Полтавського полку 1739 р. [543, 1–29].

Дещо меншу часову тяглість мають 11 реєстрів Чернігівського полку (1732 [158, 1–433], 1738 [168, 1–525], 1739 [120, 1–456], 1740 [111, 1–195; 112, 1–200; 129, 1–562; 123, 1–557], 1741 [135, 1–509; 134, 1–543], 1743 [140, 1–628], 1747 [126, 1–811], 1750 [154, 1–694], 1755 [153, 1–673]), до них додається більш пізній реєстр 1782 р. [544]. Полкові ревізії доповнюються сотенними Сосницької 1724 р. [828, 104–122], Волинської 1724 р. [820, 94–125], Понорницької 1724 р. [5, 1–8], Березнинської 1763 р. [105, 1–416], Роїської сотні 1782 р. [833, 124–132]. Аналізуючи компути Чернігівського полку, дослідниця І.Кривошея вказала на їх високу достовірність [1087, 61]. Крім того, є згадки про ревізії 1702, 1721, 1726, 1734, 1735, 1744, 1752, 1756, 1764 рр., які віднайти та використати не вдалося. Остання з названих частково перекривається даними Рум'янцевської ревізії. Додатково використовуються відомості Чернігівського полку про кількість старшини і рядових козаків у полках 14 червня 1736 р. [541, 1–9].

П'ятнадцять ревізій Переяславського полку (1726 [575, 1–634], що його аналіз здійснив А.Іваненко [1014, 41–47], 1729 [113, 1–144], 1731 [156, 1–362], 1732 [159, 1–670], 1734 [161, 1–527], 1736 [161, 1–535], 1737 [165, 1–694], 1738 [167, 1–628], 1739 [170, 1–575], 1740 [132, 1–491], 1741 [132, 1–519], 1743 [137, 1–554], 1747 [144, 1–512], 1750 [150, 1–735], [155, 1–687]) дають змогу простежити еволюцію старшини в проміжку 1726–1750 рр. Їх доповнюють ревізії Баришівської і Басанської 1744–1755 рр. [616, 1–118], Березанської 1782 р. Переяславського полку, 3-ї Переяславської, Терехтемирівської сотень 1763 р. [107, 1–416].

Дванадцять ревізій Миргородського полку (1711 [390, 1–152], 1719 [391, 1–101], 1723 [579, 1–314; 392, 1–186], 1725 [393, 1–876],

1729 [169, 1–122], 1731 [114, 1–247], 1737 [578, 1–502], 1738 [118, 1–540], 1739 [121, 1–587], 1741 [136, 1–510], 1747 [387], 1752 [136, 1–844]) мають тяглість 41 рік протягом 1711–1752 рр., їх доповнюють реєстри Омельницької і Власівської сотні 1726 р. [12, 1–8; 13, 1–10].

Два десятиліття представлені вісьма реєстрами Гадяцького полку (1731 [157, 1–196], 1736 [577, 1–387], 1738 [1166, 285], 1739, 1740 [121, 1–268], 1741 [125, 1–255], 1747 [145, 1–626], 1750 [172, 1–480]). Найкраще документований 1736 р., стосовно якого, крім реєстру, маємо відомості про кількість старшини і рядових козаків у полку 14 червня 1736 р. [541, 1–9; 37, 1–39]. У фонді «Сотенні канцелярії» з 1767 р. збереглися відомості про проходження служби козаками Куземинської сотні [327, 2–50].

Другу групу полків складають Ніжинський, Прилуцький і Лубенський, які документовані від 8 до 15 років. За 5 ревізіями Ніжинського полку (1732 р. [22, 1–154], 1736 [595, 1–574], 1737 [163, 1–796], 1738 [117, 1–554], 1747 [142, 1–849]) простежується 15 років. До цих ревізій додаються реєстри Конопотської сотні 1711 р. [807], II полкової Ніжинської сотні 1738 р. [175], Кролевецької сотні 1732 р. [21], окремих сотень у різний час Ніжинського полку [173, 1–676]. 6 — Прилуцького (існували, але втрачені компути Прилуцького полку 1695 і 1715 рр. [117, 5]) 1731 [576, 1–269], 1732 [123, 1–320], 1734 [162, 1–251], 1737 [169, 1–365], 1739 [119, 1–423], 1740 [577, 1–384; 127, 1–414]) — охоплюють 9 років.

Крім трьох полкових ревізій лубенських (1740 [572, 1–726], 1745 [131, 1–791; 141, 1–754], 1747 [143, 1–977]), які охоплюють 8 років, окремо вдалося виявити реєстри семи сотень — Роменської 1723 р. [4], Городницької і Чорнуської 1738 р. [40, 1–19], Чигриндубравської 1748 р. [384, 1–25], Лохвицької 1734 р. [342, 1–93], Чорнуської 1734 р. [174], Глинської 1750 р. [328, 2–32].

До третьої групи належать Київський і Стародубський полки, які ревізіями документовані недостатньо. Маємо лише поодинокі реєстри, за якими простежити тяглість більш-менш значного проміжку часу неможливо. Зберігся лише один реєстр Київського полку (1737 [164, 1–298]). Існував ще реєстр 1699 р., який згадується в архівних фондових описах, але його місцезнаходження залишається невідомим. Реєстри Гоголівської і Бориспільської сотень 1778 р. [326] сприяють генеалогічним ув'язкам старшинських родин під кінець існування козацької держави. Ці реєстри знаходяться

в справі, яку вдалося атрибутувати і датувати. Є можливість простежити старшину Стародубського полку у проміжку 1735 [358] і 1737 рр. [359], а потім не маємо даних до 1764 р. [146, 1–737; 147, 1–745]. На жаль, автору не вдалося використати матеріали переписних книг Чернігівського і Стародубського полків 1721 р. [1460, 42], які зберігаються в Москві. З сотенних реєстрів збереглися лише Бахмацької 1739 р. [337, 1–13] і Новгородської сотень 1740 р. [41, 1–113], крім того, дані доповнюються іменними списками сотників і козаків Стародубського полку в поході 1739 р. [360].

Порівняно з іншими джерелами реєстри відзначаються найбільшою повнотою і високою достовірністю. Недоліком же є те, що вони охоплюють окрему територію (полк чи сотню), а не всю Гетьманщину [1219, 127], а також їх нерівномірне збереження щодо окремих полків. Реєстром старшини полків на 1726 р. є публікація І.Кирилова [1022, 160–170].

Поряд з реєстрами виняткове значення мають присяжні книги. Опубліковані присяжні списки 1654 р. Білоцерківського, піхотного Чигиринського, Ніжинського полків [710, 782–838; 816]. 1659 р. склав присягу царю Подільський полк, вона була внесена до «Записной книги Подольского полку старшины, казаков, мещан и селян, приведенных Михаилом Поляским под г. Баром к присяге в верности и в вечном подданстве царю Алексею Михайловичу» (Цит. мовою оригіналу. — Авт.) [546]. Це джерело зберегло єдиний реєстр старшини вищеназваного полку.

Нагальним завданням українських істориків і архівістів є публікація «Книги клятвоприводной» служителів Києво-Печерської лаври на чолі з Інокентієм Гізелем, гетьмана І.Самойловича «и всей малороссийской старшины и запорожского войска после кончины царя Алексея Михайловича» у 1676 р. (477 аркушів) і «Книга клятвенным обещаниям» 1682 р. (728 аркушів), дані яких дають змогу системно уточнити списки старшини у ці роки, а також зробити багато генеалогічних ув'язок між колінами родів від середини XVII ст. з матеріалами XVIII ст.

Ця група джерел найбільше збагачує матеріали Лубенського полку, який недостатньо документований реєстрами. Так, маємо присягу 1741–1742 рр. імператриці Єлизаветі Петрівні [46, 1–392], Петру III, Катерині II. Інформація про старшину Ніжинського полку доповнюється даними присяги Єлизаветі [47, 1–61; 48, 1–68] і Катерині II. Збереглися присяга 1741–1742 рр. імператриці Єлизаветі козаків та духовенства Київського полку [45, 1–104], яка

заповнює прогалину у реєстрах. Виняткове значення має присяга Катерині II Стародубського полку, яка є єдиним своєрідним переписом полку між 1737 і 1764 рр. Присяги 1741–1742 рр. Переяславського [49, 1–471] і Миргородського полків [50, 1–149] мають менше значення, позаяк дублюються реєстрами цих років, але це дає можливість, у свою чергу, здійснити взаємоперевірку джерел. Ревізії Полтавського полку закінчуються 1759 р., а Переяславського — 1750 р., тому присяга Катерині II в цих полках має значну цінність, оскільки не дублюється іншими комплексними джерелами статистичного характеру щодо полку в цілому [684, 1–4]. На загал, присяга Катерині II є контрольним джерелом, яке за часом передувало Рум'янцевській ревізії. З присяг відсутні дані про Чернігівський, Прилуцький і Гадяцький полки.

Особливо цінними є інформації у компутах бунчукових, значкових товаришів, щорічних «Ведомостях» про старшину по кожному полку, а також зведених реєстрах старшини Гетьманщини (насамперед, 1725 [769, 15–19], 1744 [824, 19–24], 1746, 1750 [591, 1–128; 798, 52–61], 1751 рр.). Неурядова старшина часто отримувала уряди, крім того, дані цих реєстрів мають дуже велике значення для генеалогічних досліджень.

Якщо ревізії щодо Гадяцького полку представляють 1731–1750 рр. (з пропусками), тут присяг взагалі не збереглося, то «Відомості і особистий табель Гадяцької полкової канцелярії про значкових товаришів» 1735 р. [25, 1; 27, 1–131; 28, 1–100] доповнюють інформацію про старшин як у цьому році, так і ретроспективно. «Послужні списки» про службу значкових товаришів [93, 1–27], сотників [97, 1–120], полкової старшини полку 1761 р. [98, 1–58], «Послужні списки» військових товаришів 1763 р. [352], справи про присвоєння чинів і звільнення у відставку старшин полку в 1769–1770 рр. [491], «Відомість» про майновий стан службовців полкової канцелярії 1779 р. [212, 1–19], формулярні списки старшини полку 1780 р. [501] мають виняткове значення, позаяк не дублюються іншими джерелами.

Останній період існування козацької держави і персональний склад старшини в Київському полку представлений «Відомостями» полкової канцелярії про полкову і сотенну старшину 1772 р. [235], полкову старшину 1776 р. [207, 1–43], про службовців полку з даними про час вступу на службу, чини, участь у походах, кількість підданих 1775 р. [200, 1–19], 1779 р. [213, 1–28], 1780 р. [218, 1–11; 221, 10–31]. Ці дані доповнюються окремою «Відомістю»

полкової канцелярії про абшитовану старшину 1780 р. [219, 1–10], послужними списками полкової старшини, сотників, військових і значкових товаришів, отаманів, осавулів, хорунжих і писарів 1782 р. [449, 1–30].

Присяги Петру III і Катерині II доповнюються у документах Лубенського полку «службою» полкової старшини (1761) [78], «сказками» військових, значкових товаришів Лубенського полку (1761) [99]. Більш пізній період документований справами про присвоєння звань старшині полку (1770 р) [494], реєстром всієї старшини полку 1777 р. [870, 61–80], «відомостями» про полкову старшину 1778 р. [210, 1–6], формулярним списком військових товаришів, возних і канцеляристів 1782 р. [455].

Миргородський полк документований справами про присвоєння звань значкових товаришів дітям старшини 1752–1754 рр. [388], послужними списками полкових обозних, хорунжих, старшини 1775 р. [205, 1–30], послужними списками старшини 1776 р. [498], «відомістю» про старшину з зазначенням років служби, чину, участі в походах, кількості підданих 1774 р. [204, 1–32], 1775 р. [202, 1–29], 1779 р. [216, 1–48; 212, 1–19], формулярними списками сотенних отаманів, значкових товаришів початку 80-х рр. XVIII ст. [389], формулярним списком старшини 1783 р. [458, 1–53], а також «відомістю» Миргородської полкової канцелярії про абшитовану старшину 1779 р. [217, 1–13], які в комплексі дають змогу дослідити персональний склад старшини полку в останній період існування полково-сотенного устрою.

Джерельну базу дослідження старшини Переяславського полку становлять послужні списки 1777 р. [499], формулярні списки за першу третину 1778 р. [366], формулярний список полкової старшини, небажаючої продовжити військову службу 1782 р. [238], формулярний список сотенних отаманів, осавулів і значкових товаришів полку 1783 р. [456, 1–87], старшини 1783 р. [457, 1–28], послужні списки значкових товаришів, сотенних осавулів, сотенних отаманів 1785 р. [367].

З джерел цієї групи, які стосуються Полтавського полку, вдалося виявити «Именной список значковых товарищей и козаков рядовых и пеших оружейных, без оружейных, которые на лицо обретаются в полку и кто в яких отлучках в 1735 г.» [373, 1–120], список значкових товаришів 1736 р. [374, 1–8], «сказки» полкової і сотенної старшини [76, 1–18], значкових товаришів [94, 1–154], військових товаришів (1761 р.) [77, 1–38], полкової стар-

шини [378, 1–76], бунчукових товаришів [372, 1–22], сотників [379; 1–16], військових [377, 1–46] і значкових товаришів [376, 1–66] (1762 р.).

Відомості про полкових старшин [96, 1–24], бунчукових [81], військових [80], абшитованих значкових товаришів [95] (1761 р.), про усіх полкових і сотенних старшин за 1773 р. [601, 1–23], 1774 р. [602, 1–23], послужні списки старшин 1777 р. [500], формулярні списки старшин 1780 р. [502], послужні списки за листопад 1782 р. [204], а також відомості абшитованих старшин за 1772 р. [603, 1–23] і першу половину 1779 р. [604, 1–23] дають службові джерела дослідження старшини Прилуцького полку.

До корпусу джерел про чернігівську старшину входять «сказки» про служби полкової, сотенної старшини, курінних отаманів 10 грудня 1724 р. [10, 1–200], справа про вибори старшини в полку 1738–1752 рр. [394, 1–215], справа про отримання чинів 1742–1761 рр. [395, 1–64], «сказки» сотників [87, 1–65], бунчукових товаришів [82], абшитованих бунчукових товаришів [88, 1–56], військових товаришів [84, 1–61], абшитованих військових товаришів [85, 1–20], значкових товаришів [86, 1–98] (1762), справа про присвоєння звань 1770 р. [494], «річна» і «піврічна» відомості про служби полкових старшин, значкових товаришів і сотенної старшини 1779 р. [593, 1–34; 594, 1–30], формулярні списки старшини 1780 р. [502].

«Сказки» сотників [91], бунчукових [89], військових [90], абшитованих значкових [92] товаришів (1761), послужні списки старшин 1776 р. [497], формулярні списки старшини 1780 р. [501], 1784 р. [233, 234] допомогли дослідити історію старшини Стародубського полку.

Значні прогалини в документації цієї групи бачимо стосовно Ніжинського полку, що представлена лише «сказками» полкової старшини, сотників, військових і значкових, абшитованих значкових [92] товаришів 1762 р.

Таким чином ця група джерел є найбільш цінною для останнього періоду існування козацької держави (1764–1782 рр.), тобто, в той час, коли ревізії і присяги відсутні. Окремі її матеріали розкривають період 1724–1764 рр., а також використовуються ретроспективно.

Враховуючи, що з 30-х рр. XVIII ст. більшість сотників і полкових урядовців перед вступом на посади проходила школу ГВК, велике значення для вивчення їх життєвого шляху мають іменні

відомості військових канцеляристів 1742 р. [1286; 263–273], 1754 р. [1286; 273–276], послужні списки військових канцеляристів ГВК 1762 р. [83, 1–48], військових канцеляристів ГВС 1765 р. [1–9], послужні списки старшин різних полків 1767 р., 1784 р. [460, 1–64], 1782–1785 рр. [476, 1–600], справи про нагороду званнями старшин різних полків 1784 р. [461, 1–95].

Своєрідними реєстрами є відомості про виборних козаків, якими були численні нащадки старшини. До цієї групи джерел належать відомості виборних козаків Гадяцького полку та їх синів 1764 р., про виборних козаків всіх полків 1776 р. [210, 1–176], списки козаків Стародубського полку та їх родин 1767–1768 рр. [240, 1–246], табель про особовий склад старшини і козаків Чернігівського і Стародубського полків 1769 р. [241], справа про особовий склад Лубенського полку 1771 р. [486, 1–15], іменний список виборних козаків, записаних до несення служби в сотні Прилуцького полку 1778 р. [600, 1–34], велика відомість про виборних козаків без дати [246, 1–1111].

Для генеалогічних розписів старшинських родин незамінними є переписи виборних козаків і їх сімей 1782 р. В корпусі цих документів вирізняються списки виборних козаків Лубенського, Київського, Переяславського полків [452, 1–19], відомості про кількість козаків, що несуть службу, сіл Лубенського повіту (колишнього Лубенського полку), Голтв'янського повіту (колишнього Миргородського полку) [443], Хорольського повіту (колишнього Миргородського полку), Городиського повіту (колишнього Миргородського полку) [445], Козелецького повіту (сіл колишнього Переяславського полку), Золотоніського повіту (колишнього Переяславського полку).

Своєрідними реєстрами старшини є також документи, пов'язані з виплатою грошової винагороди. До них належать «Відомість про виплату жалування гетьманові, генеральній старшині і полковникам 1705 р.» [597, 1–11], а також книга записів видачі винагороди полковим і сотенним службовцям Переяславського полку в 1736 р. [363], 1738 р. [362], 1749 р. [364] та Київського полку 1745 і 1747 рр. [325]. Таку книгу Полтавського полку 1733 р. видав полтавський дослідник В.Мокляк.

В останній період існування козацької держави з'явилося таке джерело, як послужні списки земських, судових і підкоморних установ. Серед них вдалося використати послужні списки членів Миргородського земського суду та возних Миргородського

полку 1775 р. [203, 1–10], чиновників Остерського 1775 р. [227, 1–19] і Козелецького земських судів 1775 р. [228, 1–21], Козелецького, Остерського земських судів, Київського гродського суду і Київської рахункової комісії 1776 р. [206, 1–108], Миргородського земського суду 1779 р. [214, 1–39], засідателів Пирятинського повітового суду 1782 р., Голтв'янської нижньої разправи 1782 р. [454, 1–40], Лубенського підкоморного суду 1780 р. [220, 1–15], чиновників Конотопського нижнього земського суду 1782 р. [470, 1–29], Козелецького підкоморного суда 1779 р. [222, 1–3], членів і канцелярських службовців Миргородського повітового суду 1782 р. [443, 1–27], городничих і канцелярських службовців Голтв'янської, Пирятинської, Городиської, Лубенської, Козелецької і Хорольської, Київської верхньої розправи 1782 р. [451, 1–28], членів і канцелярських службовців Городиського повітового суду 1782 р. [444, 1–16], Хорольського повітового суду 1782 р. [445, 1–26], Миргородського земського суду 1782 р. [446, 1–16], службовців Остерського і Пирятинського нижніх земських судів 1782 р. [447, 1–51], Конотопського нижнього земського суду і магістрату 1782 р. [470], чиновників Борзнянського повіту 1785 р. [471, 1–135]. Більшість службовців цих установ попередньо перебували у козацько-старшинському середовищі самі чи належали до козацько-старшинських фамілій.

Серед матеріалів намісницьких, губернських і повітових дворянських зібрань відзначимо відомості про проходження служби, майновий і сімейний стан дворян різних років і різних повітів [450, 1–14; 229, 1–69; 223, 1–48], рапорти і списки, подані графу Рум'янцеву-Задунайському про дворян різних повітів [612, 1–57].

Виявити прогалини у родоводах, біографах, проаналізувати взаємини і взаємопроникнення священицтва і старшинських родин тако ж дозволяють списки ченців монастирів («табелі») і священиків [520], студентів Києво-Могилянської академії (студентів і наставників академії з 1736/7 по 1757/8 рр.) [825; 687, 1–549], Переяславської [723, 505–528; 728, 22–26] і Чернігівської колегії.

Зі статистичних джерел церковного походження велику цінність мають метричні і сповідальні книги. У метричних книгах та сповідальних записках знаходимо достовірну інформацію про персональний склад старшини і генеалогічні матеріали. Сповідальні книги фіксували всіх членів старшинських сімей церковної парафії на час сповіді. Найбільшу зацікавленість викликають такі книги Переяславської 1742 р. [508, 1–701], Басанської 1748 р. [510, 1–325], Барішівської 1750 р. [512, 1–358], Бориспільської

1751 р. протопопій [511, 1–500], різних церков Переяславсько-Бориспільської єпархії за 1758 р. [515, 1–67], с. Воронкова 1757 р., 1758 рр. [513, 1–16; 514, 1–15], Полтавської протопопії 1754 р. [530; 532], Бориспільської протопопії 1759 р. [516, 1–17], Барішівської протопопії 1760 р. [517, 1–390], Басанської протопопії 1763 р. [519, 1–458]. Голтянської протопопії 1779 р., Домонтова 1779 р. [533], с. Кропивного XVIII ст. [585, 1–160], які уточнюють дані реєстрів і присяг старшини, дозволяють пов'язати їх між собою. Недоліком сповідальних книг є те, що у них відсутні дані про дітей у віці до 7 років та осіб старших вікових груп. Щоб поповнити ці дані використовують метричні книги, які мають точні дані стосовно дати народження чи одруження. Записи про смерть відзначаються достовірністю інформації про день смерті, але відносною про вік померлого. Маємо масив джерел такого плану, починаючи з 1721 р., бо раніше, як згадував бунчуковий товариш Іван Гамалія, який народився 6 грудня 1699 р., тоді, коли, ще «метрик не было» [89, 64] (в деяких місцях вони велися від часів митрополита Петра Могили). Особливе значення для історико-генеалогічних досліджень старшини мають збірник метрик 1687–1761 рр. [571, 1–200] і розписи метричних книг 1721 р. [421].

Виняткове значення для дослідження старшини Ніжинського полку мають метрики Борзнянської (1723 [398], 1782 рр. [415]), Конотопської (1739 [410]), Глухівської (1722 [396], 1723 [399; 400], 1743 [427], 1784 [420] рр.) протопопій. Вони не дублюються ані реєстрами, ані присягами. Метрична книга Конотопа 1737 р. [424] доповнює полковий реєстр цього року.

Стосовно Гадяцького полку збереглися метрики Гадяцької і Зіньківської протопопій 1723 [401]. Враховуючи те, що реєстри збереглися від 1731 р., маємо більш ранні свідчення метрики Гадяцької протопопії 1741 р. [426] і Зіньківської 1739 р. [408], їх доповнюють відповідні полкові ревізії. Метричні книги Гадяцької 1782 р. [428] і Зіньківської (1782 [416; 430]) протопопій несуть інформацію на кінець досліджуваного періоду.

Евристичне значення для Прилуцького полку мають метричні книги Прилуцької (1781 [606; 414], 1782 [418], 1783 [419] рр.), Ічнянської (1736 [407]) протопопій, які не дублюються реєстрами.

Старшини Лубенського полку відстежуються в метричних книгах Лохвицької (1723 [403], 1780 [411], 1782 [417]), Лубенської (1723 [404]), Пирятинської (1738–1740 [425], 1782, 1783 [431] рр.) протопопій. З них лише метрика Пирятинської протопопії в час-

тині 1740 р. доповнює відповідний полковий реєстр, інші ж матеріали мають ексклюзивний характер.

Так само слід оцінити матеріали щодо Миргородського полку, представлені з Миргородської (1724 [406], 1733 [423], 1782 [429; 529] рр.), Миргородської і Гадяцької (1788 р. [432]), Сорочинської (1780 р. [412]), Хорольської (1780 [413], 1788 рр. [433]) протопопій, Хорола (1763 [518, 1–5], 1780 [527]). Метрична книга Опішнянської протопопії 1724–1739 рр. [8] доповнює полкові реєстри 1725, 1729, 1731, 1737, 1738, 1739 рр.

В Переяславському полку використані метричні книги Бубнівської Преображенської церкви (1747) [615], м. Переяслава (1779 [521], 1780 [525, 526]), Переяславського повіту (1789 р. [435]), Золотоніського повіту (1789 [434]), с. Воронкова (1780 р. [524]), м. Басані (1780 р. [523]), Іркліївської протопопії (1782 р. [528]), які, здебільшого, мають ретроспективний характер.

Для Київського полку особливий інтерес становлять метричні книги Преображенської церкви м. Козельця (1731–1739 рр. [405]) і Гоголева (1780 [522]), причому перші з них дозволяють всеохоплююче простежити всі процеси народжуваності, шлюбності, кумівства, смертності протягом значного проміжку часу.

Набагато бідніший щодо цих матеріалів Полтавський полк. Збереглися лише метричні книги Кобиляцької (1722 [397], 1723 [402], 1739 [409]) протопопії. Метрична книга 1723 р. значно розширює інформацію відповідного сотенного реєстру цього ж року.

Окремою групою джерел є документи Генерального слідства про маєтності і Рум'янцевської ревізії (ф. 57), які неодноразово ставали об'єктом досліджень [1324, 143–147].

Генеральне слідство про маєтності Київського полку [729, 1–40; 639, 1–222] доповнюється найціннішими матеріалами Козельця [313], Носівки [275], Морова [276], Мрина [277], Олишівки [278, 1–589], Бобровиці [317], Гоголева [318], Кобижчі [319], Борисполя [316], Остера [320].

Особливо цінний матеріал зберігся щодо Стародубського полку як в Генеральному слідстві [737; 685], так і в Рум'янцевській ревізії, серед яких Мглин [297, 1–455, 458–915, 917–937, 940–986, 988 а — 993, 1001–1003, 1004–1012, 1015–1016, 1019–1023, 1032–1053], Новгород-Сіверський [302, 1–763, 765; 303, 1–831; 304, 18–76], Погар [300, 1–619, 621–827; 301, 1–1435], Шептаки [298, 1–245, 246–901; 299, 636–722, 723–745, 746–751], Стародуб [655, 1–644], Почеп, Сураж [840], Топаль, села Новоміської сотні.

У Ніжинському полку Генеральне слідство про маєтності [730] доповнюється більш-менш повними матеріалами ревізії Ніжина [279, 1–158, 179–244, 248–362, 397–407, 410–420, 436–531, 533–616 а, 618–924, 951–1053, 1077 зв. — 1078], Батурина [290, 1–195, 288, 312–347, 365–367, 381 зв. — 559, 561–584, 589 а — 590, 614–925], Бахмача [285, 1–178, 188–520, 615 зв. — 616], Борзни [280, 1–64 зв., 67–74, 122–238, 257–258, 270 зв. — 274, 338–580, 783–786, 890 зв. — 892], Оленівки (II сотня Борзнянська) [281, 1–119, 282 зв. — 283, 296 зв. — 297], Конотопа [283, 1–42, 48–57, 84–97, 114–159, 166–278, 317–385, 402–492, 545–656, 659–661, 666–1021; 284, 1–1096], Коропа [295, 1–771, 832 зв. — 897, 899–936, 945–971, 973–1011, 1013–1160; 296, 1–485, 487–517], Салтикової Дівиці [287, 1–235], Кролевця [293, 1–943; 294, 1–94, 99–173, 177–519], Новомлина [292, 1–428, 441–753, 755–757], Веркіївки [282, 1–358], Занькова [49, 1–63], Івангорода [288, 1–237, 329–334, 395–397, 403–425], Попівки [290, 1–115, 121–127, 135–136, 771–818, 857–1021], Шаповалівки [289, 1–209], Мрина (городова сотня Ніжинська) [279, 159, 163–164]. Відсутні матеріали Глухівської (збереглися лише уривки шести сіл, однієї слободи і одного хутора), Воронізької, Янпільської сотень [1263]. У цьому ж плані цікаву інформацію надають донесення сотника коропського Івана Гороховського, в якому приведені «сказки» власників сіл Коропської сотні за 1724 р. [338, 1–4].

Добре збереглися документи Генерального слідства [736] і Рум'янцевської ревізії Лубенського полку, а саме: Сміли [305], Чигриндубрави [321], Глинська, Городища, Горошина, Жовнина, Костянтинова, Куреньки, Лохвиці, Лукомля, Пирятина, Ромен, Сенчі, Хмеліва, Чорнух, Яблуніва [322].

Генеральне слідство про маєтності Чернігівського полку [731, 1–709; 648, 1–67] доповнюється відомостями про власників млинів 1742 р. [763, 99–136] і лісів 1752 р. полку [592, 1–84], місцезнаходження та власників шинків в м. Любечі та навколишніх селах 1779 р. [651, 1–4]. Інформативна цінність цих матеріалів у тому, що вони зберегли імена власників, які успадкували млини, шинки і ліси від своїх попередників — козацьких старшин, хоч самі, часто ними не були. Рум'янцевська ревізія Чернігівського полку надала матеріали Любецької [263, 1–346, 358–400; 264, 774, 777–799, 801–855], Білоусівської [260], Вибельської [260, 1–136, 143, 145–151, 154–156, 162–165, 174–175, 372–373, 392, 663–664, 1152–1166], Слабинської [262, 5, 180, 182–197, 200–203 а, 252–317,

332, 803, 815 а — 816, 827, 830, 842, 846–858, 880–881], Роїської [265, 194–251, 255–424, 450], Городнянської [266, 1–321, 323–347], Седнівської [267, 1–365], Березнинської [268, 1–1119], Стольнянської [269, 1–461], Менської [270, 1–697], Синявської [271, 2–672], Киселівської [272, 1–236], Сосницької [273, 1–106], Волинської [274, 1–172, 373–384] сотень. На жаль, не збереглися матеріали м. Чернігова [259, 2–3, 27–41, 56–59, 64–79, 516–540; 1263, 14], Понорницької сотні [1263, 138] (лише невеликі уривки про села Кирилівку, Мізин, Хлоп'янки).

Слідство про маєтності Переяславського полку [796] найкраще доповнюється документами архівних джерел Переяслава [309, 1–303; 310, 1–664; 310, 1–414], Піщаного [307], Золотоноші [308; 774], Миргородського [725, 1–59; 640, 1–90] — Шишаків, Устивиці, Ковалівки, Омельника та Поток [314; 315].

Генеральне слідство Приуцького полку [797] в Рум'янцевській ревізії доповнюється лише даними про деякі села Корибутівської сотні [306].

Наприкінці 1724 р. наказним полковником полтавським Савою Таранухою складений реєстр власників маєтків в цьому полку [9, 1–8], що передувало такому комплексному джерелу, як Генеральне слідство про маєтності. Слідство ж ніколи не публікувалося і тому використовувалося в архівному варіанті. Серед документів Рум'янцевської ревізії збереглися лише Полтавська [754] і Решетилівська [323] сотні.

Як відзначали попередні дослідники, повністю відсутні описи міст і містечок Гадяцького полку [1460, 54]. Матеріали, які раніше вважалися Генеральним описом Гадяцького полку, насправді не є такими. Архівна справа не має нічого спільного з описом, а в ній зосереджені відомості про збір коштів на утримання служителів і сотенної старшини 1735, 1746, 1748 і 1749 рр. та розгляд справи у 1746 р. про неповний розрахунок у 1735 р. з деякими сотенними старшинами [545]. Збереглися лише кілька окремих документів по місту Гадячу [598, 1–30]. Звичайно, це ускладнює дослідження історії названого полку і опертися можна лише на Генеральне слідство про маєтності [738, 1–45; 641, 1–162].

Третьою комплексною групою джерел такого плану є здійснені у 1779–1783 рр. описи намісництв. Опис Новгород-Сіверського [799] намісництва відзначається серед них найбільшою інформативністю. У ньому згадані старшини з географічною локалізацією у кожному селі. Опис Київського [801] намісництва фіксує всіх

власників-старшин на 1781 і 1787 рр. В описі Чернігівського [841; 800] намісництва є лише окремі згадки і у питанні персоніфікації він значно поступається двом попереднім описам, причому так званий опис Д.Пащенко, порівняно з описом Шафонського, має набагато більше інформації для дослідження нашої проблематики.

Козацький дипломатарій [1225, 36–39] — це публічно-правові та приватно-правові акти, які нині активно публікуються [783, 143–151]. До публічно-правових актів належать інструкції козацьким послам, в яких вказувалися старшини, що підписували подібні інструкції [756, 311–349; 757, 374–449; 758, 189–211].

Для встановлення часу перебування на урядах, особливо у XVII ст., неабияку вагу мають судові документи, купчі, зміст та підписи на тестаментях (заповітах).

Ці джерела переважно зосереджені у міських актових книгах [1156; 1460, 6–15], актах полкових судів. Частина з таких книг опублікована, серед них матеріали Переяслава і Борисполя [795; 779], Стародуба [794; 779; 703], Полтави [704; 705; 706], Чернігова [818], Лохвиці [772]. З неопублікованих джерел привертають увагу акти Полтавського полкового суду 1673–1740 рр. [583, 1–365; 584, 1–200], виписки з стародубських міських актових книг (1713–1773) [669, 1–74].

Найбагатший матеріал зберігся щодо Стародубщини. Так, маємо вісім книг указів Стародубської полкової канцелярії (1727–1740 рр.) [477; 478; 479; 480; 481; 482; 483; 484], дев'ять книг запису купчих 1744, 1766, 1769–1772, 1774–1775, 1783 рр., книги вічистих справ 1691, 1700–1701, 1706–1711, 1714–1717, 1720–1721, 1723–1727, 1729–1740, 1742–1753, 1755–1756 рр., книги поточних справ 1690, 1704, 1706–1710, 1713–1731, 1732–1738, 1773 рр.

Зберігся значний неопублікований масив матеріалів щодо купчих досліджуваного періоду, зокрема, збірники купчих Миргородського полку 1666–1754 рр. [590, 1–35], збірник купчих 1701–1817 рр. У фонді Кістяківського [682, 1–46], копій купчих міщан, казаків, старшини Ніжинського полку на землю та майно в 1752–1768 рр. [335, 1–70], які доповнюють купчі про продаж земель і дворів жителів Ніжина 1735 р. [343, 1–20]. У фонді Полтавської полкової канцелярії збереглися копії купчих, духовних тестаментів, роздільчих і уступних листів за 1755, 1756, 1758–1770 рр. [375, 1–80].

Документи на старшинське володіння, особливо землеволодіння, привертали увагу ще І.Каманіна, який опублікував тематичні

підбірки [753, 5–28]. В архівах збереглися полтавські поземельні акти 1680–1762 рр. [561, 1–478], які, з нашого погляду, є частиною матеріалів Рум'янцевської ревізії Полтавського полку.

Матеріали ЦДІА України першої (ф. 53) та другої (ф. 54) Малоросійських колегій, канцелярії міністерського правління (ф. 55) доновнюються в Інституті рукописів збіркою указів МК до ГВК 1722–1723 рр. [582, 1–348], «Определением Малороссийской коллегии за август 1769 г.» [670, 1–290].

У зв'язку з ретроспективним дослідженням персонального складу старшини виняткове значення мають фонди намісницьких управлінь. Найбільше таких матеріалів у фонді Київського намісництва (1782–1799 рр.) (ф. 193), найменше — Катеринославського (1781–1796 рр.) (ф. 209), яке збереглося найгірше. Деякі матеріали знаходимо в Чернігівському (1782–1797 рр.) (ф. 204) і Новгород-Сіверському (1781–1797 рр.) (ф. 206) намісницьких правліннях, канцелярії малоросійського генерал-губернатора (1765–1795 рр.) (ф. 763), київської губернської канцелярії (1709–1781 рр.) (ф. 59).

Серед законодавчих актів важливі вказівки щодо старшини маємо в універсалах гетьманів та полковників. Універсали різних гетьманів (Б.Хмельницького [838], Виговського [784, 12–28], Ю.Хмельницького [782, 3–34], Ігнатовича [740, 83–90], Мазепи [839; 749, 91–103; 740, 31–46], Скоропадського [750, 66–71; 740, 37–58], Апостола [740, 67–82], Розумовського [740, 62–85]) частково опубліковані, деякі знаходяться в архівосховищах. Серед гетьманських універсалів для досліджуваної тематики першочергове значення мають універсали про призначення на уряди [32, 2], а також абшитування старшини [65, 10]. Будівництво і володіння млином вимагало також спеціального гетьманського універсалу [8, 1–3; 835, 496–497; 1302, 24–27]. Такі дозволи зазвичай отримували діючі чи абшитовані старшини, тому генеалогічний пошук навколо їх імен дає можливість виявити невідомі факти їх біографій. Недостатньо вивченим є корпус універсальних листів полковників останньої чверті XVII — початку XVIII ст. [1332, 5–27], в яких згадується значна кількість старшин, насамперед сотенних, про яких не маємо згадок в інших джерелах.

У фонді КМФ — 9 ЦДІА України зосереджені копії документів з рукописного фонду Інституту історії АН Росії. Особливе значення мають зосереджені тут жалувані грамоти царя козацькій старшині, які надані під час візиту гетьмана Мазепи у 1689 р. До Москви, гетьманські універсали, яких не знаходимо в інших

фондах. Фонди КМФ — 40 і КМФ — 41 дозволили українським дослідникам ширше використовувати дані «Розрядного приказу» і «Малоросійських справ» ЦДАДА. Документи органів російського самодержавства: царські та імператорські грамоти, матеріали Сенату, приказів Московської держави [1264], статейні списки [1230], воєводські «відписки» [1265] та Верховної Таємної Ради [817], Кабінету Міністрів [727] зберегли багато вказівок про козацькі делегації та гетьманських гінців, царські грамоти, щоденні записки [726, 49–56], а також листування. Значні матеріали цієї групи опубліковані в збірниках документів [745].

Використання польських джерел здійснено на основі оглядів [1194, 72–93; 1218, 318–365] і публікацій Ю.Мицика. Сеймові конституції, королівські привілеї залишаються головним джерелом, за яким є можливість виявити ставлення польської влади до конкретних козацьких старшин [822; 786, 2–11].

Звернемо увагу на той факт, що законодавчі документи попереднього періоду використані перспективно [826]. Державно-правові документи дають багатий фактичний матеріал стосовно походження та еволюції багатьох козацько-старшинських родин [827].

Наративні джерела є менш вартісними для персоналістики, враховуючи, що факти, які знайшли відображення в них, подають дистанційовану інформацію про події. Монастирські і козацькі літописи в частині, де зібрані дані щодо близьких до монастирів чи автора людей, використані як джерело [1255, 1–87; 1027, 81–94; 1043, 1–161]. До них належать літописи С.Величка [734], Г.Грабянка [770], Самовидця [771], хроніка Ф.Софоновича, так званий «Літописець» Дворецьких» [767, 219–234], «Короткий опис» П.Симоновського [765, 1–59], Чернігівський літопис [1004]. Цінними джерелам є щоденники [748, 773].

Велике значення мають зібрання документів приватного походження окремих родів, які дозволили системно і глибоко вивчити їх родоводи, переміщення в службі, шлюбність, народжуваність [1457, 13–22]. Крім того, прогалини, які є в інших групах джерел, перекриваються наскрізними за часом документами роду, якому належить корпус джерел, та групі поріднених з ним родів. У даному дослідженні використані збірки фамільних документів тридцяти п'яти родин — Миклашевських (ф. 834.), Мокрієвичів (ф. 1201), Ханенків (ф. 983), Шираїв (ф.1203), Тоцьких (ф. 1408), Леонтовичів (ф. 1686), Сулим, Скоруп, Войцеховичів [836], Кониських [732, 260–263], Стародубського полковника Тимофія Олексійовича

[793], Стороженків [834, 565, 1–317], Ломиковських [561, 1–145], Чарнишів [562, 1–368], Полуботок [563, 1–223], Полетик [564, 1–405], Думитрашок-Райчів, Мокрієвичів, Троцин, Галаганів, Апостолів, Кулябок [566, 1–339], Корецьких і Кулябок-Корецьких [567, 1–392], Лизогубів [567, 1–292], Берло [596, 1–86], Лащинських [609, 1–170], Забіл, Чернолузьких [629, 1–89], Свічок [630, 1–13], Вакуловичів [631, 1–115], Кандиб [649], Носенко-Белецьких [671], Голенковських [672, 1–30], Єсимонтовських [698]. Ці матеріали стосовно XVII–XVIII ст. відзначаються уривчатістю, лише пізніше вони набули достатньої повноти.

Для біограм окремим джерелом служать автобіографічні матеріали. Так, використані опубліковані автобіографії священика Турчановського [702], лубенського полкового осавула А.Петровського [762, 7–12], полкового судді С.Лукомського [766, 478–485], «сказки», що зосереджені у ЦДІА України, наприклад, багацького сотника Миргородського полку Йосипа Стефановича [2, 1–5], переяславського полкового сотника І.Пилипенка [365], полтавського полкового судді Григорія Сахновського [52, 1–3], бунчукових товаришів Федора Левенця та Григорія Чуйкевича [74, 1–12], полкового писаря Григорія Багінського [75, 1–8], сотника І Варвинської сотні Андрія Барановського [104, 1–9], військового канцеляриста Петра Тарновського [383, 1–7], військового товариша Ніжинського полку Івана Всененського [345, 1–5], значкового товариша Прилуцького полку Йосипа Жили [381], борзнянського сотенного отамана Кривошеї [198, 1–6], сотенного осавула Чернігівського полку Устименка [224, 1–2]. Аналіз польської історикомемуарної літератури вже проведений нашими попередниками, тому наші дані опираються на нього [1191, 110–170].

До описових джерел слід віднести поминальні записи в синодиках, суботниках чи пом'янниках монастирів і церков, вони також є контрольно-довідковим джерелом. Вдалося проаналізувати поминальники Києво-Межигірського Спаса-Преображенського [565, 1–317; 692, 1–441; 1062, 34–52], Києво-Софійського [693; 1062, 25–30], Видубицького [610; 1062, 32], Києво-Микільського Пустинного [555; 1062, 5–17] монастирів, поминання св. Михайла Золотоверхого монастиря [694, 1–127; 918, 204–209], пом'яник Києво-Михайлівського монастиря до XVIII ст. 1744 р. [695, 1–142; 1062, 54–57], Києво-Сергієвого [557; 1062, 19–23], Києво-Видубицького, Золотоніського Благовіщенського дівочого [553, 1062, 59–61] монастирів, Канівської Преображенської [673, 1–42; 1062,

76–77], Глухівської Микольської [558; 1062, 63, 65–66], Луцької Братської [678, 1–111] церков, а також козелецький (очевидно, монастирський) [1062, 79]. Автором опубліковані витримки щодо козацької старшини вище перерахованих джерел, крім того, вироблена і опублікована методика читання поминальних записів [1062, 4]. Серед опублікованих синодиків варто зазначити опублікований С.Голубєвим пом'яник Києво-Печерської лаври [741], Г.Милорадовичем — Любецького [830], І.Ситим — Крупицько-Батурицького [829, 40–64], О.Прокоп'юк — Київського Софійського монастирів.

Документами особистого походження є заповіти, яким значну увагу надавав ще О.Лазаревський [761]. У сучасному джерелознавстві чернігівський історик І.Ситий продовжує цю традицію, опублікувавши тестамент полковника Якова Лизогуба [831, 10–14]. В Інституті рукописів зберігається цілий збірник тестаментів 1636–1761 рр. [589, 1–314], окремі тестаменти розпорошені у різних архівних фондах, серед них духівниця протоієрея Григорія Софоновича, протопопа остерського від 24 листопада 1705 р. [628, 1–4], тестамент Сергія Солонини з листопада 1738 р. [668, 1], духівниця корибутівського священика Стефана Микитича 1758 р. [599] та інші. Об'єктивна цінність цих документів полягає в тому, що на час написання тестаменту, як і в інших публічно-правових актах, фіксується група старшини, яка підписується. Крім того, простежується вся система родинних зв'язків. Мотив створення подібних документів є основою їх достовірності.

З цією групою джерел тісно пов'язані матеріали чолобитних. Серед них назвемо чолобитну вдови новгородського сотника Василя Христичевського з проханням про надання 60 дворів «за служби» її чоловіка, який загинув у кримському поході [36, 1–5], універсал на основі чолобитної про звільнення від військових постойв дому вдови глухівського сотника Степана Уманця Марфи в м. Глухові Ніжинського полку [38, 1–12].

Особливу увагу привертають документи особистого походження про розподіл майна чи подальші суперечки. Часто в таких справах зосереджується інформація про кілька родин, як, наприклад, у справі про размежування земель у с. Лотоках між майором Ханенком, польським шляхтичем Маковицьким, сотенним осаулом Пригоровським, військовим товаришем Троцьким у 1774–1775 рр. [232] чи справа значкового товариша Родіона Янченка з бунчуковими товаришами Миколою і Михайлом Бороз-

нами Лопазенськими про ґрунти 1741 р. [353, 1–35]. Типовою для цієї групи є справа про розподіл майна між спадкоємцями померлого військового товариша Левицького (1767–1768 рр.) [189, 1–14], про суперечку за спадок між братами і сестрами Требинськими (1779–1782 рр. [215, 1–67]), справа дружини померлого бунчукового товариша Романа Янова [697, 1] Параски з її доньками, дружиною колезького асессора Осипа Туманського та іншими її сестрами про порушення ними батьківського духовного тестаменту 1770 р. [244, 1–312], між полковником Лукашевичем і бунчуковим товаришем Марковичем за позовом останнього до померлої матері Лукашевича через захоплення яготинської ґреблі з млинами і ґрунтами у 1782 р. [442, 1–10].

Досить складні родинні зв'язки простежуються у документах особистого походження полковника чернігівського Петра Милорадовича з братами про віддачу ним рухомого і нерухомого майна померлого їхнього діда полковника гадяцького Милорадовича, яким заволоділа друга дружина Уляна Бутович з незаконно народженим її сином Миколою [245, 1–736], вдови-казачки і жительки мглинської Тетяни Григорієвої Манченкової з батьком її колишнього чоловіка, козаком Матвієм Манченком про насильницьке відібрання ним у неї ґрунтів, які спадково дісталися їй з дітьми від чоловіка [354, 1–736]. Більш рівний характер мають договорні записи бунчукових товаришів братів Миклашевських про розподіл спадкових маєтків 1754 р. [351, 1–20], а також між спадкоємцями маєтностей померлого бунчукового товариша Стороженка (15 вересня 1767 р.) [488, 1–3]. Такі справи дозволяють простежити склад та формування маєткових комплексів, від яких власників переходили ті чи інші надбання, доповнити ними біограми.

Серед епістолярії цікаві листи як з козацького табору, так і їх противників [785]. Деякі листи були опубліковані ще О.Лазаревським [765, 22–27], листи Максима Кривоноса — І.Крип'якевичем [760, 57–61], соратників Б.Хмельницького [1196, 119–129], Іллі Голоти [792, 134–147], Івана Виговського [787, 82–85], дружин козацьких старшин [789, 42–52] — Ю.Мициком, переписка Івана Мазепи — В.Станіславським [751; 768]. Серед матеріалів архівних фондів знаходяться збірка листів 1714–1790 рр. [586, 1–188; 587, 1–190; 588, 1–202], переписка решетилівського сотника Яреми Федоровича з полтавським протопопом Іваном Величковським 1717–1718 рр. [691, 1–6], переписка А.Миклашевського 1725–1780 рр. [682, 1–104], окремі листи: Федора Вольского

до полковника стародубського [652, 1], Василя Кочубея В.Велецькому 1696 р. [653, 1], Миколи Грембецького Криштофу Лукомському 1698 р. [663, 1], Павла Домонтовича Пилипу Костянтиновичу 1721 р. [664, 1], Миколи Ханенка Петру Ханенку 1729 р. [665, 1–4] та інші. Велика кількість таких документів походила з Запорозької Січі [850; 721; 720].

Прокламації і заклики ватажків козацьких рухів, які становлять одну з груп джерел, використані в частині авторства козацьких старшин. Для періоду національно-визвольної війни особливе значення мають козацькі конфесати, яких досить багато опублікував відомий джерелознавець Ю.Мицик [788, 38; 791, 15–35].

Багатий матеріал стосовно пожертв козацької старшини зберегли майнові документи монастирів. Серед використаних документів цієї групи назвемо справу Києво-Пустинно-Микільського монастиря з земельних питань [448, 1–1005], опис документів на майно монастирів Чернігівської єпархії [700], книги і церковні описи всяких речей у церкві домонтовській Різдва Богородиці 1760 р. [675, 1–76], церкви с. Ячників 1769 р. [676], с. Єрківець 1759–1779 рр. [677, 94], опис майна Ніжинського Благовіщенського монастиря 1746 р. [690, 1–46].

Суперечки за майнові володіння також дають значний інформаційний матеріал щодо козацької старшини [1237, 61–68]. Так, суперечки між Києво-Флорівським монастирем і бориспільським сотником Афендиком за земельні володіння в 1766–1767 рр. [191, 1–7], між Києво-Печерською лаврою і Степаном Чечугою за млини на р. Острі в 1768 та 1775 рр. [193, 1–34] розглядав Генеральний військовий суд. У фондах полкових канцелярій також зберігаються подібні справи. Наприклад, справа про суперечку за млин між Києво-Печерським монастирем і козаком с. Вешнівки Трохименком 1741–1742 рр. [336, 1–4].

Для генеалогічних розвідок першочергове значення мають матеріали кінця XVIII ст. пов'язані з входженням старшини до дворянства. Поколінні родовідні розписи заносилися в особові справи, які потім узагальнювались у родовідні книги спочатку у намісництвах, а згодом були передані до губернських дворянських зібрань [908; 991, 20–30]. Невичерпний генеалогічний матеріал знаходиться у такій книзі Новгород-Сіверського намісництва [607, 1–665], де, на відміну від Чернігівського (що теж збереглися), фіксувалася не лише старшина на час запису (10 січня 1788 р. [642, 1–184; 643, 1–325; 644, 1–83; 645, 1–133], 15 грудня 1790 р.

[646; 647]), але і вносилися вся інформація стосовно їх родоводу. На жаль, залишається невідомим місце знаходження родовідної книги дворянства Київського намісництва, якою ще у 30-х роках минулого століття користувалися дослідники. Використовуючи ці книги, за найменшої можливості зіставляються описові джерела з документальними.

Крім вище згаданих опублікованих джерел, варто зазначити, ще у ХІХ ст. були опубліковані збірники документів, які не втратили свого значення і для сьогодення [777; 752; 809; 810; 811; 812]. На початку минулого століття В.Модзалевський підготував збірку документів з історії Полтавського полку [776, 1–57]. Враховуючи бібліографічну раритетність, потребують перевидання матеріали такого комплексного джерела, як Генерального слідства про маєтності полків, які були опубліковані ще наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. Цінним є те, що нещодавно світ побачило видання матеріалів Генерального слідства Полтавського полку.

У 1933 р. В.Романовський опублікував перепис 1666 р., до якого включені Ніжинщина, Переяславщина, Прилуччина, Київщина [814]. Під керівництвом знаного чернігівського дослідника О.Коваленка нещодавно були опубліковані переписна книга Чернігова 1666 р. та опис Чернігова 60-х рр. ХVІІІ ст. [802, 165–181; 815, 167–181], які доповнюють видання, що були здійснені раніше.

Опублікований значний корпус джерел у тритомнику «Возз'єднання України з Росією» [736], «Документи про визвольну війну 1648–1654 рр» [746], «Документи Богдана Хмельницького» [780; 958], «Ділова документація Гетьманщини ХVІІІ ст.» [743], «Волинь в роки Визвольної війни українського народу ХVІІ століття» [958]. Останнім часом маємо плідні результати у цій царині І.Бутича, Ю.Мицика, Г.Швидько. Ю.Мициком підготовлені і здійсненні видання стосовно козацької історії Сіверщини [784, 3–9, 12–28; 785, 12–38], Національно-визвольної війни [781]. Публікацію документів про владу старшини здійснив О.Путро [819, 11–20].

Вирізнення всіх компонентів джерельної бази дозволило використати їх у системі, коли одне джерело доповнює чи дає можливість перепроверити інше, причому факти визначаються завдяки критичному аналізу різних даних одного джерела або через синтез фактичного матеріалу з кількох джерел. Як уже зазначалося, у пропонованому дослідженні використовуються переважно документальні джерела, менше — наративні. Стосовно першого виду джерел зазначимо, що першочергове значення за ступенем

важливості і об'ємом використання має обліково-статистичний різновид, потім йдуть судові, дипломатичні і законодавчі акти. Перевірка повноти і достовірності вказує на переваги реєстрів, присяг та відомостей.

Автор свідомо відмовився від аналізу і використання легенд та фальсифікатів. *Джерельний аналіз* дозволяє зробити висновок, що надійним джерелом є актові, судові та маєткові документи, реєстри, присяги, пом'яники, заповіти, метричні й сповідальні книги. З наративних же джерел найбільшу увагу привертає листування, меншою мірою — літописи. Літописці хоча і мали бажання неупереджено відобразити історичні реалії, проте їх спроможність і об'єктивність була набагато нижчою, ніж у творців-сучасників документації. Тому інформація літописів використовувалася лише після детальної комплексної перевірки і порівняно з іншими документами. Зазначимо, що джерельна база дослідження збереглася нерівномірно, особливо великі втрати маємо щодо Гетьманщини періоду 1648–1715 рр. Це саме стосується і локальної історії. Якщо Лівобережжя документоване краще, то про старшину правобережних полків збереглися лише поодинокі згадки. Проте прогалини в окремих групах джерельної бази, розпочинаючи з 1715 р., не впливають на її повноту.

Охарактеризована вище джерельна база відзначається різноманітністю і дає змогу вирішити поставлені в монографії завдання комплексного дослідження персонального складу козацької старшини. Прагнучи спертися на повноту фактів, автор використав усі наведені групи джерел, здійснивши перехресне зіставлення їх даних.

1.2. Історіографія проблеми

Персональному складу та системі родинних зв'язків старшини присвячена численна література. Вона становить стрижень дослідження історії української козацької старшини [1199, 2–6]. Не з'ясувавши цих фундаментальних питань, неможливо вирішити проблеми становлення української еліти, еволюції власності, освітнього рівня, світоглядних питань. Крім того, зазначимо, що різні періоди діяльності козацької старшини досліджені нерівномірно. Завжди особливу увагу істориків привертала часи Національно-визвольної війни українського народу [1209; 1210, 2–13] і, як

не парадоксально, стосовно найбільш документованого періоду XVIII ст. маємо незначну кількість наукових праць. Перші спроби історіографічних узагальнень здійснили Л.Винар [919], О.Величко [916, 17–23], Л.Фицик [1434, 314–324; 1433, 81–87], М.Корнієнко [1041, 3–4]. Одностайно відзначають зрушення у дослідженні проблематики вони, водночас, констатують необхідність підняття її на більш високий, насамперед фактологічний рівень.

Початком формування історіографії персонального складу старшини можна вважати початок XIX ст. — час, коли світ побачили перші публікації істориків, які загальнопринято відносити до наукових праць. У наслідок різних суспільно-політичних причин увесь історіографічний процес дослідження вказаної проблеми розподілився на три періоди: дореволюційний (XIX — початок XX ст.), радянський (1917–1991 рр.) та сучасний, який розпочався з проголошенням державної незалежності України.

У ході першого з них розпочався процес нагромадження фактичного матеріалу, у збиранні якого брали участь М.Костомаров, М.Максимович, Д.Бантиш-Каменський, С.Соловйов, М.Білозерський, О.Лазаревський, В.Модзалевський, В.Липинський, Г.Милорадович, Д.Багалій, В.Барвінський, М.Грушевський, М.Астряб, В.Герасимчук, І.Каманін, Д.Коренець. У своїх працях вони тільки мимохідь торкалися персонального складу, продовжуючи літописну традицію реєстрів козацьких гетьманів та полковників.

У узагальнюючих працях Д.Бантиш-Каменського [877; 878; 879], М.Маркевича, С.Соловйова була закладена тенденція негативного ставлення до правобережних гетьманів, а також, відповідно, і старшини, що призвело до зниження інтересу щодо цієї категорії, як антиросійськи налаштованої. В їх працях (особливо примітках) згадані деякі полковники (насамперед, лівобережні), які особливо відзначилися у битвах чи політичних акціях.

Звертаючись до дослідження гетьманату від Хмельницького до Скоропадського [1044; 1045; 1047], М.Костомаром згадував різних старшин, ілюструючи діяльність того чи іншого гетьмана. Богдану Хмельницькому, Івану Виговському, Юрію Хмельницькому, Брюховецькому, Самойловичу, Івану Мазепі він присвятив окремі монографії, які зберігали своє наукове значення майже до кінця минулого століття, а деякі з них і тепер. Вчений уперше назвав маловідомих на той час генеральних старшин, які оточували цих гетьманів [1047, 105, 175].

Грунтовний огляд зробив полків часів Богдана Хмельницького і навіть реєстр їх полковників М.Максимович [1169, 654–746]. Він вперше вказав на невідомі раніше періоди перебування на генеральних урядах окремих старшин [1168, 771], здійснив спеціальне дослідження історії сотенної старшини Бубнівської сотні Переяславського полку [1168, 747–834].

Серед перших дослідників, хто спеціально вияснив персональний склад та генеалогію козацької старшини, слід назвати М.Білозерського. Він зібрав матеріали про родини Остряньських, Ворон, Валькевичів, Малюг, Костенецьких, Іскрицьких, Силичів, Соханських. У задумах цього дослідника залишилися нереалізованими дослідження «Южнорусские старинные роды», «Поминальники или синодики, их значение как исторического источника», «Для генеалогии украинских фамилий».

Як окремих напрям дослідження відзначимо розвиток генеалогії козацько-старшинських родин, найбільший внесок у розвиток якого в дореволюційній історіографії зробили Олександр Лазаревський і Вадим Модзалевський. Саме їх зусиллями формувалися основні напрями дослідження козацької старшини.

О.Лазаревський, зосередивши увагу на значних дворянських родинах, які походили від козацько-старшинського кореня, перший чітко і виразно привернув увагу до проблеми українського елітаризму через козацько-старшинські родоводи. Його творчість можна назвати першою хвилею публікацій про козацьку старшину. Він намагався подати історію полків через призму біографій їх старшин: Переяславського — Думитрашок-Райчів [1142, 402–405], Афендиків [1121, 443–445], Безбородьок [1136, 311–314; 1115, 135–140], Берлів [1118, 101–133], Сулим [1153, 292–327], Томар [1125, 14–20], Іваненків [1144, 297–298]; Чернігівського — Полуботків [1116, 9–19; 1149, 137–209], Бутовичів [1148, 35–148], Радичів [764], Бакуринських [1148], Бобирів [1148], Лизогубів [1122, 101–125]; Гадяцького — Бороховичів [1145, 314–317; 1129, 547–551], Милорадовичів [1126, 479–498], Грабянок [1141, 259–264], Крижанівських [1109, 7–13], Троцинських [1111, 371–373].

Учений дослідив історію старшини та родоводи керівників Стародубського полку [1134], що привернули його увагу — Миклашевських [1124, 243–253], Борозен [1148], Скоропадських [1151, 726–727], Бугаєвських [1148], Валькевичів [1148]; Прилуцького [1133] — Горленків [1140, 248–258], Марковичів [1123, 51–82],

Галаганів [1137, 318–322]; Лубенського [1119, 34–203] — Свічок [1127, 253–258], Гамалій [1138, 439–448], Гоголів-Яновських [1139, 451–455]; Ніжинського [1132] — Золотаренків [1113]. О.Лазаревський розпочав дослідження Полтавського полку [1150, 357–374; 1120, 97–107], вперше подав родовідні місцевих старшиських родів Іскр [1147, 300–302; 1152, 1566], Кочубеїв [1112, 438–455], Герциків [1146, 448–450], Жученків-Жуковських [1143, 406–409], Левенців [1110, 445–451].

Розпочаті родовідні пошуки знайшли продовження у працях неперевершеного генеалога козацької старшини В.Модзалевського. Намагання довести актуальність генеалогічної проблематики змусило дослідника підготувати і опублікувати чотири томи «Малоросійського родословника», низку інших праць, які становлять фундамент генеалогії української козацької старшини [1240; 1241; 1242; 1243]. За підрахунками Г.Стрельського, в ці книги включено родоводи 234 сімей [1413, 126]. Продовження видання неопублікованих матеріалів п'ятого тому «Малоросійського родословника» В.Модзалевського розширює наші знання щодо його наукової спадщини [1246; 1247; 1248]. Крім зазначених у чотиритомній праці родоводів, до інтересів вченого потрапили дослідження родів Ігнатовичів [1249, 77–83], Чарнишів [1234; 315–347, 1–35, 193–230], Шиман-Шимановських [1235, 38–42], Апостолів [1236, 140–142], Черняків [1238, 173–185], Ракушок-Романовських [1245]. Продовжуючи традиції написання полкових історій О.Лазаревського, В.Модзалевський одну зі своїх робіт присвятив вивченню родоводів старшини частини сотень Лубенського полку [1244].

У своїх працях він згадав багатьох представників генеральної старшини, уточнивши періоди їх перебування на урядах (перший період обозництва Івана Волевача [1240, 217], обозництво Петра Забіли (1669–1685), Івана Ломиковського (1707–1709), Семена Кочубея (1751–1779) [1241, 74, 533; 1242, 187]). Серед генеральних суддів названі Антін Жданович (1656–1657), Григорій Лісницький (1657), Іван Самойлович (1669–1672), Василь Кочубей (1699–1708), Іван Ніс (1714–1715), Іван Чарниш (1715–1725), Михайло Забіла (1728–1740), Андронник Кандиба (1728–1730), Федір Лисенко (1741–1751), Яким Горленко (1741–1751), Ілля Журман (1756–1782), Олександр Дублянський (1762–1781) [1240, 153, 191, 305, 474; 1241, 31, 61, 78, 524; 1242, 99, 132, 244; 1243, 477], Іван Домонтович (1672–1681), Сава Прокопович (1687–1700) [1162, 46, 158].

Уваги дослідників і подальшої публікації вимагає значний фактичний матеріал неопублікованого фонду В.Модзалевського в Інституті рукописів (Ф. XII), а також так звана «Збірка В.Модзалевського» [622; 623; 624; 625, 626; 627] неопублікованих поколінних розписів. В зв'язку з цим варто відзначити видання п'ятого тому «Малоросійського родословника».

Прорив у біографістиці правобережної старшини здійснив В'ячеслав Липинський, який вперше населив період гетьманування Богдана Хмельницького конкретними діючими особами [1160; 1159]. Його монографії присвячені вихідцям із шляхти у старшинському середовищі, з'ясуванню причин їх вчинків. Він став фундатором такого історіографічного напрямку дослідження не лише шляхтичів в козацькому середовищі, але і вивчення локальних груп цієї шляхти. В.Липинський вказав на генеральних старшин Івана Волевача (друге обозництво у 1655–1656 рр.), Костянтина Виговського у 1658 р., Михайла Радкевича у Тетері, генеральне суддівство Федора Лободи у Виговського, Емілія Федоровича у Дорошенка, генерального писаря у Виговського Станіслава Кривицького.

Поступово розширювалося коло імен старшини, які потрапляли до історіографічних праць інших дослідників. Так, А.Востоков, звернувшись до дослідження долі братів Виговських і Нечая, продовжував вивчати процеси у козацько-старшинському середовищі, які розгорталися під час наказного гетьманування Якіма Сомка, звертаючи увагу на склад старшин, які оточували і підтримували цього гетьмана [923, 269–284; 924, 125–156]. В біографічному нарисі полтавського полковника Івана Черняка автор дав характеристику взаємин полтавської старшини [927, 1–17], досліджував також долю родини Самойловичів [925]. О.Страдомський подав реєстр сотників мглинських [1412, 465–466].

В.Антонович і В.Бец ввели до наукового обігу біографії гетьманів, серед них — перший політичний портрет П.Тетері [863, 70–72]. А.Васильчиков досліджував біографію Розумовського [914], М.Григорович — Безбородька [959], родовід Горленків вивчав А.Дабіжа [979], Сірка — В.Данилович [983, 140–148]. Вніс деякі уточнення щодо біографій старшин і Г.Карпов [1019; 1020]. О.Целевич звернув увагу на той факт, що у 1669 р. Герман Гапонович, а у 1671 р. Семен Половець були генеральними суддями у Дорошенка [1437, 13]. Всі ці діячі до того часу знаходилися поза увагою дослідників.

Доповненням цих матеріалів стали дані «Родовідної книги» П.Долгорукова, де зібрані родоводи найзначніших козацько-старшинських родин, які пізніше ввійшли до російської дворянської еліти [995]. Г.Милорадович систематизував наявний на кінець ХІХ ст. матеріал про дворянські родини Чернігівської губернії, який зберігався в архіві губернського дворянського зібрання, і оформив дворянську родовідну книгу з даними на початок ХХ ст. [1186]. Серед тогочасного дворянства Чернігівщини більшість була вихідцями з козацько-старшинського середовища. Крім того, спеціальне дослідження Г.Милорадович присвятив родині Кочубеїв [1185, 46–50], не полишав і пошуку кореня свого роду [1184, 1187].

Дослідження М.Слабченка і нині використовуються в системі аргументації деяких дослідників. З цього приводу зазначимо, що праці цього автора навряд чи можна віднести до багатих на невідомий науковцям матеріал. Крім того, їх відзначає надто довільне тлумачення козацьких урядів [1358; 1359; 1360]. Це, зокрема, стосується розуміння їхнього місця в просторі і часі. Тому в історіографічному плані щодо козацької старшини праці М.Слабченка мають невелику цінність.

У рамках вивчення «обласної історії» складну історію Носівської сотні Київського полку та її сотників Шаул досліджував В.Барвинський [882, 347–368; 880, 399], Києва козацького — І.Луцицький [1163, 5–8], Воронківської сотні Переяславського полку — П.Федоренко [1429]. Д.Багалій, рецензуючи працю О.Лазаревського, доповнив список старшини Ніжинського полку [872], а досліджуючи історію слобідських полків, вперше розглянув проблему проникнення старшини з Гетьманщини на Слобожанщину [871, 560–592; 873]. М.Рклицький дав блискучу порівняльну характеристику козацьких родин, які збереглися на Золотонощині впродовж 1767–1900 рр. [1333].

Слід відзначити доробок у руслі персоніфікації української історії досліджуваного періоду, який вніс М.Грушевський. Хоча для нього персональний склад козацької старшини не був предметом спеціального дослідження, на сторінках багатотомної історії, майже в усіх розвідках та книгах, у яких аналізується козацька історія, він фіксував згадки про генеральну старшину, полковників і сотників [962, 299–305; 963; 964; 966, 241]. М.Грушевський вперше вказав на деяких невідомих раніше генеральних старшин [965, 76–77], багато зробив для введення до нпукового обігу імен старшин передреволюційного періоду.

У річищі козацької генеалогії працював С.Ксензенко, який дослідив родовід Зарудних [1105, 73–85]. М.Астряб присвятив спеціальну розвідку Маркевичам [869, 81–145], В.Герасимчук — Виговському та його взаєминам з Юрієм Хмельницьким [940; 941], І.Каманін — родоводу Б.Хмельницького [1017; 1018], Д.Коренець — Виговському та Пушкарю [1038, 257–287; 1039, 1–20].

Зосереджуючи увагу на огляді літератури цього періоду, варто згадати, що протягом другої половини ХІХ — початку ХХ ст. на сторінках «Киевских епархиальных известий», «Черниговских губернских ведомостей», «Полтавских епархиальных ведомостей» була надрукована велика кількість історико-статистичних нарисів окремих церков, монастирів, населених пунктів [1008; 1009; 1010; 1011; 1012; 1013], у яких автори подавали значний фактичний матеріал про священників, складаючи їх реєстри, козаків і старшину, вказуючи на побудову ними церков, виконання ктиторських обов'язків, здійснення подарунків до церков і монастирів, публікуючи і аналізуючи уривки з синодиків.

Узагальнюючи шлях української шляхти в Гетьманщині і в складі Російської імперії, офіційно-академічна наука дійшла висновку, який в узагальнюючому вигляді виклав полтавський дослідник І.Павловський: «После воссоединения, окончившегося присоединением Малороссии к России, осталось 300 представителей благородного сословия, имущественные и сословные права которых были обеспечены договорами с московским царем. Эти представители, как известно, не удержали своего господствующего положения. Главное значение в Малороссии получило военное сословие — казачество, которое и явилось заместителем шляхты. Это был класс «значных» козаков, из которых выходили кандидаты на уряд. Они-то, с течением времени, и присваивают себе права шляхты и являются владельцами населенных имений, судятся шляхетским судом, занимают должности в крае, не платят податей и т. п. Дети их пользуются особыми преимуществами по службе, а образование сообщает им развитие и внешность, чем они начинают отличаться от «низового» козачества. В ХVІІІ веке этот класс «значных» козаков старается вже закрепить за собой «шляхетство» и с течением времени достигает этого в области суда и управления» [1282, 27]. Вже зараз видно увесь утопізм цієї точки зору, головні положення якої будуть розглянуті в пропонованій роботі на прикладі розвитку українських шляхетсько-козацьких родин.

Другий період історіографії характеризується нерівномірністю, і в зв'язку з цим простежуються три підперіоди накопичення історичних знань з досліджуваної проблеми: I. — 1917–30-ті рр.; II. — 30-ті — перша половина 50-х рр.; III. — друга половина 50-х — 1991 р.

У нових історичних умовах, у радянській Україні, свої дослідження продовжував М. Грушевський, у цей час розпочали наукову діяльність Л. Окіншевич, С. Шамрай, М. Ткаченко, І. Бойко, О. Грушевський, К. Козубенко, О. Оглоблин, І. Крип'якевич, М. Петровський. Водночас з ними за межами УРСР досліджували цю проблематику М. Возняк, Д. Дорошенко, В. Біднов, С. Наріжний.

Вивчаючи шляхи формування козацької старшини, Л. Окіншевич дійшов висновку, що «серед козацької верхівки ми з цікавим правом можемо шукати й тих численних елементів з залишків феодалних станів, які посідали проміжне становище між поміщиками й селянами-кріпаками, різні види представників напівшляхетського й напівселянського землеволодіння, — як от бояр, ближчих до шляхти, слуг, ближчих до селян, — які володіли своїми ділянцями, зобов'язані цілим рядом службових повинностей» [1276]. Праці Л. Окіншевича вводили до наукового обігу значний фактичний матеріал, у багатьох місцях його доробків знаходимо імена козацьких старшин, яких раніше дослідники не згадували [1273, 253–425; 1274, 1–352]. Так, він датував обозництво Федора Коробки 1650–1654 рр. [1275, 88], Тимоша Носача 1656–1657 рр., 1658–1663 рр., наказне обозництво Павла Животовського [1275, 88, 110, 21]. Серед генеральних суддів відзначив Івана Кравченка у Ю. Хмельницького, Івана Креховецького та Германа Гапоновича у Тетері, Юрія Незамай і Павла Животовського у Брюховецького [1275, 98, 120, 119], Григорія Білогруда у Дорошенка [1273, 420], Костю Кублицького у 1685 р. [1273, 427]. Згадав він і Семена Голуховського, Павла Тетерю і Остапа Фастієвича, які були генеральними писарями за Ю. Хмельницького [1275, 98, 103]. Серед нових акцентів варто зазначити, що він звернув увагу на церемоніальний характер уряду хорунжого [1275, 152–157].

Тривала розпочата В. Барвінським традиція вивчення окремих сотень та їх старшин. У цьому річищі працювали С. Шамрай, І. Пустовіт, М. Ткаченко, К. Козубенко, В. Єфимовський. У роботах цих авторів слід відзначити той факт, що матеріали про старшину подані на тлі соціально-економічної історії, а не конкретно-біографічного дослідження, що значно збіднювало проблематику. Ще однією

особливістю праць цього періоду було те, що їх автори привернули увагу до такої категорії старшини, як сотенні урядники. В умовах класових оцінок згадувати про злиденну старшину, яка не мала ані значних маєтностей, ані експлуатувала чужу працю, було ідеологічно допустимо.

Історика С.Шамрая цікавила, насамперед, старшина Київського полку [1448, 134–140; 1451, 159–283]. Він присвятив низку публікацій Київській, близькій до неї територіально Бориспільській [1449, 93–120], а також Кобизькій сотням [1453, 229–313]. Його праці побудовані переважно на матеріалах Рум'янцевської ревізії, у них найбільш глибоко розглядається історія старшини в другій половині XVIII ст. Розширюючи географію досліджень, С.Шамрай оприлюднив нарис про залюднення Крилівщини, в якому дослідив участь полтавської та миргородської старшини в цьому процесі [1450, 207–290]. В такому ж ключі з'явилося дослідження І.Пустовіта про історію Козельця [1318, 113–150].

М.Ткаченко вперше розглянув матеріал щодо історії такого регіону, як Уманщина, в рамках дослідження якого зупинився на персональному складі старшини Уманського полку [1418]. Серед його розвідки були і праці, присвячені історії Канівської сотні Переяславського полку, Кременчуцької Чигиринського, він навіть значний фактичний матеріал щодо лівобережних полків [1419; 1420, 70–73; 1421, 31–179].

К.Козубенко проаналізував ревізію 1723 р. Переяславського полку (яка не збереглася нині), але, на жаль, лише щодо Яготинської сотні, а також слідство про хутори в тій же Яготинській і сусідній Березанській сотнях Переяславського полку [1031; 1032, 205–216]. І.Мандзюк дослідив старшину Гоголівської сотні Київського полку на основі матеріалів Рум'янцевської ревізії [1173].

Свій внесок у дослідження історії Переяславщини через висвітлення діяльності полковничих родин Сулим та Іваненків зробив І.Бойко [890, 11–22; 889, 9–16]. У нарисі про П.Полуботка, який став об'єктом дослідження М.Василенка, системно розкриваються віхи його діяльності [911, 80–108].

Діяльність генерального підскарб'я Р.Ракушки-Романовського, полковника кальницького І.Богуна, переяславського Т.Цицюри, чернігівського І.Аврамовича досліджував М.Петровський. Особливо чисельними уточненнями щодо персонального складу відзначається його монографія «Нариси історії України XVII — початку XVIII ст.» [1298; 1295, 47–58; 1295, 69–76; 1297, 12–31; 1299,

3–15; 1300, 79–103; 1301, 181–212]. О.Грушевський, розглядаючи гетьманські земельні надання козацькій старшині за часів Хмельницького, вказував прізвища старшин, які їх отримали [968, 40–92]. Серед ранніх праць О.Оглоблина варто відзначити окрему статтю про генерального писаря Вуяхевича [1268, 200–215].

Серед історіографічних сюжетів виокремимо продовження роботи І.Крип'якевичем над складанням реєстрів старшини. Він зробив першу спробу складання реєстру генеральної старшини (Чорнота [1100, 75], Носач [1100, 75], Онацький [1100, 77], Зарудний [110, 77–78]), уточнив термін генерального суддівства Федора Лободи, вказавши, що він посідав цей уряд уже у січні 1654 р. [1095, 456], полковників Гетьманщини за Б.Хмельницького [1099, 123–148]. Досліджуючи козацьку державність, розглядав елементи державної структури та старшину, яка створювала новий адміністративний апарат [1100, 111–150; 1098, 81–93; 1101, 8–91; 1096, 16; 1097, 6–11].

В.Єфимовський подав нарис історії військових судів періоду Богдана Хмельницького [1003, 29–35], В.Біднов присвятив дослідження матері І.Мазепи [884, 35–52], М.Возняк зазначив, що Прокіп Бережецький був у 1671 р. генеральним суддею у Петра Дорошенка [920, 41], С.Наріжний продовжував дослідження періоду гетьмана Виговського [1259, 117–139; 1260, 159–187].

Заслуговує на окрему увагу творчість Д.Дорошенка, який багато років присвятив вивченню діяльності гетьмана Петра Дорошенка і його старшини [997, 120–144; 998, 30–41; 996]. Серед нових знахідок історика — згадки про останнє обозництво Тимоша Носача за Тетері, а також ретроспективне генеральне старшинство Устима Зеленка і Семена Половця перед гетьмануванням Опари [998, 30]. Він вперше назвав генеральних обозних Івана Демиденка і Федора Коробку [997, 129], вказав на генерального суддю у Опари Радошинського, Михайла Суличича, Германа Гапоновича і Семена Богаченка — у Петра Дорошенка [998, 40; 997, 127]. Значний внесок у дослідження біографій і родоводів гетьманів І.Мазепи, П.Орлика та І.Скоропадського зробив О.Пріцак [1315, 102–117; 1316, 20–31; 1314, 232–247].

Дослідження істориків діаспори інтенсивно розвивалися і в 40-і рр. Вимушений емігрувати, Л.Окіншевич вперше в українській історіографії присвятив спеціальне дослідження козацькій неурядовій старшині, розглянувши причини виникнення та еволюцію цієї категорії командного складу гетьманської адміністрації,

її зв'язок з урядовою старшиною [1276]. В своїй праці автор дійшов висновку, який відрізняється поєднанням дослідницької сумлінності, наукової аргументації, бажанням зрозуміти причинність, зміст і напрям розвитку неурядової старшини. На його погляд, персональний склад старшини є наріжним каменем будь-якого аналізу комплексу проблем Гетьманщини разом. На жаль, аналізуючи багато сторін управління Гетьманщини, автору не вдалося розрізнити і розвести різночасові і різнорівневі явища.

Серед праць, які вийшли друком у той період, відзначимо дослідження Б.Крупницького. В рамках обраної проблематики він підготував монографії про гетьманування та родоводи Д.Апостола і П.Орлика [1102; 1104, 42–46; 1103].

У СРСР за часів репресій 30–50-х рр. згортається дослідження цієї проблематики, замовчуються імена козацької старшини як класового ворога трудящих. Через це замовчування проблема меншою мірою позначилася високою політичною заангажованістю того періоду. Все ж несправедливо вважати, що в цей час не було жодних досліджень проблеми. Окремі праці з'являлися. Ленінградський дослідник В.Путілов дослідив діяльність гетьмана П.Тетері [1319, 163–188], київський історик В.Шутой — І.Мазепи [1465]. На цьому фоні унікальним явищем стала монографія І.Крип'якевича, присвячена гетьманові Богдану Хмельницькому [1095].

Починаючи з кінця 50-х років з'явилася низка робіт І.Крип'якевича [1099, 123–148], Ф.Шевченка [1462; 1461, 44–55; 1463, 63; 1464, 180–183], В.Дядиченка [1001], К.Стецюк [1401], О.Компан [1033], які були початком нового етапу історіографії проблеми. У питанні персонального складу козацької старшини вони поступалися за кількісними показниками і фактологічною базою роботам післяреволюційної доби, але порівняно з 30-ми — першою половиною 50-х рр. були значним кроком вперед, відроджуючи інтерес до персоналій. На жаль, вони ще не могли використовувати генеалогічний метод дослідження, і козацька генеалогія залишалася поза межами їх досліджень.

Стосовно адміністративного устрою козацької держави протягом п'яти років — з 1649 по 1654 рр., І.Крип'якевич вперше створив методологічну основу структурного аналізу за окремими полками [1099, 123–148].

Багата фактичним матеріалом монографія Ф.Шевченка «Політичні та економічні зв'язки України з Росією в середині XVII ст.» [1462; 1461, 44–55; 1463, 63; 1464, 180–183]. У ній дослідник

навів раніше невідомі списки старшин полку Івана Дзиковського, також вивчав старшину полків Східного Поділля, повстання Пушкаря і Барабаша на Полтавщині. В.Дядиченко [1001], О.Компан [1033], К.Стецюк [1401], розглядаючи різні питання суспільно-політичного розвитку, на загальному тлі згадують імена козацьких старшин. Наголосимо, що предметом зацікавленості цієї групи вчених не був безпосередній персональний склад старшини, але дотично вони підтримували тяглість історіографічного процесу проблеми.

Працюючи за кордоном, О.Оглоблин [1267; 1269; 1270] назвав 20 сотницьких династій, серед яких відзначив Забіл, які тримали Борзнянську сотню Ніжинського полку увесь час її існування за винятком десяти років [1267, 86]. Однією з ґрунтовних наукових праць, яка стала свого роду останнім словом у розвитку наукової літератури цього періоду про гетьмана Мазепу, була його монографія «Гетьман Іван Мазепа і його доба» (1960 р.). В ній автор відзначив генеральне обозництво Василя Дуніна-Борковського (1685–1702), вакансію обозництва 1702–1707 рр. [1267, 148, 271], вказав на той факт, що полковник прилуцький Дмитро Чернявський після повернення з сибірського заслання був генеральним суддею у 1675 р. у Петра Дорошенка [1267, 245]. За гетьмана Мазепи назвав генеральних суддів Василя Чуйкевича (1707–1709), Михайла Гамалію (1707–1709), а за Скоропадського — Василя Туранського (1709–1716) [1267, 149–158]. Тема походження наказного гетьмана Максима Кривоноса привернула увагу Л.Винара.

Характерно, що і в УРСР в той час почалося відродження згадок прізвищ козацької старшини. Поступово відходять на задній план класові оцінки, дорогу почала торувати собі наукова об'єктивність. У цих процесах першочергове значення мають праці нового покоління дослідників. Серед них О.Апанович [866; 865; 868; 867, 39–40], В.Смолій [1370], В.Борисенко [895; 894, 99–114; 891, 74], О.Путро [1320; 1325, 74–82], П.Михайлина [1188], Г.Швидько [1455, 14–17; 1456; 1460; 1459, 10–15]. Особливу увагу досліджуваному питанню приділив В.Сергійчук [1344, 85–93; 1346, 107–111; 1347, 122–129; 1349, 18–19; 1350, 81–83], розпочав дослідження землеволодіння козацької старшини О.Гуржій [973, 153–162].

За кордоном персональний склад козацької старшини як об'єкт спеціального дослідження знайшов продовження у фундаментальній збірці Ю.Гаєцького — в 1978 р. вийшла друком його монографія [1496]. Вчений, крім загальнодоступних історіографічних

праць, використав східнослов'янський пом'яник з Сінаю, видрукований в 1979 р. в Кембриджі. Він ввів до наукового обігу факти про генеральне обозництво у гетьмана Брюховецького Івана Цесарського, вважаючи його урядовцем у 1663–1666 рр., Федора Бурляя у Ханенка, генеральних суддів Івана Дяченка і Семена Гладкого у Сомка. В довіднику Ю.Гаєцького подаються дані про 2866 урядових старшин за період 1648–1782 рр. На наш погляд, своєю працею дослідник підсумував усю попередню історіографію проблеми. Водночас, слід відзначити некритичний підхід автора до відбору згадок про старшин, особливо в останній період існування козацької держави, коли паралельно з посадами існували однойменні звання.

Розвідки В.Сенютович-Бережного про головні тенденції входження козацької старшини до російського дворянства, родоводи гетьмана Виговського, полтавського полковника Жученка відзначаються глибоким знанням джерельної бази, переконливою аргументацією, кваліфікованими висновками [1339, 76–84; 1340, 457–464; 1341, 149–167].

Проблеми діяльності соратників І.Мазепи після 1709 р. тримав в полі зору О.Субтельний. Крім того, він зробив і деякі зауваження щодо загальних тенденцій розвитку старшини, зокрема стверджуючи: «Дуже приблизна оцінка показує, що на початку XVIII ст., коли населення гетьманщини складало близько 1,1 млн. чоловік, до старшини належала десь тисяча родин. Порівняно невелика кількість цих родин, здебільшого вихідці з Правобережжя, були нащадками православної української (руської) знаті з-перед 1648 р.» [1417, 12]. При цьому дослідник дотримувався думки, що «більшість старшини походила з козацьких урядовців і реєстрового козацтва доби перед Хмельниччиною» [1417, 12].

Природно, що перетворення проблеми у повноцінний об'єкт дослідження відбулося лише тоді, коли Україна здобула державну незалежність. У нових умовах першим звернув увагу на необхідність більш глибокого висвітлення питання персонального складу козацької старшини Я.Дашкевич. Своїми публікаціями як методологічного плану, так і конкретно-історичними розвідками він закликає дослідників багато в чому по-новому подивитися на, здавалось би, вияшені у науці проблеми. Намітивши шляхи подальших досліджень, які активізують вчених таких напрямів, як адміністративно-територіальний поділ, персональний склад старшини, дослідник ввів термін «клан» Хмельницького, досліджу-

вав родовід цього гетьмана [984, 95–101; 985, 11–13, 18–20; 986, 253–283; 988, 20–22; 989, 18–19; 990, 6–8; 987].

У новітній період розвитку української історіографії деяке поживлення у дослідження проблеми козацької персоналістики внесли В.Борисенко, В.Горобець, О.Гуржій, М.Крикун, Ю.Мицик, О.Путро, В.Сергійчук, В.Смолій, В.Степанков, Т.Чухліб; персонального складу урядової і неурядової старшини — В.Сергійчук, В.Кривошея, І.Кривошея, Ю.Мицик, О.Репан, В.Панашенко, В.Щербак; козацької генеалогії — В.Кривошея, І.Кривошея, В.Томазов.

Навіть спеціально не досліджуючи персональний склад та генеалогію старшини, але в рамках вивчення козацької держави в цілому, В.Смолій не міг обійти цієї проблематики. Розглядаючи питання особливостей становлення та розвитку козацтва [1365, 4–10], феномена козацтва [1371, 61–72], проявів свідомості козацьких мас [1363, 231–251], функціонування української козацької держави [1361, 5–19], вчений формував нове тло, на якому досліджувалась і козацька старшина. Спільними зусиллями В.Смолія і В.Степанкова розпочався пошук нової концепції подій середини XVII ст. [1372]. На шляху до становлення концепції автори зосередили свою увагу на діяльності гетьмана Б.Хмельницького [1368; 1369], розпочавши з проблем державотворення Правобережної України [1367], давши характеристику періоду 1650–1670 рр. [1366, 2–16], через проблеми формування, еволюції та реалізації української державної ідеї [1362], вийшли на поняття Української національної революції [1374; 1375].

Зацікавленість цією проблематикою виявив В.Степанков. Розпочинаючи з великої монографії [1387], розглядаючи бойові дії на Брацлавщині [1388, 65; 1389, 9–10; 1392, 33], Поділлі [1394, 36–37; 1396, 153–162], Волині [1397], наводить у своїх розвідках характеристики деяких полковників. Деяко пізніше з'явилися його дослідження-життєписи Данила Нечая [1381, 241–260], Григорія Гуляницького [1382, 81–100], Михайла Кричевського [1383, 177–192]. В його полі зору — проблеми формування державної еліти [1386], її боротьба за соборність [1390, 185–236] та проблеми спадковості гетьманської влади [1395, 14–33], гетьманування І.Виговського [1391, 88–108], П.Дорошенка [1373, 84–103; 1364, 143–152; 1393, 285–314; 1384, 101–120] (спільно з В.Смолієм).

Серед робіт загального плану, які впливають на історіографічний процес досліджуваної проблеми варто згадати статтю

Г.Швидько про еволюцію влади козацької старшини [1455, 14–17].

В.Сергійчук, продовжуючи дослідження козацької старшини періоду, що передував Національно-визвольній війні [1351, 76–89], активно працює над виявленням нових імен козацьких полковників. Особливо багаті на такі знахідки його останні праці [1343; 1345, 82–94; 1348, 24–27]. Його перу належить узагальнююча монографія про старшинський корпус армії Богдана Хмельницького [1342].

Серед плідних дослідників проблематики заслуговує на увагу В.Панашенко. Її публікації опираються на наявний стан історіографії, дають змогу читачу отримати ґрунтовну інформацію про полково-сотенний устрій Гетьманщини, різні аспекти життя її соціальної еліти [1290; 1289; 1292, 97–107; 1284, 151–162; 1283, 24–40; 1285, 166–174; 1286, 252–276; 1287, 126–141; 1288, 165–174].

Праці Н.Яковенко мають велике значення для методології дослідження персонального складу та генеалогії козацької старшини [1481; 1478, 77–85; 1479, 11–27; 1480; 1484]. На відміну від більшості дослідників, вона дотримується інших методологічних підходів [1482; 1483, 68–75], які приводять її до інших оцінок подій, мотивів діяльності козацької старшини, її соціального походження.

Найпродуктивніше на ниві козацької біографістики працює Ю.Мицик. У співпраці з С.Плохієм, С.Стороженком, С.Степанковим [1231; 1232] він створив перші нариси історії Національно-визвольної війни, в яких наведені характеристики основних її керівників. Окремим напрямом пошуків дослідника є біографії гетьманів, насамперед І.Виговського [1197, 191–236; 1222, 66–72; 1189] і Ю.Хмельницького [1229, 237–251]. Крім нього досліджували діяльність І.Виговського В.Борисенко [892, 3–18; 893, 2–9; 896] і О.Путро [1321, 67]. Багаторічні пошуки джерел дали змогу Ю.Мицику вийти на рівень написання біографічних нарисів про таких козацьких старшин, які, в своїй більшості, лише згадувались у попередній літературі у загальному списку полководців. У полі зору дослідника біографії наказного гетьмана Максима Кривоноса [1204; 1205, 69–80], генерального обозного Тимоша Носача [1224, 277–286; 1214, 395–396], одного з кращих дипломатів когорти Б.Хмельницького Силуяна Мужиловського [1221, 221–226], полковників: ніжинського Прокопа Шумейка, київського Павла Яненка [1217, 385–390], кальницького Івана Сірка [1216], корсунського Луки Мозирі [1203, 213–220], брацлавського Михайла Зеленсько-

го [1208, 141–150], уманського Йосипа Глуха [1200, 53–62], паволоцького Івана Куцькевича-Миньківського [1198, 193–198], Герасима Яцькевича [1192, 391–396], матеріали до родоводу Дорошенків [1207, 156–171], Богунів [1213, 68–69], Джеджалій [1212].

Сучасні історики намагаються глибше розкрити проблеми, пов'язані з гетьмануванням Виговського [864, 44–48; 906, 43–56; 993, 43–76], Брюховецького [950; 949], Ханенка [993, 100], Апостола [939, 338–345]. Діяльність гетьмана П.Тетері досліджує і захистив кандидатську дисертацію В.Газін [930, 25; 931, 190–198; 932, 62–72; 933, 33–46; 934, 249–252; 935].

Увагу М.Крикуна і Т. Чухліба [1092, 116–144; 1089, 385–315; 1443, 63–80; 1445, 142–160; 1446, 94–103] привернули правобережні гетьмани. Ці автори подали біографічні нариси О.Гоголя. Крім того, Т. Чухліб вперше в історіографії звернувся до біографії таких діячів як А.Могила і С.Куницький [1440; 1442; 1444, 327; 1447, 45]. О.Гуржій публікує праці, в яких, окрім аналізу теоретичних аспектів і біографічних моментів гетьмана І.Скоропадського [974; 978], уточнює персональний склад його оточення, родоводу та час проходження його по старшинській ієрархії [974, 13–15]. О.Путро досліджує діяльність гетьмана О.Розумовського [1322, 40–51; 1323, 140–149].

Серед родин, які викликають найбільшу зацікавленість у сучасних дослідників — Ждановичі [971, 109–119; 972; 970], Нечаї [951; 952, 261–276; 955], Голуби [861, 147–154], Засядьки [928], Черняки [1108, 62–63], Лисенки [1357, 154–156], Кліші [1490, 81], Модзалевські [1424,20], Палії [1441, 16].

В.Брехуненко оприлюднив життєписні нариси К.Бурляя, Лісовця [900, 27–38; 901, 199–212; 899, 11–16]. У «Бібліотеці українця» О.Кресін видав брошуру «Мазепенці», в якій розпочав систематизувати наявні згадки про Герциків, Орликів, А.Войнаровського, Д.Горленка, І.Ломиковського, Ф.Мировича, К.Гордієнка, К.Довгополого, Ф.Нахімовського. Цю роботу продовжив С.Павленко, який опублікував велику монографію про Івана Мазепу і його оточення, в якій деталізував біограми 120 старшин [1280].

Петербурзька дослідниця Т.Яковлева дала характеристику більшості визначних козацьких старшин 1657–1667 рр. [1485; 1486; 1487; 1488, 131–141; 1489]. Поновивши в нових умовах дискусію, в якій вона намагається довести, що Богун і Федорович — це одна особа [975, 7–26; 976, 99–111].

Триває дослідження регіональної історії полків і сотень. І.Кривошея захистила першу в Україні кандидатську дисертацію, присвячену персональному складу та генеалогії козацької старшини, яку вона підготувала на матеріалах Переяславського полку [1050; 1081, 23–31; 1082, 199–207; 1083; 1085, 39–45; 1088, 80; 1064; 1065, 64–66; 1066]. Завдяки Ю.Мицику історіографія поповнилася першими науковими працями з історії Корсунського [1233], Канівського [1201] полків, козацького минулого Острога [1215], сучасної території Дніпропетровської області [1202], Царичанської сотні Полтавського полку [1228]. Значний ексклюзивний архівний матеріал зосереджений і проаналізований в авторській монографії, присвяченій козацтву на Уманщині [1226]. Висвітлюючи питання регіональної історії, М.Крикун вивчає персональний склад старшини Подільського полку [1092, 116–144], Л.Розсоха підготувала нариси про багатьох старшин Миргородського [1334], П.Пиріг [1305; 1306; 1303; 1304, 65–71] і А.Мельник — Чернігівського, Ю.Бодров — Уманського [886; 887, 154–160; 888] полків. У полі зору інших дослідників — старшини правобережних полків [1042], Уманського [1079], Київського [1068, 60–62], Полтавського полків [874, 29–30; 875], чигиринські [1312; 915] і корсунські полковники [1398, 7–15; 1400], сотенна старшина Київського полку [1015, 36–38].

Відродилося започатковане В.Липинським вивчення локальних груп шляхти в козацькому середовищі. Насамперед, це стосується любецької шляхти [1035, 29–36; 1036, 25–27; 1034, 75–92; 1037]. Новим історіографічним сюжетом є вивчення етнічного складу козацької старшини [1058, 37–45]. З'явилися окремі розвідки про старшини грецького [1086, 55–59] та єврейського походження [1422, 61].

Дослідники плідно працюють над виявленням козацької старшини через участь її в системі освіти. Серед них першочергове значення має навчання старшинських дітей і майбутніх старшин у Києво-Могилянській академії [1436, 138–140]. В зв'язку з цим непересічне значення мають біографи козацьких старшин в енциклопедичному виданні «Києво-Могилянська академія в іменах». Значні узагальнення щодо цієї проблематики здійснені і на сторінках «Енциклопедії історії України».

Продовжуються дослідження і за кордоном. У монографії З.Когута розглядається діяльність багатьох старшин в останні роки існування Гетьманщини [1030]. Ю.Гаєцький ще раз повернувся

до уточнення генеральної старшини [1496, 47–48], а також присвятив публікацію процедурі виборів полковника [929, 47–48]. Серед інших його праць доречно згадати й окремі статті «Спілкування чужинців з козаками», «Гетьманські універсали в Америці», «Як козаки підтримували братство», «Британці у козацькому війську», в яких дослідник популяризував висновки своєї попередньої монографії, доповнюючи їх новими фактами.

Динаміка зміни мети, підходів, теоретико-методологічних заasad, ступеня науковості вивчення зазначеного сюжету завдяки методу періодизації дали змогу виокремити три історіографічні етапи дослідження проблеми.

У перший дореволюційний період (XIX — початок XX ст.) наукові розробки характеризуються, з одного боку, відсутністю методологічної досконалості під час вивчення персонального складу старшини, а з іншого — системністю і аргументованістю генеалогічних досліджень. На першому етапі було здійснено спроби тогочасної історіографії скласти реєстри гетьманів, генеральної старшини і полковників, дослідження родовідних, насамперед, родин, які зберегли політичний і економічний вплив на початок XX ст. У той час вже визначилися чотири головні папряди дослідження. З'явилися перші недосконалі реєстри полковників усіх полків Гетьманщини, реєстри полкової старшини та сотників окремих полків. Біографічні нариси та біограми окремих старшин в генеалогічних розписах присвячувалися гетьманам, генеральній старшині, полковникам. Дослідження історії старшин окремих регіонів зосереджувалися на старшинах полків, стосовно яких джерельна база збереглася найкраще (Стародубський, Ніжинський, Прилуцький, Лубенський, Полтавський).

Протягом радянського періоду (1917–1991 рр.) під тиском класового підходу, політичної кон'юнктури, через дефіцит інформації вченим так і не вдалося реалізувати повною мірою наукові принципи системності, аргументованості, всебічності у підходах до історії козацтва в цілому і старшини зокрема. В працях загального характеру, нерідко відчутна політична заангажованість. Зрозуміло, що відсутність спеціальних досліджень вказаної проблематики тягла за собою описовість і фрагментарність у працях з історії Гетьманщини. На цьому етапі в радянській історіографії старшини персоналізовано змальовувалися лише в двох сюжетах: як герої-провідирі народних мас і експлуататори тих самих мас. Найбільше дискусій викликало питання про Богуна і Федорови-

ча — одна це особа чи різні, дискусійність цього питання не знята і на сьогодні.

Відсутність досліджень про старшину у радянській Україні надолужувалася істориками діаспори. Західна історична наука збагатила історіографію проблеми узагальнюючим довідником Ю.Гаєцького.

В умовах державної незалежності України, протягом третього періоду, відбулися значні зрушення, але у більшості випадків вони стосуються постановки нових історіографічних питань та часткового їх вирішення. Загалом сучасна вітчизняна українська історіографія персонального складу української козацької старшини стоїть вище іноземних аналогічних досліджень щодо цієї проблеми, але попри значну кількість публікацій ця тема ще не стала об'єктом спеціального системного і комплексного дослідження і для пошуковців зберігає чимало загадок і непроторованих шляхів.

Синхронний аналіз спільного масиву вітчизняної та зарубіжної історіографії, яка вивчала різні аспекти діяльності української старшини, показує, що історично зумовлено той факт, що період «первісного нагромадження» емпіричних знань у вітчизняній історіографії дещо затягнувся і українська історіографія у багатьох напрямках знаходиться далеко не на завершальному етапі цього періоду. Такий стан зумовлений тим, що в перший період дослідження історії України відбувалися у річищі пануючих російської і польської історіографії, в другий період стався розрив тяглості українського історіографічного процесу, який лише наприкінці цього періоду відродився, але все ще залишався в тисках тоталітарного антифактологічного, антиемпіричного, антинаукового підходу до багатьох питань історичного минулого. Хоча історія козацтва і старшини займала серед цих питань одне із провідних місць, але поки що не вдалося здолати фрагментарності дослідження. Серед вад варто назвати і відсутність широких часових перспектив, праць, присвячених старшині впродовж існування козацької держави.

Ідеологічні орієтації авторів меншою мірою вплинули на дослідження персонального складу, більшою — на вибір об'єктів біографічних досліджень. Монархічні, ліберальні, націоналістичні, демократичні, соціалістичні і комуністичні настанови спрацьовують швидше в річищі оцінок тих чи інших політичних діячів Гетьманщини, ніж у самій констатації факту наявності тих чи інших старшин. Тому проблематика відзначається невисокою ідеологіч-

ною заангажованістю. Навіть «державницька» і «народницька» школа в українській історіографії, які відзначаються значними розходженнями в оцінці ролі козацької старшини, вимушені оперувати незначними рівновеликими обсягами емпіричних даних цієї проблеми.

На сьогодні у вітчизняній науці склалася нова ситуація — було знято значну частину попередніх обмежень, з'явилася ціла плеяда нових дослідників. Як було показано вище, науковці вийшли на новий рівень джерельного забезпечення історичних студій, вищий рівень осмислення суспільних процесів та аргументацій гіпотез та висновків. Метод проблемної хронологізації дає можливість ствержувати, що помітно розширився спектр дослідницьких сюжетів, урізноманітнилися підходи та методи вивчення, присутні різні точки зору. Все ж головною рисою сучасних досліджень є не дискусійність, а процес поступового заповнення лагун усіма учасниками історіографічного процесу. Правильно документовані згадки про декаденції, уточнення щодо перебування на старшинських урядах того чи іншого старшини, науково виважені інтерпретації бездискусійно сприймаються науковцями.

Не принижуючи ролі істориків XIX–XX ст. (представників двох перших виокремлених періодів), які вивчали історію старшини, зазначимо, що вони зробили багато для збереження фактологічної бази, але завершення її формування припадає на день сьогоднішній, а тому перехід до конкретно-історичних досліджень з політологічним і філософським осмисленням можливий лише через розвиток спеціальних історичних дисциплін, які є підґрунтям будь-якого фундаментального дослідження.

Проведений *історіографічний аналіз* процесу вивчення персонального складу української козацької старшини дав змогу виявити провідні тенденції і напрями розвитку досліджень. Серед них головними є створення переліків-реєстрів козацької старшини, біографічні нариси та біограми окремих старшин, дослідження старшини окремих регіонів і адміністративно-територіальних одиниць. У полі зору генеалогів концентруються родини гетьманів, генеральної старшини, полковників, полкової старшини, останнім часом — сотників і сотенної старшини. Біографічний жанр не відзначається різноманітністю дослідницьких прийомів, а щодо XVII–XVIII ст української історії — ускладнюється ще і відсутністю багатьох джерел, що збіднює інструментарій дослідників.

Зрештою, незважаючи на досить велику кількість наукових праць з історії козацької старшини, навіть наявні джерела в них використовувалися не повно, як з кількісного, так і якісного боку. Розглядаючи їх, зазвичай застосовувався описовий метод. Тому на енергійні зусилля дослідників чекають пошуки нових прізвищ козацьких старшин і скрупульозні генеалогічні розписи. Утім, кілька поколінь істориків, чії імена і персональний внесок зазначено вище, не беручи до уваги певні вади, заклали міцний підмурок, зіпершись на який, можливо створити комплексне дослідження персонального складу української козацької старшини.

1.3. Методологія

Постановка завдання максимального документально-фактологічного відтворення бази предмета дослідження, проте не абсолютизуючи фактологічний матеріал, дає змогу не впасти до крайнього емпіризму, щоб не втратити можливості концептуалізації історії. Тому методологічною основою дослідження є основні наукові принципи.

Принцип *історизму* вимагає досліджувати історичне явище конкретно у процесі його становлення та розвитку, бачачи не лише історичний факт, а його взаємозв'язок у часі з іншими фактами як певну їх систему і цілісність, у нашому випадку такими взаємозв'язками є ієрархічні, а також родові і генеалогічні. Історизм у вивченні персонального складу старшини потребує врахування того факту, коли і за яких обставин вона виникла, які етапи в своєму розвитку пройшла і в що трансформувалася.

Принцип *об'єктивності* вимагає врахування усіх джерел, їх аналіз, зіставляючи будь-які згадки і факти і на цій основі приходячи до виваженого результату. Це неможливо без *всебічності і наступності* аналізу як джерельної бази, так і попередньої історіографії. Такий підхід дав змогу відібрати із широкого кола інформації лише ту, яка несе сутнісне навантаження стосовно об'єкта дослідження, згрупувати всю відібрану інформацію за ознаками, що дозволило уникнути методологічного анархізму, повною мірою поєднати залучення до наукового обігу нових неопублікованих документів з використанням надрукованих джерел та історіографічної спадщини.

Принцип *системності* закликає, з одного боку, підійти до явища козацької старшини як до елементу системи вищого порядку,

а з іншого, як до самодостатньої системи. У першому випадку такою системою є козацька держава, а у другому — старшинська ієрархія.

Історична наука на рівні описовості дає більш-менш послідовну причинно-наслідкову лінію розвитку української козацької держави — Гетьманщини. Складніше з появою повноцінних досліджень, які базуються на широкій емпіричній базі, а без них вийти на концептуально-філософське осмислення цієї проблеми неможливо. Фрагментарність джерельної бази ускладнює дослідження вказаної проблеми, але і наявні джерела вимагають їх нового прочитання під кутом зору різних цивілізаційних підсистем і критеріїв. Цивілізаційний підхід відіграє важливу роль в осмисленні місця того чи іншого явища у всесвітній історії. Згідно з п'ятирівневою класифікацією Р.Уескотта цивілізація XVII–XVIII ст. в Україні умовно може бути віднесена до козацької (регіональної і локальної), української (національної), європейської (континентальної), світової (західної). Інші класифікації не дозволяють віднести українське козацтво до окремої цивілізації. Полишаючи кінцеве вирішення цього питання філософам, поглянемо на козацтво з точки зору методології цивілізаційного підходу, що дає змогу збагатити наші знання новими ракурсами погляду на вже відомі проблеми.

На прикладі існування українського козацтва (яке, на відміну від інших, єдине в світі змогло створити свою державу) маємо можливість вивчити довгочасове існування і відтворення специфічної просторово-часової історичної цілісності, в якій сталі елементи переважають над нестабільними і поєднуються з мутаціями. Відомо, що цивілізація, яка утверджується, поглинає попередню або дещо її витісняє. У нашому випадку козацтво поглинуло і частково витіснило головний правлячий стан, що передувало йому — шляхетство. Причому останнє стало цементуючим фундаментом нової спільноти під козацьким прапором.

Звичайно характеристику цивілізації здійснюють за чотирима підсистемами: біосоціальною, економічною, політичною, культурною. Методика аналізу цих підсистем моделі цивілізації дає змогу комплексно проаналізувати українське козацтво і його старшину, розглянувши джерела під новим кутом зору. Біосоціальна підсистема характеризується станом сім'ї, родичання, статевікових відносин, здоров'я, гігієни, їжі, житла, одягу, відпочинку, захисту від загроз. До цього додається густина населення, масштаби освоєння земель, наявність диких земель і лісів. В умовах

існування козацької держави жили і актино діяли шість поколінь. Дослідження біосоціальної підсистеми включає відтворення населення, утворення груп, каст, класів. Використання *логічного методу* засвідчує, що для нашої роботи першочергове значення мають підходи щодо вивчення сім'ї, родичання, статевовікових відносин, які є об'єктом будь-якої генеалогічної розвідки.

Політична підсистема характеризується інституціалізованими відносинами між людьми, тобто системою права, звичаїв, організацією влади і управління, організацією громадянського життя, партій, громадських рухів. Переважаючими політичними структурами Гетьманщини було міське і сільське козацьке самоуправління громадян, республіка на рівні державного управління. Переважаючими соціальними структурами (соціальною основою) були вільний озброєний люд, який будував своє життя на основі козацького (дружинного) побуту, але община не була соціальним фундаментом.

Козацтву характерне заперечення монархічного управління для своєї самоорганізації і відсутність монархізму як соціальної цінності. Російські дослідники прийшли до висновку, що «Самодержавие, т. е. формирование сильного центра, стоящего вне политической борьбы и считающегося неприкосновенным. Является главной характерной особенностью политической культуры Московского государства, возникшего в конце средних веков» [1355, 177]. В Україні був зовсім інший стан. Відмінність української і російської політичної культури того періоду полягала в тому, що політичний стрижень в Українській козацькій державі — гетьманство — завжди стояло у центрі політичної боротьби і, тим паче, нічого спільного не мало з недоторканістю монархічної влади. Боротьба за гетьманську булаву була суттю політичної боротьби в Україні, і до того часу, поки така боротьба мала сенс, існувала держава.

У ході цієї боротьби утворилися кілька регіональних угруповань старшини. Виходячи з *класифікації* старшини та їх угруповань за походженням, часом і тяглістю отримання старшинського уряду, внутрішньо-традиційних регіональних підходів, зовнішньо-політичної орієнтації, відзначимо її неоднорідність. За часом отримання урядів вони розподілялися на старшину дореволюційного часу і періоду революційних перетворень, на початку Національно-визвольної війни (1648–1663 рр.) за регіональними особливостями старшину центрального (корінних полків), західного (козацько-шляхетських полків), північно-східного (полків Чернігівського

воєводства), південно-східного (полків січової орієнтації і впливу), пізніше — на правобережну і лівобережну (1663–1676 рр.), вихідців з Правобережжя і місцевої лівобережної старшини (1676–1687 рр.). Надалі, за гетьмана Мазепи, існували залишки угруповання полків колишньої південно-східної групи — Полтавський, Миргородський і Гадяцький полки. Протягом XVIII ст. за відсутності реального системоутворюючого стрижня — абсолютної гетьманської влади — зникає потреба боротьби за неї і, як наслідок, необхідність козацько-старшинських угруповань та їх основи — родових кланів.

За зовнішньо-політичними симпатіями і орієнтаціями старшина логічно поділялася на самостійницьку, пропольську, промосковську. Старшини зі сталою протурецькою чи протатарською орієнтацією виявити не вдалося. Це свідчить, скоріше, про використання татарського і турецького фактора в українській політиці, ніж бажання підкорення султану чи хану.

Культурна підсистема включає в себе духовне життя, створення і поширення кодів — лінгвістичних, етнічних, естетичних, наукових, релігійних та інших, тобто вся галузь символів, знаків, норм, цінностей, що забезпечують комунікацію людей. Для нашого дослідження об'єктами є, насамперед, етнічні і релігійні коди. Моноетнічний і монорелігійний склад городової козацької спільноти [1058], її старшини був основою національної мовної безпеки і загальною стійкістю культурної підсистеми, яка була зруйнована в наступний історичний період [1057].

Таким чином, застосування методологічних прийомів цивілізаційного підходу дає можливість по-новому підійти до розгляду деяких аспектів історії українського козацтва.

Як уже зазначалося, враховуючи, що природа і структура об'єкта і предмета дослідження впливають на вибір методів аналізу, задля з'ясування проблем дослідження використовується *структурно-персональний метод як різновид системно-структурного*, суть якого полягає у наступному: визначаються всі структурні елементи системи (у нашому випадку, Війська Запорозького) і кожен з елементів заповнюється конкретними даними (тобто прізвищем старшини, який в той час обіймав відповідну посаду у ієрархічній структурі). У складанні генеалогічних розписів використовується *біографічний метод*.

Розуміючи, що від чіткості визначення структури залежить успіх самого пошуку, слід здійснити *синтез*, максимально деталізуючи організаційну структуру Війська Запорозького на різних

етапах його існування, елементи якої становлять головну термінологію дослідження.

Системоутворюючим елементом термінології є гетьман, тобто старший над Військом Запорозьким. В.Смолій і В.Степанков вважають гетьманське начало потенційно монархічним [1362, 22]. У зв'язку з цим зазначимо, що інститут гетьманства мав як монархічні, так і республіканські потенції, а вже використання цієї посади у тому чи іншому напрямі залежало від тих сил, які привели людину на цю посаду, від їх цілеспрямованості. У війську були і наказні гетьмани. Цікаво, що ця категорія старшини не стала поки що предметом ґрунтовного дослідження. Вкажемо на два шляхи появи у війську наказного гетьмана: призначення гетьманом одного із генеральних старшин чи полковників наказним гетьманом для частини війська (кількох полків) та обрання наказного гетьмана групою полків. У неформальній ієрархії при деяких гетьманах значний вплив мали його особисті слуги — «гетьманські дворяни», яких очолював господар гетьманського двору.

Другим за важливістю терміном є генеральна чи на початковому етапі військова старшина, яка становила уряд гетьманської держави. У його розпорядженні була Генеральна військова канцелярія, Генеральний військовий суд, Генеральна військова артилерія, Генеральна військова музика, які складали головні інституції центрального урядового апарату. В другій половині XVIII ст. функції центрального апарату перейшли до Малоросійської колегії, яку утворювали Генеральний суд, Канцелярія Малоросійського скарбу, Генеральна рахункова канцелярія, Канцелярія Генеральної артилерії, Комісія військових судів.

Генеральний обозний керував Генеральною військовою артилерією (ГВА), роботу якої організовували осавули, писарі, хорунжі, отамани, дещо пізніше і значкові товариші ГВА. В 20-х роках XVIII ст. до ГВА належали 15 армашів, 7 пушкарів та 3 ремісники (коваль, коновал, стельмах).

У козацькому війську був капелан гетьманський. Під час бойових походів згадується полковий походний священик. Вищеназвані священицькі посади у Війську Запорозькому не входили до старшинської ієрархії, але мали значний ідейний вплив.

Про генерального суддю за гетьмана Мазепи відомо, що його призначали наказним гетьманом [1274, 155], а за Скоропадського — «отнюдь не было правосудия чрез судию Ивана Чарныша и через его крайный непорядок канцелярский, что и ныне исправки учинить негде» [1274, 156].

Нижче у судовій ієрархії був писар суду генерального. Відомо, що писар судовий Сава Прокопович став генеральним писарем [1274, 189], а писар судовий Андрій Васильович бував і наказним генеральним суддею (1693, 1695) [1274, 155]. Є згадки про те, що в походах існувала посада наказного писаря суду генерального.

До одночасного обрання гетьманів на Лівобережжі і Правобережжі в козацькій державі було два генеральні писарі — один для лівобережних, а другий для правобережних козаків. Реєнти, старші військові канцеляристи, військові канцеляристи (XVIII ст.), підписки (XVII ст.) працювали у Генеральній Військовій Канцелярії (ГВК) [1286, 252–276]. Реєнт ГВК В.Кочубей був спочатку писарем судів генеральних, потім став генеральним писарем [1274, 190], реєнтський уряд посідав і Пилип Орлик [1274, 190]. Уряд старшого військового канцеляриста спочатку називався старшим гетьманським підписком і ним за Б.Хмельницького був Іван Груша [1274, 189], пізніше згадується гетьманський перший підписок (1658) Григорій Борисов [707, 101].

Військові канцеляристи мали привілейоване становище, їх родини звільняли від постойів та повинностей, а самих за заслуги брали під гетьманську протекцію. Ще у 1702 р. маємо згадку про підписку судового Федора Черняховського. Пізніше ця категорія службовців іменувалася військовими канцеляристами Генерального військового суду.

Територіально Гетьманщина поділялася на полки [912, 120]. Ті ж, у свою чергу, були козацькими і охочими, останні поділялися на компанійські і сердюцькі. Перед 1648 р. в Україні існувало шість козацьких полків: чотири сформувалися навколо старовинних оборонних замків, які стали центрами староств — Білої Церкви, Канева, Корсуня, Черкас, два ж останні — навколо відносно молодих осад Переяслава (на Лівобережжі, східний рубіж) і Чигирини (південний рубіж). Стрімке збільшення полків розпочалося з початком Української національної революції. За підрахунками В.Панашенко, у «Літописі Самовидця» їх зафіксовано 26, у літописі Граб'янки — 34, у І.Крип'якевича — 36 [1289, 36]. Полк складався з сотень, які, відповідно, розподілялися на територіальні курені, крім того зберігались і курені сотницькі, тобто особисті курені сотника.

Усю владу на місцях тримали полковники, які були повними і наказними. На початковому етапі вони обиралися на загальнополковій раді, потім — на старшинській, пізніше — призначалися

(гетьманом, царем, Сенатом). Іноді у кілька сотень полку, які діяли окремо від основної частини полку чи за умови, що полковник повний залишався у полковому місті, гетьманом чи повним полковником призначався наказний полковник (з полкової старшини чи сотників). У разі ж, коли у полковому місті залишалося лише незначне прикриття, а полк на чолі з повним полковником виступав у похід, то на місці залишалися полковник «на тот час», призначений місцевим полковником (переважно, городовий отаман полкового міста чи полковий обозний). У літературі згадуються помилкові твердження, що існували наказні полковники над двома полками. Це були наказні полковники над козацькою командою з кількох сотень різних полків (Я.Маркевич — наказний полковник над командою сотень Лубенського і Миргородського полків (1723–1725), О.Безбородько — над командою сотень Миргородського і Ніжинського полків (1768–1773). Існували і такі варіації терміна як «полковник Батуринський та інших городів полку Ніжинського» чи наказні полковники остерський, козелецький, бориспільський, баришівський, воронківський, у Піщаній, у Басані Переяславського полку.

Щоб забезпечити виконання своїх обов'язків, полковники мали спеціальні особисті підрозділи, до яких, насамперед, слід віднести курінь дворовий, курінь чи два стрілецькі, а також курінь чи корогву дворянську. Полкова старшина мала свої особисті курені. Такі формування виконували як охоронні функції, так й функції зв'язку. Цікавий матеріал надає реєстр полку Миргородського (1711 р.). Згідно з його даними полковий обозний мав курінь з 26 козаків, суддя — 8 козаків, осавули — 18 і 22 козаків, об'єднаний курінь двох хорунжих складала 17 козаків [390, 2]. Привертає увагу той факт, що серед курінчиків полкової старшини перебували діти козацької старшини, яка раніше займала цей же уряд. Це засвідчує, що курені полкових старшин, з одного боку, зберігали досвід попередників, з іншого — були школою підготовки майбутніх осавулів, хорунжих, писарів.

Децю пізніше гетьмани втрачають прерогативу затвердження полковників. Ілля Пашков був призначений полковником стародубським сенатським указом 5 квітня 1726 р. [280, 1], а Катерина II особисто призначила полковником стародубським ротмістра лейб-гвардії Кінного полку князя Юрія Хованського.

В управлінні сотнями полковнику допомагала полкова старшина. Іноді крім повної полкової старшини, згадані і наказна

(тобто тимчасово призначена полковником, а не обрана). Обозні полкові організували через свої особисті курені і полкових та сотенних комісарів постачання, а через полкову артилерію (осавул, отаман, хорунжий, іноді писар полкової артилерії) — вогневе забезпечення дій полку. Обозні фіксуються у полковому управлінні з часів гетьманства Богдана Хмельницького. Полкова військова музика згадується з XVII ст. [948, 7–11]. За реєстром 1732 р. у Переяславському полку музику складали 8 козаків [159, 11]. Цікаво, що у багатьох з них прізвиська відповідали фаху: Сурмач, Трембач.

До керівників полкової артилерії належали осавул, отаман, хорунжий, писар. Уряд полкового осавула артилерійського Стародубського полку спадково посідав рід Прямиць. Так, Филімон Прямиця тривалий час очолював полкову артилерію за гетьмана Самойловича, а після його смерті уряд посів його син Кіндрат. 1729 р. у цьому ж полку відомий артилерійський отаман Григорій Яхонів. 1690 р. є згадка про хорунжого гарматного стародубського Колоса. Михайло Груднецький розпочав службу писарем при державних вівчарних заводах в 1740 р., у 1745 р. став сотенним монастирищанським писарем, у 1749 р. — полковим канцеляристом, у 1754 р. — хорунжим полкової артилерії Прилуцького полку, а у 1762 р. знову повернувся на посаду полкового канцеляриста [602, 7].

1726 р. була визначена кількість (за штатом) полкових і сотенних служителів: литаврщиків — 10 (по одному в полк), трубачів — 20, гармашів — 20, римарів — 10, теслярів — 10, ковалів — 10, слюсарів — 10, полкових сторожів — 10, ратушних писарів — 125, городничих — 125, сотенних осавульців — 320, сторожів сотенних — 230 [638, 21]. У 1732 р. в переяславській полковій артилерії було 26 служителів: осавул, хорунжий, 10 пушкарів, 10 гармашів, 1 артилерійський стельмах, 1 артилерійський коваль, 1 артилерійський римар, 1 артилерійський коновал [159, 7]. У складі обозу знаходився також полковий циркульник [309, 147].

Полковий суддя разом з писарем суду полкового здійснювали різноманітні правничі функції. Маємо згадку і про вакансових полкових суддів. Полковий писар разом з старшим полковим канцеляристом очолював полкову канцелярію, у якій здійснювалася підготовка полкових канцеляристів (у другій половині XVIII ст. головного резерву значкових товаришів). Старший полковий канцелярист чернігівської канцелярії Федір Якубинський отримав чин військового товариша [594, 5]. Старший полковий канцелярист

Переяславської полкової канцелярії Григорій Кордишевський розпочав службу з 1762 р. полковим канцеляристом, в 1773 р. отримав чин значкового, а в 1781 р. — військового товариша.

Полковими канцеляристами ставали діти старшин і священників, а щоб пройти вишкіл, там вони спочатку рахувалися копіїстами і підканцеляристами, лише згодом ставали полковими канцеляристами.

Полкові осавули виконували функції заступника командира полку з бойової підготовки. Їх, у більшості випадків, було двоє: перший і другий (у 2-ій половині XVII ст. називався підосавулом). Яків Крупенський став чернігівським полковим осавулом з сотників [567, 8], Федір Пилипенко — полковим осавулом переяславським з військових канцеляристів, а Олександр Іваненко — з військових товаришів [1144, 297]. Полкові осавули прилуцькі Микита Умен і Яків Яновський попередньо були полковим хорунжим і військовим канцеляристом, відповідно [602, 1]. У разі, коли маємо інформацію про якогось осавула, але не знаємо його попередньої служби, варто здійснити пошук у вищеперерахованих категоріях старшини.

Полкові хорунжі, крім основної функції забезпечення використання полкової корогви і значка (2-й полковий хорунжий у 2-й половині XVII — першій чверті XVIII ст. називався прапорщиком), були також старшинами для особливих доручень при полковнику. Прихід на цю посаду також не був однолінійним: військовий товариш Михайло Лисенко став полковим хорунжим чернігівським [594, 4], полковий писар Війська Запорозького низового Ілля Чернявський і писар городського суду переяславського Іван Золотницький стали полковими хорунжими переяславськими, городничий прилуцький Микита Умен став полковим хорунжим [602, 1], іншим прилуцьким хорунжим став військовий товариш Андрій Галенковський [602, 2]. У полках щороку обиралися полкові комісари, яким доручалися податково-господарські функції. Переважно це були значкові та військові товариші.

Сотники, також як і полковники, були повними, наказними і вакансовими. Звернемо увагу на той факт, що у першій половині XVIII ст. наказні сотники зустрічаються як постійний, так і тимчасовий уряд. Старшини, які отримали універсал на звання (а не на уряд) сотника, але не мали призначення у конкретну сотню, чекали своєї черги і називалися вакансовими.

Значне військове товариство не входило до урядової старшини, але наш інтерес до нього ґрунтується на тому, що його становили козацькі старшини, відставлені від урядів полковників, сотників, іноді полкових старшин і отаманів полкових міст. Ця категорія існувала у другій половині XVII ст., а її залишки — у першому і другому десятиріччі XVIII ст. Відставлені від попередніх урядів представники значного (у Війську Запорозькому) товариства у той час мали вагомий вплив на прийняття рішень. Вони будь-якої хвилини могли знову очолити полк чи сотню, правити будь-який інший старшинський уряд. Так, Захар Шийкевич був наказним суддею генеральним (1695 р.) [1274, 155], ще 29 жовтня 1702 р. згадується як значний військовий товариш. Значного військового товариша Івана Левенця 20 листопада 1711 р. гетьман взяв під свою протекцію. Наявність цієї категорії засвідчувала республіканські традиції, коли «славетні» у Війську товариші, нарівні з діючою старшиною, могли впливати на гетьмана, події у полку.

Військове товариство (товариші Війська Запорозького) становили заслужені козаки, насамперед ті, хто побував на урядах полкових старшин, сотників, сотенної старшини [1285, 166–174].

Задля забезпечення деяких родин гетьманською опікою і захистом гетьмани (починаючи з Самойловича (1685 р.)) брали їх представників під бунчук — головний військовий знак [1283, 24–40]. Бунчукове товариство, яке почало складатися, існувало поряд із значним військовим товариством, але, на відміну від нього, було явищем, народженим не традиціями Війська Запорозького, а інституцією гетьманської влади. Поступово, ліквідовуючи залишки республіканізму у організації війська, гетьмани (насамперед І.Скоропадський) замінюють значне військове товариство бунчуковим, військовим і значковим товариствами. Колишні значні військові товариші (хто ще залишався живим у 1710–1720-х рр.) залежно від ласки гетьмана отримували чин бунчукового, військового, чи значкового товариша. Як перехідні форми згадуються значні бунчукові товариші, значні військові канцеляристи. Так, ще у 1723 р. Василь Полуницький іменувався значним бунчуковим товаришем, а Василь Томара навіть у 1729 р. [682, 1]. Іноді такі родини бралися під гетьманську протекцію.

Бунчукові товариші з першостатейних братів, дітей і онуків гетьманських, генеральної старшини і полковників на службу ходили при гетьманах і завжди лише у гетьманській диспозиції та були лише під його ж судом, служили без винагороди.

Значкове товариство, поряд з бунчуковим, утверджувалося на місці військового і полкового товариства XVII ст. Товариш полку став значковим товаришем. У полках існували курені значного товариства на чолі з отаманом.

Носівка Київського полку стала центром, де розгорнулася ціла «війна» між значковими товаришами і місцевою сотницькою родиною Шаул. 1725 р. колишній сотник Семен Шаула кинув до в'язниці значкових товаришів Семена Сеника і Йосипа Іванченка, захопивши у них вола і човен. У 1729 р. Шаула вже став бунчуковим товаришем і захопив частину млинового збору у значкового товариша Ярмоли Борисова. Козаки сотні, підбурювані значковими товаришами, у 1735 р. відмовились обрати сотником Карпа Шаулу. У в'язницю знову потрапили значкові товариші Іона Шелест, Ярмола Борисов, Семен Борисов та інші [882, 347; 275, 8].

По господарській частині шлях у значкові товариші пролягав так: Петро Шаркевич на початку 20-х рр. XVIII ст. був управителем стародубського полковника, потім старостою гетьманської рангової Ропської волості, отримав чин значкового товариша. З міщанського середовища вийшов Леонтій Сергієнко, який у 1757 р. став полковим канцеляристом, а у 1774 р. — значковим товаришем Прилуцького полку [602, 8]. Козак Корній Шуєнко прослужив на Запоріжжі з 1738 по 1762 р., а у 1763 р. став значковим товаришем Прилуцького полку [602, 7 зв].

Городовий отаман полкового міста мав особливий неформальний статус. На початковому етапі досить часто його займали полковники, які втратили пірнач. Пізніше вплив цього уряду послаблювався. Городовий переяславський отаман Григорій Модла розпочав службу козаком в 1757 р. В цьому ж році пішов у прусський похід і потрапив у ворожий полон, в якому перебував 16 місяців. Через 10 років став сотенним отаманом, а в серпні 1771 р. призначений городовим отаманом. Його змінив Йосип Микула, який службу розпочав у 1767 р. підканцеляристом, у 1770 р. став канцеляристом, а ще через 6 років з цієї посади був призначений городовим отаманом і на цій посаді у 1781 р. отримав чин військового товариша. У Стародубі городовим отаманом став хорунжий місцевої сотні Василь Велинський, а після його смерті на цю посаду був затверджений з військових канцеляристів ГВК Федір Яскевич.

Сотенна старшина здійснювала керівництво сотнею. До неї належали отаман (спочатку городовий, потім — сотенний), писар, осавул, хорунжий. Ця категорія впродовж усього часу існування

Гетьманщини формувалася з рядових козаків, іноді на посаду отамана претендували військові канцеляристи, на посаду писаря сотенного — полкові канцеляристи.

Порівняльний аналіз різних полків дає змогу стверджувати, що сотенна старшина формувалася однотипно. З 16 сотенних отаманів Чернігівського полку у 1779 р. з козаків було лише 3, з сотенних писарів — 5, з інших сотенних старшин — 1, з сотенних осавулів — 1, з полкових канцеляристів — 2, з канцеляристів Чернігівського городського суду — 2 [594, 17–21]. З цих же посад ставали сотенними отаманами в Переяславському полку. Так, з козаків отаманами стали Федір Горкуша в Баришівській та Іван Золотуха в І полковій сотні, з полкового канцеляриста отаманом ІІ полкової сотні став Яків Михайловський, з сотенних хорунжих Іван Гоярин (ІІІ полкова сотня) і Григорій Савенко (Терехтемирівська сотня), з сотенного осавула Семен Леонтович (Вороньківська сотня). Досить рідко сотенними отаманами за посадою призначалися значкові товариші.

Сотенними писарями ставали полкові і сотенні канцеляристи, сотенні хорунжі, канцеляристи городських судів, діти священників [594, 21–26]. У другій половині XVIII ст. у деяких великих сотнях була введена така категорія службовців, як сотенні канцеляристи.

Сотенними осавулами іноді ставали з сотенних хорунжих, але у більшості випадків з виборних козаків [594, 24–27]. Сотенними хорунжими — з виборних козаків [594, 27–30]. Хорунжий міг стати осавулом, писарем чи навіть сотником, іноді цей уряд ставав спадковим [602, 16 зв].

Старшина, яка йшла у відставку (абшит), отримувала звання на один ранг вище. Абшитована старшина з'являється з другої чверті XVIII ст., у чому простежується вплив практики російського чиновництва. Під впливом «Табеля о рангах» в Україні поряд з урядами вводяться звання. Так, надавалися звання (а не посади) сотників, полкових хорунжих, осавулів, писарів, обозних, полковників.

Низовою військовою одиницею був курінь на чолі з курінним отаманом. Деталізація структури та ієрархії козацької старшини дає шанс використати не лише всю сукупність фактів, але і відкриває можливість побудови на їх основі певної теоретичної системи, яка відтворювала б історичний процес, причому використовується *історико-хронологічний метод*.

Емпіричну основу дослідження становить сукупність виявлених фактів. Без максимальної повноти цих даних не можливо відтвори-

ти ані явища, ані процесу в історії. Найважливішою операцією і разом з тим результатом емпіричного рівня дослідження став опис фактів, тобто, з одного боку, встановлення персоніфікованого переліку урядовців Гетьманщини, з другого — генеалогічний опис їх взаємозв'язків. Таким чином відзначимо, що у накопиченні нових історичних фактів першочергову роль відіграють спеціальні історичні дисципліни, серед яких одне з провідних місць займає генеалогія. Самі по собі її дані є фактом реальної дійсності, але інтерпретація фактів, концептуальні узагальнення вимагають свого специфічного інструментарію. Цьому допомагає генеалогічне поєднання окремих представників козацької еліти в сталій єдності родини і аналіз цих родин через покоління розписи — родоводи, де генетичний зв'язок передбачає таку систематизацію фактів і таке групування, що їх зіставлення і розміщення у суворій часовій послідовності дає можливість не лише реставрувати невідомі раніше взаємозв'язки, але і факти історії.

Метод мережевого аналізу, який використовується у новітніх генеалогічних дослідженнях [880, 11], дозволив змодельувати мережу зв'язків та дружньо-родинно-сусідських відносин у вивченні родин, родів, родових кланів, враховуючи як стосунки по крові, так і свояцтво — стосунки за шлюбами, а також близькі духовні зв'язки неродичів. Терміни генеалогії загальноновживані і тому наводити їх немає потреби [1277, 10–12], зазначимо лише, що під родовим кланом мається на увазі вся система родових і неродових зв'язків конкретного владного роду.

Найскладнішим у персоніфікації щодо періоду Гетьманщини є відсутність даних про прізвища, коли згадується лише ім'я чи ім'я і по-батькові [905, 8]. У нашому дослідженні завдяки генеалогії вдалося встановити багато прізвищ та побатькові козацьких старшин.

Особливе значення для поглиблення генеалогічних знань мають дані синодиків, для прочитання яких запропонована спеціальна методика. Кожен монастирський чи церковний синодик має свою специфіку черговості запису імені, при цьому ще і кожен рід вносив свої особливості. Імена вносилися до сімейного поминальника, дописуючись до попередніх після смерті представника роду. Таким чином, кожне попереднє ім'я (за винятком вищеназваних варіантів) свідчило про те, що його власник помер раніше (якщо не йшли парні записи: чоловік-дружина). Застерігаємо, що такий порядок внесення імен був характерним для православних монастирів і цер-

ков лише у XVII–XVIII ст., і в жодному разі його не варто переносити на більш ранній чи пізніший періоди.

Ретроспективність і перспективність — невід’ємні методичні прийоми генеалогічного дослідження. Використання ж ретроспективного і перспективного пошуків вимагає максимально об’єктивної перевірки різних інших історичних методів, при цьому нас більше цікавлять висхідні, а не нисхідні поколінні розписи, що забезпечує принцип системності, а не вибірковості. Лише завдяки цьому досягається багатомірність і комплексність дослідження.

Унаслідок використання методики, запропонованої російськими генеалогами [913, 30–34], а також застосування *комп’ютерних методів обробки* автор цього наукового дослідження створив комп’ютерну базу-досьє «Генеалогія українського козацтва».

Виконане у дослідженні емпіричне узагальнення, що міститься в описі наукових фактів, склало необхідну передумову для наукових теоретичних висновків. Враховуючи, що між методом і предметом пізнання існує діалектична відповідність стосовно мети і завдань нашого наукового дослідження використовуються як загальнонаукові, так і спеціальні методи історичного пізнання. Залучені загальнонаукові методи аналізу, синтезу, узагальнення разом з описовими та історико-хронологічними методами дали змогу оптимально вирішити завдання дослідження. Провідним методом цієї праці є метод структурно-персонального аналізу. У поєднанні з методом мережевого аналізу він дає можливість як накопичити відсутні емпіричні дані, так і виявити закономірності функціонування предмета вивчення, систему та способи взаємозв’язків з його елементами.

РОЗДІЛ 2

КОЗАЦЬКА СТАРШИНА АРМІЇ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО (1648–1657 РР.)

2.1. Гетьман Богдан Хмельницький і його оточення

Повстання 1648 року очолив чигиринський сотник Богдан Хмельницький, який був обраний на Січі гетьманом. Генеалогія Хмельницьких є наріжним каменем родоводів української козацької старшини, хоча в родоводі Богдана більше запитань, ніж відповідей [1076, 269]. Невідомі дід і баба, залишається дискусійним питання походження батька гетьмана Михайла. Ще на початку століття кращий знавець архівів з цього питання І. Каманін довів, що Михайло Хмельницький з'явився на Чигиринщині десь у 70-80-х роках XVI ст. і вважав, що родом він був із київської міщанської общини [1018, 1] (що ніяк не заперечує його шляхетського походження). Наявність у Києві його власності — Хмельницького двору — означає родову причетність до цього міста.

М. Максимович називав батьківщиною Михайла Лисянку [1169, 687], але слухним є зауваження М. Возняка, що на час народження Богдана Хмельницького Лисянки ще не існувало [921, 95]. О. Маркевич вважав його вихідцем із Хмільника [1175, 347], М. Петровський — переяславським козаком.

Ю. Гербільський з цього приводу писав: «Михайло Хмельницький у 90-х роках XVI ст. служив у Жовківському замку і тут пройшли дитячі роки Богдана. Цілком точно встановлено, що вчився він в одній із львівських шкіл, а значить, і жив у Львові принаймі 4–5 років. Є також відомості, що молодий Богдан брав участь в обороні Жовкви від татар» [943, 64–65]. Сучасники ж вважали Хмельницького вихідцем із Молдавії. У новітній фундаментальній монографії, присвяченій Богдану Хмельницькому, це питання спеціально не розглядається, але автори стоять на точці зору, що Михайло — виходець із західноукраїнського регіону [1368, 34]. Зрозуміло, що без залучення нових джерел (прямих чи дотичних) цю проблему розв'язати неможливо. У Чигирині 1600 р. зафіксований отаман Михайло Лаврикович [753, 15]. Можливо, що це і є Михайло Хмельницький. У 1615 р. фіксується чигиринський козак

Максим Михайлович, що продав землі іншому козаку Івану Волевачу, який також може бути сином Михайла Хмельницького.

З точки зору генеалогії не можна обійти питання про матір Богдана. Брак джерел, здавалось би, назавжди поставив крапку на інформації про цю жінку. Враховуючи, що вона народжувала у 1595 р. (Богдана) і близько 1620 р. (Григорія), то дату народження її самої слід віднести десь до 1575–1579 рр. Після загибелі чоловіка мати Богдана Хмельницького вдруге вийшла заміж за шляхтича Василя Шишку-Ставецького, що свідчить на користь її шляхетського походження [984, 96]. У неї від цього шлюбу був син Григорій.

Відомо, що Григорій Васильович Ставецький у 1647 р. виїхав з Чигирина до Московської держави з дружиною, вдовою-козачкою Якушковою Агаповою. Від попереднього шлюбу вона мала чотирьох дітей: Івана (бл. 1634–1649 — ?), Гафію (бл. 1639–1649 — ?), Оникія (бл. 1641–1649 — ?), Параску (бл. 1646–1649 — ?). Як бачимо, вдовою вона стала близько 1646 р. у віці (1634–16 = 1618) щонайменше 28 років. Її ж другий чоловік повинен був мати щонайменше такий же вік. Після переходу до Білгороду дружина Григорія Ставецького народила вже спільну дитину — Федора (бл. 1647–1649 — ?). У грудні 1649 р. Григорій Ставецький знаходився в Білгороді і маємо його свідчення про свого батька, тобто другого чоловіка вдови Михайла Хмельницького: «Отец де его Потрекеевского повету служит королю жолнерскую службу и ныне жив в литовской стороне» [735, Т. II, 296].

Ставецькі мали родинні зв'язки з відомими шляхетськими родами князів Ружинських, Тишкевичів, Суринів, Проскур (дружиною Павла Ставецького (? — 1619) була N Проскура), Ковалевських (Христина Ставецька була дружиною Ковалевського (1643) [556, 206], Васильківських. Дві останні родини взяли активну участь у козацтві. Яна Ковалевського бачимо серед козацьких ватажків ще у 1618 р. у Фастові [723, 213]. Можливо, що з материного боку свояком Хмельницьких був перекладач при гетьмані, а потім генеральний суддя в 1655–1658 рр. Іван Ковалевський. Про Петра Васильківського є згадка у В.Липинського: «У 60-тих роках овруцький і київський полковник на боці Речі Посполитої, власник Каменя, одружений з Софією Ставецькою, залишив численних нащадків, між ними сина Івана, прихильника Дорошенка» [1160, 196].

Подружжя Хмельницьких мало, щонайменше, трьох синів і трьох доньок. Крім Богдана, Юська, який був у 1648 р. полковни-

ком сосницьким, а 1649 р. рахувався у полковому товаристві Чернігівського полку [823, 478; 1066, 22]. Можливо, Захар зафіксований у реєстрі 1649 р. в Чигирині, був третім братом [823, 31]. Одна з доньок (? — 1603–1619 — ?) була заміжня за Семеном Бережецьким. Вони мали синів Прокопа, Григорія. Цікаво, що Семен Бережецький козакував у Кальницькому полку, в Бабинській сотні (1649) [823, 281]. Можливо, що це батько Прокопа («кривний» Хмельницького) [715, 277]. У жовтні 1648 р. згадується, що в «городі Нежине урядник, козацей атаман, запороского гетмана Хмельницького племянник, Прокоп Бережицький» [735, т. II, 78]. Надалі Прокіп Семенович (? — 1619–1671–?) — шляхтич з роду Некрашевичів-Бережецьких — був наказним полковником чигиринським і, відповідно, сотником чигиринським. У реєстрі 1649 р. він зафіксований серед визначного товариства, що не мало урядів [823, 27]. З впевненістю можемо стверджувати, що вперше згадується як наказний полковник чигиринський березнем 1662 р. (згадка 1649 р. є поки що дискусійною через наявність у Чигирині в той рік кількох Прокопів). Наступного року, після обрання Петра Дорошенка генеральним осавулом змінив його на чигиринському полковництві. За гетьманування Дорошенка знову став полковником чигиринським, генеральними суддею і обозним [822, 21, 34; 711, 558–559]. Мабуть, його донькою була Параска Бережецька, яка у першому шлюбі була заміжня за Яреманенком (син від 1-го шлюбу Михайло вже дорослий у 80-х роках XVII ст.). Другим її чоловіком став Іван Іванович Канівець (? — 1630–1693 — раніше 1696), охотницький полковник у Дорошенка (? — 1669–1671.22.02. — ?), а потім сотник бубнівський Переяславського полку (1680–1693). Після переходу на Лівобережжя чоловіча гілка Бережецьких осіла в Коропі, с. Земляна на Глухівщині, с. Глазов на Новгород-Сіверщині [607, 102].

Інша сестра Богдана Хмельницького мала з Проскуренком сина Андрія — козака Баклиської сотні Чигиринського полку (? — 1649 — ?) [823, 44]. Рід Проскуренків тримав досить міцні позиції у сотнях Баклиській (Іван, Андрій, Фесько) і Боровицькій (сотник Іван, козак Юсько) Чигиринського полку, у значному військовому товаристві згадується Яцько Проскуренко. Мабуть, Андрій був сином Яцька чи Івана. Можливо, що козацький рід Проскуренків був відгалудженням відомого шляхетського роду Проскура-Сущинських. Останні були власниками слободи Ворскла. Пізніше Іван Проскура-Сущинський отримав королівський привілей на містеч-

ко Богачку на р. Полом поблизу Миргорода (занесений до гродських книг 6.06.1646) [556, 87 зв]. 30 серпня 1649 р. він, будучи ротмістром, від короля Яна-Казимира за військові заслуги отримав титул чашника Київського воєводства [860, 10].

Третя донька Михайла була дружиною Марка Здуневського [809, 146].

Серед козаків Боровицької сотні Чигиринського полку відомий рід Губарів [823, 36]. Один із них був одружений з донькою Михайла Хмельницького. Їх син Іван Губар-Бершадський став полковником брацлавським, послом гетьмана Юрія Хмельницького до турецького султана (1678).

Майбутній гетьман Богдан Хмельницький вперше одружився близько 1623 р. з Гафією Сомко. Вона народилася в Переяславі щонайпізніше 1608 р. Відомий історик Я. Дашкевич справедливо вважає, що вона померла десь між 1645–1647 рр., «ближче до долішньої межі» [984, 84]. Розшифровка поминального ряду одного з синодиків роду її рідного брата Якіма [1062, 3–4] дає можливість на місце батька Якіма поставити Семена. Це наштотує на думку, що Семен Сом — посол до Москви у 20-их роках XVII ст. — і був батьком Якіма та Гафії Сомків. Представник цієї родини, козацький сотник Федько Сом, потрапив (можливо, батько Семена чи брат) у вересні 1619 р. до російського полону [745, 312]. Сестра Семена Сома невідомого імені була заміжня за Калеником, що став родоначальником Калениченків. Мали сина Богдана Калениченка (Калющенка). Мав Яким Сомко і двоюрідного брата Харлама (1662) [618, 4].

Брат дружини майбутнього гетьмана Яким Семенович Сомко став сотником, полковником переяславським, а потім наказним гетьманом. Володів с. Дем'янцями 1-ї полкової сотні [796, 12], слободою в містечку Воронкові, наданою у 1655 р. Богданом Хмельницьким [796, 20]. У червні 1655 р. гетьман повідомляв універсалом: «Іж отдал до скарбу нашого войскового Яким Сомкович, товариш наш, сумму певную за вси грунти панские, так воронковские, яко й розозовские, за которыми нивами сумму отобравши, ониї в посесію і в вечное уживанье поимененному Якимови надает» [1096, 239].

Вдалося встановити, що дружиною Якіма Сомка була Ірина Семенівна невідомого прізвища [1169, 711]. Їх доньки і племінниці Б. Хмельницького: Параска [1240, 49] була заміжня за Іваном Дмитровичем Берло, сотником воронківський (1676–1682),

а її сестра Галина — за Данилом Коропом. Син Василь Якимович згаданий у листі [783, 146] полковника переяславського Л.Полуботка 1682 р.

Відомий і швагро Богдана Хмельницького на ім'я Сава. Так, у травні 1651 р. гетьман направив до Стамбула посланців білоцерківського полковника Павла і свого швагра Саву. Розглядаючи два варіанти терміна «швагро» — брат дружини і чоловік сестри — схилиємося до першого: сотник полку Хмельницького Сава Сомченко згаданий у 1648 р.

Богдан і Гафія Хмельницькі мали синів Тимоша, Юрія, Григорія. Є свідчення про те, що Григорій помер немовлям, проте невідомо, коли. Якщо це сталося до жовтня 1651 р., то родина в такому разі мала чотирьох синів, тому що до Корсуня на третє весілля батька прибуло три сини Богдана [969, 43].

Історики наводять різні дати народження Тимоша Богдановича (1630, 1632, 1635) [938, 266; 917, 469]. Я.Дашкевич вважає: «Шлюб Тимоша з Розандою (Роксандою), дочкою молдавського господаря Василя Лупу, мабуть, албанця за національністю — шлюб, вимушений збройною рукою в Яссах 1652 р., — свідчить про династичні плани цілком переконливо. Далекоглядна політична комбінація цього шлюбу полягає не лише у претендуванні Тимоша на молдавський престол, але і способі поєднання — шляхом посвоячення — з фактичним правителем Литви, литовським великим гетьманом Янушем Радвилою (Радивилом), що 1645 р. одружився із старшою сестрою Розанди Оленою» [984, 82]. Вважається, що Юрій Богданович (бл. 1640/1642–1685) народився між 1640 і 1642 рр. [1229, 237]. До твердження, що про третього «(за джерелом 1651 р.) сина абсолютно нічого невідомо. Треба думати, він помер малолітнім» [984, 83], лише додамо, що з синодиків Хмельницьких відомий лише один малолітній син Григорій. Григорій Богданович — за свідченням синодика помер немовлям.

Доньок у подружжя було багато. Одна з них (бл. 1625 — ?) зміжня за Лукою Мовчаном. Подружжя мало сина Федора, а онука стала третьою дружиною Григорія Дорошенка. Стефанида (ран. 1635–1658 — ?) була за полковником могилівським Іваном Нечаєм (з 1650 р.). Третя донька (? — 1634–1649 — ?) — дружина Павла [735, Т. II, 281] (очевидно, Безштанька (? — 1629–1655 — ?), четверта — у 1654 р. вдова по корсунському сотнику Блиську, про якого відомо, що він дістав поранення під час грудневої оборони Брацлава (1654 р.), але, мабуть, загинув при відході війська на

Умань. Можливо, що сотничиха корсунська мала коротке подружжя після 1651 р. У такому разі кількість доньок зменшується до шести. Крім того, чотири доньки гетьмана у 1651 р. були ще незаміжні. Олену (ран. 1641–1660 — ?) у січні 1656 р. вінчав митрополит Сільвестр Косів з Данилом Виговським, рідним братом генерального писаря Івана. Вони мали синів Юрія і Василя. Після смерті Данила Олена (з 1660 р.) вийшла заміж за майбутнього гетьмана Павла Тетерю. Їх сімейне життя не склалося, і, як наслідок, було ув'язнено Олену Богданівну. Є дані про її подальший постриг та прийняття уніатства у Вільнюсі. Проте синодики поминають її світським, а не чернечим, ім'ям Олена. Марія (ран. 1647–1651 — ?) заміжня за канівським старшиною Іваном Андрійовичем Стороженком. Син старшого полковника Війська Запорозького Іван Стороженко перейшов на Лівобережжя і в Прилуцькому полку став сотником ічнянським, потім полковником прилуцьким. Катерина (ран. 1647–1651–1657 — ?) доглядала батька під час його хвороби. Про останню доньку гетьмана ніяких свідчень не маємо, хоча, логічно вона померла чи вийшла заміж раніше смерті батька, бо джерела під час його хвороби її не згадували. Одна з останніх доньок стала дружиною Олександра Скородкевича. Хмельницькі мали 3–4 синів, 6–8 доньок, тобто 9–12 дітей, що було звичайним явищем для сім'ї тих часів. Від другої і третьої дружин потомства не залишилося.

Третьою дружиною гетьмана стала Ганна з роду Золотаренків. За даними Ю.Мицика, під час гетьманування Сомка останньому допомагав брат Василь Титаренко (в реєстрі 1649 р. відсутній, що може засвідчувати його належність до міщанського стану), котрий водночас був братом мачухи Юрія Хмельницького. У разі достовірності цієї інформація нехитрі генеалогічні дослідження дають такий результат: Гафія Сомко і Ганна Золотаренко — двоюрідні сестри. Безумовно, таке твердження вимагає ще додаткової перевірки.

З першим чоловіком, рідним братом матері Петра Дорошенка, Якимом Тихоновичем Тарасенком, Ганна Золотаренко мала сина Кіндрата. Вдруге вийшла заміж за полковника Мартина Пилипенка, мали сина Данила (основположник Даценків). Були сини Стефан, що жив у Корсуні, Осип. На час свого третього шлюбу їй було років 45–48. Дітей від попередніх шлюбів усиновив Богдан Хмельницький, і надалі всі вони носили його прізвище. Без сумніву, цей шлюб сприяв зміцненню його становища серед старожитного козацтва.

Серед найближчих дорадників гетьмана, звичайно, знаходилися його родичі і свояки, провідне місце серед яких належить Яненкам, Нечаям, Золотаренкам.

Перших з них зустрічаємо в Любецькому старостві (очевидно, місцева шляхта). 9 листопада 1649 р. Іван Богуш [1148, 35–148; 1037, 52–55] і його дружина Явдоха Філонівна Яненко продали її своякам Данилу і Філону Яненкам дідизну Осняківщину, вітчизну Богушовщизну [654, 1].

Відомо, що у 1649 р. у Чигирині проживав чоловік сестри Богдана Хмельницького, його дорадник Павло, а також і зять Павло [984, 82] (якщо джерела не помиляються). У реєстрі цього року в гетьманській столиці є лише чотири Павла, двоє з яких визначні діячі революції: Павло Яненко і Павло Безштанько (наказний полковник чигиринський). Павло Яненко був одружений з Н Філонівною з роду Яненків, а Павло Безштанько з донькою Михайла чи Богдана Хмельницьких. Рід же Безштаньок у козацькому середовищі мав достатній вплив: у той час у Корсунському полку бачимо Андрія Безштанька (чи не він у 1658 р. полковник кальницький), у Черкаському — Івашка.

Рід Нечаїв відомий як у Мстиславському воєводстві, так і у Барському старостві на Поділлі. Вважається, що батько знаних козацьких полковників — шляхтич Мстиславського воєводства вийшов і осів на Київщині. Можливо якимсь родинним зв'язкам по жіночій лінії завдячує Данило Нечай народженню у Барі [1254, 18]. На Київщині ж перед Визвольною війною шляхтич Стефан Нечай володів селом Невмиринці (1629). Брати Данило, Іван, Матвій і Юрій Нечаї становили досить впливову групу у козацтві [957, 83]. Будучи свояками через шлюб Івана Нечая з донькою Хмельницького Степанидою, вони здійснювали повний контроль над козацькими формуваннями Білої Русі. Лише по смерті гетьмана вплив родини Нечаїв було знищено, як і їх самих. Так, у 1660 р. російський цар вказував: «Івашку де Нечая живу быть отнюдь невозможно, потому что многие черкасы ево не любят и жива ево видеть не хотят...» [656, 7].

Таким чином, родина Богдана Хмельницького, його родичі і свояки становили основу керівництва угруповання корінних козацьких полків.

Тепер розглянемо військову (тобто генеральну) старшину як найближче формальне оточення гетьмана. Найвищою посадою після гетьмана вважався уряд генерального обозництва. За Б.Хмель-

ницького його тримали чотири старшини. Іван Чорнота походив з покозаченої брацлавської шляхти. Іван Волевач і Федір Коробка також були вихідцями з шляхти, але покозачилися не вони, а їх діди і батьки, провівши своє життя на прикордонній Чигиринщині. Іван Тихонович Волевач змінив обозного Івана Чарноту в 1650 р. [823, 27]. Серед рідні була родина Коробок (його донька Марія стала дружиною Гаврила Коробки), яка в Чигиринському полку була досить розгалуженою і в козацькому середовищі представлена Антоном Тихоновичем (? — 1650), Якимом Антоновичем, Яковом Івановичем [1253, 58–59]. Четвертий обозний того періоду Тиміш Носач походив з шляхетсько-міщанської родини, яка мала промисли і вела широку торгівлю на всій території України від Львова до Прилук.

Уряд генерального судді посідали представники десяти родин. Переважно це були вихідці з корінних козацьких полків зі значним досвідом попереднього перебування у козацькому середовищі: (Семен?) Бреус з Черкаського полку, Матіяш Онацький і Самійло Зарудний-Богданович з Корсунського. Перед обранням на цей уряд були полковниками Федір Лобода (Переяславський полк), Яків Кліша (Білоцерківський полк), Силуян Мужилівський (мабуть, гетьманський полковник), Антін Жданович (Київський полк) [970, 112], полковими суддями — Феодосій Лавринович, Матвій Положний, Пилип Семенович.

Генеральними писарями були представники двох старовинних шляхетських родин Креховецьких і Виговських. При чому Іван Креховецький, очевидно, потрапив до козацького середовища ще перед 1648 р., бо ставлення до нього, незважаючи на його віддалене від козацького галичанське походження, серед козаків було набагато позитивнішим, ніж до Виговського [940, 13]. Особливо це стосувалося козаків Корсунського полку.

На урядах генеральних осавулів були лише так звані «старовинні» козаки, тобто ті, хто потрапив у козацьке середовище перед 1648 р. Джерела донесли нам інформацію про одинадцять представників цієї категорії старшини. На жаль, вказівка лише на ім'я та побатькові ускладнює визначення походження того чи іншого представника. Насамперед це стосується Михайла Лучченка, Демка Михайловича з Чигирини, Осипа Григоровича та якогось Павла. Старовинні козацькі родини шляхетського походження були представлені на осавульському уряді (Остапом?) Лісовцем з Яготина, Філоном Джелалією, Семеном Гладким, Гаврилом Лісовським,

Василем Томиленком, Миськом Дубиною, Гаврилом Маковецьким та Іваном Ковалевським. Томиленко походив з однієї з попередніх гетьманських родин, а Ковалевський був свояком Богдана Хмельницького.

Опанаса Працовкіна на уряді генерального хорунжого [823, 27] змінив (1650.11.) шляхтич Богдан Пешта [1253, 60] (мабуть, син чигиринського священика, а потім протопопа (1650) [1253, 59]). Відомо, що в березні — травні 1650 р. Богдан Пешта і якийсь Грицько очолювали козацьке посольство до Варшави, яке відвозило списки козацького реєстру [1369, 110].

Таким був центральний технічний штаб Богдана Хмельницького. Звичайно, його доповнювали найбільш поважні полковники, на яких зупинимося далі.

Як бачимо, восени 1649 р. провід війська був повністю в руках представників городского козацтва з корінних полків (Чигиринського, Черкаського, Корсунського, Переяславського). Серед проводирів відсутні репрезентанти старовинних північних козацьких полків Білоцерківського і Канівського. Ймовірно, це пов'язано з настроями у цих полках. Так, полонений у серпні 1648 р. козак білоцерківський Фесько П'ятка розповідав, що у його полку розформовано 18 корогв, які займали угодовську щодо Польщі позицію [1369, 27].

Складність аналізу персонального складу полковників, які перші очолили козацькі загони у 1648 р., зумовлена тим, що їх реєстр можна скласти лише частково. Слід враховувати, що повстанці несли бойові втрати. Лише у битві під Константиновом (26–28.07.1648) загинув полковник Кривошашка, потрапив у полон і був посаджений на кіл полковник (в інших джерелах, сотник) Полуян [1369, 27]. Які полки очолювали ці старшини невідомо.

Враховуючи звістку середини червня 1649 р., що «Хмельницький сменил і продолжает сменять полковников, так как истекает год их...» [1369, 30], стає зрозумілим, що достовірними і вичерпними джерелами про полковництво цього року ми не володіємо. Хоча більшість з них відома за пізнішими діями, але все ж точно локалізувати, хто з них очолював який територіальний полк без притягнення нових джерел, важко. На жаль, у нашому розпорядженні немає даних, що «ця заміна відбулась не механічно, а з огляду на лояльність того чи іншого полковника до гетьмана» [1362, 54].

Частина із звільнених з урядів полковників вийшла у відставку і склала товариство Війська Запорозького. Вважаємо, що воно

(пізніше отримало назву значне військове товариство) вписане до реєстру Чигиринського полку [823, 27–28]. Серед них знаходилися значні козацькі старшини 1648 р., які після Зборівського договору не посідали урядів (серед них був Іван Богун), але, як побачимо далі, вони були на козацьких посадах як до, так і після Зборова.

Уже на початковому етапі визвольної боротьби у козацько-старшинському середовищі існували відмінності у поглядах як на тактичні, так і на стратегічні цілі. Чотири полковники на чолі з Кривоносом стали в опозицію до гетьмана [823, 27–28]. Чи не серед них були ті, хто під його керівництвом у липні 1648 р. здійснював операції. Очевидно, Кривонос був наказним гетьманом над чотирма полками (своїм — тобто Лисянським, Корсунським, Білоцерківським, Уманським) [1254, 27]. Сіверську старшину знаємо з документа, коли ще влітку 1649 р. Хмельницький призначив Кричевського наказним гетьманом над 8 полками: Небаби, Головацького, Шумейка, Віука, Кизимко, Подобайла та інших [784, 31]. Виступи Кривоноса і Петра Головацького проти відступу з захоплених західних районів свідчать, що у питанні ведення війни у старшинському середовищі вже в той час були розбіжності. Стосовно методів боротьби знов ж таки були різні підходи. Так, гетьман заявляв Кривоносу: «...ми не дає можливістьмо ніякого свавілля чинити, міста палити й руйнувати» [1254, 27].

На початку Визвольної війни Кривоніс був наказним гетьманом, очолюючи повстанців на Брацлавщині, Поділлі і Волині. Кривоноси у XVII ст. були достатньо відомим шляхетським родом на Мстиславщині. Вони володіли Бугодищами, Служнею, Кривоносівщиною, Кондратівським. Ці надання були отримані ще від князя Мстиславського. У середині цього століття там ще проживали дід Стефан та його онуки, брати Микола, Семен, Василь. Останні мали сестер: Полонію, заміжню за Валужиничем, Варвару — за Яном Бушковським, Катерину — за Юхимом Товпигою, Ксенію — за Лукашем Бичковським. Юстина Кривоніс була дружиною Яна Козловського (1663). До них близькими (можливо, свояками) були шляхтичі Яків Слюнка, Олександр Товпига. Кривоноси і Товпиги володіли Кондратівкою на основі королівських привілеїв їх предкам. Нагадаємо, що Товпига був козацьким полковником на початку XVII ст. Можливо, що і шляхтичі Мстиславського повіту Кривоноси належали до старовинних козацьких родів.

Стосовно Максима Кривоноса достовірно відомо, що його брат загинув у полум'ї української національної революції. Син Максима

невідомого імені на початку 1649 р. був полковником остропільським, сотником паволоцьким. Фіксуються Кривоноси і у корінних полках: Грицько у Жаботинській сотні Чигиринського полку, а Васько у Мошенській сотні Черкаського полку [823, 39, 87], але чи мали вони родинні стосунки з Максимом Кривоносом — сказати поки що трудно. Олександр Кривоніс у 1659 р. був полковним обозним Подільського полку у полковника Остапа Гоголя, Стефан Кривоніс — козаком Могилівської сотні цього полку. У 1666 р. той самий Олександр Кривоніс виконував обов'язки місцевого війта [1396, 153].

Поряд з Кривоносом, одним із перших соратників Богдана Хмельницького у нелегкій боротьбі, який забезпечував розширення козацького впливу на Лівобережжі, став сотник стояцький Канівському полку в 1638 р., потім полковник миргородський Матвій Гладкий (Козаченко) [1479, 15–19]. Щодо його і деяких інших старшин поглядів маємо свідчення з квітня 1650 р. одного із шляхтичів: «Полковники де Матвей Гладкой и Нечай и Кривонос (син Максима за В.Голобуцьким), хотя с Хмельницким...едят вместе, а мысль не одну имеют, называют Хмельницкого ляхом похлебцею» [947, 29]. Гетьман жорстко розправлявся з проявами непослуху, Гладкий був ним знищений. Разом з ним загинули полковник прилуцький Семен Герасимович і сотник краснянський. Проте з'являлися нові претенденти на гетьманську булаву. Так, «котрих полковників і сотників гетьман скарав, тих полків козаки тримають раду... з новим гетьманом. А новий гетьман у них з'явився Вдовиченко (Вдовиченок) — як йому на ім'я і чий він не знає. А стоїть той Вдовиченко з своїм військом за Чигрином, з ним козаків у зборі багато, хочуть воювати з Хмельницьким. І полтавський полковник Пушкаренко теж у того нового гетьмана» [964, Ч. I, 421].

Наступним впливовим представником козацької еліти був полковник Богун, якого вважали шляхтичем В.Липинський, І.Крип'якевич, В.Голобуцький, Т.Яковлева. Невідомо, чи був Іван у якихось родинних стосунках з Федором Богуном, полковником козацьким, якого у 1648 р. Хмельницький послав з-під Кам'янця-Подільського на прикордоння [976, 99]. Пізніше на боці гетьмана Петра Дорошенка воював полковник кальницький Василь Богун, а у 1672 р. бачимо якогось Богуна молдавським польним гетьманом.

Іван Богун записаний до реестру 1649 р. серед товариства Війська Запорозького, включеному до складу гетьманського, столичного Чигиринського полку. Вже у 1649 р. Богуни досить розгалужений

козацький рід: Федір — козак Крилівської сотні, Степан — Сміловської, Іван — Максимівської, Василь — Голтв'янської Чигиринського полку, Мисько Богунов брат, Процик, Михайло — Черкаської сотні Драгиля Черкаського полку, Іван — у полковому товаристві канівському, Федір — козак 1-ї Лисянської сотні, Яків — 2-ї Лисянської Корсунського полку [823, 33, 42, 49, 58, 97, 159].

Російський дослідник Б.Флоря опублікував свідчення про участь Івана Богуна у спільних запорозько-донських акціях проти турків. Зазначається і той факт, що він служив на Кодаку [1435, 71–75]. Точаться дискусії: одна чи різні особи Іван Богун і Іван Федорович. Одна стверджують В.Липинський, М.Грушевський, І.Крип'якевич, С.Томашевський, Т.Яковлева, різні — наполягають М.Петровський [1295, 47–58], О.Гуржій. Вважається, що Богун виступав проти протекції московського царя, позаяк там невілництво і кріпацтво. Не було його і серед тих, хто першим склав присягу. Ще 12 квітня 1654 р. він її не прийняв [710, 570]. Прагнув відвернути Хмельницького від Москви. Вніслідок конфлікту з Хмельницьким Богун, «вийдя з Монастыр. сбежал от войска, а дружину его Хмельницкий приказал заковать» [746, 406]. Під Берестечком після Філона Джеджалії, Адама Хмелецького, Матвія Гладкого він обирався наказним гетьманом. Ще у січні — лютому 1652 р. Іван Богун на Брацлавщині, а Півторакожуха «за Дніпром» збирали опозиційне до Білоцерківської угоди козацтво [735, Т. III, 174]. Відома гілка роду Івана Богуна, яку започаткував його син, значний військовий товариш (а, відповідно, до того був на значному козацькому уряді) Григорій [823, 29]. Син останнього Леонтій став батьком Сави. Дмитра ж Савича Богуна (нар. бл. 1767 р.) у 1787 р. згадується на службі колезьким регістратором у Новгород-Сіверському. Козакував і небіж Івана Богуна Кузька, який разом з сотником медведівським потрапив у московський полон навесні 1662 р. [1298, 390].

В реєстрах нараховується 80 попередників Богдана Хмельницького, що тримали гетьманську булаву. У козацькому середовищі були їх прямі нащадки і родичі. За 23 роки існування реєстрових полків у них змінилася значна кількість полковників, які також мали свої більші чи менші опорні угруповання.

Слушною здається думка, що ментальність «старшини віддзеркалювала типові риси ментальності народу, найхарактернішою з-поміж яких виступало абсолютне переважання в її структурі соціальних, групових і приватних інтересів над національними

і суспільними» [1362, 22]. У зв'язку з цим, розглядаючи шляхи формування козацької старшини, її соціальні, кланові, регіональні, національні відмінності, слід виявити частку родин шляхетського походження в козацькому середовищі, визначити регіональну типологію основних козацько-старшинських родин. Старшина на полкових урядах і сотники становили менше одного відсотка Війська Запорозького (0,94%) [1292, 97–107]. У корінних полках відсоток старшини до загальної кількості козаків був нижчий за загальнодержавного показника, а новоутворених — вищий. Це свідчить про кращу самоорганізацію козаків корінних полків.

2.2. Персональний склад старшинського корпусу корінних козацьких полків

Персональний аналіз генеральної старшини та урядників кожного полку доповнить наші уявлення про вищенаведені особливості. Чигиринський, Корсунський, Канівський, Черкаський, Переяславський, Кропивненський, Білоцерківський полки становили особливу групу старовинних козаків, які були головною рушійною силою Національно-визвольної війни і очолювалися особисто Богданом Хмельницьким та його родовим «кланом» [984, 95–101].

За кількістю старшин найбільшим серед них був Білоцерківський, за ним йшли Чигиринський і Переяславський, найменше старшини мав Кропивненський, який виокремився з Переяславського.

Таблиця 2.1

Кількість старшин корінних козацьких полків

Полки	Сотники	Полкові осавули	Полковники	Разом	%
Чигиринський	19–22	2	1	22–25	14,9–15,6
Черкаський	18	2	1	21	14,2
Канівський	16	2	1	19	12,8
Корсунський	18	2	1	21	14,2
Переяславський	19	2	1	22	14,9
Кропивненський	14	2	1	17	11,5
Білоцерківський	23–32	2	1	26–35	17,6–21,9
<i>Разом:</i>	<i>127 – 139</i>	<i>14</i>	<i>7</i>	<i>148–160</i>	

Переходячи до характеристики старшин полків, розпочнемо її з Чигиринського, який був головною опорою гетьмана і надав значну частину своїх досвідчених козаків для формування нових полків Гетьманщини. З Чигирини поїхали створювати нові козацькі формування Іван Ганджа до Умані, Григорій Ганджа, Антон Жданович [972, 112], Михайло Криса — до Києва, Іван Богун — до Кальника, Прокіп Бережецький — до Ніжина.

Старшина Чигиринського полку становила і головний кадровий резерв гетьманського дипломатичного корпусу. Одним з перших до Москви поїхав полковник чигиринський Федір Якубович з Вешняків [1369, 89]. У лютому — березні 1648 р. до Криму їздили для переговорів Кіндрат Бурляй [900, 33] і Тиміш Хмельницький [1409, 60; 1369, 57], а у серпні — жовтні 1654 р. разом з павлоцьким полковником Михайлом Богаченком — Лукаш Пухальський (у 1649 р. в реєстрі зафіксованих серед старовинних чигиринських козаків) [823, 27] і товмач Залепкара [1028, 65–68]. У 1653 р. Лаврін Капуста [900, 198], а у червні 1656 р. чигиринець Іван Скоробагатий з Остапом Фецькієвичем побували у Москві. Антін Жданович неодноразово їздив послом до Туреччини. Головним дорадником гетьмана з донського питання був Лука Сухина, який протягом 1654 р. двічі побував як посол на Дону (один раз з Герасимом Лобачевським [620, 24]).

13 відомих тогочасних полковників Чигиринського полку представляли 13 родин. З них один полковник Чигиринського пішого полку, 6 наказних і 6 повних полковників, які представляли родини Якубовичів, Трушенків, Кричевських, Колосів, Богаченків. Нам вдалося встановити прізвище одного з полковників — Колоса. З полкових старшин відомі лише два осавули і два хорунжих. В полку за Б.Хмельницького маємо згадки про 28 сотників, з яких 5 названі лише за іменами. Вони представляють 27 родин (з них відомі на прізвище 22). Загалом за Б.Хмельницького маємо згадки про 44 старшини Чигиринського полку, які презентували 43 родини. Козак Потоцької сотні з цього полку Іван Кривошлик пізніше був серед отаманів харківських [873, 65; 823, 53].

Пірнач сусіднього Черкаського полку тримали Марко Тарасович Топіха [792, 143], Яків Воронченко, Радишевський, Худий Баран (Барановський), Василь Шенделицький, Яків Пархомович Колос.

Третім у списку реєстру 1649 р. полку (мабуть, полковий осавул) стоїть колишній гетьман (1632 р.) Андрій Дідович [823, 63]. Васько Шенделицький, мабуть, був другим осавулом полковим

(у реєстр вписаний четвертим) [823, 63]. У полковому товаристві числилися Степан Нужний (син чи брат козацького посла у 1636 р. Григорія Нужного [963, 237]), Мисько Гамалія [485, 1], Іван Гулак, Прокіп Потребич (його син Степан Прокопович Потребич-Гречаний у 1663–1665 рр. став генеральним писарем) [131, 64,65]. У сотні Шубця козакували син колишнього полковника Федір Маркович Топіха і його братанич Фесько [823, 65]. Враховуючи спорідненість Топіх і Кривоносів, зрозумілим стає факт перебування в полковому товаристві Сави Кривоносенка [963, 237]. Нащадки і родичі полковника черкаського Якова Гугнявого (1637 р.) гуртувались у Піщанській сотні (Маско, Хома) [963, 92,93], нащадки наказного полковника черкаського Радишевського надалі фіксуються серед козаків м. Дівиця на Лівобережжі [1164, 451].

Михайло Гамалія згодом став генеральним суддею, а це засвідчує, що він мав попередньо обіймати посаду судді полкового черкаського. Серед старшин полку був Марко Лєвонович, який у серпні 1654 р. очолював гетьманське посольство до царя [620, 48; 823, 64].

Старовинний шляхетський рід Вовків відомий від часів Федора Васильовича Вовка, який ще 25 листопада 1582 р. отримав привілей на війтовство в Лоевій Горі (Лоеві) [827, 680, 839]. Він був зем'янином Мінського повіту і виконував доручення воєводи берестейського Гаврила Горностая (1585). Згодом отримав війтовство київське. Його син Максим Федорович, будучи київським міщанином, реабілітувався у 1616 р. Архіви зберегли такі згадки про представників роду: Іван Вовк 11 грудня 1620 р. отримав за ленним правом Собичів і Нездвідово в повіті Новгород-Сіверському в стані Підгородньому, а вже 3 березня 1623 р. він уступив весь Собичів Вавринцю Могильницькому [827, 616, 630]. Андрій Вовк у 1628 р. вів суперечку за ґрунти Хохли у Чернігівському повіті з Михайлом Ясликовським [827, 658].

Онук київського війта Костянтин Максимович Вовк неодноразово ставав козацьким писарем військовим (1625, 1629), був послом до короля (1627), королівським ротмістром (1632–1634). 12 серпня 1634 р. отримав уряд писаря земського чернігівського [827, 630, 839]. «Не утримався на посаді писаря К.Вовк. Його належність до шляхти була піддана сумнівові і, незважаючи на підтвердження сеймом 1638 р. його шляхетства, уряд писаря, відібраний у нього незадовго перед тим, К.Вовку не повернули», — засвідчує один із дослідників історії Чернігово-Сіверщини [1106, 115].

Вовк повернувся у козацьке середовище, дістав дозвіл сформувати полк і на чолі його брав участь у бойових діях в Європі (1635–1636 рр.) [1481, 51]. У 1636 р. отримав від М.Калиновського в посесію за 2000 золотих хутори Піски і Підгорне [1106, 127]. Мабуть, його родичем був і сотник Черкаського полку. Надалі у XVIII ст. є згадка про нащадків значного військового товариша Олександра Вовка, які проживали у селах Новоселівці і Куринь Стародубського полку (1787 р.).

З Черкас по усіх полках розійшлися представники роду Чечуг. Перший з них обирався від повстанців до комісії у 1630 р., був одним із ватажків разом зі Скиданом у 1638 р. Федір Чечуга козакував у Черкаській сотні Шубцева (1649) [823, 67], а Іван Чечуга — у Лохвицькій сотні [823, 399], інший Іван посланий до Макарівської сотні Київського полку, Остап з Черкас — до Ніжинської сотні Борсука [823, 469], в Дівицькій сотні Прилуцького полку зафіксований Іван [823, 446], а Мартин — у Терлицькій сотні Кальницького полку [823, 278].

Сотником у Черкасах напередодні Національно-визвольної війни відомий Михайло Кадичин (1636 [735, Т. II, 166]), а у перші роки війни — Фесько Шубець (1649) і Семен Ненартович (1652).

Серед іменних сотень 1649 р., названих за ім'ям сотників, були сотні Петра Синодановича, Андрія Дригала, Степана Мошенця, Марка, Лазаря Петровича (до цієї сотні входило с. Белозеро, про що засвідчує присутність у цій сотні Яроша і Карпа Белозорських і Куца Белоозерського [735, Т. II, 38; 823, 78]), Мартина Саварського, Феська Вовченка, Степана Кулаковського, Олександра Островського, Микити Трохимовича, Сави Гаркуші. Іменні сотні полку локалізувати важко. Слід відзначити, що деякі з них були Черкаськими, одна чи дві — Іржищівськими. Про існування останніх відомо ще з 1636 р., коли там сотникували Іван Іржищівський [735, Т. II, 166] та Іван Іржищівський Воропай [735, Т. II, 166].

З названих правобережних сотень полку географічно згадана лише Мошенська на чолі з Нестором Терещенком (1649). Лівобережну частину полку складали географічно локалізовані Золотоніська, Піщанська, Домонтівська і Богушківська сотні, історично пов'язані з Черкаським староством. У 1669 р. черкаський полковник «перейславський родимець» Яким Головченко, намагаючись утримати ці сотні в полку, в листі до полковника перейславського Думитрашки нагадував, що вони були черкаськими ще коли сам Думитрашка був у волоських горах [716, 132–133].

Богушківська сотня існувала вже у 1638 р., коли її сотником був Михайло Залеський, а отаманом Яцько Кияниця, у 1649 р. на чолі сотні стояв син останнього Юхим Якович Киянченко.

Золотоніських козаків очолював Остап Заєць, у Домонтові — Степан Цапко. Цікаво, що в цей час у сотні козакував Ярмола Шкода (? — 1629–1689 — ран. 1703). З його попередників відомий Якуб Шкода — боярин остерський, якому з дружиною Масютою Гломоздою 1 березня 1597 р. був наданий привілей на пашню Дорогинка в Остерському старостві [827, 482]. Ярмола став сотником у Домонтові дещо пізніше (1659), а через тридцять років у 1689 р. разом з рідним братом Максимом вони продали свої домонтівські ґрунти місцевому сотнику Стефану Томарі.

На чолі Піщанської сотні згадується Кость Федорович (1649). Він став основоположником відомої родини Костенків. У тій же сотні зафіксований його син Федір Костенко (1649) [823, 91]. Мабуть, його онуками були Андрій Костенко — сотник піщанський (1679), сотник домонтівський (1689), знову сотник піщанський (1689–1693 — ?) та Роман Костенко — товариш сотні Піщанської (1685 р.). Надалі рід продовжувався Василем Андрійовичем (? — 1680–1718 — ?), козаком піщанським, який у 1700 р. продав греблю і дідівські та батьківські ґрунти у місці впадіння р. Каврай в Супой полковому осавулу Стефану Томарі [307, 21].

Марко Лєвонович був у полковому товаристві Черкаського полку (1649) [823, 64], у серпні 1654 р. очолював гетьманське посольство до царя. Разом з ним у Москву поїхали писар Григорій Гуляницький, Іван Дяченко і 9 козаків [620, 48].

Серед 8 полковників черкаських, які представляли 8 родин, 5 були повними. З полкових старшин же відомий лише писар Сільвестр Дубина. 18 сотників Черкаського полку, з яких двох знаємо лише за іменами, репрезентували 18 сотницьких родин. Разом в Черкаському полку за Богдана Хмельницького відомо 27 старшин з 27 родин.

Корсунь був місцем проживання родин попередніх полковників Миська Пивоваренка (1625, 1632 рр.), Романа Поповича (1630 р. [1107, 68]), Філоненка (1634 р.), Михайла Мануйловича (1637 р.), Максима Нестеренка Бута (1637–1638 рр.), Жабокрицького (1643 р.), Олексія Тушка (1648 р.).

Колишній полковник (? — 1638) і сотник корсунський (1638 — ?) Михайло Мануйлович зареєстрований як козак сотні Куришкової (1649), що проживав у Стеблеві. Нащадки полковника Жабок-

рицького зареєстровані у двох сусідніх сотнях: Лесько у сотні Городиській, Федір — в Імгліївській, в сотні Куришківій родичі Романа Поповича — Іван, Курило і два Яреми Поповичі. Федір Калина — посол на коронаційний сейм (1632 р.) — у 1648 р. він був сотником, а потім сотню очолив Івахниченко, а він з Климом і Мелешком Калинами залишилися в її складі рядовими козаками (1649 р.).

Рід Бутів-Нестеренків міцно утримував керівні позиції у полку. Наприкінці літа 1648 р. полк очолив покозачений шляхтич герба «Побуг» Максим Нестеренко [1186, Ч. II, 391], який ще у 1638 р. очолив третю Корсунську сотню. Після Зборівського миру до реєстру записаний як козак сотні Марка Бажаненка. Надалі неодноразово був наказним полковником, що засвідчує його належність до полкової старшини.

До антигетьманської коаліції належав полковник корсунський, гетьманський син Лук'ян Мозиря, якого Б.Хмельницький за протидію виконанню рішень Білоцерківського миру звільнив з посади. Мозиря ж став за спиною старшин свого та Білоцерківського полків, які розпочали заворушення і вбили полковників білоцерківського Громику і новопризначеного корсунського [1233, 44, 95]. За наказом гетьмана заколот був придушений, а Мозиря страчено.

Мисько Івахниченко був сотником стеблівським з 1638 р., а у 1649 р. — корсунським. Федір Жолудь був отаманом сотенним в одній із сотень полку (1638 р.), потім козаком цієї ж сотні Івахнюка (1649 р.). Козак сотні Івахниченка шляхтич [1162, 205] Юсько Степанович Шрамко став писарем полковим. Отаман сотенний (1638 — ?) Кузьма Черевань став козаком сотні Корчовського (1649 р.). Отаман Корсунської сотні (1638 р.) Яцько Голубицький залишався у її шеренгах і у 1649 р. [823, 132]. У попередній період відомий старшина з Корсуня Гарбуз, а Остап Гарбуз знаний козаком Корсунського полку у 1649 р. Якісь родичі сотника (1638 р.) Павла Гайдученка Захар і Яцько були козаками полкової сотні Корсунської (1649 р.).

Колишній сотник корсунський (1638 р.) шляхтич Андрій Балакшеєнко (Балакчеєнко) був козаком сотні Василя Гаркуші (1649 р.), в той же час згадані Федір Балакшеєнко у полковому товаристві [823, 131] і Левко Балакчій в сотні Гаркушиній, який став городовим отаманом корсунським (1653.05.) [1233, 114]. Отаман Корсунського полку (1638 р.) Михайло Скиба, мабуть, і є Скиба Старий з Тишком Скибенком — козаки сотні Василя Гаркуші

(1649 р.). Отаман сотенний (1638 р.) Москаль (Москаленко) Семен разом з Василем і Сергієм ввійшли до сотні корсунської Марка Бажаненка (1649), їх родичі були ще у восьми сотнях полку.

З родини дрібних овруцьких шляхтичів походив Лаврін Григорович Пашковський, який перебрався до Корсуня ще на початку XVII ст. Неодноразово обирався військовим писарем (1614, 1617, 1619, 1624 рр.), був послом на сейм (1632 р.). Мабуть, один з близьких соратників Максима Кривоноса. Козак Ольшанської сотні Лисянського, а потім Корсунського полку (1649 р.), писар полковий корсунський (1649 р.). Крім нього у 1649 р. у козацькому війську у Білоцерківському полку (сотня Коростишівська) були Павло і Прокіп Пашковські, у Корсунському полку Матій Пашковський — козак Ольшанської сотні [1162, 165]. З цієї родини походив пізніший полковник комонний Григорій Пашковський.

За гетьманування Хмельницького в Корсунському полку відомі дев'ять повних полковників: Іван Шангирей, Станіслав Мрозовецький, Лука Мозиря, Спіл [715, 351], Антон Кілдей, Іван Золотаренко, Максим Нестеренко Бут, Яків Улізько, Іван Дубина Гуляницький [826, Т. 8, 1244].

Попередньо Іван Золотаренко 1649 р. був у полковому товаристві [823, 131], Яків Петрович Улізько (за реєстром 1649 р. Яцько Петриченко [823, 131]) — в сотні Василя Гаркуші. Відомий також Іван Улізченко, мабуть, брат Якова, бо поминався у його суботнику [1062, 29].

Наказними полковниками були вісім старшин: Михайло Івахнюк, Мисько Стадниченко, Антін Кілдей, Семен Дубина, Мисько Дубина, Максим Нестеренко Бут, Дмитро (Дементій) Трутина.

У Корсунському полку відомо п'ятнадцять Гуляницьких. Разом з тим, у реєстрі 1649 р. немає жодного Дубини. Проте троє з Дубин протягом 1654–1657 рр. перебували на трьох найвищих урядах в полку. Семен і Мисько наказні, а Іван — повний полковник [826, Т. 8, 1244]. В одному з документів за 1660 р. серед значних козаків корсунських названий Іван Дубина Гуляницький [1233, 115]. Це дає змогу зробити припущення, що Дубини корсунські і Гуляницькі корсунські — це один рід.

Городовим отаманом корсунським згаданий Яким Грабар з сотні Івахненка. Тимко Бондаренко, який у полковому товаристві корсунському був уже у 1649 р., пізніше став отаманом цього товариства (1656 р.).

У 1631 р. у Київському Михайлівському монастирі був записа-

ний поминальник козака корсунського [695, 92 зв.] Парфена Прутила: Парфен, Євдокія, Семен, Євдокія, Іван, Юліана, Терентій, Марія, Зіновія, ієрей Стефан. Сотник Корсунського полку (1649 [823, 137]) Демко Прутилчич належав до цього роду.

Серед корсунських сотників є згадки про Богдана Кондратенка (1654), який у 1649 р. був серед полкового товариства. Він з трьома товаришами і дев'ятьма козаками 24 жовтня 1654 р. виїхав з Корсуня до царя [620, 119].

Козак сотні Гаркушиної (1649) Яцько Яковенко (Яковлев), а потім сотник богуславський (1655) разом з уманським сотником Тимофієм Семеновичем також їздив до царя [620, 122].

Серед сотенних містечок Корсунського полку мали бути Сміла (з В'язовцем і Тарасівкою) і Стеблів (зі Склемичем, Сидорівкою, Щербачинцями, Скірупчинцями, Лебодичим, Лучовим, Тонопівкою). Генеалогічний аналіз дав змогу встановити, що сотня Гавриленкова — це Звенигородська сотня (раніше її очолював Максим Нестеренко Бут), а Куришкова і Корчовського — Стеблівські (раніше цю сотню очолював Мисько Івахніченко). Ці населенні пункти і раніше належали до Корсунського староства [827, 657]. Звенигородську сотню очолив Гринець Гавриленко, тут же були його родичі Ясько і Юхно, значним впливом користувалися родини Погорілих [699, 300] (Михайло) та Кальницьких [699, 300] (Ярмола). Старшина у 1637 р. Федір Бабиченко був із Стеблева, його родичі Мандик, Микита, Процик, Степан Бабиченки зареєстровані козаками сотні Корчовського (1649).

Вільшанську сотню у січні 1654 р. очолював якийсь Андрій (в сотні 1649 р. вісім Андріїв і тому важко надати перевагу якомусь із них).

Серед старшин полку слід назвати і Миська Таборненка, який був полковником на Волині (1649.05.) [1215, 11], а потім став козаком сотні Миська Івахнюка (1649), входив до складу делегації на сейм (1652) [1215, 31]. З родини Миневських до реєстру 1649 р. потрапили Матяш і Костя у сотні Марка Бажаненка. Юрій Миневський, який надав свій хутір на р. Смиків корсунському монастирю, був полковим осавулом. У жовтні 1657 р. з корсунської ради посланий на чолі посольства до Москви. Його брат Василь став полковим писарем.

Клим Дубовик із сотні Костенкової згадується військовим товаришем і навесні 1655 р. був у складі козацького посольства до царя у Смоленськ, де захворів і залишився [620, 125; 823, 149].

Показалися у полку шляхтичі Андрій і Герасим Трипольські (сотня Данила Корчовського) [823, 147], Ярош Черепинський (сотня Гаркушина). У 1652 р. останній продав свій хутір у с. Припо́ні брацлавському полковнику Тимофію Носачу [1095, 184]. Його брат Василь Черепинський також козакував у тій самій сотні.

У 1648 р. до Корсунського полку структурно належали лише сотні Корсунські. Усі ж переферійні (кілька Лисянських, Вільшанська, Ситницька, Мглівська, Городиївська) склали полк Лисянський, який після Зборівського договору ввійшов до складу полку Корсунського. Навесні 1649 р. Лисянський полк Кривоноса нараховував 27 сотень [792, 142]. Коли Кривоніс став наказним гетьманом, його місце зайняв син, а потім Дем'ян Якимович Лисянський [1254, 41] — після ліквідації полку багаторічний сотник лисянський (1649–1665). 1654 р. були такі сотні: 1-а Корсунська, 2-а Корсунська, 1-а Бугуславська (сотники Яцько у 1655 р., можливо, Андрій Бардак раніше 1660 р.), 2-а Богуславська, Вільшанська, Водяницька, Деренківецька, Кальниболоцька, Лисянська, Мглівська, Сахнівська (сотник Михайло Череватенко у 1675 р.), Синицька, Стеблівська, Тарасівська (сотник Лесько Руданин у 1670 р.).

15 полковників корсунських, з яких 10 повних, репрезентували 13 старшинських родин. Крім того, відомі два полковники лисянські. Є згадки про 24 сотники, з яких двоє лише за іменами. Вони репрезентували 23 родини. Всього ж в полку того періоду відомо 39 старшин з 36 родин.

Завдяки генеалогічному методу вдалося локалізувати три іменні сотні: Богуславську, Звенигородську і Стеблівську.

Серед канівських полчан проходили службу сини колишнього старшого полковника Війська Запорозького (1610 р.), гетьмана Андрія Стороженка, один з яких записаний у реєстрі 1649 р. як козак полкового товариства канівського Фесько Андрієнко [823, 98]. Можливо, що його старшим братом був Яцько Андрійович, який у 1638 р. став полковим осавулом, а пізніше залишався козаком у сотні Рещенковій 1649 р [1254, 113].

У XVII ст. Кулаги — відомий в Канівському та Переяславському полках козацько-старшинський рід, який вів своє коріння від гетьмана Івана Кулаги-Петражицького. У реєстрі 1649 р. Канівського полку записані сотник Яким Кулага, Яків, Григорій, Трохим — жителі Чабанівки (середина XVII ст.) [673, 8], крім того, згадуються Сахно Кулаженко у Межиріцькій і Сак Кулага у Іржищівській сотнях.

Полковник (? — 1638), а потім сотник канівський (1638 — ?) Іван Іванович Боярин у 1642 р. керував спільним морським походом запорожців і донців. Перейшов до Медведівки, де і був вписаний до козацького реєстру 1649 р. У Межигірському монастирі зберігся поминальник роду Івана Боярина з Чигирина: Федір, Марія, Йосип, Іван, Тиміш, Пелагея, Ірина, Яків [692, 272]. У Каневі ж залишилися його родичі Матвій, Ілляш і Семашко Боярини — козаки сотні Кліма Малашенка [823, 114]. Останній з них згаданий як значний козак канівський [717, 110].

Григорій Думич поминав рід у Межигірському монастирі, записаний поряд з родом канівського полковника Андрія Лагоди: Григорій, Гафія, Федір, Федір, Леон [692, 272]. Марко Думич — козак сотні Стародубової (1649) [823, 199], Левко Григорович Думенко — проживав у с. Литвинці [695, 10]. Клим — козак сотні Стародубової (1649), Тиміш — козак сотні Андрієвої (1649).

Василь Сокіл відомий як старшина Канівського полку (1630) [1107, 56], а Андрій Соколенко згаданий козаком сотні Андрієвої (1649).

Колишній отаман городовий канівський (з 1638 р.) Григорій Щербина [823, 98] був учасником посольства Максима Нестеренка до Варшави у питанні ратифікації Зборівського миру (1650.01.). Яцько Борисенко — отаман сотенний у 1638 р. козакував у сотні Волинця (1649). Дударенко був сотником у 1638 р., а у 1649 р. козаками сотні Кулаги зареєстровані Тарас, Федір, Денис Дударенки.

Першим полковником під час Національно-визвольної війни зафіксований Семен Савич. Можливо, він і Семен Верещака, який навесні 1649 р. очолював козацький полк, — одна особа. Дотичним підтвердження є той факт, що у сотнях полку були козаки Верещаченки. Якщо це припущення правильне, то Канівський полк мав навесні 1649 р. 23 сотні [792, 142].

Першу сотню Канівську очолював представник місцевого розгалуженого роду Іван Стародуб, у сотні ж, крім нього, були Ілля і Лесько Стародуби. Іван очолив і полк у 1653–1654 рр. Іван Шангирей (Шинкирий) був козаком Канівської сотні Кулаги (1649) [823, 107]. Той факт, що в 1650 р. він, хоча і тимчасово, очолював полк, свідчить, що вже в цей час став сотником канівським, замість Якіма Кулаги.

Два останні роки гетьманування Хмельницького полк очолював Андрій Бутенко. Він був покозаченим шляхтичем Терехтемирівської сотні, а після полковникування знову повернувся в рідну сотню

і згодом очолив її (1659) [1177, 179]. Належав до родини, яка настільки була розгалуженою в полку, що мала кілька гілок (Бути, Бутки і Бутенки). Ще у 1638 р. сотником став Ілля Бут. Василь Бут козакував у сотні Богданенка (1649), Іван Бут — полковій, Федір — сотні Волинця, Яцько, Стас, Якуб — сотні Ресченкова, Іван — сотні Климова, Іван Буток — полковій сотні, один Бутенко Іван — у полковій сотні, а другий — у сотні Волинця, Пилип — сотні Ресченкова. Дещо пізніше Бутко переходять у Лепляву.

Серед наказних полковників відомі чотири старшини: Заблоцький [715, 351], Гулак, Іван Шангирей, Васько Решетило. Заблоцький з Канева був обраний від повстанців до комісії у 1630 р. [963, 118]. У Канівському полку серед полкового товариства були Прокіп, Яцько, Іван Заблоцькі, а Овсій — у полковому товаристві переяславському, Кирик і Лесько — у сотні Романенковій Переяславській, Андрій — Лубенській сільській сотні Миргородського полку. В.Сергійчук вважає, що наказного полковника канівського Заблоцького звали Прокопом [1343, 36]. Козак сотні Волинця (1649) Василь Хоменко став писарем полковим (1652), був писарем посольства Яцкевича на сейм до Варшави (1652) [1215, 31].

Вдалося простежити серед канівського козацтва представників старовинних боярських родин Київщини і Канівщини: Потаповичів, Чайок, Черевчеїв, Морозів. Ще у 1572 р. братаничева бояр Потаповичів (донька брата — племінниця [980, 125]) Милохна Михайлова Морозова продала їм свою частину Жердева. Можливо, хтось із родини Потаповичів був одружений з вдовою московського боярина Михайла Яковича Морозова княжною Євдокією Іванівною Ольгердович-Володимирович (Бельською) і усиновив її дітей від попереднього шлюбу [922, 150].

Дев'ять представників родини Морозів записані до реєстру 1649 р.: козак сотні Климова Іван Мороз, Михайло в Стояцькій сотні, в сотні Гугина Отрошко, Отрушко Морози і Григорій, Мелешко, Мисько, Омелян, Семен Морозенки [823, 115, 126, 110]. Від боярина канівського (1552) [714, 104] вів свій родовід козак сотні Волинця Роман Чайка, від зем'ян Київського воеводства походив козак сотні Гугина Іван Черевченко.

Священником спаським канівським був представник відомої шляхетської родини Мелешків. Хтось з його родичів «на рати побит под Курском в Москве» [673, 1]. Рід розрісся у Каневі і серед його представників були козаки сотні Стародуба Курило, Терешко і Трошко Мелешковичі [823, 100].

Сотня Богданенкова — це Келебердинська сотня. Доказом цього є те, що козак сотні Богданенкової Тишко Шелест проживав у с. Келеберді (1649) [673, 14], яке входило до Леплявської сотні.

23 березня 1655 р. у Богуславі гетьман написав листа царю, до якого його повіз канівський сотник Осип Томиленко з писарем Федором Томиленком і товаришем Климом Дубовиком [620, 125]. Федір, Іван, Степан і Гнат Томиленки були козаками сотні Кліма Малашенка ще у 1649 р. [823, 114]. Це дає змогу стверджувати, що Осип Томиленко очолював сотню, в якій раніше сотникував Малашенко.

Село Костенець, яке було у повному козацькому володінні ще 1622 р., належало до сотні Кулаги. Це підтверджується тим, що Гаврило і Андрій Розколупи жили там у середині XVII ст. [673, 14 зв], а Андрій був козаком сотні Кулаги (1649) [823, 105], Карпо Розколупенко козакував у цій же сотні. Жителем цього ж села був Тимошенко Семен [673, 8], а Остап, Данило і Прокіп Тимошенки — козаки сотні Кулаги (1649).

Село Литвинець за генеалогічними даними локалізується у сотні Стародуба. Так, Іван Лавриненко — житель литвинецький [673, 8] був козаком цієї сотні, Кузьма Пилипенко козакував у цій сотні, а Яким і Сава Пилипенки — жителі литвинецькі (середина XVII ст. [673, 8]). Сидір, Максим, Іван Чаплі — козаки сотні Стародуба (1649), Іван і Наталія Чаплі — жителі литвинецькі (середина XVII ст. [673, 8]).

Село Пейє (Піє) входило до сотні Євхимової, в ній козакував місцевий житель Іван Лебідь [823, 116]. Село Пекарське за Дніпром було у козацькому володінні ще 1622 р, а пізніше входило до сотні Волинцова. Місцевими жителями і козаками цієї сотні були Кравці [673, 8], Шабини (Шабуненки) [673, 8].

Спочатку родина Незамай мешкала у с. Пекарів [673, 14]. Юрій Григорович Незамай (? — 1642–1674 — ?) козакував у сотні Гугина Канівського полку (? — 1649 — ?) [823, 111], надалі став генеральним суддею (? — 1663–1666 — ?).

Є згадки про 8–9 полковників канівських, з яких повних 4 чи 5 представляють 8–9 родин. Відомо 18 сотників (один лише за ім'ям) з 18 родин. З полкових старшин відомі два осавули, два писарі, один хорунжий — це 5 представників 5 родин.

Загалом джерела зберегли інформацію про 29–30 старшин у полку, що представляли таку ж кількість родин. Завдяки генеалогічному методу вдалося локалізувати шість іменних сотень.

Сотня Стародуба — це Литвинецька, Волинця — Пекарська, Кулаги — Костенецька, Богданенка — Келебердинська, Ращенко Петра — Леплявська, Роценка Юхима — Бубнівська, чи, як іноді називалася, Прохорівська.

У сусідньому полку вісім полковників очолювали білоцерківців: Ярема Хмеленко, Іван Гиря, Михайло Громика, Яцько Кліша, Семен Половець (був двічі), Макар Москаленко, Яків Люторенко, Іван Сулима. Яків і Тишко Кліші з 1638 р. очолювали дві сотні білоцерківські. У проміжку між 1638 і 1648 рр. Яків виконував функції старшого сотника [556, 106 зв.]. Яцина Люторанеко і Сава Москаленко також сотникували з 1638 р.

Серед шести наказних полковників двоє — Кліша і Люторенко були і повними, а Сава Москаленко, Самійло Курманчук, Данило Гиря, Матвій Положний, відповідно, лише сотниками чи полковими старшинами. Данило Гиря згаданий ще у 1638 р. серед десяти сотників полку. Яцько Свірченко очолював ще одну сотню, а у реєстрі 1649 р. був Лесько (Левко за 1654) Свірченко [816, 33]. Сотник 1638 р. Гаврило Хроленко — це Гаврило Хруль у 1649 р., в 1654 р. його вже в реєстрі не було [823, 174; 816, 37]. Наступниками у козацькій службі сотника Стефана Шевченка стали Грицько і Протас Шевченки [816, 35, 41].

Харко Нераденко був одним з десяти отаманів полку 1638 р., у 1649 р. в полку були Іван Нераденко [816, 34] та Нерадин зять Іван. У 1621 р. відомий полковник Мусій Писаренко, Данило Писаренко — отаман Білоцерківського полку у 1638 р., про останнього разом з Захаркою, Іваном, Максимом і Романом згадується у 1649 і 1654 рр. [816, 45].

Родичі прибічника павлюківців Смоляги [963, 253] продовжували його справу: Ничипір в Обухівській сотні Київського полку (1649) і Кіндрат козаком Фастівської сотні Білоцерківського полку (1649).

Відомий дослідник В.Сергійчук вважає першим білоцерківським полковником Ярему Хмеленка [1342, 67]. Учений віднайшов згадку про нього в травні 1648 р. Пізніше знаний Гаврило Хмеленко, який був козаком Чорнокам'янської сотні і проживав у Ставищах [823, 182; 816, 48].

Полковник Іван Васильович [735, Т. I, 50] Гиря (? — 1595–1649 — ран. 1654) походив з остерської шляхти [1080, 43], разом з Семеном Гирею (мабуть, братом) отримав Мрин. У 1618 р. разом з іншим Іваном Гирею, пішовши з Баришівки до козацько-

го полку Яцька Люберського, потрапив у московський полон. У 1625 р. був послом до московського царя, а у 1630 р. проживав у Жовнині і обирався військовим суддею. Брав участь у повстанні Федоровича. Став білоцерківським полковником, знову полковникував у 1648 р. Мабуть, його сином був Данило Гиря (? — 1608–1654 — ?), який очолював білоцерківську сотню у 1638, 1649 [823, 175], 1654 [816, 38], 1655 рр., що дозволило йому бути і наказним полковником (1654, 1655) [823, 175; 710, 783].

Шляхтич, козак білоцерківський (1649, 1654) [823, 169; 710, 785] Іван Кравченко (? — 1629–1675 — ?) сотником був уже в лютому 1649 р., коли Б.Хмельницький направив його на чолі посольства до хана. У вересні 1650 р. він очолював посольство до М.Потоцького з вимогою розпустити коронне військо.

Яків Кліша (? — 1600–1654.12. — ?) — посол до короля (1627), запорозький полковник (1631–1632). 16 лютого 1633 р. запорозькі посланці Федір Каленик, Яцько Кліша та Сава Бурчевський були прийняті маршалком польського сейму Миколою Остророгом і отримали підтвердження про позитивне вирішення конфесійного питання [1473, 125]. Був полковником (1637) і сотником білоцерківським (1638–1648) [1490, 81]. Пізніше змінив на полковництві Михайла Громику. Дослідник Ю.Гаєцький вважав, що він був полковником впродовж 1652–1653 рр. Документальне підтвердження маємо лише в одному документі, який датується 19 червня 1653 р [735, Т. III, 295]. У грудні 1654 р. він — наказний полковник білоцерківський, що не виключає можливість того, що водночас посідав уряд отамана городского білоцерківського.

Ще влітку 1653 р. замість Якова Кліши полковником став Семен Половець (? — 1613–1664 — ?). На цій посаді він фіксується вже 13 липня 1653 р. Був шляхтичем і козаком білоцерківським з початку Національно-визвольної війни (1649) [823, 172]. Крім нього у 1654 р. в Білій Церкві відомі Андрій і Федір Половці [710, 783], а у Кам'яному Броді сотником став Іван Половець. Семен Половець був полковником білоцерківським у 1653–1654 рр. і цьому мало передувати сотництво однієї з білоцерківських сотень. Брав участь в підписанні Переяславської угоди в січні 1654 р. Там з ним, очевидно, був Тиміш Деркач, який змінив його на сотництві. У той час за наказного полковника в Білій Церкві залишався Данило Гиря [710, 783]. Ю.Гаєцький стверджує: «Половець був усунутий з посади Богданом Хмельницьким за недостатню компетентність. Петро Дорошенко узяв за дружину його дочку»

[1495, 546]. Знову Половець став полковником білоцерківським у 1656 р.

Білоцерківський козак (1649) [823, 169] Макар Москаленко змінив Семена Половця і був полковником білоцерківським (1654–1656) [1100, 129]. Якийсь його родич Сава Москаленко (? — 1608–1654 — ?) був сотником у Білоцерківському полку (? — 1638 — ?), згаданий як наказний полковник білоцерківський (1651, 1654), був серед козацької делегації до Москви (грудень 1654). Рід Москаленків — один зі спадкових сотницьких Білої Церкви.

Матяш Половський очолював одну з сотень 1638 р. У 1649 р. він названий Матяш Половний (правильно — Положний), а разом з ним козакували Васько, Матвій, Іван Половні. Білоцерківський козак (1649) Матвій Положний (? — 1619–1654 — ?) став суддею полковим (1654) [823, 170; 710, 783; 816, 28]. У липні 1654 р. — посланець Б.Хмельницького до Москви вже як наказний полковник білоцерківський [710, 697]. Козаком у Білій Церкві був і Василь Положний (1649) [823, 171]. У поминальнику Київського Михайлівського Золотоверхого монастиря поминався рід колишнього білоцерківського протопопа, ієромонаха Іоана Положного [695, 139], що засвідчує зв'язки роду з середовищем духовенства. Серед сотників білоцерківських згадується також Семен Малченко (1654) [816, 28].

Великим козацьким центром була Чернокам'янська сотня, що включала Насташки, Ставище, Синявку, Лесевичі, Ковшевати, Шавулиху, Вільнанку, які пізніше виділилися в окремі сотні. Іван Мітла був полковником козацьким у 1613 р., пізніше відомий покозачений шляхтич і суддя військовий Родіон Мітла [692, 380], Матвій — козак сотні Чернокам'янської (1649) з Ставищ [823, 182], Хома — в тій же сотні [823, 186].

Насташська шляхта покозачилась і на чолі сотні став Андрій Рудика [823, 179; 816, 56]. Кам'янобродський сотник Іван у 1649 р. і наступний сотник цієї сотні Іван Поповець — різні особи, бо останній ще у 1649 р. був козаком цієї сотні [823, 167]. Надалі він став полковником паволоцьким. Козак Чернокам'янської сотні Андрій Федоренко з Синявки став полковим осавулом у Білоцерківському полку (1654) [823, 183; 816, 59].

Відомо про 11 полковників білоцерківських, з яких 8 повних, що представляли 10 старшинських родин. Три осавули полкові і один обозний представляли чотири родини, 25 сотників — 25 родин. За-

галою у Білоцерківському полку маємо згадки про 39 старшин з 38 родин.

Із старовинних козацьких полків на лівому березі був лише один — Переяславський. Серед його полковників відомі Федір Лобода, Яким Сомко, Богдан Калющенко, Павло Тетеря, наказними зафіксовані Петро Головацький, Яцько і Андрій Романенки, Герасько Яцькович, Іван Сулима, Степан Затутівський, Стефан Калениченко. Як бачимо, з чотирьох відомих за Богдана Хмельницького повних полковників переяславських двоє були родичами гетьмана, а Калющенко — свояком.

Історик А. Стороженко Федора Лободу вважав чи сином, чи онуком козацького гетьмана Григорія Лободи [1406, 110]. Останньому вимушений був продати частину с. Сошників Адам Олізар-Волчківич [1406, 109], а київський підчаший Лаврін Лозка — с. Сотники. У 1596 р. він був забитий козаками під Лубнами за підозрою в зраді і всі його володіння перейшли до Лозки. Шляхтич Федір Лобода (? — 1666) з'явився на політичній арені вже зрілою людиною. Вперше його бачимо на полковництві переяславському (1649), десь у 1652 р. здав полк і став суддею генеральним (? — 1654–1655 — ?), (? — 1658.7.09. [707, 144] — 1659.1.07. — ?). Надалі, у 1659 р., захоплений в полон і відправлений до Москви.

Зупинимося на характеристиці Калющенка. Син Каленика (Каленика Андрійовича деякі джерела називають козацьким гетьманом у 1609–1610 та 1625 рр.) невідомого прізвища і сестри Якіма Сомка, Богдан Калениченко Калющенко зафіксований у полковому товаристві переяславському (1649) [823, 315]. Цікаво, що представники роду Кулаг стоять поряд з ним і також названі Калющенками. Богдан став полковником переяславським (1652), був і наказним полковником переяславським (1659). Можливо, він нащадок відомого на Переяславщині козацько-старшинського роду Кулаг. У такому вразі, Богдан Хмельницький був свояком гетьмана Кулаги. Підтвердженням цього є той факт, що Семен Калющенко (Кулага) — у полковому товаристві переяславському (1649), Онисько Калющенко — козак Переяславської сотні Федора Чикмена (1649), Степан Калющенко (Калениченко) — полковник наказний переяславський (1654) у козацькому реєстрі стоять поруч.

Про писарів полкових документи зберегли згадки стосовно Павла Тетері, Василя Василевського, Василя Войткевича. Про останнього відзначимо, що він походив з родини священнослужителів.

Полкові сотні очолювали Петро Скок (1649) (у 1669 р. з товаришем перебував у неволі в Москві [714, 54]), Федір Шкода (1653), Яким Сомко (1654). Нащадків одного з перших сотників березанських (1630) Гриська Поліченка виявити не вдалося. Справу наступного сотника (1638) Остапа Лисовця в сотні продовжували козаки Йосип і Юсько Лисовченки [1064, 71–72]. В Басані козак цієї ж сотні [823, 337] Ничипір Царенко (1653–1657) змінив Тишка Смелея, рід якого продовжувався і поступово збіднів (у 1726 р. є згадка про Каленика Смелея — козака басанського убогого [575, 112]). Царенки ж були не лише у Басанській, але і у сусідній Биківській сотні Переяславського полку (1649) [823, 333].

У сотні Биковській Переяславського полку козаків очолював Онопрій Величко (1649) [823, 331], його нащадки проживали у с. Брагинці Басанської сотні [575, 124] і посідали уряди басанської сотенної старшини.

Першим з відомих бориспільських сотників був син місцевого вїта Герасима Йосиповича Антін Герасименко [778, 52, 50]. У 1653 р. його змінив Семен Світличний. У 1639 р. Сергій Москаль продав йому ниву біля Пункового озера [778, 28], у 1649 р. він — козак, а після сотникування згадується серед «зацних» Бориспільської сотні. Третім сотником став покозачений шляхтич [778, 53] Тиміш Цицюра (? — 1630 — бл. 1669).

Одними із найпотужніших остерських козацьких родів були Горячки. У січні 1649 р. Прокіп Горячка іменувався сотником Переяславського полку та старшим над усім Остерським повітом. Він прибув з Остра до Козельця і очолив там сотню. Про вплив Горячки в регіоні засвідчує той факт, що його доньці — дружині Василя Ласко — 3 березня 1655 р. був наданий універсал Б.Хмельницького [300, 217]. Сотню ж після нього очолював якийсь родич чи син Марко Горячка (1654–1660).

Полковником остерським був Григорій Дубина, який з часом пішов у ченці. Він знаний як Ієроніма, законник Печерський. Тиміш Носач очолив Остерський полк у 1649 рр. [1342, 42]. Змінивши старого батька на полковництві прилуцькому після того, як Остерський полк був влитий до Переяславського.

Протягом досліджуваного періоду остерчани мали дев'ять сотників: Ларко Бутко, Яцько Кошин, Прокіп Горячка, Іван Лук'янович-Лиждвой, Яким Градчаний, Іван Янко, Сидір Велигорський, Роман Маркович, Іван Харкович.

У перших рядах повстанців бачимо представників остерської шляхти Закоблущьких, Єрченків, Купрієнків, Лаських, Міщенків, Шереметів, Сергійовичів та інші. До родини шляхтичів гербу «Ясенчак» (доповнений) [1162, 101] Лиждвоїв належав козак остерський (1649) [823, 342], пізніший сотник Іван Лук'янович. Велигорський після сотникування став місцевим бурмістром (1656), а пізніше і війтом (1661). Остерські бояри Ничипір і Ярош Єрченки мали тут володіння перед Визвольною війною, у козацькому війську рід був представлений Самійлом і Данилом (Козелецька сотня) [823, 340]. З родини місцевого боярина Омеляна Купрієнка Конон став козаком Козелецької сотні (1649) [823, 340], пізніше ж цей рід дав Остру родину священнослужителів. Службу ж Ярмоли Ласького — остерського боярина (1627) [666, 1] і сотника боярського остерського (1636) продовжував козак Козелецької сотні Іван Ласький (1649) [823, 341].

Остерські бояри Петро, Федір 1-й, Федір 2-й Міщенки згадані у 1636 р., а Матюша Міщенко став козаком Козелецької сотні (1649) [823, 340]. Остерські шляхтичі Федір, Овдій, Несеж Сіргійовичі згадані у 1636 р., Ничипір Сергієнко — козак остерський (1649) [823, 342]. Рід Шереметів відомий ще за люстрацією 1552 р. Боярин Гаврило Шеремет згаданий у 1636 р., Курило Шемет став козаком Козелецької сотні (1649) [823, 340].

Остерське боярство не поривало і з міщанською верхівкою міста. Так, у козацькому середовищі були Іван і Степан Козловські, а дещо пізніше Герасим Козловський майже двадцять років був війтом остерським (1671–1690). Іван Гладкий же був війтом (1648–1656), а Денис і Михайло козакували в Остерській сотні [823, 342].

Показачена остерська шляхта взяла під свій протекторат і навколишні села. Вони організували сотні в Козельці, Бобровиці, Носівці, Морові, тим самим склавши основу старшинського корпусу не лише для Переяславського, Київського, але і Ніжинського полку.

У Морові сотникував Нечипір Ткаченко (1649), в об'єднаній Носівсько-Кобизькій сотні — Опанас Єдута, пізніше у самостійній Кобизькій — Степан Михайлович Шевлюга (1655.02. — 1658), а у Бобровиці — Іван Міщенко (1649).

2.3. Формування старшини полків західної і північно-західної групи полків

На території колишнього Брацлавського воєводства виникли Брацлавський, Кальницький і Уманський полки, до яких за своїм складом тяжіли Білоцерківський і Київський полки Київського воєводства, а також Паволоцький з Волинського воєводства. У цих полках відсоток шляхтичів був найвищим.

Таблиця 2.2

Кількість старшини полків західної і північно-західної групи

Полки	Сотники	Полкові осавули	Полковники	Разом	%
Уманський	14	2	1	17	20,2
Брацлавський	22	2	1	25	29,8
Кальницький	19	2	1	22	26,2
Київський	17	2	1	20	23,8
<i>Разом:</i>	<i>72</i>	<i>8</i>	<i>4</i>	<i>84</i>	

Уманськими полковниками були Іван Ганджа, Степан Байбуза (наказний), Яхимів, Йосип Глух [1200, 60], Григорій Держановський, Самійло Іванович Богданович (наказний), Іван Гродзенко (наказний), Матвій Нечай (наказний), Семен Оргієнко (Угриненко), Михайло Ханенко [993, 93].

Рід Байбуз козакував у Черкаському полку ще перед Національно-визвольною війною, а саме: Тишко в сотні Черкаській Драгилевій, Василь в Мошенській сотні. Степан Байбуза у 1649 р. був козаком сотні Жаботинської Чигиринського полку (1649).

Наказний полковник уманський Іван Гродзенко загинув під час оборони Монастирища. Покозачений шляхтич гербу «Заглоба» [1186, Ч. II, 30; Ч. III, 15–16] Іван Федорович Безпалій (? — 1619–1659 — ран. 1662.02. [712, 97]) вже за реестром 1649 р. належав до керівного ядра Уманського полку [823, 203], і, відповідно, був фундатором полку, козаком-січовиком, що підтверджується подальшими його кроками та сталими зв'язками з Січчю. Він відзначився внутрішнім несприйняттям порядків Речі Посполитої, і це дає можливість зробити припущення, що ще на Січі належав до антипольської партії.

20 липня 1661 р. королівським привілеєм «добра» Зржанець (вірогідно Іржавець), Монедоніка (?), Лазарщиця (вірогідно

Лазірці сучасне село Канівського району) в Канівському старостві були передані шляхтичам Степану і Андрію Держановським, які були, мабуть, синами уманського полковника Григорія Держановського.

Серед полкових осавулів відомі двоє старшин: Максим Мартиненко і Гаврило Маковецький. Крім Гаврила рід Маковецьких в козацькому середовищі представлений Макаром у сотні Демкові Корсунського, Василем — Іркліївській Кропивненського, Макаром — Жовнинській, Григорієм — Потоцькій сотень Чигиринського полків. З сотників уманських згадані Іван Богданенко-Зарудний (1653–1654), місцевий козак Тиміш Семенович (1650.10 [888, 66] — 1655.03. — ?) та Михайло Махаринський (1656 — ?) з Брацлавщини.

У квітні 1649 р. в бою під Костянтиновим козацький полк Приступи зазнав поразки і вимушений був відступити до Хмельника [1191, 127]. Найвірогідніше, що Приступа був наказним полковником уманським. Підтвердженням цього є той факт, що до реєстру Бабанської сотні був записаний Іван Приступа.

Вихідцем з Уманського регіону був генеральний обозний (? — 1649–1650 — ?) Іван Чарнота — згаданий вперше під Замостям. У лютому 1649 р. він хворів у Переяславі, а в квітні був з гетьманом у Чигирині. Влітку 1649 р. в поході в Галичину був наказним гетьманом. Після Зборівської битви організовував проведення козацького реєстру. В Уманському полку в козацькому середовищі за реєстром 1649 р. зафіксовані якісь його родичі Іван Чарнота в Бузівській сотні, Андрушко, Фесько — в Бабанській, Матей — в Кочубіївській, Михайло — в Іванській, Панас — в Кислянській.

З брацлавських зем'ян Богдановичів [1481, 56] походив Самійло Богданович-Зарудний. 1642 р. згадуються служилі шляхтичі князя Януша Вишневецького Микола Зарудний з синами Миколою і Григорієм, які тримали маєтність свого патрона — містечко Бадівку [1308, 407]. Самійло Богданенко потрапив в козацьке середовище перед Національно-визвольною війною і служив у Городинській сотні Корсунського полку [823, 154], в цій же сотні згадується Пасько Зарудченко [823, 155]. На Уманщині ж були їх родичі Василь та Стець Богдановичі — козаки Бузівської сотні Уманського полку (1649) [823, 516]. 1654 р. Самійло отримав царську грамоту з підтвердженням на Млієв. Його син Іван Богданенко (? — 1603–1659 — ?) спочатку згадується як козак (1649), потім сотник в Умані (? — 1653–1654). В.Шевчук зафіксував його

на чолі Уманського полку у 1653 р., який прикривав Україну від татар [734, Т. I, 127]. Пізніше мешкав неподалік Чигирин. За гетьмана Виговського став осавулом полковим миргородським. Крім Івана в Умані козакував Мартин Богданенко.

У Буківській сотні 1653 р. відомий сотник Іван Бородатий. Сотник бузівський Уманського полку Порокіп Негребецький походив з шляхетської родини з Брацлавщини з с. Негребки [827, 720], тісно пов'язаної з київським православним духовенством і братською могилянською школою. Один з представників цієї родини в чернецтві Костянтин навіть став намісником Київського Софійського монастиря (1646), а 27 лютого 1647 р. підписав акт про вибори київського митрополита Сильвестра Косова.

Брацлавський полк очолювали Якуша, Данило Нечай, Левко (Уманський), Грозенко (Гродзенко?), Іван Богун, Іванчул, Тиміш Носач, Михайло Зеленський, наказними полковниками були Григорій Дорошенко, Сила Волошин, Григорій Кривенко, Павло Лисиця.

З шляхетського роду Зеленських Петро був кошовим отаманом запорозьким [1467, 127]. Михайло тримав с. Зеленьку поблизу М'ястківки, очолив М'ястківську сотню. У травні 1654 р. отримав полковництво брацлавське. Разом з ним активно діяли Павло, Семен, Олександр Зеленські [853, 360]. В.Липинський зараховує цю родину до шляхти гербу Прус [1160, 566], а К.Нісецький — до гербу Прус III [1497, 163]. Зеленський у травні 1655 р. був у Рашкові, його підтримував піхотний полковник у Шаргороді Іван Писар [1254, 68].

Полковник придністрянський (1649 р., весна) Кривецький очолював полк у складі 26 сотень [792, 143]. Михайло Махаринський (? — 1619–1660 — ?) — власник с. Ілляшівки (в ній у реєстрі записано 15 козаків) і, заставленої йому вінницьким гродським підсудком Косаківським, Тимонівки, став сотником тимонівським [823, 246, 247]. У селі було 10 козаків, мабуть, раніше його піддані. Разом з братом Лукою у 1654 р. був послом до російського царя. З початку 1656 р. фіксується як уманський сотник. Одним з найближчих соратників Махаринського був Остап Короставченко [823, 246], рід якого походив від Хоростовецьких — шляхтичів гербу «Остоя».

Очолити Чернівецьку сотню Нечай направив Гаврила Невмирецького, який був його родичем ще по спільній маєтності с. Невмиринцях. Від шляхтича Петра Білоуса з Вінницького повіту вели

свій родовід козаки с. Білоусівки Федір Білоус, Семен, Ярема і Демко Білоусівські [823, 240], які були серед перших фундаторів Тульчинської сотні.

Представників родини Шандаровських Харитона у Брацлавському, Савки у Корсунському і Прокопа у Миргородському полках В.Липинський відносив до родини гербу «Юноша» з Брацлавщини [1160, 565]. Козака Минка Шурминського він вважав негербованим шляхтичем з Литви [1160, 565].

Полковий пірнач Кальницького полку тримали Остап Гоголь [1139, 451], Іван Яцковський-Куницький, Іван Богун, наказним був Іван Нечай. Як бачимо, полк по чергово очолювали то Іван Яцківський-Куницький то Іван Богун. Позиція автора щодо цих двох полководців висвітлена в окремих розвідках [1069, 113; 1079, 64]. Війт кальницький Філон Немира став суддею полковим кальницьким.

Ярема Урошевич очолив Вінницьку сотню, у 1660 р. він був nobilitований разом з синами [853, 360]. З синів відомий, мабуть, старший Василь, який був козаком Вінницької сотні ще у 1649 р. [823, 282].

Крім реєстру сотників 1649 р. Кальницького полку за часів Богдана Хмельницького, вдалося виявити лише двох сотників: іллінецького Івана Вертелецького у 1654 р. і липовецького Виторина у 1651 р. [1495, 574–578].

Наказний полковник вінницький у 1648 р. [791, 19] Минко після Зборівського миру став сотником іванським сусіднього Уманського полку. Місцеві шляхтичі гербу «Топор» [1160, 563] Ободенські представлені в козацькому середовищі шістьма своїми представниками: Власом, Мартином, Логвином, Іваном, Степаном і Олексою. Цьому сприяв як конфлікт, який стався на початку ще 1629 р. між Василем Ободенським і князем Домініком Заславським (останній здійснив наїзд на Ободну і захопив сіножать під Гайсином [827, 653]), так і той факт, що Йосип Ободенський отримав привілей на ярмарок і торги в Іллінцях [827, 668], а самими Іллінцями заволодів Чарнецький, воєвода руський.

До козацького середовища вливалися і православні вихідці з інших місцевостей. Так, козаків Кальницького полку Техна і Педора Тереховських В.Липинський вважав шляхтичами гербу «Побог» з Мінського воєводства [1131, 565], а Петро Шумський походив з шляхетської родини [1131, 565].

На Паволоччині полк почергово очолювали Іван Куцевич-Миньківський [1198, 197] і два представники родини Хмелецьких: Адам і Степан, доки їх не змінили Михайло Богаченко, а потім Михайло Суличич [707, 109].

Шляхтичі Миньківські спочатку були власниками маєтку с. Миньківців Кременецького повіту, а потім с. Миньківців, с. Вербівки, с. Верхівні під Паволоччю — після отримання посади паволоцького війта. Ще у 1630 р. одним із запорозьких генеральних старшин був Михайло Миньківський [1467, 131]. Поступово представники роду переходять і на Лівобережжя. У 1645 р. Олександр Конецпольський позивав Купріяна Миньківського за кривди його підданам в містечку Яблонові [556, 365], а Купріян з Яблонова позивав суддю переяславського Боремського.

Різні представники цієї родини потрапили у ворожі табори: Олександр і Григорій стали ротмістрами у князя Чарторийського, а Іван Кучевич-Миньківський (? — 1621–1651 — ран. 1657) очолив козацький Паволоцький полк. Після Зборівського миру полк був ліквідований, його сотні ввійшли до складу Білоцерківського полку, і Миньківський зафіксовані серед козаків полкової сотні Білоцерківської [1198, 196].

Ретроспективно можна стверджувати, що до Зборівського миру Паволоцьку сотню Паволоцького полку очолював Довгаль, Ходорківську — Гаврило Присович, Антонівську — Степашко Москаленко, Брусилівську — Василь Богуславець, Вілльську — Яцько Гаврусенко, Водотийську — Олекса Дикий (пізніше, можливо, Ханенко Лаврін Степанович [823, 178], Войташевську — Іван Яценко, Дідовщинську — Грицько Охсонка, Івничанську — Антін, Карабачевську — Івашко Косниченко, Коростишевську — Ігнатенко Іван, П'ятигірську — Іван, Рожівську — Михайло Стародубенко, Сквирську — Пархом Понацька, Торчицьку — Михей Букаченко (пізніше, можливо, Самійло Безсмертний). З відновленням Паволоцького полку його сотні повернулися з Білоцерківського полку, крім того, туди ввійшли Погребищенська і Борщагівська Кальницького. Сотником Паволоцького полку у квітні 1651 р. названий син Кривоноса [792, 145].

Київський полк, який виник з новоохоплених територій та частково з Білоцерківського на Правобережжі і Переяславського (Броварська, Гоголівська сотні) на Лівобережжі, очолювали полковники Олексій Теплуцький, Михайло-Станіслав Кричевський, Антін Жданович (тричі), Михайло Крися, Остап Пішко, Павло

Яненко-Хмельницький. Серед наказних відзначився Василь Дворецький (? — 1629–1671[1240, 395] — ?) — шляхтич, сотенний старшина Київського полку (1649), наказний полковник київський. Він походив зі старовинного шляхетського роду, представники якого просувалися з району Володимира до Житомира і Остра. Так, у 1592 р. Григорій Холявичів-Дворецький згаданий у Володимирі [827, 441]. Богдановичі-Дворецькі зафіксовані вже у межах Київського воєводства [1481, 147]. 1 березня 1619 р. жовнір Адам Дворецький отримав привілей на добра Трибушів (городище Біліковці, Прежов, Прежовку) в Житомирському старостві [827, 591]. Він же у 1620 р. склав декрет з Олізарами на маєтності у с. Біловичі (Біловежі) на Київщині (що було підтверджено в 1622 р.), а з Прежовським на села Трибушів чи городище Прежов і Прежовку на Житомирщині [827, 612].

Увесь період гетьманування Б.Хмельницького полковим писарем київським (1649–1658) був Іван Якимович [1493, 63; 1485, 119]. Разом з полковником Ждановичем у 1653 р. їздив до короля, який наказав їх і дев'ять козаків «оковати и держати за пристави в розних городах». Сейм і Радзивілл у 1654 р. умовили короля обміняти Ждановича і його товаришів на полонених шляхтичів Радзивіллового полку. 19 квітня 1654 р. король дав на це дозвіл і Радзивілл відправив Якимовича з листом до Б.Хмельницького з відповідною пропозицією.

Полковий осавул Карпо Воропай відомий за реєстром 1649 р. у Київській сотні Білецького [823, 293]. У одній із польських реляцій зазначено, що у липні 1651 р. загинув Воропай, «великий осавул, котрого головою оба сі полковники (Жданович і Гаркуша) вели справи» [964, 321].

Правобережні гостомельський, мотовилівський, обухівський, преварський, трипільський, ходосівський, білогородський сотники досліджуваного періоду відомі лише за реєстром 1649 р. Васильківська сотня вступала у битви під проводом Микити Бута (1649), Івана Кривди (1650), в Макарові сотниками були Григорій Петрицький (1649), Степан Пхекало (1654), Сава Григорович Тупталенко.

Серед київських сотників відзначимо Опанаса Предримовського. Він належав до шляхетської родини [1162, 142], яка була досить близькою до київської митрополичої кафедри. Так, у 1646 р. Іван Предримовський, як боярин митрополита Могили, очолював посольство духовенства до Москви [1476, 31], Федір Предримовський

був старостою печерських маєтностей. У 1631 р. митрополит Петро Могила прийняв рішення про обмін хутора Опанаса Предримовського з Києво-Печерським монастирем з доплатою 500 золотих власнику. Через двадцять років архімандрит Тризна хутір забрав, а грошей не повернув [620, 93]. 6 грудня 1653 р. в обозі під Жванцем король Ян-Казимір надав привілей за військові заслуги товаришу корогви вінницького старости Андрія Потоцького Криштофу Кульчицькому на маєтки Позняки і Ведельце у Київському воеводстві за Дніпром, які належали козацькому сотнику Опанасу Предримовському [860, 12].

Крім зазначених у реєстрі, відомі київські сотники Павло Яненко, Богдан Молява, Михайло Крюковський. У Броварах сотником був Федір Медведін, у Гоголеві — Василь Гоголівський і Федір Матвійович. У проміжку між 1650 і 1654 рр. перестали існувати Овруцька, Ясногорська і Ворсенська сотні, сотники яких відомі лише за реєстром 1649 р. Ці території відійшли до Овруцького полку.

Перед 1654 р. у складі Київського полку виникли нові сотні: Димерська, Лесняківська, Рожевкинська, Чорнобильська, Карпилівська, Вишгородська. З названих сотень вдалося віднайти згадку лише про сотника вишгородського Артема Богдановича, але без вказівки року. Дещо пізніше виникла сотня Борщагівська, сотником якої став Корнило Харитонович.

Згідно з реєстром В.Липинського шляхтичі у Війську Зопорозькому становили 3,3%. Наші дослідження дозволяють твердити, що такий відсоток становив щонайменше 12,6%.

Не можна не погодитися з твердженням, що «українська шляхта в своїй переважній більшості відразу ж і без жадних вагань із зброєю в руках рішуче виступила на захист Речі Посполитої» [1362, 29], проте Хмельницькому і його соратникам вдалося її розколоти. Частина шляхти стала на бік повсталих і покозачилась. Н.Яковенко виділяє «більші хвилі покозачення шляхетського елементу: впродовж літа–осені 1648 р., тобто внаслідок перших військових тріумфів Хмельницького, і восени 1649 — на початку 1650 р., після Зборівської угоди» [1482, 22].

На початковому етапі у повстанні брала участь лише шляхта, покозачена перед 1648 р., яка була як серед реєстровців, так і серед запорожців. У травні 1648 р. Б.Хмельницький звернувся до козаків із заборонаю страчувати українську шляхту [1369, 60]. 17 липня 1648 р. видав універсал до Війська Запорозького, забороняючи чинити шкоди маєткам литовських шляхтичів [1369, 66].

Вів переговори з посланцем головнокомандувача польських військ, сандомирського воєводи князя Владислава-Домініка Заславського Колонтаєм про збереження маєтків князя і видав відповідний універсал [1369, 66]. Відразу ж по цьому написав листа до коронного стражника Самійла Лаща про передачу йому маєтків Я.Вишневецького, якщо той перейде на бік Війська Запорозького [1369, 67]. У липні 1648 р. отримав листа від священників з проханням звільнити місто Кам'янець-Подільський [1369, 68]. Гетьман навіть покарав Кривоноса і чотирьох його соратників за напади на шляхетські маєтки і захоплення міст Волині і Поділля (як вважають В.Смолій і В.Степанков «символічно» [1369, 68]), 9 серпня звільнив полонених польських шляхтичів [1369, 120].

Таблиця 2.3

**Питома вага шляхти у козацькому війську
за реєстром 1649 р.**

Полки	Чисельність	Шляхта (За В.Липинським)	Шляхта (Наші підрахунки)
Білоцерківський	2990	113 (3,78)	544 (18,2)
Брацлавський	2655	134 (5,0)	457 (17,2)
Кальницький	2050	79 (3,85)	291 (14,2)
Канівський	3167	77 (2,4)	397 (12,5)
Київський	2010	110 (5,77)	314 (15,6)
Корсунський	3472	102 (2,9)	501 (14,4)
Кропивненський	1992	51 (2,56)	228 (11,4)
Миргородський	2982	79 (2,6)	200 (6,7)
Полтавський	2970	90 (3,0)	139 (4,7)
Переяславський	2982	79 (2,65)	451 (15,1)
Прилуцький	1996	47 (2,35)	199 (10)
Уманський	2976	112 (3,76)	445 (15,0)
Черкаський	2996	71 (2,37)	364 (12,1)
Чернігівський	997	42 (4,2)	135 (13,5)
Чигиринський	3222	88 (2,7)	435 (13,5)
<i>Загалом:</i>	<i>40475</i>	<i>1324 (3,3)</i>	<i>5100 (12,6)</i>

На цьому етапі політику уряду Хмельницького слід охарактеризувати як спробу розколоти польсько-українсько-литовську католицьку шляхту, з одного боку, і українсько-литовську православ-

ну — з іншого, задля ослаблення їх єдності і тим самим послаблення противника.

До керованого генеральним писарем Іваном Виговським шляхетско-козацького угруповання потяглися після смерті воеводи київського Адама Киселя його ліберально-центристсько налаштовані прибічники. Покинули польський табір і деякі служилі шляхтичі з оточення князя Яреми Вишневецького після смерті останнього. Їх приваблювала можливість отримання гетьманських чи полковничих підтверджень на лівобережні маєтності, що надав їм тестаментом князь.

2.4. Старшина полків січової орієнтації і впливу

Головними центрами запорозького впливу на Гетьманщині були Миргород, Полтава, Гадяч [903, 42], Лубни. У цих чотирьох центрах і виникли самостійні козацькі полки, які згодом були об'єднані у два — Миргородський, до складу якого влилися сотні Лубенського полку, і Полтавський, увібравший в себе і Гадяцький. Приблизно рівні за чисельністю (3009 і 2970), ці два новоутворені полки становили близько 15% загальної кількості реестру, ставши другим за силою і впливом угрупованням старшини. До цього слід віднести, крім старшини Полтавського і Миргородського, урядників південних сотень Уманського і Чигиринського полків.

Таблиця 2.4

Кількість старшини полків січової орієнтації і впливу

Полки	Сотники	Полкові осавули	Полковники	Разом	%
Миргородський	16	2	1	19	46,3
Полтавський	19	2	1	22	53,7
<i>Разом:</i>	<i>35</i>	<i>4</i>	<i>2</i>	<i>41</i>	

При цьому зазначимо, що у Гадячі, де полк фундували Ярема Хмеленко та Іван Бурляй, відчувався найбільший вплив Запорозької Січі.

У Миргороді за гетьмана Богдана Хмельницького спостерігалося почергове отримання полкового пірнача між Гладкими і Григорієм Лісницьким. Матвій Гладкий (? — 1610–1652), який очо-

лював полк двічі, мав там чисельну і впливову рідню. Так, у полковому товаристві були записані Іван, Андрій. Гаврило Гладченко очолював Миргородську сотню, козаком якої був Федір Гладченко. Зятями були Опанас — козак Миргородської сотні Гаврила Гладченка і Андрій, який у 1650 р. отримав соболя в Лубнах від царського посланця В.Унковського [735, Т. II, 442].

Матвій був розстріляний за наказом гетьмана за протидію його політиці (похований 7 травня 1652 р.) [1298, 365], а полк перейшов у багаторічне правління покаяченого шляхтича Григорія Сахновича Лісницького [1334, 40–49], який був одним із організаторів полку і пройшов з ним усі битви початкового етапу становлення. На початку липня 1655 р. з Києва передав чолобитну царю з проханням надати жалувану грамоту на с. Лісняки, яким володів його батько за наданням ще польських королів. Цар у таборі під Смоленськом 24 липня підписав жаловану грамоту, яка була передана з миргородським сотником Кирилом Якимовичем [620, 39]. Б.Хмельницький надав йому містечко Шишаки [839, 155], підтверджене царською грамотою. Володів селами Лісняки [620, 39], Милюшки [839, 278]. Той факт, що він у багатьох полчан викликав «нелюбовь» [711, 759], засвідчував міцність впливу відстороненого угруповання Гладких.

Досить впливовим прибічником Лісницького був покаячений шляхтич Михайло Райченко [1096, 16]. До реєстру 1649 р. він записаний як Мисько Радченко, який розпочав війну у Миргородській сотні Гаврила Гладченка [823, 375]. В один із чергових приходів до полковничої влади у 1651 р. навіть був наказним полковником. Став полковим суддею, а у 1655 р. змінив на полковому обозництві Якіма Хоруженка.

Після першого відомого писаря полкового Холода деякий час цю функцію виконував Силуян Мужилівський, а потім його змінив Іван Васильович Войтенко (з гетьманського роду Голубів).

З полкових осавулів цього періоду відомі три — Матвій Іванович (Подоляченко ?), Іван Гапоненко Солонинка, Лука Григорович. Хорунжим був Іван Микитенко Мойсеєнко, зафіксований серед козаків ще реєстром 1649 р. [823, 373].

Серед прибічників Лісницького був і сотник 4-ї Миргородської сотні Кирик Якименко, який очолював сотню щонайменше шість років.

За Богдана Хмельницького у Лохвиці змінилося шість повних сотників: Василь Зуб, Іван Федорович, Максим Калита, Євстафій

Горбатенко, Андрій Виприск, Кіндрат. Роменського сотника Василя Войтенка змінив, мабуть, його племінник Кіндрат Кузьмович. У Сенчі сотника Михайла Шипало, можливо, змінив Степан Шамрицький. З перших днів Визвольної війни в рядах повстанців були «славетно уржені» козаки Хорольської сотні Іван, Нестор і Яцько Засядьки [823, 387]. Останній, мабуть, за Богдана Хмельницького був і сотником цієї сотні, особливо враховуючи, що сотники протягом 1650–1657 рр. в ній невідомі [1070, 128].

1654 р. з Миргородського знову були вичленені сотні, які відновили полк Лубенський. Перший лубенський сотник [1070, 145] Павло Омелянович Швець і очолив його. Враховуючи подальші події, відзначимо, що він не належав до шляхетського угруповання і це дає змогу зробити припущення, що вичленення Лубенщини з Миргородського полку було зроблено гетьманом задля послаблення впливу і як противага зміцненню в полку Григорія Лісницького. Відомий наказний полковник лубенський у грудні 1654 р. Грило.

Устима Луценка, який очолював Лубенську сільську сотню (1649) [832, 391], в сотні підтримували родичі Гриць, Іван, Тарас Луценки. Один його син Василь став отаманом сотенним, а другий — Яким Устимович змінив батька у керівництві сотнею, коли той, мабуть, очолив обозну службу полку. З утворенням Лубенського полку Василь став його писарем. Серед новоутворених сотень Лубенського полку відома В'язовицька, сотником якої став Дмитро Кулябко.

За нашими підрахунками, в Полтавському полку було 4,7% шляхтичів, що нижче загальногетьманського показника. Проте і тут шляхтичі відігравали провідну роль. Полковник Мартин Пушкар належав до любецької шляхти [1096, 16]. «Без сумніву, пройшов запорозький гарт... був виразником інтересів козацтва, насамперед, південно-східного регіону, козацтва вільного січового» [875, 9]. Конкуренція між Іскрою і Пушкарем була, скоріше, відображенням протиріч між місцевим полтавським козацтвом і козацтвом запорозьким. Шляхетське ж походження як Іскри, так і Пушкаря відступало на задній план перед їх запорозькими козацькими поглядами [1038, 258].

Одним з наказних полковників був шляхтич Петро Якович Горбаненко (Петраш Яковенко) [1096, 16]. Серед полкових осавулів в полку були також представники козацьких запорозьких родин Бурляїв і Гончарів. Полтавський осавул Михайло Андрійович Денисенко був одним із значних дипломатів того часу. У квітні

1653 р. Б.Хмельницький послав його на Дон, а у січні 1656 р. він разом з уманським сотником Михайлом Махаринським їздив до Криму.

Стосовно Гадяча, крім сотників за реєстром 1649 р., маємо згадку про Матвія Боярина. У Рашівській сотні козацтво фондували родини Жижок, Підсиненків-Вербицьких. Фесько Жижка очолив сотню, його активно підтримували Василь і Ничипір Жижченки [823, 433]. У Зінькові поруч з сотником Жаданом Татаринченком воював його син Гавриш Жаданенко [823, 413]. У Веприку ж, крім Захарка Остапенка (? — 1649 — ?), відомо, що сотником був у 1652 р. Матвій Жураковський, у Котельві сотником став Гришко Триполів, а у Груні — Тиміш Корсунець. Можливо, до цієї родини належав Ярема Корсунець, який у 1665 р. став полковим осавулом полтавським. Рід Корсунців зосереджувався у Лютенській сотні, де ще у 1649 р. козакували Ілько та Іван Корсунці [823, 436].

Одним із запорозьких ватажків на Лубенщині після Скидана (1637) джерела називають Куклу [963, 277]. Цей рід, мабуть, переміщався з Київщини, де в реєстрі 1649 р. зафіксовані козаки Білогородської сотні Київського полку Степан і Гришко Кукли, до Полтавщини, де в Лютенській сотні Полтавського полку козакував Яцько Кукла (1649).

Містечко Кропивна у 1648 р. стала сотенним містечком Іркліївського полку, а потім полковим (1649–1658). У Ірклієві зосереджувалось 32% козаків полку, у Пирятині — 15%, у Кропивні — 14%, Чорнухах — 12%.

Полковником був Філон Джеджалій (1649–1658), а згаданий у лютому 1654 р. Філон Курятин — це він же, але названий чи за прізвиськом, чи перекручено у записі. Філон Джеджалій очолював старовинних козаків Лівобережжя. Він улітку 1654 р. заявив Б.Хмельницькому: «Ти, гетьмане, не довго нап'єшся води Дніпрової» [1254, 32]. Це засвідчує протиріччя між козацтвом старожитнім і гетьманом.

Основоположниками роду Джеджалій були Кирило і Марія. Між Кирилом і Філоном у родовому поминальнику 21 чоловіче і 10 жіночих імен [1077, 81–82]. Визначити скільки це колін без додаткових матеріалів важко, але не менше трьох. Серед наказних полковників маємо згадку лише про Григорія Жданова (1653).

Щонайменше в полку було кілька родин полкових осавулів, родина писарів, хорунжих. Таким чином, родин полкової старшини

було не менше чотирьох. Одного разу Філон Джеджалій приїхав до Межигірського Спасо-Преображенського монастиря і записав там поминальний ряд свого роду. Поруч ще три записи з Кропивни: осавула Яцька Храпача, Григорія Бутенка, Войтка Голубицького [1062, 41; 832, 349]. З нашої точки зору — це і є полкові старшини кропивненські.

1648 р. Іркліївський полк очолював Михайло Телющенко, наказним був Лук'ян Мисенко (1654.10.) з Іркліївської сотні. У Кропивні в реєстрі зафіксовані Антип, Зінець, Процик Тулюпа, Данило і Кузьма Тулюпенки, в Іркліїві — Семен Тулуб. Іркліївську сотню очолював Клим Семенович (? — 1649 — ?) (можливо, що у 1654 р. сотником був Лука Мисенко). В 1649 р. у складі сотні були Лука Мисенко, Матяш Панкевич, Семен Тулуб [832, 353, 352], представники козацько-старшинських родин. 2-у Іркліївську сотню очолював Кузьма Вергун (1649), серед її козаків були представники старшинських родин Тиміш Митя, Терешко Буша. 3-ю Іркліївську сотню в бої водив Іван Воропай (1649). Серед її козаків Лесько Кулага, Іван Тоцький, Мисько Бережецький, які репрезентували старшинські родини.

Значним козацьким центром був Пирятин. Ще у 1619 р. до московського полону потрапило 10 козаків полку Яцька Люберського з Пирятини. Відомо також, що у 1632 р. князь Ярема Вишневецький приїздив до Пирятини, щоб організувати козацький похід проти татар, але «черкеси ево не послушали, с ним не пошли» [735, Т. I, 129]. Той факт, що Пирятин був значним козацьким центром, засвідчує також існування з початком Визвольної війни тут двох сотень, які очолювалися Ничипором Лелетом і Іваном Миколаєнком.

Сотником кропивненським з 1638 р. був колишній військовий суддя (1634) Михайло Каша, його рід продовжувався Яцьком [823, 351]. Мабуть, син колишнього отамана (1638) Зборовського Івана Зборовченко Федір став у лави сотні Демка. За гіпотезою І.Кривошеї отаман городовий кропивненський Василь Грихненко (? — 1629–1663 — ?) міг бути сином Грихна Корицького і отаманом ще за полковництва Філона Джеджалії.

Дві сотні були і в Чорнухах (сотники — Матвій Довгаль і Іван Кохан). Матвій Довгаль зафіксований на уряді чорнуському 1654 р., але вже не сотником [392, 79].

Матвій Федорович сотникував у Яблунові (1649). Петро Ворона зафіксований у реєстрі 1649 р. козаком цієї сотні [823, 359],

потім став тут сотником (1672). У цей же час козаками були Данило Ворона і Процик Вороненко, родини яких продовжувались у с. Перервинці. Набував військового досвіду і реєстровець Грицько Лунський, пізніше сотником тут же зустрічається Лунський. Іван Сухонос — козак у 1649 р., а Петро Сухонос згадується сотником «в саму Чигиринщину». Городиським сотником був Мартин Романенко (1649), журавським — Федір Бульба (1649), куренським — Тиміш (1649), оржицьким — Матюша (1649).

У джерелах полковниками прилуцькими згадуються Іван Мельниченко, Федір Кисіль, Федір Скраєнко [1254, 41], Тиміш Носач, Іван Шкурат (Хороший), Семен Герасимів, Яцько Воронченко, Омелян Проценко (1652.11., нак.), Трохим Федькович (1653.10., нак.), Петро Дорофійович Дорошенко.

Гадаємо, що полковник прилуцький (1648.06.) Іван Мельниченко та Іван Шкурат — це одна і та сама особа, позаяк Шкурат був мельником густинським (1643) [1342, 93]. Іван Шкурат-Мельник 29 жовтня 1643 р. отримав від князя Яреми Вишневецького дозвіл на побудову млина на р. Удай в два кола мучних і одне ступне на великій греблі. Полковник, сотник прилуцький (1649) і знову полковник прилуцький (1651). Полк брав участь у Берестейській битві, де втратив свого полковника Шкурата.

Полковник прилуцький Федір Кисіль повернувся у свій полк і зафіксований як товариш полку Чигиринського (1649) [832, 29]. Федір Скраєнко, зложивши пірнач полковника прилуцького (? — 1649), залишився у полковому товаристві Прилуцького полку (1649 [832, 439] — ?). Полковником ічнянським у 1649 р. на місце Головацького став Сава Канівець-Кременчуцький [1253, 41]. Пізніше, коли Ічнянський полк влився (чи переформувався) до Прилуцького, здав пірнач Тимофію Носачу, сам став його заступником (1649) [832, 439]. Будучи наказним полковником кременчуцьким, Сава Канівець (1662.06.) [618, 56] здав місто козакам Юрася Хмельницького. Децю пізніше знову згаданий як сотник кременчуцький (? — 1666 — ?) [1420, 70]. У Прилуцькому полку його підтримував старшина Петро Кременчуцький.

Семен і Радко Герасимовичі були реєстровими козаками сотні Монастирищанської (1649) [832, 453], потім Семен став полковником прилуцьким (1651–1652). Його було знищено разом з миргородським полковником Гладким та сотником краснянським. Козак сотні Прилуцької Шкурата (1649) Трохим Федченко став наказним полковником прилуцьким у 1653 р.

Про шляхетське походження Тиміша Івановича Носача (Шкарлат, Шкурат) (? — 1619–1671.09. — ?) засвідчує його герб (1659) на розписці про отримання коштів у Варшаві для Війська Запорозького. Прізвище Шкарлат встановив Ю.А.Мицик, дослідження називають інше прізвище Шкурат і дають матеріали до родоводу Шкуратенків [1070, 320–321]. Він син прилуцького сотника (за реєстром 1649 р. — Шкуратевич) [832, 440], а потім полковника Івана Шкурата (? — 1600–1651), який загинув під Берестечком в 1651 р. [1070, 294, 297, 320]. Дотичним підтвердженням цього є наявність в сотні Івана Шкурата Тимошівого (тобто полковника Носача) зятя [832, 440], мабуть, Остапа, в 1664 р. розстріляного гетьманом Тетерею разом з І.Виговським.

Дотримуємося думки, що він — шляхтич, який перебував у міщанському середовищі. Спочатку Тиміш Носач очолив Остерський полк в 1648–1649 рр. [1343, 92; 1062, 42]. Змінив старого батька на полковництві прилуцькому після того, як Остерський полк був влитий до Переяславського. У 1650 р. брав участь на чолі полку в молдавському поході. Генеральний обозний за Богдана Хмельницького, Івана Виговського, Юрія Хмельницького і Павла Тетерею. У 1652 р. купив у пана Яроша Черепинського в Корсунському полку хутір в с. Припоні за 300 золотих.

Задля зміцнення керівництва прикордонного Брацлавського полку посланий Б. Хмельницьким полковником у Брацлав. Він зміг протягом 1652–1654 рр. згуртувати полк і висунути на керівні посади майбутніх визначних полководців Зеленського, Лисицю та інших. Керував полком у Жванецькій битві, у боях на Брацлавщині навесні 1654 р. [1214, 395–396]. Повернувся на посаду генерального обозного і брав участь в облозі Львова.

Яцько Воронченко (? — 1609–1679, Київ), родовою маєтністю якого було, мабуть, село Воронівка — «со всех сторон окружена земляной насыпью, довольно сохранившейся» [883, 27], після полковництва черкаського (? — 1649 [823, 63] — 1650 [715, 351] — 1651) став полковником прилуцьким (1652–1657 — ?). Сотник прилуцький Павло Терех мав годованика Юрка Терехова [823, 144]. Його син Федір Терещенко спочатку був козаком сотні Прилуцької свого батька [823, 144], а пізніше осавулом полковим прилуцьким (1654) [735, Т. II, 7].

За Хмельницького є данні про сотників журавських, іваницьких, полкових майже протягом усього періоду. Сотниками полковими були Іван Шкурат, Омелян Проценко, Павло Терещенко,

Іван Данилович. Іваницьким сотником був Степан Степанович Григорович, у Журавській сотні числився Федір Бульба. Корибутівськими сотниками згадуються Лесько Федоренко, Степан Семенович, Гнат Павлович, срібнянськими — Павло Федоренко, Павло Андрійович.

Шляхтич Іван Янович став сотником ічнянським [823, 449], а потім священиком, був основоположником роду Яновських [1162, 211]. Крім нього сотниками в Ічні були Федір Грищенко, Семен Герасимів (Герасименко) (Семко), Матвій Романович, який, крім того, у 1649 р. був сотником гурівським [823, 457]. Відомі монастирищанські сотники Дацько Малченко, Іван Гордієнко, Семен Герасимович. У Красному Колядині сотникували Давид Деркач, Василь Богуславець, Тишко Гавриленко. Сотником гурлянським був Юрій Демченко. З пізніших часів маємо згадки про населені пункти, які входили до цієї сотні. У 1686 р. зафіксований склад курінних отаманів, що дає змогу встановити населені пункти сотні: м'ятченський Іван Карпенко, савінівський Іван Мороз, вечурський Євтух Костюченко, грабарівський Михайло Чичкань, давидівський Борис Проценко, кротівський Лазар Шолудченко, гурівський (гурбний) Данило Єщенко, кейбалівський Яцько Ященко [321, 1].

Відсутня інформація щодо сотників полку: варвинських, переволочанських, срібнянських 1650–1657 рр., красноколядинських, корибутівських 1650–1653, 1655–1657 рр., галичських 1650–1652, 1654–1657 рр., монастирищанських 1652–1657 рр.

2.5. Склад старшини північно-східної групи полків

На території колишнього Чернігівського воєводства виникли Ніжинський, Прилуцький, Чернігівський, пізніше Стародубський полки. Їх територіальне становище, переважаючий вплив і перебування на керівних посадах любецької, а також залишків чернігівської та стародубської православної шляхти, переважаючі торговельно-господарські зв'язки з Московською державою зумовлювали тяжіння цього регіону до Московської держави.

Серед обозних у полку є лише згадка у травні 1655 р. про Івана без прізвища (можливо, Ребуха). Активний учасник козацької «реbellії» 30-х років Іван Нестеренко Бут, який 1638 р. став осавулом

полковим корсунським, у Визвольну війну вступив козаком Корсунської сотні Марка Бажаненка (1649) [823, 141]. Як один із найдосвідченіших козаків разом із Золотаренками був висланий для організації козацьких полків на території Чернігівського воєводства і як старовинний і поважний воїн отримав уряд полкового ніжинського судді (? — 1654.08. — 1655.06. — ?). Його вплив зміцнювався ще і тим, що у полку козакували і його, мабуть, родичі: Пилип і Григорій Бути — козаки Ніжинської сотні [832, 465, 469].

Таблиця 2.5

Кількість старшини полків північно-східної групи

Полки	Сотники	Полкові осавули	Полковники	Разом	%
Прилуцький	20	2	1	23	48,9
Ніжинський	10	2	1	13	27,7
Чернігівський	8–10	2	1	11–13	23,4–26,5
<i>Разом:</i>	<i>38–40</i>	<i>6</i>	<i>3</i>	<i>47–49</i>	

Разом з Нестеренком на Ніжинщину прибув покозачений шляхтич [808, 14], козак Демкової сотні (1649) Корсунського полку Самійло Сухопаренко (? — 1629–1660 — ?), який також виконував судові функції, будучи наказним суддею полковим ніжинським (? — 1656–1657.29.04. — ?).

Серед писарів того часу збереглися згадки про трьох: Іллю Антушкова, Романа Григоровича, Івана Шенявського. Осавульську службу несли Кіндрат Волковський, Іван Григорович, якийсь Пилип, Конон Мазниченко. Корогву охороняли Тиміш Жлутковський і Кіндрат Волковський.

Ніжинські сотні очолили Григорій Красножон, Іван Борсук, Іван Нагорний, Григорій Кобилецький, з місцевих ніжинських козаків висунулися Гапон Гамоля, Опанас Сопел і з часом також стали сотниками [823, 469], з Корсуня прибув і став сотником Тиміш Золотаренко-Оникієнко, ймовірно, шляхтичами були і сотники Федір Шкода та Михайло Бердичевський.

Мринський сотник Фесько Завадський (Мринський) щонайменше десять років керував сотнею (? — 1649–1655.07. — 1659.09. — ?), не менше шести років сотникував у Веркіївці Іван Косинський (Колибаба). У Івангороді Онисько Дорошенко (1649) поступився сотницьким урядом Леську Радиминському (1654).

Серед бахмацьких сотників є згадки про Панка Омельяновича (1649) і Павла Тищенка (Тихонова) (1654).

У Конотопі, крім Івана Рибальченка, який очолював сотню у 1649 р., відомий наказний сотник у лютому 1652 р. Павло Гриценко, який як Павлюк Гриценко зафіксований четвертим у реєстрі сотні 1649 р. Семен Бистрицький розпочав свою козацьку кар'єру сотенним писарем конотопським, а згодом очолив цю сотню (? — 1654–1661 — ?). Городовим отаманом там спочатку став Васько Горбач [735, Т. II, 246], а у 1649 р. його змінив Семен Пивовар.

В.Сергійчук вважає, що є підстави стверджувати: Борзнянський полк створений раніше Чернігівського. Я.Дашкевич, вказуючи, що полк існував протягом 1648–1649 і 1655 рр., пише про те, що сотенні міста Борзнянського полку невідомі [985, 12]. У І.Крип'якевича знаходимо склад Борзнянської сотні у 1649–1654 рр.: м. Борзна, при ній Куствіці і Нове Місто, передмістя з окремими сотнями, Загорівка, Конашівка, Красилівка, Краснасте (Красностав), Плиски, Обтів, Холми (Ховми), Ядути [1099, 140]. У 1649 р. в складі Чернігівського полку бачимо не тільки Борзнянську сотню, а її козаків у таких утвореннях, як «Борзенці» та «Загоровці» [1099, 480–482]. Я.Дашкевич також вказує на існування в складі Ніжинського полку на вказаній території двох сотень — Борзнянської і Оленівської протягом 1654–1663 рр. [985, 18].

До складу полку В.Сергійчук відносить Батурицьку, Сосницьку, Борзнянську, Глухівську, Конотопську, Бахмацьку, Івангородську, Новгород-Сіверську сотні і Стародубщину. Той факт, що Мартин Небаба був полковником наказним борзнянським, почепським, батурицьким і призначав у ці місця від себе наказних полковників, свідчить про те, що існували окремий Борзнянський, Почепський, Батурицький полки. Враховуючи це, не варто відносити до складу Борзнянського полку Новгород-Сіверську, Батурицьку сотні, Стародубщину, які у 1649 р. належали до Батурицького і Почепського полків. Мабуть, до тогочасного Батурицького полку необхідно зарахувати Глухівську та Конотопську сотні.

Вважаємо, що до Борзнянського полку входили Борзнянська, Сосницька [1066, 4], Івангородська сотні, «борзенці» (це козаки, що населяли територію між Черніговом і Борзною, насамперед, жителі хуторів, сіл і містечок майбутніх Сиволозької та Оленівської сотень). Бахмацька сотня могла належати як до Батурицького, так і до Борзнянського полку.

У самій Борзнянській сотні сотниками були Пилип Мельник (1649) і Петро Забіла (1654–1662). Одноіменний же полк очолювали Мартин Небаба як наказний полковник борзнянський, почепський та інших місць (1649.02. — 1649.10.), а від нього наказний борзнянський Петро Забіла (1649.06), пізніше піхотний борзнянський полковник Самійло Курбацький (1655.02. — 1655.07.), і знову Петро Забіла (1655.08.).

Першим батуринським сотником, можливо, був Іван Шохів (1648), пізніше ж — Степан Окша (1649) і Сава Мішуренко (1654–1659). Самійло Курбацький очолював сотню Шаповалівську (1654–1659). Крелевецькими сотниками були Мисько (Михайло) Дуль (1650), Федір Попович (1654–1654), Михайло Дуль вдруге (1656), Григорій Михайловський (1656–1658). Знані сотники глухівські Юрко Годун, Сахно Вешняк, Пилип Іванович Уманець, можливо, колишній козак сотні Гаркушиної Корсунського полку (1649) [823, 135], серед дівицьких — Карпо Летошний, Іван Сухмен, який розпочав війну у складі сотні і у 1654 р. був її сотником.

Пізніше новоутворені сотні очолили Супрун (1654) у Вороніжі, Лаврін Васильович — у Нових Млинах (1654), Нестор Соколенко — у Рождественську (1654), Данило Коваленко — у Пониркові (1654), Василь Реба — у Підлипному (1654). Сидір Журавський сотникував у Голюнци, оленівським сотником став Фесько Скоропад (1657).

Професор В.Сергійчук встановив ім'я першого полковника чернігівського, вважає, що то був козак Івангородської сотні Грицьк Бут. Проте в реєстрі 1649 р. Григоріїв Бутів у полку було два: один у Івангородській сотні, другий записаний до полкового товариства [823, 478]. Вважаємо, що не івангородський, а чернігівський Бут був полковником. Можливо, що це Іван Бутович — шляхтич Чернігівського повіту, син власника хутора Солоновки над р. Вербочою з грунтами Бутовськими, Водницькими, Смяцькими [1240, 122].

Майже три роки полк очолював шляхтич Мартин Небаба (1648–1651.7.07.). Влітку 1649 р. Хмельницький призначив Кричевського наказним гетьманом над 8 полками: Небаби, Головацького, Шумейка, Віука, Кизимко, Подобайла та інших. Вони мали «1 червня у Чернігові ... раду, на якій ухвалили, щоб і самі бути наготові із зброєю, мали пороху по два фунти, також і сухарі, щоб за як Хмельницький дасть знати, виступити» [784, 431]. Можливо, серед цих воєначальників згаданий не Віук, а Видук, хтось з його родичів зафіксований у Сосницькій сотні [823, 485]. В такому разі Видук був полковником сосницьким після Яцька Хмельницького.

За реєстром 1649 р. у полку нараховувалися полкова чи полкові Чернігівські сотні, Борзнянська, Бахмацька, Батуринська, Конотопська, Сосницька, Івангородська [823, 477–487]. Влітку 1649 р. існувала Лоївська сотня, але під час складання реєстру її вже не було, бо Лоїв відійшов до території Великого князівства Литовського [784, 36].

Влітку 1651 р. відбулася значна битва Чернігівського полку з військами князя Радзивілла під Лоївом, в якій загинув полковник Небаба [784, 32]. Є свідчення з лютого 1652 р., що «в северских ... козацьких городках ... козаки державцов и урядников имеют и отводят в Борзну к полковнику Степану Подобайлу, а иных изымав бьют и сажают в воду» [947, 30]. Наказний полковник чернігівський чи, як іноді іменувався, старший сотник Степан Данилович Подобайло загинув у 1655 р. під Старим Биховом [1078, 59–64]. Похований у збудованому на його кошти Чернігівському Троїцько-Іллінському монастирі. Степан Подобайло був спочатку два — три роки наказним, а потім три роки повним полковником. Мав сина Василя, який став сотником (можливо, чернігівським) і за родовою легендою був дуже бідним. Тому його нащадки отримали прізвище Бідні-Василенки [607, 159]. Василь, у свою чергу, мав синів Якіма та Йосипа, які в 1697 р. отримали від полковника чернігівського Лизогуба нерухомість, затверджену універсалом 1712 р. гетьмана Скоропадського. Козак Волинської сотні Яким Бідний володів дворами у сл. Гутниці. Їх нащадки Іван (бл. 1737 — ?), Леонтій (бл. 1750 — ?), Микита (бл. 1758 — ?) Степановичі та Каленик Сафонович (бл. 1735 — ?) проживали у Сосницькому повіті. Виборні козаки Микита і Федір Бідні володіли одним із хуторів поблизу містечка Смілого, «в немъ хозяйских хатъ 5» [607, 159]. Очевидно, братами Степана Подобайло були сотник Мартин, а також Гнат і Хома з товариства полкового чернігівського (1649 р.). На жаль, стосовно цих осіб поки що додаткових даних не маємо.

Литовське військо захопило Любеч і попрямувало на Чернігів, де «чимало недобитків Чернігівського полку, також з Ніжина, з Борзни, Батурина, Мени і просто з усієї Сіверщини укріпилося» [784, 34]. Все ж у 1654 р. серед сотенних містечок були Лоїв, Любеч, а також новоутворені Слабин і Седнів.

Син священнослужителя Іван Аврамович (? — 1670) [1009, 16], мабуть, зі старшим братом Андрієм зустрів Зборівський мир у лавах Чернігівського полку [823, 477]. Поступово йому доручили уряд полкового обозного (1654), за полковництва Подобайла був

наказним полковником, а після смерті останнього став полковником. З родичів відома донька Тетяна, яка була другою дружиною Василя Золотаренка, а після його смерті вийшла заміж за Думитрашку Райчу [1142, 402]. Син невідомого імені знаходився при Дорошенку, племінник Захар Лучниковський був сотником брагинським.

Серед наказних полковників чернігівських був шляхтич Іван Шахов [1096, 16]. Перший відомий суддя полковий Андрій згаданий у квітні 1650 р. Джерела поки що не дозволяють визнати — був це Андрій Перетрач чи Андрій Попович. Серед полкових осавулів згадані Прокіп (1649), Козьма (Казимир) Савич Картель (бл. 1650), а серед хорунжих — Наум (1649), Іван (1649), Ян (Іван) Савич Картель (бл. 1650).

Професор Ю.Гаєцький вважав Мартина Пободайла полковим сотником у 1649 р. [1495, 83]. Маємо згадку на цьому уряді і про Івана Ігровецького (1650). Полковим сотником (? — 1654–1658 — ?) за Силича був поkozачений шляхтич Станіслав (Стас) Коханенко (? — 1613 — бл. 1686). Киселівську сотню очолювали Сава (1649), Влас Вовк (1650), Тихін Киселівський (1654), Березнянську — Семен Підгайний (1654). Степан Скочко був козаком Івангородської сотні ще у 1649 р., а його син Григорій Скоченко очолив сотню Волинську (1654) [710, 824]. У Любечі в 1656 р. є згадки про трьох сотників наказних: Петра Водоволенка (Водовозенка), Михайла Михайловича, Герасима і одного повного сотника, яким був Сава Унучко — Посудевський.

Вибельським сотником згаданий Даніель (1656), у Мені — Степан Данилович (1654) [620, 48], в Понорниці — Данило Коваленко (1654) і Матвій Ходко (1657), у Синяві — Овсій Дашевич (Дашевський) (1654) і Степан Юненко (1654).

Покозачену Сосницю очолювали Михайло Жураківський (1649), а потім Іван Красовський (1651). Ще 25 лютого 1633 р. король надав Волинку на р. Волинці Юрію Красовському [827, 676]. Мабуть, його син любецький шляхтич Іван Красовський став козаком Сосницької сотні (1649) [823, 484], а потім і її сотником (1651), пізніше — писарем полковим Чернігівського полку. Від Красовського сотню прийняв Сава Філонович (1654), потім сотниками були Дем'ян Галенко (1656) і якийсь Василь (1657).

До створення окремого полку у Стародубі наказними полковниками від ніжинського полковника були Яків Коровка, Пашко, Опанас Рубан, Андрій Семенович, Яків Обуйноженко, Тиміш Зо-

лотаренко-Оникієнко, Михайло Яременко, Іван Гуляницький, Роман Йосипович.

Суд здійснювали Пилип (Андрій) Семенович і Яцько Петрович. Писарями в полку були Яків Молявка і Середа, з осавулів відомий Ярмила Кизиченко, а за полкову корогу відповідали хорунжі Леон Хмелевський, Тиміш Жлудковський з Почепа [816, 328]. Згадуються два сотники у Стародубі: Слухановський-Полулях у 1650 р. і Гаврило Рубан у 1654 р.

Покозачений шляхтич Данило Немирич (? — 1608–1654 — ?) отримав універсал гетьмана Богдана Хмельницького на ґрунті і селище Акишлін над р. Бабинцем. Покозачився і його син — жовнір стародубського замку Матвій Данилович (? — 1628 — бл. 1707). Шляхтич Григорій Чупковець (? — 1627–1648 — ?) разом з братами Митком і Петром отримав королівський привілей Владислава IV в 1648 р. на с. Чупковичі в справі з коморником граничним стародубським Симоном Нестеровичем. Від них і пішли козацькі гілки роду Чупковців-Заліських і Чупковців-Руденків. Шляхтич Дем'ян Шкред-Хмелевський, який володів маєтностями від Владислава IV, і його син Данило потрапили у козацьке середовище. Іван Озерський у 1633 р. отримав підтвердження на маєтність Белиця на р. Ресті, а Осип Озерський уже козакував.

Новгородським сотником був Василь Андрійович, а пізніше Яхно Коробка, Михайло Горбовецький. У Почепі сотникували Семен Шарой, Крисько Прокопович, Кирило Великосович, Петро Рославець, Михайло Сидорів, Овдій Рославець, Семен Карпаченок.

Шляхтич Петро Рославець (? — 1623–1676 — ?) став сотником почепським (1653, 1654–1657). Відомо, що його дружиною була донька писаря гродського ніжинського Пилипа Васютинського. Його підтримував молодший брат Овдій (? — 1634–1678), який став сотенним писарем почепським (1654), а потім змінив старшого брата на сотництві (1656).

Уряд городового отамана у Погарі посідав шляхтич Гаврило Овдійович Ширай (? — 1630 — ран. 1690), пізніший отаман і сотник бакланський. За ним була стверджена «отчина ево, яко то за рекою Судостию, так и за слободою Волуйком знайдуючюся, кроме отчины Готовцевой» [839, 189], а гетьман Мазепа згадував, що він «от килко десять лет войскових услуг» надавав війську [839, 190].

У Топалі на бік повстанців став шляхтич гербу «Слеповрон» Роман Ромаскевич, який очолив місцеву сотню. У Мглині сотникував

Ничипір Біленін. Серед покозачених шляхтичів там були Лаврін Голяк з сином Захаром, Тиміш Куриленко, який очолив сотню Шептаківську (1654–1660).

Погарськими сотниками були Павло Шох (1649) і Опанас Рубан (1654), але фактично територія контролювалася Лавріном Борозною (? — 1624–1698 — ?), який ще у 1648 р. разом з батьком Йосипом був банітований. Той факт, що 21 вересня 1656 р. він отримав універсал від Хмельницького на Горськ, Ключи, Куршановичі, Жоведь, Медведово, Ярцево, Заничі, Бахаєвське, пусте Бутовське, Тростянське, Роциненське, Роевське, Гарцево з млином, Хоромне, пусту Бороздну і плец з будинками в Стародубі засвідчував гетьманську прихильність до нього. А те, що надалі, він згадується як військовий товариш, підтверджує його покозачення і, відповідно, отримання якогось козацького уряду.

Вище наведеними емпіричними даними вичерпуються наші знання про персональний склад старшини, яка діяла протягом 1648–1657 рр. Зведені таблиці засвідчують, що наявні дані стосовно правобережної і лівобережної старшини суттєво відрізняються. Короткотермінові полки, переважну кількість яких становив некозацький контингент, впливу на чисельність, склад та еволюцію козацької старшини не мали. Докладних джерел, на основі яких можливо було б зробити більш глибокі висновки щодо вказаних формувань, у нашому розпорядженні немає. Стосовно ж полків у Білорусі зазначимо, що «на Білорусі в середині XVII століття провадилася своя визвольна боротьба, при чому вона вперто намагалася набрати самостійних від українського козацького руху форм» [1273, 33].

Таким чином, уже за гетьмана Хмельницького у козацькому середовищі склалося кілька впливових старшинських угруповань: старшина корінних козацьких полків, ядро якої становив клан гетьмана, покозачена шляхта, що зайняла старшинські уряди, старшини — вихідці з Запорозької Січі.

Хмельницькому вдавалося тримати і направляти ці угруповання для створення Української держави через старшину, з яких до реєстру внесено 676 генеральних, полкових старшин і сотників з 601 родини. По чотири Хмельницьких, Дубин, Дорошенків, Бутів, з них три родини належали до гетьманських. По три старшини відомі у Війську Запорозькому з Донців, Гладких, Гаркуш, Войтенків, Нечаїв, Москаленків, Романенків, Золотаренків, Лисовців — разом 9 родин. З них Войтенки — це відгалуження гетьманського

роду Голубів, Нечаї і Золотаренки — близькі родичі Хмельницьких. По два представники Сомків, Гирь, Ганджів, Гарячок, Шохів, Хмелецьких, Величок, Довгалів, Дмитренків, Деркачів, Гуляницьких, Гродзенків, Горбовців, Горбаненків, Гавриленків, Воропаїв, Воронченків, Вовків, Бутків, Бурляїв, Богаченків, Томиленків, Терещенків, Стародубів, Верещаків, Савичів, Подобайлів, Пещенків, Носачі-Шкуратів, Рубанів, Нагорних, Рославців, Мух, Марташковичів, Мальченків, Лісницьких, Красовських, Костенків, Корсунців, Коробок, Колосів, Картелів, Зарудних, Жураковських, Дулів були на старшинських урядах.

Таким чином, чотири родини мали по чотири старшини, вісім родин — по три, сорок чотири — по два. Головним історіографічним завданням подальших досліджень щодо персонального складу старшинського корпусу армії Богдана Хмельницького є поглиблене вивчення діяльності вказаних діячів та їх родин.

Крім того, до реестру включені чотири Семеновичі, три Васильовичі, Михайловичі, Коваленки, два Антоненки, Андрійовичі, Миколаєнки, Матвійовичі, Федоренки, Федоровичі, Волошини, Поповичі, Ігнатенки, Івановичі. Проте, вважаємо, що це представники різних родин, які мали чи предка, котрий мав імена Семен, Василь і т. д., чи походження з Волощини, а також були священницькими синами. Родинних зв'язків цих старшин не простежується.

Після смерті гетьмана Б.Хмельницького родини, які розпочали національну революцію поступово сходили з політичного олімпу. З 601 старшинської родини за Богдана Хмельницького за Самойловича залишалися на урядних посадах 75, за Мазепи — 64, Скоропадського — 40, Апостола — 31, в останній період існування козацької держави — 37.

РОЗДІЛ 3 УКРАЇНСЬКА КОЗАЦЬКА СТАРШИНА В УМОВАХ ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ (1658–1663 РР.)

3.1. Гетьман Іван Виговський, його соратники і противники

На козацькій раді початку червня 1657 р. спадкоємцем гетьмана за згодою полковників був визначений Юрій Хмельницький, а булава знаходилась у миргородського полковника Лісницького, якого раніше старий Хмельницький призначив наказним гетьманом. Після смерті батька Юрій поїхав до Лісницького у Миргород, але повернувся 2 серпня до Чигирини ні з чим [1369, 182].

Наступні події розгорталися так: «Полковники собравшись, должны были брать их у него силой» [1378, 19], але розпочалося «суперництво між полковниками» [724, 313]. За традицією, головним дорадчим органом була рада чотирьох найдосвідченіших полковників. Про її склад влітку 1657 р. даних немає, але в той час ходили плітки про те, що «4 найповноважніших з-поміж них таємно страчено за наказом гетьмана» [724, 316]. Логічно припустити, що до четвірки належали найстарші за стажем полковники Іван Богун, Філон Джеджалій, Мартин Пушкар, Антін Жданович. Кожному з них неодноразово полчани вручали пірнач і кожен з них був гідний отримання гетьманської булави. Нагадаємо, що двоє з них в останній час були в гетьманській опалі: у корпусі Ждановича його найближчим заступником був Іван Богун, а Хмельницький наказав розстріляти усе керівництво корпусу [724, 321].

З кандидатур, які серед елітарних верств козацтва розглядалися на гетьманство, були Юрій Хмельницький, Іван Виговський, Антін Жданович. Чигиринська рада обрала гетьманом «неприродного запорозького козака» Івана Виговського.

Причин того, що родина Хмельницьких, з авторитетом якої не могла зрівнятися жодна інша з-поміж старшинських родин, втратила владу, було декілька. Головні серед них: значне зміцнення у Війську Запорозькому (і, насамперед, у Чигирині) шляхетського угруповання, використання можливостей військового писаря у перегрупованні і розстановці своїх кадрів протягом хвороби

гетьмана, Виговському вдалося знайти спільну мову з впливовими полковниками Іваном Богуном і Філоном Джеджалією. Єдність клану Хмельницьких була порушена (шлюбом з донькою Хмельницького брата Виговського, блокадою дій Сомка у Переяславі і його втечею на Дон, на бік Виговських були залучені гетьманські родичі Золотаренки і Дорошенки).

Не випадково царський представник Василь Кікін був запрошений на обрання гетьмана після смерті Богдана саме осавулом генеральним Іваном Ковалевським, палким прихильником родини Хмельницьких. Джерела зберегли розповідь полковника київського Павла Яненка про Чигиринську раду: «Как де гетьмана Богдана Хмельницкого погребли, и у них де полковников и у всех начальных людей рада была» [707, 14]. Як бачимо, відбулася старшинська, а не козацька рада з обрання гетьмана, «а чернь и всё войско Запорожское о том рады и совету не имели и про то не ведали» [714, 185].

Отже, «відбулося... обрання І.Виговського гетьманом за один день, при чому став І.Виговський повним гетьманом з самого дня свого обрання» [1298, 89]. Дослідники В.Смолій і В.Степанков вважають, що «із дотриманням зовнішніх ознак законності, по суті, було здійснено державний переворот, політичні наслідки якого втягли Українську державу у вир Руїни» [1362, 74]. Не зупиняючись докладно на легітимності обрання гетьмана, яка вимагає спеціального дослідження, зазначимо, що це були перші вибори в кардинально інших історичних умовах. Прецедентів за час існування козацької держави ще не було, а тому і спробу передачі гетьманської булави Юрію Хмельницькому після смерті батька, як і обрання Виговського, можна розглядати як державний переворот. Механізм обрання гетьмана як керівника держави, а не лише козацтва, слід віднести до правого нерегульованих випадків того часу.

З іншого боку, відсутність консенсусу під час обрання нового гетьмана навіть серед старшини не могла не привести до громадянської війни. Козацтво вважало, і не безпідставно, що воно ви несло на собі головний тягар українсько-польської війни, що воно було ініціатором змін у суспільстві, і, відповідно, вимагало «своєрідну платню за повалення польсько-шляхетського панування в Україні» [896, 193]. Такою платнею могла бути лише влада і, насамперед, її системоутворюючий стрижень — гетьманство. Уступати ж владу шляхті, хоч і покозаченій (тим паче, що більшості представників цієї шляхти покозачення вистачило лише на одне

покоління і то не на все життя), козацтво не збиралося. Головною метою кроків Виговського в царині об'єднання була ставка на створення союзу козацтва, непокозаченої та покозаченої шляхти, за верховенства останньої.

Можемо з впевненістю стверджувати, що на Чигиринській раді обрання Виговського підтримував своїм авторитетом Іван Богун. Саме в цей період Богун і очолював самостійницький напрям суспільно-політичної думки серед старшини. Про це свідчить несприйняття ним як польської, так і російської моделі розвитку. Ідеал козацької городової спільності був для Богуна, Бережецького, Дорошенка переважаючим.

Дослідники цього періоду за різними критеріями подають кілька класифікацій політичних угруповань: «радикальне, національно-патріотичне й помірковане, що перебували на діаметрально протилежних позиціях у підходах до створюваної моделі соціально-економічних відносин і політичної форми правління» [1374, 214]. До радикального угруповання відносять, традиційно, М.Кривоноса, Д.Нечая, М.Гладкого, Л.Мозирю [1374, 216], але всі ці діячі належали до часів гетьманування Б.Хмельницького і загинули протягом 1649–1652 рр. Існує також інша класифікація згідно з зовнішньополітичними симпатіями. «Відтоді й до кінця Гетьманщини утворилося та існувало кілька традиційних «партій»: кримська, шведська, московська і польська. За Виговського лідерами цих партій були: П.Тетеря та І.Груша — польської, М.Пушкар та І.Барабаш — московської, Г.Лісницький — кримської, Ю.Немирич (до листопада 1657 р.) — шведської» [1485, 118], — підсумовує свої погляди з цього питання дослідниця Т.Яковлева. Зазначимо, що за зовнішньополітичною орієнтацією, крім самостійницької, в цей час чітко проявили себе в козацькому середовищі лише пропольська (І.Виговський, І.Груша, П.Тетеря) та промосковська (М.Пушкар, І.Безпалый, І.Силка) орієнтації. Шведська орієнтація, до якої більше схильні були старшини полків Брацлавщини, може розглядатися як різновид самостійницької. Протурецько орієнтованої частини старшини в цей період виявити не вдалося, хоча Виговський здійснював спробу пошуку васальної залежності від Туреччини [1023, 83–84]. Використання ж кримської карти під протекторатом султана було традиційною козацькою політикою.

Угруповання покозаченої старшини, очолюване І.Виговським, вибороло владу. Його структурними складовими була старшина

дореволюційного періоду, насамперед, корінних полків, та покочачені шляхтичі періоду революційних перетворень. Слід прийняти точку зору, що на початку гетьманування Виговського на чолі польської партії стояли П.Тетеря, І.Груша. Тетеря, як виходець з остерської шляхти [909, 69], будучи на початку війни у Володимирі реєнтом гродської канцелярії, потрапив у лави Переяславського полку Романенка, який оволодів цим волинським містом [937, 29]. Тетеря пройшов козацький вишкіл у цьому полку не лише у писарській справі, але став і полковником (чому сприяло те, що він був похресником у гетьмана Хмельницького). Очолюючи Переяславський полк під Зборовом, уже в той час Тетеря мав особисту переписку з трансильванським князем Дьордю II Ракоші [1254, 61]. У жовтні 1654 р. з Кам'янки відправив гетьманське посольство на чолі з Богаченком до Криму [1254, 66]. Домігся від гетьмана Б.Хмельницького універсала на звільнення його млина під Переяславом від сплати орендарських мірок [1368, 321]. Його дипломатичні здібності розкрилися під час посольства до Москви.

У передвиборчий період Іван Виговський виступав як прибічник московської орієнтації, що дозволяло йому здаватися рядовому козацтву і частині старшини продовжувачем і правонаступником політики Хмельницького. На відміну від 1648 р., 9 років війни з поляками в очах все більшої частини козацтва зміцнили образ західного ворога, а починаючи з 1654 р., три роки служіння московському царю забезпечували матеріальні гарантії правлячій козацькій верхівці.

У жовтні 1657 р. відбулася Корсунська рада «у гетьмана и у всех полковников» [707, 35] та козаків по 20 чоловік з кожним сотником. На раду не були запрошені запорожці. Позиції дотримання вірності присязі царю трималися ніжинський Гуляницький, іркліівський Джеджалій, прилуцький Дорошенко, полтавський Пушкар, Тетеря, антимосковську позицію займали Богун, Зеленський і не названий у джерелах третій полковник [707, 44], вірогідно, уманський Михайло Ханенко. Миргородський полковник Ліницький зайняв найбільш радикальну антимосковську позицію, яка виявилася у підбурюванні полчан проти московського втручання в українські справи. Проте Виговський не усунув його від уряду, але і на раду не допустив [1378, 20].

Після козацької ради зберегли за собою уряди два найвпливовіші генеральні старшини: обозний Тиміш Носач (колишній полковник остерський, прилуцький, кальницький) і суддя Самійло

Богданович-Зарудний. Стосовно Носача дослідниця Т.Яковлева стверджує, що він «активної участі в подіях не брав. Такі лавірування дозволили йому утриматися на почесній посаді» [1485, 124]. Посада генерального обозного у 50–60-рр. XVII ст. не була почесною — це був фактичний розпорядник торгівельно-грошової системи держави, а також головнокомандувач артилерії, яка також відіграла першочергову роль. Не слід забувати, що під його контролем знаходився стан фортифікаційно-фортечної справи. Все це разом робило уряд обозного ключовим у системі генеральної старшини. Враховуючи значний досвід Носача у цій справі, залучення його впливу на свою користь було значним кадровим успіхом Виговського.

Генеральним писарем на раді був обраний старший підписок Іван Груша, який був висуванцем Виговського та перебував під його опікою і раніше. Патрон врятував його після невдалої місії до Ракочі і він активно включився у підготовку до обрання Виговського на гетьманський уряд [1485, 118–119].

Виговському вдалося схилити на свій бік опального Ждановича. Хоча він на раді і не був обраний одним з двох генеральних судей, але дістав вибачення. Разом з ним на бік Виговського стали і три інші опальні керівники походу на Варшаву — Богун, Іван Сулима, Сербин. Провідну роль у прийнятті такого рішення, звичайно, відіграв новий гетьман. Усі подальші кроки Ждановича свідчать про його глибоку вдячність Виговському. Відповідно, і значна частина старшини Київського полку перебувала під впливом Ждановича і Виговського, Білоцерківського — Сулими і Виговського, боку нового гетьмана активно трималися сербські і волоські волонтери на чолі з Сербиним. Зять Антона Ждановича шляхтич і спадковий власник с. Петрани Барського староства Подільського воеводства [1159, 102] Ярема Стефанович Петрановський спочатку був на королівській службі, потім покозачився. У 1659 р. прийшов на службу до гетьмана Виговського у Чигирин і виконував дипломатичні доручення.

7 лютого 1658 р. відбулася повторна рада у Переяславі (у значно ширшому складі), яка підтвердила обрання гетьмана. Противники Виговського в раді участі не брали, а були там лише «те полковники, которые съ Иваномъ Выговскимъ в одной мысли, а с ними сотников и черни у полковника человек по десяти и меньши» [709, 49].

На раді Виговського активно підтримували обозний Тиміш Носач і особливо генеральний суддя Федір Лобода, який мав не-

заперечний авторитет у Переяславі, де ще всі пам'ятали його полковництво у цьому полку. Переяславським полком тоді, вже після Павла Тетері, керував Іван Колюбака. Виговського у полку підтримували писар полковий Василь Войткевич, Яків і Ян Пекулицькі.

За Виговського розстановка старшин на дипломатичних напрямках зазнала суттєвих змін. Польський вектор зовнішньої політики за Виговського, крім самого гетьмана і генерального писаря, контролювали П.Тетеря [1321, 67], А.Жданович [940, Т. 87, 88, 89; 942, Т. 110, 111, 112; 941, Т. 59, 60], Ю.Немирич [902, 130; 1039, Т. 31–22, 68, Т. 38, 1–20], Г.Лісницький, С.Мазепа, Т.Носач, московський — І.Богун, Г.Лісницький [1259, 117–139], П.Дорошенко, А.Одинець.

Після похорону Б.Хмельницького до Швеції поїхав Федір Коробка, а до Криму — Федір Бут і Опанас Процюня (Працовкін), генеральний хорунжий часів Б.Хмельницького. Зі звісткою про обрання гетьманом Виговського до Криму також поїхав сотник Дементій (можливо, сотник маньківський Дементій Бундуrowsький — єдиний Дементій у реєстрі 1649 р.) [619, 100]. Пізніше згідно з царською грамотою І.Виговський надіслав до Стамбула посольство Федора Коробки [965, 44].

Виговський направив на переговори з шведським посланцем Лілієкроною підкоморія київського, старосту овруцького і кременецького Юрія Немирича [902, 112], генерального осавула Івана Ковалевського, полковника Івана Федоровича.

Хоча родовідна Виговських уже неодноразово ставала об'єктом дослідження [1492, 54; 1341, 149–167], наведемо деякі дані з історії родини, що допоможе в характеристиці гетьмана.

Король Сигізмунд 1541 р. надав маєтність Вигов на р. Вигов братам Лучичам. 21 вересня 1571 р. зем'яни київські Фалко Давидович і Богдан Федькович Виговські отримали привілей на маєтності Вигов і вольності їх [827, 243]. 1576 р. відбувся продаж Виговськими с. Мартиновцизни над р. Кам'яницею Василю Богдановичу вічно з грунтами [556, 260]. 15 лютого 1581 р. Виговські отримали підтвердження на Виговщину і на служби земські Петровські [827, 302]. У той час вони вже сварилися за землі і документи [1492, 54; 1341, 149–167]. у 1606 р. хтось із Соколовських вводиться у володіння землею у селі Лісовці, заставленої Виговськими [803, 25].

Дід гетьмана Гнат Виговський 1612 р. зробив спробу продати частину Вигова Василю Котичинському за значну суму — 1000 злотих, але проти цього активно виступають Федір і Андрій Виговські

(мабуть, брати Гната) і не допустили Котичинського вступити у володіння [556, 271].

У 1617 р. Костянтин Виговський віддав у заставу своєму зятю Петру Кожуховському частину Вигова за 200 польських золотих [556, 333, 348]. 1619 р. запис від Виговських Лавріну Виговському на заставу млина на р. Могильній в ґрунтах Виговських [556, 231 зв].

Батько гетьмана Євстафій Виговський 1619 р. позивав Максима Білошицького про напад між добрами Лісовщиною і добрами названими Білошицькими [556, 311 зв.]. Євстафій і Костянтин Виговські були в корогві з Адамом Киселем. Євстафій, крім сестри, мав братів. Богдан Гнатович був чоловіком (1600) Ганни Романівни Іскоростенської [20, 65]. В 1633 р. бачимо Івана Гнатовича, 1644 р. запис вічистий від нього частини в с. Вигов з островами старим і новим [556, 157 зв]. Адам Виговський заявляв свої претензії, чому спадщина після смерті Філона Виговського перейшла до Івана Виговського [556, 185], в суперечці брав участь і Самійло Виговський [556, 187]. 1643 р. скарга від Самуеля Виговського на сукейсорів Філона Виговського про частину Вигова [556, 194]. 1644 р. візія возного про спалення гумна підданого Адама Виговського в с. Копищах [556, 167]. 1646 р. позов Адама Виговського у Великому Вигові до Іскоростенських про ґрунти Сталецькі [556, 98 зв.]. 1646 р. позов від Адама Виговського в с. Жабчич до Каторжини Мержвинської про грабунок сіна на власних ґрунтах в с. Копище [556, 89 зв]. 1644 р. позив від Адама Виговського на Виговських про непризнання квіту з заставою частини померлого Філона Виговського даним правом померлому Івану Виговському [556, 186]. Самійло Виговський став полковником бихівським і потрапив у полон до московських воєвод 4 грудня 1659 р. у Старому Бихові.

Було два Федори Виговських: Федір Кир'якович і Федір Гнатович. 1644 р. посесія від Федора Кириановича в частині Вигова [556, 167 зв.]. Гадаємо, що стосовно останнього з них є свідчення про те, що Іван Виговський 14 січня 1644 р. зробив вічистий запис Федору Виговському на ґрунти в с. Вигові з островами Старим і Новим [620, 197], йому ж Виговські віддавали в посесію володіння по обох боках р. Могильної. Навесні 1648 р. польський коронний гетьман Микола Потоцький зробив запис Федору Виговському на с. Вигов [620, 175 зв]. Про нього писав Сенютович-Бережний: «Хведір Виговський, людина близька гетьманові Іванові. Був він намісником Київського воєводи та членом Київського братства (1631 р.). Знаємо, що у 1656 році їздив у свій маєток на Виговщині.

У 1657 р. їздив гетьманським послом до Москви, а, згідно з В.К.Липинським, бував послом і до Польщі. Його підпис стоїть під Гадяцькою угодою 1659 р. Дістав від поляків надання містечка Стеблів у 1659 р.» . Федір Виговський одержав Стеблів в дідичне володіння, а потім уступив його І.Тетері.

У 1636 р. Котичинський купив ґрунти над р. Могильною у Лазаря Виговського [556, 349]. 1636 р. Мочульські подали зиск на Виговських про непризнання запису на ґрунтів Виговських в батька їх куплених [556, 82 зв.]. 1636 р. Виговські позивали Третьяка про наслання підданих луганських на село і ґрунти Виговські [556, 55 зв.]. 1644 р. позов в с. Кузьмичах від Виговських до Третьяка про виділення ними чи віддання S Виговського ґрунту [556, 189 зв.]. 1644 р. Лащ вибив когось із Виговських з с. Лебединець. 1645 р. Кирило Виговський позивав Василя та Миколи Софоновичів Стржалков про побиття його батька і захоплення його речей [556, 374]. 5 червня 1643 р. Виговські позивали Марію Стефановичеву за маєтності в с. Закремінниця біля Краснополя [556, 144]. В цей же час Тишкевичі вигнали 8 підданих Виговських з їх дворів в с. Путищах [556, 180]. 1645 р. Мержвинський вибив Виговських з Бехівських ґрунтів [556, 373 зв.].

Лука Виговський у 1649 р. — соратник сотника Овруцького полку Василя Железки. 1633 р. запис Федора Дмитровича Єльця на вічність Луці Виговському міста Лещин (Лещижин чи Лещижинці) над р. Гуйво за 2000 злотих з с. Стариками [556, 30]. Того ж року Теофіла Горайська Горностаєва відкупила у Луки Виговського добра свого міста Лещижина з с. Стариками за 50 000 злотих [556, 30]. Немиричі гвалтовно напали на ґрунти Виговських в с. Боровичі, підсудок київський Лукаш Виговський позивався з метрополією Київською за наїзди на церковні ґрунти [620, 175 зв], а 14 липня 1644 р. він вже позивав одного з Голубів, власника Нового Брусилова щодо нападу підданих останнього на ґрунти Ставецькі, звані Радомисльські.

Пізніше Іван Виговський клопотав перед В.В.Бутурліним за брата Данила. 8 грудня 1654 р. той у відповідь сповіщав генеральному писареві, що під час відправки посольства Бутурліна не було біля царя, він не міг виконати прохання щодо брата Виговського, який у Москві був теж не в присутності боярина, але останній переказував про охочу службу генерального писаря [620, 2]. 30 травня 1659 р. разом з Смілою отримав ряд сіл Корсунському і Білоцерківському повітах [827, 768].

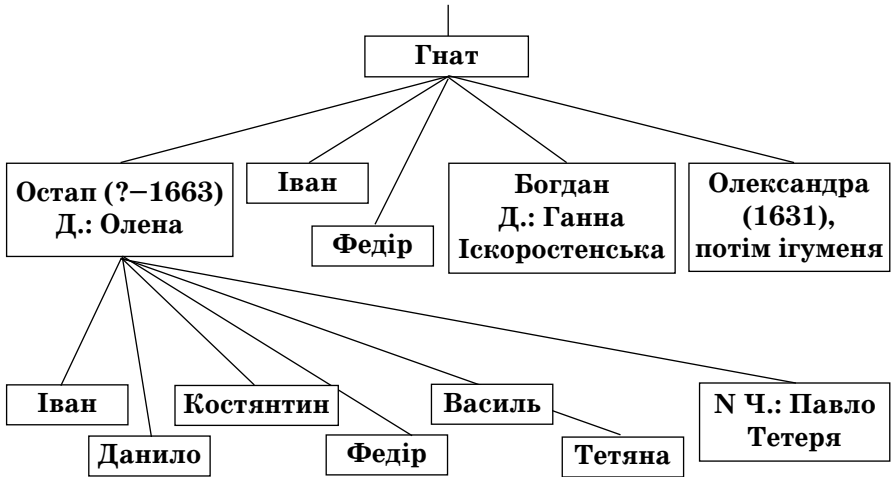
Костянтин Остапович був серед зустрічаючих посольство А.Матвеева на початку січня 1655 р. в Білій Церкві [620, 9]. За сеймовим рішенням 1659 р. і королівським привілеєм 20 травня 1659 р. отримав маєток Смілу [853, 303].

Козацький полковник Юрій (Георгій) був двоюрідним братом Івана Виговського, він з однієї гілки з Самійлом, сотником, потім полковником биховським (? — 1659.4.12.). 1644 р. Марія Скурат (Скуратівська) позивала свого чоловіка Юрія Виговського за передачу третьої частини с. Скурат Багриновському без її відому [556, 160]. Вона ж вела тяжбу за с. Скурати зі Стефаном Багриновським.

Родовід гетьманської гілки Виговських може мати такий вигляд:

Таблиця 3.1

Родовід Івана Виговського

Серед найближчого оточення Виговських були представники шляхетських родин, що покозачилися, — Скуратівські, Яблонські, Статкевичі, Суходольські, Боглевські, Верещаки, Богушевичі, Ласки, Ольшанські, Пашинські.

Вище йшла мова про те, що Тиміш Носач зберігав уряд генерального обозного і лише на короткий проміжок у 1658 р. його змінив брат гетьмана Костянтин, але в цьому ж році Носач знову повернув собі уряд. Мабуть, замість Григорія Лісницького генеральним суддею став Герман Гапонович (очевидно, на ньому як отаману

городовому чигиринському лежала не остання роль щодо приведення до влади Виговського). У 1658 р. Зарудного на цьому уряді замінив колишній переяславський полковник Федір Лобода. Маємо ще одну згадку про військового суддю, про якого дещо пізніше свідчив сам гетьман Виговський: «Судья войска, состоящего со мною в службе его королевской милости и Республики, пан Вольский, которого, как испытанного в делах война и недавно с Заднепровского погрома моих хоругвий, из оков на свободу вышедшего и ко мне прибывшегося» [775, 13]. Писарями були Іван Груша і Остап Фецкієвич.

Відразу по смерті Хмельницького осавули Іван Ковалевський і Мисько Лучченко залишалися незмінними. І лише у вересні 1658 р. Ковалевського змінив колишній сотник черкаський [823, 79] Федір Вовк, дещо пізніше став осавулом Іван Креховецький. Бунчук тримав сербин Митка Мигай. Осавулом військової артилерії був Семен Маркович, який знаходився серед чигиринських козаків ще у 1649 р. [823, 28].

Активними прибічниками Виговського були керівники експедиційного корпусу проти повстанців-пушкарівців: колишній полковник брацлавський Іван Богун на чолі козаків-охотників, полковник над іноземними найманцями Іван Сербин, старий Яцько Черкас, названий мешканцем голтв'янським [709, 73]. Загалом кількість учасників походу сягала 1500 козаків і найманців.

У столичному Чигиринському полку відбулася зміна керівництва: старовинний полковник Григорій Хомич Білобровченко [823, 31] прийняв пірнач у Карпа Трушенка. Полковник Ілляш Богаченко у 1659 р. був замінений Герасимом Каплуновським. За Виговського в Чигирині відомі чотири полковники. Повернувся до влади ще передреволюційний старшинський рід Білобровок, новою родиною як у козацькому середовищі, так і на полковничому уряді бачимо Каплуновських. Герасим Каплуновський з підписків гетьманської канцелярії перейшов на полковництво, мабуть, через уряд полкового писаря чигиринського та якийсь невідомий нам політично вигідний шлюб. Повернувся до влади в полку і один з полковників, який був ним і за Хмельницького — Богаченко.

Стрімко пішли вгору городовий отаман чигиринський, який походив з рідної для Виговського Овручини, Герман Гапонович, а також чигиринець Іван Скоробагатько. Ще в червні — липні 1656 р. останній очолював делегацію до Москви, до якої входили майбутній лубенський полковник Степан Вербицький, підписок

Остафій Фецкієвич [620, 168]. У нагороду від царя він отримав дві пари соболів (у 8 і 10 рублів).

Луку Сухину було послано на початку 1656 р. на Дон, щоб звідти підбурити калмиків проти кримського хана [620, 24]. Після повернення продовжував очолювати Бужинську сотню. У Голтві сотником згаданий Шовкопляс, у Жовнині — Степан Матвійович Зоценко. До Запорозької Січі тяжів сотник сміловський Чигиринського полку старий запорожець Михайло Іванович Стринжа, який з Острианицею ще «во время Чугуевщины меж своевольников был» [823, 41; 1485, 132].

Представники попередніх полковничих родин Безштаньок і Колосів поїхали до сусідніх полків, Коробка використовувався на дипломатичній ниві, Трушенки, Волевачі, Томиленки, Якубовичі, Бережецькі були відсторонені від влади і відійшли на задній план.

Всього за гетьманування Виговського відомо 8 урядових старшин Чигиринського полку, які представляли 8 родин. Три родини зберегли свій вплив з попереднього періоду (Трушенки, Сухини, Богаченки), п'ять родин на старшинських урядах були новими.

Федір Джулай очолював Черкаський полк весь час гетьманування Виговського. Джерела зберегли вказівки про трьох сотників: смілянського Михайла Бурмаку, домонтівського Ярмолу Шкоду, піщанського Ониська Товстевича. Всього в полку в цей період відомо лише четверо старшин: полковник і три сотники з чотирьох старшинських родин, жодна з них на початковому етапі Національно-визвольної війни не фіксується серед старшин полку.

Канівського полковника Андрія Бутенка змінив Іван Стародуб. На його місце у 1658 р. став Савич Семен Лєвонович (Семенець), а навесні 1659 р. пірнач вже тримав Іван Кіндратович Лизогуб. Ще його дід шляхтич Іван Лизогуб-Кобизевич володів маєтністю у Величках [831, 12], його син Кіндрат володів батьківською маєтністю у Величках, а також маєтностями Пліховці Лавреновській [831, 12]. Він мав синів, серед яких найбільш відомими були Іван та Яцько Кіндратовичі (Кобизенки). Перший з них був реєстровим козаком Роценкової сотні Канівського полку (1649 р.), сотником канівським (1658), полковником канівським (1659).

У той період відомі три полковники Канівського полку, три сотники, полковий осавул і писар — сім старшин з семи родин. Стародуби, Савичі і Бутенки користувалися і надалі таким же значним впливом, як і за Хмельницького, причому значно зміцнили своє

становище Стародуби. Прийшов до найвищих щаблів влади рід Лизогубів і вже ніколи не покидав їх.

Заміною на корсунському полковництві Івана Креховецького на Тиміша Оникійовича Золотаренка гетьман засвідчував гнучку політику, щоб заручитися підтримкою золотаренківців. Більше року полковником був Креховецький, не багато більше, ніж півроку — Тиміш Золотаренко. Пізніше, після знищення Золотаренка, Виговський знову повернув пірнач Креховецькому.

За Виговського у Корсунському полку відомі дві повні полковничі родини і одна наказного, дві родини полкових осавулів (Миневські і Баклани) і дві сотницькі — разом 7 старшинських родин.

Дві полковницькі родини (Кравченків і Лютаренків) та одна наказного полковника Половців відомі в той час у Білоцерківському полку. З них дві останні були полконичими родинами і у попередній період, Кравченки ж були висуванцями після смерті Хмельницького.

Активними прибічниками Виговського були підписок ГВК, зять прилуцького полковника Воронченка Захар Шийкевич, у Кальницькому полку: Федір Панченко (мабуть, немирівський сотник, де в реєстрі 1649 р. зафіксовані Андрушко, Василь і Григор Панченки), вінницький Федір Дубицький, тульчинський Іван Хначенко; Чигиринському: осавул Андрій Одинець, сотник крилівський Яцько Тараненко, Герасим Каплуновський з братами; Білоцерківському: сотник настаський Андрій Рудина, ставищанський Семен Лобачевський, ходорківський Василь Петровський, торчинський Іван Хильченко, Адам-Степан Мазепа (з Білої Церкви); Канівському: сотники терехтемирівський [1177, 169] Андрій Бутенко, канівський Василь Мітченко (з колишньої сотні Кулаги [1177, 169]), Ян Рудницький; Корсунському: сотники корсунські Мелешко Тироненко і Іван Половченко [1177, 179]; Черкаському: сотник смілянський Михайло Бурмака, Семен (Степан) Деланенко (Дзелеренко), Євстафій Фацкієвич; Чернігівському: сотник седнівський Ничипір Григорович; Ніжинському: полковник Гуляницький, сотник веркіївський Іван Косинський, Ян і Федір Чекановські (з сотні Дивицької); Кропивненському: Матіяш Папкевич, Гаврило Лісовець; Лубенському: сотник зінківський Онисько Товстевич; Гадяцькому: «намісник» Гадяцького замку Тиміш Самуйлович (1655) і від нього заслани Іван і Гаврило Поривай [772, 44], останній був нобілітований в 1659 р. [707, 219]; Миргородському: полковник Григорій Лісницький і осавул полковий Іван Зарудний; Полтавському:

сотники санжарський Григорій Зарудний і богацький Іван Грицута; Уманському: сотники бабанський Григорій Білогруд і цибулівський Максим Булига; Брацлавському: Дмитро Солонина; Кіївському: сотник житомирський Калин Соколовський, коростишівський Іван Богатиренко.

Серед 18 провідних старшин того часу, яких виокремила Т.Яковлева вона помилково називає живими 4 [1485, 62, 422–423], насправді ж, продовжували жити і активно діяли — семеро (Богун, Воронченко, Джеджалій, Жданович, Лобода, Носач, Пушкар), таким чином ротація виділеного авторкою керівного ядра становила не 80%, а 61%. У ході протистояння за Виговського з нього випало ще двоє — Пушкар і Джеджалія, тобто на кінець його гетьманування з названих старшин залишалось п'ятеро, тобто 28%.

На Лівобережжі у Переяславському полку за Виговського відомі чотири полковники: Сулима, Колюбака, Чючар, Цецюра. Іван Колюбака козакував у сотні Чикмена, а потім, перед полковництвом, мав бути у ній сотником. Десь наприкінці вересня — на початку жовтня 1658 р. Колюбаку змінив Стефан Чючар, і в цьому ж місяці (вересні) полковником став сотник бориспільський Тиміш Ярмолайович Цицюра. Серед наказних полковників за Цицюри відомий Богдан Коленченко.

Кіївського полковництва міцно тримався Павло Яненко-Хмельницький, за якого наказними були Василь Дворецький і Іван Якимович. Останній повернув собі полкове писарство, замінивши у 1658 р. Пилипа Степановича Скорохода. Полковими осавулами були Тиміш Зарудний (1658) і Богдан Молява (1659). У Києві козацьку сотню очолював Семен Третьак.

Полковником ніжинським за Виговського був Іван [730, 10] Гуляницький, наказним — Григорій Кобиляцький. Травнем 1658 р. датується інформація про те, що «видя де Выговского неправду, отобралось было из пять корогвей и хотели от него отстать... И сведав де то, Выговский велел тех людей порубить, а ушло их только 50 человек...покидая жены и детей» [709, 35]. Важко визначити, яка частина (кількісно) виступила проти Виговського, позаяк невідома кількість сотень у Ніжинському полку в 1658 р. Але п'ять сотень становлять не менше 20% (в найкращі часи полк нараховував 24 сотні [1070, 202–230]).

Василь Золотаренко позбавив Гуляницького з полковництва лише в умовах кризи правління гетьмана, що ще раз підтверджує, що Виговський був на боці Гуляницьких у їх боротьбі проти Зо-

лотаренків. В. Степанков пише: «У цій ситуації з невідомих причин Г. Гуляницький втрачає посаду ніжинського полковника (ним стає Василь Золотаренко) і переїздить у Правобережну Україну» [1383, 92]. Через те, що Ніжинський полк не брав участі в обороні Конотопа, вважаємо, що Гуляницький вже з самого початку оборони був наказним гетьманом, а не полковником ніжинським, ним був Золотаренко щонайменше з квітня 1659 р.

Поряд з Золотаренком до влади у полку прийшли Ребухи, з яких Гаврило вступив до козацтва у сотню Ніжинську Красножона, а Іван Ребуха — до сотні Нагорного [823, 467]. Згодом Іван став полковим обозним ніжинським (1659). Серед ніжинських сотників відомі Федір Завадський, Левко Бут, Роман Ракушка-Романовський (у 1659 р. став суддею полковим) [1245, 8], Григорій Кобиляцький. У Глухові Артема Мироновського в травні 1658 р. змінив Пилип Уманець. В цей час там відомий наказний сотник Семен Чорний. Коропський сотник Ничипір Ковалевський став полковником у наказного гетьмана Івана Безпалого, а Кирило Зражевський — полковником батуринським. На Стародубщині відомий лише мглинський сотник Ісак Жук, звідти маємо мінімум джерельних згадок тому, що «цілком спокійно було у Стародубському полку» [1485, 67].

Після смерті Богдана Хмельницького на чолі Чернігівського полку стояв покозачений шляхтич Іоаникій Силич (? — 1627–1663). Ставши полковником у 1657 р., він міцно тримав Чернігів у своїх руках завдяки підтримці родичів у козацькому (Слободецькі, Мальцевичі) і міщанському середовищі (його тестем був шляхтич, бурмістр чернігівський Василь Радченко). Полковим обозним за Силича був Олександр Ковтунович, який зійшов з політичної арени разом зі своїм патроном. З наказних полковників згадується лише один Григор Ничипір.

Серед політичних акцій літа — осені 1659 р., за підрахунками Т. Яковлевої, Силич брав участь лише в акції з'єднання старшин проти Виговського 9 вересня [1485, 446], що є дотичним підтвердженням того, що всю 70-денну оборону Конотопа (з 19 квітня по 28 червня 1659 р.) [907, 17] Чернігівський полк на чолі зі своїм полковником витримав в облозі. Документи вказують, що з наказним гетьманом Григорієм Гуляницьким були «полковники Черниговский и Кальницкой», тобто Іоаникій Силич та Іван Вертелицький.

Полковим сотником за Силича і далі був Станіслав (Стас) Коханенко. Він мав маєтності у с. Ляховий Білоус, крім того 22 квітня

1658 р. отримав гетьманський універсал на сл. Гучин з млином. Станіслав був одружений з Раїною Станіславівною Піончинською, донькою земського судді чернігівського. В придане батько надав їй села Сибереж і Ямище. Завдяки шлюбу доньки Ганни (? — 1640–1701 — ?) з ним породичався Карпо Мокрієвич, з Параскою одружився Костянтин Дворецький, з Гафією — Микола Грембецький, з Уляною — представник відомої київської міщанської родини Іван Тадрин.

4 липня 1658 р. Станіслав Кохановський записав хутір Гучин своєму зятю Карпу Мокрієвичу і донці Ганні [1242, 570], власність Кохановського с. Білоус Євтухов як придане потрапило до роду Грембецьких, с. Листвин дісталася онуку Самійлу Мокрієвичу, с. Білоус перейшло згодом до Красовських [731, 35].

З перших днів Вивольної війни серед повстанців були Костюк Гутор, у 1657 р. гетьман Б.Хмельницький надав універсали Лукашу Носачевичу і Івану Домонтовичу. 1 травня 1658 р. Носачевич отримав універсал на ґрунти, а спільно з Карпом Мокрієвичем отримав гетьманський універсал 20 травня 1659 р. на сл. Роїську. Ці два шляхтичі знаходились у козацькому війську на старшинських урядах. Лукаш, «маючи ґрунтъ свой власній за Чернеговомъ, съ которого перед тимъ ґрунту конную отправоваць въ войску службу, а теперъ у войску нашемъ такъ же повинность належну отдавати маеть» [838, 231].

Седнівським сотником був Ничипір Григор, вибельським — Степан Васильович Шуба, понорницьким — Матвій Ходко, у Любечі відомий наказний сотник Хилько Кґрищенко, а також Хома Раценко, який у 1659 р. був переведений до Роїща, а 11 лютого 1659 р. гетьман Виговський, «маючи взяяд на заслуги в войску Запорожском и до далшой хотячи потягнути нам и войску услуги пана Хому Раценка, сотника Роисского», надав йому «млин Роисский з Беркшлевщиною, зо всеми пожитками, и слободку при том же млине закликати» [1243, 275]. Киселівським сотником був Федір Свіонтицький, слабинським — Іван Домонтович, який 10 серпня 1659 р. отримав гетьманський універсал на села Смолин і Максим.

Серед козаків у Сосницькій сотні і далі користувалися впливом Красовські. 5 червня 1659 р. сейм у Варшаві затвердив за козацьким старшиною Йосипом Красовським Волинку [1241, 566]. Значно укріпив своє керівне становище у Любецькій сотні Сава Кононович Унучко-Посудевський.

Полковник прилуцький Петро Дорошенко на старшинській раді 12 жовтня 1657 р. в Корсуні виступив за московську орієнтацію і цю позицію підтримав Виговський [707, 44]. Під час повстання Пушкаря на чолі полку він вів бойові дії проти повстанців. 7 вересня 1658 р. його ще бачимо «в таборі під Гадячим» [996, 35]. Зосередив полк проти наступу московських військ у Срібному, але утримати містечко під ударами князя Пожарського не вдалося. На чолі полку брав участь в трьохтижневій облозі Гадяча. В цей же час наказним полковником прилуцьким згадується брат Петра Дорошенка Степан. У липні 1659 р. полковником прилуцьким був Петро Дорошенко, а у вересні вже Федір Терентійович Терещенко. У 1658 р. полковником прилуцьким згаданий Яків Воронченко, а наказами у вересні 1659 р. були Степан Дорошенко і Лазар Горленко.

Малош Вовченко розпочав війну у сотні прилуцькій Омеляна Проценка, став полковим обозним (1658), а потім протягом кількох років був городовим отаманом прилуцьким (1658–1663). Василь Себастьянович продовжував утримувати уряд місцевого полкового писаря. У 1649 р. серед полкової старшини прилуцької згаданий Богдан Лавренченко [823, 439], серед товариства — Панко Лавриненко. Федір Лавринович, мабуть, належав до цієї місцевої розгалуженої козацької родини і став полковим суддею (? — 1657–1659). Той факт, що у 1659 р. його змінив місцевий прилуцький покозачений шляхтич [618, 1] Трохим Чорнишенко, записаний у реєстрі 1649 р. як Трохим Чорниш [823, 439], засвідчує, що Лавринович тримав бік Виговського. В у грудні 1659 р. він разом з колишнім полковником прилуцьким П.Дорошенком у супроводі чотирьох козаків прибув у складі делегації від гетьмана Юрася Хмельницького до Москви [618, 1].

На боці Виговського були представники Січі — писар кошовий Крисько Лукашевич і полковник кінний запорозький Кирило Андрійович Канівець. Безсумнівним успіхом запорозької політики було приведення 16 лютого 1658 р. на кошове отаманство прибічника Виговського Пашка Гамона, але йому не вдалося довго утриматися. Нове керівництво Січі, очолюване кошовим Яковом Барабашем, військовими судьями Пашком Савичем і Марком Корсунцем [965, 105], вважало Виговського «гетьманом городовим» і звинуватило його у тому, що: риболовлю у річках віддав у аренди, заборонив винокуріння на продаж без гетьманського дозволу, риболовлю і винокуріння на продаж обклав податками, зі скарбу військового не виділяв коштів на військо, а лише відговорювався, що вони необхідні

на дипломатичні потреби, послів приймав і відправляв без дозволу монархічного патрона.

Як бачимо з цих звинувачень, запорожцям було важливішим знищення гетьмана Виговського, а не зовнішньополітична орієнтація. Запорозькі вимагали проведення нової козацької ради під Лубнами, в урочищі Соляниця, а найкраще — на Запоріжжі. Московські ж урядовці, не розуміючи української козацької специфіки, пропонували проведення ради у місті Києві, яке з погляду козацьких традицій відрізнявся від будь-якого іншого міста лише колосальним православно-культовим впливом та історичною традицією столиці княжої Русі. Запоріжжя бунтувало, і Виговський наприкінці жовтня 1657 р. збирався вести війська проти нього [1378, 19]. У Кременчуці городові козаки затримали запорізького ватажка Якушу Клишенка (Клишу) і відіслали до гетьмана, а посланця до Виговського із Запоріжжя Думитрашку Січену Щоку гетьман наказав закувати і кинув до в'язниці [965, 81]. Кіш вислав до Москви Михайла Стриджу, Івана Степаненка, Якова Остапенка і Семена Остапенка Голуховського [965, 76–77]. «Трое з нас — Остапенки і писар, живуть в Миргороді близько Грицькового двору і знають його здавна» [714, 68]. Стосовно останніх — слід відзначити, що це колишні прибічники Матвія Гладкого, які, мабуть, якийсь час вимушені були переховуватися від Григорія Лісницького на Січі. Семен Голуховський був одружений з сестрою полковника Василя Золотаренка, тобто був швагром Б.Хмельницького.

Полки січової орієнтації і впливу дійсно хотіли, як казав І.Виговський, «меня и иных полковников убить и выбрать им гетмана и полковников по своим нравам» [1485, 128]. На побутовому рівні невдоволення посилювалося тим, що за угодою з Московською державою кожний козак мусив мати за службу по 10 талерів у рік, але козаки не отримали жодного талера [707, 125]. В лютому 1659 р. цар дав вказівку зорієнтуватися на організацію козацького реєстру у 60 000 чоловік [709, 315].

На боці запорожців був полковник полтавський Мартин Пушкарь. Його політичні опоненти стверджували, що «аренды винныя и табачныя и иные всякие полку Полтавского» Пушкарь «сам болши всего корыстуетца, быдочи лет 11 полковником, и откупа розные сам от себя отдавал, и всеми владел прибылми и на свой обиход обарочал» [707, 120; 714, 211].

Про старшину Полтавського полку цього часу відомо таке: фундатори козацтва у Полтаві Сава Педашенко і Костянтин Кублиць-

кий стали сотниками полковими, на чолі ще однієї сотні в Полтаві (колишньої Аксютині) став козак цієї сотні Василь Юрченко.

Відомо, що у 1658 р. загинули обидва полкові осавули, але знані лише їх імена: Михайло (Мисько Степаненко, Михайло Денисенко? [823, 407]) та Мирон (Мирон Барчиненко [823, 407]). Процеси зміни керівництва йшли у новостворених Санжарській і Старосанжарській сотнях. У Старих Санжарах місцевого сотника (колишнього козака Борковської сотні) Мисана змінив Григорій Федорович Зарудний, присланий з Чигиринського полку, а у Санжарах Іван Чорномаз уступив уряд Якову Дурицькому. З Богацької сотні була виокремлена і утворена сотня з центром у Біликах, яку очолював місцевий старожитній козак Іван Грицюта.

Григорій Лісницький ще наприкінці жовтня 1657 р. у Миргороді зібрав полкову раду і намовляв присягнути хану [709, 31], розіславши по сотнях «статті Лісницького», які гетьман послав збирати місцевого полкового писаря Івана Войтенка. Звістка про те, що «учинилось бунтовство и убили 2 полковников, нежинского да миргородского» [711, 759], лише частково підтверджується у частині бунту. П'ять сотень Ніжинського полку, які хотіли пристати до повстанців, були вирубані [709, 35]. Миргородський же полковник Лісницький продовжував тримати пірнач, як і ніжинський Гуляницький. Павло Тетеря так оцінив ситуацію: «На тех полковников еще при гетмане у войска была нелюбовь» [711, 759]. Це якоюсь мірою засвідчує і особисте ставлення Тетері до цих полковників.

«Бунт Лісницького» розглядається Т.Яковлевою «як спроба миргородського полковника розпалити незадоволення проти Виговського і схилити козаків на бік Криму» [711, 759]. Вона стверджує: «Першу спробу усунути його від влади (а можливо, виявити реакцію старшини на подібну акцію) зробив Г.Лісницький, який після повернення з походу (на з'єднання з А.Жадановичем) відмовився повернути Юрію булаву та бунчук. Обурені цим полковники (а не регент, який мав би, насамперед, пильнувати інтереси Богданового сина) з'явилися до нього, силоміць відібрали клейноди й віддали гетьманові» [1374, 214].

Замість наказного полковника миргородського, мабуть, осавула полкового ще від початку війни [823, 373] Леська Козла, у квітні 1658 р. «по своим нравам» [1485, 128] обрали Степана Довгаля. В квітні Лісницький стверджував: «Мятеж учинился, потому что всяк называетца казаком» [714, 206], але вже в червні

«Миргородцкого, что выбран был в полковники, Степана Довгалья, изымав, Миргородцы держат за приставом в Миргородке, и вместо ево выбрали в полковники по прежнему Козла [1036, 25–27; 1037, 69–71] и к гетману с Миргородка с тем приехали» [707, 127]. В полку розгорнулася справжня громадянська війна між прибічниками і противниками полковника Лісницького, який став на бік Виговського: Олесь Козла знову змінив Степан Довгаль, який був противником Виговського. У листопаді 1658 р. протистояння перейшло в іншу площину після того, як Ромадановський захопив Миргород, «многие дома разорили, и пограбили мещанские» [713, 260].

У лютому 1659 р. Довгаль погодився на верховенство Виговського і той його помилував [707, 222]. Як наслідок, мабуть, цих подій, у 1659 р. з Миргорода і навколишніх сотень повстало 670 чоловік, яких очолив Іван Андрійович Семененко, і перейшли на Слобожанщину, де заснували Салтов [873, 32]. Кістяк цієї групи становили козаки миргородської сотні Гаврила Гладченка, що значно послабило позиції антивиговського угруповання [823, 377, 378].

Увесь цей час у полку активно підтримував Виговського покозачений шляхтич, осавул полковий Іван Зарудний, якого, мабуть, спеціально перевели туди з Уманського полку. Вихідця з Ромен [823, 393] Івана Войтенка на полковому писарстві миргородському змінив Федір Блажевський, який, можливо, походив із зінківського козацтва. Так, представники цієї родини Жадан і Стецько Блажевські були серед перших козаків Зінківської сотні (1649) [823, 413]. Наступним полковим писарем був активний прибічник московської орієнтації Семен (Сенча) Остапович Лях (Голуховський), який мав тісні зв'язки з січовиками.

Полкову Миргородську сотню очолював Степан Прокопович, а потім Петро Ольшанський, який походив з лубенської козацької родини. Хомутецьку сотню після Павла Апостола тримав Григорій Король, який перед тим був місцевим отаманом. Іван Грицута був серед перших козаків Богацької сотні [823, 418] і згодом її очолив. У квітні 1658 р. відбулася зміна сотника в Хоролі. На місце Пилипа Якимовича був обраний якийсь Федір. Можливо, що рід Якимовичів перейшов з Кременчуцької сотні Чигиринського полку до Хорольської [823, 51].

Погоджуємося із твердженням, що колишній сотник хомутецький Миргородського полку Павло Апостол водночас з Миргородським очолив Гадяцький полк. У цьому полку відомі полкові сотники

Василь Ничипорович і Павло Животовський, котельвський Якименко. Іван Юхненко Силка зафіксований у реєстрі 1649 р., в сотні був також Васько Силчин брат [823, 435–436]. Можливо, що полковник Іван Силка походив з Лютенської сотні, і, в такому разі був у ній сотником. Це пояснює той факт, що сотник лютенський 1659 р. Сахно Олефіров у цій сотні 1649 р. не згадується. Він був чи прийшлим, чи представником молодшої генерації. Можливо, він походив з родини Олефіренків, які зосереджувались у Веприцькій сотні. Там уже в 1649 р. були Яцько і Гнат Олефіренки [823, 427].

Веприцьку сотню очолювали два сотники на ім'я Данило. У реєстрі 1649 р. серед козаків сотні є лише два Данили: Чорний і Світличний. Можливо, сотники Данило Семенович у 1658 р. і Данило Дмитрієвич у 1659 р. і є представниками цих родин. Третій же сотник цього періоду Пилип Погребинський, мабуть, у сотні був людиною прийшлою.

Серед старовинних рашівських козаків був Савосько Підсиненко [823, 433]. Враховуючи його місце у сотні, можна з впевненістю стверджувати, що він змінив першого сотника рашівського Феська Жижку, але вже іменувався Севаст'ян Іванович Вербицький (Підсиненко).

Зіньківську сотню очолював Левон Гаврилович. Можливо, це Левко Подкученко, який з родичем Андрієм згадується серед козаків сотні у 1649 р. [823, 412]. Пізніше сотникував якийсь Михайло. Комишенських козаків у поході водив Михайло Гаврилович Сагайдачний.

У Лубнах увесь період на полковництві вдалося утримуватися Швецю-Омельяновичу. Жовнинська сотня від Чигиринського полку відійшла до Лубенського. В цей час у ній залишався сотником Матвій Степанович Зоценко (1657). Лукомська сотня перейшла сюди від Полтавського полку і її сотником був Дмитро Солонина. У Лохвиці сотниками були Васько Скребець, Савка Геращенко, Андрій Випреск, Ілля Білецький, Іван Партолка, наказним — Іван Лавренко.

Козак Роменської сотні (1649) [823, 393] Кіндрат Войтенко у липні 1655 р. разом з миргородським сотником Кирилом Якимовичем їздив до царя під Смоленськ [620, 39]. Став сотником Роменської сотні. У 1656 р. полковий писар миргородський Іван Васильович називав його «кормильцем моім» [620, 237]. Не пристав до полковника Степана Довгаля, а підтримував наказного гетьмана Івана Безпалого, який дав йому характеристику: «человек добрый, и шатости и измени от него не чают» [707, 110].

Полковник кропивненський Філон Джеджалій, мабуть, весь час коливався у прийнятті рішення, на чий бік стати. Взяв участь у поході прибічників Виговського проти повсталі Полтави, але погодився з Пушкарем захопити й знищити Виговського. Внаслідок невдалої змови Виговський залишився живим, а полковник Пушкар зарубав Джеджалію.

6 червня 1658 р. білгородський воєвода Г.Ромадановський отримав таємну інструкцію: виступити в похід і з'єднатися з Виговським, татар відпустити і замирити з бунтарями. В разі ж Виговський татар не відпустить, то воєводі «за ево Мартина Пушкаря с товарищи стоять» [618, 16]. Якщо Виговський відпустить татар, тоді викликати Пушкаря, Барабаша, Стринжу, Донця, Чернігівця і писаря Сеньку і віддати «за пристава» [618, 19]. Якщо Виговський розгромить повстанців сам, то зупинити військо в Прилуках.

В організації антипушкарівського походу у гетьмана були значні труднощі. Виговський свідчив: «Многие пристают к Пушкареву совету; у полковников, которые теперь при мне, не много людей, другие идти не хотят, и если бы я не пошел, то все бы пристали к Пушкарю».

З відомих старшин у поході брали участь генеральний обозний Носач, суддя Лобода, черкаський полковник Джулай, переяславський наказний полковник Сомко, полковник ніжинський Григорій Гуляницький, чернігівський, прилуцький, іркліівський, канівський, чигиринський, татари на чолі з Карач-мурзою [618, 40].

Джерела засвідчують, що проти гетьмана мали задум виступити полковники миргородський і ніжинський [1378, 30]. Лубни також заперлися від Виговського. Голтва підкорилася Виговському лише під загрозою знищення. Гадяч обороняли полковники Гаврило Рибинський, Василь Богун, Лукаш Климович [966, 340].

Ще у березні 1658 р. в залогу проти Пушкаря посилаються Ніжинський, Прилуцький і Переяславський полки [709, 24]. В активних діях проти полтавців не бачимо Київського полку (полковник Павло Яненко, наказний Василь Дворецький).

Уночі 1 червня 1658 р. пушкарівці організували напад на табір Виговського, під час якого прибічники останнього втратили 10 000, пушкарівці ж — 8000 і самого ватажка Пушкаря. Зійшов з політичної арени старий полковник іркліівський Філон Джеджалій, який в останню мить невдало організовував захоплення гетьмана пушкарівцями: «Пушкаренко агітував між козаками, особливо

у полковника Джеджалія» [966, 236]. Внаслідок цих подій Кропивненський полк було знищено.

Після поразки повстанців Виговський призначив полковником у Полтаву Філона Гаркушу, яким мав тут якісь родинні коріння, але він пробув на цьому уряді лише п'ять місяців (1658.06. — 11.) і у листопаді 1658 р. полчани обрали сина Мартина Пушкаря Кирика. У червні 1659 р. він відрядив священика Єпіфанія до чигиринського полковника Каплонського. Того схопили, а Кирик Пушкаренко здійснив спробу втечі, але був заарештований (липень — вересень 1659 р.). Внаслідок цих подій полковником обрали старовинного козака 1-ї Полтавської сотні Федора Жученка [1340, 457–464].

Виговський наприкінці червня 1658 р. за погром Гадяча заарештував, а потім знищив переяславського полковника Івана Сулиму [966, 240]. Наступному переяславському полковнику Колюбаці через кілька місяців відсікли голову. Переяславчани на чолі з Сомком (щоправда, сам Сомко від гетьманського гніву вимушений був втікати на Дон) все ж у поході на Полтаву брали участь, а корсунців — не було однозначно. Як наслідок цього, корсунського полковника Тимофія Оникієнка за те, що «он с полком своим с ним не ходил» [618, 39] розстріляли. Враховуючи те, що він доводився двоюрідним братом Василю та Івану Золотаренкам [1070, 67], Виговський завдав удару прибічникам Ю.Хмельницького Золотаренкам. Раніше Тиміш Оникієнко був сотником Ніжинського полку, наказним полковником як в ньому, так і в Стародубському полку, ще за життя Хмельницького став полковником у Корсуні (1656) [1400, 98]. Після страти Оникієнка Виговський направив у Корсунський полк Креховецького, який став тамтешнім полковником.

Водночас з репресіями проти полковників, було розстріляно 12 сотників різних полків «за то что они писмами ссилались с Пушкарем». Уманський полковник Безпалій, паволоцький Михайло Суличич, генеральний осавул Ковалевський від гетьманського гніву повтікали.

Паволоцький полковник [1073, 27] Михайло Суличич ще 18 травня 1657 р. написав листа київському воєводі Андрію Бутурліну і наказному київському полковнику Павлу Яненку листа про антиросійські дії Виговського [707, 115]. Він не пішов у похід проти повстанців Пушкаря і після перемоги Виговського вимушений був втекти з полку [707, 315]. Але той факт, що в жовтні

1660 р. він був послом від Юрія Хмельницького до Москви [618, 1], засвідчує його орієнтацію на молодого Хмельницького.

Осаул генеральний Іван Ковалевський (? — 1610 — ран. 1665), за його словами, «для того уряд оставил», що «гетман розними жестокими муками умучил и смерти предал» багатьох старшин (вересень 1658 р.) [707, 156].

Слушною видається думка стосовно Виговського, «що не варто зображувати його ледь не жертвою дворушництва з боку оточуючих пропольски настроєних сподвижників І.Груші, П.Тетері, Ю.Немирича, Г.Гуляницького, бо гетьман сам був великим майстром політичної гри і вже з початку 1658 р.» [1385, 188]. Не варто забувати, що поворот гетьмана від московської орієнтації привів у лави його прибічників усі українські антимосковські елементи. Так, маємо звістку, що Ярема Петрановський приїхав із Брацлавського полку служити до Виговського лише після того, як останній відійшов від московської орієнтації [619, 13].

Наступний виток знищення старшинського корпусу пов'язаний з виступом Безпалого, який утік з Умані на Січ, а потім побував на аудієнції у царя і очолив залишки розгромлених пушкарівців. Він виступив як один із провідників спільноти городових і запорозьких козаків, заявляючи: «Між нами, військом кошовим і городовим, такої міжусобної брані не бувало, тільки брат за брата, а товариш за товариша вірно й любовно усі єсьмо вкупі жили» [1480, 207]. Джерела свідчать про Безпалого «тот де уманский полковник, от него ... отложась, ездил к государю к Москве, и государь де с ним с Москвы послал на него, писаря, ратных людей, и тот уманский полковник, пришёл с Москвы, взял черкасских три города, которые отложились с ним, писарем от великого государя и многих де черкас в тех городах порубили» [619, 101]. У лютому 1659 р. Безпалий вже був у Ромнах.

Нащадки Івана Безпалого наприкінці XVIII ст. внесли до родовідної книги Новгород-Сіверського намісництва розпис свого роду, за яким Іван мав сина Дем'яна, цей, в свою чергу, — сина Прокопа. 70-річний Іван Прокопович (1787), одружений з міщанкою Килиною NN проживав у Кролевці. Чина не мав і за віком уже не служив [607, 208].

Наприкінці квітня 1659 р. перед Безпалим, який іменувався гетьманом до царського указу, до козацької ради, капітулювало Красне. Влітку під його керівництвом було 3360 козаків [709, 398]. Посланий проти них у грудні 1658 р. козацький корпус (Канівсь-

кий, Черкаський, Чигиринський, Корсунський) під керівництвом переяславського полковника Цищюри, наказного гетьмана Скоробагатого, генерального писаря Груші в бою з російськими військами князя Ромадановського під Лохвицею поніс значні втрати.

На допомогу Виговському прийшли польські та німецькі війська (разом 5–6 тисяч чоловік) [1391, 95; 714, 267]. 16 січня 1659 р. Виговський написав листа королю, дякуючи за підтримку і просив додаткової допомоги [811, 307]. Відправили нове посольство у складі Ю.Немирича, Г.Лісницького, С.Мазепи. Тим часом бойові дії тривали. У лютому 1659 р. Лохвицю тричі безрезультатно штурмували козаки наказного гетьмана Скоробагатого. На Великдень князь Пожарський розгромив Прилуцький полк, козаків розігнав, а полковник П.Дорошенко втік. Князь Г.Ромодановський від імені царя надав уряд полковника прилуцького Якову Воронченку [996, 57].

У боротьбі проти пушкарівців і московитів відзначився рід Гуляницьких. Наступ на Гадяч і Лубни очолював найбільш відомий його представник — Григорій [910, 102]. Ніжинський, Прилуцький і Чернігівський полки під його керівництвом зосередились у Варві. Там проти них вели бойові дії полки князя Г.Ромодановського. На допомогу козакам Виговський направив корпус наказного гетьмана Івана Скоробагатого (підрозділи Переяславського полку, волохів і сербів), яким вдалося локалізувати конфлікт. Гуляницький з Чернігівським і Кальницьким полками перейшов до Конотопа і став героєм Конотопської битви.

Генеалогія цього роду дуже складна і досі ґрунтовно не досліджена. Вважається, що родовою маєтністю було село Гуляники на Волині, де цей боярський рід, вперше згаданий у 1516 р., дав багато гілок, чисельність яких, дійсно, вражаюча. Розширюючи свої володіння за рахунок колонізації на схід, з Волині вони прямували на Поділля, а пізніше на Київщину і Чернігівщину. Можливо, що це рід Дубин-Гуляницьких. Особливою їх увагою користувався Корсунь.

У козацькому реєстрі 1649 р. бачимо аж 20 Гуляницьких, більшість з яких у Корсунському полку. Найвідомішим серед них став полковник корсунський, потім ніжинський Григорій Гуляницький. Встановленню генеалогії Гуляницьких дослідникам допомагає поминальний ряд роду Григорія, внесений ним, очевидно, до одного з монастирських синодиків, в якому поминались Іван, Герасим, Анатолій, Кирило, Ганна, Діонісій, Захарій, Сава, Мартин,

Федір, Климент, Данило, Іоан, Марія, Катерина, Євдокія, Іоан, Іоан, Марко, Гафія, Яким, Мартин, Симеон, Гафія, Віра, Ірина, Євдокія, Яків, Феофілакт, Ганна, Василій, Іван, Ничипір, Гафія, Гафія, Ірина, Марія, Василь, Марія, Іоан, Димитрій, Гафія, Настасія, Настасія, Євдокія, Давид, Тетяна, Марія, Ганна, Тетяна, Данило, Сава [1033, 46]. З синодика бачимо, що основоположником цієї гілки був Іван Гуляницький. У реєстрі 1649 р. зафіксовані у Корсунському полку Мартин, Клим, Данило, Іван, Васько, Іван (в полковому товаристві), Іван, які згадані у синодику, і Квітка (у керівництві корсунської сотні Гаркуші), Конон, Яцько (Яків) (у керівництві корсунської сотні Гаркуші), Хома (в полковому товаристві), яких немає там. У Корсуні в той час було два Григорія: наш герой у полку займав шосте місце, тобто був серед полкової старшини, заслужених козаків; другий Григорій був рядовим козаком однієї з Корсунських сотень.

Григорій був одружений з Ганною Шептицькою. Подружжя мало синів Андрія та Антонія, доньок, що вийшли заміж за Грабковського та Блажовського. Одну з них зустрічаємо у Києво-Печерському монастирі у 1667 р. разом з черницею Настасією (Ганною Золотаренко) Хмельницькою. Крім того, Максимович вважав полковника Івана Гуляницького братом Григорію [1169, 688], але це твердження ще вимагає додаткової перевірки.

Стосовно походження Гуляницьких дещо додає факт надання під час nobilitації Григорія у ленне володіння Носівки і Кисилівки. У поєднанні з свідченнями про те, що Іван Гуляницький був дідовим старостою носівським, можемо стверджувати, що ця гілка Гуляницьких мала пряме відношення до Носівки і Корсуня. У зв'язку з цим стають зрозумілішими і причини призначення Гуляницьких на ніжинське полковництво. Григорій Гуляницький відтіснив Золотаренків на Ніжинщині.

На Правобережжі ще у 1689 р. в Корсуні бачимо козака Кліма Денисенка Гуляницького, який надав місцевій Пречистенській Богородичній церкві львівську Євангелію 1644 р. Нащадки когось з Гуляницьких переходять на Лівобережжя, у XVIII ст. зустрічаємо їх серед козацько-старшинських, у XIX ст. — серед священицьких родин Полтавщини.

Головним плацдармом Виговських стали території їхньої батьківщини Овруччини і українсько-білоруське порубіжжя. Данило Виговський став полковником бихівським, Костянтин — пінським і турівським, Василь — овруцьким.

На його боці була шляхта Овруцького повіту (ще у 1651 р. повітову корогву очолював місцевий староста полковник Владислав Немирич (ротмістр Криштоф Третяк, поручик Ян Стецький, хорунжий Самуель Стецький). У корогві Юрія Немирича служили поручик Модлишевський, хорунжий Красовський, шляхтичі Стецький, Липлявський, Пузиревич, Крентовський, Домбровський, Коркошка, Тушовський [804, № 19, 14]. Ротмістром гетьманської надвірної корогви Виговського став Іван Тарнавський. Були розгорнуті сотні у Житомирі, Коростишеві.

Згадаємо, що «пинська шляхта, приймаючи 1657 р. протекторат Хмельницького, цим самим маніфестує свою єдність із усією Україною» [1160, 347]. Близький соратник Виговського шляхтич гербц «Абданк» [811, 192, 351, 437] Іван Груша (? — 1630–1666 — ?) належав до покозаченої шляхти українсько-білоруського порубіжжя (можливо, що з Пінсько-Турівського полку [1070, 164]). Він підтримував зв'язки зі своїм рідним регіоном, який був базовим для гетьмана і всього шляхетсько-козацького угруповання.

Ще у квітні 1659 р. Виговський був впевнений у вірності білоцерківського, уманського і паволоцького полковників, про що сповіщав короля [1337, 109]. Польський же резидент при гетьмані доповідав про їх зносини з лівобережним козацтвом задля переходу на бік царя [1337, 109].

Уже у травні активну діяльність на Правобережжі розгорнув Ю.Хмельницький, який став із загоном 300 козаків поблизу Чигирини у Борках [714, 386]. Розсилав листи із закликом не йти до Виговського, направив на Січ свого посланця І.Брюховецького. На раді в травні, яка відбулася в Чигирині, полковники уманський М.Ханенко і білоцерківський І.Кравченко відмовлялися продовжувати бойові дії проти московитів [1337, 109]. Тоді ж до Варшави була направлена козацька делегація на сейм стосовно ратифікації Гадяцької угоди, її очолив генеральний обозний Носач. 10–30 травня делегація була на сеймі, а потім повернулася в Україну. В червні на сеймі послом був генеральний писар Іван Груша [707, 214]. Після 20 червня відбулася присяга королю на основі Гадяцької угоди.

Ніжинський полковник В.Золотаренко з Борзни напав на підрозділи П.Скуратова. У відповідь князь Трубецької направив проти золотаренківців російські полки, які підтримувалися безпалівськими полковниками І.Силкою, І.Донцем (колишній сотник Книшівської сотні від Гадяча [832, 432]). Вони розгромили сотні Ніжинського полку і захопили Борзну.

Обидві сторони несли втрати старшинського корпусу. У битві під Голтвою діяли загони Карач-бея і, як похвалявся І.Виговський коронному обозному А.Потоцькому: «Мало хто видостався звідти і вся Москва лягла на полі битви, а старші взяті до неволі, між ними є і Силка, керівник оборони Зіньківа, який був схоплений і приведений до мене, а тепер досі залишається прикутим до гармати» [787, 83]. З іншого боку, в червні в одному з боїв під Ніжином у московський полон потрапив писар наказного гетьмана, генерального осавула [1276, 51] Івана Скоробагатого Захар Шийкевич [707, 278].

Виговський же продовжував персональні суперечки з окремими впливовими старшинами. Відбулася зміна полковника київського (у квітні — червні 1659 р. Якимовича було замінено на Василя Бутрима). Навесні 1659 р. на чигиринській раді стався конфлікт з білоцерківським та уманським полковниками. Іван Кравченко і Михайло Ханенко заявили, що «они болши того кровопролития не учнут» [1276, 51]. Гетьман же, у відповідь, «за то на них кричал і велел их посажать на пушки і велел было их порубить. І чернь де тех полковников рубить не дали» [1276, 51]. Виговський зробив спробу примиритися з частиною переяславської старшини. 8 квітня 1659 р. Сомко був nobilitований і йому наданий герб — «рука, оголений меч тримаюча, і на верху шлем», він став наказним полковником переяславським. Проте Сомко залишився у таборі ворогів гетьмана.

Продовжуючи бойові дії, у липні Виговський підійшов до Ромен і йому здався сотник К.Войтенко з сотнянами. Роменчани видали московських «ратних людей». Добровільно здався також Костянтинів, виговці оволоділи Лохвицею, взяли в облогу Гадяч.

У серпні 1659 р. чигиринський козак Іван Довгаль сповіщає про травневу старшинську раду в Чигирині: «Приговорили, чтоб им с великим Государемъ помирятца на время, для того чтоб великий Государь велел им выдать Гетмана Івана Безпалого да полковника Павла Ефремова» [1276, 62]. У Гадячі Павло Апостол мав 4500 козаків і 900 міщан. Виговський привів туди 6000 козаків (Переяславський полк під проводом Т.Цицюри, Миргородський на чолі з Г.Лісницьким, Прилуцький на чолі з П.Дорошенком), 10 корогв польських найманців [714, 295–296, 297]. 12 серпня Виговський зняв облогу Гадяча і повернувся до Чигирина, «це означало, що втрачено владу над Лівобережжям» [1374, 238–239].

Ю.Хмельницький зі своїми прибічниками наприкінці серпня зупинився під Васильковом. Там до нього приєдналися Уманський полк, січовики на чолі з Сірком. Виговський тим часом вислав із Чигирина полковника Тимоша проти І.Сірка, якого той розгромив і повернувся до Запоріжжя. Ю.Хмельницький розташувався табором під Германівкою. До нього збиралися козаки. Зять Хмельницьких Данило Виговський полишив брата, волоський загін залишив гетьмана і перейшов до Хмельницького.

Уже 30 серпня 1659 р. воєвода Шереметев мав інформацію, що полковники переяславський, ніжинський, чернігівський, київський, лубенський виступили проти Виговського. 3 вересня ніжинський полковник В.Золотаренко і ніжинський протопоп послали листи до російських воєвод, а 13 вересня склали присягу Трубецькому. Вже наступного дня переяславський полковник Цицюра направив листа Ю.Хмельницькому «я с своим полком, але и иные полки, которые все на сем боку Днепра до мене пристали». До нього прибув із Чигирина Павло Кременчуцький, який дійстав від Трубецького призначення на полковництво чигиринське. 16 вересня Трубецької прийняв посланців Прилуцького полку.

Іван Богун відмовився підписати Гадяцьку угоду, разом з Іваном Сірком організував повстання проти Виговського. Не підтримав угоди і Остап Гоголь. Антивиговці «постановили всіх фаворитів королівських, почавши від самого пана гетьмана, впень вистинати з жонами і дочками, на що присягли страшною клятвою у великій таємниці» [1194, 90]. Юнак Юрій Хмельницький став тим знаменом, навколо якого згуртувалися і Сірко, і Богун. Іван Груша свідчив, що «з його власного полку 12 хоругв було повністю знищено» [1194, 90].

Постійна зміна керівництва, яка відбувалася у Переяславському полку (за два роки змінилося чотири полковники, щонайменше два з яких були страчені) підготувала сприятливий ґрунт для антигетьманських настроїв, чим і скористався переяславський полковник Цецюра. Він звинуватив Виговського у «испущошеньи земли ... от орды и от ляхов» і підняв антигетьманське повстання, «кілька сот піхоти пана Виговського, котра там знаходилась, вистинав, усіх тих, хто належав до партії Й.К.В.», «оковав, держит у себя в Переясловле...» генерального суддю Федора Лободу, послав до Шереметева майора Яна Замуру, який очолював польських драгун, перебитий у місті. У вересні цього року Цицюра захопив бунчужного

гетьмана Виговського Митка Мигая і прислав його з бунчуком до київського воєводи.

Головною серед спільних інтересів правобережної (корінних і частково шляхетсько-козацьких полків) старшини з лівобережної (корінного Переяславського полку, полків північно-східної групи та полків запорозької орієнтації) старшиною, запорожців, що бажали скинення з гетьманства Виговського, була потреба у вигнанні іноземного контингенту з Правобережжя, а це вимагало зміни правління на користь Ю.Хмельницького. Безкровно чи з «малою кров'ю» це можливо було здійснити лише через проведення козацької ради. Скинення Виговського вирішило б ті проблеми, які він породив між Гетьманщиною і Запоріжжям, між полками різних груп.

Найактивнішими противниками вводу в Україну чужоземців була старшина західних полків, і Виговський втратив підтримку в їх лавах, навіть частини представників шляхетсько-козацького угруповання. Рід Зеленських з Брацлавського полку, Остап Гоголь, Іван Федорович Яцківський-Куницький, рід Урошевичів з Кальницького полку, Михайло Ханенко з Уманського, Кравченки з Білоцерківського активно підтримали приведення до влади Юрія Хмельницького.

Серед полчан корсунських гуртувалися невдоволені родичі, свояки і прибічники Золотаренків (особливо після втрати Виговським Тимофія Оникієнка). Проти Виговських радикально був налаштований прибічник Золотаренків Яків Петрович Улізько, який після скинення гетьмана, очоливши полк, 26 жовтня 1659 р. у Лисянці заарештував гетьманського брата Данила Виговського і передав його московському воєводі [1341, 155]. Київський полк Павла Яненка і наказного полковника Івана Дворецького до активних дій проти повстанців не притягувався, але саме місцезнаходження його полкової резиденції в Києві поруч з воєводою Шереметьєвим засвідчують досить чітку позицію. Спроба знищити полковника паволоцького Михайла Суличича безсумнівно мала посилити опозиційні антивиговські настрої у цьому полку.

Золотаренко формував навколо себе керівне ядро лівобережної козацької старшини: його Ніжинський полк, Чернігівський Силича і Прилуцький Терещенка. На чолі цих трьох полків Золотаренко пішов з московськими військами до Києва, як вважає Т.Яковлева: «Шурин Б.Хмельницького, очевидно, віддав перевагу Юрієві Хмельницькому, а не Цюцюрі» [1485, 334].

Проти Виговського виступили полки Переяславський (Т.Цецюра), Ніжинський (В.Золотаренко), Чернігівський, частина Корсунського, Січ, Іван Богун. Гетьманом проголошено Юрія Хмельницького. Виговський під особистою охороною вимушений був відійти до Бара і отримати від короля універсал на київське воеводство.

Вважаємо, що в цей час склався союз правобережної старшини і старшини городової, близької до Запоріжжя, яких репрезентували серед генеральної старшини Іван Безпалій і Семен Голуховський. Значна частина уманських козаків ще в травні пішла на Запоріжжя. 9 вересня Шереметьєв сповіщав, що «Умонский полковник и Серик из Запорог...идут к Юрье Хмельницкому». Запоріжжя домоглося знищення свого головного ворога — Виговського. В зв'язку з цим необхідно звернути увагу на приниження ролі Січі у процесі цієї боротьби.

Недостатніми нам здаються аргументи про верховенство в антивиговському виступі Івана Богуна [1374, 239]. Безсумнівно, останній брав активну участь у скиненні Виговського, очолюючи самостійників, проте його першість в цьому процесі не простежується. Хроніка подій свідчить швидше на користь того, що на чолі партії Юрія Хмельницького стояли колишній прилуцький полковник Петро Дорошенко (одним із аргументів причин його антивиговських настроїв є твердження І.Виговського про знесення доценту Прилуцького полку) [1374, 239] і колишній генеральний осавул Іван Ковалевський, які були родичами молодого Хмельниченка. Саме «клан Хмельницьких» став на чолі боротьби проти гетьмана, його ж активно підтримали самостійники, січовики та полки, що на них орієнтувалися, ображені старшини різних полків, яких усіх разом стимулювала до виступу іноземна присутність, спричинена Виговським.

20 вересня відбулася старшинська козацька рада під Германівкою. «Ивашка де Виговской к ним на раду приезжал и козакам де показал и чол Полского короля лист, что...они б де казаки были под королевскою рукою», «казаки де его Ивашка Виговского хотели убить, и он де у них утек в Ляцкие табари» до А.Потоцького під Рутки, а потім з ним пішов під Фастів.

Рада делегувала до нього полковників канівського І.Лизогуба і миргородського Г.Лісницького. Внаслідок переговорів Виговський прийняв рішення про зречення гетьманства за умови, що козацтво залишиться вірним королю і його дружину відпустять з Чигирина.

Козацький же загал на чолі з радикально налаштованим уманським полковником М.Ханенком рушив до польського табору, щоб захопити гетьмана, і зупинилися лише, коли парламентарі привезли бунчук і булаву. На новій раді на Росаві в урочищі Маслів Став, де стояли Чигиринський, Уманський і Черкаський полки, «учинили гетманом Юр'я Хмельницького, и знамя и булаву и печать и всякие дела Войсковие у Виговского взяли и отдали Юрью». Але на раді були відсутні Переяславський, Ніжинський, Чернігівський і Лубенський полки. Внаслідок «Ондрея де Потоцкого и с ним Ляхов и Сербов и Волохов и Мутьян из государевих Черкасских городов из-под Хвастова выслали в Польшу», а «Ивашко Виговский поехал в Чигирин, и взяв жену, пойдет в Польшу же; только де Черкаси ево стерегут, чтоб он у них не ушел». У полоні Юрія Хмельницького залишилися дружини Виговського і Груші, екс-гетьман же тримав під арештом батька осавула Ковалевського і ще кількох значних козаків.

Виговський так підсумував свою роль у козацькому світі: «Так как казаки, по воле Божией и по моим отважным стараниям для короля и отечества, значительно ослаблены в силах, и пылают ветеніанской ненавистью, питаемою более 10 лет к шляхте, ровно как и ко мне, который уничтожал кровавые войны между короною и ими» і додав «Я ни письменно не сношусь с этими мужиками, и к себе не примаю их, возненавидев их за благодарность за мои старания о благе их» [775, 141, 142]. Виговський поїхав у свою маєтність до Любомля в супроводі трьох корогв (100 вояків). У Барі ж у нього залишалося 200 прибічників. Ярема Петрановський вважав, що у колишнього гетьмана «ратные люди наемные и те не бойцы с 300 человек».

Джерела згадують 198 старшинських родів (215 старшин) часів Івана Виговського. Крім Виговських, на значних урядах перебували четверо Зарудних, три Чекановських, по два представники родин Вовків, Войтенків, Гуляницьких, Золотаренків, Ковалевських, Тараненків, Черкасів. По два Івановичі і Михайловичі слід віднести не як прізвища, а — по батькові. З 215 родин маємо прізвища 155 (72%). З них 80 зберегли своє становище порівняно з попереднім періодом (51,6%). Серед них були досить відомі родини в козацькому середовищі, а саме: Богуни, Бути, Вовки, Ворони, Войтенки, Гоголі, Гуляницькі, Дворецькі, Дулі, Забіли, Зарудні, Зеленські, Косинські, Коханенки, Креховецькі, Кривоноси, Лисянські, Лісницькі, Лісовці, Лютаренки, Лободи, Носачі, Панкевичі, Половці,

Пушкарі, Радченки, Романенки, Савичі, Силичі, Стародуби, Солонини, Сулими, Суличичі, Тетері, Ханенки, Цицюри, Черкаси, Шумейки, Яненки, Яхимовичі. Як бачимо, це переважно представники полковничих родин, родин генеральної старшини та попередніх гетьманів. Зберегли уряди і родичі померлого гетьмана Хмельницького (Золотаренки, Нечаї, Безштаньки, Дорошенки, Ковалевські).

Серед тих родин, представників яких не зафіксували джерела в період вересня 1657 — вересня 1659 рр., були родини-фундатори козацької держави Абрамовичі (родичі Золотаренків), Байбузи, Бережецькі (родичі Хмельницьких), Вишняки, Волевачі, Ганджі, Гирі, Гладкі миргородські, Глухи, Гродзенки, Деркачі, Джеджалії, Донці, Дубини, Жураковські, Іскри, Капусти, Клиші, Колоси, Коробки, Корсунці, Кривошапки, Кричевські, Кулаги, Маковецькі, Мовчани (родичі Хмельницьких), Мозирі, Москаленки, Мухи, Небаби, Окші, Онацькі, Пешти, Подобайли, Полежаї, Положні, Потребичі, Предмировські, Проскурненки (родичі Хмельницьких), Улізьки, Стороженки (родичі Хмельницьких), Хмелецькі, Холоди, Чарноти, Шангиреї, Шохови, Хмельницькі, Трипольські, Томиленки. На бік ворога перейшли Криси, Мурашки, Поклонські. Всього 65 значних родин попереднього періоду не знаходимо серед старшини, що становить більше 11% відомих старшин, які діяли під керівництвом Богдана Хмельницького.

Із зафіксованих за Виговського старшинських родин нові становили 48,4% (75 родини). Наявні джерела не дають можливості встановити, який уряд посідав Антін Жданович, що був близькою людиною до гетьмана і постійно знаходився в його штабі. Відсутність інформації про Стародубщину ускладнює аналіз старшини цього регіону, але з впевненістю можна сказати, що Рославці і Рубці мали утримати уряди сотників у своїх сотнях.

Таким чином, період гетьманування Виговського у кадровому відношенні відзначився відсутністю значної частини родин-фундаторів Української козацької держави, досить високою ротацією кадрів, розколом старшинського корпусу і знищенням старшини не на полі бою, а у братовбивчій громадянській війні, якої гетьман не зміг уникнути.

3.2. Старшина за гетьманування Юрія Хмельницького

23–24 вересня 1659 р. гетьманом був обраний Ю.Хмельницький [1362, 239]. Генеральний обозний Тимофій Носач зберіг свій уряд, судьями стали Іван Кравченко та Іван Безпалий [1485, 341], писарем Семен Голуховський, осавулами Іван Ковалевський, Онисим Чоботків. Тиміш Носач, Петро Дорошенко і Григорій Гуляницький возили Виговському «асекурацію» нового гетьмана. На козацькій раді канівський полковник Лизогуб і миргородський Лісницький стояли за вірність ЙКМ, що засвідчує їх антивиговську, але пропольську орієнтацію в той час.

У жовтні неподалік від Терехтемирова в Жержевій долині відбулася старшинська рада. З Дону, де шинкував горілкою, повернувся дядько Ю.Хмельницького Яким Сомко [712, 337]. Він прибув на раду з невеликим загоном, набраним із різних лівобережних полків.

У виборах Юрія на гетьманство брали участь сім правобережних полків, з Лівобережжя — Переяславський Т.Цицюри. Про інші три полки Лівобережжя маємо інформацію, що в кінці вересня 1659 р. ніжинський полковник В.Золотаренко, чернігівський І.Силич, прилуцький Ф.Терещенко закликали в похід на Київ. Князь Трубецької направив туди підрозділи Г.Козловського, П.Долгорукого і вищеназвані три козацьких полки.

Наприкінці 1659 р. найбільший вплив на Ю.Хмельницького мав генеральний осавул Іван Ковалевський. Він разом з Захаром Шийкевичем умовляли, щоб гетьман не приймав Переяславських статей. Про подальшу долю Ковалевського знаємо лише те, що влітку 1660 р. він хворів і лікувався у Печерському монастирі, де, мабуть, і помер.

Активно підтримували молодого Хмельницького Бережецькі (за Виговського вони втратили впливові уряди). Крім двоюрідного брата Прокопа козацьким полковником згадується Федір Бережецький (мабуть, наказний чигиринський). З Іркліївщини до Переяслава перейшов і став полковим писарем переяславським Михайло Бережецький. Поруч завжди був «наш писар» шляхтич Василь Глосинський [1298, 390; 775, 113].

Генеральними старшинами були Тимофій Носач (обозний), судьями — Іван Кравченко (Правденко), Іван Безпалий, Григорій Лісницький, Михайло Радкевич, Тимофій Гуляницький. Писар

полковий миргородський Семен Голуховський став генеральним писарем, підписав переяславську угоду 1659 р., на корсунській раді 1660 р. склав повноваження генерального писаря на користь Павла Тетері [812, 45]. У 1661 р. «Тетеря зрадив, залишив писарство, поїхав до Польщі, а Семен як і раніше присланий на писарство з Запорога» [618, 85]. «...обо всех делах... писав в Переяслав к гетьману к Якиму Самку и в Киев. И проведав де то Юрась, за то ево Семена хотел расстрелять». Голуховського змінив Василь Глосинський.

У той час відомі три генеральні осавули, а саме: Іван Ковалевський, Онисим Чоботків, Василь Дем'янів.

На боці Юрія Хмельницького активно стояли в полках Михайло, Павло, Семен, Олександр Зеленські (Брацлавський), Петро Дорошенко (Чигиринський), Михайло Ханенко (Уманський), Іван Кравченко (Бовдинович) (Білоцерківський), Сидір Карпенко (Переяславський), Остап Гоголь (Кальницький), Іван Хмельницький, Василь і Андрій Глосинські, Остафій Гвовський, Іван Федорович Яцківський-Куницький (Кальницький), Остафій Новаковський, Хома і Яків Войцеховичі (Чернігівський полк, Седнів), Михайло Каленкович, Михайло Попадайло, Самуїл Пукержицький, Максим Сильницький (Паволоцький), Іван Лабушний (Цибулівська сотня Уманського полку), Степан Холминський, Ярема Урошевич з синами (Кальницький), Степан Подуцький, Севериненко-Косця, Захар і Христофор Петровичі (Канівський), сотник Василь Лихий. Як бачимо, Юрія Хмельницького найбільш активно підтримали західні полки, в першу чергу, Кальницький, Брацлавський, Уманський і Білоцерківський.

Московський вектор зовнішньополітичної діяльності знаходився під контролем А.Одинця, В.Дворецького, О.Фецкевича, П.Апостола, М.Булиги, П.Дорошенка [726, 48–49], М.Суличича, Н.Кононовича, Г.Дорошенка [996, 42].

У Чигирині Герасима (Еразма) Каплуновського на короткий проміжок часу змінив колишній козак Кременчуцької сотні за Богдана Хмельницького Кирило Андрійович Канівець, який очолював кінний запорозький полк у Виговського [823, 51; 709, 273]. Пізніше полковником став Павло Кременчуцький (1659–1660). Каплуновського бачимо ж на уряді сотника торговицького, коли йому 28 липня 1661 р. дістався королівський привілей на м. Торговицю і с. Нерубайку, м. Мазуров у Вінницькому старостві. Почергово передавали один одному полковий пірнач Петро Дорошенко

Степану Опарі, той Прокопу Бережецькому, Івану Богуну, Семелу Тихому. Потім полк знову очолив Петро Дорошенко.

Близькою людиною до родини Хмельницьких був Семен Тихий (? — 1629–1675 — ?). Спочатку він був деякий час у Богдана Хмельницького «гетьманським писарем» (1649–1650.12. — ?) [735, Т.П., 280], в реєстрі 1649 р. зазначений як Семен Хмельницького [823, 30]. Мабуть, був пізніше і полковим писарем чигиринським. Змінив на полковництві Івана Богуна, який став наказним гетьманом. У серпні 1662 р. «Кременчук де здався изменником заднепровским черкасам по наговору и за приводом Кременчуцкого наказного полковника Савки Каневца да сотника Ильяша Ведмиченка да Спаского попа да Сеньки Листопаденка да Мишки Квачка. И вошло де в Кременчук с чигиринским полковником с Семеном Тихим да дьяком Черкасским з две тысячи человек» [618, 56].

На чолі сотень Чигиринського стояли: Голтв'янської — Матвій Кваша, Медведівської — Степан Опара, Суботівської — Михайло Капушта. Званий в цей час сотником омельницьким Чигиринського (Кременчуцького) полку Гунька, можливо, — це зафіксований у реєстрі 1649 р. Андрій Гунченко [823, 55].

Сім чигиринських полковників представляли сім старшинських родин. З них повернули собі вплив Бережецькі, раніше полковниками не в цьому полку Богун, Дорошенко, Канівець. Новими родинами, які піднялися за Юрія Хмельницького, були дві — Кременчуцькі та Опари. Обидві ці родини були з сотницького середовища Чигиринського полку і, мабуть, відзначилися активним несприйняттям політики попереднього гетьмана. Двічі полковником у полку був гетьманський родич Петро Дорошенко. З сотників того часу відомі п'ятеро. Михайло Капушта був продовжувачем роду і традицій відомого в часи Богдана Хмельницького Лавріна Капусти. Чотири інших сотники — це козаки своїх сотень, які розпочинали Національно-визвольну війну і з часом очолили свої сотні.

Усього в полку за період гетьманування Юрія Хмельницького відомо 11 старшин з 11 родин, щонайменше двоє з них були молодому гетьману ріднею. Згідно з періодом гетьманування Виговського все це нові люди на старшинських урядах, родини ж Дорошенків, Бережецьких і Капуст відродили свій вплив у полку, яким вони користувалися за старого Хмельницького.

На корсунському полковництві Креховецького змінив активний прибічник Юрія Хмельницького Яків Улізько. 26 жовтня 1659 р. у Лисянці він заарештував брата гетьмана Данила Виговського

і передав його московському воєводі [1341, 155]. В нагороду наприкінці 1659 р. отримав гетьманський універсал на млин, куплений у шляхтича Олександра Шивника, у м. Синиця на р. Росі на три застави [1042, 61–62]. Пізніше разом з Хмельницьким восени 1660 р. перейшов на польський бік [813, 71]. За підтримки Улізька Юрась 9 грудня 1660 р. в Корсуні на раді був обраний знову гетьманом. Ціково, що Юрій Хмельницький був позбавлений гетьманства в 1663 р. в тому ж місті Корсуні і пішов ченцем місцевого ірдинського монастиря, ставши згодом його архимандритом (1663) [1229, 246].

На короткий час Улізька змінив на полковництві Григорій Гуляницький, а потім полк очолив представник родини Золотаренків — Степан Оникійович, запеклий ворог Виговських.

З усуненням Івана Креховецького повністю змінилася полкова старшина Корсунського полку. Наказним полковником був Самійло Сухопара, який розпочав Визвольну війну у Демковій сотні. Суддею полковим був Герман Павлович, осавулом — Матвій Гриценко (з сотні Городиської, в якій крім нього козакували Лука і Федір Гриценко), полковими писарями відомі Василь Гнатів і Роман Сенявський.

У сотні Вергуненковій сотникував Іван Половченко [1177, 179] (з полкового товариства). Склалася династія сотників корсунських Лаврін Тиرونенко (з сотні Гаркушиної), Мелешко Тиرونенко [1177, 179] (з полкового товариства) і лише згодом вони передали сотню Миську Солов'ю. У Лисянці сотню продовжував тримати Дем'ян Якимович Лисянський.

Отаманом городовим корсунським був Прокіп Черетченко, родичі якого Іван Черетко з Куришкової сотні і Ярош Черетко з сотні Івахнюка — в перших шеренгах повстанців. Якимсь старшиною був колишній козак сотні Гаркушиної Павло Туча [1233, 115; 823, 133].

У Каневі покозачений шляхтич гербу «Погоня польська» зміненого [1162, 95] Іван Лизогуб зберіг за собою уряд полковника, і лише в наступному році на його місце став Степан Трушенко [679, 1]. 8 липня 1662 р. полковником знову був обраний Лизогуб, проте на дуже короткий строк. Восени полк уже очолював Іван Дмитренко. Якимсь чином у московський полон потрапив колишній полковник канівський Андрій Бутенко і на початку вересня 1662 р. наказний гетьман Сомко «бив чолом» про його звільнення. Лизогуб же разом з сотником суботівським Чигиринського полку Михайлом Капустою потрапив в полон до Сомка [618, 37], перейшов

на його бік і наприкінці 1662 р. був розстріляний за наказом Юрія Хмельницького. Це сталося так: Князь Ромадановський порадив полковнику Івану Лизогубу поїхати з представниками канівчан, корсунців і черкащан до Хмельницького в Чигирин умовити його перейти на бік царя. Останій же Лизогуба «велел немилостиво розстреляти». Після знищення Лизогуба полковником канівським став Данило (1662.09.), який тримався промосковської, але анти-сомківської орієнтації і підтримував Брюховецького. Можливо, це був Данило Ярмолаєнко, призначений після скинення Сомка і переяславського полковника Щуровського полковником у Переяслав. Підтвердженням цього є той факт, що Данко Ярмоленко у реєстрі 1649 р. зафіксований як козак Леплявської сотні Канівського полку, яка була лівобережною сотнею цього полку, а потім взагалі перейшла до складу полку Переяславського [823, 113].

Осавулом полковим у той час був Юхим Панченко. З цієї родини відомі Юсько, який козакував у Михайлівській сотні у 1649 р., Семен Панченко — у сотні Канівській Стародуба. Серед старшин полку зафіксований Юхим Раценко — сотник бубнівський Канівського полку (1649) і осавул полковий канівський (1662). Юхим Панченко — це, вірогідно, одна особа з Юхимом Паньковичем Раценком. У його сотні козакували брати Демко і Федір Панченки. Останній у 1664 р. був полковником канівським від Брюховецького. У кінці червня цього року його включили до складу делегації до царя.

З писарів полкових канівських відомі Остап Гнатович, Михайло Коп'якович, Євстафій Полоницький (можливо, одна особа з Остапом Гнатовичем). Полковим сотником був колишній козак Андрієвої сотні Стефан Трушенко.

Загалом в цей період відомі чотири полковники канівські, з яких Лизогуб отримав пірнач вдруге, три інші полковники та їх родини такий злет мали вперше. Крім полковників джерела згадують одного сотника, двох полкових старшини, всього 6 старшин, при чому один з полковників відомий лише за ім'ям. З шести родин лише Лизогуби займали значний уряд в полку в попередній період.

У Черкасах Джулай втратив пірнач і весь період гетьманування Юрія Хмельницького нам не вдалося знайти про нього згадок, лише з приходом до влади Тетері він знову очолив полк. Він уступив уряд Андрію Одинцю, осавулу полковому з Чигиринського полку. Пізніше деякий час полк очолювали покозачений шляхтич

гербу «Дрия» [1162, 31] Михайло Гамалія і Денис Мурашка. Писарем став Андрій Суличич. У Мошнах сотником був Левко Стельмах, Золотоноші — Мурав'єнко Онисим, Піщаній — Товстевич Онисько, а наказним полковником від Сомка в січні 1661 р. тут знаходився Кость Федоренко.

Призначених від Сомка Михайла Гамалію і Кравченка «старшими в город Черкасы для оберегания места и людей...Хмельницький велел изымать...а изымав, в Чигирин велел их привести, там они разстреляны без милосердия».

Протягом осені 1659–1662 рр. у Черкаському полку відомі три полковники, полковий писар і три сотники. Вони представляли вісім козацько-старшинських родин. Привертає увагу факт, що троє з восьми старшин походили не з Черкаського полку (Одинець з Чигиринського, Мурашка з Білорусії, Суличич з Павлоцького). Федоренко уже більше десяти років був у керівництві Піщанської сотні, на більш низьких посадах у полку раніше перебував Гамалія.

У Паволочі полк очолив Василь Петровський, а потім Іван Попович [1261, 430; 1166, 570]. Сотниками були: полковим Дем'ян Малинка, ходорківським — Василь Петровський, брусилівським — Андрій Синицький.

Уманського полковника Ханенка змінив сотник цибулівський Максиміліан Булига, який в травні 1661 р. з корсунської ради був серед послів до короля. Можливо впродовж осені 1659 р. — весни 1660 р. Ханенко був генеральним старшиною, але про цей період його життя точних даних не маємо. Підтвердженням цьому є той факт, що він залишається серед впливових старшин, будучи наказним гетьманом. Знову полковником уманським він фіксується з квітня 1660 р. і до кінця року. Деякий час тут полковником був Іван Лизогуб (1661). Суддею полковим уманським був Артем Петренко, полковим сотником — Андрій Козирь, бабанським — Григорій Білогруд.

Брацлавський полк очолював Михайло Зеленський. На кальницькому полковництві Івана Сірка [891, 74] у 1659 р. змінив сотник з Іллінців Іван Вертелецький. Високий суспільний статус Івана Федоровича Яцьківського у той час засвідчує його nobilitація у 1661 р. Уряд вінницького сотника повернув собі Ярема Урошевич. У Вербській сотні відомий сотник Павло Красняк, який у травні 1661 р. з корсунської ради був серед послів до короля.

9 грудня 1660 р. у Корсуні на козацькій раді знову був обраний Юрій Хмельницький, хоча спочатку «большая часть немедленно

явно отвергла Хмельницкого», тим паче, що той страждав «паду-чей болезнью и грыжей» [752, 33–34]. Йому докоряли: «Чрез тебя одного возмутился и Сирко, и Апостол, и Тетеря, и ещё прежде них Пушкарь, но ваша милость послал Брюховецкого с частью сокровищ к царю; и что Самченко, твой родной дядя (по матери), по твоему наущению поднял бунт в Переяславе» [752, 36]. Польський резедент С.Беневський «предложил ему избрать себе в помощники Тетерю, как раз ради недуга, так и для советов, возведя его в звание писаря, что этим самым он приобретёт себе доверенность и короля, Его милости, и Республики. Особенно когда отнимешь сан писаря у Семёна, который весь принадлежит царю и поставлен царём» [752, 37].

21 грудня на чорній раді була переобрана генеральна старшина: обозним знову став Носач, замість Голуховського писарем обрали Тетерю, при чому останній заявив: «Если бы в войске Запорожском последовала какая нибудь перемена, и обнаружилось недоброжелательство к природному повелителю, в таком случае я не хочу знать не только печати, но и Украины» [752, 43].

Козаки направили до короля посольство у складі Семена Голуховського, Степана Пітуха, Івана Креховецького, Олександра Скородкевича. Стосовно Голуховського короля просили «ущедрить его особенно своей благосклонностию, для того, чтобы он, забывши благодеяние, оказанные ему царём Московским, желал единственно милости вашей королевской милости, природного своего повелителя, и не умыслил чинить каких-нибудь козней» [752, 53].

На цьому етапі активно співпрацюють з Ю.Хмельницьким Гоголь, Ханенко, Зеленський, Дорошенко, Кравченко, канівчанин Степан Трушенко, корсунець Яків Клеченко і черкащанин Андрій Одинець. Серед його прибічників бачимо і Івана Богуна, Григорія Лісницького, Михайла Суличича, Михайла Махаринського, Нестора Кононовича. При цьому особлива увага звертається на релігійну чистоту командного корпусу: «В Переяславе на раде, как обран Юраско Хмельницкой, в новых статьях, сверх преждних его, Богдановых, настановленных статей, в 8-й статье написано: «В Войску Запорожском всяким начальным людям, кроме православных христиан, иных некоторых вер людей впредь не быть для всякой ссоры и прелести, а и новокрещённым иноземцам в начальных людях не быть же, потому что от иноземцов, от новокрещённых многая в войске смута и междуусобие зачинаетца» і «гетман и пол-

ковники и вся старшина и чернь на раде, выслушав сю статью, приговорили быть сей статье так, как написано» [793, 75].

Так, на початок Чуднівської кампанії 1660 р. лівобережні Переяславський, Ніженський, Полтавський, Миргородський, Чернігівський, Лохвицький полки входили до складу армії Шереметьєва, всіма командував наказний гетьман Тиміш Цицюра [942, 61].

За поданням переяславського полковника Цицюри московський цар підписав жаловану грамоту його швагрю Молновецькому на с. Заворичі, ніжинського полковника Василя Золотаренка — сотнику Роману Ракушці на с. Кістер і полковому осавулу Леонтію Буту на сс. Киселівку і Адамівку. У 1660 р. Яким Сомко надав вибельському сотнику Стефану Шубі сс. Орловку, Грабівку з Вершинною Муравейкою [731, 33], а у травні 1661 р. він отримав царську грамоту на сс. Орловку і Грабівку, а борзенський сотник Петро Забіла — на сс. Обтів, Ревутинці, Лучники, Погоріловку.

Тимофій Цицюра розпочав службу з 1648 р. [1258, 771]. В Москві «бил челом о маетностях воры и изменика Ивашки Нечая». Проте сталося інакше. В той час, коли ніжинський полковник Золотаренко отримав Гомель, прохання Цицюри цар проігнорував. 12 квітня 1660 р. він отримав царську грамоту лише на хутір Липецький під Києвом, який належав переяславському війту Андрію. Ще більше розлютило переяславського полковника те, що маєтності були надані і ніжинському протопопу, «а я де при них оскорблен». Після Чуднівської битви 1660 р. поляки «тилко Цюцюру, до себе взявши, вязенем его у Дубине мучили, а тим на Украину з Дубня утек» [1004, 64].

19 березня 1662 р. він з'явився в Переяславі, заявивши, що «сидел в Дубнах в тюрьме, и ис тюрьмы будто ушел» [618, 39]. Цицюру відвезли до в'язниці у Москву, і звідти не могли визволити його ані Сомко, ані інші впливові діячі. Заслання відбував у Томську, де перебував разом з Михайлом Вуяхевичем (1667) [1258, 772]. Ще в травні 1671 р. старшинська рада просила про його звільнення (разом з Яковом Шаблинським переяславським).

Наприкінці 1660 р. переяславський, ніжинський і чернігівський полковники відмовилися визнавати владу Ю.Хмельницького. «Лівобережна старшина не змогла висунути єдиного кандидата у передвиборній кампанії, що сприяло ескалації в регіоні політичної нестабільності» [1337, 123].

У лютому 1661 р., привертаючи на свій бік, король здійснив надання козацькій старшині: Семен Голуховський отримав хутір

на р. Псьол, Павло Тетеря — маєток Сераковичну (сс. Литинівка, Демидівка, Абрамівка, Воронківка, Баківка), Іван Креховецький — підтвердження на хутір під Васильковом у Корсунському старостві, Григорій Гуляницький — хутір Буджище в Стеблівському повіті, Павло Яненко — на м. Бобровицю та сс. Бугаївку і Берків, Петро Дорошенко — на два фільварки і два млини, сотник Степан Опара — на хутір під м. Медведівкою і над р. Псел у Чигиринському старостві [1337, 60–61]. Крім того навесні 1661 р. Тетері було надано с. Раківку, Самійлу Зарудному — Мгліїв, Гуляницькому — с. Пожар, Булизі — м. Гайсин, Лісницькому — м. Камінноброд [1337, 62].

Смілянська рада у лютому 1661 р. обрала полковника кальницького Вертелецького наказним гетьманом. Як наслідок кризи пропольської орієнтації до влади приходять антипольське угруповання правобережної старшини, до якого приєднується Запоріжжя. Гетьман Юрій Хмельницький мав бажання стратити свого прибічника Михайла Ханенка «за то, что писал к нему Михайлу изменник Ивашка Выговской, чтоб жену его Ивашкину он Михайла к нему выпроводил, и Михайла — де Ханенка против тово к нему Ивашку писал и хотел жену ему выкрасть и отослать к нему Ивашку, и там-де листом лазутчика поймали и привели к гетьману. И гетьман-де перет полковниками и передо всею старшиною, на улику ему Михайлу, те листы чьли; и он-де Михайла против тех листов не запирался, и говорил он Михайла: как-де хотел собрався он Ивашка приходит под Умань, и я-де утешая его писал к нему для того, чтоб не приходил под Умань, покаместо великого государя люди будут». За це Хмельницький прикував Ханенка до гармати.

Маємо і пізнішу звістку про ці події: «Цецюра говорил: как-де был прикован у пушки Уманский полковник Михайла Ханенка, и гетьман-де ево Михайла имал к себе, говорил с ним один на один, выслав всех; а что-де с ним говорил, тово-де он не ведает. И то-де Цецюра ставит в оман, будто-де он Михайла у пушки был прикован за вину; только-де гетьман и до тово на него Михайла был сердит за то, что он Михайла присылал ко мне в Киев татарских языков без ево ведома», — зазначав російський воєвода у Києві В.Б.Шереметьєв.

На Лівобережжі наприкінці 1649 р., підтримуючи Юрія Хмельницького, від російських військ обороняли Гадяч полковники Черкас, Іван Дяченко, Кияшко, Павло Животовський. Активно діяли полковник полтавський Федір Жученко, козаки якого

постійно «вели промисел» на Охтирщині, у Груні перебував полковник Яцько Черкес, полковник Бердник (Григорій Бердник — у Полтаві, Лесько — в Миргороді козакували ще у 1649 р.) з татарами у Зінькові. Координацію дій тут здійснював наказний гетьман Петро Дорошенко. На прикладі дій цих полків підтверджується те, що протиріччя між запорожцями і городовими козаками були здолані. Протистояння запорожців з Сомком мало іншу природу, ніж їх протистояння з Виговським. Запорожці взяли активну участь у приведенні до влади Юрія Хмельницького. Після підписання слободищенського трактату не фіксуються зміни щодо ставлення запорожців до нового гетьмана. Якщо виступ Пушкаря кваліфікувався січовиками як справедливий проти «незаконного» гетьмана, то виступ Сомка проти Ю.Хмельницького в їх очах виглядав як «бунт» проти законного гетьмана.

Хмельницький активізував зовнішньополітичну діяльність, залучивши до неї значних своїх прибічників. У травні 1661 р. на сейм поїхало посольство у складі генерального судді Лісницького, писаря Глосинського [811, 177–179], брацлавського полковника Кравченка, колишнього судді Зурудного [1337, 153]. Ще у серпні 1661 р. до Варшави було направлено посольство на чолі з М.Ханенком. Козаки розповідали, що хан «около Умани, Корсуня, Белой Церкви, Чигирина производит несносные опустошения» и просили «вдесятый раз покорно просим о скорой помощи» [775, 120]. Була вислана депутація (Федір Коробка, Остап Фацкевич) до Вільно, оскільки «орда совершенно опустошила Украину» [775, 121]. У березні 1662 р. до Варшави направлена делегація в складі корсунського полковника Гуляницького, писаря Глосинського, старшин Креховецького і Каплонського. 4 березня 1662 р. Юрій Хмельницький з Чигирина писав до Варшави, щоб «король прислал Тетерю быть пры Хмельницком свидетелем, как он верно и нелицемерно служит королю» [822, 11].

Одночасно кризовість політики Юрія Хмельницького, одним із проявів якої був розстріл гетьманом у грудні 1661 р. кількох старшин, які переорієнтувалися на Москву [714, 342], щораз більше турбувала старшину [1459, 14]. Проти Слободищенського трактату з поляками виступив Іван Богун, у 1662 р. його заарештували і відправили до Мальборзької фортеці.

Усю інформацію з Чигирина проросійська партія в Україні отримувала від місцевого священика Василя Бабського і направляла її до Москви з засторогою «чтоб с Посольского приказы не

разнеслось». Пізніше він уже як протопоп козелецький у 1662 р. брав участь в Козелецькій раді, на якій гетьманом обрано Якіма Сомка [1011, 189]. Іншим інформатором був Семен Голуховський, писар військовий, який повідомляв: «...обо всех делах ... писав в Переяслав к гетьману к Якіму Самку і в Киев. И проведав де то Юрась, за то ево Семена хотел расстрелять».

Від Юрія Хмельницького відверталися як прибічники самостійності України, так і промосковсько орієнтована частина старшини. Його гетьманство і кадрову політику слід охарактеризувати як невдалу спробу повернення до політики Богдана Хмельницького щодо консолідації усіх угруповань Гетьманщини. Але, по-перше, маховик ворожнечі був запущений і громадянська війна набирала обертів, по-друге, фігура Юрася, виконавши на початковому етапі роль прапора для консолідації, в подальшому не змогла і не могла стати врівень з таким велетнем української історії, яким був його батько.

Спробу виправити ситуацію і взяти владу в свої руки робить дядько Юрія лівобережний полковник переяславський Яким Сомко. Виступ під його керівництвом слід трактувати як внутрішню боротьбу всередині родинного «клану» Хмельницьких, виступ промосковсько орієнтованої частини старшини корінних козацьких полків, у першу чергу лівобережного Переяславського.

З початком Визвольної війни Сомко зразу ж став до лав повстанського війська серед козаків сотні Андрія Романенка [823, 318]. Коли останній отримав полкове судівство, уряд сотника звільнився і на ньому ми бачимо Сомка, який іноді призначався наказним полковником. Їздив посланцем Богдана Хмельницького до царя, очолював полк у антипушкарівській експедиції. Мав протиріччя з Виговським, рятуючи своє життя від якого змушений був втікати на Дон. Після повернення підтримав обрання Ю.Хмельницького, але, коли той перейшов на польський бік, Сомко залишив Білу Церкву, де був гетьманським намісником, і 15 жовтня 1660 р. повернувся у спустілий Переяслав.

У той час полк під командуванням Цицюри був розгромлений біля Чуднова, основна частина його старшин потрапила у полон. Сомку вдалося швидко зібрати полкову раду і відновити полкове управління, ставши переяславським полковником. Цьому сприяло як його попередня діяльність, так і родинні зв'язки з Калющенками [712, 52], Щуровськими [714, 354], Берлами [1240, 49]. Активно підтримали Сомка і Гладкі. З попереднього періоду найбільш

відомим був Іван Гладкий, що належав до старовинних козаків переяславських і після повстань 30-х рр. став отаманом городовим у Переяславі (1638). Коли розпочалася Визвольна війна, підтримав Хмельницького і Лободу [823, 315]. Дещо пізніше на політичну арену виступив його родич Семен Остапович Гладкий, який став осавулом полковим переяславським, а 13 травня 1662 р. згаданий як полковник переяславський у наказного гетьмана Сомка. Після його обрання генеральним суддею, полковником переяславським Сомко поставив «брата свого» Опанаса Щуровського [714, 354], можливо, якогось родича сотника гетьманівського у 1649 р. Івана Щуренка.

Полковими суддями переяславськими у цей час були Іван Юхимович Момот та Онисим Товстяченко, полковим писарем — Михайло Бережецький, полковим осавулом — Іван Воробей. Поступово з польського полону повернулася старшина, яка зміцнила антипольські позиції в полку.

У козацькому середовищі Переяслава середини XVII ст. значним впливом користувався рід Пригар. У 1649 р. в сотні Федора Чикмена згадані Павло, Омелько, Іван [823, 321]. Останній пізніше був отаманом городовим переяславським (1659), обозним полковим (1666). Михайло Пригара в жовтні 1660 р. разом з Іваном Вороб'єм вийшов з польського полону і став осавулом полковим. Наприкінці 1662 р. він збирав запаси в Козельці для Переяславського полку [618, 5]. З ніжинської ради йому вдалося втекти.

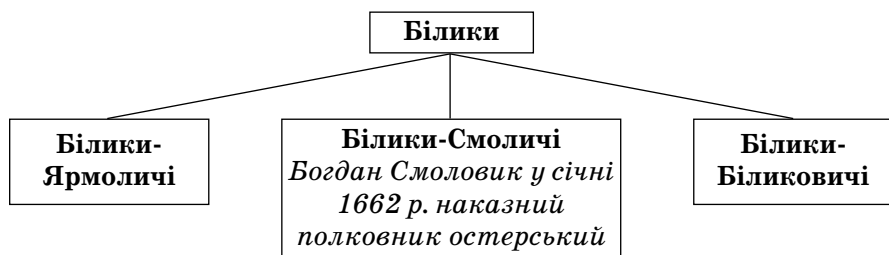
Сотниками першої полкової сотні були Опанас Захар'ященко і Федір Петрушенко.

На противагу Сомку Ю.Хмельницький призначив полковником переяславським спочатку Михайла Крису [618, 2; 1042, 14; 1312, 140], наказним полковником у якого був полковий суддя Дмитро Святуха [778, 61]. Після того як Криса потрапив у московський полон, переяславців які були на боці Хмельницького очолив Федір Сулима (? — 1629–1691) — син відомого запорізького гетьмана Івана Сулими. В молодості він потрапив в полон до турків, йому вдалося втекти на Дон, але під час одного із походів на стругах, потопавши, знову потрапив до турецького полону і 12 років провів прикутий на галері. Викуплений венеціанцями і мальтійцями разом з тисячами невільників, повернувся на батьківщину. Намагався повернути свої права на батьківські маєтності. Якийсь час був райцею Переяславського магістрату (1653) [837, 112, 116], а потім пішов на військову службу до польського короля. Потрапив

до Переяславського полку, який був на боці короля і Ю.Хмельницького у 1661 р. і після Криси очолив його. Ще 30 травня 1659 р. отримав королівський універсал на млин в с. Стовпягах на р. Карані, с. Рогощу в Чернігівському воєводстві після смерті підсудка чернігівського Якуба Оранського, який помер без потомства [837, 11–12, 14]. 30 липня 1661 р. як полковник переяславський нагороджений королівським універсалом на сс. Юльче і Березки в Київському воєводстві [837, 15]. В цей же час був призначений королем опікуном над дітьми брата Степана Сулими. Крім вищезгаданих сіл, ленним правом тримав Яблунів над р. Прип'ятю, а також від Яреми Вишневецького Пулинці в Лубенському ключі (пізніше входили до II Лубенської полкової сотні) [801, 2694; 837, 20].

Протягом всієї другої половини XVII століття на Переяславщині спостерігаємо конфлікт двох родин: Сулим і Романенків. В реєстрі 1649 року згадані відразу чотири Романенки в одній сотні, яка так і називається — «Романенкова». Наказним полковником у 1648 р. був Юсько Романенко. Сотник полковий переяславський Андрій Романенко неодноразово бував і наказним полковником (1649, 1665, 1666). Отримавши за Виговського нобілітацію, йому було надано с. Скопці. Був полковим суддею у 1659 р., 1669 р., мабуть, весь період з 1659 по 1669 р.

У Козельці відомі два сотники Гнат Кизимовський (шляхтич гербу «Домброва» [1162, 71]) і Степан Красовський, в Острі сотникував Сидір Велигорський. Опанас Захар'яченко у лютому — квітні 1662 р. був наказним полковником козелецьким. У січні 1662 р. наказним полковником остерським від Сомка був Богдан Білик-Смоловик. Рід Біликів зафіксований ще у люстрації 1552 р. У 1560 р. отримали ґрунти Лукаревські між Остром і Олбином і заснували с. Білики. 12 червня 1596 р. Юрко Білик отримав підтвердження на землі поблизу Носівки — пізніше с. Білики. Володіли Островом і бором та урочищем Лукажевським. У XVII ст. відбулося розгалуження роду на вісім гілок: 3 Ярмоличі, 2 Смоличі, 3 Біликовичі. Стефан, Іван Штома, Іван, Мисько Білики відомі як бояри остерські (1636). Від двох останніх, Івана і Михайла — «колишніх бояр королевських Острицьких, а нині козаків» — раніше 1656 р. Дмитро Рабець купив Красне поле [904, 102]. Родина покозачилась у складі Козелецької сотні (Семен, Іван, Мисько) [823, 340]. Згодом Іван Білик став сотником кобизьким. Поминальний ряд роду дозволяє встановити імена дружин Івана і Семена — Наталія і Марія [1062, 20]. Вони мали синів Григорія, Мартина, Омеляна, Олексія, Григорія.

На ніжинській раді 1663 р. Богдан Смолівик був заарештований [924, 137].

Існував окремий Бориспільський полк (полковник Григорій Гаркуша), до складу якого входили Бориспільська (сотник Никон Бут), Броварська (сотник — покозачений шляхтич Микола), Дудерківська (сотник — покозачений шляхтич Матвій Молявченко [1242, 604]), сотня на чолі із сотником покозаченим шляхтичем Лук'яном Слущенком [778, 64].

З метою зміцнення своїх позицій на Чигиринщині Сомко створив з окраїнних сотень гетьманського та сотень Полтавського полку Кременчуцький полк, який включав сотні Чигиринського полку: Максимівську, Потоцьку, Омельницьку, Остапівську, Кременчуцьку Полтавського полку — Лукомську, Кобиляцьку, (Переволочанська, Балаклійська, Білоцерківська, Новосанжарська, Кишенська, Білицька сотні [712, 90]).

Полковниками кременчуцькими були Кирило Андрійович Канівець, Гаврило Дубовик (колишній сотник потоцький) і Кость Гавриленко, який раніше був у миргородській сотні Кирика Поповського (1649). Деякий час наказним полковником був Сава Канівець, полковим суддею Богдан Лавриченко. Полковими осавулами були Василь Трушенко і Семен Лисий, перший із них був козаком сотні Кременчуцької Чигиринського полку [823, 51]. Полковими писарями згадані Крисько Лук'янів і Михайло Лазаревич, хорунжим — Жадан Острогляд. До кременчуцького полковника пристали сотники максимівський, потоцький, омельницький, балаклійський, остапівський.

У спілці з московськими військами Сомко вів активні бойові дії проти хмельниченків. Особливі бої розгорнулися на січовому напрямку. В результаті йому і військам Ромадановського підкорився гадяцький сотник Крисько Семенович, а «старшину, которая ... (царю — К.В.) изменила и на всякое злое дело приводила, держут ныне за сторожею». Далі капітулювали полковники миргородський

і гадяцький Павло Животовський, лубенський Федір Шамрицький. Останній з сотниками свого полку відвідав Якіма Сомка у Переяславі.

Сомко прийняв рішення про проведення козацької ради у Козельці, не зважаючи на застороги царських воєвод стосовно дозволу царя. В цей час Сомка підтримували полковник переяславський Семен Гладкий, сотник чернігівський Василь Болдаківський [1037, 55–56], полковник миргородський Павло Ілляшенко, лубенський Андрій Пирський [1070, Ч.І., 54; 1462, 199; 1070, Ч.ІІ., 160, 157], зінківський Василь Шимон, прилуцький Федір Терещенко [1070, Ч.ІІ., 317] іркліївський Матяш Папкевич. Ця група в Козельці 16 квітня 1662 р. обрала гетьманом Якіма Сомка. Акт підписали полковники ніжинський Золотаренко, чернігівський Силич, іркліївський Папкевич, миргородський Ілляшенко, лубенський Пирський, прилуцький Горленко [1140, 248], зінківський Шимон.

Військовим писарем у Я.Сомка став Хома Тризна, суддями — колишній полковник гадяцький Іван Дяченко і Семен Голуховський, який під загрозою розстрілу від Хмельницького «покинув жону свою и детей», залишив 29 липня Чигирин і 6 серпня 1661 р. прийшов до Якіма Сомка у Переяслав. Дещо пізніше суддею став Семен Гладкий, обозним — Дмитро Святуха, який перейшов від Ю.Хмельницького, писарем судовим — Богдан Тимошевич.

Бойові дії прибічників Хмельницького на Лівобережжі продовжували і надалі очолювати полковники Федір Жученко (сотні Полтавські, Котельвська, Куземинська), Яцько Черкас, Пушкеля (1000 піших козаків) і Макуха (2000 кінних козаків) (з Опішні). У одному з документів йдеться про курінь Пушкелі, а це засвідчує січове походження його полку. Полтавчани направили до Опішні загін на чолі із наказним полковником Дьомочкою і осавулом Дахном Чамарою. Російський воєвода князь Ромодановський з метою «искупления вины» на ці козацькі частини направив підрозділи з Лубен, Миргороду, Гадяча, Бахмацьку сотню Ніжинського полку, поставивши на чолі стряпчого Григорія Косогова. Між цими підрозділами «был де бой большой с утра до вечера», «...полк Пушкели весь побии а знамёна и литавры взяли», а сам Пушкеля зумів утекти [618, 37].

16 травня 1661 р. Косогов прийняв присягу полтавських козаків Дем'яна Гуджола, Клима Чорнушенка, Вікула Колосенка, Яреми Маркова (останній перейшов до Полтави з Уцтивицької сотні Миргородського полку (1649) [823, 401]. Посланці заявили, що

«они де учинились в измене по неволе за проводом Жученка. А Жученко де побегал за Днепр и ныне за Днестром в местечке Синице» [618, 39].

Козак 2-ї полкової Полтавської сотні (1649) Дем'ян (Дьомочка) Іванович Гуджол у травні 1661 р. став полковником полтавським, змінивши Жученка. 7 липня 1661 р. князь Г.Ромодановський підтвердив його обрання на полковничий уряд [618, 1], який йому вдалося утримати до кінця 1664 р.

Курило Охрімович брав участь у Визвольній війні з перших її днів [823, 407]. І, маючи значний життєвий досвід, згодом очолив полкову обозну службу. Проте уже у 1660 р. цей уряд зайняв Парфен (Мустафа) Дидзарев. На короткий проміжок (1661–1662) полковим суддею став Клим Чорнушенко, але вже у наступному році його змінив колишній полковий обозний Курило Охрімович.

Шляхтич [589, 221] Дахно Чамара став до лав Полтавського полку з початком Визвольної війни як козак полтавський (1649). Мабуть, у 1658 р., після загибелі обох полкових осавулів, зайняв місце одного з них, але у травні 1661 р. уступив цей уряд Дмитру Горбаненку.

Сотник полтавський Сава Педашенко став отаманом городовим полтавським (1661). Зять Івана Іскри з козаків полтавських (1649) Олексій Кованько (? — 1629–1677 — ?) став сотником старосанжарським (1659).

У Гадячі відомі двоє полковників: Іван Дяченко-Дяк (з веприцьких козаків [823, 428]) і Гаврило Білаш, тому приймати твердження Ю.Гаєцького про почесний титул полковника гадяцького, а не відродження цього полку [1555, 329] не варто. З полкової старшини є згадки про суддю Семена Іванова з Ковалівської сотні і наказного суддю Северина Денисенка. Гадяцькими сотниками були Павло Животовський (1659–1660) та Іван Івановський (1661). Рід Животовських на початковому етапі Визвольної війни дав козацькому товариству покозачених шляхтичів Саву (сотня Веприцька), Михайла (Гадяцька), Петра (Рашівська). Павло Трохимович Животовський (? — 1699) [1334, 53] з сотника полкового гадяцького став полковником миргородським, володів с. Красною Лукою [641, 8].

Іван Устимович з Лютенською сотнею пройшов нелегкими дорогами війни (1648 [823, 423] — 1661) і у 1661 р. став її сотником. Рід Безпалих у Зінькові відомий ще до початку Визвольної війни. В реєстрі 1649 р. записані вже три його представники: Федір, Савка, Василь [823, 409]. У 1661 р. сотником зіньківським став

Микита Дмитрович Безпалій. У Груні сотником у 1661 р. був Данило Ценковський. Іван Уманський очолював сотню в Опішні, він зі своїм братом Ярошем знаходилися в сотні з часу її заснування [823, 417].

Василь Шиман–Шимоновський належав до білоцерківського шляхетського роду Шимоновських [1054, 50]. Став козаком Зіньківської сотні (1649) [823, 412], сотником, а потім полковником зіньківським (? — 1662–1663). 9 травня 1663 р. він побудував грунську Святомикольську церкву, в якій його нащадки століття тримали парафію. 2 квітня 1666 р. надав млинок на Скельський монастир. Був пов'язаний якимось родинним зв'язком з білоцерківськими шляхтичами Трощинськими.

На полковництві миргородському Григорія Лісницького ще влітку 1659 р. змінив Павло Апостол-Катаржи («Paulus Apostel Catarreu»). Раніше «став служити під прапором князя Яреми Вишневецького, від якого він дістав посаду сотника і був нагороджений за вірну службу маетком Хомутець... На українську службу перейшов ... десь уже в 50-х роках XVII ст.... Павло Апостол був до кінця вірний князеві Вишневецькому і залишив польську службу лише після смерті свого протектора... знаходимо і пояснення, чому Апостол опинився в рядах козацького війська: під гетьманську булаву потягло його саме для того, щоби ввійти у володіння маетками», — писав біограф Апостолів Б.Крупницький [1104, 42]. Був неписьменним [707, 272]. Під Чудновим потрапив у полон і провів там рік, потім втік із Дубно.

У 1660 р. полковниками були Кирило Андрійович Канівець і Гаврило Осипович Білаш. У реєстрі 1649 р. зафіксований у полковому товаристві миргородському Гаврило Біляченко [823, 374], його прихід до влади в полку слід розцінювати як перемогу місцевого корінного козацтва. Тим паче, що поруч з ним полковий суд очолював Яцько Котляр. Писарями полковими були Григорій Сергійович, Степан Лукашів, осавулами — Іван Іванов, Іван Ємолов.

Серед прибічників Юрася були виходці з Миргородського полку Василь і Андрій Глосинські. Василь, навіть, деякий час був генеральним писарем. В реєстрі 1649 р. у Миргороді зафіксований Мисько Клосинський [823, 374].

Полковим сотником миргородським був Павло Донець. Омелян, Яцько, Андрушко Донці відомі у полковому товаристві, Іван — у сотні Кирика Поповського, а у Кременчуцькій сотні — Гавриленко Донець [823, 372, 374, 381, 52] ще за реєстром 1649 р. Сотник

хомутецький Григорій Король не втратив уряду і за Ю.Хмельницького.

Самійло Кореневський був уже в реєстрі 1649 р. у Миргороді [823, 373], а Семен Степанович Кореневський став сотником богацьким (1659). В Уцтивиці сотникував Григорій Якович, у Шишаках — Матвій Андрійович (1659), у Білоцерківці — Роман Левченко (1660), у Сорочинцях — Павло Тарасів (1659).

Показачений шляхтич [1240, 144] Яків Засядько з Хорольської сотні, яка залишилась у складі Миргородського полку, перебрався до Лубен, ставши, очевидно, спочатку полковим старшиною, а потім полковником лубенським [928, 11]. Обставини отримання ним полкового пернача були такі: йдучи на полтавців, поблизу Лубен зупинилися Ніжинський і Прилуцький полки. «Те полки прошли сильно сквозь город, а полковник Лубенский Павел утек, а пехоту ево те полки посекали, а иные, бежа от них, потонули в реке Суле» [707, 127]. У Лубнах в опалу потрапив колишній полковник Павло Омелянович. 6 липня 1661 р. він отримав гетьманський універсал з доганою за покоси монастирських сіножатей лубенськими козаками [1249, 62].

Наступний полковник Степан Шамрицький заявляв: «Нам однако, москаль чи лях; хто сильніший, за тим ми і будемо» [1045, 231]. Службу розпочав козаком сотні Сенчанської Миргородського полку (1649) [823, 400], був полковником лубенським (1661). На рік його змінив сотник полковий Андрій Пирський. Степан Шамрицький залишився отаманом городовим лубенським, а у січні 1663 р. знову обраний полковником.

Обозний уряд зберіг Устим Луценко, полковим суддею став Петро Ворона. Основоположником лубенської гілки роду був Грицько Ворона, який зафіксований сотником Переяславського полку у 1638 р. [963, 316], козаком Лубенської сотні сільської (1649). Петро записався у реєстр 1649 р. козаком Яблунівської сотні [823, 359] Кропивненського полку, згодом став полковим суддею лубенським (1660). Поруч з ним у Лубенській сотні Богдана Хмельницького підтримали Данило і Процик Вороненки, а у Роменській — Ілько Ворона.

Михайло Кулябко (? — 1629–1676 — ?) — отаман городовий лубенський (? — 1659 — ?), а Іван (бл. 1630 — бл. 1694) — козак Лубенської сотні (Іван Колядка) (? — 1649 — ?), військовий товариш (1661) [869, 50], суддя полковий лубенський у 1657–1670 рр. з перервами.

Перед тим як отримати полковничий пірнач, Андрій Піроцький очолював полкову сотню, у Пирятині сотницький уряд отримав Григорій Гамалія. Після короткотермінового сотникування у Ромнах 1659 р. Гаврила Шумейка Кіндрат Войтенко знову повернув собі уряд (1659–1660). Яцько Глушенко розпочав службу козаком Пирятинської сотні [823, 393], яку очолював протягом 1661–1663 рр.

Андрій Донець спочатку козакував у Костянтинівській сотні (1649), а потім став сотником смілянським. У Глинській сотні сотником був обраний Іван Ярмолайович Ковалевський. Він разом з братами Грицьком і Леськом Ярмоленками у Лохвиці фундували сотню ще у 1649 р. У 1659 р. Іван Коваль був городовим отаманом лохвицьким, а наприкінці цього ж року перейшов сотником до Глинська.

У Сенчі відомі три сотники: Степан Шамрицький, Леонтій Степанович Шамрицький і Кирило Сулимовський, у Лохвиці — шість: Фесько Геращенко, Сава Геращенко, Іван Пилипенко, Яцько Котляренко, Іван Базилей, Степан Шамлицький.

У Чернігові полковникував Іоанікій Силич, його підтримував полковий обозний Олександр Ковтунович. З слабинського сотництва полковим суддею став Іван Домонтович, у полкові писарі вийшов Карпо Мокрієвич, який у липні 1660 р. отримав універсал на сл. Гучин та млин на р. Білоусі і в цьому ж році купив землю в Чернігові у міщанина Матвія Белковича.

Маємо перелік сотень Чернігівського полку 1660 р. в універсалі Юрія Хмельницького. Полк тоді складала 9 сотень: Вертіївська, Дівицька, Березинська, Столенська, Синявська, Кисільгородська, Волинська, Менська і Сосницька сотні. Серед сотників полкових були Стефан Шуба, Тимофій Негович, Степан Силич, Станіслав Коханенко і якийсь Василь (1659). Не виключено, що це Василь Іванович Болдаковський, який у 1660 р. отримав універсал Ю.Хмельницького на батьківську Рогоцу, а, можливо, Василь Данилович Подобайло, син чернігівського полковника.

На Киселівському сотництві Федора Свіонтицького змінив Тишко Мартиненко (Киселівський), який повернув собі цей уряд [816, 267]. У Понорниці сотникували Лихаренко і Шабалтасний, у Синяві — Тихін (Борзенський ? [816, 261]), Андрій Тихонів, Ілляш Аврамович Рубан, в Березні — Сава Гоневський (Говенко) (? — 1660–1680 — ?), у Сосниці — Василь Омельяненко, Семен Павленко, в Любечі — Гнат Гуштин і Гаврило Васильович. З Любеча до

Роїщ ще за Виговського перейшов сотникувати і утримався на уряді Хома Раценко. З полкового сотництва Степан Шуба перейшов на такий самий уряд у Виблі.

«Заслужений у Війську Запорозькому товариш» Данило Знайко у лютому 1660 р. отримав універсал Ю.Хмельницького збирати прибутки з млина на р. Снові під Седневом [140, 49; 1131, Т.І., 84; 763, 119; 731, 84].

У Прилуках осавул полковий Федір Терещенко став полковником. Він був козаком Прилуцької сотні Павла Тереха (мабуть, свого брата) ще в 1649 р. [823, 144], йому належало селище Сеталівське [1070, Ч.ІІ, 317]. 17 грудня 1659 р. надав універсал Пустинському монастирю на млин на р. Удай, забраний за проступок у якогось Демка. Цей універсал був завірений особистою печаткою Терещенка [782, 13]. Підтримував наказного гетьмана Якіма Сомка. На деякий час його змінив Лазар Горленко, а потім Терещенко знову повернув собі владу в полку.

Зять полковника білоцерківського Половця [1267, 22] Лазар Горленко ще на початку березня 1661 р. був посланий гетьманом до кримського хана [714, 246], а після повернення став полковником прилуцьким.

Покозачений шляхтич Дмитро Чернявський (? — 1613–1680 — ?) записаний серед козаків Переволочанської сотні у 1649 р. як Дмитро Федорович [823, 439]. Був сотником у 1659 р. (мабуть, переволочанський). 15 грудня 1661 р. Лазар Горленко писав гетьману Ю.Хмельницькому, що Чернявський був відпущений з Прилук. Останній був прибічником гетьмана Сомка, за допомогою якого став полковником прилуцьким. Гетьман Брюховецький конфіскував його маєтності [1133, 8], заслав до Сибіру, де багато років він провів на річці Лені [714, 54]. 10 березня 1663 р. Лаврін Гостилевич, син ієромонаха Густинського монастиря Феодора продав йому дім у Прилуках. Цікаво, що рід Гостилевичів фіксується серед козаків Переволочанської сотні [823, 439]. Його син Григорій Дмитрович (? — 1633–1699 — ?) — козак Переволочанської сотні Прилуцького полку (1649) [823, 448]. Можливо, сотник переволочанський, був полковником наказним прилуцьким у 1663 р.

Колишній підписок з канцелярії гетьмана Виговського Василь Кропивницький, який був посередником під час Гадяцького договору між гетьманом і познанським воєводою Яном Лещинським, пізніше направлений до Прилук. Там, мабуть, був полковником. У 1661 р. «взятий Москвою зрадою в Прилуці» [1160, 229].

У Нижньому Новгороді утримувався ще у 1669 р. [714, 54]. Про його звільнення клопотали Юрій Хмельницький, Дорошенко, Лазар Баранович [1160, 229].

Малого Вовченка розпочав війну у Прилуцькій сотні Омеляна Проценка, став полковим обозним (1658), а потім протягом кількох років городовим отаманом прилуцьким (1658.10., нак.; 1658.12. — 1663.06. — ?). Полковим суддею був Трохим Чорнишенко — по-козачений шляхтич [618, 1], записаний у реєстр 1649 р. як Трохим Чорниш [823, 439]. У грудні 1659 р. він разом з колишнім полковником прилуцьким П.Дорошенком у супроводі чотирьох козаків прибув у складі делегації від гетьмана Юрася Хмельницького до Москви [618, 1]. Функції полкового писаря виконував Іван Софонович.

Полковими сотниками були Яцько Матюнька, Аврам Лук'янович (у реєстрі 1649 р. у Прилуках зафіксований лише один Аврам — Калениченко [823, 440]), Гнат Тимків. В Ічні сотникував Матвій Романович. З початку Визвольної війни у сотні були лише два Матвія: Гречаниченко і Вербненко [823, 449, 450]. Можливо, хтось із них і є сотник Матвій Романович. В Корибутові сотником був Гнат Павлович. На початковому етапі Визвольної війни у сотні був лише один Гнат — Гребенько. Можливо, він і став сотником. В Срібному сотню очолював Павло Андріїв. Павло Федорович згаданий сотником срібнянським ще у 1649 р. Не виключено, що він був Павлом Андрійовичем Федоровичем і очолював сотню протягом 1649–1661 рр. Дотичним підтвердженням того, що Федорович — це прізвище, є той факт, що Лесько Федорович, який очолював сотню Корибутівську цього ж полку (1649), пізніше перейшов у Срібне і став писарем срібрянським (1666).

У Ніжині наказними полковниками були Петро Рославець, Федір Завадовський, Іван Попович, Роман Романовський-Ракущка [1245, 8], Левко Бут. Наприкінці літа 1662 р. Ніжинський полк під керівництвом В.Золотаренка був розгромлений під Лубнами [618, 50]. На початку вересня В.Золотаренко з Лубен пішов до Полтави, де знаходився кошовий, і були призначені вибори нового гетьмана [618, 123]. На Чорній раді він був скинений з уряду, а потім знищений фізично.

Полковий осавул Левко Бут у березні 1660 р. подав чолобитну царю з проханням надати йому сс. Киселівку і Адамівку. Під час усунення Золотаренка від керівництва полком заарештований і засланий до Сибіру, де в Єнисейську знаходився ще в 1669 р. [714, 54].

Син запорозького кошового Яцька Мозиря і рідний брат полковника корсунського Лук'яна Мозиря [1203, 215] Іван Яценко спочатку козакував у Корсуні [823, 123], а потім перейшов до Ніжина і згодом став полковником піхотним ніжинським (1661).

Обозним полковим був Григорій Кобиляцький, писарями спочатку Захар Шийкевич (? — 1660.03. — ?), а потім Павло Рачинський (? — 1661 — ?). У 1662 р. ніжинський полковник В.Золотаренко надав колишньому полковому писарю Марку Кимбаровичу с. Березу в Глухівській сотні [1128, 17]. Полковими осавулами у Ніжині були два старовинні правобережні козарлюги Леонтій Бут і Павло Килдей (Боженок) (рід Килдеїв корсунський полковничий), а тако ж Семен Григоріїв.

Полкові сотні очолювали Іван Шматович, Ілляш Аврамович, Ілько Пилипенко, Григор Гаркушка. У Коропі сотникували Гордій Черв'яченко, Іван Белиловець, у Новому Млині — Павло Михайлів, у Конотопі продовжував сотникувати Семен Бистрицький, а потім його змінив місцевий козак [816, 201] Дмитро Скоробагатий, у Кролевці — Василь Дейнека, Давид Юхимович, Данило Якимович. Серед наказних згадані Роман Дубовик (мабуть, з козаків батуринських [824, 483]) і Микита Андрійович. Іван Гродецький був серед козаків Бахмацької сотні з часу її заснування, очолюючи козаків с. Самбурці [816, 194], а у 1661 р. він очолював її [824, 482], в наступному році сотником став Павло Тищенко, який повернув собі цей уряд [816, 187]. У Глухові сотню очолював Василь Уманець, Дівицьку сотню — Демид Рогоза.

За наказного гетьмана Сомка нетривалий час існував Коропський полк (1662–1663), на чолі якого стояв Тихін Гаврилович. Батурин і околиці також знаходились на управлінні наказного полковника. Цей уряд тримали Федір Костонський і місцевий старовинний сотник Сава Михайлович Мішура.

У Стародубі наказними полковниками були Петро Рославець і Прокіп Петрович, полковим суддею Марко Кимберович (1660). Наказний полковник в Стародубі Рославець не піддавався на пропозиції Мурашки (1661.12.11.) перейти на бік короля [618, 41], в Новгород-Сіверському наказний полковник Гаврило Дащенко контролював ситуацію [618, 45]. Гаврило Федорович Дащенко (? — 1676 — ран. 1678.10.) — покозачений шляхтич [1013, 71], полковник новгородський, пізніше — сотник стародубський (? — 1662.19.09. — 1663.10.07. — ?). Полковник ніжинський Василь Золотаренко надав йому с. Литовське в полковій сотні з млином на р. Цитві.

Сотниками новгородськими були Михайло Горбовецький, Семен Маленовський, Павло Запаревський, наказним — Лаврін Рожинський. У Мглині сотникував Ісаак Жук (якийсь родич місцевого сотенного писаря Андрія Жуковського [1013, 71]), в Шептаках — місцевий козак [816, 308] Василь Ісаєнко, у Почепі — Гаврило Яремійович Рубан, рідний дядько Петра Рославця. Його змінив Аверко Набатенко (1662).

У Київському полку полковника Бутрима змінив Іван Якименко. В 1661 р. полковником став Василь Дворецький, який під час чуднівської кампанії потрапив у татарський полон, де провів два роки. З 1662 р. полк очолював Семен Третяк (? — 1628–1674.03. — ?) — шляхтич, козак Білогородської сотні Київського полку (1649), сотник (1658), потім полковник київський (1662–1663.07.). Після скинення Сомка з гетьманства він втратив пірнач і засланий до Сибіру.

Серед наказних полковників згадані Пилип Скороход і Богдан Молява. Останній розпочав Визвольну війну козаком Київської сотні Самійла Білецького (1649), став сотником київським (? — 1654 — ?), пізніше осавулом полковим київським (? — 1659–1660.08. — ?), наказним полковником київським (? — 1660.08. — 1661.02). Він призначив полковником Корнія Бунчужного у Гродок. У цьому районі діяв охотницький полк Івана Московки (з Остра) [823, 342], сотниками якого були Іван Слінко (з Переяслава), Іван Якименко Кияниця, Василь Волошин (з Трипілля) (майбутній сердюцький полковник у 1666–1669 рр.), Максим Жупел (з Трипілля), Шибіга (з Гоголева), Лесько Переяславець Костирка (1660.08) (мабуть, його в 1667 р. бачили як полковника над іноземними корогами).

Павло Яненко був прибічником Ю.Хмельницького, але уряду полковника київського не повернув, хоча у 1661 р. і нобілітований. У червні 1662 р. возив до Москви від Ю.Хмельницького 12 татар — «язиків» [619, 228].

Полковим писарем згаданий Лазар Григорович (? — 1663.06. — ?). Осавул полковий Ананко був вбитий у 1663 р. під час Чорної ради як прибічник Сомка. Якийсь його родич Ярмола Ананченко мав млин в одне коло на р. Остер в Козельці (1666). Полковим хорунжим був Костянтин Чекановський.

Київську сотню очолював якийсь Григорій, у Бобровиці сотником був Іван Маковій, у Гоголеві відомі два сотники: місцевий козак [823, 338] Артем Гневушин і Шепіга (отаман Федір Кашуба), у Кобищах Яків Кузьменко і Степан Шевлюга.

2 травня 1660 р. товариш полку Київського Степан Андрійович Жук отримав універсал гетьмана Юрія Хмельницького на володіння островком під м. Остер, названий «Щитев фольварок». У 1666 р. він володів млином в два кола на р. Остер в Острі. Ці нагородження свідчать про його значний попередній статус у Війську Запорозькому.

Син Філона Гаркуші Григорій у 1662 р., будучи полковником бориспільським, привласнив «виморочний» хутір у Требухові. Пізніше був сотником бориспільським (? — 1661–1663) і військово-товаришем.

У жовтні 1662 р. Лісницький повідомив короля про бажання Ю.Хмельницького скласти гетьманські клейноди. Шляхетсько-козацьке крило клану Хмельницьких шукало гідну заміну Юрасю. В історіграфії згадуються три можливих кандидати на гетьманство: Гуляницький, Носач, Лісницький [1337, 119, 122]. Чигиринська рада «всіх задніпрянських полковників» [618, 126] прийняла відставку Юрася. Послом до короля був призначений Григорій Гуляницький.

У період гетьманування Юрія Хмельницького реєстр нараховує 361 старшини з 323 родин. Серед старшин були чотири Зеленські, по три Бережецькі, Гуляницькі, Дубовики, Уманці, по два Аврамовичі, Безпалі, Бути, Вербицькі, Войцеховичі, Гамалії, Герашенки, Глосинські, Дворецькі, Донці, Дорошенки, Золотаренки, Зражевські, Канівці, Кваші, Ковалевські, Молявки, Носачі, Пилипенки, Рославці, Рубани, Силичі, Сильницькі, Тироненки, Трушенки, Хмельницькі, Шамрицькі. 5 Лук'яновичів, 3 Андрійовичі, Григоровичі, Степановичі, 2 Івановичі, Михайловичі, Павловичі Федоровичі, Юхимовичі віднесені нами до різних родин невідомих прізвищ.

З 320 родин за прізвищами можемо впевнено визначити 253 родини, тобто 79%. Серед тих родин, хто повернув собі владу і вплив були Аврамовичі, Бережецькі Калющенки, Капусти, Кизими, Килдеї, Кривоноси, Криси, Махаринські, Мозирі, Мурашки, Подобайли, Половці, Рогози, Сухопари, Терещенки, Улезьки, Уманці, Урошевичі та інші — всього 37 родин (14,6% від загальної кількості відомих родин).

Зберегли вплив — 79 родин (31,2%), серед них: Апостоли, Безпалі, Бистрицькі, Богуни, Булиги, Бути, Вербицькі, Вертилецькі, Войтенки, Ворони, Гаркуші, Горячки, Гладкі миргородські, Гладкі переяславські, Гоголі, Голуховські, Дворецькі, Домонтовичі,

Донці, Дорошенки, Жученки, Забіли, Зеленські, Золотаренки, Ковалевські, Коханенки, Кравченки, Кублицькі, Кулябеки, Лизогуби, Лисянські, Лісницькі, Мокрієвичі, Панкевичі, Рославці, Рубани, Силичі, Скоробагаті, Тетері, Суличічі, Третяки, Трушенки, Уманці, Ханенки, Цицюри, Чернявські, Яцьківські-Куницькі, Яхимовичі.

Не фіксуються серед урядової старшини з попереднього періоду 84 родини (умовно втратили вплив). З політичної арени після скинення свого патрона — гетьмана Виговського — зійшли Білобровки, Богатиренки, Богаченки, Бруяки, Вовченки, Виговські, Гапоновичі, Дереневські, Джулаї, Лісовці, Лученки, Люторенки, Минецькі, Нечаї, Шумейки, значно послабився вплив Зарудних, Каплуновських, Креховецьких, Лобод, Яненків, які перейшли в значне військове товариство, тобто неурядову старшину.

Новими у старшинському середовищі були 137 родин (54,15%). Серед них вперше бачимо Войцеховичів, Гамалій, Глосинських, Гречаних, Гуджолів, Дубовиків, Дяченків, Животовських, Зражевських, Кальницьких, Канівців, Кваш, Кованьок, Кропивницьких, Малинок, Момотів, Опар, Пирських, Підтеребів, Пісоцьких, Пригар та інших.

РОЗДІЛ 4 КОЗАЦЬКА СТАРШИНА В УМОВАХ РОЗКОЛУ ГЕТЬМАНЩИНИ (1663–1676 РР.)

4.1. Старшина гетьманату Павла Тетері

Чигиринська рада 1–2 січня 1663 р. замінила Юрія Хмельницького на його швагра Павла Тетерю [931, 190]. Необхідність заміни лідера була явною і перемога Тетері засвідчила, що шляхетсько-козацьке угруповання змогло знайти компроміс з представниками стародавнього козацтва. Колишній переяславський полковник Тетеря за часів гетьманування свого швагра Виговського став дворянином королівським, в 1661 р. був нагороджений чином полоцького стольника і з лютого 1662 р. знаходився при козацькому гетьмані як польський резидент [812, 289]. Ще під час обрання на генеральне писарство у грудні 1660 р. Тетеря писав королю: «Я никогда не желал быть писарем Запорожского войска, опасаясь почти с обеих сторон подозрения. Ибо я желал быть всегда в присутствии вашей королевской милости» і клопатав, щоб той «принял под крыло своё» [775, 49].

Де жили і чим займалися дід Василь і батько (за одними свідченнями Яким, за іншими — Іван) Тетері невідомо. Останній мав трьох синів і доньку (можливо, більше). Сам Павло Тетеря був одружений двічі: з донькою Євстафія Виговською (сестрою гетьмана) [1240, 220], а потім з Оленою Богданівною Хмельницькою (донькою гетьмана). Його рідна сестра Єва була заміжня спочатку за Михайлом Васильовичем Іскрицьким, другим шлюбом за Яковом Іллічем Пекулицьким [1241, 239]. Ці шлюби втягували в орбіту родинних зв'язків Іскрицьких, Троцьких (через шлюб сестри Настасії Іскрицької), Горбовських (шлюб доньки Марії з Мартином), Островських (шлюб сестри Патронели) і Пекулицьких. Зазначимо, що Островських і Троцьких зустрічаємо серед відомої покозаченої наставшеської шляхти, що однією з перших перейшла на бік повсталих в Білоцерківському полку [710, 791].

Від першого шлюбу Єва (Євдокія) Тетеря мала синів Криштофа і Василя Іскрицьких. Ці племінники гетьмана вже у 1659 р. були nobilitовані як «заслуженние в войске запорожском товарищі»

[1241, 239]. Від другого шлюбу через сина Опанаса продовжував-ся родовід Глібовичів-Піроцьких.

Кримський вектор зовнішньої політики забезпечував Яцківський-Куницький [822, 37], польський — Г. Гуляницький, П. Бережецький, Куриленко, А. Сильницький [618, 1], який походив з подільської шляхти [854, Т. V., S. 191.]. Представник цієї родини Максим Сильницький був «нобілітований» у 1661 р. [853, Т. IV., S. 360.]. Є свідчення і про ігумена Терехтемирівського монастиря Олександра Сильницького [713, 185].

З Тетерею співпрацювали Михайло Радкевич, Михайло Ханенко, Тиміш Носач, Самійло Зарудний, Павло Яненко, Остап Гоголь. Генеральний писар у Ю. Хмельницького Василь Глосинський став полковником, отримав від Яна-Казимира містечко Балаклію [996, 46].

Під Білу Церкву до короля приїхали Тетеря, Тиміш Носач і Григорій Гуляницький [618, 14]. 22 січня 1664 р. король надав Петру Дорошенку Гуляйполе і водночас — мандат на повернення Дорошенку всіх забраних від нього у лівобережному місті Прилуках добр [996, 45]. Тоді ж покозаченому барському шляхтичу Яремі Петрановському було надане село Яреськи.

У 1664 р. на уряді генерального обозного Семена Половця змінив Михайло Радкевич. Генеральними суддями були Іван Креховецький, Устим Зеленко [998, 42], Герман Гапонович, писарем Святослав Кривецький, осавулами Петро Дорошенко, Іван Богун, Іван Лупиченко [757, 407]. Останній походив з козаків Чигиринського полку, у сотнях якого за гетьманування Б. Хмельницького відомі Мисько Лупа (Потоцька сотня) і Мисько Лупиненко (Кременчуцька).

Проти Тетері піднялося повстання під проводом полковника паволоцького Івана Поповича — колишнього сотника кам'янобродського Білоцерківського полку за Богдана Хмельницького [1166, 570; 1261, 429]. У зв'язку з цими подіями гетьман Тетеря наказав стратити Поповича і полковника сусіднього Кальницького полку Івана Вертелецького. Посланий гетьманом генеральний осавул Петро Дорошенко полонив Поповича. На чолі залишків цього полку згодом став Іван Богун, який був випущений з ув'язнення задля зміцнення авторитету Тетері. Призначений наказним гетьманом під час походу на Лівобережжя, звинувачений у спробі змови, загинув 17 лютого 1664 р.

Ці події засвідчують, що козацька старшина вбачала в діях Тетері досить значний крен у ставці спочатку на татарську, а потім

на польську політичну карту, тим самим ставлячи під загрозу національні інтереси, ігноруючи опору на внутрішні сили.

Керівний склад війська після ради 1664 р. чітко простежується за підписами на інструкції послам. Генеральним обозним був Михайло Радкевич, генеральними суддями — Ян Креховецький і Герман Гапонович, писарем — Святослав Кривицький, осавулами — Петро Дорошенко, Іван Лупиненко, чигиринський полковник Федір Коробка, черкаський Федір Джулай, канівський Іван Демиденко, білоцерківський Самійло Фридрикевич, уманський Михайло Ханенко, паволоцький Ярош Грицина [757, 407]. Не мали урядів, але зберігали значний вплив Тиміш Носач і Самійло Зарудний. Сердюцький полк очолював Гаврило Годуненко, запорозький — Степан Федорович з осавулом Гаврилом Лісовським. У російському полоні знаходилася група старшин, звільнення яких домагався Тетеря. Серед них були Іван Нечай, Григорій Дорошенко, Андрій Бутенко, Василь Кропивницький [931, 193, 194].

На Чигиринському полковництві місце Дорошенка зайняв племінник Богдана Хмельницького Прокіп Бережецький. З колишніх чигиринських старшин відомий Опара, який тримався Брюховецького [898, 39]. Усі чигиринські полковники — активні учасники Національно-визвольної війни з самого її початку. Усі п'ять відомі старшини полку були реєстровцями ще перед початком військових дій. Загалом четверо з них (крім Гната Дубенка) посідали керівні уряди і за попередніх гетьманів. Правда, за Виговського Коробка чомусь відійшов на задній план, не бачимо його і серед керівного ядра старшин Ю.Хмельницького. За Тетері він знову серед вищої козацької еліти.

На посаду полковника корсунського у 1663 р. повернувся Яків Улезько, але втратив уряд у лютому–березні 1664 р. Тоді брав участь у поході на Лівобережжя разом з королем. Джерела свідчать, що при королі були тоді лише два полковники — Богун і корсунський, тобто Улезько. Богун був страчений, а Улезько назавжди позбувся полковничого пірнача.

Відомий дослідник М.Крикун вважає, що за Тетері колишній корсунський полковник Іван Дубина був наказним полковником корсунським [756, 347]. Сотником корсунським у той час згаданий Михайло Соловей [607, 588], лисянським — Дем'ян Якимович [618, 28].

4 квітня 1665 р. в Корсуні козацьке військо втратило трьох визначних полководців, до московського полону потрапили Ян Креховецький, Тиміш Носач і Яків Улезько [713, 22; 712, 267, 271].

Загалом маємо інформацію про чотирьох полковників і одного сотника Корсунського полку. Вони представляли п'ять родин, двоє з яких (Улізьки і Височани) були досить відомі в старшинському середовищі, а троє — відносно нові (Лепнявські, Підодні, Солов'ї).

У Канівському полку зміни керівництва не сталося, його і далі очолював Іван Демиденко. За гетьманування Тетері був nobilitований місцевий полковий писар Євстафій Шимко-Полоницький [1243, 172]. У противагу Дмитренку лівобережний гетьман Брюховецький призначив канівським полковником Федора Панченка. За Тетері у цьому полку відомі 10 старшин. Зі старих старшинських родин і надалі утримували владні важелі чотири (Демиденки, Лизогуби, Мітченки і Панченки), при чому двоє з них трималися Брюховецького. Шість же родин на керівних посадах у полку фіксуються вперше. Це засвідчує як значну ротацію старшинського корпусу Канівського полку за гетьмана Тетері, так і її розкол.

Від полковника Івана Кравченка прийняв пірнач «полковник старовинний» Білоцерківського полку Самійло Фридрикевич.

Уривки інформації маємо про старшину Черкаського полку. Знаємо лише про двох полковників, які репрезентували «стару» гвардію: одного ще за часів Богдана Хмельницького — Петра Дорошенка, а другого — висуванця Виговського — Федора Джулая. З невідомих нам причин генеральний осавул Петро Дорошенко очолив Черкаський полк, замість Федора Джулая. У спеціальній монографії Д.Дорошенка, присвяченій долі Петра Дорошенка цей факт упущено. Відзначимо, що пізніше за гетьманування Дорошенка Джулай на короткий час повернув собі пірнач. Це завідує, що у них не було особистої ворожнечі, а зміна відбулася з якихось інших причин. Мабуть, з Дорошенком у полку добре спрацювався полковий писар Сава Клеванський, бо посадав він цей уряд щонайменше п'ять років уже в той час, коли Дорошенко був гетьманом.

Уманським полковником у черговий раз став Максим Булига. У Брацлаві полковниками були Іван Бут від Брюховецького і Михайло Зеленський [1208, 148] регіменту Тетері, у Кальницькому — Мельник.

Іван Сірко і очолювані ним запорожці за підтримки лівобережного гетьмана Івана Брюховецького і за погодженням з колишнім гетьманом Виговським та 2000 його прибічників змогли організувати повстання в Правобережній Україні. Оцінюючи повстання на Правобережжі, варто підтримати твердження, що «чрез нас, Івана Серка, к вашему царскому величеству привращена есть

вся Малая Россия, над Богом будучие города, а именно Брянславской полк, Калнищкой, Могилев, Рашков, Уманской повет, до самого Днепра от Днестра» [712, 151].

Аналіз персонального складу керівників засвідчує, що це були, насамперед, запорозькі ватажки на чолі з Сірком. Серед них відзначимо полковників Царя, Червону Башту, Радишевського, Андрія Богомаза, Рицького, Михайла Сонтівського, Максима Соломку, Пилипа Стрілу, які були вихідцями з запорозької старшини. Запорозький полковник Матвій Шульга загинув під Лисянкою.

Одним із головних центрів антитетерівського повстання стало сотенне містечко Уманського полку Бабани. Звідси родом був запорозький полковник Іван Чепель (Чіп — Запорожець), який у реєстрі 1649 р. згаданий як Іван Чепелій. Якийсь його родич Андрус Чепель козакував у Мурафській сотні сусіднього Брацлавського полку.

Павло Мотовило — один із соратників Сулими в організації повстання 1664 р. також мешкав у Бабанах [747, 407]. Коломійчєнки Василь — з полкового товариства уманського (1649), Василь — козак сотні Івангородської (1649), Герасим — один із соратників Сулими в організації повстання 1664 р. проживали у Бабанах [747, 407]. В цьому ж селі фіксуються Улашенки.

За Бабанами піднялася вся Уманщина. На чолі повсталих стояли Михайло Тисенко — брат Варениці. Якийсь його родич Марко Тисенко згаданий у реєстрі 1649 р. Цибулівської сотні Уманського полку. Василь Турчиненко керував повстанцями у Маньківській сотні Уманського полку.

У перших лавах перебували підрозділи полковника Царя. Представники цієї родини розсіпані в різних полках, а саме: Василь у Багланівській сотні Брацлавського полку, Лаврін — у Борківській сотні Полтавського, Левко — полковій сотні Канівського, Олекса — сотні Климова Канівській, Мирон — Київській сотні Нагорного. Пізніше полковник Цар був прихильником гетьмана Опари і, як такий, що двічі зрадив короля, в 1665 р. був посаджений на кіл [1047, 49]. Основу силу повстанців становили запорозькі полки і також антипольська частина городового козацтва, насамперед полків Брацлавщини. Не бачимо значної участі старшини корінних козацьких полків на боці повстанців. Ідейну підтримку повсталим надавали Григорій Лісницький, Коробка, Галоб, Залізо.

Вірна Тетері старшина вела боротьбу проти запорожців і їх союзників у полках Гетьманщини, захищаючи гетьмана. Перехід її на

бік повсталих водночас означав перехід під руку Брюховецького. Цьому ж суперечили не лише особисті амбіції, але і соціальні причини — покаянація шляхта і більшість городового козацтва не могла сприйняти тих порядків, які їм несли запорожці і виразник цієї лінії лівобережний гетьман Брюховецький разом зі Сірком.

Фактичним організатором придушення повстань був наказний гетьман від Тетері Михайло Ханенко. У зв'язку з цим варто нагадати той факт, що у лютому 1664 р. король видав привілей з відзнакою за вірність Уманському полку, який М.Крикун називає «унікальним», бо «жоден з полків Війська Запорозького не удостоївся такої честі» [756, 345].

Ханенко зі своїми прибічниками вимушений був закритися у Кисляку, де його здобували козаки Кальницького полку [1487, 395] під командуванням Василя Варениці. Страта прибічниками Тетері місцевого полковника Вертелецького консолідувала антигетьманські сили в полку. Призначення Брюховецьким представника місцевої козацько-старшинської родини Бута на полковництво підсилювало запорозький елемент на їх теренах.

У зв'язку з цим відзначимо, що прихід до влади Опари на Правобережжі слід розглядати як компроміс між городовим антитетеринським козацтвом і запорожцями [998, 31]. Одним з його найближчих соратників був Онисько Радишевський (Радишовченко) (? — 1609–1665 — ?) — наказний полковник черкаський (ран. 24.02.1649). Мабуть, був осавулом полковим черкаським, а пізніше — в курені осавульському в Чигирині (1649) [823, 15]. Став генеральним суддею у гетьмана Опари і разом з ним потрапив до Марієнбурзької в'язниці.

Оцінку діяльності Тетері пізніше дав польський військовий комендант Білої Церкви: «Простой народ не желает бытности гетьмана Тетери и презирает его, разве бы с позволения короля пришел с коронным войском» [822, 31]. Старшина ж відвернулася від нього, і нам не відомо жодного факту, що після скинення його з уряду хтось з неї бажав повернення його до влади.

У правобережних полках відомі 49 старшин з 49 родин. Персональний склад старшинського корпусу за гетьмана Тетері засвідчує, що він був активним виразником інтересів покаянової шляхти, продовжувачем лінії Івана Виговського. Повернулись у старшинську обойму Джулаї, Фридрикевичі, Черкаси, Коробки, Гапоновичі. Яненко отримав за Тетері пірнач, але не у Київському, а у сусідньому прикордонному Паволоцькому полку. Утрималися при владі

при переході її з рук Хмельницького до Тетері Опари, Білогруди, Богуни, Зеленські, Гоголі, Дорошенки, Радченки, Лизогуби, Лисянські, Улезько, Ханенко. Серед нових старшинських родин фіксуються Хмури, Солов'ї, Полоницькі-Шимки, Васильківські.

4.2. Лівобережна старшина під регіментом гетьмана Івана Брюховецького

На Лівобережжі після погрому Виговським Полтави діяли розрізнені загони «барабашівців» і «пушкарівців» [892, 18]. Січ і Полтава стають на півстоліття центрами антигетьманської опозиції. Основні кадри старшин черпалися на Січі. Це були січовики з діда і прадіда, сім'ї яких, їх нащадки були головними охоронцями як республіканських, так і охлократичних січових традицій.

Яків Федорович Барабаш завдав поразки загонам сербських найманців Виговського під Полтавою [1174, 468]. Після розгрому союзників запорожців — пушкарівців перебував з загonom у розташуванні військ князя Ромодановського, який відмовлявся видати його Виговському. Останній звернувся до царя, який і наказав відправити Барабаша до Києва у розпорядження боярина В.Шереметьєва «для отдачи виновного на войсковой суд». По дорозі його перехопили прибічники Виговського, прикували до гармати, допитували, а потім відправили до Чигирин (1659.4.06. він вже згадується як небіжчик).

Нащадки гетьмана Остряниці Іскри, а також Пушкарі, Жученки міцно тримали в своїх руках полтавців. Події показали, що найбільшим впливом серед козацтва січового в той час мав Іван Мартинович Брюховецький (очевидно, мав прізвисько за назвою одного із січових куренів). За спостереженнями В.Горобця, Брюховецький народився у 1623/1624 р. [949, 150]. Походження його нез'ясоване. В.Греков наводить дані про те, що останній не був природним козаком, а ніби «был ляхом, да окрестился». На які джерела опираються подібні твердження, для нас залишається загадкою.

Знаємо, що у квітні — травні 1656 р. він входив до складу посольства у Трансильванію, яке передувало місії генерального осавула Івана Ковалевського і старшого канцеляриста Івана Груші [744, 486]. Джерела засвідчують, що Брюховецький був слугою Богдана Хмельницького, після ж смерті останнього продовжував службу у Юрія Хмельницького, якого супроводжував на навчання

до Київського колегіуму. Дещо пізніше посланий Юрієм Богдановичем на Січ для підтримки у домаганнях гетьманської булави, де і залишився.

«Брюховецький, слуга пана Хмельницького, который был некогда в Варшаве у вашей королевской милости, сделавшись на Запорожье кошевым атаманом, вышел из Запорожья и пробовал счастья под замком Чигиринским; но усилия его были тщетны», — маємо звістку з жовтня 1659 р [709, 383]. У 1660 р. Юрій Хмельницький, виступаючи у похід під Чуднов, залишив його намісником чигиринським. Після Чуднівської битви Брюховецький утік до стольника і воєводи князя Бориса Мишецького під Лоховицю і розповів, що їде до Москви, щоб сповістити про зраду Юрія Хмельницького.

Щодо родинного оточення є лише звістка про те, що єпископ Мефодій хотів видати свою доньку за племінника Брюховецького. Це дає змогу стверджувати, що Іван мав сестру чи брата. Якщо у родовому архіві Бунаків, знімаючи копії, не внесено якоїсь плутанини, то у 1667 р. є згадка про Федора Артемовича Брюховецького [899, 858], можливо, якогось родича.

Під час поїздки до Москви Брюховецький одружився з небогою голови московських стрільців Івана Єлагіна Дарією Ісканською. Відомо, крім того, що гетьман Самойлович одружив свого сина з донькою Брюховецького, що може засвідчувати наявність попереднього шлюбу останнього.

Про Брюховецького згадується втретє як кошового на Січі у 1662–1663 рр. Таким чином зрозумілою і логічною є підтримка його Іваном Сірком — Січ вступила у відкриту боротьбу за гетьманську булаву. При цьому чітко вказуються соціальні мотиви виступу: «Великая беда чинится от старших», «гетман и полковники и все начальные люди все города, места и мельницы розняли сами по себе да ими владеют сами своим самовольством» [714, 334, 339].

Ніжинська козацька рада 17 червня 1663 р. обрала Брюховецького гетьманом. Генеральним обозним став Іван Климович Цесарський (1663.17.06. — 1666 — ?), наказним — Павло Іванович Животовський (1663.08. — 11.). Свої уряди суддів генеральних зберегли Георгій (Юрій) Незамай і Петро Забіла. Піднявшись до вершин генерального старшинства, представник роду Забіл, відзначився великою любов'ю до багатства і влаштуванням шлюбів з родинами наступних гетьманів. Генеральне писарство спочатку

тримав Степан Гречаний-Потребич, а з 1665 р. — Захар Шийкевич. Осавульську службу правили колишній запорозький полковник Парфен Михайлович Нужний та Стефан Опанасович Іванов. Підскарбієм став Роман Ракушка-Романовський (? — 1663.11. — 1668) [1245, 12], хорунжими були Іван Олексійович Попович та Микола Яковенко, бунчужним — Григорій Трохимович Витязенко.

Після отримання посади, Брюховецький створив нові полки: Стародубський (полковник Іван Плотник [660, 1]), Сосницький (Яків Скидан), Зіньківський (Василь Шиман), Глухівський. Направлені у полки його представники під охороною загонів запорожців вступили у контакт з антишляхетськими і антистаршинськими елементами і з їх допомогою прийшли там до влади. Проте не знаходить документального підтвердження теза, що «фактично вся місцева старшина була знищена» [935, 76].

Відомо, що 18 вересня 1663 р. у Борзні були страчені: наказний гетьман Яким Сомко, полковник ніжинський Василь Золотаренко, полковник чернігівський Іоанікій Силич, полковник лубенський Стефан Шамрицький, полковник переяславський Опанас Щуровський, осавул полковий ніжинський Павло Килдій, секретар наказного гетьмана Кирило Ширай. До Сибіру потрапили генеральний писар Михайло Вуяхевич, полковники київський Семен Третяк, іркліївський Матяш Папкевич, прилуцький Дмитро Чернявський, осавул полковий переяславський Семен Кульженко, осавул Леонтій Бут, писар полковий Хома Тризна та писар гродський переяславський (? — 1658–1663) [1243, 227] Самійло Радич, сотник Іван Воробей, Прокіп Кульженко [1298, 231]. Через ці репресії Гетьманщина втратила сім бойових заслужених полковників.

Місцева старшина, втративши частину своїх провідників, зайняла позицію вичікування. Підкреслимо, що головний удар прийняла старшина двох полків (Переяславського і Ніжинського). Клан Хмельницьких — Сомків — Золотаренків поніс невиправні втрати.

На початку 1663 р. у Брюховецького найближчими радниками, крім єпископа Мефодія, були полковник Данило Пісоцький і писар Степан Гречаний.

Є згадки, що у червні 1664 р. гетьман направив до царя посольство в складі київського полковника Василя Дворецького, канівського полковника Федора Панченка і Марка Артемовича, що засвідчує їх впливовість у тогочасному старшинському середовищі.

У Гадацькому полку, який за Брюховецького став столичним, у 1664 р. згаданий наказний полковник Степан Надточенко. Його

рід фіксується у козацькому середовищі з початку Визвольної війни у Лютенській сотні (1649) [823, 435].

На жаль, не маємо жодних даних про Григорія Васильовича, який у 1665 р. очолював полк. Можливо, це брат сотника любецького Гаврила Васильовича. Після нього на чолі полку два роки був Семен Остренко, якого на цей уряд обрали з сотництва гадяцького. У 1668 р. його змінив Іван Дуб'яга (? — 1636–1674 — ?) — православний шляхтич з Мстиславського повіту [1062, 54]. Якимось чином потрапив на Слобожанщину (можливо, він чи його батько брав участь у козацьких повстаннях 30-х років) і козакував на Харківщині (1656–1660). Пізніше отримав полковий пірнач гадяцький, в додачу мав рангові маєтності: містечко Рашівку, місто Камишин, села Гримячку, Остапівку, Березову Луку [641, 3].

Полковим писарем був Іван Ситенський (1666), одним із полкових осавулів став колишній полковник гадяцький Іван Донець. Крім Остренка, сотниками полковими були Ізмайлов і Павло Животовський.

Уряд зінківського полковника зберігав Василь Шимон, який разом з полковим осавулом Микитою Безпалим міцно контролював Зінківщину. Грунським сотником був Степан Безбожний, зінківським — Нестор Гаврилович, комишенським — Петро Пашенко, у Веприку сотникував Богдан Савченко. Є згадки ще про чотирьох сотників у Зінківському полку (Андрія Івановича, Опанаса Лазарева, Марка Павловича, Прокопа Семеновича), але які сотні вони очолювали — встановити не вдалося.

У Полтавському полку 1665 р. був зміщений полковник Дем'ян Гуджол [752, 130] і полтавський пірнач відданий близькому до Брюховецького генеральному хорунжому Григорію Витязенку. При ньому наказним став представник відомого запорозького роду Кіндрат Барабаш, але Витязенко протримався лише рік. Його замінив Сава Омельницький, замість якого у тому ж 1667 р. став місцевий полтавський старшина Кость Кублицький [875, 8,12]. При ньому значним впливом користувалися наказні полковники Клим Чорнушенко (1668), Манджос (1668), Іван Лозицький (1668).

Михайло Степанович Гончар, пов'язаний родинними зв'язками з козаками стасівськими, репрезентував близьке до Запоріжжя козацьке середовище у Полтаві. Він став одним із сотників у цьому місті, а також іноді виконував функції наказного полковника (1664). Серед наказних полковників був і Олексій Кованька.

З полкових обозних відомі лише двоє старшин — Михайло Денисенко (1665) і Олекса Андрійович (1667). У полковому суді старого (можливо, померлого) Курила Охрімовича змінив Іван Юхименко. В той період полкові судді змінювалися досить часто: Івана Юхименка на початку 1665 р. змінив Роман Сороків, а його у цьому ж році — Клим Чорнушенко.

Серед осавулів відзначимо Ярему Корсунця, Левка Черкеса, Дахна Чамаренка, Василя Калюжного, Івана Обіду. Як бачимо, Чорнушенко і Чамара знову повернули собі попередні уряди. Полковими писарями були Гаврило Миклашевський [650, 3], Андрій Леонтійович, Ілляш Туранський, Кирило Іванович. Полкову корогву супроводжував хорунжий Степан Шваченко.

Протягом цього періоду гетьманування Брюховецького Костя Кублицький зберіг за собою уряд полкового сотника. У Великих Будищах сотню очолював Педан Хоменко, Санжарську — Сергій Семененко, Білицьку — Конон Василенко, Кишеньську — Петро Волошин і Василь Олексієнко.

Миргородський полковий пірнач тримали представники лише однієї родини — Постоленків: спочатку Дем'ян (1664–1666), а потім Григорій (1666–1668). Рід Постоленків-Потішних [1070, Ч. II, 110] у 1665 р. отримав дворянство і маєтність — с. Савинці, але з впевненістю стверджувати про їх шляхетське походження до 1665 р. підстав не маємо. З старшини полку відомі сотники Гаврило Олексійович (став полковим суддею) і Григорій Матвійович Гладченко. Присутність останнього ще раз підтверджує, що до влади в полку повернулися противники Лісницького.

Першим полковником за Брюховецького у Лубнах після Шамлицького став Гнат Якович Вербицький. Мабуть, належав до рашівської чи зінківської гілки роду Велюхів — Вербицьких, один із представників якої раніше очолював Зінківський полк.

Взимку — навесні 1664 р. Вербицький був замінений представником черкаського козацтва, сином генерального судді, який попередньо тримав Пирятинську сотню, Григорієм Михайловичем Гамалією. На чолі полку він був два роки (1664–1666). Наказним полковником тоді згадується Іван Пилипенко (1665).

У 1666 р. полк очолив Богдан Щербак. О.Лазаревський про нього писав так: «Старый козак, принимавший, по видимому, ближайшее участие в войне Хмельницкого с поляками в числе его полковников». Историк вважав його полковником новгород-сіверським [1119, 40]. Проте, мабуть, стародубські Щербаки мають іншу

генеалогію ніж лубенський полковник. Відомо, що Богдан Щербак з приходом до влади Брюховецького очолив військову артилерію і був її осавулом до утвердження на полковничому уряді.

Колишній сотник полковий лубенський Родіон Логвинов став полковим обозним, суддею — Кирило Гуляницький, полковим писарем — Степан Григорович, якого змінив чи, можливо, він сам фіксується протягом 1665–1666 рр. як Степан Климович. Серед полкових осавулів з'явилися з Черкаського полку Леонтій Свічка, який осів на Пирятинщині [630, 1], і Микита Іванович Бурий. У 1667 р. осавулом став полковий сотник Януш Михайлович.

Роменську сотню очолював Захар Донець. Серед козаків Лукомської сотні був Семен Донець, нащадки якого проживали у с. Олександрівці [462, 549 зв.], були Донці і у Костянтинівці, де серед козаків сотні зареєстрований Андрушко [823, 397]. Враховуючи близькість Ромнів до Гадяча, вважаємо, що Донці гадяцькі були одного роду з роменськими і, можливо, полковничим родом Донців-Захаржевських харківських.

Прокіп Жуковський став сотником глиньським у 1663 р. Основоложником роду був козак Глиньської сотні Миргородського полку Іван Жучин, якого бачимо ще у першому реєстрі цієї сотні [823, 403]. У Лукомлі сотником став Семен Проскуренко, який як Сенько був згаданий серед козаків сотні ще у 1649 р [823, 425].

З Ніжинського полку, щоб його ослабити, виділили полк Глухівський. Відомі два його полковники — Кирило Гуляницький і Василь Черкашинець. У самому Глухові продовжував сотникування Пилип Уманець, але згодом його змінив Василь Жураковський.

Ніжинським полковником став Матвій Микитович Гвинтовка (1663–1666), котрого, згодом підтримали Григорій Кобиляцький і Роман Романовський-Ракушка, які при ньому були наказними полковниками. Його змінив Артем Мартинович. Наступного року згадується полковник Соха, але чи це одна і та сама особа з Артемом Мартиновичем, без додаткових документів визначити не можливо.

На уряді полкового судді спочатку був Макар Сидорович, а пізніше Федір Завадський, полковими писарями — Ничипір Олексійович і Павло Рачинський. З полкових осавулів відомий лише Василь Ігнатович-Шумейко. Можливо, Василь Шумейко і був осавулом полковим за полковника ніжинського Прокопа Шумейка в реєменті ще гетьмана Богдана Хмельницького [823, 463].

Полковими сотниками були Герасим Осташка, Іван Косинський, Яків Самойлович, веркіївським — Юсько Горячка, воронізьким —

Василь Власович. Хома Михайлович Гнилозубенко (? — 1678) став сотником батуринським, Іван Пригара — у Олишівці. Андрій Шевлюшенко був серед фундаторів сотні у Конотопі [823, 484], а Михайло у 1663 р. став місцевим сотником. У Кролевіці йшла постійна зміна сотників: Герасим Стасенко (1663–1666), Максим Ковденко (1666), Данило Якимович (Пархоменко?) (1666), Гнат Федорович (1667), знову — Максим Ковденко (1667–1668).

До далекого Стародуба від Брюховецького поїхав полковникувати Іван Якович Плотник (Іван Терник). Задля зміцнення своєї влади 21 серпня 1663 р. видав універсал на прибутки з млина на р. Вусі почеповським священикам Спаської церкви Лук'яну Йосиповичу і Іллінської церкви Василю Кузьмичу, а 2 квітня 1664 р. надав універсал Кирилу Яковичу на побудову млина в с. Бахаричах на р. Косці. У 1665 р. Плотника змінив Левко Острянин, очевидно, одного роду з тогочасним полковником гадяцьким Семеном Острянином. Серед наказних полковників від нього були Тиміш Олексійович, Михайло Небаба і зять Петра Рославця Рубець.

Представник наймогутнішого шляхетського роду на Стародубщині Рубців Михайло (? — 1630 — бл. 1698) пройшов нелегкий життєвий шлях. У 1633 р. потрапив у московський полон, у 1639 р. відвідав Мінський замок. «За небожчика Золотаренка в нескольких експедициях услуги ронили» [1243, 369]. 4 вересня 1656 р. з братом Іллею отримав гетьманський універсал на маєтності. Гетьман Виговський 25 лютого 1658 р. надав йому підтверджуючий універсал. Був наказним полковником стародубським (1666), значним військовим товаришем (1668). Брюховецький ще раз 12 березня 1668 р. підтвердив спадкові маєтності за Рубцями (за ним — Ропську волость).

Вдалим був вибір полкового обозного Гаврила Даценка, який тримав цей уряд щонайменше одинадцять років. Є згадки про сотників: полкового Леонтія Руцанського, новгородських Павла Стремницького, Семена Маленовського, почепського Овдія Рославця і наказного за нього Федора Ходневича. Мглинським сотником, можливо, раніше 1667 р., був Федір Лось.

У Почепській сотні військовий товариш Клим Осипенко у 1668 р. отримав універсал Брюховецького з підтвердженням йому на «отчину» с. Гарців. Тут в той час відомі покозачений шляхтич Матвій Андрійович Барташевич, який зберігав батьківський привілей на с. Азарів і пізніше у 1671 р. згаданий як значний військовий товариш, а також товариш сотні почепської (1665),

шляхтич гербу «Ясенчак» [1162, 53] Данило Адамович Жебровський. У Мглинській сотні військовий товариш Микола Рожковський у 1667 р. разом з сином Іваном отримав гетьманський універсал на с. Хотяничі.

До Сосниці полковником був призначений Яків Скидан, якого пізніше замінив Федір Холод. Можливо, що останній належав до миргородської козацько-старшинської родини.

Чернігівський полк очолював Трохим Ничипорович (Отрох, Отрошко), який фіксується серед перших козаків Чернігова [823, 477]. Мабуть, був городовим отаманом чернігівським. У 1654 р. згаданий як наказний полковник чернігівський, а у 1659 р. знаходився на чернігівському міському уряді.

Уже влітку 1664 р. полковником чернігівським був Степан Красна Башта. Цього покозаченого шляхтича у 1660 р. зустрічаємо у с. Пісках — сотенному центрі Лубенського полку як свідка одного продажу [1119, 70]. Підтвердженням цього є царська грамота чернігівському воєводі Гнату Волконському у відповідь на його відписку про те, що чернігівський полковник С.Красна Башта погано ставиться до московських людей. Цар наказував воєводі жити з полковником «в совете...розни и безсоветья не было» [618, 50]. Наказним полковником за нього був Іван Харитонович Молявка.

Гетьман Брюховецький зробив невдалу спробу опертися на чернігівську старшину. Степана Красну Башту він замінив на Дем'яна Ігнатовича, який був полковником три роки. На початку 1668 р. він став генеральним осавулом (Д.Дорошенко вважав головним прибічником гетьмана Дорошенка серед лівобережної старшини [996, 187]). Його місце в Чернігівському полку зайняв полковий суддя, майбутній гетьман Іван Самойлович. На початку 1668 р. наказним полковником згаданий Гаврило Васильович. Обозну службу очолював Сава Внучко-Посудевський.

Можливо, що Марко Рибальченко, який у реєстрі 1649 р. зафіксований другим після сотника конотопського Івана Рибальченка, і є Марко Артемович, який відомий як суддя полковий чернігівський у 1667–1671 рр. Писарями в полку були Іван Васильович, Михайло Голобоярин-Слободецький, Іван Самойлович. Писаря цього полку Левона Полуботка Брюховецький нагородив «шляхетскою Розсудовскою маетністю в Черниговском уезде, сёлами, деревнями и руднями» [714, 11].

Полковник прилуцький Горленко користувався довірою гетьмана Брюховецького, який давав йому різні доручення. Син запорож-

ця Лазар Федорович Горленко (? — 1629–1687) став козаком Прилуцької сотні Омеляна Проценка (1649) [823, 441]. У 1654 р. брав участь у Переяславській раді [979, I]. Мабуть, очолив полкову сотню, бо у 1659 р. згаданий як наказний полковник прилуцький. Враховуючи те, що О.Оглоблин вважає Ганну Семенівну Половець-Мазепу тіткою по матері прилуцького полковника Дмитра Горленка [1267, 22], то не виключена можливість першого шлюбу Лазара з Н Семенівною Половець, донькою полковника білоцерківського. У 1665 р. разом з гетьманом перебував у Москві, де отримав від царя дворянство та с. Ольшане [979, I], але пізніше Брюховецький «великимъ шалоумствомъ» домігся того, що Горленко виїхав з Прилук, а на його місце був посланий запорожець Іван Кошовий.

Під час лівобережного походу Яна-Казимира поляки і Тетеря обходили Ніжин. Тетеря взяв Прилуки. «Що ж до переходу прилуцького полковника Песоцького на бік поляків ... треба сказати, що хоч підтвердження, або заперечення цієї звістки я не знайшов, але ж 1664 року, під час акцій Брюховецького на Правобережжі, новим полковником прилуцьким бачимо Л.Горленка» [1298, 272].

Сава Тищенко разом зі своїм, мабуть, молодшим братом Данилом Тищенком розпочав війну у сотні Івана Шкурата (1649 [823, 440]), став її сотником (? — 1665–1666.10. — ?).

У Красному Колядині сотника Івана Самойловича змінив представник місцевого красноколядинського козацького роду [823, 455] Денис Сич. Срібнянським сотником був Сидір Міщанин.

До Переяслава гетьман призначив Данила Ярмолаєнка «безъ посполитой рады и по своей воли, а не по ихъ стародавнымъ правамъ» [707, 99], наказним у нього був місцевий старшина Андрій Романенко. Ярмоленко розпочав службу в Леплявській сотні Канівського полку [823, 113]. Вважаємо, що згадка у вересні 1662 р. про полковника канівського Данила стосується його, а відповідно, цьому передувало сотництво леплявське.

Якщо за умовну загальну кількість Переяславського полку після реформування його у 1663 р. гетьманом Брюховецьким взяти чисельність 1649 р. за сотнями, які тепер до нього ввійшли — 4802 козаків, то 12% становили козаки колишнього Канівського полку, 8,8% — козаки Черкаського, 17,2% — Кропивненського. Таким чином, 38% новоутвореного Переяславського полку становили козаки не цього полку.

У 1664 р. полковим суддею був Юрій Миколайович Мокрієвич, його змінив Іван Момот (? — 1629–1693 — ?), який спочатку

був рядовим козаком Переяславського полку, а потім став полковим суддею. 26 червня 1665 р. він продав Івану Окуленку (Туровцю), майбутньому війту переяславському (1688) двір за 1000 золотих у Переяславі [309, 104]. Друга частина двору належала, можливо, якійсь його родичці — жительці козелецькій Фесьці Герасимовні, яку вона продала тому ж Туровцю 9 листопада 1675 р. У проміжку кінця 1664 — початку 1665 рр. був усунутий з посади полкового судді. На його місце став Іван Корнелевич.

У червні 1663 р. писарем став Стефан Михайлович, пізніше був Стефан Мокрієвич. Полковими осавулами були Федір Забузький і Михайло Щербина.

У купецькому середовищі Брюховецький знайшов опору в Павла Рустановича. Вже у 1663 р., як козак Переяславського полку, він отримав оборонний універсал від Брюховецького на володіння в Борисполі [778, 70]. Був одружений з Тетяною Опанасівною Щуровською, донькою полковника переяславського. Рустанович у 1666 р. фіксується переписом як один з найбагатших грецьких купців у Переяславі [814, 205]. В придане за дружиною мав значні володіння у Воронкові. Крім того, йому належали маєтності в Каневі і Терехтимирівській сотні, що до 1676 р. входила до Канівського полку. У Березані сотникували Пилип Лаврінович і Кислий.

Андрій Романенко у 1665 р. як наказний полковник очолював переяславську делегацію до Москви під час поїздки гетьмана Брюховецького. Це засвідчує, що гетьман і запорожці оперлися після знищення угруповання Сомка в полку на козацько-старшинську групу, яку очолював Романенко. Відсутність його послабила позиції гетьмана в Переяславському полку, що і сприяло вибуху повстання 1666 р.

Ще з весни 1666 р. в полку було неспокійно, «сказывал переяславський полковник Данко Ермолаенко, что в Переяславле оть какихъ ся своевольныхъ людей, которые до бунту и до шерханины охочи ... вырастает злой замысел не смуту и на нелюбы про него боярина и гетьмана, по замыслоть от запорожцов» [713, 101]. 15 липня 1666 р. в полку спалахнуло повстання. Його почали козацькі частини, які нараховували 500 козаків — 400 переяславських і 100 бориспільських. Під час сутичок був заколотий наказний гетьман Ярмолаєнко, убитий генеральний суддя.

Керівниками повстання були сотник М.Хоменко із села Харківці, полковий обозний Іван Пригара, колишній полковий суддя Іван Момот, представник гетьмансько-полковничої родини Лобод

Захар, колишній наказний полковник Панас Захар'яченко, представник полковничої родини Кульбачок Григорій, заарештований 1663 р. на ніжинській раді, але відпущений колишній наказний полковник Богдан Словин, Ярема Захарчук, Панас Носик, Степан Білик. Цей перелік засвідчує, що повстання очолили представники козацьких старшинських родин, які репрезентували щонайменше дві місцеві полковничі родини Лобод і Кульбачок, близького оточення наказного гетьмана Сомка, котрі були відсторонені від влади у полку після приходу до влади Брюховецького.

19 липня зібрали раду, на якій обрали нову старшину. Полковником став М.Хоменко, осавулами — І.Момот, І.Пригара. На придушення повстання в Переяславі Брюховецький кинув значні сили козаків на чолі з гадяцьким полковником Семеном Остренком (Ніжинський, Лубенський, Прилуцький, Полтавський полки). Царський уряд надіслав на допомогу Брюховецькому понад 2 тисячі кінноти і піхоти під командуванням Костянтина Щербатова. Спільними зусиллями прибічників Брюховецького і царських воєвод переяславське повстання було придушене [713, 283].

Більшість переяславського козацтва брала участь у повстанні 1666 р. і частина з них втекла на Правобережжя до гетьмана Дорошенка. Задля зміцнення і укріплення свого становища Брюховецький поставив полковником у Переяславі Родіона (Райча) Думитрашку (? — 1635–1705) [1142, 402]. Він був представником відомої в Придунайських князівствах родини, в якій серед його попередників були митрополит Феодосій, ієромонахи Дамаскін, Мелентій, Іоанікій, Євфимій, Георгій.

Роком раніше він вийшов з Валахії на Брацлавщину з загоном у 500 чоловік, а потім перейшов на Лівобережжя. На цю силу і розраховував гетьман. З Переяслава 16 липня 1667 р. стольник і воєвода Олексій Чириков сповіщав, що «Думитрашка боярину и воеводе Петру Васильевичу Шереметеву не будет бить челом ни о чем, потому де, что боярин и гетман Иван Мартинович Брюховецкой к боярину и воеводе к Петру Васильевичу Шереметеву ни о каких делах писать и бить челом ни о чем не велел» [618, 164].

Після переяславського повстання Брюховецький восени 1666 р. замінив київського полковника Василя Дворецького на Михайла Щербину. Документи свідчать: «Как учинилась в Переяславе измена сперва, и убили Переяславского полковника Данила Ярмоленка, и он де видя то, что те изменники учили быть изменою великому Государю и королю Полскому, поехал в Гадяч, и в то ж время

к Івашку Брюховецькому, полковництво здал и булаву перед старшиною положиль. И Івашко Брюховецькой на ево место учинил Кіевским полковником Переяславского ясаула Михайла Іванова» [1274, 84].

Уряд полкового обозного посідали спочатку Яків Підтерєб, потім Гнат Кальницький і знову Підтерєб. Полковим суддею був Феодосій Дмитрович Шатський, писарями Лаврін Михайлович і Пилипчя, осавулом Гнат Кальницький, хорунжим син полковника Дворецького Іван.

Козелецьким сотником був Іван Клижка, в Острі — Іван Батіг, Ничипір Плоский, Іван Дворецький, Іван Янко. Носівську сотню очолив Іван Мозиря, син кошового, колишній козак корсунський і колишній полковник піхотний ніжинський.

Після перемоги запорожців на раді у 1663 р. січове угруповання змогло контролювати територією лівобережних полків. Політика Січі щодо правобережного гетьманату вимагає спеціального дослідження. Попередньо можна стверджувати, що аналіз кадрового складу козацьких повстань 1663 і 1664 рр. засвідчує керівну роль у них запорозького елемента. Очевидно, встановивши контроль над Лівобержжям, січовики вирішили об'єднати під своїм верховенством і правобережну Україну.

Політика Брюховецького, спрямована на підкорення лівобережжя Гетьманщини Московській державі, неконструктивні внутрішні кроки відкривали безперспективність такого шляху. Кошовий Ждан Рог заявив, що Україна «потребує не боярина, а гетьмана» [713, 103]. Полковник Мигалевський написав донос царю на гетьмана Брюховецького, звинувачуючи того, що «без престанно живет в дому свом на покое, а промислов над неприятилем не чинит» [618, 9].

Відчувши настрої січовиків і городових старшин, Брюховецький зробив спробу крутого повороту у зовнішній політиці. Він виступає проти москалів, а до кримського хана «присылает беспристанно просить на помощь людей и люди де к нему не посланы», — сповіщав з Криму Шереметьєв.

Антимосковський виступ відбувся після старшинської ради у січні 1668 р. На ній були присутні: полковник ніжинський Артем Мартинович, чернігівський Самойлович, полтавський Кублицький, переяславський Думитрашко, миргородський Постоленко, прилуцький Горленко, київський Дворецький, генеральні судді Забіла і Животовський, писар Федір Криницький [714, 90].

Козаки запорозького полку Олександра Урбановича [1379, Т. XII, 364] осадили 4 лютого гарнізон Новгород-Сіверського, 5 лютого запорозькі полки Сохи і Борони [1379, Т. XII, 364] — Стародуба, потім Гадяча, Чернігова, Остра, Переяслава, Ніжина. Полковник чернігівський Іван Самойлович і полковник Дем'ян Ігнатович вісім місяців тримали в облозі у Чернігові гарнізон Андрія Толстого.

Штурмуючі взяли укріплені замки у Стародубі, Глухові, Ніжині, Новгороді-Сіверському, Сосниці. «В той же час гетьман Брюховецький, все більше і більше озлоблюючись у кривавих розправах проти москвичів і своїх особистих ворогів, дійшов до того, що навіть наказав спалити живцем за якусь провину гадяцьку полковницю Гостру (Остряницю — В.К.). Ця жорстокість щодо жінки обурила навіть запорожців» [1477, 258]. Запоріжжя відвернулося від Брюховецького, з ним залишився лише один запорозький полк Чугуя. Виступила проти нього і лівобережна старшина.

У квітні 1668 р. Брюховецький направив посольство до турецького султана (Гамалію, Лаврінка, Безпалого і 17 козаків). 9 квітня 1668 р. підтвердив усі попередні надання Лавріну Бороздні, намагаючись утримати за собою Стародубщину.

На козацькій раді (8.06.1668) у присутності кошового отамана Івана Білецького гетьманом обрано Петра Дорошенка. Івана Брюховецького, його бунчужного, полковника ніжинського Соха (із запорозьких полковників) було вбито. Дружину колишнього гетьмана забрали до Чигирина.

Убивство Брюховецького на деякий час консолідувало у спільній боротьбі як Лівобережжя, так і Правобережжя, як шляхетсько-козацьке, так і козацько-шляхетське угруповання на основі старовинного козацтва, проводирем політики якого був Петро Дорошенко. Після знищення Брюховецького Дорошенко посадив на рік до Уманського монастиря єпископа Мефодія, щоб послабити церковний важіль розбрату в Україні.

За Брюховецького зафіксовано 199 старшин з 186 родин. З 12 родин, які мали по кілька представників на старшинських урядах (3 Мокрієвичі, 2 Дворецькі, Донці, Ігнатовичі, Пилипенки, Остренки, Щербини, Рославці, Постоленики, Бурі, Обіди), у попередній період на керівних посадах фіксуються три — Дворецькі, Донці, Бурі. З 141 родини, що зафіксовані з прізвищами, повернули уряди 13 родинам (9,2%), зберегли 56 (39,7%), нові 72 (51%), не фіксуються 137 по Лівобережжю.

Внаслідок приходу до влади Брюховецького з реєстру старшин зникли прізвища Аврамовичів, Бистрицьких, Велигорських, Войтенків, Войцеховичів, Вороб'їв, Ворон, Гаркуш, Золотаренків, Зражевських, Калющенків, Канівців, Ковтуновичів, Коханенків, Красовських, Кулаг, Мурав'їв, Панкевичів, Пирських, Подобайл, Рубанів, Себастьяновичів, Слободецьких, Сомків, Третьяків, Шацьких, Щуровських та інших, які були головною опорою керівників двох найвпливовіших груп — корінного козацького Переяславського полку Сомка і полків Чернігівщини Золотаренка. Серед тих, хто очолив козацькі полки і сотні, були представники старовинних січових родів: Скидани, Острянини, Омельницькі, Обіди, Надтоки, Гнилозубенки, Витязенки, Безбожні, Барабаші, Шваченки, Чепіги, Щербаки, Щербини. Цей запорізький кадровий кістяк був доповнений висуванцями з місцевих антисомківських і антизолотаренківських груп, а саме: Полуботками, Постоленками, Свічками, Ситинськими, Сичами, Корнелевичами, Туранськими.

Як і за гетьманування Богдана Хмельницького, на старшинських урядах вдалося виявити 19 козаків (9,5%), а саме: Федора Бульбу, Гаврила Васильовича, Івана Поповича, Івана Косинського, Михайла Радченка, Григорія Кобиляцького, Андрія Романенка, Івана Донця, Петра Рославця, Василя Дворецького, Івана Янка, Івана Кулябку, Федора Холода, Федора Завадського, Пилипа Уманця, Павла Тищенка, Михайла Гончара, Івана Ручку, Михайла Рубця. Порівняно з початком Національно-визвольної війни, старшинами стали представники наступного покоління родин Журавковських, Жуковських, Коробок, Гуляницьких, Корсунців, Гарячок, Небаб, Молявок, Мозирів, Лободи.

4.3. Петро Дорошенко і доля козацької старшини Правобережжя (1665 р. — кінець XVII ст.)

Щаслива доля об'єднати Гетьманщину випала нащадку гетьманського роду Дорошенків. До нього тягнулися ниточки з Запорозжя, де ніколи не вгасала слава Михайла Дорошенка, на нього покладала свої надії козацтво шляхта, розчарувавшись у Тетері, на нього звертала свої погляди старшина порівняно нових козацько-шляхетських полків північно-східного регіону, як через розчарування у Брюховецькому, так і через міцні і сталі зв'язки тестя його брата Павла Яненка з його рідною любецькою шляхтою. І, врешті-

решті, Чигирин — його батьківщина. Здавалося, Гетьманщина зможе перебороти розбрат і покінчити з громадянською війною.

Петро Дорошенко (1627–1698), син полковника Дорофія, від якого «чув... про Шагін-Гіреєву війну, на яку наші запорозькі козаки покликані були» [717, 301–302]. У Межигірському монастирі поминався рід гетьмана Петра Дорошенка. До нього записаний наступний ряд імен: Іова, Тихін, Ганна, Дорофій, Аврам, Лаврін, Стефан, Федір, Яків, Тиміш, Параска, Параска, Лаврін, Мирон, Федір, Яків, Стефан, Василь, Настася, Марія, Ганна, Марія, Олена, Феодора, Самійло, Іван, Зиновій.

Тихін і Ганна — дід і баба Петра по материнській лінії, Дорофій — батько Петра. На початок Визвольної війни у Канівському полку було п'ять представників цієї родини: Іван — козак сотні Стародуба, Мирон — козак сотні Волинцова, Федір — козак сотні Юхима Раценка, Ярош — козак сотні Кулаги, Семен — козак сотні Кліма Малашенка [823, 102, 103, 106, 114, 115]. Ці факти підтверджують думку, що «тяжіння М.Дорошенка до Канева, де він тривалий час резидував (а тоді гетьмани воліли перебувати в тих місцях, звідки походили), прагнення полегшити становище даного дає певні підстави припустити, що саме Канів був його рідним містом» [1207, 156].

Дорошенко невідомого імені був сотником полку Небаби (1651 [792, 145]), який діяв у районі Самгородка. Мабуть, це сотник івангородський Чернігівського полку Онисько Дорошенко [823, 486]. Ймовірно, що Іван Дорошенко, який від полковника Василя Золотаренка у 1655 р. очолював залогоу Нового Бихова [452, 231], належав до цієї гілки роду.

Мати невідомого імені (в чернецтві Митродора, у схимі Марія) походила з роду Тарасенків, будучи донькою Тихона і Ганни. Їй присвятив спеціальну розвідку Ю.Виноградський «Марія Дорошиха: З Сосницької старовини», в якій доводить, що після переселення на Лівобережжя у 1676 р. вона стала ігуменею дівочого Макошинського Покровського монастиря поблизу Сосниці і прийняла схиму. У Канівському полку реєстр 1649 р. зафіксував Юхима Тарасенка — козака сотні Волинцова, Остапа — сотні Андрієвої, Семена — сотні Терехтемирівської. Тарасенків у Чигиринському полку, Васька — у Голтв'янській і Миська — у Максимівській сотні слід вважати представниками інших родин, позаяк географічно це Лівобережжя, що далеко від Чигирина, а тим паче — від Канева. Не варто забувати, що організатором козацької розвідки

за Богдана Хмельницького був полковник Тарасенко [1026, 58]. Невідомо, скільки синів і доньок було у Дорофія Дорошенка, джерела зберегли інформацію про п'ятьох братів і одну сестру Петра.

Старшим братом Петра був Григорій (народився раніше 1627 р.). У Чигиринському полку Григорій Дорошенко зафіксований лише у Вереміївській (Чигриндубравській) сотні [823, 41]. Його першою дружиною була (? — 1660–1663 — ?) N Кононович-Посудевська [1037, 77–82], яка походила з любецької шляхти. Її рідний брат Нестор Кононович відзначився як активний прибічник Юрія Хмельницького. Він у 1660 р. був посланий разом з Михайлом Суличичем і Григорієм Дорошенком до Москви, мабуть, залишався там під арештом до 1667 р. Повернувшись, восени 1668 р. став писарем військовим у Петра Дорошенка [709, 145]. У листопаді 1668 р. гетьман послав його до Києва з важливою місією [714, 166].

Цікава інформація про те, що тесть Григорія Дорошенка у 1668 р. їздив з Києва за дорученням воєводи Шереметьєва до Остра намовляти на підданство цареві. З осені 1660 р. до жовтня 1667 р. Дорошенко знаходився у московському полоні. Став полковником брацлавським (1668–1674). Вдруге одружився зі сестрою Павла Яненка Оленою (? — ран. 1671) і завдяки цьому шлюбу став свояком Хмельницьких. Київський воєвода у 1668 р. відпустив її із ув'язнення з Києва до Чигириня. Померла вона десь між 1668 і 1670 рр. Після її смерті Григорій у 1671 р. сватався до пасербиці полковника переяславського Р.Думитрашки Ганни Василівни Золотаренко, проте шлюб не стався. У 1676 р. він був одружений з донькою сердюцького полковника Мовчана.

Другий брат Петра Андрій Дорошенко був молодший за Петра (народився пізніше 1627 р.). У 1660 р. потрапив у московський полон, мабуть, разом зі старшим братом Григорієм. Звільнений раніше 15 жовтня 1666 р., вступив у шлюб з сестрою полковника паволоцького Якова Гамалії [1240, 238]. У 1668 р. став полковником чигиринським, а у 1673 р. заступив на паволоцькому полковництві свого швагра. Після ж смерті першої дружини одружився з донькою полковника брацлавського Івана Лисиці.

Два інші брати — Степан і Федір Дорошенки відомі ще за життя Богдана Хмельницького [620, 161].

Петрова сестра у 1666 р. вийшла заміж за колишнього генерального писаря Семена Голуховського [1020, 70], а у 1667 р. проживала у Чигирині [713, 186], як пише Д.Дорошенко, «мабуть, як удова» [996, 29].

У 1675 р. у російському полоні перебував небіж гетьмана Яцько Холошенин, тобто син його сестри. Яцько Холошенин — це і є, очевидно, Яків Колоша — отаман городовий чигиринський, що потрапив у полон під Лисянкою разом з Григорієм Дорошенком і Степаном Новицьким (у полковому товаристві Чигиринському фіксуються (1649) Іван Колоша і Федір Новицький [823, 35], чи не батьки Яцька і Степана).

З роду батька знаний двоюрідний брат Петра Тарас Дорошенко [717, 730]. Можливо, це він у 1649 р. козак Трипільської сотні Київського полку [823, 300]. Це тим більш вірогідно, що сотником цієї сотні був Андрій Ворона, а крім нього у сотні були Михайло Ворона, Ясько Воронченко [299, 301]. З роду матері відомий його двоюрідний брат Кіндрат Тарасенко, який пізніше був на Лівобережжі значним військовим товаришем і полковим суддею прилуцьким, де Вороничі відігравали керівну роль. Не ясно, чи до цього роду належали писар військовий Андрій Тарасенко (прибічник М. Ханенка). Андрій Тарасенко з Ольшанської сотні Корсунського полку став полковником білоцерківським (1664–1666, з перервою).

Самого Петра Дорошенка у 1655 р. бачимо наказним полковником (очевидно, чигиринським). До того часу він посідав після уряду писаря ГВА уряд місцевого писаря полкового. Тоді вже був зятем відомого білоцерківського старшини Семена Половця. Пізніше, після смерті першої дружини, Петро Дорошенко одружився з Єфросинією Павлівною Яненко (? — ран. 1685) [1240, 237], донькою колишнього київського полковника і племінницею свого брата Григорія (по дружині).

Полковникування у Прилуках ввело Дорошенка до вищого ешалону козацької еліти. За гетьманства Тетері він став спочатку другим, а потім першим генеральним осавулом. Проте у листопаді 1664 р., очевидно, не стало Федора Джулая — полковника черкаського і пірнач цього полку ненадовго перейняв Дорошенко. Вже 11 червня 1665 р. на козацькій раді в Умані він став генеральним обозним, а його місце у полку зайняв його свояк Андрій Воронченко.

18 серпня 1665 р. на раді під Богуславом Дорошенка привели до влади полки на чолі з його родичами і свояками: Чигиринський (Прокіп Бережецький), Черкаський (Андрій Вороненко), Білоцерківський (Харко Тарасенко-Тараненко), Київський (Павло Яненко-Хмельницький [1217, 388]), а також Корсунський (Гнат Улановський), Павлоцький (Ярош Грицина), Уманський (Григорій

Білогруд), Торговицький (Степан Щербина), Кальницький (Василь Лобойко).

П.Дорошенку вдалося об'єднати як колишніх виговців (Чекаловських, Петрановських), так і хмельниченків (Зеленських, Гоголів), хоча на раді, яка його обрала, останні були відсутні. Новий гетьман мав під своїм регіментом три запорозькі полки: Семена Корсунця, Пилипа Івановича, Івана Чорнобиля, три сердюцькі: Федора Мовчана, Матвія Канівця, Василя Волошина, піхотний Андрія Мельника.

Польський вектор зовнішньої політики тримали в своїх руках ротмістр надвірної корогви Ярема Петрановський, полковник брацлавський Михайло Зеленський, писар генеральний Іван Чекаловський, чигиринський полковник Прокіп Бережецький, корсунський полковник Гнат Улановський, Іван Демиденко, Сава Ковельський, Ярош Грицюта і Василь Василевський. На Острозьку комісію Дорошенко направив делегацію на чолі з генеральним писарем Михайлом Вуяхевичем і колишнім генеральним суддею Германом Гапоновичем, і по два делегати від дев'яти полків (Панас Канчинський і Григорій Петровський [1092, 133], Михайло Корицький і Олександр Лішковський [996, 302] та ін).

Кримський напрям контролювали отаман чигиринський Семен Білоцерковець, «пан» Дубяга, козак Київського полку Іван Мельник, підписок Василь Хилькевич, брацлавський полковник Михайло Зеленський, син розстріляного поляками миргородського полковника Данило Лісницький, черкаський полковий осавул Ярош. Так, Михайло Зеленський разом з Данилом Лісницьким ще на початку березня 1666 р. їздив до Криму, звідки привів, хоч і невелике, але поповнення Батирши-мурзи на чолі з Мустафою-агою. Зв'язки з Кримом зміцнювалися і надалі. У 1668 р. до Чигирини «для обрання гетьмана» прибули підрозділи Маметша-мурзи Ширінського, Маратчі-мурзи Мансурова, Батирші-мурзи Шужугут.

Турецьку політику активно розвивали генеральний суддя Михайло Радкевич-Портянка, генеральний суддя Григорій Білогруд, Вирва, ченець Атанас Чекаловський, московську — Григорій Дорошенко і Бускевич. Дорошенків тесть Семен Половець з корсунської ради їздив до Царгороду, став генеральним обозним, а одружений з іншою донькою Половця шляхтич Іван Мазепа став ротмістром надвірної корогви гетьмана. У 1669 р. Дорошенко вислав до Царгороду послів колишнього кальницького полковника Василя Лобойка, а також Половця з Білогрудом [996, 263].

До дипломатичної роботи залучався також Іван Момот, колишній суддя і осавул полковий переяславський, який у 1666 р. після переяславського повстання втік до Дорошенка. 1667 р. гетьман направив його послом до кримського хана. У грудні 1674 р. як військовий товариш і посланець Петра Дорошенка знаходився у Брацлаві з проханням прислати польських комісарів.

Чергова ротація генеральної старшини сталася на Русавській раді у червні 1667 р. Були обрані: обозним Іван Демиденко, суддями — Герман Гапонович і Семен Богаченко, писарем Лука Бускевич, осавулами — Жадан Якименко (з чигиринського козацтва) і Дем'ян Пиляй. Пізніше генеральними обозними були Федір Коробка [716, 36], колишній полковник канівський Іван Демиденко, Яків Корицький. Останній походив з православної шляхти, про що засвідчують метричні книги опішнянської церкви. Щоб стати генеральним обозним, необхідно було попередньо бути полковим обозним. Враховуючи, що Андрій Корицький був сотником синявським Білоцерківського полку, то можливо, що Яків Корицький був вихідцем з Білоцерківщини. Наявність у значному товаристві Війська Запорозького 1649 р. в Чигирині Гаврила Корицького [823, 28] не виключає і чигиринського походження Якова Корицького. У 1674 р. він очолював Чигиринський полк [711, 421], а 20 серпня 1677 р. — чигиринську залогу проти турок (Київський полк Коровки-Вольського, сердюцький полк Д.Жебебила) [708, 304].

Пізніше, перейшовши на Лівобережжя, у гетьмана Самойловича став охочекомонним полковником (1679), а потім осів у Опішні Гадяцького полку, очоливши місцеву сотню. Надалі сотниками тут були його син і онук. Враховуючи, що його син Роман був братом гадяцького полкового судді Мартина Даниловича Штишевського [1242, 445], не виключений шлюб Якова Корицького з Штишевською.

З сибірського заслання повернувся Яків Петрович Улезько, але генеральним суддею за Дорошенка став набагато пізніше (1674). У 1674 р. він разом з іншою старшиною склав присягу на вірність царю [711, 400–402]. Переселився до Стародубського полку, де отримав с. Яцковичі.

За гетьманування Дорошенка Прокіп Бережецький знову став полковником чигиринським (? — 1666.02. — ?). Був обраний послом на варшавський сейм, на який і прибув 28 квітня 1666 р. На полковництві у 1667 р., замість нього, вже згадуються Федір

Коробка та Яцько Городничий. Бережецький же разом з Семеном Половцем [717, 665, 810] був обраний генеральним суддею [920, 41]. У 1674 р. від Дорошенка їздив на Січ. Обозний генеральний (1676.02.). Після капітуляції Дорошенка залишився жити у Чигирині [822, 21, 34; 709, 558–559].

Генеральний осавул Михайло Харлан 2 жовтня 1670 р. був посланий на сейм до Варшави [716, 300]. Мисько і Васько Харлани почали козакувати у Пекарській сотні Канівського полку (1649). Михайло став генеральним осавулом у П.Дорошенка, а це означає, що він мав попередньо пройти щаблі сотника, можливо, пекарського і полкового осавула канівського [823, 103, 108; 996, 334].

Прізвище бунчужного у Дорошенка нам невідоме, проте зазначалося, що в одному з боїв влітку 1669 р. з суховієвцями куля з янчарки «вийшла ротом» [1276, 257].

Враховуючи, що компанійські і сердюцькі полки за Дорошенка набули значної ваги, перерахуємо їх полковників: сердюцькі Матвій Канівець (? — 1666 — ?), Кіндрат Жеребило (? — 1671.02. — 1672.04. — ?), Іван Гладкий, Іван Канівець, Кость Данилович, Семен Корсунець (1671.02), Пригара (1673), Харитон Шуренко (1673), Іван Берната (? — 1672.08), який потрапив в польський полон під Комарним, а в 1673 р. випущений з полону, комонний Суличич (? — 1672.04). Коли в 1666 р. з Правобережжя прибув полк К.Мигалевського, захопивши Бубнів, він вирізав усіх його жителів і знищив 700 козаків дорошенківських полків (серед них полковників Чорнобильця і Голюнку). До охотницьких полковників слід додати полковників запорозьких, які були на боці Дорошенка. Так, у 1669 р. гетьман вислав на Лівобережжя підрозділи Івана Канівця, Носа, Перебийноса, Івана Сірка. У бою Канівець потрапив у полон до Кияшки, але вже через три місяці знову вів бойові дії на боці дорошенківців [716, 32].

Чигиринський полковник Федір Коробка здав пірнач Прокопу Бережецькому, але вже наступного 1667 р. повернув собі цей уряд. Того ж року, мабуть, помер, бо полковником став Яків Городничий. У 1668 р. останнього змінив брат гетьмана Андрій Дорошенко, а потім полковниками були Яків Корицький, Ярема Петрановський і знову Яків Корицький.

Ярема Петрановський (? — 1630–1672 — ?) — шляхтич, спадково володів с. Петрани Барського староства [1159, 102.]. Спочатку був на королівській службі, потім покозачився. У 1659 р. прийшов на службу до гетьмана Виговського до Чигирина і був

посланий послом до турецького султана. Повернувся після скинення Виговського, прихопивши турецького «язика» і привізши до гетьмана Юрія Хмельницького. Разом з Томиленком посланий супроводжувати полоненого до Москви у Малоросійський приказ. Повернувшись, підтримував Юрія Хмельницького, а потім Павла Тетерю. За даними В.Липинського деякий час керував Лисянським полком (1664) [1160, 185]. Взяв за дружину доньку колишнього генерального судді і київського полковника Антона Ждановича.

Після обрання гетьманом Дорошенка став ротмістром його надвірної корогви [822, 28]. У 1671 р. посланий послом до короля, дорогою поляки вбили трьох послів, а він «ледве відступив оборонною рукою з Ямполья» [1194, 86]. Очолив столичний Чигиринський полк [716, 738; 717, 604; 1042, 48].

Полковим писарем чигиринським був Сава Ковальський, осавулом — Гнат Слобинський, отаманами городовими — Семен Білоцерківець (у 1670 р. Дорошенко направив його з Павлом Смардовським на березневий сейм до Варшави [996, 288]), Стефан Махненко (один з фундаторів Чигиринської сотні ще з початку Визвольної війни, коли входив до осавульського куреня [823, 28]), Іван Сенкевич, Яцько Колоша.

Сотню чигиринську очолювали Степан [709, 145], Костянтин Ковалевський, Іван Білаш. Останній був сотником чигиринським ще у 1649 р. У реєстрі цього року він названий Іваном Білим [823, 27]. Одружений з вдовою Федора Петрановського, всиновив їх сина Кирила. Пізніше разом з сім'єю перейшов до Лубенського полку (у Чигрин-Дубраву).

Військовий товариш Семен Тихий у січні 1676 р. разом з Павлом Яненком очолював козацьке посольство від Дорошенка до Москви [717, 451]. Мав володіння, які входили до складу Самарської паланки Запорозької Січі.

Крилівським сотником був Максим, племінник миргородського полковника Апостола. Сотник у Голтві Василь Темниченко (1671) представляв знану козацьку родини цього регіону (до реєстру 1649 р. внесені Темниченки: Грис, Іван — у Голтв'янській, Лесько — у Максимівській, Федір — Потоцькій сотнях [823, 54, 50, 57]).

Сотню Кременчуцьку очолив Сава Канівець-Кременчуцький [1420, 70], колишній полковник ічнянський (1648), полковий старшина Прилуцького полку (1649), наказний полковник кременчуцький (1661) [618, 105].

Десять полковників чигиринських (з яких два наказні), з них Петрановський був на цьому уряді двічі, Корицький — тричі. Серед них рідний брат гетьмана Андрій, а також свояк Бережецький. Міцно утримувався владі рід Коробок, уже після складання гетьманських повноважень пірнач отримав старий чигиринський полководець Іван Скоробагатко. Новими в полковничому середовищі були представники родин Коровок і Городничих. Загалом маємо інформацію лише про 8 сотників цього полку.

Канівський полк протягом гетьманування Дорошенка очолювали Яків Лизогуб, Іван Гурський, Матвій Павлович.

Яків Кіндратович Лизогуб (Яцько Кобизенко) (? — 1629–1698.9.08) 19 травня 1667 р. звернувся з листом до вороньківського сотника Переяславського полку, «чтобы де козакам и всяких чинов людей, которые с давних лет с Киевской стороны Днепра перешли жить на Переяславскую сторону, велел бы он сотник идти по прежнему за Днепр на Киевскую сторону» [619, 42]. Відзначився у осінній 1669 р. перемозі дорошенківців над ханенківцями, захопивши велику здобич, серед якої було і шість гармат [1298, 403]. Обраний генеральним осавулом (1669–1674) і був наказним гетьманом (1670–1673). У січні 1670 р. очолив під Горошином корпус у складі частини Лубенського полку (полковник Григорій Гамалія), кінних полків Миколи Раєвського, Івана Вербицького, Гната Шульги, частини Чернігівського (наказний полковник Іван Пригара) [716, 185].

9 лютого 1674 р. у Каневі під його керівництвом були зосереджені місцевий полк (полковник Іван Гурський), дві сотні Уманського полку, кілька сотень Корсунського, сердюцький полк Харитона Шуренка [711, 371], які перейшли на бік Самойловича.

Яків Лизогуб — процарський кандидат у правобережні гетьмани (1673). У лютому 1674 р. здав гетьманові Самойловичу та князю Ромодановському Канів.

27 лютого 1674 р. полк у складі лівобережних військ виступив у похід і 2 березня під Лисянкою розгромив загопи наказного гетьмана Григорія Дорошенка. Одним із воєначальників, які очолювали корпус, був Яків Лизогуб. Коли взяли Лисянку і міщани спробували сховати Григорія Дорошенка, то Лизогуб «побрав міщан за варту, вони видали й Дорошенка, і Лизогуб відправив його, закувавши в кайдани, до Ромадановського в Переяслав» [996, 489]. Перейшов на Лівобережжя. Мешкав в м. Конотоп (1681).

З перших днів Національно-визвольної війни був у лавах Канівського полку [823, 98], пройшов усі щаблі козацької ієрархії й очолив полк Іван Гурський. Рід Гурських відомий на Гетьманщині, у Межигір'ї поминали рід Гурського з Канева: Матвія, Ірину, Мартина, Федора, Василя, Семена, Гната, Якова, Марію, Івана, Івана, Марію, Кирила, Йосипа, Михайла, Хведора, Марію, Олену, Федора [699, 125]. В.Липинський називав генерального осавула Гурського, якого стратили у 1651 р у Києві неначе за зраду під Берестечком [1159, 156] (чи не він Войцех Гурський, якого nobilitували в числі трьох вірних канівських сотників 5 грудня 1650 р.). Іван Гурський був полковником канівським (1674–1675) [711, 371; 1717, 25, 129], під час битви під Почепом потрапив у російський полон, за нього вступився Лазар Баранович [716, 139]. Пізніше російський канівський воєвода князь Волконський заарештував його за те, що ніби-то полковник приймав дорошенківських розвідників. Закував його в кайдани і тримав, не звертаючи уваги на заходи стосовно його звільнення гетьмана Самойловича. Іван Гурський склав присягу царю ще 19 лютого 1675 р., переселився на Лівобережжя. З ним перейшов полк сердюків (300 вояків). Як значний військовий товариш брав участь у 1683 р. у суді над колишнім полковником переяславським Думитрашком. У його володінні було с. Слободка Бубнівської сотні Переяславського полку [796, 12].

Матвій (Матяш) Павлович походив з Костенецької сотні (1649), у якій були, крім нього, Давид, Лесько, Дмитро. Став полковником канівським, у березні 1673 р. він разом з одним з сотників був посланий з Лисянки до Дорошенка з повідомленням, що полк прийняв бік царя і радили йому їхати на раду до Корсуня та скласти там булаву і бунчук. У 1675 р. як колишній полковник канівський знаходився у Лисянці. Це свідчить на користь якихось його родинних зв'язків з лисянськими старшинськими родинами.

Полковим писарем канівським був Михайло Булавка, який походив з покозаченої шляхетської родини гербу «Шеліга» [1162, 19], що фіксується у полку ще на початку Визвольної війни (Василь Булавка козакував у сотні Гунина [823, 111]).

Отаманами городовими канівськими були Іван Болдирь, Давид Пушкаренко, Яків Векгера. Роди Пушкаренків і Векгер з початку Визвольної війни брали активну участь у бойових операціях: Кирик Пушкар у полковій Канівській, Максим Пушкаренко — Межиріцькій, Омелян Пушкаренко — Іржищівській [823, 97,

120, 125], Ілляш Векгера і Антон Векгеренко — у сотні Клімова [823, 114].

У Лепляві сотникували Семен Ращенко, Іван Петкало, Гнат Гладченко, Іван Гусяченко. Семен Юхимович Ращенко входив до складу сотні Петра Ращенка (1649), а в сусідній сотні сотникував Юхим Ращенко, можливо, що Семен був його сином.

Є згадка, що колишній канівський полковник Іван Демиденко між Котельнею і Паволоччю, коли козацька делегація поверталася з Кракова, був захоплений білгородськими ординцями [996, 273].

За гетьманування Дорошенка знані чотири канівські полковники, з яких Лизогуб був ним двічі, три інші полковники вперше привели свої родини до пірнача. З полкових старшин відомий лише один полковий писар. Загалом згадуються одинадцять старшинських родин полку, три з яких — це роди отаманів городових канівських, які доповнюють наші дані про старшинські родини Канівщини того періоду.

У Корсуні на полковницькому уряді полковника Юрія Липнявського змінив Гнат Улановський, який очолював полк три роки. У 1671 р. Дорошенко розстріляв його як прихильника Ханенка [996, 351]. Наказним полковником за нього призначався Ковшевацький, полковником піхотним корсунським був Семен Бут. У 1669 р. короткий час полк очолював Суховій, а потім три роки Федір Кандиба з наказними Жаданом Вергуном (козак корсунської сотні Миська Івахниченка у 1649 р.), Іваном Гладким. Григорій Гуляницький повернувся до керівництва полку у 1672 р., а наказним полковником був Михайло Соловей, потім полковником став Григорій Шийко. Останній належав до старовинної місцевої козацької родини, представник якої Іван Шийка був козаком сотні Куришкової у 1649 р. Пізніше Шийки перешли на Лівобережжя і осіли у Смілянській сотні Лубенського полку.

Козак сотні Миська Івахниченка (1649) Жадан Вергун був наказним полковником корсунським (1670). Козак сотні полкової Корсунської (1649), шляхтич Федір Кандиба (? — 1629 — бл. 1700) у 1666 р. за службу у війську запорозькому отримав від короля Яна-Казимира грамоту на млин на р. Росі поблизу м. Корсуня. Став полковником корсунським (1669–1672, 1675). З жовтня 1670 р. купив за 3000 талерів у Івана Креховецького села Кики, Гноївку, Старосілля.

Нащадки козака Корсунського полку (1649) [823, 132] і наказного полковника корсунського Івана Стеценка дали шість гілок

роду, які перейшли на Лівобережжя і козакували у Смілянській сотні Лубенського полку (Барани-Стеценки, Островні-Стеценки, Макаренки-Стеценки, Білогай-Стеценки, Тригуби-Стеценки, Прачі-Стеценки).

Золотаренки-Оникієнки у Корсунському полку залишалися на боці Дорошенка, про це засвідчує той факт, що 1670 р. Василь Оникієвич був полковим хорунжим. Додаткової перевірки вимагає інформація про те, що наприкінці лютого — на початку березня 1672 р. у Корсуні вбито місцевого полковника (Ганібала ?) і полкового писаря за те, що хотіли пустити на постій татар, а брат гетьмана Андрій Дорошенко врятувався втечею, убитий був також полковник паволоцький (Гамека ?) [996, 393].

Задля наведення дисципліни і підкорення корсунчан царю Самойлович призначив наказним полковником Костянтина Мигалевського.

За гетьманування Дорошенка і в наступний період маємо інформацію про 17 старшин полку, з яких 16 — полковники корсунські (з них 6 наказних і 1 піхотний). Федір Кандиба отримав пірнач двічі. Два полковники (Яненко і Губаренко) — родичі гетьмана Ю.Хмельницького, представники «молодої генерації» «клану Хмельницького». На жаль, поки що не вдалося встановити хто такий Стефан Бобилецький, який 13 квітня 1670 р. отримав королівський привілей на млин на р. Росі поблизу Корсуня за військовій заслуги.

Черкаське полковництво Петро Дорошенко передав Федору Джулаю, якого почергово змінювали Бугай, Михайло Гамалія, Яким Головченко, Павло Білий, Григорович, Філон Горілий, Ждан Степанович, Богдан Калістрат.

Яким Михайлович Головченко (? — 1629–1689) на початку Визвольної війни входив до козацтва Переяславської сотні Федора Чикмена [823, 323]. Разом з ним були якісь його родичі Григорій і Петро [823, 323]. 4 липня 1662 р. він — товариш знатний переяславський — продав фільваркові ґрунти в с. Дівичках. Мабуть, після переяславського повстання 1666 р. перейшов на Правобережжя, став полковником черкаським (1669) у Петра Дорошенка. Він змінив на полковничому уряді Михайла Гамалію. Брав участь у боях проти ханенківців, після розгрому останніх у 1669 р. під Стеблевом писав, що Ханенко покинув свій табір і втік, залишивши обоз, гармати, намети, коней і рушниці [1298, 404]. Останню згадку про нього як полковника маємо у вересні 1669 р., а новий

полковник Павло Білий згадується лише починаючи з березня 1671 р. Головченко ж був обраний генеральним осавулом. Пізніше повернувся на Переяславщину і 16 березня 1675 р. гетьман Самойлович затвердив за ним право на млин і хутір в с. Масаліївці Сосницької сотні [437, 1].

Міхно Кондратенко був наказним полковником, Ярош — полковим осавулом, отаманом городовим черкаським — Оснач Прокіп. Мошенську сотню очолював Лук'ян Стеценко, Золотоніську — Михайло Степанович (1666).

Близько 1663–1665 рр. лівобережні території Черкаського полку ввійшли до складу Переяславського. Піщане у списку міст полку на 1665 р. відсутнє, проте воно залишалося сотенним центром [709, 19].

З Черкаського полку всього відомо 18 старшинських родин. З 10 полковничих родин Джулаї, Гамалії, Воронченки належали до відомих у попередні періоди, інші — на рівні полковників були новими. Якимсь полковим старшиною чи сотником був Міхно Кондратенко, який деякий час виконував обов'язки наказного полковника. Реєстр доповнюють два полкові старшини і чотири сотники.

У Білоцерківському полку відомо 12 старшин з 11 родин. Спостерігаються значні протиріччя між Степаном Бутенком і Гнатом Макухою, які тримали пірнач по два рази. Гетьманський вплив відчувається двічі: під час затвердження на полковництві Андрія Тарасенка, мабуть, якогось родича Дорошенка, а також пізніше, під час призначення на білоцерківське полковництво свого рідного брата Григорія. Загалом маємо згадки про 8 сотників Білоцерківського полку, з яких двоє Корицьких.

Коли у Дорошенка з'являється новий супротивник — полковник уманський Михайло Ханенко, то три найзахідніші полки визнали останнього гетьманом [716, 259]. Уманчани мали давні і міцні зв'язки з Січчю, де їх підтримували кошовий Григорій Пелех, військовий суддя Семен Богаченко, писар військовий Андрій Тарасенко, старшини Василь Завалій, Федір Бардай, Іван Завіша, Стефан Білий, Грицай, Яків Ярошенко, Роман Малюк, Іван Полтавець, Василь Олексієнко. Виступ Ханенка був здійснений як наслідок впливу антитурецького і антитатарського українського пропольської орієнтації січового угруповання (і західної частини полків січової орієнтації і впливу).

Брацлавського полковника Василя Дрозда влітку 1665 р. змінив Василь Дворецький [934, 251]. Наступного року полк очолювали

Родіон Думитрашко-Райча, який мав якісь родинні зв'язки з Куницькими, і Михайло Зеленський. Їх змінювали Сидір Коваленко, Семен Кияшко-Манжос, Григорій Дорошенко, Стефан Гудима, Павло Лисиця. Федір Булюбаш був наказним полковником у 1675 р. Сидір Коваленко знову отримав полковницький пірнач у 1675 р. і тримав його 10 років.

У Зеленського, який перейшов на бік Дорошенка, польський король конфіскував маєтності і передав їх Кобилецькому [1498, 84]. У 1671 р. Михайло Зеленський перейшов на польський бік, він здав значну фортецю Стіну. Собеський зробив спробу підкупити полковника Костянтина, обіцяючи йому нобілітацію, але невдало. Ханенко захопив Ямпіль. Ханенка визнав лише один Брацлавський полк. Під Брацлавом зібралися проханенківські старшини Сірко, Зеленський, Лисиця, Іскрицький.

Іван Федорович Яцьківський-Куницький з Кальницького полку помер у проміжку 1663–1667 рр., бо його маєтність Боярку після смерті 3 червня 1667 р. король надав брацлавському стольнику Павлу Тетері [827, 401]. Якогось його родича Степана Куницького-Яцьківського (? — 1684) у 1671 р. Дорошенко направив послом до Туреччини [1447, 45]. Через нього ж була домовленість з Дорошенком про шлюб племінника гетьмана Ігнатовича Михайла з донькою Дорошенка [716, 752]. Можливо, що Ігнатович, який був писарем у Тукальського, а потім у Андрія Дорошенка [996, 596], і є цей Михайло.

Пізніше Куницький як військовий товариш виконував доручення Самойловича на Правобережжі, видавав там себе за полковника і був нобілітований. В.Липинський називає його полковником переяславським, але жоден з дослідників цього твердження не підтримав. Нетривалий час у 1653 р. Степан Федорович був полковником переяславським. На нашу думку, це і є Куницький. Був схоплений за наказом Самойловича, його справу вів протопоп Адамович [1476, 796].

Разом з ним у козацькому середовищі були рідні брати Василь і Федір [1477, 45] та три племінники Анастасій, Дмитро, Іван. Пізніше Іван Куницький фіксується як намісник у Ромнах у 1672 р.

Високий статус Степана Куницького у козацько-старшинському середовищі пояснюється його шлюбом з вдовою полковника миргородського Лісницького. О.Оглоблин вважав, що Степан Куницький «з правобережного (мабуть, брацлавського) шляхетського роду...служив у Дорошенка й виконував різні дипломатичні

та приватні доручення (посольства до Многогрішного 1671 р., до Польщі 1673 р. тощо). Староста Немирівський (1677, 1678)» [1267, 245].

У Кальнику відомий наказний полковник Олександр Урбанович, а також Василь Богун, мабуть, син Івана Богуна, який був повним кальницьким полковником [617, 10].

До 1671 р. у Павлоцькому полку залишався полковником Ярош Грицина, коли його змінили спочатку Григорій Гамалія, а потім Андрій Дорошенко і Яків Гамілія. У 1675 р. через незгоду щодо турецької орієнтації гетьмана Гамалія залишив дітей і дружину в Чигирині і перейшов на Пирятинщину [851, 266; 717, 246], його змінив Павло Низкогляд.

Правобережний Київський полк очолювали Петро Бутрим і Костянтин Матюта. Маємо згадку про те, що покозачений шляхтич гербу «Сухекомната» [1162, 53] Семен Карпович Жила 9 вересня 1666 р. отримав королівський привілей на землі у с. Медведівці Березинського повіту [1241, 33]. Враховуючи, що його рідний брат Гаврило був сотником козелецьким (? — 1669–1672 — ?), а він сам полковим осавулом (? — 1672 — ?), то можливе його сотництво в Козельці під час отримання королівського привілею.

Слід згадати ще старшину, яка в той час перебувала в засланні. У серпні 1668 р. Петро клопотав повернути з заслання «наших невинно в ссылку отданных» ігумена Мгарського Віктора Загоровського, Захара Шийкевича, Кропивницького та ін. Турбувався гетьман і про звільнення старшин з московської неволі. У 1668 р. просив царя звільнити Михайла Ганджу, Андрія Щербину, Дмитра Чернявського [714, 126]. З московського ув'язнення повернувся колишній обозний військовий Тиміш Носач, якому гетьман Дорошенко як «старинному и заслуженному войска запорожского товарищу» 22 серпня 1668 р. в Корсуні видав універсал [1427, 450].

Після капітуляції Ханенка король робить ставку на полковника ЙКМ і старосту носівського Григорія Гуляницького (? — 1675), але «Гуляницького войско все огнемъ пожгли» (8 корогв і татар) [716, 293] розгромили з двох боків як дорошенківці, так і московські війська [717, 246, 250].

Падіння Дорошенка привело до підйому у західних полках Остапа Гоголя, давнього соратника Хмельницького, останнього визначного представника тієї генерації старшин [130, 25]. З його родоводу відомо, що у вересні 1664 р., коли він прийняв протекцію

польського короля, то два його сини були захоплені у Львові, можливо, там навчалися чи жили з матір'ю. Знаємо також, що ще у 1668 р. його брат Григорій керував обороною Кальника від поляків, у вересні 1671 р. під час оборони Могилева загинув один із його синів. З Молдавії Гоголь і полковники К.Мигалевський та Кияшко погоджуються підкоритися гетьманові М.Ханенку. Децю пізніше полковник подільський Остап Гоголь призначається королем наказним гетьманом [1139, 451], крім його полку на боці короля служили полк Кияшки, Димерський полк, три корогви ханенківців.

За іншими даними, наказний гетьман (1675) Остап Гоголь мав при собі охотницькі полки Барабаша, Кияшки, Кваші, Семена Артюші [717, 161]. А у лютому 1676 р. nobілітуються головні козацькі ватажки О.Гоголь, полковники С.Корсунець, М.Лукейчик, А.Зеленський, обозні полкові К.Гасаненко, А.Ясенський, осавул П.Кукель, сотники В.Іваненко, Г.Бернашовський, Я.Озажинський, С.Бахринський [1440, 24].

1676 р. було прийнято рішення про «стації» лише чотирьом козацьким полкам (4000 чол.). Згодом полки Семена Корсунця, Івана Шульги та Кобельзького були розміщені у Димерському старостві [1440, 24].

Восени 1677 р. на Лівобережжя переходять «два полковника, один конний Іванія, і другий піхотний Василь, а з ними кінноти чоловік тридцять» [708, 430].

У 1679–1683 рр. старшими над правобережними козаками були суддя генеральний Мирон, полковники Олександр Урбанович та Максимиліан Булига. Молдавський же воевода Дука призначив своїх полковників у головні козацькі міста. «...в Чигирине был Керембашевський, в Мошнах и Черкасах Вергун, в Каневе Кобзарь, а в Корсуне и Богуславе Куницкий», — сповіщав царя Василь Кочубей. І, характеризуючи їх, додавав: «А все те и иные осадчики были беглецы и изменники наши, которые отсюда из стороны нашей на ту сторону Днепра поуходили, и Куницкий тот убежал было к ляхам прежде, а потом к нему Дуке воеводе прилепился...». Коли ж розпочалися військові дії поляків проти Порти, то названі козацькі ватажки здали Немирів та інші міста.

24 серпня 1683 р. С.Куницький призначається гетьманом. Полковниками бачимо Юрія, Лук'яна, Я.Дуніна-Раєцького, Андрія Могилу, писарем генеральним Пяйковського. Куницький був убитий на козацькій раді в березні 1684 р. при спробі втекти з неї, «змінивши козацький жупан на чернецький одяг» [1440, 32].

Під Віднем знаходилася приватна козацька корогва воєводи волинського Я.Стадніцького під керівництвом полковника Апостола. Згодом приєдналися козацькі полки Я.Ворони, шляхтича Менжинського, Семена. Наприкінці 1683 р. сім полків очолювали Максиміліан Булига, Василь Іскрицький, Булук-Баша, А.Зеленецький, К.Станецький, Я.Дунін-Раєцький і, мабуть, Килиян.

Куницького на гетьманстві змінив полковник піхотний Андрій Могила [1442, 125]. Під час його гетьманування на Лівобережжя перейшли чотири полки (полковники Левко, Дроб'язга, Кришталь — у Переяславський полк), на Січ — козаки на чолі з С.Палієм і Куликом [712, 176]. Знаємо полковника димерського Мирона, білоцерківського Х.Шарка, спостерігалася тенденція відродження територіальних полків Брацлавського, Богуславського, Корсунського. У 1686 р. бачимо такі полки: Семена Палія, Максиміліана Булиги, Макухи, Гришка, Булук-Баші, Семена. Все це — добровольці-січовики. Полки Макухи, Штепи, Кулика отримавши королівську платню, перейшли і розпорошилися на Лівобережжі, це свідчить про тимчасовий характер цих формувань (з лівобережних козаків чи січовиків). Запорозьким полковником називався (? — 1686.08. — 1687.06. — ?) і Криштоф Лончинський [803, № 13, 7]. Командний склад полку свідчить про шляхетське ядро цього полку (вказані поручик Василь Меленевський, хорунжий Павло Волковський) [803, № 13, 14].

У 1689 р. гетьманом став Гришко Іванович, який вів непримиренну боротьбу проти полковника фастівського Семена Палія. Під його регіментом перебували полки Іскри, Самуся, а також Я.Гладкого і А.Абазіна.

На Правобережжі діяло угруповання, орієнтоване на Османську імперію, на чолі якого був поставлений Юрій Хмельницький. Ще у лютому 1676 р. він призначив наказним гетьманом Астаматія (Євстафій Гиковський, Остамастенко). За Богдана Хмельницького цей виходець із Греції тримав митну справу в Україні (28 квітня 1654 р. гетьман призначив його митним екзактором [538, 2–4]), водночас виконував дипломатичні доручення, був активним прибічником І.Виговського. Тривалий час відсутні про нього згадки в джерелах. 1675 р. Петро Дорошенко призначив його резидентом до Царграда. Після падіння Дорошенка — став найближчим співробітником Ю.Хмельницького.

Писар Юрія Хмельницького Григорій був призначений полковником могилівським, Коваленко — корсунським, І.Губар-Бер-

шадський — брацлавським, Варениця — кальницьким. Серед його прибічників бачимо Івана Яненка-Хмельницького, Апостола (якого невідомо), Тарашенка (Тарасенка) (намісник у Немирові). Після страти Варениці на його місце призначається Г.Негребецький. За наказом Ю.Хмельницького у другій половині 1678 р. був страчений і наказний гетьман Астаматій [1097, 6–11].

Новим гетьманом влітку 1684 р. був проголошений полковник козацький Т.Сулименко (Сулимка). Ще у 1683 р., перебуваючи під регіментом С.Куницького, він потрапив до турецького полону і перейшов на службу султану. Проте вже у 1685 р. більшість із тисячі козаків, які були у розпорядженні цього турецького гетьмана, перейшли на бік Могили. На жаль, нічого не знаємо про наступних гетьманів з турецької ласки Самченка, Стецика (Степан Іванович Лозинський, Стецик Тягинський, Стецько Ягорлицький).

За період 1648–1676 рр. на правобережжі є згадки про 19 повних полковників брацлавських, з яких Михайло Зеленський обирався чотири, Сидір Коваленко і Іван Сербин по два рази. Їх помічниками були 7 наказних полковників (Григорій Дорошенко, Сила Волошин, Григорій Кривенко, Павло Лисиця, Ілля Бахно, Федір Булюбаш, Михайло Зеленський), з яких дехто став і повним полковником.

До реєстру Білоцерківського полку внесено 17 повних полковників, 8 були наказними полковниками. Іван Кравченко очолював полк тричі, Андрій Тарасенко, Семен Половець, Гнат Макуха, Яків Люторенко тримали пірнач по два рази. Крім того, нетривалий час проіснував Фастівський полк, на чолі якого стояли Петро Дзюк і Петро Корицький.

До реєстру внесено 14 повних і 3 наказних полковники Кальницького полку. Гаврило Ковалевський обирався тричі, двічі були полковниками Іван Богун, Іван Яцьківський, Василь Лобойко.

З 18 повних полковників канівських тричі тримав пірнач Яків Лизогуб, двічі — Іван Лизогуб та Іван Стародуб. До 3 відомих наказних полковників (Гулак, Шангирей, Заблоцький) нам вдалося знайти інформацію про четвертого — Василя Решетила.

З 25 корсунських полковників Яків Улезько полковникував тричі, Григорій Гуляницький, Іван Креховецький, Федір Кандиба — по два рази. Загалом 21 полковнича родина відома у Корсуні: Золотаренки дали трьох корсунських полковників, Гуляницькі, Бути-Нестеренки — по два. Слід додати ще трьох полковників лисянських (Кривоніс, Лисянський і Височан). Крім того, у Корсунському полку є згадки про 16 наказних полковників (Максим

Бут — Нестеренко, Жадан Вергун, Іван Гладкий, Мисько Дубина, Семен Дубина, Михайло Івахнюк, Антон Кілдей, Ковшевацький, Костянтин Мигалевський, Осип Привицький, Михайло Соловей, Мисько Стадниченко, Самійло Сухопара, Дмитро (Дементій) Трутина, Степан Трушенко, Євстафій Фацієвич).

З 14 повних полковників паволоцьких Іван Куцевич-Минківський, Михайло Суличич, Іван Богун полковникували по два рази, з родини Гамалій два полковники були на Паволоччині — Григорій і Яків, з наказних полковників відомі три — Адам і Степан Хмелецькі, Кривоносенко.

У Подільського полку є згадка про 6 полковників, серед яких Гоголь тримав уряд тричі протягом 17 років, і 5 наказних полковників подільських (Іван Бугай, Дмитро Гладкий, Олександр Кривоніс, Андрій Зеленський, Федір Михайлович).

17 полковників уманських походили з 16 родин (двох полковників дала родина Безпалих). Ханенко і Білогруд обиралися полковниками по 8 разів. Відомі також 6 наказних полковників (Михайло Ханенко, Степан Байбуза, Самійло Іванович, Іван Грозденко, Матвій Нечай, Семен Оргієнко).

У Черкасах є згадки про 23 полковників: 19 повних 4 і наказних. Федір Джулай тричі очолював полк, Яків Колос, Михайло Гамалія — двічі.

З 32 полковників Чигиринського полку, які внесені до реєстру полковників, вдалося встановити трьох нових: Семена Тихого, два полковникування Степана Опари (1661 і 1662), вперше ввести до наукового обігу факти про керівництво Чигиринським полком Іваном Богуном (1661–1662). Встановлені прізвища трьох чигиринських полковників, які раніше були відомі лише за іменами та побатькові: Григорій Хомич Білобровка, Яків Пархоменко Колос, Кирило Андрійович Канівець. Вдалося встановити імена батьків полковників Герасима (Еразма) Богдановича Каплуновського та Івана Богдановича Дуб'яги.

22 повних і 10 наказних полковників зафіксовано у реєстрі старшини Чигиринського полку — це представники 27 родин. Яків Корицький очолював Чигиринський полк чотири рази, Карпо Трушенко, Ілляш Богаченко, Петро Дорошенко, Прокіп Бережецький, Ярема Петрановський, Степан Опара, Федір Коробка — по два рази.

4.4. Гетьман Дем'ян Ігнатович і козацько-старшинські родини

У другій половині XVII ст. активним центром боротьби за гетьманську булаву стала Чернігівщина. Знищення разом з Якимом Сомком полковника чернігівського Іоанікія Силича привело до влади у цьому полку нових людей. Нетривалий час тримали місцевий пірнач ставленики Брюховецького з Запоріжжя. Після полковникування у Чернігові запорозький козарлюга Степан Красна Башта повернувся до своїх побратимів і очолив запорозький піхотний полк (згадка 1665.29.04.), що вів бойові дії біля Торговиці. У травні 1665 р. гетьман призначив полковником до Чернігова Дем'яна Ігнатовича, що засвідчує його січові заслуги.

Переживши Брюховеччину, Дем'ян підтримував обрання у червні 1668 р. гетьманом Петра Дорошенка. Останній після поразки під Срібним, завданої російськими загонами, під загрозою масштабного наступу поляків на Правобережжя змушений був повернутися до Чигирини. З ним пішли з Лівобережжя Торговицький, Уманський, Корсунський і Черкаський полки. Загроза справді була серйозною, позаяк у липні полякам вдалося вщент розгромити під Білою Церквою частину Паволоцького полку (в полон потрапили наказний полковник, три сотники, 50 козаків). Дорошенко мав надію, що Сіверські полки, очолювані наказним гетьманом Дем'яном Ігнатовичем, утримають рубежі проти московських військ.

Події червня–грудня 1668 р. на Сіверщині ще вимагають детального і глибокого аналізу, але кінцевий результат їх відомий: три полки — Чернігівський, Ніжинський і Стародубський наприкінці грудня 1668 р. обрали гетьманом Ігнатовича.

В.Модзалевський вважає його «мужиком» (тобто не козацького походження), «здається з Коропа» [1249, 78]. Він мав братів Василя, Саву і Зиновія, останній помер чи загинув раніше 13 січня 1672 р. і по ньому залишилася вдова Марія Яківна Зінькова.

Василь Ігнатович (Шумейко) мав маєтності біля села Кудрівки Сосницької сотні. Свій двір у с. Городище Понорницької сотні 28 лютого 1670 р. уступив Пустинно-Рихлівському монастирю [700, 38]. Перед арештом він встиг утекти до Києва, де на пропозицію ректора Києво-Могилянського колегії відмовився сховатися на Запоріжжі, мотивуючи це своїми сварками з запорожцями [716, 798]. Ігумен Братського монастиря В.Ясинський сповістив

воеводу київського Г.Козловського про його перебування у Києві, і Шумейка заарештували та відправили до Москви. Василь був одружений з вдовою Зіновією Жданівною, яка проживала у Чернігові, а після скинення Ігнатовичів [1266, 20] мешкала, очевидно, у Мені [1249, 78]. 16 грудня 1677 р. вона купила великий двір з городом, плецем і садом, який стояв на хуторі поруч з землею Івана Товстенка.

Молодший брат Василя Сава Ігнатович став полковником стародубським. Серед зятів Ігнатовичів був Іван Домонтович. З приходом до влади Дем'яна Ігнатовича, дядька його дружини, Домонтович став отаманом городовим чернігівським [1240, 434]. Він активно підтримував Ігнатовичів і був суддею генеральним, а його син Іван — військовим підписком у ГВК, через одну з доньок його ріднею став рід відомого чернігівського полковника Силича.

Донька Дем'яна Ігнатовича невідомого імені (можливо, Олена) була двічі заміжня. Від першого шлюбу було двоє синів (Петро та Іван) [747, 324]: один став священником, другий — козаком. Відомо, що вони продали сільце полковнику чернігівському Якову Лизогубу. У другому шлюбі була заміжня за Іваном Полетикою, а їхня донька вийшла заміж за якогось Іллю [1242, 557–558].

Поява на полковничому уряді Дем'яна, а потім його братів Сави і Василя засвідчують, що ця родина у Гетьманщині мала достатньо міцні і давні коріння. Це, в свою чергу, вимагає аналізу всіх наявних фактів задля з'ясування «феномена» Ігнатовичів.

Дем'яна Ігнатовича обрано гетьманом на старшинській раді (Новгород-Сіверський, 1668). Проте підписання Глухівських статей (березень 1669) відвернуло від нього частину козацької старшини. Їй вдається консолідувати представників покозаченої шляхти проти залишків запорозького впливу на Сіверський регіон. У березні 1672 р. Ігнатовича було скинуто з гетьманства. Разом з Ігнатовичем зазнав репресій генеральний осавул Павло Грибович, зник з історичної арени улюбленець гетьмана і його охоронець, компанійський (мабуть, надвірний) ротмістр Павло Зборовський. До обрання нового гетьмана після арешту Ігнатовича правили тріумвірат Іван Самойлович, Петро Забіла, Іван Домонтович.

Серед місцевих старшин, які в час гетьманування Ігнатовича користувалися значним впливом, слід згадати Карпа Мокрієвича. Найближчим дорадником в останній час гетьманування Ігнатовича був Миклашевський [650, 6]. Про Михайла Миклашевського детальніше йтиметься далі, але його політичний злет розпочався

саме за Ігнатовича, коли він був лише військовим товаришем і дворянином гетьмана [1124, 243]. У той час від тестя — сотника глухівського Данила Рубана — він отримав млин під Глуховом. Після зміщення Ігнатовича тріумвірат взяв його під свій захист і проєкцію.

Чернігівськими наказними полковниками у січні 1668 р. зафіксовані Гаврило Васильович — колишній сотник любецький і Федір Свіонтицький. У 1669 р. полк очолив Іван Лисенко, Костянтин Стрієвський і Іван Пригара були наказними полковниками, при чому останній у 1670 р. від гетьмана Дорошенка. У 1672 р. полковником став Ігнатович Василь. Обоз очолювали Сава Внучко-Посудевський і Лазар Захарович. Марко Артемович продовжував бути суддею полковим чернігівським. Серед осавулів відомий лише Бучинський.

Полкову Чернігівську сотню очолювали Василь Болдаковський [439, 1], Степан Силич, Леонтій Полуботок, Матвій Силич. Болдаковський навіть був наказним гетьманом від Ігнатовича (1670). Серед наказних сотників названий Андрій Чеховський.

Киселівськими сотниками були Федір Свіонтицький, Герман Михайлович, Василь Тищенко, волинським — Василь Олещенко, седнівськими — Ян Голомбецький, Михайло Петличний Савенко, любецькими — Іван Мокрієвич, Стефан Войцехович.

Ніжинським городовим полковником був поставлений запорозький кінний полковник [714, 87] Артем Мартинович. 22 січня 1668 р. він, піднявши антимосковське повстання, ввів до Ніжина Батуринаську (сотник Хома Михайлович Гнилозубенко), Конотопську (сотник Лесько Лисенко), Новомлинську (сотник Павло Михайлів), Крелевецьку (сотник Максим Ковденко), Спаську, Глухівську (з наказним сотником, бо сотник Пилип Уманець уже 27 січня у Глухові взяв владу) і Веркіївську (сотник Іван Кониський) сотні. Проте козаки були розгромлені. Разом з Артемом Мартиновим на Правобережжя до гетьмана Дорошенка втік полковий писар Биховець [1070, 198]. Полком же продовжували керувати Євстафій Золотаренко, а потім Пилип Уманець. На полковницький уряд вони тримали м. Веркіївку [730, 69].

З наказних полковників відомі Матвій Шендюх та Василь Ігуменський, обозний — Матвій Матвійович. Суддею полковим тоді став багаторічний сотник мринський, покозначений шляхтич Федір Завадський, писарем [714, 22] Іван Степанович Биховець з Олишівки. В.Шевчук, як і О.Лазаревський помиляється, стверджуючи,

що він походив з Правобережжя [734, 92; 1132, 101]. Насправді він був родом з сотницької родини з Олишівки, розпочав козакувати у Ніжині, деякий час виконував там функції полкового писаря. З 1667 р. скуповував млини під Вороніжем на р. Єсмани, став власником хутора Грабовського поблизу Олишівки і поселив тут слободу.

Залишаючись вірним гетьманові Дорошенку, перейшов до Чигирина, де був писарем судів генеральних. Повернувся на Лівобережжя до гетьмана Ігнатовича і з 1669 р. їздив як посланець до Москви. На писарстві ж полковому його змінив Павло Рачинський. Полковим хорунжим, а потім осавулом був покозачений шляхтич Гнат Пампур [1243, 1].

Сотником полковим зафіксований Костянтин Іванович (можливо, Голуб), веркіївським — Іван Семенович Косинський, івангородськими — Іван Оринка, Федір Билдич, Федір Малюга, борзнянськими — Григорій Проскуренко і Тарас Забіла.

У Воронежі сотникував Сава Григорович (мав млин на р. Єсмани у три кола мучних і два ступних [1133, 327]). На початку 1669 р. він разом з ніжинським війтом Олександром Турковським, крелевецькими та ніжинськими міщанами був прийнятий у Москві царем. Наказним сотником в цей період бачимо Андрія Крикуна.

З коропських сотників відомий Федір Якович Химич, новомлинських — Іван Євтушенко, Павло Михайлович, Юсько Матвієнко, батуринських — Григорій Карпович Коровка-Вольський. Колишній сотник батуринський Хома Гнилозубенко у серпні 1670 р. вже як військовий товариш від гетьмана Ігнатовича їздив до Москви, а у січні 1671 р. побував там вдруге.

Рождественську сотню очолювали сотники Степан Нестерович Соколенко (Нестеренко Степан) і Дмитро Сафонович, Олишівську — Герасим Рубан, Конотопську — Лесько Лисенко, Панько (Демко) Петренко, Петро Суховій, Шаповалівську — Павло Павленко, Петро Павленко, Крелевецьку — Василь Якович Дейнека (Яценко), Грицько Боярин (1668, 1670, нак.). У Глухові сотникували Пилип Уманець, Ясько Михайлович Жураковський, Данило Семенович Рубан.

У грудні 1671 р. «Стародубського де полковника Петра Рославченка онъ гетманъ переменилъ, велель бытъ полковникомъ брату своему родному Саве Шумайку; а Петръ Рославченко сидить въ Батуринахъ за карауломъ; а за что сидить никто не ведаеть и битъ челомъ никто за него Петра не смеет» [716, 644]. Зять Рославця Михайло Рубець був сотником топальським, 24 лютого 1670 р. отримав гетьманський універсал з підтвердженням майнових надбань. Суд-

дею полковим став колишній сотник наказний почепський Федір Ходневич (? — 1669 — ?). У січні 1669 р. ввійшов до складу делегації, очолюваної генеральним обозним Петром Забілою, до Москви. Після нього цей уряд посідали колишній полковник Іван Плотний, Самійло Колничий, Андрій Судієнко. У 1672 р. полковим писарем стародубським був шляхтич гербу «Гржимала» зміненого [1162, 66] Іван Казанович. З осавулів полкових відомі Дмитро Журман і Василь Щербак, хорунжим був Василь Бугаєвський-Благодарний.

Сотник полковий — покозачений шляхтич [657, 1] Павло Хромченко — отримав універсал наказного гетьмана, полковника чернігівського Дем'яна Ігнатовича від 21 липня 1668 р. з підтвердженням куплі у Василя Роцинєнка сіножаті, бортного дерева і пахотної землі в урочищі Семковщина [657, 1]. Після нього сотню очолювали Михайло Рубець і Михайло Мархалєнко.

Топальську сотню очолювали Іван і Михайло Рубці, Терех Семенович, у Новгороді-Сіверському — Захар Стефанович, у Мглині — Ісай Лук'янович, Іван Берло, одружений з рідною сестрою дружини Тимофія Олексійовича [1424, 20]. У Почепі сотниками були Наум Ноздря, Левко Базилєвич, Федір Ходневич, в Погарі — Гаврило Яремієнко.

Прилуцький полковий пірнач отримав колишній кошовий отаман Іван Щербина. Можливо, що його родичем був Стефан Щербина, у той же час полковник торговицький. Іван після того, як залишив посаду кошового на Січі, став сотником воронківським Переяславського полку. Відзначився під час придушення повстання Переяславського полку 1666 р. У нагороду отримав полковництво прилуцьке. Згодом тримав «сторону Дорошенка, а когда над последним стал превозмогать Многогрешный, то Щербина затворившись в своей Прилуке, пробовал отсидеться, надеясь, что его патрон победит Московского сторонника. Но Дорошенко скоро разочаровал своих приятелей и Щербина, сдавши Многогрешному Прилуку, совсем полком царскому величеству в винах своих добил челом» [1133, 9].

Наступний полковник Іван Маценко походив з Варвинщини, де ще у 1649 р. фіксується козак Грицько Маценко. Іван став кумом полковнику Горленку (бо, мабуть, був сотником варвинським), а потім і осавулом полковим (1668–1669). Згодом очолив полк (1669–1671). Полковий осавул Яків Трохимович був у нього наказним полковником.

Маценка змінив колишній полковник київський Семен Третяк (? — 1629–1674 — ?), який за клопотанням гетьмана П.Дорошенка

повернувся до Гетьманщини із сибірського заслання [1424, 11]. Полковим обозним був Григорій Пилипович. Василь Севастьянович повернувся на уряд полкового писаря, а потім його змінив Семен Ракович, полкового суддю Бурого змінив колишній місцевий полковник Лазар Горленко [1140, 248]. Осавулами були Іван Мадченко і Яків Трохимович, хорунжим Семен Федорович Портянка. З сотників відомі: полковий Федір Семенович, красноколядинський Данило Печеня, срібнянський Данило Тимченко.

Гадяцьким полковником був Яків Тищенко, мабуть, виходець з Рашівської сотні [823, 434]. На уряд полковника тримав містечко Рашівку, місто Камишин, села Грим'ячку, Остапівку, Березову Луку [641, 3]. Полковим писарем був Федір Тихонович Трощинський, осавулом — Кирило Мартинович, хорунжим — Андрій Мітла. Іван Безрученко очолив першу, а Федір Іванович Донець другу Гадяцьку сотню. Обое старшин з часу виникнення Гадяцьких сотень були у її лавах [823, 430, 432].

Рашівську сотню очолив представник місцевої сотницької династії Григорій Вербицький (Підсиненко). У Зінькові сотником став також представник старовинної місцевої родини Іван (чи Іова [823, 412]) Борисенко, а в Опішні — представник однієї із найдавніших козацько-старшинських родин України Ярема Воронченко. Новими у козацько-старшинському середовищі були сотники котельвський Яким Краснянський, лютенський Михайло Борохович [1146, 314], веприцький Сенчанський.

«Бунтівний» Переяславський полк тримав Родіон Думитрашка-Райча, але у березні 1669 р., на протигагу йому, переяславським полковником від П.Дорошенка був призначений Іван Момот. У 1671 р., замість Думитрашки, Ігнатович призначив чернігівчанина і генарального старшину Костянтина Стрієвського. У Переяславі полковим обозним був Лесько Локоть, писарями — Хома Тризна, який повернувся із заслання, а також Сава Прокопович, Павло Михайленко, хорунжим — Федір Забузький. Панько Кулун очолював полкову сотню, а Антін Козловський — Березанську. Покозачений шляхтич [778, 114] Петро Романенко став сотником полковим перяславським під час полковникування Думитрашки-Райчі і був ним протягом 1669–1671 рр., тоді ж відбулося зближення Романенків і Думитрашки.

Від Василя Дворецького у Київському полку владу перебрав Костянтин Солонина. У 1670 р. він її втратив і полковником став Пилип Олещенко. Та наступного 1671 р. пірнач на 11 років отримав знову

Солонина. Колишній кошовий запорозького піхотного полку (6 березня 1669 р. присутній у Глухові під час обранні Ігнатовича гетьманом) Опанас Савенко в 1672 р. обирає Самойловича вже як обозний полковий київський. За полкового суддю правив Роман Жила, писарями були Андрій Васильович і Петро Домонтович. Трохим Підтерєб, Самійло Тригановський та якісь Гаврило (Жила?) і Микола, Іван Тихий, Семен Жила були в цей час полковими осавулами.

Київськими сотниками знані Григорій Олефірович і Андрій Волошин, козелецьким — Гаврило Жила, моровськими — Омелян Дерев'яно і Яків Васильович, остерськими Ясько Святовець, Максим Жук, Василь Губа, Трохим Підтерєб, Іван Дворецький, бобровицьким — Онисим Коробка, гоголівським — Іван Кононович.

Ще у квітні 1670 р. Полтавський, Лубенський і Миргородський полки тримали бік Дорошенка [716, 130]. Костя Кублицький продовжував очолювати Полтавський полк. В його оточенні — Іван Розсоха і Філон Гаркуша, які були наказними полковниками. Проте цього ж року полковницький пірнач знаходиться у Федора Жученка, який 15 травня склав присягу царю та Ігнатовичу [716, 215].

Полковий обоз Полтавський очолював Микита Буцький, який фіксується у реєстрі полкової сотні ще у 1649 р. [823, 407]. Мабуть, його рідним молодшим братом був і обозний Олекса Андрійович Буцький. За Жученка відповідальність за обоз від Буцьких переходить до колишнього полкового судді Петра Мисенка.

На чолі полкового суду стояв Ярема Марченко. Його наступником був Фесько Андрієнко Буцький, який раніше згадувався як шляхтич у Полтаві (1647), козак полкової сотні Полтавської (1649 [823, 408]), потім у Переволочній (1664). Він же Федір Андрієнко Бут (Бутко), який у 1669 р. був полковим осавулом полтавським. Надалі судовими справами правили Петро Мисенко, Юрій Туболець, Дем'ян Гуджол, Клим Чорнушенко. Осавулами полковими були Стефан Петрашенко, Федір Бут (Бутко), Юрій Туболець (іноді водночас виконував функції і полкового судді), Іван Розсоха, Іван Браїлко, Сава Ігнатенко. Полкову канцелярію очолювали Тишко Ганусович, Ілляш Туранський, Степан Войцехович, Іван Кирилів.

Основоположник родини Войцеховичів седнівський житель (1657) Іван, мабуть, був одружений чи одружив своїх синів з донькою якогось значного старшини полкового полтавського. Про це свідчить той факт, що всі три його сини якимсь чином були пов'язані, насамперед, з Полтавщиною. Так, Степан Іванович першим із трьох братів став полковим писарем полтавським (1671), що дало йому

змогу пізніше очолити і ГВК. Богдан Іванович Войцехович спочатку був писарем полковим полтавським (1672), а вже потім сотником седнівським Чернігівського полку (1680) [1240, 192]. Третій брат Данило (Даніель як він підписувався у документах) Іванович спочатку був писарем у полку, потім тривалий час працював у ГВК, а пізніше став сотником орлянським Полтавського полку. Полкову корогву тримав Дорош Дмитрович Петрашенко.

У полковій сотні сотникували Лесько Черняк і Герасим Прогонський, у Великих Будищах — Роман Пугач, в Кобиляках — Іван Кулага (Кулга), у Переволочній — Яцько Кабардянський.

Лубенський полк очолювали Григорій Гамалія (від Дорошенка), а також Пилип Плис [715, 202]. Ще у грудні 1671 р. Плис був присутній на уряді в Лохвиці, очевидно, як засланий від боку полковника [772, 154]. Його майно — «двор зо всіма будинками и з лисами и сеножатами, озерами, езами, з полями и садами, так по той стороні Сули реки, яко и по сей стороні будучими» 22 липня 1672 р. гетьман Самойлович віддав полковому писарю Хомі Тризні, який повернувся з Сибіру [1246, 1]. Потім полковникували Іван Федорович Сербин і Андрій Корнійович Нестеренко. Полковий обоз очолював Яків Засядько, суд — Іван Кулябка, Матяш Папкевич [772, 156], канцелярію — Леонтій (Свічка?), полковими посадами були Степан Петровський і Леонтій Свічка [630, 11].

Полкову сотню очолювали Януш Михайлович, Пилип Плис, Сава Кирилович. У Пирятині змінилися три сотники: Андрій Козодавський, Остап Додока, Гапон Заборовський, який став сотником завдяки впливу батька Лукаша Заборовського. Останній був спочатку відомий як писар полковий чернігівський, а потім — генеральний бунчужний (? — 1669.02. — 03. — ?) і генеральний писар (1672) [716, 689] за гетьмана Дем'яна Ігнатовича. Шлюб сестри Гапона Марини з Іваном Сохацьким, обозним полковим лубенським, зміцнив вплив останніх.

Костянтинівським сотником був Яцько Переяславець. Рід Переяславців відомий у Балаклійській сотні Полтавського полку, де ще у 1649 р. показалися Дем'ян і Курило [823, 424]. У Чигириндубраві сотниками були Децик Лукашенко і Іван Луненко. З Корсунського полку перейшов до Ромен представник старинної козацької родини Ілляшенків Максим (? — 1649–1690 — ран. 1708), він став місцевим сотником.

Городиську сотню очолював Яцько Скоробагатий. Боротьба угруповань у Лохвиці спричинила постійну зміну сотників. Юська

Яковича у 1669 р. змінив Юсько Отрок. Наступного року сотником став Демко Випреск, а потім — Юсько Котляренко. Василь Котляренко сотникував у 1671 р., а Юсько Отрок наступного 1672 р. У цьому ж році знову став сотником Юсько Котляренко.

У Миргороді за цей період було два полковники: Григорій Гладкий і Михайло Кияшко, два писарі: Макар Морокевський і Олександр Нестеренко, відомі три полкові осавули: Острогка, Дорош Чорниш, Петро Логвиченко. Полкову сотню очолював Василь Козленко. У Білоцерківці сотникували Сингир і Роман Левченко, у Яреськах — Лесько Хвостик. Гетьман особливу увагу у полку приділяв родині Постоленків, намагаючись привернути на свій бік старого колишнього полковника Дем'яна Постоленка, надавши йому як значному військовому товаришу 22 січня 1672 р. підтверджуючий універсал на с. Савинці.

Після усунення колишній гетьман Ігнатович був засланий разом з дружиною, донькою, синами, племінником (у Єнисейський повіт в Селегінський острог), братом (у Красноярський повіт), радником — полковником ніжинським Матвієм Гвинтовкою з дружиною Іриною, синами Євдокимом і Федором (у Якутський повіт), генеральним осавулом Павлом Грибовичем [747, 324] (до Томського повіту).

За гетьманування Ігнатовича відомі 240 старшини з 213 родин (3 Ігнатовичі, Раковичі, Жили, Марченки, Мартиновичі, 2 Солонини, Силичі, Рубці, Рубани, Павловичі, Олещенки, Бути-Нестеренки, Мокрієвичі, Лисенки, Левченки, Котляренки, Заборовські, Забіли, Жученки, Домонтовичі, Дворецькі, Рославці).

Із 213 родин вдалося чітко ідентифікувати за прізвищами 188. Зберегли уряди 63 родини (33,5%), повернули 28 (14,9%), нові — 97 (51,6%), втратили уряд 83. Серед родин, які повернули свій вплив за гетьмана Ігнатовича, слід відзначити Бутів, Тризн, Третьків, Силичів, Себастьяновичів, Панкевичів, Підтеребів, Золотаренків, які репрезентували переможених Брюховецьким і репресованих старшин. Разом з Брюховецьким втратили важелі впливу і зійшли з політичної арени Пісоцькі, Постоленки, Обіди, Незамаї, Мозирі, Маковії, Корсунці, Корнелевичі, Животовські, Витязенки, Сохи, Холоди, Цесарські, Шамрицькі, Шимони-Шимановські, Ярмолаєнки та інші. Вперше за Ігнатовича на старшинських урядах зустрічаємо Берл, Биховців, Болдаковських, Борковських, Бороховичів, Браїлко, Голубів, Жил, Засядьок, Кияшок, Новаковичів, Парпурів, Раковичів, Судієнків, Товстолісів, Трощинських, Химичів, Черняків, Шираїв та інших.

РОЗДІЛ 5

КОЗАЦЬКА СТАРШИНА

В УМОВАХ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ

СТАБІЛІЗАЦІЇ ГЕТЬМАНЩИНИ

(1676–1708 РР.)

5.1. Старшина гетьманату Івана Самойловича

Священик містечка Ходоркова на Сквирщині Самійло перейшов на парафію до містечка Красний Колядин Прилуцького полку на Лівобережжі [1243, 477]. Разом з ним був і син Іван, який став сотенним писарем у місцевій сотні. Шлюб з Марією Голуб відбувся до переходу на Лівобережжя. Достовірних даних про те, коли її батько Іван Григорович Голуб (Багатий) перейшов у Красний Колядин з Правобережжя, чи був місцевим жителем, не маємо. Проте, вже у 1654 р. він був у Красному Колядині, а дещо пізніше переселився до Кролевця [1240, 296]. Один із його синів був одружений з N Іванівною Забілою, онукою генерального обозного. Посвоячення Самойловичів з Забілами, безумовно, мало першочергове значення в кар'єрі Івана Самойловича. Родинним зв'язкам з Забілами та генеральному писареві Степану Гречаному (є якісь натяки на родинні зв'язки Гречаних і впливових у Прилуцькому полку Горленків) слід завдячувати у отриманні сотницького правління у Веприку, який належав до столичного лівобережного полку — Гадяцького. Взаємини генерального писаря Степана Гречаного і Самойловича потребують додаткового дослідження. Вважається, що кар'єру Самойловича спротегував Гречаний.

За гетьмана Брюховецького Самойлович повернувся у Прилуцький полк, ставши наказним полковником, а, відповідно, тоді вже мав бути сотником красноколядинським. Полковникував тоді Федір Терещенко або вже Дмитро Чернявський. Нам невідомий жоден із полкових старшин прилуцьких того часу. В.Модзалевський приводить архівні свідчення, що Самойлович був посланцем Брюховецького до Москви до д'яка приказу Таємних справ Дементія Башмакова з «язиками», за що отримав нагороду — пару соболів вартістю п'ять карбованців [1243, 477].

У 1665 р. він очолив охочий козацький полк, який був посланий під Смоленськ [1243, 477]. Після цієї операції повернувся

в Україну, проте не у рідний Прилуцький полк, а переходить до Чернігівського на посаду вже не сотника, а полкового старшини: спочатку осавула, а потім судді. На цих урядах іноді виконував функцію наказного полковника. Три роки працював під началом полковника Дем'яна Ігнатовича. Мабуть, проявив себе вірною йому людиною, бо коли останній у січні 1668 р. став генеральним осавулом, то полковницький пірнач перейшов до рук Самойловича. У полку співпрацював з обозним Савою Посудевським, суддею Марком Артемовичем, писарем Леонтієм Полуботком, разом з якими піднявся на боротьбу проти російських воєвод.

Після загибелі Брюховецького і відступу військ Дорошенка з прибічниками наказного гетьмана Ігнатовича отримав царське прощення. Проте полк очолював недовго, і вже через рік став генеральним суддею, а його місце зайняв Іван Лисенко.

Крім Івана Самойловича, документи донесли нам імена ще трьох його братів: Василя, Мартина, Тимоша. Всі три були священниками: Василь у Лебедині, Тиміш (? — ран.1687) і Мартин (? — 1687 — ?) — у Ромнах, при чому двоє останніх були і протопопами. Мартину брат-гетьман надав с. Оксютинці Роменської сотні [1243, 477].

У подружжя Івана і Марії Самойловичів було троє синів і дві доньки [1243, 477]. Старший Семен народився приблизно 1660 р. У такому разі і шлюб слід віднести близько 1659 р. Другого сина назвали Григорієм, а третього — Яковом, доньок — Параскою і Нас-тасією. Пізніше брата дружини Костянтина Голуба, свого швагра, Самойлович спротегував на уряд генерального бунчужного.

Після перевороту 1672 р. для впевненості забрав цар до свого двору синів гетьмана Семена і Григорія. З 1675 р. у Москві тримали по черзі вже по одному сину. У березні 1677 р. з Сибіру до Москви повернувся брат гетьмана Петра Дорошенка Григорій, отримав царський дозвіл «ходити за караулом» і переселився ближче до «двору» Семена Самойловича. Яків Самойлович був у Москві безвідлучно два роки (1676–1678.11.), у грудні 1678 р. відпущений був і Григорій Самойлович. 1681 року Семен і Григорій знаходились вже у Батурині, а у Москві залишався Яків [1243, 478]. У 1680 р. 20-річний Семен Самойлович одружується з п'ятнадцятирічною донькою Федора Сулими Марією [1243, 478].

1672 р. претендентами на обрання гетьманом були Іван Самойлович, Костянтин Солонина, Карпо Мокрієвич, Родіон Думитрашка. Не зовсім зрозуміло, чому групу Самойловича підтримував

родич Ігнатовичів Іван Домонтович, який після перевороту не втратив уряду судді генерального. Він вимагав зачекати ради з обрання гетьмана до царського указу. На цьому підґрунті у нього виник конфлікт з писарем Мокрієвичем. Останній розпочав «бранитца, что он не приговариваетъ Гетмана выбирать до Указу великого Государя. И судія Іван Домонтовъ Карпу писареві говорил: тебе де напрасно Карпъ в Гетманы хотеть, полно де и того что мы и за те свои дела... — з головою недостоин де ты і в писарехъ быть за свои дела. И писарь де Карп за те слова судье Івану Домонтову выдрал половину бороды; и обозной де хотел на писаря справу дать, да вступили за писарися Дмитрашко да Солонина и то де дело так покинули» [1273, 49].

Увесь час гетьманування Самойловича уряд обозництва тримав дід його дружини Петро Забіла, на судівстві Домонтовича змінив Михайло Вуяхевич, який повернувся з сибірського заслання. Уряд генерального писаря зайняв і тримав десять років писар Генерального Військового Суду Сава Прокопович (? — 1650 — бл. 1701.01.). Є згадка про його попереднє сотникування у Воронежі (1669) у Ніжинському полку, потім — писарство полкове переяславське (1671). Рід Савичів тримав уряд генерального писаря 31 рік (1672–1687), (1709–1725).

За 15 років генеральними осавулами були шість старшин: Іван Лисенко, Лесько Черняк, Леонтій Полуботок, Павло Грибович, Іван Мазепа, Михайло Миклашевський [650, 7], хорунжими — троє: Григорій Коровка-Вольський, Степан Забіла [552, 1], Михайло Миклашевський [1124, 243] і двоє бунчужних — Леонтій Полуботок і Костянтин Голуб. Генеральні установи очолювали Василь Кочубей (писар ГВС і реєнт ГВК [730, 19]), Андрій Васильович (писар ГВС), Степан Соломаха (осавул ГВА), Андрій Криницький (хорунжий ГВА). Дмитрашко отримав на відкуп індуктивний збір в Гетьманщині [179, 1]. Як бачимо, генеральні уряди за Самойловича посідали 13 старшин з 11 родин (Забіли і Миклашевські мали по два представники). При цьому враховувалося, що «обирая гетьмана в раде...приговор имели...даби начальних людей не перехрестов и ляхов, от которых нам разоренье чинитца», — згадував де-що пізніше один із полковників.

Впадає у вічі тісний зв'язок Самойловича з Лисенком. Останній змінив попередника спочатку на полковництві, а потім на уряді генерального старшини. Активно підтримував Самойловича Леонтій Полуботко, який ще за його полковництва був писарем полко-

вим чернігівським, під час самого перевороту відіграв не останню роль, очолюючи полкову сотню Чернігівську. В нагороду після перевороту отримав посаду генерального бунчужного. Надалі як випробувана і вірна людина був посланий очолити опозиційний Переяславський полк.

Л.Окіншевич систематизував факти діяльності Леонтія Полуботка на посаді генерального бунчужного, а саме: в листопаді 1673 р. займався врегулюванням взаємин архімандрита Михайла Лежайського і жителів сіл Дехтярівки, Кудлаївки, Ігнатівки [1273, 223]. В цьому ж місяці до гетьманської столиці хотів заїхати із Січі колишній генеральний осавул Павло Грибович, який втік з сибірського заслання на Запоріжжя, але через те, що на Січі був мор, його тримали під Батурином в карантині, і гетьман направив до нього Полуботка розпитати, як йому вдалося втекти з Сибіру [1273, 225; 711, 335–336]. В лютому наступного року був делегований гетьманом прийняти присягу в генерального осавула дорошенківської армії Якова Лизогуба, який перейшов на бік Самойловича [1273, 225; 711, 374]. Приїзд до Москви 26 лютого 1676 р. великої української делегації, очолюваної Полуботком [1273, 222; 717, 490], в серпні цього ж року він був посланцем до князя Ромодановського з інформацією від гетьмана про готовність до походу [1273, 222; 717, 720]. В жовтні 1676 р. гетьман наказав йому взяти на допит і під арешт в Переяслав, де він знаходився, стародубського полковника Петра Рославця [1273, 224; 717, 728]. В січні 1677 р. на духовному суді ніжинського протопопа Семена Адамовича виступав як представник від гетьмана, звинувачуючи протопопа, і за відмови останнього прийняти постриг, «повелением господина бунчужного посажен в тесное узилище» [1273, 224; 715, 62]. Через 4 місяці делегований до Курська для переговорів з Ромодановським [1273, 222; 708, 141]. Під час чигиринського походу 1678 р. організував переправу полків через Дніпро, гетьман «послав генерального осавула Леонтія Полуботка... вислати в Чигирин піхотного полковника Дмитра з серденятами і Гадяцького з полком його» [1273, 196; 708, 549]. Пізніше Полуботок став генеральним осавулом.

Син соратника Кривоноса [1357, 155], очевидно, козака чи сотника лисянського Якова Іван (Івашко) Лисняченко (Лисенко) (? — 1629–1696 — ран. 1699.10.) службу розпочав козаком сотні Лисянської Корсунського полку (1649). Одружився з донькою сотника Ясногородської сотні Київського полку Гафією Трохимівною Підтереб (? — 1665–1725 — ?). Потрапив на Запоріжжя. Підтримав

Брюховецького і від останнього став полковником (очевидно, запорозьким). Очоливши Чернігівський полк (1669.05. — 1671.02. — ран. 1671.08.), 3 лютого 1671 р. отримав універсал Дем'яна Ігнатовича на села Осьмаки і Дягове. Переворот зустрів значним військовим товаришем. 17 червня 1672 р. був обраний осавулом генеральним, а вже 3 липня 1672 р. гетьман Самойлович затвердив за ним млин на р. Сперші у с. Данилівці, куплений у козака Ісаєя Опанасовича [1357, 133]. Був наказним гетьманом (1674.02.).

Місцеву чернігівську покозачену шляхту, очолювали Дуніни-Борковські, Домонтовичі, Кохановські. Найвідомішим представником родини Домонтовичів у козацькому середовищі був Іван Михайлович (? — 1630–1683). Він розпочав службу козаком Слабинської сотні Чернігівського полку, отримав від Богдана Хмельницького села Смолин і Максим. Уже як сотник слабинський у жовтні 1659 р. супроводжував до Москви полонених Юрія та Іллю Виговських. Був суддею полковим чернігівським за Брюховецького, отаманом городовим чернігівським за Ігнатовича. Тоді ж обраний суддею генеральним. Відразу після перевороту 1672 р. отримав від Самойловича с. Кудровку. Зберігав уряд судді за Самойловича майже до смерті (1669–1681). Його син, підписок ГВК Петро (? — 1648–1676 — ?) після перевороту 1672 р. посланий у Київський полк писарем полковим (1672–1676). Можливо, цьому сприяв той факт, що у Гоголеві раніше відомий сотник Леонтій Домонтович [1062, 38].

10 років у Чернігові очолював полк Василь Дунін-Борковський, у 1675 р. наказним у нього був старий Станіслав Коханенко. У 1683 р. Самойлович направив у полк полковником свого сина Григорія. Обозними полковими були Костянтин Угровецький, Гнат Байдак, Ничипір Каленикович Величковський-Савич, Олександр Яхимович.

Суддями були Василь Болдаковський, Яцинич, Костянтин Стрієвський, писарями — Михайло Слободецький, Іван Скоропадський [974, 12], осавулами — Ничипір Каленикович Величковський-Савич, Василь Мокрієвич, Павло Грибович, Філон Рашко. Хорунжими полковими були Степан Силич і Корній Савенко. Полковими сотниками були Дмитро Донець і Антін Євтихіївч, киселіськими — Кіндрат Бутожалов, Герман Михайлів, Андрій Тищенко, Гнат Сахновський, Тиміш Лазовський, березнянським — Василь Антонович, волинськими — Василь Коляда, покозачений шляхтич гербу «Лада» [1162, 11] Іван Богданович, який, звільнившись від сотництва, став священиком Михайлівської церкви у Волинці і був

ним ще у 1713 р. [1078, 70–71]. Після нього сотню очолювали Федір Лобина, Василь Олещенко, Василь Борисенко. Городницькими сотниками були Григорій Романович, Василь Півень, Іван Войцехович, якийсь Герасим, роїськими — Іван Рашевський [1252, 63], Степан Шихуцький, седнівськими Ярема Петличенко, який був серед «борзненців» ще у 1649 р. [823, 215] і Михайло Петличний. Їх змінили Кирило Давидович, Политка (бл. 1674), Григорій Пекур, Іван Полетика, Казимир Паришковський, Богдан Войцехович, якийсь Опанас.

Серед любецьких сотників відомі Григорій Іванович, Іван Решутько, Василь Устимович (Устименко), у Виблях сотникували Яків Близниченко і Юхим Лобко, в Білоусі — Павло Товстоліс, у Мені — Федір Онищенко (Ониськів), Габриель, Овсій Крупинський, Павло Павловський, Іван Курський (Курка, Курочка), у Понорниці — Федір Ковтуненко, Василь Свириденко, Андрій Костомаха, у Синяві — Василь Маркович (Марченко), у Стольному — Пилип Марченко, у Слабині — Іван Утвенко, Агей Іванів, у Сосниці — Степан Зорченко, Андрій Дорошенко, Павло Крачевський.

Столичний Ніжинський полк три роки (1674–1677) очолював Марко Борсук, вісім років Яків Журахівський (1678–1685), два роки Ярема Непрак (? — 1687.07.). Гаврило Підкупний був на чолі обозу до 1674 р., коли його змінив Матвій Матвій. Наступним обозним став колишній сотник бахмацький Іван Городинський, якого у 1684/1685 рр. змінив сотник конотопський Матвій Шендюх.

Федір Завадський був полковим суддею ще у 1678 р., а у проміжку між 1678 і 1682 рр. його змінив хорунжий Іван Стефанович. Писарями у полку служили Самусь, Іван Дорошевич, Дмитро Максимович, Осип Завадський, Іван Курганий.

Полковими осавулами були батуринець Хома Михайлович Гнилозуб, він загинув під Чигирином, і Григорій Шпаковський, який належав до старовинної місцевої козацької родини, яка дала полку Марка Шпаковського — одного із перших козаків полку в Ніжині [823, 463]. Їх змінили Михайло Миклашевський [650, 10] і Аввакум Ненада. Хорунжими полковими відомі Василь Ігуменський, Григорій Костенецький, Тиміш Борсук, Іван Зеленко.

Ніжинські сотні очолювали Ілько Пилипенко, який розпочав службу у ніжинській сотні Кобилецького за Богдана Хмельницького [823, 468], Сергій Мелентієвич, Кас'ян Вакуленко, Тиміш і Марко Борсуки, Григорій Трушенко, який походив з розгалуженої місцевої козацької родини (з початку Визвольної війни у сотні

Феська Мринського козакували Мисько і Сахно Трушенко, а Федір Трушенко — у сотні Григорія Красножона — шляхтича гербу «Кита» [1162, 84] [823, 464, 465].

На чолі Новоміської сотні були Аввакум Ненада і Гаврило Толочко, Веркіївської — Григорій Чекановський (у 1649 р. Филип Чеканенко, Федір Чекановський, Васько козакували у Дівичькій сотні) [823, 466], Івангородської — Дем'ян Іванович, Федір Малюга, Борзнянської — Степан, Тарас, Василь Забіли, Прохорівської — Григорій Хоменко, Григорій Глущенко, Мринської — Кузьма Якимович, Іван Урсул (Грек), Григорій Глуховський, Костянтин Завадський, Хома Якимович, Юсько Завадський, Іван Васильович, Коропської — Матвій Мартинович, Нестор Михайлович, Семен Іванович, Федір Химич, Тихін Довгеля, Новомлинської — Степан Федорович, Кіндрат Степанович, Юрко Матвієнко, Антон Круглик, Степан Саливонович, Олексій Семенович, Дмитро Семіяненко, Батуриної — Іван Бутович, Василь Болдаковський, Ярема Андрійович, Бахмацької — Яків Пащенко, Михайло Білоцерківець, Федір Біляк, Рождественської — Юрій Ничипорович, Олишівської — Іван Пригара, Семен Кривий, Семен Биховець-Супруненко, Леонтій Шрамченко, Ярема Яхневич, Антін Яхневич. У Воронежі Іван Безпалій був наказним сотником.

Конотопськими сотниками були Іван Ждан (Жданенко), Федір Кандиба, Андрій. У Шаповалівці сотню очолювали Небаба, Василь Сидоренко, у Кролевіці — Іван Маковський, Кіндрат Огієнко, Іван Маковський, у Глухові — Ясько Жураковський, Василь Яловицький, у Янишполі — Василь Жураковський, у Дівичі — Петро Іванів, Матвій Шендюх.

Чотири роки у Стародубі полковником був Петро Рославець. 1676 р. його змінив Тиміш Олексійович. Пізніше полк очолив колишній генеральний хорунжий і полковник чигиринський Коровка-Вольський. Він володів с. Шкрябинів у полковій сотні, с. Кривець в Топальській сотні, яке перейшло до нього від Михайла Рубця (можливо, за шлюбом). Коли ж його перевели до Київського полку, то полковником став син гетьмана Семен, по смерті якого пірнач отримав інший гетьманський син — Яків.

Обозним був Григорій Тимішович, судьями — Андрій Аврамович, Яків Улезько, Самійло Колничий, писарями — Іван Воробей, Микола Підгурський, Василь Романович, Григорій Кроткевич, осавулами — Олексій Нужний, Іван Остапович, хорунжими — Ничипір Квех, Іван Юркевич.

Полкову сотню очолювали Кузьма Дашкович, Михайло Мархаленко, Дмитро Журман, Павло Гудович, Давид Пушкаренко, Топальську — Михайло Рубець, Павло Хромченко, Новгородську — Михайло Чарнацький, Василь Черняй, Захар Стефанович, Костянтин Карнаух, Давид Пушкаренко, Іван Стягайло [348, 1], Мглинську — Іван Єсимонтовський, Павло Лось, Іван Красний, Іван Станенко, Іван Романовський, Шептаківську — Юрій Бунак, Василь Ісаєнко, покозачений шляхтич [1162, 89] Тиміш Куриленко, Ларко Тимішович.

Гнат Окуленко був сотником почепським і наказним полковником стародубським (1675). Пізніше, у 1679 р., за ним затверджений млин на річці Голишівці. Його змінив Овдій Рославець, який у 1676 р. здав керівництво сотнею покозаченому шляхтичу Науму Ноздрі. Отаманом городовим у нього був шляхтич гербу «Лук» Кирило Великосович [356, 1], який ще 2 квітня 1664 р. отримав від полковника Івана Плотного дозвіл побудувати млин на р. Косці в с. Бахаричах. Ноздрю на сотництві змінив Яків Кошарський, потім цей уряд знову отримав Овдій Рославець, а з 1679 р. до коломацького перевороту сотником був Наум Ноздря.

У Погарі перші чотири роки після перевороту уряд сотника тримав покозачений шляхтич [1162, 90] Лазар Тимішович, а наказним у нього був Вакула Купецький, потім керівництво сотнею перейшло до родини Ярем'янків, спочатку Гаврила, а з 1681 р. до його сина Тараса Гавриловича. Наказним сотником був Гнат Чериковер-Володкевич (? — 1640–1690 — ?), який «от молодых лет до шедавого волоса у Войску Запорожском роненние услуги» [839, 97], а з гетьмануванням Самойловича тримав уряд отамана городового погарського. У 1675 р. полковник стародубський здійснив йому надання, які 8 жовтня 1687 р. Мазепа підтвердив за ним (с. Слободку і млин власним коштом побудований на р. Липинці) [839, 97].

Бакланського сотника Михайла Морського після 1672 р. змінив Андрій Богданович, а після чигиринського походу 1678 р. сотником став Терентій (Терех) Ширай.

У деяких полках на вищих урядах йшла звичайна ротація кадрів, в інших — «чистка». У Миргородському полку помер Григорій Гладкий, який «удостоил на своё место полковником Павла Апостола, которое произвождение учинено было тогда по их вольным обыкновеням». «Чистка» 1682 р. захопила полковника переяславського Войцу Сербина, звільненого за «немощию и слабостию» (якої

він, безумовно, не відчував) і полковника київського Костянтина Солонину.

Задля знищення сербсько-переяславського старшинського угруповання у січні 1683 р. був влаштований суд над колишнім полковником переяславським Думитрашкою Райчею за участь у змові проти гетьмана. До судової процедури залучалися Вуяхевич, ряд правників (Андрій Васильович — писар суду генерального; Василь Ігуменський — суддя полковий ніжинський; Семен Кулага — суддя полковий переяславський), місцева переяславська козацька еліта: полковник Леонтій Полуботок, обозний Іван Гулак, сотник полковий Давид Пушкаренко, значні військові товариші Іван Гурський, Матюша Тичина, Пилип Ринд (з колишньої Межирицької сотні Канівського полку), Іван Момот (колишній полковник переяславський), осавул сердюцького полку Герасима Васильовича Прохір Кулага [795, 123].

Прилуцький полк Лазар Горленко очолював п'ять років [1140, 248], його змінив Іван Маценко, а у 1678 р. на короткий час до своєї загибелі під Чигирином полковником був Федір Мовчан.

У 1675 р. повернувся на Лівобережжя наказний дорошенківський гетьман і генеральний суддя Дмитро Чернявський. Раніше до 1663 р. він очолював Прилуцький полк, а потім, після семи років сибірського заслання, повернувся в Україну і служив на Правобережжі у гетьмана Дорошенка. Деякий час після повернення на Прилуччину був без уряду, а у 1679 р. знадобився Самойловичу і очолив Прилуцький полк. У цьому ж році отримав від гетьмана с. Ряски.

Дмитро Чернявський зміг управитися з колишніми прилуцькими полковниками Яковом Воронченком і Лазарем Горленком (полковий суддя), які були у нього наказними. Проте, старість брала своє, тому уряд Чернявський тримав лише рік, і, ймовірно, помер.

Полковником став активний учасник Переяславської ради 1674 р. [879, 543] Лазар Горленко. Разом з полком брав участь у кримському поході. 1678 р. звістка про арешт гетьмана Самойловича викликала хвилювання в полках. Прилуцький полк теж збунтувався, через бунт і загинув Горленко: його живого полчани кинули в полум'я [1140, 248]. Поховали тут же: між Кодаком і Самарою, «где и могилу знатную высыпано над ним, в которой лет десять лежал; а когда Господь Бог направил сердце его мил. п. Дмитрию Горленку, за ведомостью гетманскою, будучи с полком своим на том же местцу, откопал тело милого п. родича своего и почесне

допровадил до монастиря Густыне, иде положися в склепе р. 1697, сент. 15» [979, 2].

У гору пішов Василь Себастьянович, який перші чотири роки гетьманування Самойловича був полковим обозним, а постарівши, як один із найдосвідченіших у полку старшин обійняв уряд полкового судді. У 1674 р. в нагороду від гетьмана отримав села Гурбинці та Ігнатівку Варвинської сотні. Полковими обозними були Іван Ніс, Михайло Низкогляд, який після цього уряду став отаманом городовим прилуцьким. Його змінив у 1680 р. Григорій Чернявський, син полковника Дмитра, який тримав уряд щонайменше 19 років. Гетьман Самойлович надав йому с. Сорочинці (1685) [797, 12].

Протягом гетьманування Самойловича у Прилуцькому полку змінилося чотири судді: Іван Маценко, Василь Себастьянович, Лазар Горленко [1140, 248], Ян Христофорович (Іван Грек). При чому Маценко був на цьому уряді двічі.

Григорій Чернявський, перебувши десь період 1663–1672 рр. (мабуть, з батьком на Правобережжі), став осавулом полковим прилуцьким (з 1672). Надалі на цьому уряді згадані Зінець Корнієнко, Михайло Носач, Федір Мовчан, Іван Ніс, а також підосаули Іван Федорович Золотаренко і Мартин Рижій. Корогву охороняли Андрій Семенів і Семен Даценко.

Полковими сотниками були Григорій Пилипович, Юхим Куриленко, Євстафій Маценко, який, мабуть, був сином полковника Івана. Варвинську сотню очолювали Михайло Ракович і покозачений шляхтич гербу «Огоньчик» [1162, 14] Ярема Моренець, Журавську — Матвій Биченко і Степан Левченко, Іваницьку — Сава Миценко, Ічнянську — представник місцевої розгалуженої козацької родини Іван Вовченко (лише в реєстрі 1649 р. зафіксовані Артюх Вовченки і Степан — у Горлюнській сотні, Малош і Стецько — в Прилуцькій сотні Омеляна Проценка, Мартин — у сотні Шкуратова, Мисько — у Ічнянській сотні) і після переходу з Канівщин Іван Стороженко. На чолі Корибутівської сотні стояв Яцько Драник, Красноколядинської — Павло Загурський і Тиміш Андрійович, Монастирищанської — представник місцевої козацької родини Левко Петрович Карасенко (ще у реєстрі 1649 р. зафіксований Васько Карась) та Іван Михайлович, Срібнянської — Іван Вовчанський, Петро Савенко, Іван Іванович Білецький-Носенко, Трохим Троцина.

Семена Остренка на полковництві гадяцькому змінив Федір Михайлович Круницький (1672.06. — 1678.08. — ?). Покозачений

шляхтич, «колишній писар пана Брюховецького» [772, 191], у 1670 р. проживав у Лохвиці. Мав тісні зв'язки із Запорозькою Січчю. На уряд полковника тримав містечко Рапівку, місто Камишин, села Гримячку, Остапівку, Березову Луку [641, 3]. Загинув під час оборони Чигиринна. На початку його полковникування наказним був Федір Донець. Мисько і Влас Криниченко були козаками Богацької сотні [823, 420, 419].

Гетьман Самойлович спротегував свого племінника Михайла Васильовича на гадяцьке полковництво. Покозачений шляхтич гербу «Шелга змінений» [1162, 15] сотник лютенський Михайло Борохович [1146, 314] став обозним полковим і вони займали по чергово цей уряд з Юхимом Вечіркою.

Полковим суддею був Михайло Приступка, який ще у 1649 р. як Мисько Приступенко козакував разом з Андрієм Приступенком [823, 430, 431] у Гадачі. Його змінив Юхим Вечірка (? — 1640 — бл. 1693), який спочатку був товаришем полку Гадяцького (1669), потім отаманом городовим гадяцьким. Після суддівства полкового став обозним і наказним полковником. За Самойловича тримав села Русанівку, Липову Долину [641, 2, 7].

Коли Вечірка став полковим обозним, Криницький задіяв свого старого шефа у ГВК за Брюховецького, колишнього генерально писаря Степана Прокоповича Гречаного (? — 1630–1689 — ?) на посаду полкового судді гадяцького. Самойлович надав йому с. Римарівку [641, 6]. Він був одружений з N Григорівною Донець-Захаржевською, донькою полковника харківського. Цей шлюб посвоячив Гречаних з російським воєводою С.Дурново, родиною Ф.В.Шидловського. Але це йому не допомогло, коли невідомо з яких причин Самойлович звільнив Гречаного з уряду полкового судді і на його місце призначив Павла Федоровича.

Полковими писарями були Степан Мокрієвич, Сидір Раєвський, Степан Залеський, Федір Трощинський, Стефан Гречаний, Василь Луб'яновський.

Увесь період гетьманування Самойловича уряд полкового осавула (1672–1687) зберігав Андрій Ісайович Мітла. Рід Мітли згадується серед козаків Лютенської сотні [823, 436]. Осавула Тихона Стефановича, який загинув під Чигирином, замінив відомий полковник попередніх часів Михайло Кияшко. Полковими хорунжами були Андрій Заєць і Кирило Мартинович.

Полкову сотню очолювали Ясько Донець, Матвій (Мелентій) Кончицький (Костючицький), Пишко (Тишко) Підлісний — по-

ходив із старовинної місцевої козацької родини, представник якої Іван Підлісний був серед засновників Гадяцької сотні, а надалі проживав у с. Крутьки [823, 431; 573, 4]. Останнім сотником полковим за гетьманування Самойловича став Леонтій Должецький. У Котельві відомо 7 сотників: Ярема Гнилосиренко, Федір Кирилович, Матюша, Кирило, Михайло Іванович, Павло Григорович, Василь Білецький. З Білецьких у 1649 р. відомий Матвій — козак сотні Гадяцької [823, 429]. У Лютенці сотником був Іван Скаженоженський (Сканожерженко), а у Куземині — Кіндрат Клименкуц.

Короткий проміжок часу до призначення полковим осавулом сотником борківським був Андрій Мітла. Серед Веприцьких сотників згадані Богдан Савченко і Василь Михайлович, рашівським сотником був Федір Вербицький.

П'ять сотників відомо у Зінькові: Левко Гаврилович, Григорій Федорович, Ілля Павлович Бутко, Данило Чупринський, Хома Григорович, Іван Цирло. Колишній полковник Микита Безпалій був отаманом городовим зіньківським.

У Груні сотню очолювали Михайло Михайлович, Пасько Григорович, Роман Бувайло. Наказним сотником був Леонтій Блажецький (Блажченки Жадан і Стецько був серед перших козаків Зіньківської сотні у 1649 р. [823, 413]). У Комишні документи згадують сотника Гната Супруненка, у Ковалівці — Степана Гриценка. В Опішні сотницький уряд перейшов до родини Корицьких і першим сотником з цієї династії став Яків.

Лубенського полковника Михайла Степановича у травні 1672 р. змінив Іван Сербин. Сотник роменський Максим Ілляшенко став полковником лубенським у 1676 р. Під його керівництвом полк брав участь у чигиринських походах.

Після Сави Кириловича Стеблювця (козак полкового товариства Миргородського полку ще у 1649) [823, 373] у 1676 р. полковим обозним лубенським став його син, колишній полковник піхотний (1671.12.) [772, 154] Іван Стеблювець. Коли ж у наступному році його змінив Павло Якович Цюпченко, Стеблювець замість батька очолив полковий суд лубенський. Але вже у 1678 р. він знову на чолі обозної служби. Покозачені шляхтичі Андрій Якович Якубович (з сотників лукомських) і Іван Сохацький очолювали цей напрям роботи у 1681–1687 рр.

Полковими суддями були Леонтій Свічка [630, 12], Сава Стеблювець, Іван Стеблювець, Андрій Якубович, Матяш Папкевич. Останній як полковник іркліівський у 1663 р. був засланий до Сибіру.

Після повернення в 1670 р. став полковим суддею лубенським. Його рідна сестра вийшла заміж за козака лубенського Матвія Піковця. Подружжя мало синів Федора — козака Лукомської сотні (1649) і Василя — сотника лукомського (1709–1718) [1070, Ч. II, 187–188].

Полковими писарями були Хома Тризна, Леонтій Верхувський, Яків Теодорович, Федір Билим, осавулами Микита Бурий, Яків Лещенко, Григорій Севрюк, Леонтій Свічка [630, 9], Дмитро Зарудненко.

Полковими сотниками були Пасько Цюпченко (Павло Якович), Лесько Гладкий, Леонтій Піковець, Роман Радченко, Захар Салогуб, Андрій Якович, яблунівськими — Федір Линський, Лунський, Петро Ворона, Петро Сухоніс. Можливо, його батько Хома Сухоніс був козаком Пирятинської сотні ще на початку Визвольної війни [823, 362]. У Пирятині відомі три сотники: Остап Додока, Микита Бурий і Влас Семашко, причому останній був двічі. Костянтинівськими сотниками були Іван Лубенець і Юхим Березанець, чигриндубравським — Андрій Отрошко, смілянським — Іван Берченко, глиньським — Гришко Жуковський, городиськими — Трохим Ничипоренко і якийсь Сахно, лукомськими — Олексій Бутенко і Андрій Якубович. Бутенко був вже серед перших козаків сотні, поруч з Яцьком і Василем Бутами [823, 425, 424].

У Сенчі сотникували Михайло Дубовик, Павло Заліський, Сергій Криштопенко. Родина Заліських фондувала сотню, коли до неї увійшов Федір [823, 400]. Ще раніше Михайло Заліський був сотником (1638) Переяславського полку, а хтось з його нащадків у 1677 р. отримав універсал Ігнатовича на частину млинового розміру у Чернігівському полку [632, 1]. Харко Дубовиченко розпочав службу у Миргородській сотні Гладченка (1649), а Фесько Дубовик — у Роменській (1649). Іван Дубовик був у сотні Богданенкової Канівського полку (1649) [823, 110], а ще раніше сотню Межирицьку очолював Лукаш Криштофович (1638).

Лохвицьку сотню очолювали Юсько Котляренко, Сава Геращенко, Іван Куцкевич, Андрій Гамалія, Федір Крагченко. Чорнуськими сотниками були Лаврін Замниборщ і Лук'ян Шевейченко.

Миргородський полковий пірнач почергово тримали Іван Дуб'яга, Григорій Гладкий, Павло Апостол, і з 1683 р. його син Данило. Гетьман констатував: «въ Миргороде после отца сынъ полковникомъ» [747, 169].

Полковим обозним був Яків Федорович, суддею — Андрій Іванович, писарем — Макар Морокевський (Мрокевський), осавула-

ми — Юхим Федорович, Грицько Яцькович, хорунжими — Іван Іванович.

Полкову сотню очолювали Фесько Сахненко і Гаврило Корсун. Сотником яреськівським згаданий Михайло Череватенко (у Краснопольській сотні 1649 р. був Фесько Череватий). Після нього сотню очолювали Лесько Хвостик і Данило Леонтійович. Серед уставницьких сотників згадані Іван Майдан і Іван Лук'яненко, білоцерківських — Іван Вергун, Іван Groшенко, Марко Дяченко, Василь Базилевський. Представники родини Вергунів відомі у козацькому середовищі ще в середині XVII ст. (Сергій Вергуненко в Уставницькій сотні, Лазар у сотні Миргородській Андросовій, Іван у сотні Хорольській [823, 385, 378, 388]).

У Сорочинцях сотниками були Іван Борисенко, Іван Мартиненко, Іван Романенко, в Остап'ї — Яків Махнів, син місцевого сотника Івана (1649), який разом з батьком козакував у сотні ще у 1649 р. [823, 59].

Омельницькими сотниками були Дмитро Пащенко, Максим Федорович, Дмитро Авраменко, хорольськими — Грицько Міщенко, Микола Турукало, гербований шляхтич Василь Лагода. Останній від полковника Апостола отримав с. Аврамівку Хорольської сотні [725, 12]. У Шишаках сотником був Григорій Оробець, Яцько Павлович, Григорій Зарудний.

Знову повернув собі полковницький пірнач після втрати його за Брюховецького у Полтавському полку Дем'ян Гуджол. Очевидно, Самойлович підшукував антизапорозьку опору у Полтаві і розраховував спертися на нього як противагу Жученку. Гуджол очолював полк два роки. До влади в полку повернулися Горбаненки. Дмитро, який за Сомка був осавулом полковим полтавським, став отаманом городовим, а його син Дорош Дмитрович — хорунжим полковим.

Після Жученка полковниками були Прокіп Левенець, Павло Герцик [1146, 448], знову Прокіп Левенець. Надалі полковниками були Федір Жученко, Леонтій Черняк, Павло Герцик, обрання якого Самойлович охарактеризував так: «Въ Полтаве новий и молодой полковникъ своимъ техъ полчанъ поставленъ есть обычаемъ, потому что тамъ и прежде сего переменялися полковники» [747, 169]. Потім знову до влади прийшов Федір Жученко.

Обозним був Артюх Донець. Рід Донців здавна осів у Полтаві. Коли розпочалася Визвольна війна, п'ять представників цієї родини вступили до лав козацького війська: Милаш, Михайло, Нестор і Василь — козаки сотні полкової Полтавської (1649), Іван — козак

II полкової сотні Полтавської (1649) [823, 408, 410]. Син Василя Артюх став обозним полковим полтавським за Гуджола. Його почергово змінювали Гаврило Барабаш, Андрій Лученко, Іван Браїлко.

Кость Кублицький за Самойловича тричі стояв на чолі суду полкового (1673, 1675–1676, 1680–1684), отримав гетьманський універсал Самойловича на третину Соколового байраку [875, 13]. Крім нього судьями були Федір Куриленко, Федір Конашевич, Петро Мисенко, Стефан Мойцевий, Тиміш Гаєвський. Дем'ян Гуджол після звільнення з полковничого уряду деякий час був без посади, а потім два роки (1676–1677) тримав отаманство городове полтавське, і, мабуть, на кінець життя три роки суддівство полкове (1678–1680), на якому його змінив той самий багаторічний, але небеззмінний, Кость Кублицький.

Осавулами полковими були Стецько (Дорошенко), Степан Петрашенко, Іван Несвіт, Адам Ненаденко, Іван Іскра, Тиміш Гаєвський, Дорош Горбаненко. З них Несвіт був одружений з донькою Степанця (? — ран. 1677), який ще за Лукомського перед 1648 р. мав своїх вівчарів.

На уряді полкового писаря Богдана Войцеховича, якого перевели до ГВК, змінив Павло Герцик [1146, 448]. Надалі писарями були Ілляш Туранський, Кузьма Наумович, Олександр Чуйкевич, Даніель Войцехович.

За сотництво у першій полковій сотні конкурували представники найвідоміших родин полку. Спочатку сотником став Петро Жученко, потім Михайло Нащинський, а вже після нього — Іван Красноперич. Другу ж полкову сотню продовжували очолювати представники однієї родини — Горбаненків-Яковенків, спочатку Степан, а потім його син Петро.

У Великих Будищах за період гетьманування Самойловича відомі три сотники: Дмитро Харченко, Леонтій, Педан Хоменко. У Решетилівці лише два наказні, і ті з одного року (1684): Гаврило Мираховський і Семен Дерев'яно.

Павло Тарасович очолював Старосанжарську сотню, а Санжарську — Іван Труш, Федір Горячий, Кіндрат Федянович. Білицьким сотником був Андрій Білоконь, кобиляцькими — Грицько Бражний, Іван Сухин, Іван Шило, Андрій Хилецький і наказним — Павло Чечуга.

Сокологорськими сотниками в той час були Карпо (Сокологорський?) і Павло Олексієнко, в Орелі — Підстрішний, Царичанці — Гаврило Саленко, Нехвороці — Федір Сухомлин. Збереглися дані

про кишенських сотників Михайла, Леська Нещенка, Луцика Ша-леного. В Келеберді знані три сотники: Яцько, Павло Коба, Степан Дорошевич, а у Переволочній чотири — Мартин, Степан Білий, Андрій Олексієнко, Федір Мойсейович.

У той час, коли у Переяславі полковником був Думитрашко-Райча 1673 р. у Київ до воєводи князя Юрія Трубецького з'явився колишній полковник і син гетьмана [1469, 142] Сулима. У серпні цього ж року на двох підводах у супроводі ротмістра Олексія Ободовського виїхав до царя. З жовтня 1673 р. отримав подорожній лист від царя на себе, сина Івана, племінника Олексія і 5 челядників на проїзд на 8 підводах до Глухова. Став значним військовим товаришем, прибув у Переяслав — і старе протиріччя між Сулимами і Романенками розгорілося знову. За гетьмана Самойловича перші йшли вгору, а Романенки зникли з керівних посад.

Федір Сулима зробив усе, щоб поріднитися з гетьманом [890, 12]. Йому вдалося доньку Марію видати заміж за сина гетьмана Семена Івановича. Це забезпечило Сулимі міцність і стабільність позицій не лише на Переяславщині, але і у Гетьманщині.

Поступово у полку відбулося піднесення вихідця із Сербії Войці — Василя (Вовка) Сербина (? — 1650–1687 — ?). Можливо, віншо прибув до Переяславського полку з корогвами Райчі Думитрашки чи полку Мигалевського. Сотник золотоніський, обирав гетьманом Самойловича на раді 1672 р., їздив у складі козацької делегації до Москви. Наказний полковник (1674), посланий Думитрашкою на допомогу полковнику Мурашці на р. Буг, потрапив в оточення в Ладжині. Йому вдалося прорватися з оточення до головних сил Переяславського полку.

Полковником переяславським Сербин був у 1675–1676 рр. Вперше обраний після розходжень гетьмана Самойловича з полковником Думитрашкою і усунення останнього. У лютому 1675 р. завдав удару загонам дорошенківців, які підходили під Бубнів, і виступив на Домонтів. Влітку цього ж року ходив за «язиком» під Мошни, де розгромив значний загін сердюків і компанійців. Зміцнюючи свій авторитет серед полчан, надав с. Малу Каратуль полковому сотнику Мойсею Саченку, с. Шабельники — сотнику бубнівському Івану Канівцю [797, 19], гай Добролежівський — Шабельнику [839, 84].

У той період житель Києво-Печерський Максим Васильківський купив двір у жительки переяславської Феодори Якової Лагоди, до якого належали гай і три сіножаті під Переяславом. Тримали цей двір Максимовичі до 1736 р., коли у них він був викуплений

значковим товаришем Григорієм Ризою [309, 282]. Залишаються не з'ясованими родинні зв'язки Максима Васильківського і полковника овруцького Петра Васильківського.

Добру згадку про себе у полчан залишив Лисенко, ставши полковником переяславським. «За його першого полковництва в 1677–1679 рр., місто Переяслав зросло і збагатіло». Після того, як залишив уряд значним військовим товаришем (1678–1690), мабуть, проживав і надалі у Переяславі.

На тлі усунення від влади Думитрашки [559, 1] зміцнювалось економічне становище Сулими. 20 липня 1677 р. полковий уряд на чолі з полковником Іваном Лисенком підтвердив за ним Сулімінці, Лебедин і Кучаків. 18 березня 1678 р. разом з племінником Іваном у жителями старицької Гафії Романихи Бочечихи купили надвоє греблю на річці Стариці, а через два роки Федір викупив у племінника його половину. 21 липня 1681 р. отримав універсал гетьмана Самойловича на с. Сошники.

Сербин знову був обраний полковником переяславським (1679–1682). На полковницький уряд тримав села Стовпяги, Ячники, Кодинці, Городище, Ув'юнище Терехтемирівської сотні [796, 21], Ядлівка, Гостролуччя Барішівської сотні, Помоклі, Пологи і Циблі, Хоцьки, села Старе і Кальне Воронківської сотні, Драбовець, Сенківці і Ковтуни Золотоніської сотні.

На Різдво 1682 р. Самойлович відсторонив Сербина від керівництва полком, який «отговариваяся немощию и слабостию» [1272, 85]. У 1683 р. заарештував його через невідомі нам причини. Можливо, підставою було пізніше звинувачення його в тому, що тримав «татарина в руках своих, отпустил его на волю при гетманстве Самойловичеве» [768, 232]. Під арештом був у 1683–1684 рр.

Генеральний бунчужний Леонтій Полуботко видав свою доньку Марію за Івана Федоровича Сулиму, тим самим забезпечуючи свій керівний стан у Переяславському полку, полковником якого він став у 1683 р. Олександр Сулима у 1684 р. став полковим хорунжим. Таким чином, в 1683–1687 рр. влада в Переяславському полку повністю контролювалася родинним кланом Сулим-Полуботків. До цього слід додати, що в зону їх впливу потрапили Максимовичі, з яких Дмитро став чоловіком Тетяни Федорівни Сулими.

«Нашему радетьельному человеку» Полуботку Самойлович доручив Переяславський полк, «по уступке отъ того уряду бывшаго полковника Войцы, того места тогда иному кому поверить было нельзя» [747, 169]. Будучи полковником, купив на р. Трубіж

у Дем'яна і Гапона Корнієнків «на гребле низшої меской чтири ставидле» [839, 177]. Потім докупив «то ж чтири ставидле» у Андрія Богданенка і «также чтире ставидле» у Олексія Бібличенка та Гната Михеєвича. Крім купівлі у Переяславі, полковницький погляд привернув і Яготин. Там «на речце Супой под Яготином у Федора Тикаленка пят ставидл, з хуторами до них прилеглими и дванатцет кол млыва з млынами своим коштом постройл» [839, 177].

Тим часом Сербин повернувся у Переяслав, де проживав як військовий товариш. 17 жовтня 1684 р. подарував дворове місце з будинком «близ церкви Воскресенія Христова через улицу противко домов панов Сулимов Іоана Стефановича сотника Гельмязовского, Александра Стефановича хоружого полкового Переяславского стоячий» Київському Микольському монастирю. Він чекав реваншу і про це засвідчує його активна участь коломацького перевороту 1687 р. проти Самойловича, коли він був обраний першим генеральним осавулом.

Полковими обозними були Григорій Рубаник, Іван Гулак, Олефір Максименко, полковими суддями — Юрій Мокрієвич (раніше Юрій Миколайович — козак Канівського полку, який в делегації полку до Москви був найосвіченішим і підписався за усіх її представників), Семен Кульженко, Олефір Максименко, писарями — Кирило Бувайло, Андрій Кореневський, Леонтій Папкевич, Михайло Мокієвський, Петро Максимович, осавулами — Роман Романовський, Іван Мироненко.

На чолі Переяславських сотень стояли Максим Хоменко, Яків Попович, Іван Хрипуненко, Мойсей Скаченко, Мирон Гавришенко, Давид Пушкаренко, Семен Кульженко. Березанськими сотниками були Федір Бузинарський, Кирило Брайко, Дем'ян Безбородченко.

У 1682 р. Григорій Карпович Коровка-Вольський був переведений до Київського полку на місце Костянтина Солонини з Стародуба і його резиденцією став Остер [1272, 85].

Обозними полковими були Опанас Савенко, Степан Звенецький, Іван Фальківський, Павло Ляковський. Полковими суддями були Юрій Незамай і Роман Жила, писарями — Петро Долинський і Данієль Кіпріанович, осавулами — Яків Олександрович, Семен Кобилинський, Ілля і Роман Жили.

Козелецьку сотню очолювали Василь Каплонський, поkozачений шляхтич [1162, 16] Петро Борсук, Федір Терміновець, Гаврило Жила, а Остерську — Гнат Кизимовський (Проскуренко), Іван Дворецький, Іван Лук'янович, Прохір, Павло Дворецький.

У Києві сотниками були Федір Ляшко, Михайло Степанський, Сава Туптало. Моровськими сотниками — Іван Шумейко і Лукаш Суховій, носівськими — Артем Мартинович, Семен і Федір Шаули, бобровицькими — Гнат Кальницький і Хома Биченко, гоголівськими — Іван Яковенко і Федір Олексійович, кобизькими — Федір Мандрика, Федір Ханенко, Василь Небіда, Василь Мандрика, Іван Кохановський.

619 урядників 1672–1687 рр. з 538 старшинських родин стояли у керма козацьких підрозділів Гетьманщини. 6 родин мали по 4 старшини, це гетьманський рід Самойловичів, а також Мокрієвичі, Донці, Гладкі миргородські, Жили і Савенки. 8 родин мали по три старшини: Забіли, Домонтовичі, Романовські, Жученки, Борсуки, Завадські, Войцеховичі, Куриленки. По двоє старшин репрезентували у козацьке військо Яцьковичі, Яременки, Щербини, Шаули, Бути, Бувайли, Чернявські, Туранські, Трушенки, Барабаші, Чарнацькі, Сулими, Гулаки, Горячки, Білецькі, Стеблювці, Себастяновичі, Горбаненки-Яковенки, Гнилозубенки, Саченки, Рославці, Борисенки, Романовичі, Раковичі, Гавриленки, Петрашенки, Пащенки, Панкевичі, Павловські, Олексієнки, Ненади, Міщенки, Маценки, Мандрики, Литовченки, Лесенки, Дворецькі, Дашенки, Кульженки, Коханенки, Кичкаровські, Ісаєнки, Ігуменські, Зарудні, Залеські, Жураковські, Жуковські — всього 47 родин.

399 родин чітко визначаються за прізвищами. Повернули владу 46 (11,5%) (а саме: репресованого угруповання Сомка — Кульженки, Барабаші, Бувайли, Бурманки, Горячки, Железки, Шуми, групи Золотаренка — Ковтуненки, Угровецькі, відсторонені прибічники Брюховецького — Вечірки, Гречані, Животовські, Незамаї).

Зберегли свій вплив і статус 114 (28,6%) родин, тобто з відомих родин заміна щодо старшини Ігнатовича становила абсолютну більшість. Новими у старшинському середовищі були 216 (54,1%) родин. З впевненістю можна сказати, що до влади за Самойловича прийшли щонайменше 23 (5,8% від загальної кількості старшини і 10,6% від нових родин) родини (Вуяхевичі, Гулаки, Кандиби, Каплонські, Корицькі, Костенецькі, Криштопенки, Курки, Курощупи, Лясковські, Сазепи, Низькогляди, Огієнки, Скоропадські, Улезькі та інші).

Гетьман Самойлович, з одного боку, укріплював свій монопольний адміністративний і майновий стан (за підрахунками П.Пирога, лише протягом 1681–1682 рр. скупив вісім млинів [1302, 26]), з іншого — ставав на шлях обмеження в адміністративному

зростанні інших родин, а також у їх збагаченні. Такі дії гетьмана викликали у старшини непевність у своєму становищі і бажання позбутися перешкоди, яка стала наперекір їх інтересам. Особливо болісно це відчувала правобережна старшина, яка перейшла під регімент Самойловича. Відповідно, заклалалося підґрунття подіям 1687 р., коли лівобережна старшина не змогла захистити свого гетьмана. Самойлович відійшов від старшини — старшина відійшла від Самойловича.

Таким чином, наприкінці 70-х років XVII ст. з гетьманством Самойловича настав період відносної стабільності в Лівобережній Україні. Правобережну ж лихоманило і далі, що робило протилежний берег Дніпра ще привабливішим для місцевих старшинських родин. Значна їх частина вже до цього часу перейшла (сама чи з окремими частинами сотень і полків) на Лівобережжя і тільки вичікувала слушного моменту, який дозволив би зайняти ключові уряди в Гетьманщині. Такий момент настав у 1687 р.

5.2. Мазепа і мазепинці

Останнім гетьманом, обраним згідно з козацьким звичаєм (правда, після царської грамоти від 7 липня про арешт Самойловича і такої ж грамоти від 31 липня про дозвіл обирати на козацькій раді Війська Запорозького в присутності козацьких полків волею тих чи інших політичних сил, що переважали в той час, був Іван Мазепа.

Не можна не погодитися з тезою, що «старшинська верхівка ... влітку 1687 р. вчинила державний переворот» [1267, 56]. Ні у кого з серйозних дослідників цього періоду не викликає сумніву те, що прихід до гетьманства І.Мазепа значно покращував правову основу українсько-російських взаємин на користь царської влади, а кінець його гетьманування знаменував собою знищення суті гетьманського інституту влади. Надалі гетьманські декорації час від часу існували, але все більше як елемент внутрішньої імперської історії Росії, а не внутрішньоукраїнське явище.

Розглянемо причини приходу до влади І.Мазепа, еволюцію тих внутрішньополітичних козацьких кіл і угруповань, які його до цієї влади привели. Під цим кутом варто уважно розглянути події 1676–1687 рр.

Після погрому Ладижина і Умані населення, втікаючи, відходило на лівий бік Дніпра, де на річці Орелі, у Полтавському полку,

засновували нові поселення (Китайгород, Царичанку, Нехворощу, Келеберду). Загалом слухною є думка О.Оглоблина про те, що у створенні лівобережної гетьманської держави найактивнішу участь беруть визначні представники правобережної козацької старшини, «які зневірилися у політиці Дорошенка і масою посунули за Дніпро в 1670-х роках. Лизогуби, Кандиби, Гамалії, Ханенки, Кочубеї, Скоропадські, врешті, Дорошенки й багато інших правобережних фамілій поволі здобувають собі керівні місця в економічному та політичному житті Лівобережної України» [1267, 17].

Полковник канівський Давид Пушкаренко отримав царську грамоту і «милостивое слово» за те, що привів свій полк під Чигирин під час турецької осади його. Надалі Пушкаренки перейшли на Стародубщину, де і осіли. До їх родового прізвища ця гілка додала ім'я сина Давида Овсія, і рід став іменуватися Пушкаренки-Овсієнки. Син полковника черкаського Жадька Степановича став значковим товаришем у полку Гадяцькому. Омелян Жадченко мав чотирьох синів: значкового товарища Андрія, січовика Лавріна Жолудя, сотника зінківського Данила, священника Василя і продовжував володіти батьківськими землями на Черкащині. Разом з Вольським з Правобережжя перейшов і осів у Борисполі його родич Тиміш Гнатович Туманський, старшинсько-козацька родина Петрановських з Чигирина (Іван був сотником Чигиринським у 1637 р., Ярема в 1669 р. за П.Дорошенка був осавулом військовим) і отримали 1676 р. універсал Самойловича на греблю на р. Інгульці, пасіку, орні і сінокосні землі [625, 10]. Канцелярист ГВК Дорошенка Василь Романович-Бобоха з братом Дмитром перейшли на бік Самойловича і отримав призначення спочатку до багуринської ГВК, а потім став писарем полковим стародубським (був ним 24 роки). Брат же його призначений писарем сердюцького полку.

З Правобережжя перейшов Іван Коптевич, значний військовий товариш, і осів у Переяславі (за ним на тому березі Дніпра ще залишаються ґрунти у с. Гуляники) з дружиною, сином Самійлом, пасинком Лавріном Хомичем [1240, 54].

Колишній багаторічний писар (1669–1676) у Дорошенка Михайло Вуяхевич у 1683 р. став суддею генеральним, військовий товариш Іван Мазепа у 1682 р. отримав уряд осавула генерального [1268, 210]. Вихідці із полку Уманського військовий канцелярист Василь Кочубей став реєнтом Генеральної Військової Канцелярії (1681–1687), а Іван Скоропадський — старшим військовим канцеляристом.

1687 р. у виборах нового гетьмана взяли участь лише чотири полки (Лубенський, Гадяцький, Стародубський, Київський) (800 кінних і 1200 піших козаків в оточенні колом «у шість чоловік» московських вояків). При цьому привертає увагу той факт, що всі сотники і полкова старшина Київського полку були не повними, а лише наказними (це може вказувати на повну зміну усього командного складу полку). З інших полків бачимо лише поодиноких представників, що підписалися під обранням (осавул полковий переяславський Харко Романенко, товариші сотень Кролевецької і Глухівської полку Ніжинського).

Особлива організаторська роль у перевороті була відведена значному військовому товариству і «гетьманським дворянам», які представлені були Андрієм Ребриковським, Дмитром Чечелем, Андрієм Павловським, Андрієм Михайловським, Іваном Цеханським, Іваном Білевичем, Гаврилом Жеребецьким, Самійлом Савицьким. Вони своїми зв'язками і авторитетом, безумовно, могли вплинути на старшину охотницьких кінних полків Новицького і Пашковського, піхотних Яворського, Герасимового, Кожуховського, Іванєєва, більшість якої, як і самі командири, становили вихідці із Правобережжя.

Охочі полки і були головною ударною силою перевороту. Центральною ж фігурою серед охотницьких полковників був Ілля Новицький. За Самойловича на словах його цінували, але маєтністю обходили. Найманцям же видавали річну платню, а не щомісяця, викликало постійне напруження у їх середовищі. З приходом до влади Мазепи компанійські і сердюцькі полковники отримали маєтності, а їх полчани — платню щомісячно.

Внаслідок перевороту колишні дорошенківці заволоділи посадами гетьма (І.Мазепа), генерального писаря (В.Кочубей), другого осавула генерального (А.Гамалія), генерального судді (М.Вуяхевич). Із семи урядів на двох залишилися активні учасники змови — чернігівці Василь Борковський і Сава Прокопович. Опальна старшина отримала уряди першого осавула (Войца Сербин) і генерального хорунжого (Василь Забіла). У ГВК керівну позицію зайняв військовий канцелярист Григорій Болдаковський.

Таким чином, є всі підстави вважати колишніх дорошенківців (шляхетське крило) головним антисамойловичівським угрупованням, яке і взяло владу у Гетьманщині у свої руки. Іван Самойлович, який умів здобувати тактичні перемоги, внаслідок стратегічної кампанії був переможений. Переворот на Коломаці — результат

складних внутрішніх процесів, серед яких провідне місце займають протиріччя політики Самойловича і правобережної козацької старшини, яка вимушена була служити під його регіментом. 1687 рік — це відправна точка якісно нового етапу української історії, який ще чекає своїх дослідників.

За гетьманування Мазепи поступово набуває ваги інститут «бунчукових товаришів». У майбутньому бунчукове товариство стало самодержавним тараном нищення козацької державності. Не можна не погодитися з тезою: «Розсіяні по козацьких полках, вони, з одного боку, були потенційними претендентами на полкову владу, а з другого — підточували гетьманат, оскільки були вільними від виконання обов'язкових державних повинностей» [1283, 33].

Значну роль за Мазепи стали відігравати «дворяни гетьманські» (їх роль і вплив можна простежити на прикладі Дмитра Чечеля) [1071, 25–31; 1074, 10–12]. Такі дворяни були не лише при гетьмані, але й при полковниках [390, 131].

Захопивши політичну, а відповідно, і економічну владу, покозачена шляхта, здавалося би, мала всі можливості самореалізації як національна еліта, чий інтереси мали враховувати не лише особисті інтереси, а й нації, яку вони репрезентували. Та, на жаль, так не сталося. Головна причина цього коріниться у низькому рівні духовності покозаченої шляхти, в тому, що прибутки і владу вона ставила над усе. Через таку самозакоханість і егоцентризм соціальна еліта втратила Україна свою козацьку державність.

Розглянемо родовід Мазепи — людини, яка стала на чолі шляхетсько-старшинського угруповання і очолила державу. В середині XVI ст. одному із Мазеп воевода київський Фрідріх Глібович Пронський (1544–1555), який будував білоцерківський замок і насичував його замковими боярами, дав лист на пусте селище на р. Росі, підтверджений у 1578 р. Стефаном Баторієм. Мазепа-Колядинський осадив і хутір на р. Камениці, затверджений за Михайлом (самим осадником чи його сином) Станіславом-Августом (1572). На початку ж століття (? — 1616–1622 — ?) цим хутором на дідичному праві володів Микола Мазепа.

Свого батька І.Мазепа називав Степаном Михайловичем, таким чином дідом його був Михайло. Мазепам належали села Пасічне і Моковичі на Волині. Батько гетьмана 14 травня 1638 р. за вбивство Яна Зеленського був засуджений Люблінським трибуналом на інфамію і смерть, та згодом йому якимсь чином вдалося справу залягодити [722, 372].

У 1654 р. Степан-Адам Мазепа був отаманом городовим білоцерківським. Якщо не допущена помилка в імені, то маємо звістку про ще одного Мазепу з тих часів. У грудні 1654 р. білоцерківського священника Івана Степановича прислав до митрополита Сильвестра намісник білоцерківський і суддя земський Ян Мазепа. Згаданий 1659 р. Адам Мазепа на боці Виговського вже як «давно и добре... в разных оказиях заслужоный шляхтич и жолнер, во многих военных экспедициях испытанный», був намісником (1658), мабуть, гетьманським у Білій Церкві. Зі своїм патроном Виговським переходить на бік поляків, став підчасим чернігівським (1662–1665). Можливо, був замішаний у спробі антипольського виступу Виговського 1664 р., за що і поплатився маєтністю. Ймовірно, що у 1665 р. і помер, позаяк у 1666 р. підчасим чернігівським бачимо його сина Яна (Івана). Останній же, перебував при дворі. Лише згодом, завоювавши довіру, виконуючи нелегкі доручення короля, був посланий для навчання до Європи.

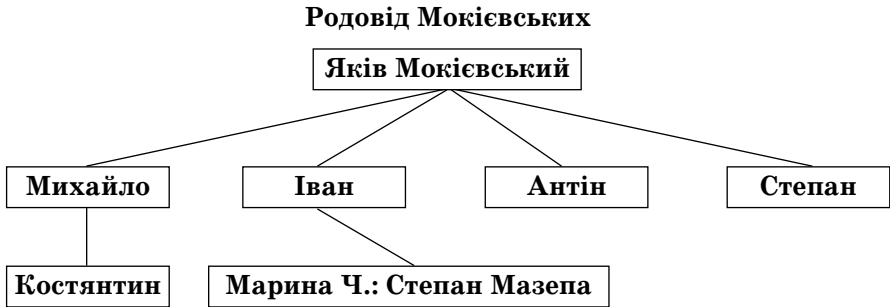
Адам-Степан Михайлович Мазепа мав за дружину Марину Мокієвську (? — 1621–1707). Її первісток Іван народився 20 березня 1639 р., тобто шлюб, відповідно, відбувся не пізніше 1638 р. Мали подружжя і доньку Олександрю. Відомо, що Марина вступила в шлюб з Адамом Мазепою вперше, а це, у свою чергу, засвідчує, що їй було років 16–20, отже народилася 1617/1621 року.

Порівняння поминальних рядів дає змогу дійти висновку, що основоположником цієї гілки Мокієвських був Іван. Досліджуючи родовід Мокієвських, О.Оглоблин пропонував таку версію: «Мабуть, батько Марини, дід майбутнього полковника Київського Костянтина Мокієвського, «положив голову» під Чортковом (очевидно, 1655 року), а брат її, батько полковника, «в Дрижопольському бою під Охматовом» (1655 р.)» [1267, 12]. В іншому ж місті своєї праці він під знаком питання називає батька Костянтина Михайлом [1267, 63]. У 1654 р. у Білій Церкві присягу склав шляхтич Михайло Якович Мокієвський. Разом з ним заприсягалися його брати Іван, Антін, Степан. У такому разі можлива гіпотеза, згідно з якою Костянтин був двоюрідним братом матері гетьмана (лив. табл. 5.1).

Після смерті Степана Мазепа його удова Марина стала черницею Марією, потім прийняла схимну як Магдалена. У 1686 р. вже була ігуменею Києво-Печерського монастиря. Ще у 1668/1669 р. її син Іван Мазепа одружився у Корсуні з Ганною Семенівною Половець (? — 1702), вдовою полковника білоцерківського Самійла Фридрикевича, вона була донькою полковника білоцерківського

[1130, 43–45]. Професор О.Оглоблин відзначав: «Обидва — і тесть, і зять — були близькими товаришами Петра Дорошенка, і шлюб Мазепи з Фридрикевичкою відкривав йому безпосередній шлях до дорошенківського Чигирина» [1267, 15]. Додамо, що цей шлюб укріплював і без того міцні позиції Мазепи на Білоцерківщині, його зв'язки і можливості претензій на місцевий полковий пірнач. Мазепа став швагром гетьмана Петра Дорошенка.

Таблиця 5.1

Усиновив Іван Мазепа двох діток Ганни від попереднього шлюбу: Криштофа і Марію. Марія стала дружиною сина білоцерківського полковника Михайла Громики. Серед родичів та свояків з'явилися Зеленські, Трощинські. О.Оглоблин вважав Ганну Мазепу тіткою по матері прилуцького полковника Дмитра Горленка [1267, 22].

Родинні зв'язки з Мазепами мали Трощинські, ймовірно, через козака Харитона Трощинського [1279, 88]. У одному з документів середини XVII ст. вони названі Трущинськими (чи не Труші?). Трущинський Василь Степанович був серед білоцерківської шляхти 1654 р., що заприсягнула царю (разом з дев'ятьма Мокієвськими). Степан Трощинський — племінник (вважається двоюрідним) Івана Мазепи спочатку використовувався як гонець гетьманський (у лютому 1688 р. їздив до Москви), згодом призначається «господарем» Гадяцького замку (? — 1690.05. — 1697.01. — ?). Це був логічний крок для зміцнення позицій мазепинців в одному з південних полків, близьких до Запорозької Січі. Очевидно, рід Трощинських здавна мав зв'язки з Січчю. Про це свідчить і той факт, що одним із кошових отаманів був Матвій Трощинський, близький родич Мазепи і, безсумнівно, Степана. Першим відомим нам кроком на гадяцькому «господарюванні» останнього була місія від гетьмана на Запоріжжя з іконостасом для січової церкви у 1692 році.

Зміцненню позицій мазепинців відповідав і шлюб Степана у 1690 році з донькою комонного полковника Іллі Новицького Марією. Тепер вже до Троцинських шукали підходів старшини. Враховуючи, що одна із доньок Степана Троцинського вже 25 травня 1701 р. у Гадячі обвінчалася з Степаном Степановичем Забілою, слід думати, що Марія Новицька була не першою його дружиною.

Ставши гетьманом, Мазепа пішов шляхом збільшення надань маєтків своєму старшинському оточенню. Так, наприкінці 1688 р., тобто після півторарічного його гетьманування, до Москви були направлені 11 гетьманських універсалів, якими він ствердив маєтності за соратниками. Серед них були надання генеральній старшині: бунчужному Юхиму Лизогубу, суддям Михайлу Вуяхевичу і Саві Прокоповичу, писареві Василю Кочубею, чернігівчанину Карпу Мокрієвичу, київським полчанам Якову Солонині, Іллі Жилі, Григорію Карповичу, ніжинцям Якову Жураковському, глухівському сотнику Василю Ялоцькому, військовому товаришу Василю Федорову.

Проте багато представників козацької еліти не змогли знайти спільної мови з гетьманом. Протягом його правління відчувається опозиційність південних полків. Гетьман вів за них і серед них постійну і жорстоку кадрову боротьбу, яка заслуговує на окреме дослідження. Зазначимо, що причини антимазепинської позиції полків Півдня були різними. Якщо Полтавський полк мав глибинні соціально-орієнтовані причини, то Миргородський, крім цих причин у пом'якшеній формі, мав ще і значні амбіції свого полковника щодо гетьманської булави. «Пан полковник Миргородской, частуючи многократно у себя запорожцов, дарует оных куими, шатами, шапками, и часом, знявши из себя кошолу, а не зная то для чего; чи для гонору реементарского (?), чили же для похвалы своей (?), вымовляючи оным тое: братеки мои, голубчики мои, мы з вашей ласки маемо. А не тилко Запорозцов так дарует, але и своих некоторых полчан, что у него перед тем не бывало, так ся стал показовати» [751, 22; 1278, 1–245].

Полковником прилуцьким на місце забитого Лазаря Горленка був поставлений сотник ічнянський Іван Стороженко (з колишніх старшин Канівського полку). Свояк Мазепи Дмитро Лазаревич Горленко (бл. 1660–1731) після навчання у КМА «довго ... держався канцелярії», мається на увазі ГВК. Все ж якийсь уряд до 1689 р. він займав, бо бачимо його вже як значного військового товариша. Будучи улюбленцем Мазепи, очолив Прилуцький полк (1692–1709).

Його батько, полковник прилуцький, загинув 5 років тому, на Коломаці. У Київському полку до керівництва приводиться родич Мазепи Костянтин Мокієвський (1691–1708).

Після Коломаку у Гадяцькому полку лише через 15 років перебування на різних старшинських урядах полковником став «жидівського роду» Михайло Борохович. Активними прибічниками Мазепи у цьому полку були Ілля і Яків Воронченки.

Таблиця 5.2

Родинні зв'язки Мазеп

Родичі Мазепи	Свояки	Куми
Бобрикевичі	Новицькі	Маковські
Войнаровські	Фридрикевичі	
Мокієвські	Кочубеї	
Обидовські	Горленки	
Половці	Громеки	
Трощинські	Зеленські	
Топольницькі		

Як бачимо, Мазепа мав на численну, але достатньо відому і впливову в суспільстві рідню і свояків. Без сумніву, ще шлюб його батьків — Мокієвські-Мазепи, — вже був достатньою умовою претензій на білоцерківське полковництво, приєднання ж до родового оточення Половців, Громек, Фридрикевичів об'єднувало під одним началом чотири місцеві полковничі родини і їх свояків. Ще одна особливість родинного оточення Мазепи — всі вихідці з Правобережжя.

Представником польського уряду за Мазепи став племінник Павла Тетері Василь Михайлович Іскрицький. Спочатку став полковником запорозьким ЙКМ димерським, стражником поліським, потім резидентом при Мазепі. Успіхам його місії допомагало не лише походження, але і шлюби (спочатку з Тетяною, вдруге з Катериною Вольською, а потім (1690) Н Павлівною Герцик [1146, 448]). Його донька від другого шлюбу Уляна (Юліана) стала дружиною (1690) майбутнього гетьмана Данила Апостола [939, 338].

Поступово значним впливом почав користуватися виходець з волинської шляхти, зять генерального писаря Карпа Мокрієвича Іван Ломиковський (1654–1714). Він був писарем генеральним у Ханенка, після переходу на Лівобережжя — дворянин гетьмана

Самойловича, військовий товариш. За Самойловича не отримав жодного уряду. Після коломацького перевороту став членом ГВС, потім отримав від Мазепи посаду генерального хорунжого (1689–1691), а від царя — чин стольника (1689). Генеральний осавул (? — 1692.02. — 1707), генеральний обозний (1707–1709). Один із прибічників Мазепи 1708–1709 рр.

Сава Прокопович на другий день після коломацького перевороту 26 липня 1687 р. отримав від Мазепи універсал на «село Кудровку, в уезде Соснічком лежачее, з дворцемъ, млинамы, зъ гутою, над рекою Лютою стоячою, і зъ боромъ, до тоей гути належнимъ, такъже съ полями пахотними, съ сеножатмы и всякими угодиі, здавна до того села належачими, да на дворикъ, в Воронеже, против колоди, стоячій, именующійся Бражинъ» [1243, 433]. Мабуть, під час коломацьких подій відзначився його син — осавул полковий комонний. Сава Прокопович був генеральним суддею 14 років (1687.07. — 1701.01.). Його син Семен Савич (? — 1670–1725. Петербург) — підписав акт про обрання гетьманом Івана Мазепу, що засвідчує його антисамойловичеву позицію. Шлюб з Тетяною Полуботок (бл. 1689) продовжував зміцнювати позиції Савичів у чернігівському козацько-старшинському угрупованні вже за Мазепи. Після смерті батька Мазепа здійснював через нього цей вплив, призначивши на високу посаду писаря ГВС (1701–1706).

Андрій [1185, 46–50] Кочубей [1049, 100] — за сімейною легендою представник татарського бейського роду, який перейшов до України. Очевидно, родовою маєтністю стало с. Кочубіївка на Уманщині. Його син Леонтій Андрійович був одруженим, мабуть, з Чуйкевич. Син останнього Василь (бл. 1640–1708 [1147, 438, 455]) вперше згадується як військовий канцелярист у гетьмана Брюховецького. Уманський полковий писар [717, 238].

У 1675 р. був посланцем Дорошенка до турецького султана в Андріанопіль. 23 липня 1675 р. його було відпущено з листом візира, а у вересні в Умані його челядник вкрав листа, що стало приводом його поспішної втечі на Лівобережжя. Разом з уманчанами оселився на Полтавщині. Можливо, на Лівобережжя потрапив через Запорозьку Січ. Одружився з донькою полтавського полковника Федора Жученка.

Не знав латини, отже, відповідно, не навчався у КМА. 12 років був генеральним писарем, генеральним суддею (1699–1700.04. [1273, 184]). 7 січня 1689 р. Мазепа надав писареві і ГВК містечко Городище Лубенського полку і с. Головеньку Ніжинського полку.

Згодом взаємини Мазепи і Кочубея загострилися під час виступу Петрика: в 1693 р., «будучи в Глухове на обіде у полковника Стародубського у Михайла Миклашевського бил Кочубея и говорил ему бутто он писал листі с Петриком ево Гетманским именем» [1272, 179]. Кошовий отаман Гусак рекомендував гетьманові Мазепі задля зміцнення його влади позбутися Полуботка, гадяцького полковника Михайла і третього, який завжди знаходився з ним [1379, 496]. Є.Крамар вважав, що цим третім був Василь Кочубей [1049, 91]. Згодом породичався з родиною Забіл, коли наприкінці століття син ніжинського полковника, значний військовий товариш Василь Забіла після смерті першої дружини висватав доньку Кочубея Марію [1059, 82].

За донос на гетьмана Мазепу страчений. 27 вересня 1709 р. гетьман Мазепа видав універсал з наказом повернути Густинському монастирю подвір'я в Києві, продане колишнім ігуменом цього монастиря без згоди братії покійному генеральному судді Василю Кочубею і правом на володіння прикупленими ним землі, на помин його душі.

На генеральних урядах за весь період мазепинського гетьманування перебували представники 13 родин (Вуяхевичів, Гамаліїв, Дуніних–Борковських, Кочубеїв, Лизогубів, Ломиковських, Максимовичів, Миклашевських, Орликів, Прокоповичів, Сербинів, Скоропадських, Чуйкевичів). Полкове керівництво тримали представники 28 родин (Апостолів, Бороховичів, Вольських-Коровок, Гамаліїв, Герциків, Головченків, Горленків, Думитрашків-Райчів, Жоравок, Журахівських, Жученків, Забіл, Зеленських, Іскр, Левенців, Лизогубів, Лисенків, Миклашевських, Мировичів, Мокієвських, Обидовських, Полуботків, Свічок, Скоропадських, Солонин, Стороженків, Трощинських, Черняків).

Перші п'ять — сім років гетьманування Івана Мазепи пройшли під знаком загрози перед можливим переворотом. До смерті Самойловича у Тобольську в 1690 р. над Мазепою нависала можливість повернення попередника.

24 липня 1687 р. перед обранням гетьмана старшинською радою були прийняті рішення стосовно полковників. Маємо цікаве свідчення Патріка Гордона щодо цієї ради про те, що були розподілені полковницькі та інші знатні посади поміж собою і ухвалено з усіх їх усунути креатури попереднього гетьмана. Рада затвердила чернігівським полковником Лизогуба, лубенським Гамалію, переяславським Думитрашку, стародубським Олексія Тимішовича.

Протягом 1689 р. Мазепа надавав універсали ніжинському полковнику Степану Забілі, генеральному судді Михайлу Вуяхевичу, трьом охотницьким полковникам — Герасиму Васильовичу, Степану Яворському та Іллі Новицькому.

Царські жалувані грамоти отримали близькі до гетьмана полтавці: військовий канцелярист Василь Чуйкевич (20.08.) і Леонтій Черняк, полковники: полтавський Федір Жученко (3.08, на Жуки), лубенський Леонтій Свічка (3.08.) [1127, 253], чернігівський Яків Лизогуб (на Слабин), Андрій Гамалія (на с. Середню Буду), Дмитро Зеленський (на м. Костянтинівку), Павло Герцик (на Стасівське) [1146, 448]. У вересні були підписані жалувані грамоти двом обозним — лубенському Дмитру Глухівцю (на с. Луку) і чернігівському Величковському (на с. Івановець), трьом суддям — ніжинському Василю Ігуменському (на с. Дівиця), полтавському Петру Буцькому (на с. Мартинівку), чернігівському Карпу Мокрієвичу, двом писарям — чернігівському Івану Скоропадському (на с. Вихвостове) і ніжинському Йосипу Завадському (на с. Крупицполе). Грамоту отримали лише три сотники — конотопський Федір Кандиба, глухівський Василь Яловицький і Самійло Мокрієвич, 13 військових товаришів: з Київського полку Трохим Підтерєб, Костянтин Солонина, Яків Солонина (на с. Заворичі і Мокриці), Гадяцького — Степан Гречаний; Миргородського — Данило Лісницький; Ніжинського — Іван Забіла, Захар Шийкевич (на с. Шабалинівку з млинами); Чернігівського — Андрій Дорошенко та Іван Лисенко; Лубенському — Максим Ілляшенко; Прилуцького — Іван Мирович та Іван Сулима, а також охотницькі полковники — Григорій Пашковський (на с. Ромашки і млин), Юхим Андріїв (на с. Порохню), Кожуховський (на с. Загорівку), Степан Яворський (на с. Юдино з млином).

Разом з цією старшиною 21 вересня отримав грамоту київський полковник Григорій Вольський і лише 22 вересня — останнім — переяславський полковник Полуботок.

У поїзді 1689 р. до Москви Мазепу супроводжували 26 значних військових товаришів. За полками вони розподілялися так: 7 — Ніжинський полк: Яків Жураковський, Іван Забіла, Василь Забіла, Семен Савич, Юрій Кожуховський, Костянтин Ширкевич, Федір Григорович, 4 — Переяславський полк: Дмитрашка Райча, Павло Полуботок, Іван Мирович, Іван Сулима, 4 — Лубенський полк: Григорій Гамалія, Михайло Гамалія, Дмитро Зеленський, Василь Свічка, 3 Чернігівський — Андрій Дорошенко, Іван Лисенко,

Кіндрат Тараненко, 2 — Київський полк: Костянтин Солонина, Трохим Підтерєб, 2 — Полтавський полк: Павло Герцик, Іван Іваненко, 1 — Прилуцький полк: Дмитро Горленко, 1 — Миргородський полк: Данило Лісницький, 1 — Гадацький полк: Степан Гречаний. Такий розподіл засвідчував нову розкладку сил, коли першочергове значення для старшини стали відігравати три полки — Ніжинський, Переяславський, Лубенський.

Старий 107-річний Петро Забіла був ще живий [605, 11] і, незважаючи на минулорічний похорон своєї дружини, брав участь у поході 1687 р. Так, 2 липня цього ж року в таборі під Мартинівкою біля Пустої греблі він написав сину Тарасу листа, в якому повідомив, що віддає йому млин, окрім того, що останній отримає за тестаментом.

Своєю позицією під час перевороту він забезпечив пристойне місце у мазепинській ієрархії своєму сину (полковника столичного полку), а також можливість самому спокійно доживати віку і продовжувати збагачуватися. Так, ще 27 березня 1688 р. він викупив другу частину кунашівського млина (один камінь мучний з ступами) у мельничихи Марії Кунахової Пархомихи за «полпята сто золотих».

Заміна на полковництві ніжинському Яреми Непрака на представника відомої у Гетьманщині родини Забіл засвідчила лише активну участь останніх в антисамоїловичевській опозиції в останній час його гетьманування. За сім років у Ніжинському полку за полковника Степана Забіли було три наказних полковники (Микита Довгалевський, Матвій Шендюх, Федір Кандиба). Протягом цих перших семи років гетьманування Мазепи у Ніжинському полку не бачимо будь-яких коливань чи антимазепинських настроїв. Полк був вірною опорою гетьманові.

Згодом Забілу на полковникуванні змінив племінник гетьмана Іван Обидовський і шість років очолював полк. На початку лютого 1701 р. він помер у Прибалтиці, де як наказний гетьман очолював козацький корпус у складі Ніжинського, Чернігівського, Стародубського, Київського і чотирьох охочих полків [103, 111]. З початком нового століття пірнач перейшов до Лук'яна Журахівського.

У той період в полку знані три полкові обозні (Ярема Яхневич, Матвій Шендюх, Федір Кандиба, чотири судді: покозачений шляхтич гербу «Доленга» [1162, 16] Марко Борсук, Дмитро Максимович (зі своїх володінь Мазепа передав йому с. Дорогинку [730, 4]), Василь Ігуменський (осадив і володів до смерті сл. Данину [730, 5]),

Лука Жураковський (за листом Обидовського володів батьківським селом Липов Рог, за ним залишилось і батьківське с. Безуглівка [730, 5]), чотири полкові писарі: Федір Завадський (володів с. Єв-лашівкою [730, 1]), Дмитро Максимович, Іван Пироцький, Федір Ярошевицький, дев'ять полкових осавулів: Давид Воленко, Корній Якимович, Березницький, Лука Жураковський, Михайло Забіла, Григорій Федченко, Аввакум Ненада (Бакум) [1472, 153–163], Йосип Тарасевич, Гаврило Толочко. Хорунжому Тимофію Борсуку Мазепа надав по Григорію Назаренку с. Бакаївку [730, 3].

На чолі полкових сотень були Василь Ігуменський, Лук'ян Журахівський, Іван Павельченко (отримав після полковника Якова Журахівського с. Березанку [730, 5]), Іван Пироцький, Григорій Романовський. Мринськими сотниками були Григорій Федорович, Семен Великий, Хоминський, Федір Тарасевич, івангородським Дмитро Лучченко, воронізькими — Опанас Харитонович, Павло Гудович, Роман Лазаревич, коропськими — Іван Кияшко, Тихін Довгеля, Дем'ян Кононович, Федір Соломка, Кіндрат Безносий. Новомлинську сотню очолював Григорій Самойлович, Батуринську — Дмитро Нестеренко. В Бахмачі сотникували Степан Романович, Самійло Савицький, Степан Гелега. Олишівську сотню очолював Леонтій Шрамченко, Шаповалівську — Андрій Небаба, Конотопську — Ярема Боровка, Андрій Кандиба [649, 11], Іван Бистрицький. У Кролевці є згадки про наказних сотників Федора Короля і Федора Стожка. Глухівськими сотниками були Кіндрат Грудяка, Василь Яловицький, Олексій Туранський. У Янишполі сотню очолювали Василь Дорошенко, Григорій Яковлевич, Василь Жураківський. Дівицькими сотниками були Осип Шендох і Василь Селецький.

Чернігівський і Стародубський полки за Самойловича очолювали його сини. Мазепа ж віддав Чернігівський у правління Лизогубів, а у Стародубі знайшов опору в особі Тимофія Олексійовича.

У Чернігові полковницький уряд перших 11 років тримав колишній канівський полковник, генеральний осавул і наказний гетьман у Дорошенка Яків Лизогуб (наказними за нього були Ничипір Величковський-Каленикович, Дмитро Донець, Микола Грембецький — усі троє з місцевої чернігівської старшини [663, 1]), а потім п'ять років Юхим Лизогуб (наказними за нього відомі Дмитро Донець і Юрій Затиркевич). З 1705 р. полковником став Павло Полуботок [1140, 137].

Обозну службу очолювали почергово три старшини: Ничипір Каленикович, Філон Раценко, Микола Грембецький [663, 1]. Судом керували досвідчені Пантелеймон Радич, Карпо Мокрієвич, Костянтин Стрівєський, Юрій Затиркевич, Іван Мокрієвич.

У 1698 р. полкового писаря Івана Скоропадського змінив син колишнього місцевого полкового писаря Михайла Булавки, зять генерального судді Сави Прокоповича, військовий канцелярист Петро. У 1699 р. його рідний брат Тиміш Булавка як військовий канцелярист ГВК був гінцем Мазепа до Москви. Знані шість полкових осавулів: Василь Устимович, Дмитро Донець, Василь Маркович, Федір Зеленський, Микола Грембецький, Степан Бучинський, три полкові хорунжі: Іван Терпицький, Іван Чечель, Прокіп Якубович.

Серед полкових сотників джерела згадують Самійла Мокрієвича, Юрія Затиркевича, Івана Гломозду, Яська Крутеня, Івана Ульяновича. Киселівськими сотниками були Григорій Даценко-Бобоньок, Василь Стаховський, Василь Яценко, Іван Якименко, Михайло Окупчинський, Гнат Сахновський, Назар Пікуль, Михайло Окупчинський. У Березні сотню очолювали Самійло Мокрієвич, Прокіп Мандрика, Тарас Забіла, Василь Скоропадський [1151, 727]. У Волинці сотникували Стефан Милорадович, Петро Демиденко, Василь Дорошенко, а у Городні вже склалася спадкова сотниця родина Стаховичів: батька Андрія змінив син Василь.

Роїських козаків очолювали Микола Грембецький, Іван Рашевський (Малик) [1252, 63], Гламозда, Петро Шихуцький, седнівських — Рафаель Давидович, Андрій Стахович, Степан Бутович, Криштоф Фридрикевич, Федір Домонтович.

У Любечі сотникували Юрій Олександрович, Іван Мокрієвич, Павло Ворошило, Василь Устимович, Тиміш Юрійович, Йосип Пиріг, Фрол Шепеленко, Василь Полонецький (ще у 1693 р. Мазепа використовував його як гінця до Москви), Василь Силич. У Виблях сотниками були Василь Устимович і Василь Томара, у Білоусі — Іван Ярошевицький, Юрій Затиркевич, Андрій Товстоліс, Клим Донець-Стефанович, Михайло Красовський, у Мені — Гнат Сахновський, у Понорниці — Андрій Нестеренко і Ничипір Савич (Савицький). У Синяві згадується про шістьох сотників: Якова Стефановича, Івана Княгницького, Івана Прокоповича, Василя Грищенка, Василя Міщенка, Федора Стефановича, про шістьох у Стольному — Григорія Басличенка, Саву Романовича, Пилипа Марченка, Юсухна Гавриловича, Юхима Семеновича, Романа Бобиря, п'ятьох у Сосниці — Андрія, Івана, Василя Дорошенків, Семена Омеляненка.

Крім полковника Тимофія Олексійовича у Стародубському полку Мазепа намагався привернути на свій бік шляхтича і вйта стародубського Ісака Дерев'янка, який очолював обозну службу полку. З листопада 1688 р. гетьман Мазепа залишив за ним рангові вйтовські маєтності: слободку Антонів Лубок і три млини на р. Ревні: під с. Дем'янками і в с. Понорниці [839, 143]. Його змінив Дмитро Журман (Турченко) і залишався на цьому уряді принаймі не менше 14 років, коли обозним став Прокіп Силенко.

Після двох років спокійного полковникування Тимофія Олексійовича пірнач перейшов до Михайла Миклашевського, який походив зі смоленської шляхти, тісно пов'язаної з Києво-Могилянською академією [1206, 361]. Син шляхтича смоленського і Марії Станіславівни Кохановської, доньки сотника і отамана чернігівського, мав чотирьох братів, «которые служили великим государям, «лет з тридцать и более на которых службах и живот свой кончили» [650, 2], тобто приблизно 1655–1685 рр. За спогадами його сина «больше 50 лет служил» [614, 407], тобто 1656–1706 рр. Ще за гетьмана Ігнатовича він став військовим товаришем, гетьманським дворянином і радником, був поставлений Самойловичем отаманом городовим глухівським (1675). Служба за цього гетьмана йшла нерівно, хоча і по висхідній. Мабуть, як свояка Петра Рославця його було усунено від урядів. У 1677 р. він знову був лише військовим товаришем, проте 1679 р. бачимо його осавулом полковим ніжинським, з цієї посади 1682 р. призначений генеральним хорунжим. Через рік же Самойлович поряд з Мазепою надав йому уряд генерального осавула. Беручи участь у різних військових експедиціях «изранен тяжелыми ранами» [614, 407]. Внаслідок невідомих нам причин 27 серпня 1686 р. був звільнений з посади.

Після приходу до влади Мазепа призначив Миклашевського знову на посаду осавула генерального. З подачі гетьмана царю він отримав чин стольника, а 1689 р. затвердження полковником стародубським [503, 10]. Знову полковник стародубський (1705–1706.19.03.). Отримав гетьманські універсали на млини і хутори Березовщина та Десятуха 2-ї полкової сотні (10.08.1704, 15.09.1706).

Значних втрат козацько-старшинський корпус зазнав внаслідок бойових дії у ході російсько-шведської війни, особливо під час битви 1706 р. під Несвіжем. Майже повністю була знищена бойова старшина двох полків — Стародубського і Переяславського. Загинули полковники Михайло Миклашевський [1124, 243], Іван Миревич, зять Миклашевського Андрій Гамалія, сотник погарський

Тарас Григорович (Гаврилович), лише з стародубців потрапили до полону старшини Романовський, Чернолузький [629, 17], Турчевський, Тимошенко, Бурляка та інші.

Після несвізького погрому полк очолив Іван Скоропадської. 25 серпня 1687 р. гетьман Мазепа надав йому як полковому писареві універсал: «сел два називаючися Вихвостов и Баровица в ключу Седневском лежачие з слободкою на старом селищи, прозиваемом Дроздовище от сего ж ново осаженой при млине власном купленном на реки Смячи» [839, 75]. З 1707 р. тримав у своєму оточенні молодого полковниченка Андрія Миклашевського [614, 407].

Полковими суддями були Давид Пушкаренко, Яків Завадовський, Іван Ракушка–Романовський. Крім Скоропадського, полковими писарями зафіксовані Іван Давидович, Григорій Дорошенко, Опанас Покорський (у 1703 р. його у ранзі писаря Мазепа направив до царя гінцем), Гордій Савич Носикевич-Пригара, Остафій Панкевич.

Полковими осавулами були Яків Трушенко, Гнат Коровка-Вольський, Яків Завадський, який у 1679 р. вийшов із Луцького повіту, став дворянином гетьмана Самойловича, потім служив «при боку» Якова Самойловича. Значний військовий товариш (1686–1688). У 1686 р. Яків отримав с. Дохновичі. Осавул полковий (? — 1693–1703), суддя полковий (1703–1705). Щонайпізніше з 1693 р. по 1703 р. осавулом був Григорій Старосельський, який попередньо відомий як ярославський курінний отаман Глухівської сотні, посланець гетьмана Мазепа (1689) [768, 359]. Володів с. Усколковим, мабуть, як ранговим, бо перед ним воно належало Гнату Коровченку, а після — Павлу Яворському, які теж були полковими осавулами. Є згадка і про осавула Артема Протиченка.

Полкову сотню тримали брати Чернолузькі, власники с. Фоевичі, які отримали цю маєтність у 1680 р. від Самойловича [1013, 237; 839, 839, 502]. Микола Маркович (? — ран. 1707) за Самойловича прибув по р. Сож від поляків до Стародубського полку, став сотником полковим. 19 лютого 1689 р. полковник Тиміш Олексійович надав йому с. Меленськ [839, 554]. 6 лютого 1693 р. за 200 золотих купив частину млина померлого Оникія Москаля у вдови Марфи Семенівни та її синів Данила і Опанаса [703, 12]. Помер бездітним. Його рідний брат Іван (? — 1725) згадується як осавул полковий стародубський (1704). 26 лютого 1704 р. отримав гетьманський універсал на Зарудню і Коровщину, а також на побудову на р. Зародинці на купленому займищі між ґрунтами Найпутовським

і Коровщиною млина і хутора [839, 422]. Під Несвіжем потрапив у полон до шведів, через рік звільнився. Сотник полковий стародубський (1707–1723). 9 січня 1707 р. отримав гетьманський універсал на с. Фоевичі, яке після смерті брата перейшло до двору полковника стародубського Миклашевського [839, 502]. 7 листопада 1707 р. за роботу на Печерській фортеці в Києві отримав гетьманський універсал на побудову в своєму с. Фоевичі греблі з трьома млинами [839, 518]. В проміжку між сотникуваннями братів сотником був Прокіп Силенко.

Топальським сотником (? — 1687.07. — 1691.10. [818, 144] — ?) був Федір Опанасович Кольчевський — покозачений шляхтич. Можливо, його батьком був Опанас Зенченко, якому як військово-му товаришу і мешканцю стародубському Мазепа надав універсал 5 вересня 1787 р. на послушення людей на ним поселених грунтах [839, 77]. Якщо це припущення вірне, то найстаршим відомим представником Кольчевських, батьком Опанаса був Зінець. Федір Кольчевський отримав універсал Мазепа на с. Нове 7 жовтня 1687 р. [839, 96]. На сотникуванні його змінив Григорій Кожуховський — син полковника сердюцького. Він з батьком і братом вийшов з Правобережжя, був значним військовим товаришем, а пізніше очолив сотню. Надалі цю сотню очолювали Станіслав Полубенський, Федір Модзалевський, Федір Коровка-Вольський.

Новгородськими сотниками були Давид Пушкаренко, Іван Стягайло, Лук'ян Жоравка. У Мглині сотникували Григорій Парфененко, Іван Романовський, Михайло Турковський. Останній розпочав службу «при боку гетьмана Мазепа», потрапив в шведський полон. Пізніше «дозорця почепський», сотник мглинський. 30 травня 1707 р. купив млин в с. Вормин на р. Вормин у значного військового товариша Степана Сейновича. У Шептаках сотником був Тиміш Андрійович, син кролевецького сотника Маньківського-Владики, який заклав основи роду Куриленків-Тимошенків. Вихідці з Правобережжя (очевидно, Уманського полку) Маньківські-Владики утримували міцні позиції на Кролевеччині, де Іван Манковський став сотником кролевецьким, його син Карпо очолив сотню Шептаківську.

Почепськими сотниками згадані Адам Байдак, Григорій Кроткевич, Осип Мартинович, Гнат Коровка-Вольський, Лук'ян Рославець, Кузьма Алфьоров. Після коломацького перевороту Наум Ноздря позбувся уряду, але вже 4 жовтня 1687 р. як колишній сотник отримав підтвердження на три власні млини: на р. Деревейні

під с. Старосіллям, під с. Чернобабинцями, на р. Костиці в с. Васьковичі [839, 90], а 11 січня 1688 р. він як значний військовий товариш отримав гетьманський універсал на с. Жукове «до ласки войскової» [839, 117].

У Баклані сотником був Павло Гудович (? — 1700) — поkozачений шляхтич з Правобережжя. За сімейною легендою перейшов на Лівобережжя у 1680 р. В 1686 р. купив двір в Стародубі у Степана Олексійовича Зарудного. 28 червня 1691 р. отримав універсал Мазепи з дозволом придбати хутір. У 1696 р. мінявся грунтами з Олексієм Тарайковським. Значний товариш Стародубського полку (1686–1697), сотник бакланський. Загинув під Нарвою. Його змінив Іван Мовчан.

У Погарі сотникував Григорій Прожика, а городовим отаманом впродовж тривалого часу був колишній сотник сердюцького полку Ребриковського (1679) Артем Подоляка.

Прилуцький полк очолювали Іван Стороженко і Дмитро Горленко [1241, 191]. Наказними полковниками знані Григорій Чернявський, Семен Ракович, Іван Ніс. Після перевороту полковим обозним залишився Григорій Чернявський. У 1697 р. він передав частину своїх володінь Густинському монастирю [1133, 57]. У 1699 р. уступив уряд Івану Носу. Відомі чотири полкові писарі — Семен Ракович (чотири роки), Петро Патока (один рік), Іван Себастьянович (тринадцять років), Гнат Лисеневич (три роки), полковий суд очолювали Тарас Кіндратович (два роки), Кіндрат Тарасович (чотири роки), Іван Ніс (13 років), Трохим Троцина (два роки).

Осавулами були Семен Ракович-Портянка, Василь Самойлович, третій представник старшинської династії Стефан Чернявських (? — 1677–1709–ран. 1714). Після звільнення з уряду став значковим товаришем. Володів с. Сорочинці, яке 19 вересня 1709 р. за ним підтвердив гетьман Скоропадський. Був одружений з Марією Самойловою, яка після його смерті вийшла за значкового товариша Романа Березина.

Полкову сотню 20 років очолював Яків Кіндратович Золотаренко-Хмельницький. При цьому Мазепа підтримував його попередника. Так, 19 листопада 1696 р. він надав села Дідівці і Манжівку колишньому сотнику полковому Івану Маценку [839, 12].

Варвинську сотню очолював Федір Ляшко-Тарновський, Журавську — Іван Кисіль, Іваницьку — Семенович, Павло Миницький (дев'ять років), Ічнянську — Олександр, Яків Миронович, Андрій Стороженко, Красноколядинську — Павло Загурський,

Тиміш Андрійович, Корній Салогуб, Срібнянські — Василь Громіка, Андрій Троцина.

Київський полк очолювали Костянтин Солонина (два роки), Григорій Коровка-Вольський (два роки), Костянтин Мокієвський (18 років). Професор Л.Мельник стосовно 1701 р. пише: «Наказним гетьманом став київський полковник К.Мокієвський, який ще не мав належного авторитету. Між ним і старшиною почалися чвари...» [1182, 111].

Серед наказних полковників були Роман Жила, Сава Безпалый, Федір Коровка-Вольський, Петро Борсук, полкових обозних — Павло Андрійович, Павло Лясковський, Іван Яновський, Трохим Підтерєб, покозачений шляхтич гербу «Ястржебець» [1162, 6] Яків Барановський, полкових суддів — Ілля Жила. Павло Лясковський пробув рік на цій посаді, ставши обозним, три роки суд очолював Іван Дворецький. Серед полкових писарів джерела згадують Данила Солонину, Сазона Грабського, Володимира Єнкевича. Полковими осавулами були Іван Гутор, Яків Барановський, Несміян, Гнат Юрійович. Серед полкових хорунжих — Борис Жила, Сергій Солонина. Прапорщиком був Петро Крозецький.

Козельцькими сотниками були Матвій Стефанович, Петро Борсук, Лука Іванович, Микола Голод, Федір Ханенко, Грабовський. У Києві сотниками були Іван Бутрименко, Андрій Шидловський, Олександр Сакович, Федір Третяк, Процик Голицький. З сотників моровських відомі два наказних: Василь Ілісіковський і Федір Третяк, а також один повний — Яким Федорович Третяк. В Острі уряд тримали Т.Підтерєб (два роки), І.Дворецький (два роки), Федір Єлець (один рік), покозачений шляхтич гербу «Ястржебець» [1162, 10] Василь Бобруйко (два роки), Петро Кисіль, Василь Губа, Яків Шафран (один рік), Василь Губа (один рік), Яків Шафран (шість років).

Носівськими сотниками були Лаврін Лихолітко, Мисько Федоренко, Роман Турик, Семен Шаула. У Бобровиці сотникували покозачений шляхтич [1162, 25] Григорій Виридарський, Павло Бичко, Семен Наливайко, Прокіп Бичок, Михайло Хенцинський [185, 1], Петро Солонина.

Серед гоголівських сотників маємо згадки про Садівничого, Василя Потугинського. Романа Рожанського змінив Григорій Рожанський. У Кобижчі сотникували Семен Парфен, Василь і Матвій Мандрики, Денис Древинський, Данило Гнилокожа.

Полковника лубенського Ілляшенка змінив у Коломаку Григорій Гамалія. Колишній полковник у 1689 р. отримав універсал на с. Коровинці Роменської сотні і залишався значним військовим товаришем. Через рік Гамалію змінив його давній соратник Леонтій Свічка [630, 5], який тримав пірнач до рубежа нового століття, коли полковником став Зеленський Дмитро.

Полковими обозними були Дмитро Глуховець і Іван Тимченко-Заборовський, полковими суддями — Андрій Якубович, Савченко, Леонтій Кичкаровський, Мартин Мартос, полковими писарями — Леонтій Кичкаровський, Яків Теодорович, Максим Троцький.

Осаул полковий лубенський [736, 164] Григорій Додока (? — 1663–1722–?) походив з Пирятинщини, лише «при старості лет» у 1722 р. на с. Шкуратів, яким він володів, Скоропадський, будучи в Ромнах, видав універсал бунчуковому товаришу Мойсею Худолію за умови, що той доглядатиме Додоку. Його змінили Григорій Таволга, Яків Христинич, Василь Савич, Андрій Петровський. Полковими хорунжими були пирятинець Влас Семашко, Григорій Варениця, Федір і Григорій Ярмоленки.

Полкову сотню очолювали Леонтій Піковець, Андрій Якович, Захар Салогуб, Сава Кирилович, Василь Савич, Леонтій Скорик, Андрій Островський, Іван Прийма, Іван Корнеєв (Корнієвич-Огранович). Пирятинськими сотниками були Леонтій Кичкаровський, Ангелієвський, Андрій Гладкий, Семен Вакуленко, чигриндубравськими — Семен Пашкевич, Чуйко, Ярема Ілляшенко (Шолудько), Іван Булюбаш, роменськими — Василь Лахненко, Максим Максименко, Максим Бакай, Іван Заборовський, Хома Манджос, смілянськими — Василь Громека, Григорій Близнюк, Роман Грибовод, снітинським — Сава Сокольський, глиньськими — Михайло Жуковський, Лаврін Ігнатович, городиськими — Степан Петровський, Стахович Андрій, Петровський Андрій, лукомським — Михайло Постомський, сенчанськими — Лесько Слюз і Осип Величковський, лохвицькими — Михайло Гамалія, Степан Пештич, Мартин і Павло Мартоси, чорнуськими — Лаврін Замниборщ і Яків Христинич.

О.Оглоблин стверджує: «Впливова група опозиційної старшини, що тоді зайняла вороже становище супроти Мазепи і московської орієнтації. Тут об'єдналися родичі колишнього гетьмана Самойловича, й серед них небіж гетьмана Михайло Самойлович, колишній полковник гадяцький, і зять гетьмана стольник кн. Юрій Святополк-Четвертинський із дядьком своїм мітрополитом Київським

Гедеоном, родичі і друзі М.Самойловича — Полуботки, батько Леонтій Артемович, полковник переяславський, і син Павло Леонтієвич, колишні дорошенківці — генеральний писар Кочубей (та його полтавська парентела — Жученки та Іскри й головний серед них полтавський полковник Жученко) й, можливо, генеральний суддя Вуяхевич, кол. полковник переяславський Дмитрашко-Райча, приятель М.Самойловича. Серед невдоволених з Мазепа були ще генеральний обозний Борковський, кол. київський полковник Солонина, миргородський полковник Д.Апостол і, можливо, стародубівський полковник Миклашевський. Нарешті, за ними були їхні численні родичі, отож мало не вся аристократія старої Гетьманщини» [1269, 91]. За логікою Оглоблина, антимазепинці мали міцні позиції у п'яти з десяти козацьких полках (при чому у трьох тримали полкові пірначі), їх очолювали два генеральні старшини. Петро Іваненко, як вважає В.Борисенко, представляв ту групу козацької старшини, яка перебувала у опозиції до Мазепа: «До неї входили колишні полковники Переяславського полку Дмитрашко Райча, Київського — Кость Солонина, Полтавського — Федір Жученко, генеральний писар Василь Кочубей, небіж попереднього гетьмана Михайло Самойлович, батько і син Полуботки та ін.» [896, 251]. Цей же автор відносить цю групу до прибічників українсько-кримського зближення [896, 251]. Все ж така точка зору, з нашого погляду, дещо перебільшує антимазепинські сили, як чисельно, так і щодо їх зв'язку і згуртованості.

Батька Петрика, дружину, родичів (і, очевидно, дітей), мабуть, з Нових Санжар було ув'язнено. Були взяті «в замок за караул» Кочубей, сотник чернігівський Микола Грембецький, полковник київський Григорій Вольський, гетьманський дворецький Висоцький (О.Оглоблин вважав, що це Роман Висоцький, гетьманський дворянин, відомий дипломат, а згодом священик у Ромнах) [1267, 193].

У Полтавському полку Мазепа однозначно робив ставку на Герцика, пасинка колишнього генерального обозного Забіли, і Левенців. Але вони навіть разом взяті зі своїми рідними і свояками, не могли тягатися з впливом і можливостями Жученків. Починаючи від нього, 550 дворів у Решетилівці належало на уряд полковника. Він осадив с. Ташлик (28 дворів). Царською грамотою 20 вересня 1690 р. за ним були затверджені 122 двори в с. Жуки. У м. Біликах при своєму млинку купив ґрунти і заснував слободку Федорівку, яку віддав онуку Івану Залеському. Звільнений від полковництва,

у серпні 1691 р. Жученко був притягнений до слідства з приводу втрати коней під час останнього кримського походу.

Основою багатства Павла Герцика, який знову у 11 липня 1691 р. отримав полковницький пірнач, були 124 двори у с. Стасовцях, а також села Вакулинці, Явончиці, надані гетьманом Мазепою. На куплених грунтах у Решетилівській сотні осадив с. Демидівку, тримав с. Васильківку «с приметными грунтами, мельницами и рыбными ловлями». Він видав заміж доньок Христину за сина охочекомонного полковника Іллі Новицького Григорія, Марію — за військового товариша Володимира Максимовича, одну з доньок за Іскрицького, Ганну — за Пилипа Орлика, одружив старшого сина Григорія з донькою смілянського сотника Лубенського полку Василя Громеки Настасією, молодшого Івана — з донькою Івана Левенця Горпиною [1240, 271].

У 1696 р. полтавським полковником став нащадок гетьмана Остряниці Іван Іскра [1475, 71–77]. Мазепа надав йому с. Івашки (101 двір), Грабинівку (22 двори), Івончинці (5 дворів), викупив у Герциків с. Демидівку. Восени 1701 р. 1,5 тисячі козаків полку на чолі з Іваном Іскрою входили до команди Шереметьєва в боях у Прибалтиці [1182, 112]. Рік полком керував Михайло Гамалія (1702–1703), а потім — Іван Левенець (1703–1709) [256, 1]. 21 листопада 1704 р. Мазепа надав йому с. Нижні Млини. Наказним у нього став Григорій Герцик. Він спочатку був військовим канцеляристом і разом і своїм патроном — гетьманом Мазепою і чоловіком сестри Орликом в свої приїжджі двори у гетьманській пристолочній маєтності с. Митчинках Батуринаської сотні [1012, 370]. 21 травня 1708 р. він продав Тагамлицьку луку осавулу полкової артилерії Михайлу Руденку.

Полковим обозним став Прокіп Левенець. Ще на Коломаці 27 липня 1687 р. він отримив гетьманський універсал на с. Мильці, на уряд обозного тримав с. Комарівку Білицької сотні (56 дворів).

Після якоїсь опали протягом 1684–1687 рр. Кость Кублицький повернувся до активного життя і змінив на посаді полкового обозного Левенця. Навіть після його відставки Мазепа турбувався про одного з синів Костянтина, який потрапив у татарський полон і був викуплений донськими козаками у 1694 р.

Левенець отримав у 1689 р. царську грамоту на с. Мильці і, мабуть, у 1690 р. змушений знову посісти уряд обозного. Проте, роки брали своє і вже наступного року полчани поховали Левенця. Прокіп помер, і 20 червня 1691 р. гетьман підтвердив с. Мильці

за його сином — полковим сотником Іваном. Через два роки він отримав і царську грамоту на це володіння.

На короткий час обозним став Василь Сірко, якого змінив Михайло Нащинський, а потім Адам Ненаденко. Наступний обозний — Дорош Дмитрієвич тримав другу частину с. Рибці (26 дворів). Він очолював дуже потужну полкову артилерію. Відомо, що під час оборони Полтави від шведів місцевий російський гарнізон використовував 21 мідну полкову пушку, повернення їх пізніше вимагали полчани.

Тринадцять років полковим суддею був Петро Буцький. У 1689 р. Мазепа підтвердив за ним 70 дворів на с. Мартинівку. Водночас з ним, другим, а пізніше першим суддею був Іван Краснопериц. Другим суддею був Іван Несвіт.

Відомо п'ять осавулів: Микита Михайленко, Степан Фіринченко, Іван Левенець, Дорош Дмитрович, Василь Петрович.

У реєстрі полкових писарів зазначені Федір Мураховський, Петро Буцький, Іван Черняк [927, 11], на якого у 1693 р. Мазепа звернув увагу і йому була затверджена половина (32 двори) с. Рибців. Надалі писарем був Олександр Чуйкевич, якому Мазепа надав с. Пушкарівку (16 дворів).

Серед полкових хорунжих відомі Кузьма Воскобойник, Осип Прокопенко, Роман Яковенко, Гаврило Руденко, Романча, Левко Дорошевич, Дорош Нащинський.

Полкові сотні очолювали Петро Яковенко, Михайло Петрашенко, Іван Левенець, Андрій Нащинський, який з 1691 р. тримав с. Брусє. Надалі ці сотні тримали Матвій Цесарський, Микита Плечник, Іван та Григорій Черняки, Петро Кованька, Гнат Юрченко.

У Великих Будищах сотницький уряд утримували спочатку Михайло, а потім Максим Левченки, а наказним сотником там згаданий Максим Носач. У Решетилівці сотникували Ясько Завадовський і Буженко, у Старих Санжарах — Самійло Манджар, Степан Дорошевич, Іван Іванович, у Нових Санжарах — Матвій Семененко, Екглер, Максим Плічник, Осип Бич, Роман Якович, у Біликах — Іван Сакун, Андрій Знанченко, Федір Шепель, Степан Гаврищенко, у Кобиляках — Федір Захарченко, Андрій Хилецький, Михайло Опанасович Надтока. Орлянськими сотниками були Петро Вербицький і Данило Войцехович.

Серед царичанських сотників відомі Федір Щербиненко, Василь Шибайленко, Григорій Лук'янович, а також наказний Тиміш

Кунашенко. У Кишеньці сотникував Василь Харсек, у 1693 р. його на кілька місяців змінив Степан Москаль-Раєцький. У цьому ж році знову уряд повернув Харсек.

Переволочанськими сотниками були Семен Щербина і Іван Ковальчук, у Келеберді — Яків Донець і Федір Забуга, у Нехворощі відомі три сотники: Іван Бузовський, Федір Сухомлин, Василь Ганджа, у Маячці, Китайгороді і Соکیلці — по одному: Федір Вублич, Семен Ревенко, Григорій Штепа відповідно.

У Миргородському полку після короткочасної (1688) втрати пірнача [1161, 22] Апостол отримав царські грамоти 1689 і 1691 рр. на села Хомутиці (360 дворів), Бакумовку (158 дворів), Вергуни (209 дворів), тримав він і с. Поповку (475 дворів) [725, 7, 10]. У червні 1701 р. він був поставлений на чолі 17-тисячного козацького корпусу (Переяславський, Полтавський, компанійський, гетьманський, полки Пашковського, Федька — 3800 козаків), який гетьман направив за наказом царя до Прибалтики, де вів бої з шведами в Естляндії і Ліфляндії [1182, 112, 114, 115]. Після битви під Ерестфером Д.Апостол писав Мазепі, що Шереметьєв наказав віднімати у козаків трофеї, заявляючи, що «від нас не було діла і служби» [1379, 635].

Мазепа підтримував у полку Лісницьких і Зарудних, які мали да вніші козацькі коріння, ніж Апостол. Як противагу Апостола у полку вважали Романа Лісницького, який єдиний із місцевих старшин отримав царську грамоту 1689 р. з підтвердженням володінь у Шишаках (197 дворів) [725, 17].

Полковими обозними були Андрій Іванович, Костянтин і Андрій Кандиби, Матвій Щербак, Василь Базилевський, суддею — Григорій Зарудний, писарем — Іван Ялинський, осавулами: спочатку Григорій Зарудний, йому 27 лютого 1689 р. Мазепа підтвердив, а у 1689 р. він отримав царську грамоту на 50 дворів с. Слобода [725, 9, 47]. Десять років осавулом був Василь Лагода (1691–1701), полковник Апостол надав йому с. Аврамівку (10 дворів, там же ще 160 дворів) [725, 11, 12].

На чолі полкової сотні стояли Петро Короленко, Трохим Антонович (Медведенко?), Сандул Маневич, Григорій Лісницький, Мусій Зарудний. Власівських козаків очолювали сотники Лаврін Радченко, Устим Сахненко, білоцерківських — Василь Гнидченко, Василь і Лаврін Базилевські, Гнат Левченко, богацьких — Демид Андрійович, Стефан Москаленко, хорольських — Денис Харченко, Клим Лагода, Василь Родзянко. Останньому з них 5 травня 1704 р. Апостол с. Хвощовку в Сорончинцях надав [725, 49].

З уставицьких сотників відомий Григорій Стефанович, голтв'янських — Матвій Остроградський, якому полковник Апостол у Сорочинцях 15 травня 1688 р. надав с. Броварки (93 двори) [725, 14, 46], кременчуцьких — Максим Євстратієвич, сорочинських — Іван Мартиненко (Мартинович), шишацьких — Пилип Борисенко.

Гадацькими полковниками за Мазепи були Михайло Борохович [1128, 547] і Степан Трощинський, наказними — Юхим Вечірка і Роман Корицький. Обозну службу очолювали Яків Корицький, Максим Борохович, Степан Трощинський, полковий суд — Юхим Вечірка і Василь Велецький (у 1695 р., будучи військовим канцеляристом, від Мазепи як гонець їздив до Москви) [653, 1], полковим писарем був Яків Воронченко, осавулами — Андрій Ісаєнко, Прокіп Моренко, Мойсей Клименко, Яків Воронченко, Андрій Катрич, Федір Вечірка, Василь Кирилович, полковими хорунжими — Ілля Воронченко, Гаврило Матвієнко, Федір Вечірка, Кирило Погана-Мати.

Полкові сотні очолювали Іван Озерянський, Кирило Мартинович Погана-Мати, Корній Беленченко, Лук'ян Лобода, Сидір Цуцмай, Котельвську — Онисим Гнедич, Білецький, Лютенську — Мисиченко Федір (Мисценко), Куземинську — Тимко Пашченко і Онисим Гніденко, Рапівську — Петро Зеленський, Ковалівські — Онисим Якович, Юхим Ісаєнко, Іван і Тарас Перехрести, Зіньківські — Іван Зеленський, Ілько Павлович, Пилип Перехрест, Матвій Романович, Ілля Ботка, Грунські — Пилип Іванович, Михайло Богущький, Іван Кисіль, Федір Шамрай. У Комишні згаданий лише один сотник — Юсько Крупський, у Опішні — Василь Кирилович, Петро Яковенко, Роман Корицький, Сидір Магденко, Філон Лихопой.

Мазепа підтримував Степана Гречаного. Останній брав участь у чигиринських і обох кримських походах [641, 43 зв] як значний військовий товариш. Отримав універсал Мазепи на села Римарівку і Бурки з млином на р. Груні в два кола (1688.27.08.) [839, 137], царське підтвердження на ці села та на с. Оксютинці у Роменській сотні Лубенського полку (1689.20.09.). Його син Федір як військовий канцелярист ГВК використовувався Мазепою як гонець до Москви (1693), але після смерті батька гетьман відібрав у нього с. Оксютинці.

Після коломацьких подій 1687 р. до влади у Переяславському полку прийшов Думитрашко-Райча, якого змінив у 1688 р. Яким Головченко, після смерті останнього менше року полковником був

Леонтій Полуботок. Майже два роки на чолі полку був Іван Лисенко, а з 1692 р. пірнач перейшов до Івана Мировича [929, 48].

Скинення Самойловича, очевидно, було жаданим для Романенків. Це зміцнювало надію на успішне зведення рахунків з Сулимами та Полуботком. Після коломацького перевороту якийсь з молодших Романенків Харко ввійшов до складу полкової старшини, ставши осавулом переяславським [1061, 58–60], і підписав Коломацькі статті. В 1688 р. він брав участь у погромі Полуботка, вирубавши 5 дубів в його Шелеховському лісі [795, 133].

У серпні 1687 р. під час бунтів Петро Романенко захопив у Івана Сулими у Воронкові худобу, в Скопцях «з возов складали много добр Ивана Сулими, привезенних з Воронкова» [836, 26].

Івану Сулимі вдалося стабілізувати ситуацію і заручитися підтримкою нового гетьмана. 9 листопада 1688 р. Мазепа підтвердив за ним Сулимінці і Лебедин, а наступного дня віддав розпорядження полковому писарю Михайлу Мокієвському віддати с. Кучаків. Нам невідомо, які кроки протягом 1687–1688 рр. робив Сулима, але те, що він був зятим ворогом ворога Мазепи — переяславського полковника Думитрашки, стало основою зближення Мазепи і Сулим. А рід Романенків, так і не зреалізувавши можливість помсти Сулимам, потрапив під новий удар.

Виходець з Переяславського полку, генеральний осавул Сербин підтримував тісний зв'язок з Думитрашкою-Райчою. Коли останнього затримували в Москві і він листом викликав домонтівського сотника Стефана Томару, то останній у супроводі трьох козаків спочатку заїхав у Батурин до Сербина. Генеральний писар Кочубей подорожнього листа їм не підписав. Тоді Сербин видав лист за своїм підписом: «За ним Дмитрашком вношу мою покорную просьбу, жебы предстательством вашею княжое вельможности волен был от дальное з ссылки и по времени отпущен в дом свой ... жебы не было на мене от войска и народу о том поречения, понеже прежде моего уряду тое не бывало» [751, 28], — і лише після цього вони поїхали до Москви [1273, 201]. Мазепа намагався повернути Сербина на свій бік, надавши йому с. Підлипне Конотопської сотні, яке було відібрано від Самойловичів [730, 54].

Марко Думитрашко наказав спустошити пасіки Полуботка в Іванкові, Трипіллі, Шелеховці, Ходоркові (разом з Федором Дараганом). Усе це Марко робив за наказом свого дядька, використовуючи березанських козаків і відвозячи діжки меду Райчі. Він же пограбував Харлановський, Бубнівський, Домонтівський та

Іркліівський стани, забравши собі рибу. З млинів Полуботка взяв більше ста осмачок борошна і не віддавав. До Басані послав свою челядь і забрав зі стада полковника 67 коней. У Шелеховському лісі Полуботка Марко Дмитрашко порубав дуби і 70 возів відвіз до себе. У Шелеховському фільварку 10 коп сіна потравив, а 36 скирд та ще з-під Бикова 3 скирти сіна забрав собі. В Переяславі 2 і в Золотоноші 1 яму вівса викрав. Забрав у Полуботка турецького коня вартістю 120 червонців і, відвівши в Москву, комусь подарував. З двору Полуботка забрав 100 колод липового різаного дерева [1142, 402].

Мазепа вважав, що Думитрашко «своими взятками и яростию зело всех избидил» [768, 177] і «все старшие и меньшие те полчане зело желают чтоб Дмитрашко не был у них полковник» [768, 177].

У лютому 1688 р. Мазепа сповіщав Василя Голіцина, що отримав від коронного гетьмана Станіслава Яблунівського звістку про те, що Леонтій Полуботок «з ханом вступал советы» [751, 17]. Про це гетьмана сповіщали через Якова Глуховця та Іскрицького. Мазепа, доносячи у Москву, все ж застерігав «абы Полуботок таковых, страшных и на главу свою огненосных речей важился» [751, 18].

Переяславський воєвода Василь Мяснов в Переяславі «о измене чинили извет» [751, 62]. Московський уряд вимагав від Мазепа, щоб той «без указу ... и без розыску ничего над ним не чинил» [1267, 169]. Колишній переяславський полковник Леонтій Полуботко був викликаний з Чернігова до Батурина, де відбулись очні ставки з переяславцями і засідання генерального суду. Його вина не була доведена і сам він відпущений додому в Чернігів, а його обвинувачувачі — у Переяслав.

Мазепа наказав «любо для ведомостей о неприятелском приходе проносячихся велелем быть полковнику переяславскому в дому через дне праздничные Рождества Господня задержатися, а в Батурин на обыкльый заезд не приездити» [850, 219].

Крім Полуботка, під караул бралися «за преступления» Войца Сербин, Данило Апостол, Гамалія. До Москви був посланий Райча. 6 травня 1688 р. Мазепа «чрез Дмитрашка Райчу послал ... инструкцию, в которой о делах наших войсковых написаны желания потребныи» [751, 27].

У травні 1688 р. «переяславского полку людям, от Дмитрашки зобыженным, велел до Батурина з супликами и скаргами приездити». Мазепа направив до Переяслава генерального суддю Михайла Вуяхевича, який нещодавно повернувся з Москви, з товаришами «и там всех скарг тамошных полчан о обидах, Дмитрашком подела-

них, вислухати, и о всех его Дмитрашковых поступках учениги розыск» [751, 60]. Заарештований Думитрашко наприкінці вересня під караулом був переведений з Севська до Батурина. Задля кращого слідства і суду з Батурина додому був відпущений Думитрашко.

5 листопада 1688 р. Мазепа писав царям Івану та Петру і цариці Софії про необхідність указу «о его Дмитрашковых разных поступках и о починенных через него многих людям обидах учинен был перед судом войсковым розыск» [751, 59]. А до суду Думитрашко мав перебувати під караулом. Крім того, мали надійти монарші укази про неможливість Райчею посідати уряд переяславського полковника, а також і полковника будь-якого іншого полку.

18 грудня 1688 р. до Переяслава прибули генеральний суддя Михайло Вуяхевич, Іван Ломиковський і писар судовий Андрій Васильович, з місцевих старшин були запрошені полковник Головченко, обозний Гулак і городовий отаман Максим Хоменко. Вони розглянули скаргу колишнього полковника Полуботка на Думитрашку.

Увійшов у конфлікт з верхівкою переяславського козацтва і генеральний осавул Сербин. Приводом для цього стало наступне. Випущений ним татарин «чату татарскую в полк Переяславский приводил» [768, 285]. Козаки знову захопили його в полон і «посажен в тюрьму в Батурине, где Войца крепким неотступным прошением домогся ево у меня, и позволил ему я взять ево на свои руки, а обещался он Войца додержать ево до воли моей, но не устоял в том слове» [768, 232]. Сербин разом з Думитрашкою знову його відпустили, «дав ему лошадь и платье» [768, 232]. «Переясловские казаки знатные будучи с полковником своим в Батурине великий на него Войцу чинили вопль» [768, 285].

Мазепа універсалом надав йому села і млини (серед них с. Підлипне Ніжинського полку), у травні 1688 р. підтримував його чолобитну на отримання царської грамоти, яка б підтвердила ці маєтності [768, 163].

У травні 1688 р. гетьман видав універсал про підготовку до військового походу. Тоді «пришли ко мне полчане переяславские, старшина, и ис черни, многие, чрез словесное, Максима атамана переяславского донесение, чтобы им поволит обобрати полковника совершенного, без которого в поход итти неохотно им» [768, 117]. Гетьман вирішив так: «Думаю им дати ныне на воле, чтоб кого хотят выбрали» [768, 117]. До гетьмана доходили чутки, що полчани

бажали бачити полковником Головченка, і Мазепа з цього приводу радився з князем Голіциним. Пізніше гетьман сповіщав до Москви: «Я, призывавши к себе в Батуриин полчан Переяславских и обявивши им тот ваш царский пресветлого величества указ, утвердидем им полковником совершенный Якима Головченка старожитного Переяславского казака, який сего минувшего лета был по моем повелению Наказным Полковником; который и перед сим мел на себе, Переяславского, и Черкаского, полковничества, а также и асаульства енерального уряды» [751, 59]. Полковник Яким Головченко володів на уряд селами Помоклями, Пологами, Циблями, Леляками [796, 18] 2-ї полкової сотні, Старим і Кальним Воронківської сотні.

20 січня 1689 р. гетьман сповіщав, що Сербин «болен будучи и чрез весь пост предрожественный у меня не быв, так же и на празник Рожества Господня мало явился кому, как и сюда в Глухов слабости ради своей ко мне не приехал, сам з доброй своей воли, прислав ко мне, при старшине воздаяние свое чинил, за чин генерального есаульства где и то говорил что для слабо своей в том трудовитом чину служить великим государем и великой государыне не сможет» [768, 284]. Мазепа сповіщав, що «ево отговорку я принял и от трудов ясаульских ево увольтнул» [768, 284].

14 лютого 1689 р. гетьман Іван Мазепа писав до князя Голіцина, що архімандрит Ісайя «при седел неотступно Войце Сербину тяшко ныне болезнующему которому есть давной знакомец, яко он же архимандрит, ему Войце спасенные предлагающе пожитки в той болезни, в чернеческую его облек одежду, назвал его Виктором» [768, 296].

У Батуриинському монастирі Сербин написав заповіт, в якому своїй хрещениці Ганні, по другому чоловіку Василісі Перехрест, яка походила з єврейського роду, залишив хутір Дем'янчицький з кутом Островським, полем, греблею і ґрунтами.

Думитрашко ж «повсякчасно лає його поза очі та ганьбить при старшині й полковниках» [1379, 1104]. Мазепа у відповідь поставив стосовно нього питання на старшинську раду на Різдво 1689 р.

На Великдень 1689 р. Головченко занеміг і, згодом «поклонился за уряд полковничества» [768, 346]. Та й Мазепа не збирався його залишати, про що писав князю Голіцину: «Я ево при том уряде не оставливая как вже и полагагца на него в том побережном краю нельзя» [768, 346]. «Переяславской бывшей полковник Яким Головченко окоторого несправных поступках я вашей княжой вель-

можности доносил пришед в Батуриин как сам в себе поосмотрил неправость так и здорвье свое к такому уряду имея неспособное» [768, 346]. Його двір у Переяславі надалі перейшов козаку І полкової сотні Василю Барішівському [309, 81].

16 липня 1689 р. Мазепа відпустив з Батурина до Переяслава новопризначеного вдруге полковника Полуботка, наказавши «дабы належащую хранил бодрость и осторожность к сохранению целости того края» [768, 346]. Наступного дня гетьман писав до Голіцина, що поставив повним полковником до Переяслава Леонтія Полуботка, «а то учинил я по имянному вашей княжной вельможности предложению, памятуя что ваша княжая вельможность усмотрев ево к их царскому пресветлому величеству верность многократно ходотайственное свое за него о таком ево на уряд воздвижения изволил мне говорить слово» [768, 346].

Полуботок доньку Марію видав заміж за Івана Федоровича Сулиму, Варвару — за сина переяславського спаського священника Павла Самойловича Добронизького, який служив у Генеральній військовій канцелярії, ще одну доньку — за онука Філона Джеджалії Федора Івановича Мировича. Таким чином він породичався з трьома впливовими родинами Переяславщини — Сулимами, Добронизькими і Мировичами.

Але вже 10 січня 1690 р. згідно з монаршим указом Мазепа вислав до Переяслава комісію у складі генерального осавула Андрія Гамалію, київського полковника Григорія Коровку-Вольського, значного військового товариша Захара Шийкевича. Комісія розглядала заяву козака Івана Смольського [850, 219]. Полуботка ж Мазепа до повернення комісії затримав у Батурині. До розслідування приєднався переяславський воєвода Семен Толачанов [1273, 199]. Мазепа заарештував полковника переяславського Леонтія Полуботка і його сина Павла. Проте швидко звільнив їх, але Леонтію не надав жодного уряду і той рахувався лише серед значного товариства Чернігівського полку. Так були ізольовані родичі Самойловичів.

Полковником переяславським вдруге став Іван Лисенко (1690.25.06 –1692.02.). Як бачимо, звільнений Самойловичем, він повернувся на полковничу посаду після 12-річної перерви за Мазепа в умовах протистояння проти переяславського угруповання Думитрашки-Райча і як противага до позицій Полуботка. Л.Окіншевич звернув увагу, що це призначення відбулося гетьманом не «через раду старшини, а призначив його від себе» [1274, 86]. У Переяславському полку у володінні Лисенка були: села Студеники,

Помоклі, Лецьки, Пологи, Циблі, Ячники, Козинці, Городище, В'юнище, Старе, Кальне, Капустинці, Дениси, Сосонова, Ташань [1242, 128]. Його другою дружиною була Гафія Трохимівна Підтерєб (? — 1665–1725 — ?), донька обозного київського.

Полуботку і Данилу Апостолу у 1692 р. в Сорочинцях робили очну ставку, коли останній доніс про те, що Полуботок знав про антигетьманські наміри гадяцького полковника Михайла [1273, 199].

Гетьман Іван Мазепа вважав, що в Переяславському полку, як прикордонному, завжди «крепкая нужда употребляет великие бодрости и внешней осторожности», «разсуждаю что им полковники присыланые зело докучны» [768, 177].

Зрештою, полковником став онук (по жіночій лінії) Філона Джеджалії Іван Минович, який у квітні 1696 р. отримав жаловану грамоту на с. Циблі. Про його близьке оточення дізнаємося з того, що у 1698 р. від нього були заслані розглядати справи Василь Барановський і Костянтин Следзинський [778, 107]. Минович надав значковому товаришу Дмитру Пирогу с. Велику Карартуль в II полковій сотні [796, 25]. 19 січня 1703 р. він продав двір у Переяславі Івану Сулимі [309, 70].

У 1706 р. разом з ним у шведський полон потрапила полкова старшина, сотники, багато козаків. «Запроважений за море до міста Готтебургу, зо всем полком, и тма в великой нужде многие скорби терпичи скончался, в день святой великомучиницы Варвары, и похоронен там же под зборищем лютерским, со своих полчан и пленников», — записано у синодику Київського Михайлівського Золотоверхого монастиря.

На уряді полкового обозного Лук'яна Дейнеку змінив Леонтій Григорович-Потапович (? — 1644–1709 — ?) — колишній старшина Черкаського полку [1047, 240], спадковий власник с. Жердева, хутора Каневського при с. Канівцях Іркліївської сотні. Полковим обозним переяславським був близько 10 років (1696–1704). Пізніше на цьому уряді був Стефан Томара.

Серед полкових суддів згадуються Іван Сусло, Олефір Максименко. Колишній уманський полковник Стефан Яворський став суддею полковим переяславським, потім очолив сердюцький полк. Перед обозництвом суддею був Леонтій Потапович. У 1690 р. полковим суддею став Леонтій Матвійович Панкевич, син кропивненського полковника, потім лубенського і переяславського полкового судді, який 17 серпня 1690 р. отримав гетьманський універсал на підтвердження володіння с. Леляки [838, 203–204]. Пізніше

його вдова Настасія передала землі годунівські в Яготинській сотні під хутір Переяславському монастирю, які разом з передачею Петра Гриневича були стверджені гетьманом Скоропадським в 1715 р. і монаршою грамотою в 1718 р. [1032, 210]. Після несвізького погрому суддею став Матвій Берло.

Полковим писарем відразу ж після перевороту став Михайло Мокієвський, його змінив, прийшовши з ГВК, Сава Шабельник, потім Данило Осиповський і Лука Петровський. Полковими осавулами були Федір Дараган, Агафон Попонченко, Данило Галатенко, Семен Харченко, Леонтій Пясецький, Стефан Томара. З хорунжих відомий Клим Іскра [1147, 300].

На чолі I полкової сотні були Григорій Волинченко, Леонтій Сезонович, Василь Томара, Рустанович, Іван (Юнко, Юсько) Гулак, Данило Левченко, II — Лаврін Барабаш, Данило Левченко.

У Березані сотникували Михайло Пилипенко і Михайло Турчин, у Басані — Карпо Яцькович. На нього Мазепа робив особливу ставку в полку, надавши універсал на села Щаснівку і Озеряни. Причому універсал йому був підписаний поряд з такими визначними полководцями, як Данило Апостол і Федір Жученко [1143, 406].

Ще під час подій 1687 р. в липні Карпо Тимошович писав до окольничого Неплюєва про назріваючу різанину в полку і клопотав поспішити з допомогою [925, 43]. Переяславський полк тоді знаходився у команді Г.Самойловича, а басанський сотник разом з миргородським полковником Апостолом підтримував Мазепу, допомагаючи заарештувати Л.Полуботка і Ф.Сулиму. У 1689 р. він супроводжував Мазепу до Москви і отримав царські підтвердження на маєтки [1046, 408], які були надані гетьманом раніше [551, 2]. Роль Карпа визначалася в сотні як тим, що він був сотником 20 років, так і тим, що він — сват ніжинського полковника Степана Забіли, віддавши свою доньку за його сина Василя [1059, 80–85]. Крім доньки, мав сина Данила, який в 1694 р. був гінцем Мазепи до Москви.

Мабуть, тільки вік Яцьковича не дозволив Мазепі спротегувати його на переяславське полковництво. Після Яцьковича сотниками у Басані були Григорій і Клим Шаповаленки, Іван Васькович.

У Баришівці відомі сотники Матвій Голубенко, Лук'ян Степаненко, Денис Мироненко, Василь Лавренченко. У Воронкові сотниками були Іван Сулима, Іван Берло, Василь Берло, у Гельмязові — Марко (Тарас) Погребевич, Федір Тоцький, у Терехтемирові — Федір Дараган і Клим Іскра [1147, 300]. У Лепляві сотникували Іван Черкаський, Матвій Лавренко, Іван Нерада, Іван Семенович, у Буб-

нові — Іван Канівець, Денис та Іван Деркачі, у Піщанській сотні козаків очолювали Андрій Костенко, Павло Притиско, Степан Тома-ра, у Домонтові — Кіндрат Великоіваненко і Сергій Колибоженко.

Золотоніськими сотниками були Іван Мирович, Тарас Третяк, Лук'ян Шульга, кропивненськими — Василь Талда, Григорій Ісаєвич, іркліївськими — Ярема Петренко, Василь Завойко, Дем'ян Тулуб [1085, 40], яготинськими — Григорій Момот, Логвин Рокитний, Йосип Павленко, бориспільськими — Михайло Розлач, Грицько Гордієнко, Іван Шорсткий, Федір Магіровський, Іван Перехрест, Василь Лавренченко, Семен Новакович.

Таблиця 5.3

**Кількість війська, яке перейшло з гетьманом І.Мазепою
на бік шведів**

	Кількість	Сотники
Комонний полк Юрія Кожуховського	бл. 150	
Полк сердюків Якова Покатило	бл. 100	
Комонний полк Андріяша	бл. 700	
Комонний полк Гната Галагана	?	
Прилуцький полк	бл. 100	9
Миргородський полк	?	
Лубенський полк	?	
Надвірна корогва		
ГВК	до 10	
Гетьманська дворянська корогва		
Бунчукові товариші	2-?	

За свідченнями джерел, з Мазепою пішли до шведів близько 1200 (1000 комонників і сердюків і 200 козаків). О.Оглоблин вважає, що «можна прийняти цифру близько 3000, як найбільш імовірна» [1267, 363].

Перелік козацько-старшинських родин, представники яких пішли з Мазепою, має бути таким: Апостоли, Бистрицькі, Болботи, Волковицькі, Галагани, Гамалії, Герцики, Горбаненки, Горленки, Довгополи, Зеленські, Кандиби, Карпеки, Кожуховські, Красноперичі, Лизогуби, Ломиковські, Максимовичі, Малами, Мировичі, Мокієвські, Нахімовські, Новицькі, Орлики, Покотили, Рузановичі, Сулими, Сергієнки, Третяки, Харевичі, Чечелі, Чуйкевичі, Янковські, Яснопольські. 9 сотників Прилуцького полку, писар

полковий лубенський. З Мазепою пішли канцеляристи ГВК. Так, Стефан Тарновський згадував, що у січні 1709 р. його з Київського полку забрано до Канцелярії «ради скудості писцов, понеже Мазепа в изменничюю с собою всю канцелярию увел сторону». Можливо, ГВК очолював значний військовий канцелярист (? — 1707.01. — 1708 — ?) Данило Болбот. Болботи відомі наприкінці XVIII ст. як дрібно-старшинський шляхетський рід Чернігівського полку.

695 старшин зафіксовані в реєстрі за гетьмана Мазепа. Вони представляли 562 родини (6 Забіл і Борсукив, по п'ять Дорошенків, Зеленських, Донців, Романовичів, по четверо Тарасевичів, Солонин, Мокрієвичів, Кандиб, Гамаліїв, по троє Черняків, Третяків, Завадських, Жураковських, Жил, Петровських, Нащинських, Перехрестів, Парфененків, Мандрик, Максимовичів, Коровок-Вольських). По двоє старшин за часів Мазепа представлено з родин Барабашів, Безпалих, Берло, Бичків, Бороховичів, Бутків, Величковських, Вербицьких, Вечорок, Воронченків, Герциків, Гулаків, Даценків, Дорошевичів, Думитрашок-Райчів, Зарудних, Затиркевичів, Звенигородських-Левченків, Искр, Киселів, Кожуховських, Колосів, Киселів, Корицьких, Лавренків, Лагод, Левенців, Левченків, Лизогубів, Максименків, Малюг, Мартосів, Мировичів, Мокієвських, Павельченків, Пилипенків, Плічок, Полуботків, Ревенків, Рожанських, Романовських, Савицьких, Салогубів, Сідок, Скоропадських, Стаховичів, Стороженків, Сулим, Тарасенків, Товстолісів, Томар, Тоцьких, Троцин, Ханенків, Чернявських, Чернолуцьких, Чуйкевичів, Шабельників, Шаповаленків, Шаул, Шендюхів, Шепеленків, Шульгів, Юркевичів, Яковенків, Якубовичів, Яремієнків, Ярмоленків — разом 68 родин.

За прізвищами фіксується 461 рід. За Самойловича з них не мали влади 258 (56%), серед цих родин — 24 (9,3%) правобережні. 44% (203) родин зберегли свій вплив у старшинському середовищі (серед них були Шаули, Шендюхи, Шираї, Чуйкевичі, Черняки, Чернявські, Туранські, Троцинські, Троцини, Томари, Товстоліси, Силичі, Сербини, Семашки, Себастьяновичі, Свічки, Сахновські, Сангурські, Салогуби, Рубани), з них із правого берега слід віднести щонайменше 18 (8,9%) (серед них Стороженки, Гамалії, Солонини, Скоропадські, Ханенки, Улезьки, Тарасенки, Якубовичі, Сулими, Радченки, Костенецькі, Корицькі, Кандиби, Звенигородські, Дорошенки, Гулаки, Вуяхевичі, Безпалі).

Із 399 відомих родин за гетьмана Самойловича у мазепинський період у джерелах не зафіксовано 201 (50,4%) — з них лише 6 правобережних.

РОЗДІЛ 6

КОЗАЦЬКО-СТАРШИНСЬКІ РОДИ

В УМОВАХ ЛІКВІДАЦІЇ

КОЗАЦЬКОЇ ДЕРЖАВИ (1708–1782 РР.)

6.1. Гетьман Іван Скоропадський і його оточення

Події 1708–1709 рр. і поразка мазепинців відкрили шлях до влади у Гетьманщині, насамперед, для тих, хто швидко переорієнтувався на службу російській монархічній ідеї. З цього часу українська національно-суспільна еліта йшла трьома шляхами: у лоно суспільної еліти Російської імперії, зраджуючи національні інтереси; формально входячи до російської суспільної еліти, залишаючись їй внутрішньоопозиційною; втрачаючи свої елітарні соціальні позиції, залишаючись, проте, національно-свідомою частиною українського суспільства, що зберігало можливість генерувати нову формування національної еліти.

В українській суспільній еліті відбуваються кардинальні зміни як під впливом вищевказаних факторів внутрішнього порядку, так і через поширення зовнішніх впливів, пов'язаних з активізацією українсько-російських шлюбів, призначенням офіцерів-росіян на командні посади у козацькому війську, значним збільшенням відсотка козацької старшини південнослов'янського походження.

Головною причиною, яка дозволяла розвиватися всім цим значущим процесам, була ліквідація системоутворюючого елементу — гетьманства як інституту компромісу головних внутрішніх політичних угруповань (у попередній період у разі обрання гетьмана за ним стояв «клан», і ця єдність гетьман — «клан» була основою державотворчої діяльності, у разі ж формального призначення гетьмана з Петербурга така єдність була відсутня, а звідси — і неможливість активного продукування української, а не російської політики).

Якщо у попередній період шлюби дітей старшини були під контролем гетьманів з явно антипольською і антиросійською спрямованістю, то за Скоропадського ця традиція продовжується лише за інерцією, а вже у 30-ті рр. царський уряд стимулює політику збільшення українсько-російських шлюбів. Діти з таких сімей, безумовно, швидше втягувалися у орбіту імперської політики.

Еволюція місця та ролі неукраїнців у соціальній та національній еліті збігалася з історичними періодами існування української козацької держави. У 1648–1676 рр. вони перебували поруч з українцями, переймалися їх інтересами, боролися з ворогами України (волохи Апостоли, Скидани, серби Думитрашки-Райчі, Сербини, Новаковичі, греки Мигалевські, Мазаракі, Греки). У 1676–1708 рр. спочатку допомагали утвердженню покаянової правобережної шляхти на лівобережному гетьманстві, а потім стверджуються і самі в тепер уже їхній Україні. Протягом 1708–1782 рр. самодержавство активно використовує неукраїнців для руйнації Гетьманщини і її інкорпорації (волохи Станіславські, Кицеші, Бразули, Афендики, серби Божичі, Милорадовичі, Милутовичі, греки Томари, Костянтиновичі, Греки).

Після виступу Мазепи першим з козацьких полковників до Петра I приїхав полковник чернігівський Полуботок. Крім нього, на раді були присутні полковники стародубський, переяславський, наказний ніжинський з сотниками і деякими значними козаками. Таким чином, відбулася старшинська рада в сильно урізаному складі. Проте ніколи і ніким з козацьких старшин у Гетьманщині результати вибору гетьмана не ставилися під сумнів. Усі розуміли, що Скоропадського обрав цар Петро і 6 листопада 1708 р. він склав присягу як гетьман [1179, 208].

Івану Іллічу Скоропадському (1646, Умань — 1722, Глухів) на час переходу на Лівобережжя було 28 років. Він відразу ж отримав посаду військового канцеляриста в Батурині, а через два роки став старшим військовим канцеляристом.

Для таких посад необхідно було мати ґрунтовну підготовку (з впевненістю можна стверджувати, що він отримав освіту в Києво-Могилянській академії). По-друге, в Умані його батько Ілля і мати мали входити до міської чи полкової верхівки (писар міський, бургомістр, писар полковий тощо). По-третє, родина, безперечно, мала сімейні зв'язки на Лівобережжі. Враховуючи, що сам Іван одружився з донькою обозного полкового чернігівського Ничипора Величковського Калениченка Пелагеєю лише у 1678 р., ці зв'язки слід шукати по лінії матері, а також братів.

Брат гетьмана Василь Ілліч (? — 1727) був одружений двічі: мабуть, ще на Уманщині, з донькою генерального осавула Павла Грибовича, а після її смерті з Ксенією Хомівною невідомого роду. Був і третій брат — Павло Ілліч (? — 1729 — ран. 1739). Колишній дворянин Самойловича і Мазепи, зять полковника кальницького,

а потім охочепіхотного Андрія Ребриковського [1079, 38]. Козацький старшина Павло Козловський за дорученням генерального осавула Івана Скоропадського домогся звільнення з турецької неволі брата Скоропадського Павла [1151, 726–727]. Це сталося близько 1704 р.

Серед свояків з'явилися Іван Мокрієвич, Сила Федорович, бурмістр чернігівський, Сава Космус, міщанин чернігівський, Василь Прокопович. У 1714 р. посвоячилися зі Скоропадським і Полуботки через шлюб доньки полковника чернігівського Олени з Яковом Марковичем (1696–1770) [667, 1]. Свояк Самійло Іванович (? — ран. 1709) може бути Кольничим, суддею полковим стародубським у 1671 р.

Від шлюбу з Пелагеєю Калениченко-Величковською Скоропадський мав доньку Ірину (бл. 1675–1744 — ?). Перша дружина померла рано (близько 1699 р.) і, очевидно, навесні 1702 р. Іван одружився вдруге. Його обранкою стала 30-річна (йому було 48 років) вдова колишнього генерального бунчужного Костянтина Голуба Настасія Марківна (бл. 1671–1729.19.12.) [1114, 214]. 9 березня 1703 р. у них народилася донька Уляна.

Друга дружина була донькою вихрещеного єврея [869] Марка Аврамовича (? — 1712) [1123, 52] і Олени [557, 307] Григорівни Корнієнко (Огранович), доньки прилуцького вїта. Варто зупинитися на характеристиці цієї родини. Її осноположник Марко Аврамович спочатку був прилуцьким купцем, здобув великі статки на торгівлі горілкою. Орендар пирятинський (1683–1685). Очевидно, його маєтності через доньку перешли до Толстих, які продали їх у 1752 р. В Пирятинській сотні Лубенського полку це були такі володіння: «с. Березовая Рудка, д. Крачковку да Гурбинцях на речке Удае млин о двух колах: одно мучное и другое ступное, а третюю застакою еловою, да хутор Верещаковский под селом Дащенками, а де Сасиновскими: двор прозываемый Морозовщина с принадлежной пахотною землею и сеними покосами и с мелким лесом, да при березовой ... над речкой Перевозом между другими владельцами небольшой лес» [321, 35]. Мав дім у с. Сорочинцях, від зятя у 1709 р. отримав універсал на с. Малу Дівицю.

За старшого сина Марковичі висватали доньку сотника крелевського Ганну Маковську. Другий син Іван Маркович (? — 1724) став полковим сотником прилуцьким (1709.21.03. — 1719). Отримав гетьманський універсал 1709 р. на с. Колесники, а в 1714 р. на містечко Переволочна [797, 16]. У 1710 р. купив ставок в с. Боршна

і передав його Густинському монастирю [999, 138]. Усього отримав сім універсалів гетьмана Скоропадського на володіння, підтвержені царською грамотою 1718 р. Полковий суддя прилуцький (1719–1724). Його дружиною була Софія Кондратьєва, її рідний брат Василь Кондратьєв — священик. Мабуть, мали відношення до переяславської гілки роду Кондратьєвих. Третій син Федір Маркович (? — 1685–1727 — ?) — службу розпочав з 1700 р., значний військовий товариш (? — 1711–1719), змінив старшого брата Івана на уряді полкового сотника прилуцького (1719–1724), наказний полковник (1721). Був одружений двічі: з донькою полкового осавула прилуцького Семена Левченка, а потім з донькою переяславського полковника Катериною Томарою.

Інформації про шлюби старших доньок Гафії, Марії і Настасії не маємо. Логічно, що вони пошлюбилися з представниками прилуцької купецько-міщанської верхівки. Їх сестри Ірина була заміжня за бунчуковим товаришем Степаном Миклашевським [1124, 243], Пелагея — за господарем двору гетьмана Андрієм Кондзеровським, Марина — за протопопом лохвицьким Павлом Імшеницьким (? — ран. 1723), Параска — за бунчуковим товаришем Дем'яном Якубовичем [1123, 53].

Дружина гетьмана разом з чоловіком 25 січня 1714 р. отримала царську грамоту з дозволом побудувати на власні кошти монастир на р. Шостці з назвою Харлампіївська пустеля і закріпити за цим монастирем куплені нею і чоловіком ґрунти, млини, хутір Дубогаєвський, присілки Білошойку, Сергіївку та інші угіддя.

Донька Івана Скоропадського від першого шлюбу Ірина (бл. 1679–1744 — ?) мешкала у с. Андріївці Чернігівського полку, вийшовши заміж за бунчукового товариша Семена Юхимовича Лизогуба.

Донька від другого шлюбу Уляна (1703.9.03. — 1733.13.03.) 12 жовтня 1718 р. стала дружиною графа Петра Петровича Толстого. Рід Толстих відомий своїми представниками в Україні з другої половини XVII ст. Так, Андрій Васильович Толстой був воєводою у Чернігові (1665–1669), під час чигиринської оборони (1677) — воєводою великого полку; Андрій Іванович наприкінці цього ж століття служив у Малоросійській воєводській канцелярії [1336, 491, 496]. Шлюб Толстого з Скоропадською став тією віхою, від якої почала зростати українсько-російська шлюбність.

Племінник Михайло Васильович (бл. 1697–1758.2.01.) усе життя прослужив бунчуковим товаришем. Одружувався тричі:

з княжною Уляною Юріївною Четвертинською (? — ран. 1725), Параскою Данилівною Апостол (? — 1731.1/2.11.), Марфю Степанівною Ширай (? — 1764.29.02.).

Племінник гетьмана Іван Васильович (? — 1728 — ран. 1746) був одружений двічі, спочатку з донькою значного товариша Івана Забіли, онукою за жіночою лінією генерального обозного Дуніна-Борковського. Через Забіл рід посвоячився з гадяцьким полковником Григорієм Граб'янкою [1141, 259], значковим товаришем Чернігівського полку Самійлом Судієнком, значковим товаришем того ж полку Прокопом Березовським [1241, 505]. Через Борковських відбулося посвоячення з значковим товаришем Кирилом Давидовичем, Параскою Апостол, Настасією Берло, Катериною Лизогуб, сотником седнівським Федором Домонтовичем, сотником городницьким Яковом Ждановичем. Другим шлюбом Іван Скоропадський був одружений з донькою реєнта ГВК Оленою Степанівною Войцехович.

Племінниця гетьмана Настасія Василівна Скоропадська вийшла заміж за Федора Васильовича Кочубея. Цей шлюб посвоячив Скоропадських з донькою генерального судді Марфю Каневською-Оболонською, Турковським, бунчуковим товаришем Лизогубом, переяславським полковником Степаном Томарою. Параска Василівна стала дружиною хорунжого ГВА Івана Івановича Забіли.

Племінник гетьмана, бунчуковий товариш Тиміш Павлович Скоропадський одружився з донькою бунчукового товариша Ганною Федорівною Сулимою. Через Сулим Скоропадські посвоячилися з майбутнім сотником березанським Василем Думитрашкою-Райчею [1142, 402], бунчуковим товаришем Яремою Корсуном, військовим товаришем Яковом Білецьким-Носенком, іркліївським отаманом Федором Джулаєм. Тетяна Павлівна Скоропадська стала дружиною бунчукового товариша Федора Посудевського, поріднившись з Лопатами.

Уряд генерального обозного за Скоропадського був вакансовим. Генеральними суддями були три старшини: Іван Ніс (1714–1715), Іван Чарниш (1715–1728) [1234], Олексій Туранський (1710–1716). Останній ще як сотник глухівський возив інформацію від гетьмана Мазепи до Петра I.

Генеральна військова канцелярія підпорядковувалась Семену Савичу (1709–1725) та Івану Максимовичу (1709–1714). Зять Леонтія Полуботка Савич за гетьманів Скоропадського і Полуботка виконував функції генерального писаря (1709–1725), склавши,

в свою чергу, протекцію на посаду писаря ГВС зятю Петру Булавці.

Осавулами генеральними були Степан Бутович (1709–1717) і Василь Журахівський (1710–1724). Бунчужним став Яків Лизогуб (1710–1728). Водночас в еміграції у Орлика генеральними осавулами були переяславчанин Федір Мирович (1710–1711) і полтавчанин Григорій Герцик (1711–1719).

Як бачимо, лише п'ять родин Гетьманщини за Скоропадського тримали генеральні уряди (Савичі, Максимовичі, Бутовичі, Жураховські, Лизогуби).

На час виступу Мазепи факти свідчать як про активну підтримку, так і антимазепинську позицію багатьох козацьких старшин. Таку позицію у Полтавському полку зайняли осавули полкові Василь Сухий і Клим Нащинський. Їм і перейшли ґрунти мазепинців Дороша і Красноперича згідно з гетьманськими універсалами (18 червня 1709 р., 13 травня 1710 р., 12 липня 1721 р.).

Щоб поховати козацький дух полтавчан, планувалося зробити замок у Переволочній і там бути полковому місту полтавському. З прибічниками Мазепи у Гетьманщині Петро I вів жорстоку боротьбу. У листопаді 1708 р. він видав указ про звільнення з посади полковника гадацького Трощинського, бо той був свояком Мазепи. Трощинський помер у Києві «за караулом». Мировичів заарештував і з власної ініціативи направив до фортеці у Київ сотник золотоніський.

Село Недри у Переяславському полку, що частково належало Дмитру Думитрашці, «который ... явился в измене и в ссылке умре», Скоропадський у 1716 р. віддав військовому канцеляристу Дмитру Володьковському.

У 1711 р. після трактату з Польщею Петро I видав указ білоцерківському полковнику Антону Танському про переселення його з Правобережної України на Лівобережну з полковою, сотенною старшиною, козаками, з жінками і дітьми і нагородження їх маєтностями.

Оцінку дій полковника брацлавського Іваненка знаходимо у його характеристиці київським губернатором Д.Голіциним: «...Он, полковник, к Мазепе не пристал и во всем был ему противен и от Днестра и Переволочны заставы содержал и мазепенцев с прелестными письмами ловил и ... многих татар, изменников запорожцев в языках присылал, и никто такой верности и смелости при тех случаях не показал, как он Иваненко» [889, 10].

Кісткою у горлі російської адміністрації в Україні був полковник ніжинський Лук'ян Журахівський. Ставши полковником ще у 1701 р., він проводив досить самостійну політику. Його одноставно несприймали командуючий військами в Україні фельдмаршал Шереметєв і резидент при гетьмані Ф.Протасєв [1380, 286–287]. Не до вподоби Шереметєву були Маркович (Лубенський) [1123, 52], Жоравка (Стародубський) [680, 1], Ніс (Прилуцький), Протасєву — Черняк (Полтавський), Чарниш (Гадяцький).

«Тиха опозиція» проти російської адміністрації виявилась у переході деякої частини представників козацько-старшинських родин на духовне поприще. Не бажаючи служити Росії, діти козацьких старшин не йшли до війська, підконтрольного царю-імператору, а самореалізовувались у священницькому сані, який був менш залежний. Так, син сотника Івана Бистрицького Тиміш став священником, другий син Герасим все ж залишався у козацькому середовищі військовим товаришем, його сини Іосиф (Люблинський) став значковим товаришем, а Григорій — священником [607, 455].

Набула поширення практика призначення на козацькі уряди компанійців. У Київському полку 13 листопада 1714 р. хорунжий охочекомонного полку Кузьма Васильович став сотником бобровицьким, обозний охочекомонного полку Антона Танського Лук'ян Бразул з 1718 р. — отаманом городовим козелецьким.

Роздача земель в Україні російським урядникам набирала сили, а це означало розширення їх впливу на місцеві справи. Маєтності отримали Меншиков, Головкін, Долгорукий, Шафіров, Шереметєв. У 1722 р. був виданий указ про передачу 499 дворів генералу від кавалерії де Вейсбаху. Йому передавалися володіння колишніх мазепинців.

До гетьманської столиці на початку січня 1715 р. з еміграції повернулися полковник Горленко з дружиною і дітьми [1140, 249], його зять Бутович, два сини Ломиковського, канцелярист Максимович, полковник сердюцький Максим. Горленко здав полковницький пірнач, а Максимович — гетьманську печатку. Сергієнко, сенецький отаман (1708), який пішов з Мазепою до Туреччини, повернувся вже після смерті гетьмана і отримав від Скоропадського хутори та млини у Сосницькому повіті. Конюший Мазепи Городинський, його слуги Добрянський і Деульський отримали села у Стародубському полку. «Покоєвий» Мазепи Дмитро Почепець повернувся і проживав у маєтності Диканька Василя Кочубея. У 1718 р. для розправи до Петербурга було взято сотника Прилуцького полку Григорія Івановича.

Конфісковані маєтки мазепинців

Орлика П.	с. Драмайлівка Ніжинського полку	42 двори
	с. Дорогинка	70
Мокієвського К.	с. Адамівка Київського полку	24
	с. Глибоке Переяславського полку	26
Бутовича Г.	с. Микляки Прилуцького полку	14
Горленка Д.	с. Роски Ніжинського полку	1
Чуйкевича	с. Андріяшки Лубенського полку	95
Горленка	с. Вечурки Ніжинського полку	32
	с. Мамаївка	43
	с. Малє	26
Красноперич	с. Кукленці Полтавського полку	16

Як активна сила царизмом використовуються південнослов'янські вихідці. Так, розформований полк Василя Танського необхідно було якось влаштувати. Відомо, що одним із ротмістрів полку Танського був Степан, а поручиком Микола Афендики [1121, 443]. 2 грудня 1715 р. Василь Танський отримав гетьманський універсал на с. Озеряне Басанської сотні Переяславського полку, Антон Танський 12 травня 1715 р. — хутір Мокієвський з слобідкою там же. Григорію Іваненку був наданий двір Мировича у Києві та маєтність Гостролуччя у Баришівській сотні Переяславського полку [889, 9–16]. Останній, звертаючись до своїх патронів, у 1722 р. писав про Гостролуччя, що там у нього немає пашні і покосів, а також млина і він помирає голодною смертю.

Своє несприйняття місцевих порядків, звичаїв прийшли старшини проявляли у такий спосіб: Іваненко з племінником побили вчителів (Іосифа Швабовського і Серафима Кощевича) та студентів (синів генерального писаря Михайла Савича, колишнього полковника Переяславського Андрія Полуботка, сина племінника Мазепи і доньки Кочубея Івана Обидовського, Іосифа Яновича) училища Братських латинських шкіл.

У 1724 р. з волохів і сербів комплектувався офіцерський корпус ландміліцейських полків. Туди дістав призначення Апостол-Кигич, оскільки полковника Іваненка через хворобу призначити було неможливо, а полковник Василь Танський «весьма шумен и во всем, как себя показывает, непотребен».

1715 р. був виданий царський указ, за яким вакантні уряди полкової старшини і сотників заміщалися через пропозицію полковою радою 2–3 кандидатів «из людей заслуженых и неподозрительных в верности» і з цих кандидатур гетьман визначав достойного.

У Ніжинському полку з 1719 р. полковникував зять гетьмана Петро Толстой [995, 12]. Наказними в цей період побували Микита Довгалевський і Григорій Костенецький.

Леонтій Шрамченко був полковим обозним весь період гетьманування Скоропадського. Полкові ж писарі змінювалися досить часто: Михайло Забіла, Осип Завадський, Іван Кужичч, Федір Мавольський, Павло Миницький. Відомі три осавули полкові: Данило Білопольський, Григорій Романовський, Мойсей Левицький. Серед хорунжих того часу були Федір Фененко, Думитрашко, Мойсей Левицький, Іван Величковський, Іван Левицький.

Одну з полкових сотень очолював Артем Борсук. Веркіївським сотником був Павло Зимницький. З мринських сотників відомі лише наказні: Яким Оверко і Максим Хоменко. Івангородську сотню очолював Василь Лучченко, борзнянськими сотниками були Тарас і Михайло Забіли, Воронізьку сотню очолювали Потап Пісчуненко, Іван Слабей, Іван Холодович. У Коропі сотникували Іван Логвиненко, Дем'ян Кононович, Іван Пороховський. Новомлинським сотником був Григорій Шишкевич.

У Батурині Григорія Яковенка на короткий проміжок часу змінив Яків Долинський (Сучченко). І в тому ж 1713 р. сотником там став Федір Стожок. У Бахмачі сотникували Семен Боровський, Кирило Троцький, Андрій Галищенко, в Олишівці — Данило Шрамченко.

Новими сотниками у Ніжинському полку в 1709 р. стали Василь Дмитрійович (Івангородська сотня), Федір Тарасевич, обозний полковий Леонтій Шрамченко, ще у 1708 р. сотником конотопським — Григорій Костенецький. Іван Холодович у 1714 р. обирається на сотництво воронізьке «козацькими голосами», за заслуги ще проти Мазепи і шведів Семен Соболевський 10 вересня 1722 р. отримав погарське сотництво.

Конотопських козаків після Костенецького очолювали Андрій Лизогуб [568, 12] і Федір Щербацький. У Шаповалівці сотниками були представники старовинних старшинських родин Василь Небаба і Андрій Купчинський (шляхтич гербу «Топач» [1162, 89]).

Кролевець відзначився частою зміною сотників. Іван Діаковський тримав уряд лише рік, його наступник Федір Стожок — три

роки. Федір Левицький був сотником менше ніж півроку. Яків Маковський і Захар Каліновський, Андрій Бутурлим — по року, Костянтин Генваровський — чотири роки, останні два роки гетьманування Скоропадського сотню очолював Павло Огієвський.

У Глухові ж було лише два сотники: Андрій Маркович і Іван Мануйлович. Янишпільську сотню очолював Тарас Перехрест. Василь Селецький та його син Яків тримали Дівицьку сотню.

Стародубським полковником був Лука Жоравка. Наказними полковниками різночасово ставали Прокіп Силенко, Ілля Рубець, Іван Чернолузький [629, 61], Семен Галецький [608, 1], Яків Лизогуб [1122, 102], Андрій Миклашевський [680, 10], Іван Борозна, Петро Корицький.

Обоз очолювали Захар Іскра [1147, 300] і Прокіп Силенко. Полковими судьями обиралися Юрій Рубець, Прокіп Силенко, Семен Рубець. Павло Дублянський та Григорій Скомпа очолювали полкову канцелярію. Семен Галецький [349, 1], Павло Яворський, Семен Березовський були полковими осавулами. За полкову хоругву несли відповідальність Пилип Данченко, Степан Кожуховський-Якимович, Омелян Васильович.

Новоміську сотню очолювали Федір Скоробагатий, а потім Павло Дублянський. У Топалі сотникували Федір Скоробагатий, Клим Янджол. Останній мав прізвисько «Шпечак» і володів слободою Янжулівкою за універсалом Скоропадського (1713), підтвердженим царською грамотою 1718 р. У Новгороді-Сіверському сотникували Семен Березовський, Данило Кутневський-Гаращенко, Федір Лісовський, Григорій Шепеленко, Семен Галецький [1165, 132]. Тут же зберігав вплив значний військовий товариш Кіндрат Сазонець, який у 1708 р. «за войсковые против шведа рыцарские храбрости уволен был от всех служб и нарядов» [607, 189].

Василь Шейменко весь період був сотником у Шептаках. У Баклані сотниками були Андрій Гудович, Леонтій Галецький, Антип Соколовський, шляхтич [1162, 51] Петро Єсикорський. У Почепі сотникували Лука Рославець і Іван Губчиць [350, 1], у Мглині — Федір Тарасевич, Опанас Єсимонтовський, Максим Борозна, у Погарі — Семен Соболевський, Захар Іскра [1147, 300], Семен Галецький.

За чернігівського полковника Павла Полуботка наказними полковниками були Микола Грембецький і Василь Томара. Микола Грембецький, а потім брат гетьмана Василь Скоропадський очолювали полкову обозну службу. Полковими судьями були Іван Тризна і Василь Томара, писарями — Петро Булавка і Семен Наумович,

осавулами Степан Бутович, Михайло Красовський, хорунжими — Марко Чечель і Панко Пешковський.

Полкову сотню очолював Тиміш Булавка, Любецьку — Іван Савич, Киселівську — Василь Стаховський, Роман Андрусенко, Дмитро Шарий, Павло Омелянович, Волинську — Петро Демиденко, Карпо Леневиц (шляхтич гербу «Ліневські» [1162, 95]), Березнянську — Василь Скоропадський та Михайло Іванович, Городницьку — Василь Стахович і шляхтич гербу «Помян» [1162, 51] Яків Жданович, Роїську — Петро Шихуцький, Яків Бакуринський, Вибельську — Василь Томара, Іван Михайловський, Білоусівську — Клим Донець-Стефанович, Седнівську — Петро Войцехович, Менську — Гнат Сахновський, Понорницьку — Ничипір (Савицький) Савич, Синявську — Тихін Устинов, Яким Свидерський, Василь Свириденко, Столенську — Осип Селецький, Слабинську — Михайло Гунневич, Сосницьку — Василь Дорошенко, Семен Омеляненко, Остап Башкирець, Василь Каневський-Оболонський, Павло Сангурський.

Прилуцькими полковниками були Іван Ніс і Гнат Галаган [182, 1], наказними — Тиміш Леонтійович, Федір Маркович, Михайло Огранович. Полковими обозними були Семен Ракович і Михайло Огранович, суддями — Михайло Огранович, Андрій Себастьянович, Іван Маркович [183, 1], писарями — Семен Левченко, Андрій Себастьянович, Федір Галенковський, осавулами — Василь Галенко, Семен Левченко, Михайло Мовчан, Григорій Панкевич, хорунжими — Петро Носенко, Іван Носенко-Білецький, прапорщиком — Іван Семенович.

Полкову сотню очолювали Іван та Федір Марковичі [1123, 52], проте гетьман Скоропадський підтвердив с. Дідівці за вдовою колишнього сотника полкового Івана Маценка Євфимією.

Варвинську сотню очолювали Петро Патока і Михайло Тарновський, Журавську — Дем'ян Якубович і Михайло Ягельницький, Іваницьку — Василь Вараниченко, Григорій (Григораш) Волошин, Іван Стороженко, Ічнянську — Григорій Стороженко, Красноколядинську — Леонтій Лащинський [609, 17] (шляхтич гербу «Ляриса» [1162, 93]) і Марко Ангеліовський.

Полковниками київськими були Федір Коровка-Вольський [652, 1] і Антін Танський. Наказним суддею полковим був Ілля Жила, полковим писарем — Василь Солонина, полковими осавулами — Ілля Жила, Федір Ханенко, Василь Харсек, Микола Савенко, полковими хорунжими — Ілля Жила, Іван Сулима, Несміян, Михайло Шум, Юрко, Іван Кукуран.

Козелецьку сотню очолювали Микола Голод, Яків Підвисоцький, Остерську — Сергій Солонина, Київську — Трохим Климович, Семен Ставронський, Кирило Павловський, Носівську — Трохим Билина і Іван Прутянул, Бобровицьку — Михайло Хенцинський і Костянтин Васильович, Кобизьку — Кузьма Грошко і Олексій Мандрика, Моровську — Степан Кохан.

За полковника полтавського Івана Черняка наказними полковниками були Роман Михайлович, Петро Кованька, Клим Нащинський, Павло Жданович, Яків Черняк, Яків Лизогуб [1122, 102], Григорій Буцький. Полковим обозним був Клим Нащинський, полковими суддями — Петро Кованько, Василь Зеленецький, Григорій Буцький, полковими писарями — Лозинський, Іван Залеський, Василь Тимішович, Левко Якович, Павло Троцинський, Григорій Бугаєвський [15, 11], осавулами полковими — Клим Нащинський, Василь Сухий, Лаврін Микитович, Григорій Буцький, Федір Сибелевич, Ткач, Гречаний, Сава Тарануха, полковими хорунжими — Дмитро Самарський, Михайло Руденко, Яків Фесенко.

Полкові сотні очолювали Богдан Зеленський, Захар Старицький, Яків Черняк, Дмитро Самарський, Великобудищанську — Петро Кованька, Дмитро Калачинський, Максим Левченко, Федір Семенович, Йосип Сулима, Дмитро Васильович Калачинський, Решетилівську — Григорій, Ярема Бужинський [691, 5], Іван Гавевський, Старосанжарську — Михайло Карпенко, Іван Сагайдак, Іван Тарновський, Санжарську — Яків Млещенко, Матвій Буцький, Яків Куц, Павло Михайлович Жданович, Білицьку — Василь Юхименко, Федір Швидкий, Кобеляцьку — Ярош Іванович, Хилецький, Сава Тарануха, Сокологорську — Федір Тимішович (Тимченко), Гординський, Царичанську — Данило Жадан, Федір Бабанський, Кишенську — Григорій Потоцький, Маяцьку — Василь Лонина, Влас Прийма, Орлянську — Петро Медзяновський, Йосип Дяченко [18, 1], Нехворощанську — Стецько, Трохим Самуїлович, Гордій Савич, Китайгородську — Григорій Іваненко, Стефан Васильович, Келебердинську — Мирон Кованько, Павло Тройницький, Іван Чернолищенко (Лещенко, Лищенко, Лихо), Переволочанську — Семен Безкровний, Дмитро, Павло Вакуленко.

1715 р. Іван Чарниш здав полковництво гадяцьке Михайлу Милорадовичу [1187, 4]. У 1711 р. «во время прутской акции с турками явился у нас в Сканзебер Герцоговины и Чорной горы полковник Михайло Милорадович». Турки захопили в полон у столичному місті долмацькому Задрі його брата, а у Костельнові — дядька і брата.

Як на зразок щодо отримання уряду посилалися інші чужоземці (наприклад, Славуй Требинський [686, 10]). За Чарниша наказним полковником був Аврам Моцарський.

Полковий обоз очолювали Аврам Моцарський, Стефан Негребецький, Максим Борохович, полковими суддями були Василь Кирилович, Леонтій Лесевицький, Григорій Граб'янка [1141, 259], полковим писарем — Олександр Ситенський. Полковими осавулами були Герасим Криса (який у 1701–1703 рр. був кошовим отаманом), Григорій Граб'янка, Мартин Штишевський. Полковими хорунжими були Андрій Донченко, Ілля Милорадович, Іван Семенович, а прапорщиками — Григорій Граб'янка [1141, 259] і Григорій Цюпка.

Сотниками полкових сотень були Іван Пирятинський і Василь Велецький, Котельвської — Роман Гнедич, Лютенської — Лук'ян Засядько, Куземинської — Павло Юрковський, Веприцької — Федір Масюк та його син Леонтій, Ковалівської — Опанас Кицеш (Волошин) [180, 1], Дем'ян Перехрест (Крамар), Карпо Латицький, Зіньківської — Данило Неділька, Грунської — Федір Рибалка, Василь Лаврінович, Нестор Александрович, Комишенської — Данило Неділько, Опішнянської — Роман Корицький, Яків Магденко.

У Миргородському полку за Апостола наказними полковниками були Омелько Мосценко і Матвій Остроградський. Василь Родзянка і його син Степан очолювали полковий обоз. Полковими писарями були якийсь Іван, Петро Лескевич, Самійло Малинка. Полковими осавулами були Клим Петрашевич, Харитон Пшенковський, Мойсей Зарудний, Яків Апостол, Врублевський, Данило Данилевський, Омелян Максимович, Семен Галаган [1137, 318]. Полкову хоругву полчани довірили Олександру Лагоденку, Гаврилу Бецу, Івану Черкесу, Данилу Данилевському.

Полкові сотні очолювали Антін Волевач, Гаврило Бец, Андрій Кандиба [649, 16], Лесько Ничко, Мусій Зарудний. Процик Панасенко був сотником білоцерківським, Омельницькою сотнею правили Григорій Деркач, Кіндрат Фостенко, Трохим Авраменко. У Хоролі сотниками були Тиміш Яковенко, Ілля Келеберда, Федір Глуховець, у Яреськах — Роман Леонтів і якийсь Василь.

Уставицькими сотниками були Тиміш Якович Якубович-Барло (Яковенко Тимко), Федір Івашинський, Андрій Власенко, Іван Ярослав, Максим Тимошенко, сорочинським — Петро Жученко, потоцьким — Антін Волевач, власівським — Андрій Басан, голтвянським — Федір Остроградський. Опанас Замиздра і Федір

Лісницький правили в Шишаках. Степан Карпенко і Ярема Якименко стояли на чолі Остапівської сотні. Омелян Євстратієвич, Яків Іванович, Гаврило Ілляшенко очолювали Кременчуцьку сотню, Богацьку сотню — Василь Устименко, Василь Димитрович, Роман Проскура, Андрій Москаленко.

Лубенський полк мав за проводирів Василя Савича, а з 1714 р. Андрія Марковича (1674–1747). Останій знаний як значний військовий товариш (1708), сотник глухівський (1709–1714), у 1709 р. отримав маєтність Шабалинів. У 1711 р. купив чотири млинових кола в с. Подолові під Батурином у Григорія Дулі. Полковник лубенський (1714–1727). У 1718 р. разом з гетьманом побував у Москві. Полкова старшина хотіла використати цей момент і подати скаргу на нього, проте це не вдалося. «Розпоряжався в полку самовласно, не звертаючи уваги на старшину» [869, 86]. У 1721 р. був на будівництві ладозького каналу, а у 1722 р. ходив у сулацький похід [1123, 52].

Обоз очолював Павло Мартос, полковими суддями були Максим Троцький, Леонтій Кичкаровський, Андрій Жуковський. Два полкові писарі Григорій Кулябка і Степан Савицький забезпечували функціонування полкової канцелярії. Василь Савич, Григорій Скорупа, Іван Якович, Максим Дорошенко, Павло Вакулевич, Іван Гонцевський, Семен Лашкевич були полковими осавулами. Іван Булюбаш, Степан Кривокобильський, Степан Корсун, Семен Стопановський, Василь Ковалевський охороняли полкову хоругву.

Полкову сотню очолювали Іван Прийма, Григорій Скорупа, Григорій Кулябка. З чигриндубравських сотників відомі Михайло Шкляр і Григорій Заньковський. Іван Вовкодавенко, Костянтин Велодоцький, Яременко, Кирило Громека змінювали один одного на сотницькому уряді у Смілі. Глинським сотником був Опанас Жуковський, а Городиську сотню очолив Андрій Стахович, Роменську — Яків Лук'янович. Старий шляхтич, колишній писар полковий лубенський Федір Васильович Білим (? — 1650–1728 — ?), який мав гетьманські універсали Самойловича, Мазепи, царські грамоти на села Євлашівку на Роменщині і Хоминці на Глинщині, що проживав увесь період гетьманування Мазепи без уряду у Ромнах, був залучений до виконання обов'язків отамана городского роменського (1709–1710). 5 лютого 1709 р. Скоропадський у Ніжині надав йому універсал на маєтності, бо «подчас нынешней ставшейся в городе их Ромне руине, где всем своим пострадал худоби, тамже и тих високоповажных монарших грамот и универсальных крепостей лишился» [736, 115].

Пирятинську сотню тримав Григорій Огронович, Василь Піковець і Мартин Кодинець були сотниками лукомськими. Яків Яременко, Степан Пештич, Іван Гамалія очолювали сотню у Лохвиці. Сенчанськими сотниками були Кирило Криштопович, Степан Корсун, Степан Милорадович [1126, 480]. Відомі три сотники чорнусівські: Лаврін Христич, Пасько Товстоноженко, Семен Максимович.

За гетьманування Скоропадського у Переяславському полку був лише один повний полковник — Стефан Томара. За його каденції відомі двоє наказних полковників: його син Василь Томара та Іван Гулак.

Після смерті Томари [1125, 14] генеральний хорунжий Іван Сулима шість років поспіль поєднував свій уряд з керівництвом Переяславського полком у 1715–1721 рр. Серед наказних полковників були Антін Черушинський, Лукаш Васильович Коломійченко, Іван Данилович Кирпич. Леонтій Павлович Григорович-Потопович, який за Мазепи перед Томарою деякий час був полковим обозним, мабуть, у 1709 р. помер, оскільки наступного року урядом правив Іван Іванович Гулак (? — 1710.06. — 1715.03.). Після смерті Гулака у період з 1716 [23, 14] по 1734 рр. не було повного обозного.

Левко Матюшенко, Леонтій Станкевич, Іван Берло, Олександр Сулима очолювали полковий суд. На полковому писарстві Якова Рустановича у 1709 р. змінив Лука Петровський, потім Андрій Кореновський. Павло Черняхівський — одружений з удовою Петра Васильовича Левоненка, уродженою Євдокією Томарою — став переяславським полковим писарем 1 січня 1715 р. Того ж року отримав універсал гетьмана Скоропадського на володіння 3 дворами в с. Студеники II полкової сотні. Наприкінці наступного 1716 р. вів суперечку з єпископом Шумлянським, за що Скоропадський наказав генеральному хорунжому Івану Сулимі його покарати [836, 32].

Денис Деркач, Іван Ілляшенко, Роман Юрченко, Павло Приписко, Логвин Рокитний, Іван Кирпич, Лука Коломійченко були полковими осавулами. За полкову хоругву відповідали Лука Коломійченко, Клим Іскра [1147, 300], Федір Деркач.

Лука Петровський, Сокольничий і Іван Добронизький очолювали першу, а Євстафій Гулак та Іван Ілляшенко — другу полкові сотні. У Басані знані два сотники: Федір Рудківський і Клим Шаповаленко. Ісай Денисович, мабуть, беззмінно очолював Баришівську сотню. У Гельмязові сотниками були Федір Аза і Сава Тоцький [539, 1; 540, 2]. Терехтемирівську сотню очолювали Клим Іскра [1147, 300] і Яків Рустанович. У Лепляві згадані два сотники: Іван Черкаський

і Григорій Тонкошкур. У Бубнівській сотні беззмінним сотником був Михайло Прохорович, у Піщанській сотні козаків очолювали Іван Гармаш і Семен Кандиба, у Домонтові сотниками були Роман Манадик, Іван Манадик, Кіндрат Великоіваненко, у Золотоноші сотникували Леонтій Третяк, Трохим Нащичій, Василь Урсул і Антон Черушинський. Костянтин Следзинський спочатку кілька років був наказним, а з 1715 р. став повним сотником у Кропивні.

Іркліївського сотника Тараса Велбінського у 1716 р. змінив Славуї Требинський. Як константував відомий краєзнавець Кушнір-Марченко: «З того року назавжди минулася тим козакам свобода вільного щорічного вибору з своїх же козаків собі сотника до самого кінця козаччини на Гетьманщині» [686, 56].

Серед яготинських сотників був Іван Рокитний. Бориспільського сотника Івана Забілу у 1719 р. змінив Степан Афендик [1121, 443], у Березані сотником став Яків Корнієнко.

За гетьманування Скоропадського відомо 588 старшин з 507 родин, серед них 5 Забіл і Деркачів, 4 Зарудних, Черняків, Сулим і Савичів, 3 Левицькі, Ждановичі, Манадики, Марковичі, Максимовичі, Немировичі-Данченки, Милорадовичі, Томари, Стореженки, Селецькі, Рубці, Родзянки, Прийми. По два представники на урядах Кулябок, Красовських, Кованьок, Карпенків, Кандиб, Іскр, Ісаєвичів, Ілляшенків, Зеленських, Жураковських, Добронизьких, Гулаків, Галецьких, Галаганів, Буцьких, Борсуків, Бороздн, Булюбашів, Булавок, Берлів, Апостолів, Яворських, Шимів, Шрамченків, Шейменків, Троцьких, Троцин, Требинських, Тарновських, Тарасевичів, Солонин, Соболевських, Скоропадських, Сахновських, Савицьких, Рокитних, Панкевичів, Павловських, Остроградських, Ограновичів, Носенків-Білецьких, Нащинських, Масюків, Магденків, Лучченків, Лісницьких, Лизогубів — разом 47.

Відомі прізвища 422 родин. Повернули владу 27 (6,4%), зберегли 180 (42,7%), 3 463 мазепинських старшинських родин втратили вплив 295 (63,7%), з родин, які тримали уряди за Б.Хмельницького, залишилося 38 (9%). Нові родини, які фіксуються вперше на урядах за Скоропадського — 215 (50,9%).

6.2. Старшина в умовах посилення імперського тиску в 20-ті рр. XVIII ст.

Доведені до крайнощів, спробу легального відстоювання «прав і вольностей» у серпні 1721 р. намагаються робити переяславці. Через те, що їх чолобитна стосовно призначення полковника ще не ставала об'єктом дослідження, зупинимося на ній докладніше. Полчани констатували, що царем призначений «был яко тутешний в полку Переяславском мешканец, только не за совершенного полковника, Иван Сулима, хорунжий войсковой Енеральный, которого мы после вже и за целого себе надеялися полководца ... однак и тот нынешнего году в дорозе, идучи на службу монаршую Вашего Царского Величества до Ладоги, декретом Божиим окончил своё бытие» [613, 306]. Таким чином, після смерті у 1715 р. полковника Томари шість років не було полковника (і ще шість не буде).

Козацькі старшини бажали бачити за полковника: по-перше, «кого мы, полчане, похочем вольными голосами за ведомом и волею Господина Гетьмана нашего», по-друге, «з наших же малороссийских людей», по-третє, «тутешних родимцов», яких «свои власние и грунта и достатки маючих, не треба оборудовати, а господарства удоволяти заводами», по-четверте, «иноземцам бы в том благопризрительном на нас Вашего Царского Величества повелениям отказывать понеже они, як в інших полках... делается, обидливе и непоздешнему обыкновению с полчанами своими поступают» [603, 306]. Як бачимо, старшина відстоювала своє право обирати полковника зі своїх же полчан, згадуючи мазепинські часи, коли у полку владні політичні і матеріальні важелі знаходились у руках греків (полковник Томара, писар полковий Рустанович, Згура).

Пізніше, після смерті Івана Скоропадського, ГВК направила у полки листа про обрання нового «гетьмана з урядников, войтов, бургомистров, райцов, лавников, людей добрых... грамотных... потому и достойных» [613, 306], проте виборів і гетьмана, і полковника переяславського довелося чекати довго.

Наступним кроком старшини була коломацька чолобитна, підписана трьома повними полковниками Данилом Апостолом, Михайлом Милорадовичем, Антоном Танським. За неписьменного полковника прилуцького Галагана розписалися [1137, 318]. Підписали і наказні: стародубський Семен Березовський, чернігівський Василь Томара, переяславський Антін Чарушинський, лубенський Яків Маркович, полтавський Григорій Буцький. Серед чолобитчиків не було ніжинців.

Старшина, яка підписала Коломацьку чолобитну 1721 р.

Полк	Обозні	Судді	Писарі	Осаули	Хорунжі	Сотники
Гадяцький		1	1	1	2	10
Київський		1	1	2	1	
Лубенський	1		1			10
Миргородський	1	1	1	2	2	16
Переяславський	1				1	17
Полтавський	1	1	1	1	2	14
Прилуцький	1	1		1	1	6
Стародубський			1	1	1	9
Чернігівський	1	1		1	1	15
Разом:	6	6	6	9	11	87
Відсоток до штату:	60%	60%	60%	45%	55%	65%

Загалом Коломацькі чолобитні репрезентували від 61% урядової старшини полків (за штатом). У зв'язку з цим слід нагадати, що у полках частина штатних посад не була заповнена, крім того окремі підрозділи очолювалися старшинами в інших місцях і, звичайно, підписати будь-яку чолобитну вони могли лише з місць своєї тогочасної дислокації.

Крім урядової старшини, чолобитну підписали куренні значкових товаришів Гадяцького (отаман Пилип Самарський), Полтавського, Прилуцького (отаман Григорій Зеленський), Стародубського, Чернігівського полків. Цей факт у поєднанні з тим, що під чолобитною немає жодного підпису бунчукового товариша, свідчить про те, що полкове чи, як воно тепер іменується, значкове товариство зберігало на рівні полку республіканські традиції. Бунчукові ж товариші будуть в найближчий час використані Малоросійською колегією як таран проти будь-якого республіканізму в козацтві.

Особливо слід звернути увагу на тих старшин, які підписали чолобитну замість неписьменних сотників: значкові товариші Полтавського полку Павло Тройницький, Стефан Піщанський і Григорій Литвишко; писар сотні Лукомської Лубенського полку Мартин Олексійович, писар Золотоніської сотні Данило Андрійович, писар судовий чернігівський Іван Яновський, з цього ж полку значковий товариш Стефан Славатинський, писарі сотенні із Стародубського полку Іван Забузький (Шептаківська сотня), Лук'ян Гордієнко

(Топальська сотня), значковий товариш Михайло Голембіовський, Василь Варявський, значковий товариш Прилуцького полку Федір Матвійович, сотенний хорунжий із Гадяцького полку Яків Сидорович. Ці люди здійснили громадянський подвиг. Бо якщо хтось міг відмовитися від неіснуючого «свого» підпису, то ці люди несли пряму відповідальність. Вони вимагали гетьманства.

На 17-му році полковництва Павло Полуботок опинився на вершині соціальної драбини Гетьманщини, залишившись після смерті Скоропадського наказним гетьманом [570, 220].

Близько 1680 р. він одружився з донькою священика м. Лебедина, племінницею гетьмана Самойловича Євфимією Василівною Самойлович (? — 1717). У листопаді 1718 р. одружився вдруге з удовою військового товариша Романа Жураковського, донькою ніжинського полкового судді Ганною Романівною Лазаревич. Його сестра Марія (1664–1729.8.10) була заміжня за генеральним хорунжим Іваном Сулимою, Варвара (? — 1733 — ран. 1737) — протопопом переяславським Павлом Добронизьким, одна з сестер — за орликовським генеральним бунчужним Федором Мировичем, Марфа (? — 1700–1729 — ?) — за полковим сотником миргородським Григорієм Лісницьким.

Таблиця 6.3

Родинні зв'язки Полуботків

Родичі Полуботків	Своєки
Лісницькі	Березовські
Войцеховичі	Борзаківські
Добронизькі	Бороховичі
Жоравки	Гамалії
Мировичі	Лесевіцькі
Костомахи	Лизогуби
Жураковські	Новицькі
Мандрики	Плотні
Кондратьєви	Самойловичі
Лазаревичі	Словатинські
Маркевичі	Фридрикевичі
Савичі	
Самойловичі	
Сулими	

До Ніжинського полку Рум'янцев поставив полковим писарем Леонтія Грановського. Першу полкову сотню очолював Лаврін Гуденко, другу — Леонтій Біляк, у третій відомий лише наказний сотник Микита Мурашка.

У Прохоровці сотникував Матвій Борсук [339, 1], а наказним сотником був Семен Григорович [347, 1]. У Вороніжі є згадка про трьох наказних сотників: Василя Слабея, Степана Холодовича та Івана Давидовича, у Коропі Пилип Химич був наказним, а Тихін Лихошерст — повним. Новомлинським сотником був Кирило Троцький [340, 1]. Наказними у Батурині — Олексій Григорович, Бахмачі — Данило Налтовський, Глухові — Яким Федорович, Дівиці — Хома Хомич. У Кролевіці поряд з повним сотником Костянтином Генваровським згадані наказні Пилип Федченко, Григорій Падалка, Василь Миколаєнко, а у Шаповалівці разом з Кирилом Олексійовичем — Іван Небаба. Шляхтич гербу «Лески» [1162, 91] Кирило Лазкевич став наказним сотником шаповалівським Ніжинського полку за рекомендацією генерал-аншефа Долгорукого за службу в Сулацькому поході. 23 старшини, з них 15 наказних сотників становили урядовий копус полку.

Стародубськими полковниками були вже лише росіяни, спочатку Леонтій Кокошкін, а потім Іван Пашков. Серед наказних полковників були представники старовинних козацько-старшинських родин Семен Березовський, Іван Бороздна, Степан Миклашевський [1124, 245]. До складу правління входили також представники місцевих родин: Опанас Єсимонтовський, Семен Галецький, Степан Максимович.

Семен Галецький (бл. 1670 [1165, 132] — 1738.8.07.) службу розпочав у 1686 р., значний військовий товариш, наказний сотник погарський, осавул полковий стародубський, сотник погарський, сотник новгород-сіверський. 24 квітня 1720 р. отримав універсал гетьмана з підтвердженням права власності на с. Михайлівку Бакланської сотні, с. Вітомле Погарської сотні та на ґрунти і млини, скуплені в цих сотнях. Був у складі делегації, яка відвозила колимацькі статті до Петербурга, де був заарештований і перебував в ув'язненні 2 роки. Сотник полковий стародубський (1724–1734), водночас іноді посідав уряди наказного полкового обозничества і судді.

Полковими суддями були Семен Рубець і Григорій Скорупа, наказним суддею, крім Семена Галецького, згадується Степан Максимович. Весь цей період полковим хорунжим беззмінно був Федір Данченко.

У полковому сотництві Галецькому передував Іван Борозна, наказними сотниками у Стародубі були Данченко Пилип, Судієнко Іван, Янченко Родіон. Серед наказних новіміських сотників зафіксовані Романовський, Іван Васильович, Стефан Козловський, Федір Жоравка. Топальськими сотниками були Михайло Янжул (наказним), Пилип Немирович-Данченко (повним), у Новгород-Сіверському, крім повного сотника Василя Христичевського, наказними були Данило Зенович і Іван Судієнко, у Мглині, відповідно, Олексій Єсимонтовський і наказні Матвій Монченко, Андрій Зубрицький, Тиміш Лишень. У Шептаках знані два повні сотники: Нестор Шейменко і Гнат Немирович-Данченко, а також наказний Іван Шейня. У Погарі за сотника Семена Соболевського були наказні Осип Рухлядка, Роман Підгаєцький, Іван Круківський, Яровський. У Почепі наказним сотником був Михайло Янковський. Всього відомо 32 старшини, з них 19 наказних сотників.

Чернігівським полковником впродовж усього періоду був лише один полковник — Михайло Богданов, наказним полковником згадується Павло Сангурський. За обозного відомий Гнат Сахновський, писарем Іван Янушкевич Бутенко і на місці писаря — Микита Васильович.

Наказними сотниками полковими були Тиміш Кущинський, Мирон Грисенко, Василь Медушевський, любецькими сотниками були Іван Савич і Василь Полонецький, киселівським — Іван Лисенко (повний) і Василь Лавринович (наказний), березнянськими — Федір Лисенко (повний) і Іван Давидович (наказний), городницьким наказним Самійло Холодович, білоусівським — Олефір Товстоліс (повний) і Єрещенко Тиміш, Кирило Богун, Іван Товстоліс (наказні). У Седневі сотником був Дмитро Милутинович, а наказними Іван Мокрієвич і Федір Базилевич. У Мені весь період соникував Іван Васютинський (Сахновський), у Понорниці — Тихін Савицький (Савенко), а у Синяві — Андрій Полоницький, у Слабині спочатку наказний, а з 1725 р. повний сотник Семен Філоненко. У Сосниці правили сотники Павло Сангурський і Василь Дорошенко, а також наказні Остап Запорожченко, Кирило Гаврилович, Опанас Петрункевич. Є відомості про полковника, 4 полкових старшин, 26 сотників (з них 12 наказні).

Прилуцькими наказними полковниками були Яким Горленко [1140, 249] і Григорій Прокопович. Хорунжими полковими — Іван Семенович, Стефан Гарбуз, Григорій Дубель.

Полкову сотню очолював Петро Носенко-Білецький, Монастирищанську — Михайло Ягельницький і Павло Соханський, наказними у цій сотні були Павло Карась і Андрій Донець. Наказними у Варвинській сотні були Марко Михайлів і Мойсей Косенко, у Журавській — Корнелій Кульбачанський, у Іваницькій — Захар Дмитренко і Тиміш Ніженець, у Красноколядинській — Іван Карпенко та Іван Білецький. У полку відомі 12 сотників, з них більшість наказні. Загалом знані 17 старшин з 16 родин.

У Київському полку полковим обозним був Федір Ханенко, писарем — Григорій Немировський, осавулами — Борис Жила і Іван Кукаран, хорунжими — Василь Карасейка (Карасик), Михайло Брановицький-Бароненко, Матвій Шум.

Наказним полковим сотником був Михайло Костяний. В Острі сотником був Іван Солонина, а наказним — Яків Слюзко. Київську сотню очолював Іван Синявський, у Носівці сотникували Трохим Билина і Іван Шаула, у Кобищі — Остап Гречко, Олексій Мандрика, Василь Мандрика, Семен Мандрика, Костянтин Васильович, Кирило Греченко. Моровську сотню очолював Іван Опушний. Усього до реестру внесено 20 сотників з 17 родин (3 Мандрики, 2 Солонини). Загалом у полку фіксується 29 старшин з 24 родин (3 Мандрики, Жили, 2 Солонини).

Полтавський полк з 1725 р. очолював Іван Левенець. Наказними полковниками були Іван Кирпич, Сава Тарануха, Григорій Черняк. Обоз очолював Лаврін Микитович, осавулом був Іван Левенець, хорунжим — Павло Герасименко. Полковим сотником був Григорій Черняк, а наказним у цій сотні — Лука Старицький. За великобудищанського сотника Івана Сулими наказним був Осип Сулима. У Решетилівці наказним сотником був Матвій Сендигов.

У Старих Санжарах сотником був Самійло Стафарій (Спафарі) [8, 3], наказними — Василь Павлович, Іван Віблей, Гаврило Олійник [17, 1]. Білицькими сотниками були Яків Цесарський, Павло і Василь Юхименки [20, 1], наказним — Марко Лазаренко, наказним кобеляцьким — Стефан Бродський, наказними царичанським — Федір Васильківський, Григорій Лужковський. У Маячці сотником був Андрій Прийма, а наказним — Гордій Семенович, наказним нехворощанським — Іван Палецький, келебердинським — Іван Набок. У Китайгороді спочатку наказним, а з 1724 р. повним сотником був Яків Головченко. До реестру внесено 52 сотники з 49 родин (Черняки, Сулими, Самарські мали по два сотники).

Загалом в полку зафіксовано 61 старшину з 55 родин (6 родин мали по 2 старшини: Черняки, Балясні, Сулими, Самарські, Тишшовичі, Левенці).

Гадацький полк почергово очолювали два Милорадовичі [1126, 480], наказними полковниками були Василь Велецький, Григорій Граб'янка (полковий обозний), Мартин Штишевський (полковий суддя) [181, 1]. Полковим осавулом був Яків Гречаний, хорунжим — Опанас Борзевич (Борзовський), прапорщиком — Федір Цуцмай.

Наказним 3-ї полкової сотні був Федір Сулима, у Лютенській сотні — Онисько Величай. Сотниками куземинськими були Василь Павловський і Михайло Семенів, ковалівським — Дем'ян Перехрест, а наказним — Іван Гоян. За грунського сотника Іллі Милорадовича наказним був Михайло Милорадович [1126, 481], наказним комишенським — Атанасій Барзевич. 2-гу Опішнянську сотню очолював Степан Милорадович [1126, 480], а наказними в обох сотнях були Мойсей Клименко, Іван Саско, Іван Барабаш. Реєстр складають 24 сотники з 22 родин (3 Милорадовичі), усього же в полку відомі 31 старшина з 27 родин (4 Милорадовичі і 2 Корицькі).

Данило Апостол передав Миргородський пірнач 1727 р. сину Павлу, наказними полковниками тоді були Шемет і Василь Родзянко, обоз очолювали Василь Родзянко і Сава Мордич, полковим хорунжим був Іван Черкес, прапорщиком — Софрон Семенович.

Наказним сотником полковим був Василь Короленко. Омельницьку сотню очолював Кіндрат Леонтиєв, Власівську — Михайло Майборода, Уставицьку — Тиміш Якубович-Барло, Яресківську — Самійло Стефанів Старий, Сорочинську — Микола Горонескул, Остапівську — Данило Іванович, Шишацьку — Роман Лісницький (наказний Пилип Отрущенко), Хорольську — Степан Родзянко, Потоцьку — Йосип Розсоха (наказний Данило Малишів), Білоцерківську — Іван Ярослав (наказний Тихін Лук'яненко). Разом відомо 30 сотників з 28 родин (по два представники Леонтійовичів і Королів).

Серед 43 старшини з 38 родин найбільшим впливом користувалися Апостоли, Родзянки і Остроградські, до них слід додати Леонтійовичів і Королів. Кожна з цих родин мала в цей час по два представники на старшинських урядах.

За повного полковництва лубенського Андрія Марковича наказним полковником був Яків Маркович. З Яковом Марковичем товаришував, був хрещеним його доньки [869, 48] значний і заслужений

товариш військовий Федір Васильович Білим. 16 лютого 1725 р. полковник Маркович на час своєї відсутності доручив йому, Семену осавулу і Василю Д'яченку завідувати правлінням і полковим судом [869, 48]. 30 листопада 1728 р. Данило Апостол надав підтверджуючий універсал йому, «которий от давних лет до нынешней своей глубокой старости в разных знатных чинах войсковых отправлял службы» [736, 114]. Немає інформації про полкового суддю. Обозний Павло Мартос, писар Савицький, осавули Іван Гонцевський, Семен Лашкевич, хорунжі Семен Столповський, Андрій Бутурлим і Василь Жуковський організовували роботу полкового штабу.

Смілянським сотником був Костянтин Велодоцький, роменським — Семен Лашкевич (наказні Денис Савусько, Лук'ян Лисенко, Данило Савусько), чигринодубравським — Семен Кирилович, (наказний — Бут Герасим), лохвицьким — Василь Стефанович, городиським — Леонтій Петровський (наказний — Кирик Василь), сенчанськими — Семен Максимович, Кирило Криштопенко, Іван Криштопович (наказний — Семен Слюз), лукомським — Кузьма (наказний — Петро Сененко). Збереглися дані про наказних сотників чорнусівського Якова Дрозда, глиньського Василя Жуковського, пирятинського Павла Кириленка. Реєстр полку становили 24 сотники з 22 родин (Жуковські і Савуські мали по два представники на цих урядах), всього 31 старшина з 28 родин.

Є згадки про наказних полковників переяславських Карпеку і Стефана Афендика [1121, 444]. 9 листопада 1726 р. полковником став Василь Танський. У 1708 р. «заведен был от Мазепы за Десну неведением и там держан под караулом и как освобожден немедленно отошел в сторону царского величества и ныне в нем подозрения никаково нет».

Наказним полковим обозним деякий час був Михайло Турчин, наказним суддею Семен Новакович, а також зять Томари Павло Черняхівський. На 1723 р. з-під його володіння у нововписані козаки перейшли 2 посполитих, а залишилося 12 [1032, 219]. Володів хутором над Чумчаком вище хутора вїта Копцевича, на який мав універсал ГВК (1725) [1031, 212], яким заволодів бунчуковий товариш Григорій Іваненко [1144, 297]. Мав на уряд с. Мельники Іркліївської сотні. У 1725 р. перебував під арештом у Глухові.

Уряд полкового писаря посідали Семен Новакович, Карпо Бурляй, Дмитро Хильчевський. Полковими осавулами були Андрій Деркач, Роман Юрченко, Прокіп Перфілєв, полкових осавулів

в 1726–1734 рр. повних не було [23, 14]. За корогву відповідали Іван Адаменко і Прокіп Перфільєв.

Наказними сотниками у полковій сотні були Іван Скиленко, Мойсей Лучченко, Григорій Чуб, Григорій Дараган. У Басанську сотню наказним сотником протягом 1724–1725 рр. був посланий Михайло Забіла, лише 25 травня 1725 р. був обраний і затверджений повний сотник Семен Шаповаленко.

Баришівськими наказними сотниками були Федір Лушня, у Гельмязівській сотні — Федір Аза, у Піщанській — Федір Шаратенко, Данило Орешко, Матвій Малик, у Домонтовській — Семен Ісаєнко, Золотоносській — Лесько Бутенко і Данило Таран, Ірклієві — Іван Тур, Іван Журба, Стефан Джулай, Яготині — Лук'ян Бережний, Борисполі — Лазар і Кіндрат Шуми. У Воронків наказного сотника Грицька Головка змінив у 1724 р. повний Микола Афендик [1121, 443]. У Лебляві згадані три сотники: Степан, Михайло Яременко, Іван Киржа. Реєстр сотників Переяславського полку становив 53 чоловіки з 50 родин (по два Афендики, Дарагани, Шарати), всього 64 старшини з 61 родини.

Загалом протягом 1723–1728 рр. відомо 440 старшин з 367 родин. Серед них 4 Милорадовичі і Немировичі-Данченки, 3 Шрамченки, Марковичі, Холодовичі, Сулими, Слабеї, Мандрики, Лисенки, Корицькі, Жили, Зеленські, Борсуки, 2 Янджули, Шарати, Чуйкевичі, Черняки, Ханенки, Товстоліси, Танські, Стороженки, Бутенки, Солонини, Соболевські, Силевичі, Савуські, Савичі, Савинські, Самарські, Галагани, Родзянки, Полоницькі, Остроградські, Ограновичі, Мокрієвичі, Максимовичі, Лучченки, Левицькі, Левенці, Костенецькі, Короленки, Зеневичі, Забіли, Жуковські, Ждановичі, Дарагани, Афендики, Апостоли — разом 35 родин.

З 338 родин, визначених за прізвищами, порівняно з попереднім періодом, зберегли владу 217, втратили — 196, новими в козацькому середовищі були 90 родин, повернули владу 31 родина.

6.3. Козацька старшина і гетьманування Апостола

Ще Петро I розпочав активне використання південнослов'янських вихідців для проведення своєї політики в Гетьманщині. За його дорученням канцлер граф Голіцин направив до Сербії Михайла Милорадовича підбурювати місцеве населення проти правління

Порти, а також закликати добровольців під знамена російського царя [1126, 479].

За царським указом у 1716 р. сотником іркліївським був призначений воєвода венеціанський Славуї Миколайович Требинський [686, 1–181]. У Дербентський похід він призначався наказним полковником переяславським, потім наказним полковником над козаками і компанійцями (600 чол.), посланих до фортеці Святого Хреста, де був два роки. Тим часом у полк для слідства був посланий майор лейб-гвардії Преображенського полку і генерал-майор Рум'янцев, який призначив наказним полковником з баришівських сотників Стефана Афендика [1121, 443]. Полкова ж старшина на чолі з Семеном Новаковичем 5 липня 1726 р. звернулася в Сенат з проханням призначити на уряд повного полковника С.Требинського. Останній полковником не став, проте його вплив на події у Переяславщині був значним.

Найвищого рангу з південнослов'янських вихідців досяг рід Апостолів, представник якої Данило (1653/1654.17.12. — 1734.17.01.) став навіть козацьким гетьманом. Його батько, Павло, за даними російського генеалога Лобанова–Ростовського був сином Єфрема Апостола і доньки молдавського боярина Катаржи [1220, 16]. Шляхтич гербу «Юньчик» Павло Єфремович (1628–1678) став ротмістром у князя Я.Вишневецького, був сотником хомутецьким (? — 1658 — ?), разом зі старшим сином Василем був посланцем до царя від миргородського полковника Степана Довгала (1658), відомий як наказний гетьман на місце Івана Силки (1659), полковник гадацький і миргородський (1659–1660). Ці факти свідчать про значну роль Апостола, яку він відіграв серед противників Лісницького і прибічників Гладких. Тоді рід Апостолів уже осів в українських землях Чигиринщини і Миргородщини. Підтвердженням цього є інформація про сестер Павла, які були заміжні і мешкали у Гетьманщині. Так, у 1658 р. документи згадують племінників Апостола Тимошку Іванова і Матюшку Мартинова [618, 29]. Під Чудновим Павло Апостол потрапив у польський полон. Король відпустив його, але Чернецький тримав рік його у дубенському замку, звідкіля він утік. Б.Крупницький вказує на якусь його службу у Тетері і Опари [1661, 16]. З приходом до влади Петра Дорошенка Д.Апостол став генеральним осавулом, проте ненадовго. Якись невідомі нам причини змусили його повернутися на Миргородщину як славетного військового товариша. Розпочату у 1664, 1669, 1671 та 1672 рр. скупку земель у селах

Хомутця і Бакумівці продовжував будучи, полковником миргородським. У 1672 р. придбав ліс у с. Харківцях поблизу р. Хорол. Мабуть, увійшов у довіру до Гладких, бо каденції його полковникування (1671, 1672, 1673, 1676–1678) перемежовувалися з їх каденціями і, як бачимо, розпочалися ще за часів гетьмана Ігнатовича. Можливо, цьому сприяло його перебування у кальницько-уманському регіоні під час повстання 1664 р., де були Ігнатовичі, його попередня служба у Опари. За гетьманування Самойловича Апостол зміцнив свій статус у полку, проте у нас немає фактів, які б дозволяли стверджувати про те, що «можна припустити, що протектором Апостола став Самойлович» [1661, 16]. Перебування у козацько-старшинському середовищі дозволило Павлу Апостолу породичатися з відомими старшинськими родинами. У 1677 р. він висватав за свого сина Данила Уляну Василівну Іскрицьку (? — 1662–1742.29.10.), рід якої мав коріння серед уманської покозаченої шляхти і з батьком якої Данило Апостол, ймовірно, співпрацював у Тетері, якому Іскрицький доводився племінником.

Привертають увагу родинні зв'язки Апостолів і Зеленських. Дмитро Зеленський був дядьком Данилу Апостолу (це не виключає, що Н Єфремівна Апостол була за Зеленським). Дослідниця Н.Герасименко пропонує версію, що дружина Павла Єфремовича Апостола була з роду Зеленських, тобто Дмитро Зеленський був її рідним братом.

У 27 років Данило Апостол став полковником у Миргороді. Не можемо погодитися з твердженням Б.Крупицького, що Данило Апостол не мав протиріч з іншими старшинськими родами. Під час приходу до полкового пірнача його стан багато у чому залежав від позиції родини Гладких, їх численної родини, яка протягом 40–70 рр. була найвпливовішою на Миргородщині. Прийшовши до влади у полку з благословіння попереднього полковника Григорія Гладкого, Апостол підім'яв під себе його нащадків. «Данило ... отца моего, как он был жив, хотя отрешить от законного наследства и владения дома..., в городе Сорочинцах держал в тюрьме и, по смерти отца моего, оной Данила, не допустя мать нашу и меня с братом до наследия, якобы сожалея о нашем малолетстве... жалованную грамоту и всякие пожитки до совершенного возраста забрал к себе». Доведені до «великой скудости» «пришли к нему и сами во служение, который обнадёжил меня с братьями всяким награждением и неоставлением». Служили у Апостола Гладкі кілька років. Згодом Данило Апостол «оставя от обещания, ругаясь...содержал

нас при доме своїм хуже служителєй своїх в великой нужде». Якось полковий писар Іван Руновський відкрив Петру Гладкому, що царську грамоту Апостоли тримають не по праву, і останній, залишивши дружину, дітей і брата у Попівці, «тайно сошёл» і в грудні 1742 р. суть справи стала відома у ГВК. Це був не поодинокий випадок. Крім Гладких, у нього на службу у так звану полковничу дворянську корогву потрапили представники 74 родин, серед яких варто відзначити Баранів, Бистрицьких, Богунів, Зеленських, Кальницьких, Кравченків, Леонтовичів, Павловичів, Сербинів, Черкас, які репрезентували навколо Апостолів нащадків старшини як лівобережних, так і правобережних полків.

Загальновідомо, що Данило мав трьох синів і п'ятьох доньок, шлюби яких породичали Апостолів з найвідомішими старшинськими родинами Гетьманщини: Жураковськими, Дуніними-Борковськими, Кулябками, Горленками (з 1700 р.), Кочубеями, Скоропадськими (з 1725 р.). Доньку Тетяну видав заміж за сина генерального обозного Івана Івановича Ломиковського, Марію — за сина полковника прилуцького Андрія Дмитровича Горленка [1140, 249]. Третю доньку видав заміж за сина генерального судді Чуйкевича, Параска була за Михайлом Васильовичем Дуніним-Борковським, Петро Іванович Кулябка, сотник шишацький, був зятем Данилу Апостола через шлюб з донькою Ганною. У 1708 р. донька Марфа вже була дружиною Василя Васильовича Кочубея, у грудні цього року народивши йому сина Павла.

Поза увагою дослідників залишився той факт, що шлюбом сина Івана з Оленою Михайлівною Корсак (рід Римських-Корсаків) Апостоли породичалися і з родиною її матері — доньки сумського полковника Андрія Кондратьєва.

Безумовно, Данило Апостол був причетним до справи Василя Кочубея [1310, 27–31]. Так, коли Мазепа направив Трощинського, «волох полку Танського», комонників Юрія Кожуховського, щоб заарештувати Іскру і Кочубея, то Апостол через свого слугу Андрія Лося попередив їх.

У доповіді Верховної Таємної Ради 16 травня 1727 р. рекомендувалося: «отпустить в Малую Россію по прежнему в Миргородской полк полковником, а здесь для лутчаго уверения оставит сына ево» [817, 293]. А вже 18 травня Данило присягнув «верным, добрым и послушным рабом быть» [817, 294].

Відомі генеральні уряди за Апостола: обозним був Яків Лизогуб [1122, 102], суддями — Андрій Кандиба [649, 19], Михайло

Забіла, Іван Борозна, писарем — Михайло Турковський, осавулами — Іван Мануйлович і Федір Лисенко, підскарбієм — Андрій Маркович, хорунжими — Яким Гречаний і Яким Горленко [1140, 249], бунчужним — Іван Борозна. 10 старшин з 10 родин посідали генеральні уряди.

Новим для старшинського середовища такого рівня був Турковський. Походження Турковських, на жаль, не в'яяснене. Поколінний розпис засвідчує досить пізню їх появу у керівних колах Гетьманщини. Михайло Турковський розпочав службу «при боку» гетьмана Мазепи, був у шведському полоні. «Дозорця» почепівський, потім сотник мглинський (? — 1706–1707 — ран. 1708.12.). Стан у Стародубському полку зміцнив його шлюб з донькою місцевого судді полкового Марфою Іванівною Ракушкою-Романовською. Очевидно, не підтримав активно мазепинців і був призначений «господарем» Гадяцького замку (1710–1712 — ?), став значним військовим товаришем (? — 1714–1718), а потім вдруге посланий на ту саму посаду до Гадяча (1718–1725 — ?). Був одним із кандидатів на 2-го суддю генерального (1727), а потім — писаря генерального (1728.16.12. — 1734).

За Апостола чітко простежуються можливості неформального впливу на гетьмана не генеральної старшини, а вибраної самим гетьманом групи людей. Так, 31 січня 1729 р. «сего числа рано прибили из Москви старшини Енеральние и прочия персони которые в кандидатах били положены и вручили Его Ясновельможнейшего Предостойнейшего императорского величества Грамоту, в которой означена Енеральная старшина. А именно: обозный Енеральный пан Яков Лизогуб, судьи пан Михайло Забела да пан Андрей Кандиба, за писаря Енерального до указу Михаил Турковский, асаулы пан Иван Мануйлович да пан Федор Лысенко, хорунжий Енеральный пан Яким Гречаний (?)». Але вже 2 лютого частина призначеної генеральної старшини і невдалих кандидатів роз'їхалися до своїх маєтностей: Лизогуб до Седніва, Лисенко в Березну, Борозна в Горінь, Гнат Галаган до Прилук, Мартин Стишевський у Гадяч, Іван Гамалія в Лохвицю [1138, 439]. Гетьман же видав універсал, згідно з яким «квартири при нас» повинні були мати генеральний суддя Андрій Кандиба [649, 10], син гетьмана Петро Апостол, писар Михайло Турковський, хорунжий Яким Горленко [1140, 249], бунчужний Борозна, полковник полтавський Семен Кочубей, бунчуковий товариш Петро Корицький, суддя полковий стародубський Микола Ханенко [506, 1], сотник

воронізький Іван Холодович. Вони і становили найближче оточення гетьмана і керівний центр Гетьманату.

Іноді гетьманові вдавалося відстоювати свої кандидатури на старшинські уряди. У 1732 р. помер обозний полковий миргородський Василь Родзянко, полчани запропонували на вакантну посаду дві кандидатури: сотників голтвянського Федора Остроградського і уставицького Василя Петрова. Враховуючи, що Остроградський «человек доброправен, обходителен, добре изучен грамоте и в войсковых делах искусен». Апостол свій вибір зупинив на ньому. С.Наришкін же вважав, що «Федора Остроградского определит сумнительно». Гетьман же заявив: «Я де лучше знаю всех в Миргородском полку» і взагалі ніякої уступки російським урядовцям не зробив. Проте навіть звернення останніх до столиці не принесло їм втіхи. Г.Головкін 21 вересня 1733 р. відписав Нарішкіну: «сыну Федору Остроградскому держание тогда отца его под караулом за подозрение причитать не надлежит. Но когда его полком в обозные выбраны, и гетьман определил, то велеть ему в том полку обозным быть». У цьому випадку не допомогли Нарішкіну і аргументи, що це призначення сталося лише «только за тем, что имеется ему господину гетьманові в свойстве».

У секретній інструкції князю Шаховському зазначалося: «Ежели тамошня старшина будут вам...намерения свои показывать, или просить о выборе гетьмана, то надлежит вам пристойным образом советом своим им радец ждаты и от того отвращать, и при том проведывать и смотреть недреманным оком, кто из старшины в те гетьманы будут желательны и не будут-ли собирать таких-же челобитен, как и прежде сего было» [727, 371]. Ставлення до імператорської величності, а, відповідно, і до імперії підтверджувалось як головний критерій кадрової політики: «Усматривать во всяких обхождениях, кто из старшины и из казаков к Нам и Нашей стороне доброжелательны, и в такой случай, когда придёт где полковникам и старшине перемена, устраивать вам, чтоб в те чины верные и доброжелательные Нам люди произведены были».

Практика ж призначення на вільні посади, що склалася, повністю відповідала наданій інструкції: Шаховський разом з генеральною старшиною подавали до Сенату у канцелярію малоросійських справ кандидатури, а паралельно «в Кабинет Наш, кому из тех кандидатов пристойнее быть надлежит, доносить секретно», що і було вирішальним у призначенні того чи іншого кандидата [727, 371, 369].

Федір Москов службу розпочав у Миргородському полку з 1735 р. «...во время де бывшей турецкой войны он... был в разных трудных походах и не приступал, а при взятии Перекопа, Кизляра, Бахчисарая, Аймечети и Ачакова и знатные свои службы оказал, и всю тою службу отправлял на своем коште, а во время де той службы хутор его за Днепром, немалого иждевения стоящий, в 1736 году неприятелем весь разорен, от чего, будучи он в чужестранстве, не имеет себе ныне никакого пропитания».

У Чигринодубравській сотні точилася боротьба між Булюбашами і «чужестранним человеком» Олександром Бутовським. З давніх давен місцеві сотники на ранг мали лише село Гусине. Іван Федорович Булюбаш (сотник 1707–1734 рр.) ще перед своїм урядуванням «от 1698 осадил на вольном... степу перво хуторамы, которых поселители были перво Горбин Сидори и Гринки». Згодом хутори розрослись і стали селами, їх і тримали як власність Булюбаші. З Молдавії вийшли чотири брати Бутовські. Зазвичай більшість служила у російських військах (Юрій — капітан Ландміліційного корпусу, Сергій — прапорщик Молдавського гусарського полку, про Костянтина не маємо свідчень), а Олександр був спочатку при фельдмаршалі фон Гессен-Гамбургському у Польщі, а потім за заслуги перед ним призначений сотником до Чигрин-Дубрави. Він і почав оспорювати права на вищезгадані села неначе як рангові. Та претензії були шиті білими нитками. Булюбаші в конфлікті вийшли переможцями.

Москов, який став полковим обозним, називався серед однодумців Капніста. Останній «по спеси своей «укази ГВК «безсовестно презирает». Повів боротьбу проти сотника уставицького теж з грецьких волонтерів Дмитра Ламана. Капніст в Уставиці кинув козакам: «Или де ещё вы Ламана не убили?».

Складніше було з російськими офіцерами на українській службі. Полковник чернігівський О.Дуров не лише сам «взятки безмерные» бере, «но и жена его». Полчани подали на нього скаргу гетьманові, але гетьман, «будучи хорым приказал наши челобитны писареві Генеральному принять, а на указ бил бы де челом разве самой Государыне императрице. Бо мне на нево суда і наказания нельзя учинить для того что он из русских полковников стал». Ініціатора ж подання скарги Івана Шаркевича Дуров кинув до в'язниці.

Інший полковник Іван Семенович Хрущов був сином стольника, одного із керівників кримського походу 1687 р. Він 13 років керував у Ніжинському полку [43, 1], хоча вже у 1728 р. Апостол

звертався з приводу його відсторонення від уряду [1161, 126]. Після відставки з полковництва ніжинського [44, 1; 249, 9], прослуживши ще чотири роки у російській армії, вийшов у відставку у званні бригадира і до смерті (1749.2.02.) був поміщиком Каширського і Веневського повітів.

За Хруцова наказними полковниками були Григорій Романовський і Леонтій Шрамченко. З 1731 р. обоз очолював Іван Величковський [30, 1], судьями були Михайло Забіла і Семен Чуйкевич, писарями — Леонтій Грановський і Василь Ренчків, осавулами — Іван Моргацький, Петро Вишневський, Григорій Філіпович, Григорій Панкевич.

Полковими сотниками були Євстафій Тарасевич [252, 1] і Леонтій Магеровський, а наказними — Іван Семека, Іван Голян, Григорій Борсук, Веркіївської сотні — Іван Адасовський і наказний Олексій Яблоновський, Борзнянської — Пантелеймон Забіла і наказні Герасим Богатирський і Михайло Греков, Івангородської — Андрій Безпалий і наказний Василь Лучченко, коропівської — Григорій Химич і наказні Вакула Соломка та Мойсей Савченко, Новомлинської — Іван Шишкевич і наказний Петро Моцарський, Батуринської — Іван Костенецький, Бахмацької — Василь Покотило і наказні Кирило Покотило та Тиміш Риба, Олишівської — Іван Шрамченко, Конопотської — Осип Костенецький і наказний Пантелеймон Лобода, Шаповалівської — Федір Купчинський, Григорій Чуйкевич [74, 1], Омелян Величковський та наказний Кирило Лазкевич, Глухівської — Федір Омелянович та Степан Уманець [38, 1], Янишпільської — Михайло Оболонський і наказний Василь Косинський. У Дівицькій сотні відомі лише два наказні сотники: Григорій Кубраковський і Гнат Сулимов.

Реєстр сотників полку нараховує 37 чоловік з 33 родин (2 Тарасевичі, Покотили, Костенецькі, Борсуки). Разом в Ніжинському полку зафіксовано 47 старшин з 37 родин (по два Величковські, Забіли, Левицькі, Чуйкевичі, Шрамченки, Тарасевичі, Покотили, Костенецькі, Борсуки).

Стародубського полковника Пашкова, який за зверненням полчан був знятий [1161, 126–128], змінив Олександр Дуров. Гетьманська кандидатура Андрія Миклашевського до уваги взята не була. Обозним був Опанас Єсимонтовський, судьями — Микола Ханенко і Опанас Єсимонтовський, наказними судьями — Степан Старосельський і Григорій Скорупа, писарями полковими — Степан Максимович і Федір Косович.

Новоміським сотник був Тиміш Силенко, наказним — Андрій Силевич, новгородськими — Данило Кутневський, Василь Христичевський, наказними — Дем'ян Нестерович, Петро Поморанський, Данило Зіневич, топальськими — Іван Гамалія [1138, 440] і Пилип Немирович-Данченко, мглинськими — Максим Турковський, наказними — Максим Нечай, Іван Чернявський, Матвій Соханський, шептаківським — Іван Маньківський, погарськими — наказні Кирило Панюшко і Панас Білий, наказний почепський Дмитро Рославець, бакланські сотники Леонтій Галецький, Іван Ширяй, Василь Косач.

Реєстр нараховує 24 сотники з 22 родин (по 2 Галецькі і Губчиці), разом 38 старшин з 34 родин (по два представники Єсимонтовських, Яворських, Губчиців і Галецьких).

Михайло Богданов продовжував очолювати Чернігівський полк, судьями були Василь Каневський-Оболонський та Іван Мокрієвич, полковими писарями Іван Полонецький та Микита Васильович, осавулами — Стефан Славатинський, Михайло Мокрієвич, хорунжими — Іван Товстоліс і Гнат Медушевський.

Полкову сотню очолювали Іван Мокрієвич і Федір Посудевський, Любецьку — Іван Савич, Березнянську — Олександр Брежицький, Городницьку — Федір Молявка і наказні Тит Євдокименко та Петро Лемешовський, Вибельську — Микола Тризна і наказний Стефан Губар, Білоусівську — Василь Корсаков і Андрій Товстоліс, Седнівську — Іван Римша [187, 1] і наказний Іван Военов, Синявську — наказний сотник Павло Татарин, Столенську — Іван Бобир.

Реєстр склали 22 сотники з 22 родин, всього 31 старшина з 27 родин (по два представники родин: Лисенки, Сахновські, Товстоліси і Медушевські).

Гнат Галаган з наказним полковником Петром Носенком, судьями Василем Зеленським, Михайлом Ягельницьким, прапорщиком Маценком Антоном здійснювали керівництво Прилуцьким полком.

Барвинські сотні очолювали Матвій Себастьянович і Матвій Тарновський, Журавську — Федір Тарасевич, Іваницьку — Петро Миницький, Монастирищанську — Іван Романович. До реєстру включено 15 сотників з 14 родин (2 Тарновських), загалом 25 старшин з 24 родин.

У Київському полку пірнач зберігав Антін Танський, наказними полковниками були Григорій Карнович і Михайло Солонина, писарями — Іван Столпановський, осавулами — Остап Гречка,

Зборовицький, Яків Борсук, Григорій Закревський, Матвій Шум, хорунжими — Федір Ханенко, Іван Прутянул, Трохим Катрич (шляхтич гербу «Грабе» [1162, 70]), Петро Жила, прапорщиком — Іван Завадський.

Київським сотником був Ярема Жила, остерським — Михайло Солонина, наказним — Василь Цибульський, моровським — Петро Зорич, носівськими — Іван Прутянул, Іван Шаула, гоголівським — Матвій Соболевський, кобизьким — Семен Мандрика, наказними — Іван Куліш, Тиміш Гурбич, Ничипір Мандрика.

З 15 сотників Київського полку три належали до роду Солонин, по два — до Мандрик і Жил. Загалом відомі 33 старшини з 25 родин (5 Жил, 3 Солонини, 2 Шаули, Мандрики). Наявність представників старовинних українських старшинських родин дозволяли гетьманові впливати на указного полковника-волоха Танського, який вважав за можливе не виконувати гетьманських вказівок [1161, 118].

До Полтавського полку на вакантну посаду полковника був призначений гетьманський родич Василь Кочубей, суддею був Василь Зеленецький, осавулом — Михайло Руденко.

Полкові сотні очолювали Іван Тарновський і Герасим Кованько, Великобудищанську — Андрій Сулима, Старосанжарську — Іван Левенець, Григорій Заньковський, Санжарську — Григорій Бич [371, 1], Білицьку — Матвій Цесарський, Василь Юхименко, Кобеляцьку — наказні сотники Стефан Плакса і Ілля Матвіїв, Сокологорську — Федір Федорів, Матвій Волковецький, Царичанську — Василь Балясний, Китайгородську — Ярофій Семенів, Келебердинську — Павло Тройницький. Разом зафіксовано 27 сотників з 26 родин (2 Левенці), усього 37 старшин з 34 родин (4 Левенці).

Полковником у Гадячі був колишній сербський полковник Гаврило Милорадович [257, 1]. Дати його призначення і звільнення вперше навів В.Модзалевський [1301, 574; 1300, 514]. Після звільнення Милорадовича за насильства і хабарі, після перемоги у суперництві з господарем замку Гадяцького Турковським і полковим суддею Штишевським [1141, 259] уряд посів непримиренний ворог Милорадовичів Григорій Грабянка, каденцію якого зазначив ще М.Максимович [1228, 730]. Наказним полковником вперше В.Модзалевським згаданий Василь Велецький [1299, 169]. Нам вдалося встановити, що Пилип Васильович Борзаківський замінив у 1730 р. Граб'янку на уряді обозництва і був ним ще у 1738 р. Каденцію суддівства Мартина Штишевського визначив О.Лазаревсь-

кий [1200, 264], але помилково, вказавши кінцеву дату 1732 р. Найвні джерела подовжують його перебування на цьому уряді до 31 травня 1738 р.

М.Костомаров назвав час призначення на полкове писарство Олександра Ситенського 1712 р., Ю.Гаєцький визначив кінцеву дату — 1729 р. [1555, 339]. В.Модзалевський вказав кінцевий рік осавульства Якова Гречаного [1299, 336]. Крім того, нам вдалося встановити двох осавулів (Іван Бутович і Мойсей Клименко), які отримали цей уряд у 1729 р. Хтось з родини Величковських у 1729 р. був полковим хорунжим [1555, 341]. Не вдалося детальніше встановити, хто перебував на цьому уряді протягом 1728, 1731–1734 рр.

Не вдалося розширити часові рамки сотникування у Лютенській сотні Федора Келембета [1555, 359], але джерела свідчать, що наступного 1729 р. сотником вже був Онисим Величай, якого згодом у проміжку 1729–1735 рр. змінив Лук'ян Засядько.

Ю.Гаєвський каденцію сотництва веприцького Леонтія Масюка закінчував 1729 р. [1555, 365]. Нам вдалося встановити наказних сотників Івана Дубовика та Матвія Бездідька, який став і повним сотником, будучи ним до 1734 р. У попередній літературі не маємо жодних даних щодо сотників зінківських від 1725 р. 1-шу Зінківську сотню очолювали два представники родини Рожанських — Василь, який був сотником ще у 1729 р., а не у 1725, як вважалося раніше [1555, 368], його змінив Іван, невідомо у якому році, і сотникував до 1734 р. 2-гу Зінківську сотню Мелентій Жадько продовжував очолювати і після 1725 р. [1555, 368] — до 1735 р, коли його на 1 рік змінив Данило Неділька. На сотництво Івана Корицького у Опішнянській, Петра Зеленського у Рахівській (його каденція подовжена з 1734 р. до 1736 р.), Іллі Милорадовича у Грунській сотнях вказав В.Модзалевський [1301, 162; 1302, 191, 515]. Нам вдалося виявити свідчення про наказного сотника грунського Івана Родальського. У Котельві продовжував сотникувати Роман Гнідич [1299, 277]. У Комишнянській сотні вдалося встановити, що у 1729–1736 рр. сотником був Іван Яценко, але це не кінцеві дати його каденції, у Куземинській — Михайло Семенів по 1739 р. Ковалівським сотником до 1738 р. був Дем'ян Перехрест, тим самим подовжена його каденція на цьому уряді з 1725 р. [1555, 355] ще на 13 років. За гетьманування Апостола відомі у Гадацькому полку 20 сотників з 19 родин (2 Пирятинських), а всього 31 старшина з 29 родин (по два представники Милорадовичів і Пирятинських).

На уряді миргородського полковника Апостола замінив син Павло. З наказних В.Модзалевський згадав Матвія Остроградського і Якіма Троцького [1302, 752, 394]. Обозним полковим був Степан Родзянко [1303, 298].

Л.Окіншевич вказав кінцеву дату суддівства Матвія Остроградського [1333, 322], Б.Крупицький назвав писарем Петра Лисеневича у 1732 р. [1161, 73], він був писарем і протягом 1725–1732 рр., але це не кінцеві дати перебування його на цій посаді. В.Модзалевський назвав осавулами Антона Волевача і Олександра Лагоду [1302, 216; 1299, 221]. Додатково вдалося встановити полкового осавула Семена Галагана [1137, 318], хорунжих — Олександра Лагоду, Василя Бежана, прапорщика — Софрона Семенович. З названих родин полкої старшини Лагоди були спорідненими з Апостолами.

Полкову сотню очолював Данило Павелко, Шишацьку — Іван Дросенко, Остапівську — Кирило Шкурченко, Федір Базилевський, Білоцерківську — Лаврін Базилевський, Омельницьку — Григорій Остроградський і наказні сотники: Федір Зубалій, Петро Лавриченко, Олександр Авраменко, Власівську — Михайло Майборода, Богацьку — наказний сотник Іван Прохоренко, Потоцьку — Трохим Крушевський, Уставицьку — Василь Короленко і наказні сотники — Андрій Улезько та Тиміш Якубович-Барло, Яресківську — Роман Леонтієв.

У полку згадуються 26 сотників, з яких 5 наказних з 25 родин (Остроградські мали двох представників на цьому уряді). Разом в полку відомо 38 старшин з 34 родин (Остроградські — 3, Родзянки і Базилевські — по два).

Лубенським полковником став син гетьмана, але два роки наказним полковником, який фактично правив, був обозний Мартос. Відомі обозний і суддя (по одному), писарі, осавули, хорунжі (по два), 17 сотників (з них 2 наказні) з 15 родин (Кулябки і Жуковські — по два сотники). Разом в полку встановлено 24 старшини з 21 родини (Стопановські, Кулябки і Жуковські мали по два представники на старшинських урядах).

Переяславським полковником був Василь Танський, наказними полковниками — Лукаш Васильович, Павло Ракович, Василь Томара. Наказними суддями були Яків Рустанович, Карпо Бурляй, писарем — Павло Черняхівський, осавулом — Лукаш Васильович Коломійченко, хорунжим — Петровський.

Терехтемирівським сотником був Сава Гриневич, у Баришівці сотникував Семен Сулима [611, арк. 1], наказними ж були Яків

Жидченко, Яків Іванович, Іван Великий, Влас Батюк, у Воронкові сотником був Микола Афендик [1121, 443], наказними були Іван Берло [596, арк. 66], Грицько Головка, Аврам Рубан, Кіндрат Неждей, у Лепляві — Василь Лазаревич, а наказними — Григорій Зубченко, Іван Лисак, Захар Князенко, Кузьма Давиденко. Кропивненським сотником був Дмитро Дараган, наказними — Леонтій Бутенко, Іван Кривонос.

Деякі сотні мали лише наказних сотників: у Борисполі — Максим Гаркун, Лук'ян Яковенко, Костя Яковенко, Березані — Яків Загорульченко, у Бубнові — Олефір Гуржій, у Домонтові — Ничипір Дорофей, Матвій Гавриленко, у Гельмязеві — Григорій Андрусенко, в Басані — Семен Хмарський і Григорій Самоїленко.

У Піщанці наказними сотниками були Іван Кандиба, Гнат Шарата, Григорій Лукашевич. Лише у травні 1733 р. Михайло Кандиба став повним сотником У Яготині наказними сотниками були Дмитро Феодосіїв і Петро Карпович. Лише 3 червня 1733 р. Пилип Купчинський став повним сотником. У полку відомі 59 сотників (з них 38 наказних) з 53 родин (3 Кандиби, по 2 Афендики, Бутенки, Рубани, Дарагани), 69 старшин з 63 родин.

Загалом за гетьмана Апостола відомі 383 урядники з 317 родин (5 Жил, 3 Кандиби, Тарновські, Боруки, Столпановські, Левенці, Лисенки, Тарасевичі, Солонини, Остроградські, 2 Яворські, Шуми, Шрамченки, Чуйкевичі, Ханенки, Турковські, Троцькі, Товстоліси, Танські, Сулими, Соболевські, Савичі, Сахновські, Савицькі, Рубани, Родзянки, Покотили, Пирятинські, Петровські, Ограновичі, Милорадовичі, Медушевські, Мандрики, Максимовичі, Левицькі, Купчинські, Кулябки, Костенецькі, Коденці, Кальницькі, Каневські-Оболенські, Забіли, Жуковські, Єсимонтовські, Дарагани, Губчиці, Гамалії, Галецькі, Галагани, Апостоли, Афендики, Базилевські, Величковські). Впадає у вічі прогрес у зменшенні частки українців на ключових полковничих посадах з 90% за Скоропадського до 60% за Апостола, причому росіяни утримували 30%.

Ставлення до еволюції влади старшинських родин у цей період засвідчує відсутність значних ротацій (зберегли владу і вплив 192 родини, повернули — 44, новими були 52, втратили владу — 154).

Спостерігається різке зменшення кількості козацько-старшинських родин взагалі. З 52 нових родин 27 належать до тих, хто посів лише уряд наказного сотника.

Після смерті Апостола генеральна старшина була взята під жорсткий контроль. Так, під час поїздки з польського фронту до

Петербурга генерального обозного Лизогуба (червень 1734 р.) російським місцевим органам наказувалося: «Под образом вспоможения в пути, придать одного из унтер-офицеров, доброго и надёжного, или при нём отправить одного из офицеров, под претекстом, будто для своих нужд едет в С.-Петербург с ним в одной компании, придав ему, под образом деньщиков, 2-х человек солдат и велеть ему, по присяжной его должности, в пути весьма секретно за ним смотреть и проводить до Петербурга, отнюдь не дав ему в том никакого виду, будто он для него послан» [727, 210].

Різко збільшилася кількість сотників із військових канцеляристів ГВК. Особливо після царського указу 1734 р., згідно з яким вимагалося «войсковых канцеляристов достойных за службы в полковую старшину и сотники определять» [1360, 69].

6.4. Українські владні козацько-старшинські родини в 1734–1764 рр.

Занепад козацької держави, еволюція старшини у бік Російської імперії найяскравіше прослідковується на прикладі родин Безбородьків, Якубовичів, Валькевичів, представники яких тоді тримали генеральні уряди.

Андрій Безбородько (1711.4.07. — 1780.2.03.) був сином значкового товариша Переяславського полку Якова [1136, 311]. З 1730 р. розпочав службу у ГВК, через три роки («словесно», без указу) призначений старшим військовим канцеляристом. Такому злету слід завдячити генеральному судді Якову Забілі, з донькою якого, Євдокією, Андрій одружився. У 1739 р. помер генеральний писар Турковський і Безбородько у 28 років виконував обов'язки генерального писаря (отримав указ на чин 1741.20.02.). Ще раніше йому вдалося зміцнити матеріальне становище, після отримання «на пропитание» (1736.27.11.) села Стольне, Пшехдани і Богдани. Його біограф пише: «С практическим умом и в особенности с ловкостью, Безбородко умел принаравливаться к характеру каждого из правителей, и потому оказывал сильное влияние, как на ход дел по Малороссийскому правлению, так и на всю местную администрацию» [959, 8].

5 листопада 1742 р. сотник яготинський Купчинський написав на Безбородька донос до Петербурга. Головними його пунктами були: сотників призначає без вибору, а за особистим рішенням, за що бере відповідну плату у розмірі 70–100 карбованців; задля

збільшення сотенних урядів сотні поділив пополам; ввів вакансових сотників; збільшив кількість військових канцеляристів з 30 до 200.

Конкретні приклади, які наводив Купчинський: Бірон рекомендував на уряд сотника новгород-сіверського Олександра Пілатовича, якого обрали сотняни, але сотником став Степан Судієнко (Безбородько за це, неначе, отримав 600 карбованців і 4 бочки горілки); вихрещений єврей Крижановський отримав на відкуп два полки (Лубенський і Миргородський), а потім уряд сотника глиньського (це йому коштувало 260 червінців і дорожочінностей на 300 карбованців); призначив родичів на посади: свояка Івана Сахновського — обозним полковим чернігівським, його синів Григорія і Якима — сотниками старосанжарським і менським, відповідно, племінника дружини Василя Биковського — суддею полковим гадяцьким [34, 1].

Справу, яку розглядали 10 років, закрили у 1751 р. на користь Безбородька, а Купчинського звільнили від сотникування і призначили йому 100 ударів киями. Андрій Безбородько писарем ще пробув 11 років і у 1762 р. був абшитований досить молодим (51 рік) з підвищенням до генерального судді. Він оселився у Стольному і надалі робив усе необхідне для кар'єри своїх дітей.

Аналіз позицій Купчинського і його оточення, яке готувало донос на Безбородька, зокрема і донос військового товариша В.Звенигородського на полковника миргородського Василя Капніста у спробі отруєння гетьмана Кирила Розумовського, вимагає додаткових досліджень, оскільки перший репрезентував собою спробу в українському старшинському середовищі боротьби з корупцією у вищих ешалонах влади, а другий — спробу боротьби із зайшлим іноукраїнським елементом на старшинських посадах.

Рід шляхтичів Вешняків відомий на Овруччині з першої половини XVI ст. Потомки полковника чигиринського Федора Якубовича з Вешняків вели свій родовід через Дем'яна, якого документи називають то сином, то онуком Федора.

Про Дем'яна Вешняка (? — 1724.9.05.) на початку XVIII ст. згадується на Прилуччині, де він очолював Жоравську сотню (1711–1713). Від полковника прилуцького отримав у винагороду с. Кулішівку і Мокієвку, стверджені у 1712 р. гетьманським універсалом. Особливе значення для його місця у суспільній ієрархії Гетьманщини відіграв шлюб з Параскою Марківною Маркович.

Їхній син Яків був прийнятий під гетьманський бунчук, став учасником майже усіх військових експедицій козацького війська

другої чверті XVIII ст.: у низовому корпусі, польському, кримському, дністровському, хогинському походах. Став генеральним осавулом (1730–1752). Його шлюб з донькою російського бригадира Дуніна Уляною заклав основи швидкої еволюції родини Якубовичів у бік Російської імперії.

Син Олександр старший уже у 1757 р. був ротмістром російської армії, а через 30 років вийшов у відставку у чині генерал-майора. Економічне становище родини було зміцнене ще і шлюбом з донькою бунчукового товариша Михайла Іваненка Марією [1144, 297]. Другий син Олександр розпочав службу у лейб-гвардійському Ізмайловському полку і у 1769 р. вийшов у відставку підпоручиком. Григорій Якович служив поручиком Сумського легкокінного полку. У козацькому війську залишився лише один син — Дем'ян, який був прапорщиком, полковим хорунжим, бунчуковим товаришем. Звання бунчукового товариша отримав і Андрій Якович як земський суддя.

Генеральний осавул Яків Якубович дав характеристику іншому представнику старшинської верхівки — Валькевичу: «В 1733 р. ... бунчукові товариства действительно обретались в Польском походе, в котором по чину своему должен был быть и он Валькевич не был, в 1737 году когда в походе Крымском Очаковском бунчуковые товариство обретались он Валькевич не был, в 739 году когда в походе Хотенском бунчукові товариство были он не был, и не только от походов но и внутри якіе случаются наряды и комиссии едныя ухищрением себе от оных освобождает избирая удоб возможное к покою своего резона».

Як бачимо з вищенаведеної таблиці сотенна урядова старшина становила 1,1% козацького війська. Загалом на урядах, крім генеральних, було 658 старшин (за штатом 750) [633, 1995].

Почастішали призначення на старшинські уряди некозаків. Так, «по усмотрению генералитета» у 1737 р. сотником полковим лубенським був призначений «за те мои верные службы» (у 1733–1737 рр. виконував функції перекладача з польської і латинської мов у російських генералів) шляхтич з Троцького воєводства Михайло Скаржинський. Він вважав, що знаходиться «в иностранстве». Щоб спасти місцеві старшинські кадри, полковник лубенський Петро Апостол подав ініціативу Рум'янцеву щодо розподілу сотні на три частини (під виглядом відновлення стародавніх сотень). Головні аргументи звучали так: «Из древле при полковых сотнях по два и по три сотника», «полковые сотни в большем числе

казаков пред прочими находятся», сотник «за отлучкою одного или двух третей оставался» [633, 122]. Скаржинський же вимагав або «совокупить по прежнему» сотню як єдине ціле, або зробити йому майнові надання. Доки з цими пропозиціями він звертався до ГВК та фельдмаршала фон Лессія, справа не вирішувалася. Очевидно, він ризикнув на пряме звернення до Сенату, бо у 1741 р. останній прийняв рішення про злиття трьох сотень в одну. Крім того, Скаржинський «за восприятие веры православной (перехід з католициста у православ'я — авт.) и за ревностные службы» отримав маєтність у Чорнуській сотні (20 дворів) [633, 130].

Таблиця 6.4

Кількість і відсоток старшини у козацькому війську

	Старшина								
	Полкова		Сотенна		Сотники		Козаки	Разом	
Гадяцький	8	0,1%	44	0,6%	12	0,2%	6779	6843	0,9%
Київський	6	0,2%	27	0,9%	8	0,3%	2869	2910	1,4%
Лубенський	8	0,1%	30	0,3%	11	0,1%	10484	10533	0,5%
Миргородський	8	0,2%	59	1,6%	15	0,4%	3517	3599	2,2%
Ніжинський	8	0,1%	77	0,9%	20	0,2%	8475	8580	1,2%
Переяславський	8	0,2%	65	1,7%	17	0,4%	3712	3802	2,3%
Полтавський	8	0,1%	60	1,0%	18	0,3%	5762	5848	1,4%
Прилуцький	8	0,2%	27	0,7%	8	0,2%	3712	3755	1,1%
Стародубський	8	0,2%	25	0,8%	9	0,3%	3238	3280	1,3%
Чернігівський	8	0,2%	32	0,6%	16	0,3%	5000	5056	1,1%
Разом:	78	0,1%		0,8%		0,2%	53548	54206	1,1%

Спроба П.Апостола зберегти місцеві кадри все ж вдалася. Безумовно, на час призначення полкового сотника лубенського Скаржинський у жодне порівняння з найбільш ймовірною кандидатурою на цей уряд Семеном Івановичем Приймою. Син місцевого полкового сотника, С.Прийма розпочав службу у комонному полку Г.Галагана (1707–1710), потім був за сотника полкового лубенського в Дербентському поході (1722), отаманом городовим лубенським (1724–1729, 1729–1739), полковим комісаром (1729). Він і став сотником 2-ї полкової, та у 1741 р. «безо всякой моей вины сотничества лишился» (в зв'язку з ліквідацією сотні) [633, 211]. Все ж він

призначається осавулом полковим, що було підвищенням по службі.

Після смерті гетьмана Скоропадського буйним цвітом розрослося бунчукове товариство. Генеральна військова канцелярія сама, без гетьмана, брала під гетьманський бунчук. Звичайно, це відбувалося не без врахування поважних рекомендацій російського генералітету. Так, у 1747 р. миргородський полковник журився, що «в прежних годах в Малой России за службы генеральных старшин и полковников, дети их определяемы были в бунчуковые товарищи, они же назывались и войсковыми и не более их находилось как от 30 до 40 человек», а тепер більше 200. ГВК сама без атестатів полкових канцелярій визначала бунчукових і військових товаришів «не токмо из мелких старшинских детей и значковых товарищей, но из рядовых казаков» [633, 543].

У його полку було сім бунчукових товаришів «кои при полку никакой службы...не отправляют», але «безбоязненно людей могут обижать», через те, що є вказівка ГВК «дабы их суды полковые и сотенные не привлекают почему обижаемые от них бедные люди полку Миргородского казаки и обыватели во всех делах принуждены ездить в Глухов верст по 200 и по 300 и там суда искать на них в Генеральной войсковой канцелярии и в Генеральном войсковом суде и от того принимают себе немалые убытки» [633, 543 зв].

Матвій Іванович Холодович, син сотника воронізького, одружений з онукою Івана Семеновича Бихівця Феодорою Дащенко розпочав кар'єру військового канцеляриста у 1730 р. Через одинадцять років — у 1741 р. став старшим військовим канцеляристом, але вже наступного року звільняється через донос сотника Купчинського. Під його крилом працюють військовими канцеляристами молодший брат Андрій Холодович (з 1738) та свояк Яким Миткевич.

Удова священика Прохора Миткевича вдуге вийшла заміж за суддю генерального Федора Лисенка. Її син від першого шлюбу Яким Прохорович Миткевич у 1737–1741 рр. служив військовим канцеляристом ГВК. У 1741 р. одружився з донькою абшитованого судді полкового, колишнього писаря полкового чернігівського Самійла Холодовича Феодосії і того ж року посідав уряд свого тестя. Рекомендував його на цю посаду генерал Кейт, згадавши його участь у комісії 1738 р. в Севську «на заставе от опасной болезни».

Києво-Могилянську академію відвідували чотири сини протопопа глухівського Олексія Голяховського (Дем'ян, Данило, Іван

з 1729, Петро з 1730). По закінченні — 24 червня 1741 р. — троє з них (крім Данила) стають військовими канцеляристами ГВК.

Центральні уряди у міжгетьманський період тримали 15 родин (представників Лизогубів, Забіл, Бороздн, Горленків, Лисенків, Турковських, Безбородьків, Мануйловичів, Якубовичів, Валькевичів, Скоропадських, Марковичів, Ханенків, Галецьких, Оболонських).

Уряд генерального обозного весь період займав лише Яків Євстафійович Лизогуб (1728.18.03. — 1749). Шість старшин тримали генеральне судівство: Михайло Тарасович Забіла 12 років, Іван Владиславович Бороздна 9 років, Яким Мануйлович Горленко 10 років [1140, 249], Федір Іванович Лисенко 10 років, Дем'ян Васильович Оболонський (? — 1758), Ілля Васильович Журман (1756–1782). Два повних і два наказних генеральні писарі представлені Михайлом Турковським [31, 1], Андрієм Безбородьком та Андрієм Руновським, Степаном Петрункевичем. Іван Мануйлович, Федір Лисенко, Яків Якубович, Петро Валькевич тримали уряд генерального осавула. З розширенням податкової діяльності зберігався уряд генерального підскарбія, який посідали Андрій Маркович, Михайло Скоропадський, Василь Гудович. Яким Горленко, Микола Ханенко, Петро Іскрицький були генеральними хорунжими, Семен Галецький (призначений іменним указом імператриці від 10 лютого 1734 р.), Микола Ханенко, Дем'ян Оболонський — генеральними бунчужними.

Проте, феноменом української історії стала сім'я Розумів (більш відомих як Розумовських) [914, 14]. Родина козака Якова Розума із Лемешів Київського полку мала синів Івана і Григорія, доньку Ганну. Останню видали заміж за козака Дубину, син Григорій одружився з козачкою із сусіднього села Адамівки Наталією Дем'янівною. Подружжя мало трьох синів (Данила, Олексія і Кирила) і трьох доньок (Гафію, Ганну, Віру). Данило помер рано, Олексій (нар. 1709.17.03.) був майже на 20 років старшим за Кирила (1728.18.03.).

Олексій Григорович, потрапивши у найближче оточення російської імператриці Єлизавети Петрівни і одружившись з нею, вже 1745 р. стає графом, егер-мейстером, дійсним обер-камергером, поручиком лейб-компанії, отримує як нащадок (вигаданий) князів Рожинських титул графа Римської імперії. Допоміг матері у купівлі корчми, що піднесло не лише її, і його сестер, а й їх доньок: Гафії, заміжньої за ткачем Власом Климовичем (згодом визнаним

шляхтичем Будлянським), Ганни, що була за кравцем Осипом Лук'яновичем Закревським, Віри — дружини козака Юхима Федоровича Дарагана, соціальне становище.

Почали підніматися і родичі його матері: рідні її брати — курінний отаман Федір, козаки Герасим і Денис Демешки. У нагоді стала і згадка про те, що їх прадід (очевидно, по жіночій лінії) Григорій Стришенець був сотником остерським. Появу впливової персони при дворі відчула і українська старшина, направивши до нього всі погляди і сподівання, а у недалекому майбутньому віддавши і українську історію до рук родини Розумовських.

Свого молодшого брата Кирила Олексій направив на навчання до кращих європейських студій. Кирило Розумовський після повернення з Європи отримує придворний чин дійсного камергера, а перед тим був удостоєний титула графа. Таким чином, на гетьманський уряд вперше стає не козацький старшина, а титулований придворний Російської імперії. Крім того, це другий випадок у історії Гетьманщини, коли перша особа в державі одружена на неукраїнці (Катерині Нарішкіній).

Ще у 1714 р. розпочав придворну службу уродженець Глухова Кирило Степанович Рубановський (1698–1768) спочатку співаком при кімнаті її імператорської величності, а потім, оскільки отримання дворянство, камер-фур'ером і полковником.

Імператриця Єлизавета Петрівна 25 липня 1755 р. видала грамоту про черговість старшинства полковників малоросійських, якою встановила першість полковників ніжинського Петра Розумовського і гадацького Василя Розумовського перед іншими, позаяк вони мають звання російських армійських полковників [1289, 15].

У Ніжинському полку наказним полковником у 1739 р. був Василь Дроздовський, 1740 р. управляли бунчукові товариші Дем'ян Рубець, Федір Костенецький, Яків Шаула, сотник седнівський Іван Римша, у 1741 р. — бунчукові товариші Петро Іскрицький і Яків Троцький та сотник любецький Іван Савич.

Чотири роки полк очолював Іван Божич, п'ять — Семен Кочубей, а з 1753 р. — Петро Розумовський [59, 1]. Відомі три обозні — Михайло Танський, Леонтій Грановський, Юрій Сердюков, два судді — Леонтій Грановський і Василь Кулаковський, чотири писарі — Іван Кужчич, Василь Кулаковський, Лев Сорока, Яків Почека. Полковими осавулами були Федір Борсук, Андрій Володьковський, Опанас Костенецький, Антін Соханський, Григорій

Долинський, Степан Костенецький, Яків Почека, Федір Александрович, Яків Тарасевич, Опанас Боровик (з шляхтичів гербу «Огоньчик» [1162, 14]), Микола Занькевич. Корогву полкову охороняли хорунжі Василь Уманець, Яків Биковський, Василь Грива, Павло Зубківський, Петро Клецун, Матвій Самчевський, Василь Кадигроб, Іван Яновський, Іван Армашевський, Федір Каневський.

1-у полкову сотню поряд з повними сотниками Опанасом Левицьким і його сином Степаном очолювали наказні сотники (Грицько Корж і Пантелеймон Лозицький). У 2-й полковій відомі наказний сотник Василь Буряченко і повний Кирило Кулаковський. 3-ю полкову сотню 18 років очолювали Романовські (16 років Григорій Іванович, а потім ще два роки його син Петро Григорович). 15 червня 1753 р. сотню прийняв Григорій Лахневич. У 4-й полковій сотні сотникували Стефан Каневський і Олексій Виридарський (з шляхти [1162, 25]).

У Веркіївській сотні місцеву сотницьку династію Армашевських представляли батько Іван Павлович і син Сидір Іванович, наказним сотником згаданий Мина Григорій. У Мрині сотникували Іван Тарасевич і Сидір Жураковський, в Івангородській сотні — Матвій Кониський і наказний Андрій Романенко, у Борзнянській сотні — наказні сотники Микола Забіла, Олексій Вороновський, Павло Рудацький, Герасим Нагорний, а потім повні Кирило Забіла і Іван Шишкевич. У Прохорівці наказними сотниками були Григорій Григорович, Павло Йосипів, Іван Борсук, а повним — Дмитро Семенович Григорович, у Вороніжі — наказними якийсь Федір, Кирило Слабей, повним — Андрій Холодович.

Новомлинську сотню очолювали наказні сотники Леонтій Метельський і Захар Гордійович, а також повний — Іван Шишкевич, Батуринські сотники — Самійло Левандовський, Олексій Демидовський, Кирило Кулаковський, Дмитро Стожок, Бахмацькі — Андрій Барановський, Кирило Забіла, Михайло Янович, наказні — Василь Страшний, Іван Поповський, Яків Покотило, Тиміш Хильчевський, Олишівські сотники — Василь Шрамченко, наказний — Андрій Пригара, Конотопську — Федір Костенецький, наказні — Данило Афанасієв, Василь Мурашка, Федір Парпур, Матвій Нестерович, Данило Торанський, Шаповалівські сотники — Василь Кулаковський, Максим Сохацький і наказні — Олексій Вороновський, Адам і Антін Сохацькі, Кролевецькі сотники — Михайло Лукашевич [32, 1] і Григорій Огієвський [344, 1], наказні — Опанас Макаренко, Іван Лучницький, Глухівські — Матвій Маньківський

[33, 1], Дем'ян Туранський, Петро і Семен Уманці, Янишпільські — Степан Каневецький (шляхтич гербу «Наленч» [1162, 67]) і Григорій Жовтобрюх, Поповські — Іван Жила і Микола Кленус, Дівицькі — Лаврін Селецький і наказний — Гнат Британ.

Старшина Ніжинського полку нараховувала 135 старшин з 102 родин (4 Тарасевичі, Костенецькі, Уманці, Забили, 3 Романовські, Левицькі, Шишкевичі, Сохацькі, Селецькі, Григоровичі, 2 Шрамченки, Холодовичі, Покотило, Кулаковські, Каневські-Оболонські, Володьковські, Величковські, Борсуки, Армашевські).

Російський полковник Опанас Радіщев у Стародубі сім років очолював полк, віддавши пірнач Федору Максимовичу у 1741 р. Через 16 років полк очолив Яким Борсук, а через два роки полк знову знаходився у колективному правлінні: Олександра Дублянського, Петра Миклашевського [1124, 243]. Пізніше полковником став Степан Карнович. Функції обозних полкових виконували Микола Ханенко, Григорій Юркевич, Павло Скорупа, суддів — Андрій Рубець, Кирило Лобисевич, Петро Малишевський, писарів — Григорій Юркевич, Степан Петрункевич, Петро Губчиць, Степан Косач, Петро Косач, обозних — Пилип Немирович-Данченко, Степан Якимович, Гнат Немирович-Данченко, Петро Маляревський, Степан Косач, Андрій Лишень, Петро Лишень, Павло Лобисевич.

Першу полкову сотню очолювали Петро Галецький, Яків Якимович [247, 1], Володимир Соболевський, другу — Андрій Силевич, Опанас Случановський, Топальську — Михайло Янжул, Григорій Рубець, Новоміську — Андрій Силевич, Новгородську — придворний співак Хома Петрович, через якого був зміщений Степан Судієнко, Мглинську — Іван Немирович-Данченко, Василь Лисаневич, Іван Соханський, Шептаківську — Петро Маньківський, Погарську — Володимир Соболевський, Почепську — Іван Губчиць, Варявський, Василь Губчиць, Михайло Старосельський, Яків Старосельський, Бакланську — Михайло Губчиць. 73 старшини полку того часу репрезентували 50 родин, серед яких по 4 Губчиці і Немировичі-Данченки, 3 Соболевські, Косачі, Кожуховські-Якимовичі, 2 Велинські, Юркевичі, Скорупи, Ханенки, Соханські, Рубці, Малишевські, Маньківські, Лобисевичі, Лишені, Карновичі.

Чернігівський полк очолювали росіянин Володимир Ізмайлов і серб Іван Божич. Про поведінку Божича засвідчує факт, що він побив студента місцевої слав'яно-латинської колегії Силу Сербиновича, який не зняв перед ним капелюха. Обозними були Павло

Сангурський, Федір Молявка, Іван Сахновський, суддею — Тиміш Сенюта, писарями — Самійло Холодович, Яким Миткевич, Андрій Миткевич, осавулами — Єлисей Рашко, Іван Норка.

Полковим сотником був Федір Посудевський, любецькими сотниками — Федор Посудевський, Сава Посудевський, Василь Савич, Зарецький, киселевськими — Василь Лисенко, волинськими — покозачений шляхтич гербу «Доліва» [1162, 16] Олександр Брежинський, Василь Максимович, Роман Журба, березнянськими — Андрій Лисенко, Яким Сахновський, городнянськими — Григорій Молявка, Іван Пирятинський, Іван Красовський, Леонтій Серафимович, Корнелій Дубовик, Григорій Дубовик, роїським — Леонтій Бакуринський [936, 46], вибельським — Андрій Тризна, білоусівськими — Іван Булавка, Дем'ян Маленський, Григорій Дубовик, Георгій Дзвонкевич, менськими — Богдановський, Яким Сахновський, Григорій Кузьминський, Павло Сахновський, понорницькими — Костянтин Тихоновський, Василь Максимович, Олександр Брежинський, синявськими — Степан Петрункевич, слабинськими — Стефан Філоненко, Тиміш Кулябка, Самійло Михайлович Левандовський, столенські — наказні Стефан Михайлович і Тиміш Кульчицький, сосницькі — Павло Ломиковський, Павло Полетановський, Филімон Шафонський (Шатило), Іван Лисянський.

Реєстр старшин Чернігівського полку того часу нараховує 116 осіб з 91 родини, серед яких 4 Сахновські, Посудевські, 3 Савицькі, Міхно, Лисенки, 2 Ярошевичі, Філоненки, Тризни, Савичі, Римші, Молявки, Мокрієвичі, Миткевичі, Журби, Дубовики, Брежинські, Бобирі, Бакуринські.

Прилуцьким полковником був Григорій Галаган [1137, 318], обозними — Федір Молявка і Федір Галенковський, писарями — Іван Александрович і Іван Шнурчевський, суддями — Яків Огровнич, Іван Галаган [1137, 318], Стефан Лукомський, Іван Александрович, осавулами Ничипір Білецький-Носенко, Михайло Величко, Михайло Стороженко, Яків Величко.

Полкову сотню очолювали Степан Лукомський, Андрій Гуленко, Павло Гуленко, Юрій (Георгій) Носенко-Білецький, 1-шу Варвинську — Дмитро Кониський, Михайло Тарновський, Андрій Барановський [104, 1], 2-гу Варвинську — Іван Тарновський, Журавську — наказні Тиміш Федорович і Кузьма Тупенко, Іваницьку — Федір Свирський, Ічнянську — Андрій Стороженко і Іван Новицький, Корибутівську — Павло Ясликовський, Самійло

Левандовський, Павло Дембовський, Василь Рудковський, Красноколядинську — Петро Максимович, Монастирищанську — наказний Іван Головка, Срібнянську — Микола Троцина, Осип Масло. В Прилуцькому полку того часу відомі 64 урядовці з 49 родин (3 Галагани, Тарновські, Стороженки, Романовичі, 2 Велички, Федоровичі, Троцини, Огроновичі, Лукомські, Гуленки, Білецькі-Носенки).

Київським полком продовжували керувати Михайло Танський, його син Михайло Михайлович Танський і Юхим Федорович Дараган. Полковими обозними були Андрій Шаула, Олексій Підвисоцький, Олександр Солонина, суддями — Іван Стопановський, Федір Война, Олександр Солонина, Зіновій Борсук, писарями — Іван Покорський, Григорій Покас, Петро Роговський, Зіновій Борсук, Андрій Миткевич, осавулами — Осип Закревський, Степан Барановський.

Козелецькими сотниками були Петро Жила, Олексій Підвисоцький, Степан Барановський, Павло Руголь, остерським — Іван Солонина, київськими — Прокіп Жила, Павло Гудима [862, 4], Михайло Гудима [225, 1], моровськими — Петро Негруля, Іван Солонина, носівським — Карпо Шаула, бобровицькими — Роман Журба, Матвій Косташ, гоголівськими — Олександр Солонина, Филімон Шафонський, Антон Пальчинський, кобизьким — Петро Симоновський. До реєстру Київського полку того часу внесено 61 старшина з 44 родин (4 Солонини, Шуми, Жили, 3 Шаули, Барановські, 2 Танські, Мандрики, Закревські, Гудими).

У Полтаві залишилися українські полковники. Спочатку представник місцевої старшинської родини Василь Кочубей, поставлений ще за Апостола, а у 1743 р. його змінив прилучанин Андрій Горленко [1140, 250].

Полковими обозними були Іван Левенець [58, 1] і Андрій Руновський, суддею — Григорій Сахновський [52, 1], осавулами — Іван Сулима, Іван Максимович, Данило Тимченко, Яків Козельський, Василь Магденко [66, 2], Дем'ян Беньковський [66, 1], писарями — Григорій Заньковський, Андрій Руновський, Григорій Бачинський.

Полкові сотні очолювали Семен Кулик, Іван Черняк [56, 1], Григорій Штепа, Ярема Фідровський, Решетилівську — Семен Бузановський, Старосанжарську — Іван Згурнос, Іван Заньковський [68, 1], Санжарську — Дмитро Левенець, Григорій Афанасієв, Петро Сулима, Ілля Вольховський, Андрій Магденко [60, 1], Білиць-

ку — Павло Кот, Петро Тройницький, Кобиляцьку — Максим Янович, Сокологорську — Яків Червецький, Царичаську — Йосип Бабанський, Іван Куштинський [55, 1], Орлянську — Григорій Псел-Дяченко, Григорій Тель, Данило Лаврінович, Іван Осовицький, Старосамарську — Дмитро Могилевський, Максим Зуй, Іван Берзан, Кишенську — Тиміш і Василь Потоцькі [69, 1], Маяцьку — Василь Лисняк, Гаврило Штепа, Василь Гаврилів, Василь Марченко, Нехворощанську — Каленик Слоновський [64, 1], Сулима, Келебердинську — Іван (1739), Микита Козельський, Переволочанську — Осип Вовк. Загалом у Полтавському полку того часу відомо 99 урядників з 77 родин (4 Сулими, 3 Штепи, Козельські, 2 Тарнавські, Тройницькі, Юхименки, Тимченки, Семенови, Рунівські, Руденки, Дяченки-Псели, Потоцькі, Могилевські, Магденки, Левенці, Заньковські, Глоби, Гегели).

Гадяцькими полковниками були Петро Галецький, Василь Розумовський, Антін Крижановський. Полковими обозними були Василь Биковський і Іван Родзянка, судьями — Василь Биковський, Іван Родзянко, Федір Война, писарями — Яків Ситенський, Биковський, Яків Колодяжний, осавулами — Осип Ситенський, покозачений шляхтич гербу «Андро-де-Бюї» [1162, 11] Олексій Богаєвський, Василь Ковалевський.

Полкові сотні очолювали Петро Пирятинський, Іван Манко, Герасим Станіславський, Федір Ситенський, Осип Малиновський, Іван Манько, Котельвенську — Осип Гнидич, Юхим Зашаловський, Іван Матюшинський, Петро Гнедич, Лютенську — Данило Засядько і Ілля Шостак, Веприцьку — Григорій Покотило, Прокіп Масюк, Рашівську — Семен і Павло Зеленські, Ковалівські — Данило Лесевич, Петро Кир'яків, Зінківські — Костянтин Бантиш, Данило, Михайло і Федір Жадьки, Іван і Лук'ян Бутовичі, Грунську — Семен Милорадович [1126, 480], Комишенську — Іван Яценко, Павло Антонович, Павло Золотаревський, Семен Михайловський, Опішнянські — Андрій Дем'янович [333, 1], Артем Панченко, Максим Руновський, Лев і Юрій Биковські, Федір Момонтів.

У той період відомо 80 старшин з 63 родин Гадяччини (5 Жадьки, 4 Зеленські, 3 Ситенські, Биковські, Бутовичі, 2 Милорадовичі, Манки, Засядьки, Гнедичі).

Миргородський полк з 1737 р. очолював Василь Капніст, а з січня 1752 р. полковником став Федір Остроградський. Полковим обозним був Федір Москов, судьями Федір Остроградський, Федір Козачинський, писарями — Федір Тихонович, Федір Козачинський,

Петро Зажиховський, Галятовський, осавулами — Антін Волевач, Тихін Кальницький, Іван Білошицький, Семен Родзянко, Данило Байрак, Василь Зарудний.

Полковими сотниками були Василь Зарудний [254, 1], Висоцький, Матвій Ляхович, Кирило Забіла, Попатенко, богацькими — Йосип Степанович, Іван Сандул, Стефанович, Сидорів, хорольським — Ярема [549, 1] Родзянко, яресківськими — Михайло Лоєвський, Федір Гаврилів, Степан і Опанас Попатенки, голтвянськими — Іов Сежченко, Василь Остроградський, остапівськими — брати Григорій і Федір Базилевські, шишацькими — Федір Москов, Федір Яковенко, білоцерківськими — Іван Базилевський, Василь Жученко, сорочинськими — Федір Охрімович, Андрій Дем'янович, Петро Гончаренко, кременчуцькими — Ілляшенки: Федір Гаврилів, Яків Гавриленко, Гаврило Федорович, уставицькими — Василь Тимошенко, Дмитро Ламан, Кирило Каракаш, Остап Карась, Михайло Дембровський, потоцькими — Юрій Сахатов і Ілля Шутенко. Цибулівською сотнею керували Данило Дахно, Костянтин Корчевський, Іван Ковальчук, Давид Звенигородський, Данило Байрак, Архангелородською — Давид Звенигородський і Осип Чечель, Крилівською — Григорій Рудь.

Загалом у полку відомо 103 старшини з 84 родин (5 Базилевські, 4 Остроградські, 3 Родзянки, Попатенки, Ілляшенки, 2 Москаленки-Стефановичі, Майбороди, Коденці, Зарудні, Замиздрі, Волошини).

Лубенським полком 21 рік керував Петро Данилович Апостол [385, 3], котрого у 1757 р. змінив Іван Кулябко, який попередньо був 20 років полковим обозним у цьому полку. Крім Івана Кулябки, обозними були Іван Жуковський, Іван Маркович, Василь Кулябко. Полковими судьями були Семен Максимович, Андрій Павловський (з інтендантів семінарії Троїцького Сергієвого монастиря), Василь Кулаковський, Василь Стефанович, писарями — Семен Столпановський, Опанас Шкляревич, Федір Дергай, Андрій Степанович Страховський, Яків Корнієвич, осавуломи — Петро Троцький, Іван Гонцевський, Степан Корсун, Федір Зарудний, Семен Слюз, Родіон Рвачевський, Семен Прийма, Григорій Манджос.

Полкові сотні очолювали Іван Кулябко, Михайло Скаржинський, шляхтич гербу «Косцеша» Карпо Значко-Яворський, Іван Пуковський, Семен Прийма, Василь Савич, Яблунівську — Степан Стороженко, Олексій Чернецький, Пирятинські — Григорій Колатевський, Михайло Огранович, Іван Оріховський, Снітинську —

Петро Максимович, Іван Жуковський, Хмельовську — Андрій і Петро Шкляревичі, Горошинську — Григорій Довгий, Городиську — Пилип Петровський, Чорнусівську — Петро Троцький, Клим Христич, Сенчанську — Тиміш Криштофович, Лукомську — Іван та Степан Піковці, Михайло Ореховський, Глинську — Антін Крижановський і Павло Світ, Смілянську — Григорій Савицький, Павло Губар, Григорій Довгий, Григорій Громека, Роменську — Семен та Іван Марковичі, Чигриндубравську — Іван Булюбаш та Олександр Бутовський [253, 1], Лохвицькі — Василь Стефанович, Іван Огранович, Кирило Коченевський, Федір Момонтов, Василь Нельговський, Василь Лукашевич. У полку цього часу відомі 87 старшин з 63 родин (7 Ограновичів, 3 Жуковські, Шкляревичі, Максимовичі, Кулябки, 2 Христичі, Булюбаші, Страховські, Савицькі, Піковці, Петровські, Оріховські, Марковичі, Криштофовичі, Бутовські).

Переяславський полк 25 березня 1736 р. очолив Михайло Самсонович Богданов, але через три роки полковником став Семен Сулима. Полковими обозними були Лукаш Васильович Коломійченко, Семен Сулима, Семен Безбородько [1136, 311], Іван Кулябко, полковими судьями — Павло Черняхівський, Семен Безбородько [1136, 312], Костянтин Лисеневич, Яким Канієвський (шляхтич гербу «Наленч» [1162, 67]), писарями — Костянтин Лисеневич, Ничипір Дем'янович, Яким Канієвський, Василь Туманський, Степан Карлицький, Гаврило Черняхівський, осавулами — Григорій і Лука Лукашевичі [231, 1], Яків Пилипенко.

Першу полкову сотню очолювали Семен Копцевич і Іван Пилипенко [365а, 1], другу — Іван Гулак, третю — Федір Киселівський, Басанську — Іван Нестелій, Барішівську — Григорій Лизокевич і Давид Афендик [1121, 443], Воронківську — Матвій Сулима, Гельмязівську — Йосип Тоцький, Терехтемирівську — Федір Киселівський, Сава і Михайло Гриневичі, Леплявську — Іван Левицький, Бубнівську — Федір Базилевич-Кулябко, Іван Максимович, Піщанську — Петро Кандиба і Іван Жила, Домонтівську — Яків Платковський, Золотоніську — Костянтин Леонтович, Кропивненську — Петро Дараган, Іркліївську — Олексій Требинський і Павло Завойко [686, 101], Канівецьку — Іван Лебединський, Яготинську — Степан Лукомський, Олексій Канаровський-Соха, Федір Славатинський, Бориспільську — Юрій Юрійович Забіла, Березанську — Семен і Петро Безбородьки [1136, 312], Василь Думитрашко-Райча, Іван Лялька.

У полку було 143 старшини з 124 родин (4 Афендики, 3 Пилипенки і Дарагани, 2 Безбородьки, Черняхівські, Требинські, Тоцькі, Сулими, Прохоровичі, Лукашевичі, Леонтовичі, Кандиби, Гулаки, Кулябки, Гриневичі).

Швидко розросталася неурядова старшина. Так, 1763 р. у Війську Запорозькому було 221 (із них лише 139 служили) бунчукових, 329 (239 служили) військових, 722 (548 служили) значкових товаришів [1272, 35–43]. Загалом неурядова старшина нараховувала 1275 чоловік, із них служили 1006 (79%).

За гетьманування Розумовського повністю відродилося звання і набуло широкого вжитку призначення військовим товаришем.

Загалом в полках було різних урядовців і службовців 1879, окремо ще 550, абшитованої старшини 233 у полках і 16 окремо. Разом з 206 старшинськими дітьми, що не служили, і 1326 відставними старшинами вони налічували 4210 чоловіки (5,8% від загальної кількості козаків). Категорія старшини, яку ми розглядаємо, нараховувала 245 урядів (не включаючи генеральних). За весь період 1734–1763 рр. на цих посадах вдалося виявити 963 урядовців.

З попереднього періоду вдалося встановити долю 297 родин: з них зберегли вплив 220 родин. Втратили уряди 79 родин. Серед них до старовинних козацьких родин належали Берли, Бурляї, Лісницькі, Нечаї, Гречані, Рославці, Раковичі, Новаковичі, Рустановичі, Сангурські, Таранухи, Товстоліси, Цесарські, Черушинські, Шираї, Шашкевичі.

Випадання родин зі старшинського середовища було пов'язане з вигасанням роду. Так, сотник кобиляцький (? — 1712–1730 — ?), осавул полковий полтавський (? — 1722–1725 — ?) і наказний полковник (1727, 1730) Сава Михайлович Тарануха (? — 1677–1730) [6, 52] разом з дружиною Феодосією Данилівною N [574, 140] мали п'ятьох доньок, заміжніх за Павлом Степановичем Козельським, Єфросинія була заміжня двічі, а саме: за Василем Зарудним, сотником миргородським, і Петром Ломиковським, бунчуковим товаришем, Мар'яна — за сотником кобиляцьким Максимом Яновичем, Марія — за священником Іваном Гординський. Чоловічого продовження ця гілка роду Таранух не мала.

Другою з причин випадання зі старшинського роду була відсутність представників чоловічої статі належного віку. Старші сини Данила Лісницького, онуки Григорія, які були сотниками, померли, а молодші служили значковими товаришами в Шишаках і Уставиці [137, 469]. Син сотника Романа Микола, який згодом

триматиме Шишацьку сотню (1765–1772), народився в 1732 р. [1285, 173] і сотником став у 33 роки.

Йноді спадкоємці того чи іншого старшини йшли до монастирів. Так, після смерті сотника золотоніського Переяславського полку Антона Черушинського його син Федір прийняв постриг в монастирі і став ченцем Ераксом, донька Пелагея вийшла заміж за Костянтина Леонтовича, якому перейшов уряд сотника, і всі володіння Черушинських у сотні.

Зафіксований і перехід представників роду на Правобережжя, і як наслідок цього — відсутність серед старшини представників цієї родини. Так, нащадок відомого полковника часів Богдана Хмельницького [899, 16] Карпо Дмитрович Бурляй ще був наказним писарем полковим переяславським (1730) і володів с. Мельниками Іркліївської сотні, а вже його сини перейшли на Правобережжя до батьківських маєтностей, а саме: Іван до сіл Карапиші і Тупики, а Михайло в с. Мисайлівку Богуславського староства.

Деякі родини залишалися на рівні неурядової старшини — бунчукових, військових і значкових товаришів. Рустановичі повернулися в священницьке середовище [687, 6], зберігаючи шлюбні зв'язки з полковими старшинами Лукашевичами, сотниками Леонтовичами і маючи своїх представників у середовищі значкових і військових товаришів [456, 55 зв].

Син полкового судді Івана Берло Андрій пішов у священницьке середовище, став протопопом переяславським, онуки — Іван Васильович (? — 1690–1761) з наказного сотника воронківського (1728, 1730) отримав чин бунчукового товариша (з 1737.21.02), Григорій Данилович — «певчий Высочайшого двора» (1733), Іван Андрійович був військовим канцеляристом ГВК (1747–1765.22.12.).

1735 р. помер колишній суддя полковий переяславський (1724–1729) Семен Іванович Новакович (? — 1679–1735). Його дружина Горпина Романівна, мабуть, із Забузьких (1697–1765 — ?) залишилася з неповнолітніми синами, з яких старший Федір Семенович (1722–1769) розпочав службу з 1740 р., став значковим товаришем, потім з 1752 р. військовим, а в 1768 р. був абшитованим бунчуковим товаришем.

Повернули уряди 97 родин, представники яких не фіксуються за гетьмана Апостола. Серед них були представники родин, які мали досить значний вплив у попередні періоди — гетьманських родин Наливайок, Дорошенків, Скоропадських, полковничих — Думитрашків — Райчів, Кривonosів, Силичів, Джулаїв, Лобод,

Дубин, Жоравок, Третьяків, Журманів, Жученків, Громек, Момотів, Мурашок, Чечелів, генеральної старшини — Ломиковських, Мокрієвичів, Зарудних, Лучченків, Шилів, таких впливових старшинських родин, як Кониських, Маньківських, Маслів, Манжосів, Завойок, Звенигородських, Конаровських-Сохів, Карасів, Киселівських, Парпурів, Рубців, Полетик.

Відсутність втрат уряду за політичними мотивами, а також повернення в уряди значної частини козацьких родин, які мали великий вплив у попередній період, ще раз підтверджує лояльність російської адміністрації до козацтва в той період у збереженні свого абсолютного керівництва.

262 нові в старшинському середовищі родини потрапили туди різними шляхами. Найбільший приплив відбувся зі старовинних козацьких родин, на другому місці стояли священницькі родини, серед яких слід відзначити Войн, Оріховських, Голятовських, Значко-Яворських, Сенют, Миткевичів, Карлицьких, Чернецьких. Посилився приплив у козацьку старшину заможних міщан. Серед них представники київської міщанської верхівки — Александровичі, Биковські, Гудими, прилуцького міщанства Гуленки, переяславського Капцевичі, миргородського — Козиненки. Через військові заслуги потрапляли в старшину вихідці із Запоріжжя — Грива, Негруля, з компанійської старшини — Ясликовські, Штепи, Слобожанщини — Моцоки. З'явилися і вихідці з Правобережжя: Скаржинські, Білошицькі, «греческой концистории, но польской породы» [491, 2] — Кондискалови, серби з національних формувань, які служили в Російській імперії — Божичі, нащадки вихідців з Балкан — Волошини, Косташи, Ламани. Продовжували поповнювати старшинські роди вихрести з єврейства — Крижановські, переяславські греки — Костянтиновичі. Існував і канал призначення старшини з російських офіцерів — князь Хованський, Радищев.

6.5. Старшина в умовах ліквідації полково-сотенного устрою

1764–1782 рр. були роками остаточної ліквідації залишків Гетьманщини. Особливого удару полково-сотенній організації завдало відродження повітів і утворення їх адміністративних органів управління. Розпочався перехід кадрів із полкових структур до земських. Генеральна старшина не змогла протидіяти цьому про-

цесу, а полкова урядова і особливо неурядова старшина активно до нього долучалася. До генеральної старшини належали обозний Семен Васильович Кочубей (1751.15.10. — 1779.13.12.), судді Ілля Васильович Журман (1756–1782) і Олександр Павлович Дублянський (1762.8.03. — 1782), писар Василь Григорович Туманський (1762.8.03. — 1767 — ?), осавули Іван Тимішович Жоравка (1758–1781), Іван Михайлович Скоропадський (1762.8.03. — 1781), хорунжий Данило Петрович Апостол (1762.8.02. — 1767) [489, 1], бунчужні Яків Степанович Тарновський (1762.8.03. — 1779) [357, 1], Осип Лукич Закревський (1762.8.03. — 1763).

Всього дев'ять родин входили до вищого керівництва козацтва, яке погоджувало свої кроки з президентом Малоросійської колегії Потьомкіним. До цих родин належали Кочубеї, Журмани, Дублянські, Туманські, Жоравки, Скоропадські, Апостоли, Тарновські і Закревські. Як бачимо, дві з них (Скоропадські і Апостоли) репрезентували родини попередніх гетьманів, родина Кочубіїв з їх родичами Дублянським символізувала вірність російському престолу і несла антимазепинське ідеологічне навантаження, Закревські входили до родинного клану Розумовських.

Таблиця 6.5

**Шлюби і посади дітей останнього гетьмана
(станом на січень 1788 р.)**

Наталія	38 р. дійсний камергер Микола Загрязін
Олексій	у 36 р. дійсний камергер графиня Варвара Петрівна Шереметєва
Лизавета	35 р. генерал-поручик, граф Петро Апраксін
Петро	у 34 р. генерал-майор (з 1780) Софія Степанівна Ушакова, донька сенатора
Ганна	31 р. дійсний камергер Василь Васильчиков
Параска	30 р. генерал-поручик, генерал-губернатор Рязанський Іван Гудович
Андрій	Камер-юнкер, у 28 р. посол у Данії
Лев	у 26 р. полковник (з 1782) Старооскольський
Григорій	у 25 р. полковник Санкт-Петербурзький
Іван	у 24 р. генерал-ад'ютант

Як бачимо, лише один шлюб із зросійщиною старшинської родини за походженням Гудовичів, усі ж інші — із петербурзькою

знаттю. Якщо «блискавична кар'єра за Петра III ще одного українця — Андрія Гудовича викликала у гетьмана похмурі передчуття» [1030, 79], то вже їх діти знайшли спільну мову і, як бачимо, пошлюбилися.

Приклад гетьмана був дороговказом іншим старшинським родам. Так і йшов би шляхом упадку, типовим для багатьох козацько-старшинських родин, рід Журманів, якби б бунчуковий товариш Ілля Васильович Журман не одружився з Гафією Давидівною Стрешенцовою.

Його прадід Дмитро Журман був осавулом полковим стародубським ще за Рославця (1669), обозним за Жоравки, наказним полковником за Миклашевського (1705, 1706) [650, 6]. Прозваний Турчиненком за те, що дев'ять років перебував у турецькій неволі (В.Модзалевський вважав, що до 1669 року, хоча даних про нього ми не маємо і між 1672–1688, тобто 14 років) [1241, 60]. У 1714 р., будучи вже досить старим, «в городе Стародубе, по рынку здравъ ходячи, нечаянною смертию межъ коморами скончалъся». На той час син від першого шлюбу Матвій уже помер. Залишилися вдова Марія Дячиха (згодом вийшла за кравця Германа Синяка), донька від другого шлюбу Олена, що у цьому році одружилася з Василем Моцарським, і онуки по Матвію: Василь, Михайло, Григорій, Іван.

Завдяки тому, що становлення Василя Журмана відбувалося ще під патронатом впливового діда, він став товаришем полку Стародубського (1710), значним військовим товаришем (1718), значковим товаришем (1723). Шлюб Василя з донькою сотника почеповського Івана Губчиця Єфросинією також був достатньо вдалий. Інші ж брати відомі як козаки. У 1729 р. Василь Матвійович помер, залишаючи малолітніми сина Іллю і доньку Олену. Вдова вдруге вийшла заміж за бунчукового товариша Івана Семеновича Лашкевича. Це дає можливість Іллі залишитися на «верху» гетьманського суспільства: у 1739 р. він став військовим канцеляристом ГВК, а вже через шість років бунчуковим товаришем. Шлюб зі Стрешенцовою і постійні поїздки до Петербурга сприяють йому отриманню уряду генерального судді.

Шлюб Василя Туманського з донькою генерального судді Федора Лисенка Уляною підняв цей рід до вершин козацької ієрархії. Вважається, що рід бере початки з духовенства Правобережної України. Шляхтич Тиміш з синами Федором, Петром і Григорієм перейшли на Лівобережжя у Переяславський полк. Останній став священником, а потім протопопом у Басані. Мав п'ятьох синів і донь-

ку. Старший Василь народився близько 1718–1720 рр. і пішов на навчання до Києво-Могилянської академії. Після навчання став полковим канцеляристом переяславським, згодом перейшов до ГВК, а під час слідства над старшим військовим канцеляристом Холодовичем виконував його обов'язки (1748). Посів посаду полкового писаря переяславського (1750–1751), а потім знову повернувся до ГВК уже старшим військовим канцеляристом. На цій посаді отримав чин бунчукового товариша і 1762 р. затверджується генеральним писарем [1270, 239].

Полковник Петро Мартинович Юркевич 31 грудня 1780 р. отримав звання генерал-ад'ютанта. Один син генерального підскарбія Михайла Васильовича Скоропадського Петро став ротмістром, другий — Яків (одружений з Євфросинією Осипівною Закревською) майором лейб-кирасирського полку. Його ж син Петро був записаний до лейб-гвардії Ізмайлівського полку, донька Катерина наприкінці 60-х стала дружиною Олександра Семеновича Хвостова (бригадир у 1788 р.).

Доньку Настасію генеральний суддя Дем'ян Оболонський видав заміж за Костянтина Тінькова, майбутнього надвірного радника (1787), правнука стольника петровських часів Микити Леонтіївича. Поселилися вони в с. Купчичах на Новгород-Сіверщині і, звичайно, їх син Василь уже в 15 років був підпоручиком лейб-гвардії Ізмайлівського полку [1241, 95].

Фіксуються лише поодинокі випадки повернення на козацькі посади тих, хто розпочав службу у російських структурах. Так, Влас Жураковський, ставши квартирмейстром лейб-гусарського Гольшанського полку, повернувся до Гетьманщини (1762 р.) отаманом сотенним роменським [602, 5].

Почастішали одруження чоловіків з росіянками. Син обозного полкового чернігівського Іван Михайлович Сахновський одружився з донькою підполковника Устиною Петрівною Веткович. З племінницею Григорія Теплового одружився суддя полковий стародубський Кирило Лобисевич. Після його смерті у 1757 р. вдова Гафія Єгорівна вийшла вдруге заміж за Івана Андрійовича Миклашевського [1242, 180].

Проте у старшинському середовищі залишалися досить сильні автономістські тенденції, які особливо проявилися під час укладення наказів до катеринської комісії. У Ніжині проурядовий наказ місцевого земського судді Лаврентія Селецького підтримали лише 6, а проти виступило 55 шляхтичів. Вони підготували свій

наказ депутату Григорію Долинському. Частина непокірних була заарештована і військовий трибунал виніс 35 смертних вироків і 3 позбавив урядів. 14 цивільних засудили на довічне заслання, 4 — до позбавлення рангу. Після цього 17 шляхтичів ніжинських (і приєднаних до них батуринських) підписали запропонований наказ Селецького. Вони представляли родини Забіл, Кулаковських, Левицьких, Тарасевичів, Сердюків, Селецьких, Врасашевських, Базилевичів, Камінських, Песцевичів, Виридарських, Шашкевичів, Гриценків і Часників.

У гетьманській столиці на виборах «из вельмож толко Кочубей, и один простой старикъ судья генеральной Дублянский были, протчия жъ, как то: судья генеральной Журманъ, писарь генеральной Туманской и генеральной Асавуль Скоропадской, которой отъ обохъ здесь собраній, как признанной патриотъ и любитель волности, и стародавнихъ правъ выбранъ въ депутаты, не было...заболели и отъпросились въ отпускъ для лутчаго воздуха, ища темъ народу показать, что они от всего удаляются», — писав Румянцев [1167, 327].

Проте під самим наказом є підпис Осипа Туманського, правда, не як писаря генерального, а як колезького асесора. З відомих родів Гетьманщини підписалися Данило Бутович (військовий товариш), Петро Забіла (бунчуковий товариш), Прохір Забіла (військовий товариш), Василь Кулябко (підкоморій Роменський), Стефан Кулябко (бунчуковий товариш), Петро Максимович (значковий товариш), Іван Туранський (бунчуковий товариш). Бачимо серед тих, хто підписався, і сотенну старшину: писаря сотенного крелевецького Івана Сердюкова, хорунжого сотенного ямпольського Якова Лазаревича, возного сотні крелевецької Івана Рубаху.

Останнім ніжинським полковником був Андрій Жураховський. Обоз очолювали Юрій Сердюков і Василь Кадигроб, полковим суддею був Петро Базилевич, писарями — Петро Базилевич, Степан Карпинський, Іван Уманець, Іван Романовський, Роман Лазаревич, осавулами — Григорій Кленус, Дмитро Григорович, Кирило Кулаковський, Данило Тарасевич, Іван Кониський, Александрович, Михайловський, Іван Коробка, Григорій Омелянович, Пилип Приймаків, Олексій Павловський, Петро Оболонський, Осип Костенецький, Іван Григоровський. Загалом до реєстру включені 2 обозних, 2 судді, 6 писарів, 15 осавулів, 7 хорунжих.

На чолі Ніжинських сотень були Яків Володьковський, Юрій Сердюков, Василь Романовський, Веркіївську очолювали — Іван

Виридарський (з шляхти [1162, 25]) і Сидір Армашевський, Івангородську — Іван Григоровський та Іван Забіла, Борзнянські — Микола Рибка, Федір Забіла, Олексій Виридарський, Семен Панюта, Прохорівську — Григорій Григорович, Воронізьку — Микола Богаєвський, Тиміш Хильчевський, Коропську — Роман Христоворов, Микита Сидорський, Новомлинську — Кирило Кошелєв і Осип Глушневський, Батуринську — Микита Смяловський, Шаповалівську — Семен Сохацький і Петро Псел, Кролевецьку — Максим Огієвський і Федір Коханья, Глухівську — Олександр Славський, Янишпільську — Василь Васильович Уманець, Поповську — Василь Богданович, Конотопську — Іван Фіалковський, Колоша, Андрій Торанський, Дівичьку — Іван Селецький, Володимир Забіла, Олишівську — Василь Пригара. Загалом є документальні свідчення про 56 сотників з 47 родин (3 Забіли, Шишкевичі, 2 Уманці, Сохацькі, Селецькі, Григоровичі, Виридарські).

Загалом до реєстру Ніжинського полку внесено 83 урядових старшини з 67 родин (3 Уманці, Забіли, Шишкевичі, 2 Тарасевичі, Романовські, Армашевські, Жураховські, Кулаковські, Костенецькі, Сохацькі, Селецькі, Григоровичі, Виридарські).

У Стародубі вперше в історії козацтва Гетьманщини на чолі полку став князь Юрій Васильович Хованський (1763–1767). Службу розпочав у 1744 р. сержантом у лейб-гвардії Преображенського полку, став вахмістром, корнетом (з 1753), секунд-ротмістром (з 1761), ротмістром (з 1762), полковником стародубським (з 4 вересня 1763). Хованського змінив представник старовинної місцевої полковничої родини Михайло Миклашевський [1124, 244], а потім полковниками були два представники родини Завадовських: Іван Васильович і Яків Васильович. Обозну службу очолювали Василь Рославець і Кіндрат Лайкевич, судьями полковими були Петро Лишень, Петро Косач, Олексій Дівович, писарями — Степан Федорович, Іван Жданович, осавулами — Григорій Гаєвський, Федір Панківський (у листопаді 1767 р. полковий осавул Панківський отримав чин бунчукового товариша, а його рангові маєтності були передані до Генеральної скарбової канцелярії), Григорій Михайловський, Григорій Великошапка, Василь Вітвицький, Федір Плешко. До реєстру старшин полку занесені по три обозних, суддів, писарів, 9 осавулів, 5 хорунжих.

Полковими сотниками були Василь Гром, Яків Семека, топальським — Василь Рубець, новоміськими — Федір Силевич, Дем'ян Горлянкевич, новгородськими — Андрій Рачинський, Галецький,

мглинські — Павло Покорський-Жоравка, Павло Кореневський, шептаківським — Архип Худорба, погарським — Яків Лобко, почепськими — Олексій Дівович, Олексій Булашевич, Мойсей Аршук, бакланськими — Григорій Косач [243, 1], Микола Ноздря. Відомі 26 сотників з 22 родин (2 Соболевські, Селевичі, Семаки, Рубці). Разом в полку зареєстровано 50 урядових старшин з 43 родин (по 2 Соханські, Гаєвські, Косачі, Соболевські, Селевичі, Семаки, Рубці).

Увесь період на чолі Чернігівського полку стояв Петро Милорадович [245, 1]. У 1769 р. полковим обозним став Андрій Тризна. Полковими судьями були Іван Сахновський і Яків Бакуринський [197, 1], писарями — Яків Бакуринський і Яків Рашевський [1252, 63], полковими осавулами — Петро Каневський, Василь Павловський, Іван Сахновський, Семен Бакуринський, Яків Круп'янський, Андрій Лисенко, Іван Долинський, Петро Посудевський. Кількісно полкова еліта цього періоду — 2 обозні, 3 судді, 3 писарі, 4 осавули, 4 хорунжі.

Полкову сотню очолювали Семен Стоїнський, Яків Тризна, Петро Кам'янецький. На чолі Киселівської сотні стояли Іван Шаршанович, Іван Демидовський, Березнянської — Павло Сахновський, Волинської — Іван Журба і Василь Лисенко, Городнянської — Ничипір Харченко, Роїської — Яків Круп'янський і Іван Нехаєвський, Седнівської — Федір Римша, Федір Дубовик, Любецької — Василь Силич, Іван Посудевський, Федір Посудевський, Іван Посудевський, Семен Репчинський, Матвій Корицький, Василь Сипига, Вибельську — Петро Тризна, Білоусівської — Семен Товстоліс, Василь Корсун, Василь Красовський, Менської — Іван Бобир і Костянтин Селиванович, Понорницьку — Богдан і Петро Брежинські, Синявської — Максим Жуковський, Столенської — Роман Бобир, Слабинської — Трохим Будлянський і Петро Тризна, Сосницької — Йосип Шишка, Омелян Станіславський, Петро Лисянський.

В цей період відомі 42 сотники з 34 родин (3 Тризни, Сахновські, 2 Посудевські, Бобирі, Брежинські, Дубовики). У Чернігівському полку встановлено 56 урядових старшин з 43 родин (6 Сахновських, 3 Тризни, 2 Лисенки, Бакуринські, Посудевські, Бобирі, Брежинські, Дубовики).

Лише наказними полковниками у Прилуках протягом 1763–1772 рр. були Іван Галаган [1137, 318], Петро Горленко [1140, 250], Іван Тарнавський. З 1773 р. до ліквідації полку на його чолі стояв Олександр Якубович. Полковими обозними були Стефан

Лукомський, Петро Тарнавський, Яків Огронович, Яків Кисіль, Микита Умен, писарями — Іван Ягельницький і Андрій Галенковський, суддями — Іван Романович, Олександр Равич, Яків Александрович, осавулами — Занькевич, Яків Кисіль, Семен Білецький-Носенко, Григорій Мазаракій, Микита Умен, Яків Яновський. По три обозні, судді, писарі, 6 осавулів, 6 хорунжих.

Полковими сотниками були Федір Свирський, Григорій Гудима, Дем'ян Якубович, переволочанськими — Степан Лукомський і його син Степан [106, 1], першоварвинським — Осип Жила, друговарвинськими — Фадей Троцина і Яків Магеровський [612, 5], журавльськими — Петро Тарновський і Іван Лукомський, іваницькими — Андрій Минецький, Данило і Григорій Стороженки, ічнянськими — Іван і Петро Романовичі, корибутівськими — Роман Соколовський, Влас Журахівський, Степан Воротиляк з сусідньої Роменщини, красноколядинським — Іван Минецький, монастирищанськими — Петро Романович і його син Михайло, срібнянськими — Олександр Часник і Андрій Кисіль. З 25 сотників — 3 Романовичі, 2 Стороженки, Лукомські, Минецькі, Тарновські (разом 19 сотницьких родин). Загалом у полку відомо 45 урядових старшин з 35 родин (3 Романовичі, 2 Якубовичі, Мазаракії, Киселі, Александровичі, Стороженки, Лукомські, Минецькі, Тарнавські).

Київський полк у 1769–1770 рр. як командир полку очолював бунчуковий товариш Андрій Шаула, потім влада перейшла до вихідців з сусіднього Переяславського полку. Полковниками стали Олександр Безбородько [1136, 312], а у 1779 р. — Лука Лукашевич [442, 1]. Полковими обозними були Зіновій Борсук, Стефан Барановський, Іван Солонина, суддею — Степан Барановський, писарями — Семен Катеринич і Парфен Радченко, осавулами — Опанас Закревський, Федір Шум, Федір Туманський, Іван Гонтаревський, Юхим Прутченко, Федір Пилипенко, Іван Гроховський, Григорій Прудченко, Микола Солонина. До реестру внесені 2 обозні, 1 суддя, 2 писарі, 6 осавулів (з них двоє Прудченків), 5 хорунжих (з них двоє Шумів).

Козелецьку сотню очолювали Павло Шум і Микита Десенко, Остерську — Михайло Псел з Полтавщини, Київську — Михайло Солонина, Іван Гудима, Яків Заборовський, Носівську — Іван Шаула, Моровську — Козьма Борщевський, Бобровицьку — Олександр Косташ, Гоголівську — Яків Мазаракій, Кобизьку — Данило Симоновський, Романовський, Яків Мандрика, Олишівську — Василь Шрамченко і Василь Пригара, Бориспільську — Максим Афендик

і його син Корній [191, 1], Мринську — Сидір Журавський. Всього відомо 20 повних і 1 наказний сотник, з яких 2 Гудими, Косташі, Солонини і Шаули. Загалом представники 17 сотницьких родин. Виявлено 38 урядових старшин Київського полку з 30 родин, серед яких 4 Шуми, 3 Шаули, Солонини, 2 Прудченки.

Обозними у Полтавському полку були Григорій Сахновський і Дем'ян Беньковський, суддею — Василь Могилянський, осавулами — Лукашевич, Степан Магденко, Василь Бурлановський, Іван Руновський, писарями — Петро Білуха, Федір Янович [495, 1], хорунжими — Іван Буцький, Григорій Старицький, Семен Лаврентієв, Степан Кулик. Разом зареєстровано 4 обозні, 2 судді, 3 писарі, 7 осавулів та 5 хорунжих.

На чолі полкової сотні стояли Василь Жученко, Ілля Вовковняк [65, 1], Великобудищанської — Павло Сулима, Решетилівської — Харлампій Бузановський і Василь Колошинський, Кобиляцької — Могилевський, Царичанської — Олексій Руновський [100, 1], Нехворощанської — Леонтій Синьогуб, Китайгородської — Тиміш Вишневецький, Келебердинської — Федір Могилянський і Іван Флоринський, Переволочанської — Ілля Гегела. Разом відомо 21 сотник з 19 родин. У полку відомий 41 урядовець з 32 родин, з яких 3 Магденки, Руновські, 2 Сахновські, Марченки і Могилевські.

У Гадячі на чолі полку стояли Іван Тарновський, а з 1777 р. — серб Родіон Пламенець. Полковими обозними був Руновський [490, 1], Осип Ситенський [35, 1], Данило Лесеневич, Іван Манько, Герасим Станіславський, суддями — Данило Лесевич, Степан Сливицький, Василь Пирятинський, писарями — Василь Ковалевський, Дмитро Троцький, Степан Сливицький, Микола Савич, осавулами — Федір Ставицький, Михайло Навроцький, Андрій Кондискалов, Василь Вітвицький, Степан Янів. Відомі п'ять обозних, три судді, чотири писарі, п'ять осавулів, чотири хорунжі, 40 сотників з 27 родин, з яких: 4 Золотаревські, 3 Калатури і Бутовичі, 2 Станіславські, Манки, Лесевичі, Кирияки, Биковські, Жадьки.

Сотниками полковими були Микола Станіславський, Михайло Велецький, Федір Жацький [332, 1], Калатура, Семен Милорадович [1126, 480], Петро Пирятинський, Микола Станіславський, Федір Ситенський, Михайло Велецький, лютенським — Лев Порохневський, куземинським — Петро Дрофановський, веприцьким — Гаврило Калатура, ковалівськими — Олександр Лесевич [333, 1], Дем'янович, Іван Кир'яків, зінківськими — Антін Кодинець,

Олександр Бутович, Опанас Соколовський, Іван Бутович, грунськими — Василь Бразул і Петро Дрофановський, комишненськими — Іван Трояновський, Гаврило і Василь Золотаревські, опішнянськими — Пилип Руновський, Кирило Калатура, Пантелеймон Баясний.

Всього в Гадяцькому полку в цей час відомі 57 урядових старшин з 38 родин, серед них: 4 Золотаревські, Бутовичі, 3 Калатури, Бутовичі, 2 Станіславські, Манкі, Лесевичі, Кирияки, Биковські, Жадьки, Велецькі, Ситенські, Пирятинські.

Миргородський полк з 1774 р. очолив Федір Григорович Заньковський. Обозними в цей період були Ярема Родзянко і його син Федір, Василь Старицький, суддями — Григорій Сахновський, Матвій Ляхович, Петро Малашевський, Федір Базилевський, писарями — Іван Чарниш і Павло Коропчевський, осавулами — Марко Козиненко, Максим Зарудний, Дем'ян Гавришев, Іван Чарниш, хорунжими — Лев Данилевський, Максим Зарудний, Василь Старицький, Микола Лісницький, Яків Карпаткос. Чотири обозні, з яких двоє представників родини Родзянок, п'ять суддів, два писарі, чотири осавули, п'ять хорунжих — разом 20 полкових старшин зафіксовані в реєстрі цього періоду.

Сотниками полковими були Пантелеймон Гаркуша, Осип Павелко, Данило Чарниш, білоцерківським — Іван Базилевський, яресківським — Андрій Трощинський, голтвянськими — Осип Павелко і Володимир Остроградський, потоцькими — Ілля Шутенко і Осип Довгий, омельницькими — Петро Сахатов і Петро Ляхович, хорольськими — Вишневський та Іван Родзянко [496, 1], сорочинським — Семен Маєвський, шишацькими — Микола Лісницький, Федір Клименко, остапівським — Андрій Базилевський, уставицьким — Аврам Гришков. У реєстрі зафіксовано 32 сотники, з яких 3 наказні. Три родини були спадковими сотницькими протягом цього періоду: Базилевські мали трьох, Остроградські, Родзянки, Ляховичі — по два представники на сотницьких урядах. Загалом у Миргородському полку в цей період відомо 49 урядових старшин з 39 родин, серед яких було четверо Родзянок, троє Ляховичів, Базилевських, Остроградських, двоє Чарнишів.

Лубенським полковником з 1770 р. став Степан Максимович. Полковий обоз очолювали Пилип Петровський, Андрій Шостак, Павло Кулябко, суд — Петро Лук'янович і Григорій Ковалевський, канцелярію — Шнурчевський, Григорій Ковалевський, Петро Лук'янович, Василь Кондратовський, Григорій і Василь Савицькі.

Осавулами були Федір Максимович, Влас Рублевський, Яків Максимович, Андрій Ільченко, Трохим Значко-Яворський, Щербак, Андрій Мартос, Петро Лук'янович, Григорій Савицький, Федір Григорович, Андрій Манджос. Загалом відомі три обозні, чотири судді, шість писарів, одинадцять осавулів, шість хорунжих.

Полковими сотниками були Трохим Значко-Яворський, Михайло Скаржинський, Андрій Значко-Яворський, Іван Огронович, Кулябко [186, 1], Мойсей Билин, яблунівським — Степан Яблонівський, пирятинськими — Максим Щербак, Ісак Плевковський, снітинськими — Павло Кулябко [184, 1], Тиміш Догмат, Іов Булюбаш, хмельовськими — Данило Тахтаї, Андрій Шкляревич, янишпільським — Іван Корнієвич, горошинськими — Петро і Яків Сахновські, косятинівськими — Стефан Полетика, Стефан Ходоровський, жовнинськими — Іван і Данило Булюбаші, городиським — Максим Петровський, чорнуськими — Яким Христич, Григорій Шостак, сенчанськими — Пилип Криштопенко і Павло Слюз, лукомським — Іван Мальчевський, глиньським — Олексій Щербина, смілянським — Яків Таран, роменськими — Дем'ян Гайдук, Азарій Криштофович, Яків Бойко, чигриндубравським — Данило Бутовський, лохвицькими — Дмитро Манко, Іван Лукашевич, Іван Огранович. Зафіксовано 49 сотників з 39 родин, з яких троє Булюбашів, Ограновичів, по двоє Шкляревичів, Лахновських, Лукашевичів, Кулябок, Криштофовичів, Значко — Яворських. У Лубенському полку в 1764–1782 рр. було 73 урядових старшини з 54 родин, серед них: чотири Булюбаші і Ограновичі, три Кулябки, двоє Шкляревичів, Лахновських, Лукашевичів, Кулябок, Криштофовичів, Значко-Яворських, Шостаків, Щербаків, Скаржинських, Савицьких, Петровських, Максимовичів, Манджосів.

Переяславським полковником з 1768 р. став Григорій Іваненко [1144, 298]. Обоз керувався чотирма старшинами: Якимом Канієвським, Степаном Леонтовичем, Лукою Лукашевичем, Миколою Моцоком. Полковими суддями були Петро Дараган, Базилевич, Василь Леонтович, писарями — Іван Канієвський, Володимир Берло, осавулами — Федір Пилипенко, Федір Дараган, Лука Лукашевич, Іван Зуб, Олександр Іваненко [1144, 298], Іван і Федір Гулаки. До реєстру внесено 4 обозні, 2 судді, 2 писарі, 7 осавулів (з яких по двоє Гулаків і Лукашевичів), 4 хорунжі.

Полкові сотні очолювали Лука Лукашевич, Христофор Костянтинович, Степан Ілляшенки і його син Петро, Іван Тимофіїв, Іван Базилевич. У Басані сотником був Семен Пилипенко, у Баришівці —

Федір Афендик [1121, 443], у Воронкові — Дмитро Волевач, у Гельм'язові — Андрій Козловський, у Терехтемирові — Федір Гриневиц, у Лепляві — Іван, Микола, Василь Левицькі, у Бубнові — Петро Неверовський, у Піщаній — Іван Деркач, Іван Прохорович, Володимир Лазаревич, у Домонтові — Антон Плошкевич, Михайло Красовський, Василь Базилевич. Золотоніську сотню очолювали Степан Леонтович, Василь Козюра, Яків Лукашевич, Кропивненську — Антон і Федір Дарагани, Іркліївську — Семен Красовський, Павло Юзефович, Олексій Кононович, Канівецьку — Федір Ілленко, Микита Куленський, Федір Богдановський, Яготинську — Михайло Юзефович, Березанську — Петро Головачевський. 52 сотники (серед них 3 наказні) з 38 родин (4 Левицькі, Афендики, 2 Пилипенки, Лукашевичі, Юзефовичі, Красовські, Ілляшенки, Дарагани, Гриневиці, Базилевичі). З 69 урядовців полку 4 Левицькі, Афендики, 3 Пилипенки, Гулаки, Лукашевичі, Дарагани, Базилевичі, 2 Сулими, Канієвські, Іваненки, Юзефовичі, Красовські, Ілляшенки, Гриневиці. Загалом уряди в полку цього періоду тримали представники 46 родин.

Упродовж 1764–1782 рр. на генеральних, полкових урядах і сотниками повними і наказними було 553 старшини (з них 19 повних і 5 наказних полковників) з 383 козацько-старшинських родин: 9 Сахновських, 5 Лукашевичів, Сулим, Левицьких, 4 Базилевичі, Золотаревські, Забіли, Бутовичі, Булюбаші, Афендики, Шаули, Тарновські, Руновські, Родзянки, 3 Гулаки, Гудими, Жураховські, Калатури, Криштофовичі, Канієвські, Дарагани, Базилевські, Мазаракії, Магденки, Ляховичі, Романовичі, Солонини, Петровські, Шостаки, Тризни, Красовські, Кулябки, Максимовичі, Ограновичі, Пилипенки, Романовські, Станіславські, Тарасевичі, Уманці. Ці 10% (39) старшинських родин — тримали 25,1% (139) урядів.

Армашевські, Базилевські, Бакуринські, Балясні, Брижинські, Виридарські, Гаєвські, Горленки, Григоровичі, Дубовики, Жадьки, Жили, Заньковські, Іваненки, Ілляшенки, Кир'яки, Козинці, Косачі, Ковалевські, Киселі, Значко-Яворські, Закревські, Гриневиці, Воротиляки, Велецькі, Борсуки, Бобирі, Биковські, Александровичі, Корнієвичі, Кулаковські, Лазаревичі, Лисенки, Лукомські, Маньки, Псли, Марченки, Остроградські, Рубці, Павловські, Пирятинські, Посудевські. Прудченки, Селецькі, Селевичі, Скаржинські, Соколовські, Сохацькі, Троцькі, Хильчевські, Шаули, Шишкевичі, Шкляревичі, Якубовичі, Яновські, Яновичі, Юзефовичі, Шрамченки, Чарниші, Стороженки, Старицькі, Соханські,

Ситенські, Семеки, Савицькі, Михайловські, Минецькі, Манджоси, Лесевичі, Косачі мали по два представники на старшинських урядах. Ці 70 родин тримали 140 (25,3%) урядів.

Навіть побіжний погляд засвідчує появу на політичному небосхилі нових родин, яких раніше на значних козацьких урядах не було. Нові історичні умови (насамперед, праця бюрократична — канцеляристів) відкривали і нові можливості. Відновлення повітового устрою і водночас земських судів, підкоморіїв, а також шляхетського інституту з посадою «предводителя» шляхетства давали змогу дітям шляхти взяти реванш не на полі бою, а з чорнильницею і ручкою в руках. Возні сотенні і повітові, різноманітні підканцеляристи і канцеляристи, що дряпалися вгору по щаблях «Табеля о рангах», заповнили всі установи в Україні. Тепер вони могли і на штатській службі отримати звання значкового, військового чи, навіть, бунчукового товариша.

Бунчуковий товариш у нових умовах конкурував з полковницьким чином. Так, у 1758 р. на заміщення генеральних урядів були висунуті майже одні бунчукові товариші. На 1-го осавула генерального — три бунчукові товариші: П.Іскрицький, С.Томара, І.Жоравка, на 2-го осавула генерального теж три бунчукові товариші: В.Жураковський, В.Кочубей, І.Скоропадський, на писаря генерального — бунчукові товариші В.Гудович, Я.Тарнавський, Д.Покорський, на хорунжого генерального — бунчукові товариші Г.Гамалія [1138, 440], І.Лизогуб, компанійський полковник Г.Часник, на генерального бунчужного — бунчукові товариші Г.Бороздна, П.Чорнолузький [629, 12], компанійський полковник А.Крижанівський.

Чисельність бунчукового товариства була відносно сталою (1733 р. — 112, 1736 р. — 136, 1763 р. — 139 тих, хто служить), але з часом досить швидко почала розвиватися і збільшуватися така категорія як абшитовані бунчукові товариші (у 1763 р. таких було 39). Після ж 1764 р. кількість тих, хто служить, і абшитованих різко збільшується за рахунок того, що це почесне звання Малоросійська колегія [837, 738] надає як військовослужбовцям, так і штатським особам (насамперед у земських, міських та шляхетських установах). Бунчуковими товаришами стають багато міщан (війти, бургомістри), шляхта, яка жодного відношення до козацтва не мала.

Унаслідок того, що звання бунчукового товариша тепер вище за сотника, адміністрація була вимушена присвоїти це звання більшості територіальних сотників, причому вони залишаються при виконанні обов'язків сотників уже будучи бунчуковими товаришами.

Бунчукові товариші (станом на 1763 р.)

№	Назва полку	Бунчукові товариші	
		На службі	Абшитовані
1	Стародубський	41	3
2	Ніжинський	21	13
3	Чернігівський	33	7
4	Київський	8	2
5	Переяславський	4	1
6	Прилуцький	6	3
7	Лубенський	14	6
8	Миргородський	4	3
9	Полтавський	5	1
10	Гадяцький	4	0
	Разом:	139	39

Як бачимо, кількість бунчукових товаришів у різних полках неоднакова. Майже третина їх зосереджена лише в одному Стародубському полку, а Ніжинський і Стародубський полки разом мали майже половину бунчукових товаришів держави. Найменше представників цієї категорії зустрічається в Полтавському і Гадяцькому полках. У Полтавському полку 5 родин перебували під бунчуком: Кочубеї, Левенці, Заньковські, Чуйкевичі, Кобиляцькі. У Гадяцькому — 3 родини: Велецькі, Яновські, Пирятинські.

Іван Велецький став бунчуковим товаришем у 25 років, Володимир Велецький — у 22, Іван Яновський — 18, Василь Пирятинський — 28. Тобто, середній вік отримання чину бунчукового товариша в Гадяцькому полку був 23 роки.

Резервом бунчукових товаришів були представники старшинських родин слобідських полків. Так, з підпрапорного Охтирського полку Корнилій Кобиляцький став бунчуковим товаришем у Полтавському полку.

Характерною рисою часу стала погоня за російськими чинами. В цій ситуації активну і впливову позицію зайняв Безбородько — молодший, який був у фаворі у імператриці. В.Сенютович-Бережний вказував: «сподобався цариці наказ Безбородька, а на Україні його зненавиділи», проте зненавиділа лише частина патріотично налаштована козацької старшини [1339, 78].

Інша ж частина стала в чергу до нього за підтримкою в отриманні російських чинів чи дворянства. А.Безбородько у 1779 р. писав своєму батькові: «К 22 сентября в Правительствующем Сенате изготовлено и вже подписано действительно произвождение статских чинов, зависящих от власти сего правительства... и из наших единоплеменников пожалованием в надворные советники из подкоморьев: Павел Иванович Ломиковский, Василий Иванович Пирятинский, Яков Климентьевич Искра, Михаил Степанович Шырай, Андрей Петрович Миткевич, Григорий Карпович Долинский, Григорий Андреевич Горленко; в коллежские ассесоры из земских судей: Афанасий Прокофьевич Шкляревич, Григорий Мойсеевич Левицкий, Катеринич, Григорий Федорович Базилевский, подкоморий Почека, послыку он, по удостоянию, был только подсудком; из бунчуковых товарищей: рейтмейстер Давыдов, Корнилий Иванович Кобыляцкий, Григорий Иванович Корицкий, Иван Михайлович Ягельницкий, Михаил Семёнович Гриневич; в титулярные советники, из полковых судей, Вальковский, Нежинский Базилевич и Миргородский Базилевский, сверх того, многие по сепаратным удостояниям графа Петра Александровича» [959, 271].

Типовою була доля родини Дівовичів: її засновник Данило козакував у с. Семенівці Топальської сотні Стародубського полку, деякий час був «заведовцем сотенний» (1751). Два його сини за гетьмана Розумовського посіли високі посади. Старший Олексій Данилович спочатку став канцеляристом ГВК (1756–1762), а потім адвокатом Домової економічної канцелярії гетьмана (1757). Намагався повернути у підданство стрільців с. Тур'я. Очолив 1-у Почепську сотню (1764–1769). Грабував сотнян [1270, 9–20]. Суддя полковий стародубський (1769–1782), у цьому званні і абшитований. Проживав у с. Дубовичах Крелевецького повіту, де мав 7 підданих. З дружиною Зіновією Петрівною Коробкою мали 7 синів і доньку. Його брат Семен Данилович (? — ран. 1765) навчався у КМА, за вказівкою гетьмана з 1754 р. у Петербурзькому університеті, з якого у 1760 р. виключений. Перекладач ГВК (з 1761.9.02.). У 1762 р. написав «Разговор Великороссии с Малороссией». Архіваріус Генерального військового архіву (з 1763). Наступне ж коліно роду вже повністю було на російській службі. Петро Олексійович розпочав службу лейтенантом флоту (1787) [608, 469], його рідні брати: Микола Олексійович — мічманом флоту (1787), Іван, Семен, Яків, Федір — кадетами морського корпусу (1787).

Однією з форм ліквідації сталих зв'язків був розрив російською адміністрацією територій сотень між різними повітами. Бубнів, Любеч, Переволочна втратили статус міста. Гадацький, Лубенський, Прилуцький, Ніжинський полки були розірвані між Київським і Чернігівським намісництвами. Лише у Київському намісництві сотень, які повністю увійшли у повіти, було ненабагато більше, ніж тих, які територіально були розірвані між повітами.

Таблиця 6.7

Розподіл сотень за новим адміністративним поділом

Полки	Сотень	У складі одного повіту	Двох	Трьох	Чотирьох
Київський	9	3	6	–	–
Лубенський	14	7	2	4	1
Миргородський	11	6	5	–	–
Переяславський	18	12	4	4	–

Конкретизуючи наведені вище дані, зазначимо, що між чотирма повітами була розділена територія стародавньої козацької Яблунівської сотні (? — 1638–1782) між трьома — Горошинської, Лукомської, двох Пирятинських Лубенського, Басанської, Березанської, Кропивнянської, Яготинської Переяславського повітів. Подальша доля цих славетних козацьких містечок відома. Втрата державності вела і до втрати їх провідної ролі й місця в українській історії.

Ліквідація Запорозької Січі вимусила частину старшинсько-січових родин йти до козацької адміністрації Гетьманщини, яка вже була повністю підконтрольна Малоросійській Колегії, але нікого із нащадків січових кошових на більш-менш відповідальних урядах не знаходимо.

У XVIII ст. шляхетний елемент продовжував займати на Запорозжжі керівні посади і зберігав свій вплив. На Гетьманщину ж представники старшинсько-запорозьких родин перекочували через компанійські полки, через активну спільну участь з російськими військами і городовими козаками у російсько-турецькій війні, через шлюби. Так, у 1734 р. у польський похід запорожці послали загін (180 козаків) на чолі з полковником В.Гривою, який переважно виконував розвідувально-пошукові операції. Згодом Грива за рекомендацією фельдмаршала Мініха у 1740 р. був призначений

полковим хорунжим до Ніжинського полку. Допомогло йому в цьому і одруження з представницею родини Туранських. Старшина Війська Запорозького низового Стефан Яблоновський у 1763 р. був призначений сотником яблунівським. Запорожець Федір Головка у 1759 р. став значковим товаришем Прилуцького полку, Леонтій Синьогуб — військовим товаришем, запорожець Стефан Лоевський — отаманом сотенним Новосанжарської сотні Полтавського полку [62, 1].

Як бачимо, поступова еволюція козацької старшини в бік Російської імперії призвела до відсутності протесту проти знищення спочатку гетьманства, а потім і самих козацько-старшинських урядів. Розгромлена січова старшина або перебувала у в'язницях, або разом з городовою отримувала російські звання і дворянство. Зберігаючи свої соціальні завоювання, свій соціальний статус, багато з представників елітарних родин переходили на службу монарху безпосередньо, а не через проміжковий ланцюг Гетьманщини.

Протягом існування Гетьманщини вдалося зафіксувати такий національний склад старшинського корпусу: українці — 4218, представники інших національностей — 174 старшин. Серед старшин неукраїнського походження були волохи — 53, євреї, греки — по 29, татари, серби — по 19, росіяни — 10, болгари — 4, поляки, угорці — по 3, молдавани — 2, чехи, німці, цигани — по 1.

Козацька держава була тією національною нішею на європейській карті, яку вдалося вибороти козацтву, українській покозаченій шляхті. Проте тогочасні реалії засвідчують, що захистити цю державу як самодостатню і самостійне утворення вони не змогли. Не змогли протистояти і асиміляційним процесам, що ще на два століття відстрочило появу на світових картах держави України. Національна еліта несе відповідальність за стратегічні і тактичні прорахунки державотворчого процесу середини XVII — кінця XVIII ст., внаслідок яких державність України під ударами впливових зовнішніх факторів була втрачена.

ВИСНОВКИ

Наведені в монографії теоретичні узагальнення та нове наукове вирішення щодо складу української козацької старшини та система її родинних зв'язків дали змогу вперше в історіографії надати системного вигляду цій темі. Крізь призму проблем джерелознавства, історіографії, структурно-персонального і мережевого аналізу протягом усього періоду існування Козацької держави доведено, що козацька старшина як історичне явище персоналізується значно більше, ніж вважалося раніше, що, у свою чергу, вносить значні корективи у дослідження стосовно її значення в історії козацтва загалом.

1. Удалося з'ясувати основні етапи, напрями і ступінь наукової розробки досліджуваної теми. Динаміка зміни цілей, підходів, теоретико-методологічних засад, ступеня науковості досліджень зазначеного сюжету дозволили виділити три етапи: дореволюційний (XIX — початок XX ст.), радянський (1917–1991 рр.), сучасний, який розпочався з проголошенням державної незалежності України. Відсутність спеціальних досліджень вказаної проблематики протягом двох перших періодів зумовлювала описовість і фрагментарність у працях з історії Гетьманщини. Перетворення проблеми у повноцінний об'єкт дослідження відбулося лише в умовах здобуття державної незалежності України. Протягом третього періоду відбулись значні зрушення, але у більшості випадків вони стосуються постановки нових історіографічних питань та часткового їх вирішення. Синхронний аналіз усього масиву вітчизняної та зарубіжної історіографії, яка вивчала різні аспекти діяльності української козацької старшини, засвідчує, що історично зумовлений період «первісного нагромадження» емпіричних знань у вітчизняній історіографії дещо затягнувся. Українська історіографія у багатьох напрямках перебуває далеко не на завершальному етапі цього періоду емпіричних знань. Такий стан зумовлений тим, що у перший період дослідження історії України велися у річищі пануючих російської й польської історіографії, в другий період стався розрив тяглості українського історіографічного процесу, який лише наприкінці цього періоду відродився, але залишався в лещатах тоталітарного антифактологічного, антиемпіричного, антинаукового підходу до багатьох питань історичного минулого. Історії козацтва і старшини належало серед цих питань одне із чільних місць. Не принижуючи

ролі істориків XIX–XX ст. (представників двох перших виокремлених періодів), які досліджували історію старшини, зазначимо, що вони зробили багато для збереження фактологічної бази, але завершення її формування припадає на день сьогоднішній. Тому перехід до конкретно-історичних досліджень з політологічним і філософським осмисленням можливий лише через розвиток спеціальних історичних дисциплін, які є підґрунтям будь-якого фундаментального дослідження.

2. Охарактеризована джерельна база (13 груп джерел), яка сприяє вирішенню завдань, поставлених у нашому дослідженні. Вирізнення всіх компонентів джерельної бази дозволило використати їх у системі, коли одне джерело доповнює чи дає можливість перепроверити інше, причому факти визначалися завдяки критичному аналізу різних даних одного джерела або через синтез фактичного матеріалу з кількох джерел. У пропонованій монографії, використані переважно, документальні джерела, менше — наративні.

Стосовно першого виду джерел зазначимо, що першочергове значення за ступенем важливості й обсягом використання для нашого дослідження має обліково-статистичний різновид, потім йдуть судові, дипломатичні і законодавчі акти. Перевірка повноти і достовірності вказує на переваги реєстрів, присяг та відомостей. Вивчення текстів джерел та проведення їх історичної критики дає змогу дійти висновку, що надійним джерелом є пом'яники, заповіти, метричні і сповідальні книги, судові та маєткові документи. З наративних же джерел найбільшу увагу привертає листування, меншою мірою — літописи. Літописці хоч і мали високе бажання неупереджено відобразити історичні реалії, проте їх спроможність і об'єктивність була набагато нижчою, ніж у творців-сучасників документації. Тому інформація літописів використовувалася лише після спеціальної комплексної перевірки і порівняння з іншими документами. Зазначимо, що джерельна база дослідження збереглася нерівномірно як за часом, так і територіально. Особливо багато втрачено документів щодо Гетьманщини періоду 1648–1715 рр., що відобразилося і на повноті реєстрів старшини. Це ж стосується і локальної історії, — якщо Лівобережжя документоване краще, то про старшину правобережних полків збереглися лише поодинокі згадки.

Проте прогалини в окремих групах джерельної бази, розпочинаючи з 1715 р., не впливають на її повноту. Реєстри доповнюються

даними присяг, «сказок» і послужних списків, метричних і сповідальних книг, Генерального слідства про маєтності, Рум'янцевською ревізією. Для генеалогій козацько-старшинських фамілій першочергове значення мають дворянські родовідні книги, контрольним джерелом є поминальні записи синодиків. Уперше в такому обсязі використані та виявлені місця зберігання багатьох з 70 козацьких полкових реєстрів та 15 синодиків.

3. Визначені методологічні засади. Дослідження побудоване на структурно-персональному аналізі з використанням методик цивілізаційного підходу, а також методу мереженого аналізу. Методику конкретних історико-генеалогічних досліджень доповнено методикою дослідження поминальних рядів козацької старшини.

4. Уточнено структуру старшинських урядів (доповнено такими елементами, як старший полковий канцелярист, полковий підканцелярист, сотенний канцелярист, виборні тимчасові посади полкових і сотенних комісарів). Вказано на особливу роль уряду городского отамана полкового міста, на падіння ролі генерального обозного і стрімке зростання впливу генерального писаря. Привернута увага до таких категорій, як військові і полкові священники. Вдалося здійснити структурні узагальнення старшинської урядової та неурядової ієрархії.

5. Подано еволюцію значного військового товариства. Підтверджено, що отриманню такого статусу передувало перебування на старшинському уряді. Виявлено і складено перелік значних військових товаришів, стосовно яких такі уряди ще необхідно встановити. Вказано на республіканські коріння виникнення значного товариства та заміну його бунчуковим товариством як інститутом гетьманської влади. Вдалося відобразити місце подвійних товаришів (які упускаються у всіх відомих ієрархіях) серед комонних урядників.

6. Виявлено і доповнено персональний склад старшини шляхом укладення їх реєстру, який нараховує 4392 урядники різних рівнів (рахуючи від сотників і вище), що репрезентували 2921 родину. З них 276 родин мали по два представники, 141 — по три, 74 — по чотири, 51 — по три, 31 — по шість, 10 — по сім, 12 — по вісім, 13 — по дев'ять, 11 — по десять, 3 — по одинадцять, 2 — по дванадцять, 2 — по тринадцять, 3 — по чотирнадцять, 1 — п'ятнадцять, 2 — по сімнадцять, 1 — дев'ятнадцять.

Відомо 158 полковників з 140 родин правобережних полків (по 3 — Бути, Дорошенки, Золотаренки, Гамалії, по 2 — Яненки,

Трушенки, Лизогуби, Коваленки (Ковалевські), Гуляницькі, Воронченки, Гродзенки, Бутенки, Безпалі, Богаченки).

З 223 полковників 113 полковничих родин Лівобережжя 32 родини мали кількох представників. Дві родини дали козацькому війську по чотири полковники (Сулими і Самойловичі), 10 родин по три (Танські, Милорадовичі, Лизогуби, Левенці, Ігнатовичі, Золотаренки, Жураховські, Горленки, Гамалії, Апостоли), 20 родин — по два (Щербини, Черняки, Розумовські, Пушкаренки, Постоленки, Полуботки, Небаби, Носачі, Максимовичі, Іскри, Кочубеї, Коровки-Вольські, Ілляшенки, Завадовські, Гуляницькі, Гладкі, Гаркуші, Галагани, Бутрими, Борсуки).

Загалом відомий 361 полковник з 205 родин Гетьманщини. Одна родина Золотаренків дала козацтву 5 полковників, чотири родини (Сулими, Самойловичі, Бути, Гамалії) — по 4, 10 родин (Танські, Левенці, Лизогуби, Милорадовичі, Ігнатовичі, Завадовські, Жураховські, Дорошенки, Горленки, Апосоли) — по 3, 30 родин (Безпалі, Богаченки, Борсуки, Бутрими, Бутенки, Гладкі, Гаркуші, Галагани, Воронченки, Ганджі, Ковалевські, Коровки-Вольські, Яненки, Якубовичі, Щербини, Черняки, Трушенки, Розумовські, Гродженки, Гуляницькі, Ілляшенки, Іскри, Пушкарі, Постоленки, Полуботки, Небаби, Мозирі, Максимовичі, Кочубеї, Носачі) — по 2.

7. Зроблено попередні розвідки персонального складу сотенної старшини усіх полків Гетьманщини, які внесені до реєстру, що включає сотенних отаманів, писарів, осавулів і хорунжих.

8. Систематизовані і доповнені знання родоводів українських гетьманів. Виявлені прізвища двох чоловіків Ганни Золотаренко, які передували Богдану Хмельницькому. Введені до наукового обігу чотири нові синодики роду Хмельницьких, сім Виговських, один Петра Дорошенка, три Мазепи, один Демешків-Стрепенців. Встановлені родинні зв'язки Хмельницьких по материнській лінії Богдана, зібрані розпорошені дані про Хмельницьких у XVIII ст.

Вперше опублікований підготовлений В.Модзалевським родовід гетьмана Тетері. Встановлено прізвище першої дружини Григорія Дорофійовича Дорошенка — брата гетьмана, яка походила з любецької шляхетської родини Посудевських-Кононовичів, що дало змогу показати ще одну лінію впливу гетьмана на Чернігівщину. Третя ж його дружина — Євдокія Федорівна Мовчан — сприяла перебуванню його на Сіверщині.

Наголошено на необхідності виправлення в науковій літературі прізвища гетьмана Ігнатовича і позбавлення його прізвиська Многогрішний, яке з'явилося в подальші роки його гетьманування. Вперше опрацьовано родовід материнської лінії Мазепи — Мокієвських, родоводи Скоропадського — Величковських, Розумовського — Демешків-Стрепенців. Уведені до наукового обігу дані про рідних сестер Данила Апостола — тіток гетьмана.

9. Вдалося виявити нові генеалогічні факти провідних козацько-старшинських родин Гетьманщини, які утримували уряди генеральної старшини, полковників, сотників.

10. Аналіз реєстру сотників протягом 1648–1782 рр. засвідчив наявність 153 сотницьких династій, що дає змогу стверджувати про значно більшу роль походження, ніж вважалося раніше. Якщо дефіцит священницьких місць вів до того, що молодші сини вимушені були ставати дяками і паламарями, опускаючись у соціальній ієрархії, то у козацькому війську нащадки сотників залишалися в елітному середовищі через службу значковими товаришами, тобто зараховувалися до неурядової старшини.

11. Генеалогічні розписи засвідчують, що представники родин козацької старшини чоловічої статі одружувалися протягом усього життя, розпочинаючи з 18 років, жінки активно виходили заміж, починаючи з 15 до 43 років. Кількість шлюбів для чоловіків була типовою: один–три (як виняток — чотири), для жінок — один–два (як виняток — три). Шлюби були соціально відкритими для різних станів, хоча перевага віддавалася соціально рівним шлюбом. Шлюби представників сімей генеральної старшини і полковників складали і зміцнювали міжполкову єдність, полковників, полкової старшини і сотників — внутрішньополкову, сотенної старшини — внутрішньосотенну. Вікова різниця великого значення не мала. Народжуваність у регіонах була різною, і необхідно здійснити спеціальне дослідження стосовно цієї проблеми. Типова сім'я мала до 10 дітей. Різниця у віці між дітьми іноді сягала 40 років. Активним дітонароджувальним періодом для жінок був час між 16 і 45 роками.

12. Досліджуючи соціальні основи козацтва, вдалося виявити частку родин шляхетського походження у козацькому середовищі. Якщо В.Липинський до шляхтичів зараховував 3,3%, то наші дослідження дозволяють стверджувати про набагато вищу частку — 12,6% (див. табл. 2.3). В зв'язку з цим є підстави стверджувати, що головним джерелом формування старшини була покозачена шляхта.

13. Визначена регіональна типологія основних козацько-старшинських угруповань. Виходячи з класифікації старшини та їх угруповань за походженням, часом і тяглістю отримання старшинського уряду, внутрішньотрадиційних регіональних підходів, зовнішньополітичної орієнтації, відзначена її неоднорідність. За часом отримання урядів вони розподілялися на старшину дореволюційного часу і періоду революційних перетворень, на початку Національно-визвольної війни (1648–1663 рр.) за регіональними особливостями — на старшину центрального (корінних полків), західного (козацько-шляхетських полків), північно-східного (полків Чернігівського воєводства), південно-східного (полків січової орієнтації і впливу), надалі — на правобережну і лівобережну (1663–1676 рр.), вихідців з Правобережжя і місцевої лівобережної старшини (1676–1687 рр.). Надалі, за гетьманування Мазепи, існували залишки угруповання полків колишньої південно-східної групи — Полтавський, Миргородський і Гадяцький полки. Єдність угруповань першочерговою основою мала причетність до того чи іншого фамільного клану. Протягом XVIII ст. за відсутності реального системоутворюючого стрижня — абсолютної гетьманської влади — зникає потреба боротьби за неї і, як наслідок, необхідність козацько-старшинських угруповань. В умовах обмеження і поступового знищення гетьманської влади та влади старшини (1708–1782 рр.) нівелюються її кланові і регіональні відмінності.

За зовнішньополітичними симпатіями і орієнтаціями старшина поділялася на самостійницьку, пропольську, промосковську. Старшини зі сталою протурецькою чи протатарською орієнтацією виявити не вдалося. Це свідчить, скоріше, про використання татарського і турецького фактора в українській політиці, ніж бажання підкорення султану чи хану.

14. Вдалося відобразити не лише на загальнодержавному рівні, але і у багатьох полках наявність та еволюцію старшинських угруповань, серед яких протистояння у Миргородську полку Лісницьких і Гладких, Переяславському — Сулим і Романенків, Ніжинському — Гуляницьких і Золотаренків, Полтавському — Жученків і Герциків, зробити спроби ув'язати внутрішньополкові протиріччя із протиріччями у центрі.

15. Еволюція місця та ролі неукраїнців у соціальній та національній еліті збігалася з історичними періодами існування української козацької держави. У 1648–1676 рр. вони перебували поряд з українцями в козацькому війську, переймалися їх інтересами,

боролися з ворогами України (волохи Апостоли, Скидани, серби Думитрашки-Райчі, Сербини, Новаковичі, греки Мигалевські, Мазаракі, Греки). У 1676–1708 рр. спочатку допомагали утвердженню покозаченої правобережної шляхти на лівобережному гетьманстві, а потім стверджувалися і самі в тепер уже їхній Україні.

Протягом 1708–1782 рр. російське самодержавство активно використовувало неукраїнців для руйнації Гетьманщини і її інкорпорації в російську суспільну ієрархію (волохи Станіславські, Кицеші, Бразули, Афендики, серби Божичі, Милорадовичі, Мілютовичі, Требинські, греки Томари, Костянтиновичі, Греки).

Найбільше неукраїнського елемента у командних органах козацької армії давали білоруси. Особливо багато їх було серед стародубських і ніжинських полчан, але встановлення їх серед козацької старшини ще вимагає спеціального дослідження. Складнощі цього процесу пов'язані з традиційним формуванням козацтва, як з українських, так і білоруських земель, а також тим, що у самому Війську Запорозькому різниці між українцями і білорусами, як свідчать документи, не робилося, тобто, рівень усвідомлення окремішності від білорусів був набагато слабшим, ніж від московитів.

Загалом відсоткове зставлення неукраїнців серед старшини в полках Гетьманщини коливалося від 1 до 11%, а саме: Переяславський полк — 11%, Гадацький — 4,6%, Миргородський — 3,3%, Лубенський і Стародубський — 2,7%, Полтавський — 1,8%, Чернігівський і Київський — 1,5%, Прилуцький — 1,4%, Ніжинський — 1%. Загалом неукраїнці в старшинському середовищі становили 3,9%, серед них 53 представники волоського походження, по 29 євреїв і греків, по 19 татарського і сербського, 10 росіян, 4 болгар, по 3 поляків і угорців, 2 молдаване, по одному чеського, німецького і циганського походження.

16. Відсутність серед козацької старшини представників неправославного віросповідання засвідчує жорсткий підхід у релігійному питанні. Представники польських католицьких родів отримували уряди лише як нагороду після хрещення за православним обрядом, усі старшини-євреї були вихрестами, це саме стосується і татар.

17. Дослідження еволюції суспільної значущості старшинських родин, періоди їх політичного підйому та занепаду, вказують на те, що старшинсько-козацькі родини періоду Богдана Хмельницького поступово сходили з політичної арени і лише в останній період існування козацької держави вони дещо повернули собі

вплив. Це сталося внаслідок того, що владні старшинські родини першої половини XVIII ст. протягом 1764–1782 рр. переорієнтовувалися на російську суспільну ієрархію. Встановлено, що з 601 старшинської родини відомих за гетьманування Богдана Хмельницького, Самойловича на урядах залишалось 75, за Мазепи — 64, Скоропадського — 40, Апостола — 31, в останній період існування козацької держави — 37.

18. Використавши генеалогію як метод загальноісторичного дослідження, здійснено географічну локалізацію так званих іменних сотень у правобережних полках, а саме: в Канівському полку сотня Стародуба визначена як Литвинецька, Волинця — Пекарська, Кулаги — Костенецька, Богданенкова — Келебердинська, Раценка — Леплявська, Роценка — Бубнівська, в Корсунському полку сотня Остапа Яроценка — як Богуславська, Гавриленкова — Звенигородська, а Куришкова і Корчовського — Стеблівська. Завдяки генеалогічному методу вдалося встановити, що перед Національно-визвольною війною до Переяславського полку входила територія навколо Миргорода і Лубен, які у 1638–1648 рр. були сотенними центрами цього полку.

19. Вдалося географічно локалізувати масові переходи козаків правобережних полків на Лівобережжя. Козацтво і старшина Чигиринського полку перейшли до південних сотень Миргородського полку і Прилук, Канівського — до Переяслава, Золотоноші, Бубнова і Келеберди Переяславського, Корсунського полків — Конотопа Ніжинського полку, Смілянської і Хмельівської сотень Лубенського, Уманського полку — Ромни Лубенського полку і Орільські сотні Полтавського полку, Білоцерківського — до Козельця Київського і Опішні Гадяцького полків, Брацлавського — до Миргорода.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Центральний державний історичний архів України
в м. Києві

Фонд 51. Генеральна військова канцелярія.

Опис 1.

1. Справа 2669. Ревізія Козелецької сотні Київського полку 1764 р. — 355 арк.

Опис 2.

2. Справа 36. «Сказка» багацького сотника Миргородського полку Йосипа Стефановича. 12 грудня 1747 — 30 грудня 1760 рр. — 5 арк.

Опис 3.

3. Справа 1154. Реєстр козаків Кобиляцької сотні. 1 червня 1723 р. — 5 арк.

4. Справа 1186. Реєстр Роменської сотні Лубенського полку. 1723 р.

5. Справа 1330. Реєстр сотенної старшини і козаків Понорницької сотні. 1724 р. — 8 арк.

6. Справа 1335. Реєстр козаків, полкової, сотенної старшини, бунчукових і значкових товаришів з переліком військових походів в яких вони брали участь та козаків, які через убогість були звільнені від від походів. 1724, 1725, 1734 рр. — 92 арк.

7. Справа 1335 а. Реєстр козаків, полкової, сотенної старшини, бунчукових і значкових товаришів з переліком військових походів в яких вони брали участь та козаків, які через убогість були звільнені від від походів. 1724, 1725, 1734 рр. — 85 арк.

8. Справа 1344. Чолобитна старосанжарського сотника Самійла Спафари про надання на ранг млина та підданих. 24 червня 1724 р. — 3 арк.

9. Справа 1351. Реєстр власників маєтків в Полтавському полку, складений полтавським полковником Савою Таранухою. 23 грудня 1724 р. — 8 арк.

10. Справа 1378. Сказки о службах полку Черниговского полковой и сотенной старшины, куренных отаманов и рядовых казаков. 10 декабря 1724 г. — 200 арк.

11. Справа 1635. Реєстр млинів в Чернігівському полку. 1725 р.

12. Справа 2164. Реєстр складений Омельницьким сотенним правлінням про майновий стан козаків сотні. 18 червня 1726 р. — 8 арк.

13. Справа 2165. Відомості сотенної старшини Власівської сотні про кількість та майновий стан козаків сотні. 17 червня 1726 р. — 10 арк.

14. Справа 2167. Чолобитна жителя с. Федорівки І полкової сотні на обозного полкового Лаврентія Микитовича за захоплення майна і ув'язнення. 24 липня 1726 р. — 4 арк.

15. Справа 2176. Справа про підтвердження прав писаря Григорія Бугаєвського на володіння млином та ґрунтами в с. Супрунівка І полкової сотні. 1726–1729 рр. — 11 арк.

16. Справа 2183. Ревізійні відомості про майновий стан козаків і посполитих Полтавського полку. 1726 р. — 131 арк.

17. Справа 2521. Донос козаків Старосанжарської сотні Василя Павелка, Михайла Карпенка та інших про захоплення колишнім наказним сотником Гаврилом Олійником грошей, які були зібрані на козацький ралець. 12 січня 1727 р. — 3 арк.

18. Справа 2858. Універсал гетьмана Апостола орлянському сотнику Йосипу Яковлеву про звільнення від оплати податку на володіння млином. 3 жовтня 1728 р. — 3 арк.

19. Справа 3248. Супліка значкового товариша Опанаса Адаменка про звільнення від сплати податку за володіння млином. 5 січня 1729 р. — 4 арк.

20. Справа 3573. Супліка козака Білицької сотні Грицька Олелеренка з скаргою на білицького сотника Павла Єфіменка за не-виплату грошей, побиття, ув'язнення дружини та інше. 1730 р. — 2 арк.

21. Справа 3896. Реєстр Кролевецької сотні Ніжинського полку у різних походах. 1732 р.

22. Справа 4284. Ревізія Ніжинського полку. 1732 р. — 154 арк.

23. Справа 4912. Справа з відомостями про призначення полкової старшини і сотників в полках Лівобережної України. 1734 р. — 50 арк.

24. Справа 5105. Відомості і особистий табель полкових канцелярій Лівобережної України про значкових товаришів і козаків, які знаходяться в військових походах, на форпостах та вдома. 5 січня 1735 р. — 90 арк.

25. Справа 5107. Відомості і особистий табель Гадяцької полкової канцелярії про значкових товаришів. 30 вересня 1735 р. — 1 арк.

26. Справа 5142. Відомість Гадяцької полкової канцелярії з особистим переліком козаків, які прибули з польського походу додому. 1735 р. — 151 арк.

27. Справа 5153. Відомість і особисті табелі Гадяцької полкової канцелярії про наявність значкових товаришів і козаків та ступінь їх готовності до військового походу. Жовтень 1735 р. — 131 арк.

28. Справа 5154. Особова відомість Гадяцької полкової канцелярії про значкових товаришів і козаків відправлених у перший польський похід. Жовтень 1735 р. — 100 арк.

29. Справа 5302. Справа про призначення значкових товаришів з козаків Лівобережної України. 1736–1740 рр. — 44 арк.

30. Справа 6481. Справа про захоплення млина ніжинським полковим обозним Іваном Величковським, що належав ратуші м. Борзни. 1737. — 5 арк.

31. Справа 6565. Універсал ГВК генеральному військовому писарю Михайлу Турковському про підтвердження прав власності на сс. Вормин і Чешуйки, сл. Лукавицю і Луговець Мглинської сотні Стародубського полку, на млини та на ґрунти. Березень 1738 р. — 8 арк.

32. Справа 6707. Справа про видачу універсалу на посаду крелевецького сотника Михайлу Лукашевичу. 1738 р. — 3 арк.

33. Справа 6727. Справа про призначення згідно з указом Сенату Матвія Маньківського глухівським сотником. 24 лютого 1738 р. — 5 арк.

34. Справа 6796. Справа про призначення на посаду гадяцького полкового судді бунчукового товариша Василя Биковського. 1738 р. — 10 арк.

35. Справа 6814. Справа про надання універсалу Йосипу Ситенському на посаду другого осавулу надану йому в 1736 р. — 1 березня 1738 р. — 2 арк.

36. Справа 6828. Чолобитна вдови новгородського сотника Василя Христиневського з проханням про надання 60 дворів за служби її чоловіка, який загинув у кримському поході. 18 листопада 1738 р. — 5 арк.

37. Справа 6939. Особові відомості старшини і козаків Гадяцького полку, відправлених у військовий похід. 9 квітня 1738 р. — 39 арк.

38. Справа 6960. Справа про звільнення від військових постойв дому вдови глухівського сотника Степана Уманця Марфи в м. Глухові Ніжинського полку. 1738–1739 рр. — 12 арк.

39. Справа 7064. Особові відомості старшини і козаків Гадацького полку, відправлених у військовий похід. Лютий 1738 р. — 10 арк.

40. Справа 7132. Поіменні відомості козаків і посполитих міст і сіл Городницької і Чорноуської сотні. 1738 р. — 19 арк.

41. Справа 8015. Ревізія Новгородської сотні Стародубського полку. 1740 р. — 113 арк.

42. Справа 8026. Ревізькі відомості про кількість дворів, виборних козаків та підпомічників у сотнях Переяславського полку.

43. Справа 8089. Виправдання ніжинського полковника Івана Хруцова і старшини. 1741 р. — 11 арк.

44. Справа 8199. Розслідування справи ніжинського полковника Івана Хруцова. 1741 р. — 143 арк.

45. Справа 8213. Відомості про присягу імператриці козаків та духовенства Київського полку. 1741–1742 рр. — 104 арк.

46. Справа 8230. Відомості про присягу імператриці козаків та духовенства Лубенського полку. 1741 рр. — 392 арк.

47. Справа 8232. Відомості про присягу імператриці козаків та духовенства Ніжинського полку. 1741 рр. — 61 арк.

48. Справа 8233. Відомості про присягу імператриці козаків та духовенства Ніжинського полку. 1741 рр. — 68 арк.

49. Справа 8236. Відомості про присягу імператриці козаків та духовенства Переяславського полку. 1741–1742 рр. — 471 арк.

50. Справа 8389. Відомості про присягу імператриці козаків та духовенства Миргородського полку. 1741–1742 рр. — 149 арк.

51. Справа 8333. Реєстр генеральної та полкової старшини Лівобережної України. Листопад 1742 р. — 38 арк.

52. Справа 8548. Свідчення полтавського полкового судді Григорія Сахновського про свою службу. 5 січня 1743 р. — 3 арк.

53. Справа 8544. Матеріали про призначення генеральної та полкової старшини в полках Лівобережної і Слобідської України. 10 травня 1740 — 27 липня 1744 рр. — 133 арк.

54. Справа 9041. Про стан Генеральної військової, полкової та сотенної артилерії. 1747–1750 рр. — 343 арк.

55. Справа 9262. Універсал про призначення значкового товариша Івана Кущинського на посаду царичанського сотника. 1748 р. — 6 арк.

56. Справа 9403. Справа про призначення Сенатом вакансового сотника Івана Черняка сотником I полкової сотні. 1748 р. — 25 арк.

57. Справа 10126. Справа про човнові млини Переславського полку. Листопад 1750 р. — 5 арк.

58. Справа 10592. Справа про поділ спадку полкового обозно-го Івана Левенця. 20 жовтня 1749 р. — 19 арк.

59. Справа 12566. Справа про призначення полковником Га-дяцького полку армійського полковника Василя Розумовського. 23 грудня 1745–1755 рр. — 11 арк.

60. Справа 13872. Справа про передачу на затвердження геть-ману Розумовському двох кандидатур на заміщення посади ново-санжарського сотника — військових канцеляристів Андрія Маг-денка та Івана Боярського. 1756–1757 рр. — 6 арк.

61. Справа 14039. Відомості про освіту полкової сотенної стар-шини. 1757 р. — 189 арк.

62. Справа 14447. Справа про надання запорожцю Стефану Ло-евському чину сотенного отамана Новосанжарської сотні. 1757 р. — 7 арк.

63. Справа 14451. Справа про надання отаману надвірної ком-панійської корогви Федору Чернопольському чину сотенного ота-мана Переволочанської сотні. 1757 р. — 15 арк.

64. Справа 14458. Справа про надання сотнику Нехворощансь-кої сотні Каленику Прокопіву за довгорічну службу чотирьох риб-них озер з грунтами. 1757 р. — 14 арк.

65. Справа 15378. Справа про видачу абшита відставленому в 1745 р. від служби полковому хорунжому Юхиму Вовковняку. 1758 р. — 12 арк.

66. Справа 15389. Справа про призначення військового канцеля-риста Дем'яна Беньковського другим полковим хорунжим, а хорун-жого Василя Магденка — полковим осавулом. 1758 р. — 17 арк.

67. Справа 15390. Справа про звільнення у відставку та на-дання чину значкового товариша бурмістру Полтавського магіст-рату Андрію Терентенку. 1758 р. — 15 арк.

68. Справа 15659. Справа про призначення Івана Заньковсь-кого сотником Старосанжарської сотні. 1759 р. — 25 арк.

69. Справа 15719. Справа про призначення значкового товари-ша Василя Потоцького сотником Кишеньської сотні на місце по-кійного брата Тимофія. 1759 р. — 11 арк.

70. Справа 15726. Справа про рекомендацію полтавської канце-лярії надати посаду сотенного писаря Білицької сотні служителю ГВК, колишньому полтавському полковому підканцеляристу Ва-силію Глобі. Квітень 1759 р. — 6 арк.

71. Справа 15769. Справа про затвердження Івана Тимковського на посаді царичанського городового отамана. Грудень 1759 р. — 4 арк.

72. Справа 16312. Справа про призначення отаманом м.Орель сина значкового товариша Чорниша Данила. 1760 р. — 5 арк.

73. Справа 16670. Справа про звільнення у відставку полкового хорунжого Максима Лаврентієва та про надання цієї посади його сину Семену. Вересень 1761 р. — 8 арк.

74. Справа 16843. «Сказки» про службу бунчукових товаришів Федора Левенця та Григорія Чуйкевича. 8 грудня 1761 р. — 12 арк.

75. Справа 16844. «Сказка» про служби полкового писаря Григорія Багінського. Грудень 1761 р. — 8 арк.

76. Справа 16846. «Сказки» про службу полкової і сотенної старшини Полтавського полку. Грудень 1761 р. — 18 арк.

77. Справа 16847. «Сказки» про службу військових товаришів Полтавського полку. Грудень 1761 р. — 38 арк.

78. Справа 16847. «Сказки» про службу значкових товаришів Лубенського полку. Грудень 1761 р.

79. Справа 16848. «Сказки» про службу значкових товаришів Лубенського полку. Грудень 1761 р.

80. Справа 16939. «Сказки» про службу військових товаришів Прилуцького полку. 1761 р.

81. Справа 16940. «Сказки» про службу бунчукових товаришів Прилуцького полку. 1761 р.

82. Справа 16942. «Сказки» про службу бунчукових товаришів Прилуцького полку. 1761 р.

83. Справа 16951. Свідчення про службу військових канцеляристів ГВК. 1762 р. — 48 арк.

84. Справа 16952. Свідчення про службу військових товаришів Чернігівського полку. 1761 р. — 61 арк.

85. Справа 16953. Свідчення про службу абшитованих військових товаришів Чернігівського полку. 1761 р. — 20 арк.

86. Справа 16954. Свідчення про службу значкових товаришів Чернігівського полку. 1761 р. — 98 арк.

87. Справа 16955. Свідчення про службу сотників Чернігівського полку. 1761 р. — 65 арк.

88. Справа 16956. Свідчення про службу абшитованих бунчукових товаришів Чернігівського полку. 1761 р. — 56 арк.

89. Справа 16958. Свідчення про службу бунчукових товаришів Стародубського полку. 1761 р.

90. Справа 16959. Свідчення про службу військових товаришів Стародубського полку. 1761 р.

91. Справа 16960. Свідчення про службу сотників Стародубського полку. 1761 р.

92. Справа 16961. Свідчення про службу абшитованих значкових товаришів Ніжинського і Стародубського полків. 1761 р.

93. Справа 16974. Свідчення про службу значкових товаришів Гадяцького полку. 1761 р. — 27 арк.

94. Справа 16981. Свідчення про службу значкових товаришів Полтавського полку. Грудень 1761 р. — 154 арк.

95. Справа 16991. Свідчення про службу абшитованих значкових товаришів Прилуцького полку. 1761 р.

96. Справа 16992. Свідчення про службу полкових старшин Прилуцького полку. 1761 р. — 23 арк.

97. Справа 16993. Послужні списки сотників Гадяцького полку. 1761 р. — 120 арк.

98. Справа 16994. Послужні списки полкової старшини Гадяцького полку. 1761 р. — 58 арк.

99. Справа 16998. Свідчення про служби військових товаришів Лубенського полку. 1761 р.

100. Справа 17149. Справа про призначення військового канцеляриста Олексія Руновського царичанським сотником. 1762 р. — 9 арк.

101. Справа 17153. Справа про заміну полтавської полкової старшини. 1762 р. — 13 арк.

102. Справа 17154. Справа про надання абшиту переволочанському сотнику Михайлу Гегелі та призначення замість нього Федора Могилевського. 8 травня 1762 р. — 6 арк.

103. Справа 17762. Справа про надання чину військового товариша бургомістру Полтавського магістрату Данилу Терентенку та призначення його на посаду виконуючого обов'язки війта м. Полтави. 1763 р. — 6 арк.

104. Справа 17848. «Сказка» про службу сотника І Варвинської сотні Андрія Барановського. 1761. — 19 арк.

105. Справа 17851. Перепис населення 3-ї Переяславської, Трахтемирівської сотень Переяславського полку і Березинської сотні Чернігівського полку. 1763 р. — 416 арк.

106. Справа 17879. Справа про видачу паспорта вакансовому судді і сотнику Переволочанської сотні Стефану Лукомському для проїзду до м. Москви. 20 січня 1763 р. — 5 арк.

107. Справа 18190. Справа про звільнення у відставку значкового товариша Гната Давиденка та надання йому чину військового товариша. 1764 р. — 8 арк.

108. Справа 18199. Справа про надання чину військового товариша жителю Полтавського полку, грузинському дворянину Матвію Невсадзеву. 1764 р. — 4 арк.

109. Справа 18215. Скарга козака Білицької сотні Івана Біби-Шульги (він же Іван Шульженко) на бунчукового товариша Івана Остроградського та його синів за захоплення спадкових ґрунтів. 10 червня 1764 р. — 5 арк.

110. Справа 19250. Компут козаків Полтавського полку. 1735 р. — 291 арк.

111. Справа 19252. Компут козаків Чернігівського полку. 1740 р. — 195 арк.

112. Справа 19253. Компут козаків Чернігівського полку. 1740 р. — 200 арк.

113. Справа 19313. Ревізія Переяславського полку. 1729 р. — 144 арк.

114. Справа 19315. Ревізія Миргородського полку. 1731 р. — 247 арк.

115. Справа 19317. Ревізія Полтавського полку. 1737 р. — 399 арк.

116. Справа 19318. Ревізія Полтавського полку. 1737 р. — 331 арк.

117. Справа 19319. Ревізія Ніжинського полку. 1738 р. — 554 арк.

118. Справа 19320. Ревізія Миргородського полку. 1738 р. — 540 арк.

119. Справа 19321. Ревізія Прилуцького полку. 1739 р. — 423 арк.

120. Справа 19322. Ревізія Чернігівського полку. 1739 р. — 456 арк.

121. Справа 19323. Ревізія Гадяцького полку. 1739 р. — 139 арк.

122. Справа 19324. Ревізія Миргородського полку 1739 р. — 587 арк.

123. Справа 19325. Ревізія Прилуцького полку. 1732. — 320 арк.

124. Справа 19326. Ревізія Чернігівського полку. 1740 р. — 557 арк.

125. Справа 19327. Ревізія Гадяцького полку. 1741 р. — 255 арк.
126. Справа 19328. Ревізія Чернігівського полку. 1747 р. — 811 арк.
127. Справа 19329. Ревізія Прилуцького полку. 1740. — 414 арк.
128. Справа 19330. Ревізія Полтавського полку. 1740 р. — 324 арк.
129. Справа 19331. Ревізія Чернігівського полку. 1740 р. — 562 арк.
130. Справа 19332. Ревізія Гадяцького полку. 1740 р. — 268 арк.
131. Справа 19333. Ревізія Лубенського полку. 1745 р. — 791 арк.
132. Справа 19334. Ревізія Переяславського полку. 1740 р. — 491 арк.
133. Справа 19335. Ревізія Переяславського полку. 1741 р. — 519 арк.
134. Справа 19336. Ревізія Чернігівського полку. 1741 р. — 543 арк.
135. Справа 19337. Ревізія Чернігівського полку. 1741 р. — 509 арк.
136. Справа 19338. Ревізія Миргородського полку. 1741 р. — 510 арк.
137. Справа 19339. Ревізія Переяславського полку. 1743 р. — 554 арк.
138. Справа 19340. Ревізія Переяславського полку. 1743 р. — 515 арк.
139. Справа 19341. Ревізія Полтавського полку. 1743 р. — 443 арк.
140. Справа 19342. Ревізія Чернігівського полку. 1743 р. — 628 арк.
141. Справа 19343. Ревізія Лубенського полку. 1745 р. — 754 арк.
142. Справа 19344. Ревізія Ніжинського полку. 1747–1748 рр. — 849 арк.
143. Справа 19345. Ревізія Лубенського полку. 1747 р. — 977 арк.
144. Справа 19346. Ревізія Переяславського полку 1747 р. — 512 арк.

145. Справа 19347. Ревізія Гадяцького полку. 1747 р. — 626 арк.
146. Справа 19348. Ревізія Стародубського полку. 1764 р. — 737 арк.
147. Справа 19349. Ревізія Стародубського полку. 1764 р. — 745 арк.
148. Справа 19350. Ревізія Миргородського полку. 1752 р. — 844 арк.
149. Справа 19351. Ревізія Полтавського полку. 1759 р. — 532 арк.
150. Справа 19352. Ревізія Переяславського полку. 1752 р. — 735 арк.
151. Справа 19353. Ревізія Полтавського полку. 1748 р. — 456 арк.
152. Справа 19355. Ревізія Полтавського полку. 1755 р. — 409 арк.
153. Справа 19356. Ревізія Чернігівського полку. 1755 р. — 673 арк.
154. Справа 19357. Ревізія Чернігівського полку. 1750 р. — 694 арк.
155. Справа 19360. Ревізія Київського полку. 1750 р. — 687 арк.
156. Справа 19362. Ревізія Переяславського полку. 1731 р. — 362 арк.
157. Справа 19363. Ревізія Гадяцького полку. 1731 р. — 196 арк.
158. Справа 19364. Ревізія Чернігівського полку. 1732 р. — 433 арк.
159. Справа 19365. Ревізія Переяславського полку. 1732 р. — 670 арк.
160. Справа 19366. Ревізія Переяславського полку. 1736 р. — 535 арк.
161. Справа 19368. Ревізія Переяславського полку. 1734 р. — 527 арк.
162. Справа 19370. Ревізія Прилуцького полку. 1734. — 251 арк.
163. Справа 19371. Ревізія Ніжинського полку. 1737 р. — 796 арк.
164. Справа 19373. Ревізія Київського полку. 1737 р. — 298 арк.

165. Справа 19374. Ревізія Переяславського полку. 1737 р. — 694 арк.

166. Справа 19375. Ревізія Гадяцького полку. 1738 р. — 285 арк.

167. Справа 19376. Ревізія Переяславського полку. 1738 р. — 628 арк.

168. Справа 19377. Ревізія Чернігівського полку. 1738 р. — 525 арк.

169. Справа 19379. Ревізія Миргородського полку. 1729 р. — 122 арк.

170. Справа 19378. Ревізія Переяславського полку. 1739 р. — 575 арк.

171. Справа 19379. Ревізія Прилуцького полку. 1737. — 365 арк.

172. Справа 19382. Ревізія Гадяцького полку. 1750 р. — 480 арк.

173. Справа 19389. Ревізія Ніжинського полку (різні сотні за різні роки) — 676 арк.

174. Справа 19402. Ревізія Чорнуської сотні Лубенського полку. 1734 р.

175. Справа 19694. Ревізія II полкової сотні Ніжинського полку. 1738 р.

176. Справа 20038. Перепис дворів Полтавського полку. 1735 р. — 455 арк.

177. Справа 20316. Ревізія землеволодіння у задніпровських сотнях Миргородського полку. 1741–1744 рр.

178. Справа 19409. Відомості виборних козаків Гадяцького полку та їх синів. 1764 р. — 560 арк.

Фонд 53. I Малоросійська колегія.

Опис 1.

179. Справа 2 а. Універсал гетьмана Івана Самойловича Думитрашкові Райчі про здачу йому на відкуп індуктивного збору. 1672 р. — 2 арк.

Опис 2.

180. Справа 33. Дело бывшего сотника Ковалевского Афанасия Кицеша с генеральным судьей Иваном Чернышем об ограблении его, Кицеша, пожитков, об отстранении от сотничества и др. разорениях. — 1727, 1722–1723 гг. — 236 арк.

181. Справа 149. Об определении на место умершего полковника гадяцкого Михаила Милородовича к управлению дел полкового судьи Штышевского. 1727 г. — 65 арк.

182. Справа 268. Челобитная отставного полковника Игнатия Галагана об отнятии у него гетьманшой Скоропадской леса с хутором близ г. Прилуки под с. Ковтуновкою. 1724 г. — 3 арк.

183. Справа 284. Донесение Леонтия Уважного на прилуцкого полкового судью Ивана Марковича о насильственном завладении его грунтов, скупленных у Михайловой Криштофоровой и взятии насильно с тех грунтов купчей. 1724 г. — 4 арк.

Фонд 54. II Малоросійська колегія.

Опис. 1.

184. Справа 17. Доношение значкового товарища Афанасьева о захвате женой лубенского сотника Пикавцовой и ее зятем снегинским сотником Кулябкой волов, хлеба и др. 1765 г. — 6 арк.

185. Справа 39. О присвоении войсковому канцеляристу Хенцинскому звания войскового товарища и о назначении его войтом в Остерский магистрат. 1765–1766 гг. — 24 арк.

186. Справа 221. Дело о выборах войскового канцеляриста Кулябки сотником II Лубенской сотни вместо уволенного Ограновича. 10 мая 1765 г. — 4 арк.

187. Справа 442. Дело по обвинению седневского сотника Рымши в захвате земель у казаков м.Седнева, в использовании их на частных работах. 14 июня 1766 г. — 92 арк.

188. Справа 557. Доношение казаков Кобыщанской сотни об использовании их кобыщанским сотником Сеймановским на частных работах. 1767 г. — 2 арк.

189. Справа 568. Дело о разделе имущества между наследниками умершего войскового товарища Левицкого. 1767–1768 гг. — 14 арк.

190. Справа 592. Дело о назначении значкового товарища Ильинова сотником в Каневскую сотню. Август 1767 г. — 6 арк.

191. Справа 615. Дело об ускорении разбора дела в ГВС о споре между Киево-Флоровским монастырем и бориспольским сотником Афендиком за земельные владения. 1766–1767 гг. — 7 арк.

192. Справа 685. Дело по обвинению войскового товарища Мандрыки в захвате земель казаков Кобыжской сотни. 28 июня 1767 г. — 33 арк.

193. Справа 728. Дело о пересмотре решения ГВС об отдаче Киево-Печерской лавре мельницы на р. Остре, принадлежащей жителю г. Козельца Чечуге Стефану. 1768, 1775 гг. — 34 арк.

194. Справа 737. Дело о назначении судьей в Остерский земский суд подсудка Пригару, подсудком — писаря Лусту и писарем —

войскового канцеляриста Стопановского. 7 января 1768 г. — 19 арк.

195. Справа 773. Дело о назначении сотником в Кобыжскую сотню войскового товарища Таращукова. 11 марта 1768 г. — 4 арк.

196. Справа 819. Дело о пожаловании графом Румянцевым 40 дворов сыновьям полкового есаула Рымши. 1768–1777 гг. — 6 арк.

197. Справа 1241. Дело об обвинении есаула Черниговского полка Бакуринского в захвате хлеба и фуража у жителей Хорольской сотни и аресте членов сотенного правления. 1771 г. — 13 арк.

198. Справа 1244. Аттестаты о службе борзнянского сотенного атамана Кривошеи. 1771, 1785 гг. — 6 арк.

199. Справа 1286. Дело о назначении полкового хорунжего Шума писарем Киевского городского суда. Июль 1772 г. — 3 арк.

200. Справа 1790. Ведомость о служащих Киевского полка с указанием времени поступления на службу, чина, участия в походах, количестве подданных. 1775 г. — 19 арк.

201. Справа 1791. Дело о споре за владение мельницей между значковым товарищем Киевского полка Сухоевским и Киево-Софиевским монастырем. 1774 г. — 3 арк.

202. Справа 1792. Ведомость о служащих Миргородского полка с указанием времени поступления на службу, чина, участия в походах, количестве подданных. 1775 г. — 29 арк.

203. Справа 1793. Послужные списки членов присутствия Миргородского земского суда и возных Миргородского полка. 1775 г. — 10 арк.

204. Справа 1794. Ведомость о служащих Миргородской полковой канцелярии с указанием времени поступления на службу, чина, участия в походах, количестве подданных. 1774 г. — 32 арк.

205. Справа 1854. Послужные списки полкового обозного, хорунжих, старшины Миргородского полка. 5 апреля 1775 г. — 30 арк.

206. Справа 1930. Послужные списки чиновников Козелецкого, Остерского земских судов, Киевского городского суда и Киевской счетной комиссии. Январь 1776 г. — 108 арк.

207. Справа 2077. Ведомость о полковой старшине Киевского полка. 1776 г. — 43 арк.

208. Справа 2128–г. Ведомость о выборных казаках полков Левобережной Украины. 1776 г. — 176 арк.

209. Справа 2139. Дело об определении войскового товарища Киевского полка Светличного порутчиком в Изюмский гусарский полк. 12 апреля 1777 г. — 4 арк.

210. Справа 2432. Ведомость о полковой старшине Лубенского полка. 1778 г. — 6 арк.

211. Справа 2501. Послужны списки старшины 1767 р. — 65 арк.

212. Справа 2535. Ведомость Гадяцкой и Миргородской полковых канцелярий об имущественном и семейном положении служащих. 30 января 1779 г. — 19 арк.

213. Справа 2576. Ведомость о полковой старшине, значковых товарищах и сотенной старшине Киевского полка с указанием количества их крепостных крестьян. 18 января 1779 г. — 28 арк.

214. Справа 2617. Ведомости Миргородского земского суда об имущественном и семейном положении и службе чиновников суда. 1779 г. — 39 арк.

215. Справа 2620. Дело о споре за наследство между братьями и сестрами Требинскими. 19 августа 1779 — 18 октября 1782 гг. — 67 арк.

216. Справа 2668. Ведомости Миргородской полковой канцелярии о служащих, имущественном и семейном положении чиновников канцелярии, с указанием данных о прохождении службы. 1779 г. — 48 арк.

217. Справа 2669. Ведомость Миргородской полковой канцелярии о служащих, находящихся на службе и в отставке. 1779 г. — 13 арк.

218. Справа 2683. Ведомость Киевской полковой канцелярии. 1780 г. — 11 арк.

219. Справа 2684. Ведомость Киевской полковой канцелярии о служащих Киевского полка в отставке. 1780 г. — 10 арк.

220. Справа 2884. Ведомость Лубенского подкоморного суда о прохождении службы, имущественном и семейном положении чиновников. 1780 г. — 15 арк.

221. Справа 2885. Ведомость о полковой и сотенной старшине Киевского полка. 1780 г. — 31 арк.

222. Справа 2889. Ведомость Козелецкого подкоморного суда о прохождении службы, имущественном и семейном положении чиновников. 1779 г. — 3 арк.

223. Справа 2927. Ведомость Лубенского предводителя шляхетства о прохождении службы, об имущественном и семейном положении старшины Лубенского полка. 7 апреля 1780 г. — 48 арк.

224. Справа 3021. Формулярный список сотенного еваула Черниговского полка Устименко. 1781 г. — 2 арк.

225. Справа 3031. Дело о производстве киевского сотника Гудымы в чин бунчукового товарища. 19 марта 1781 г. — 6 арк.

226. Справа 3034. Дело о присвоении писарю Козелецкого подкоморного суда Ротмистру звания войскового товарища. 8 февраля 1781 г. — 7 арк.

227. Справа 3373. Ведомость Остерского земского суда о службе чиновников с указаниями данных об их имущественном и семейном положении. 26 января 1775 г. — 19 арк.

228. Справа 3374. Ведомость Козелецкого земского суда о службе чиновников с указаниями данных об их имущественном и семейном положении. 23 октября 1775 г. — 21 арк.

229. Справа 3378. Ведомость Лубенского предводителя шляхетства о прохождении службы, об имущественном и семейном положении старшины Лубенского полка. 1775 г. — 69 арк.

230. Справа 3482. Ведомость о служащих Киевского полка. 1779 г. — 22 арк.

Опис 2.

231. Справа 130. Доношение Переяславской полковой канцелярии об избрании полковым Есаулом сотника Лукашевича. 16 ноября 1769 г. — 2 арк.

232. Справа 241. Дело о размежевании земель в с.Лотоках между майором Ханенком, польским шляхтичей Маковицким, сотенным есаулом Пригоровским, войсковым товарищем Троицким. 1774–1775 гг.

233. Справа 540. Формулярные списки полковой и сотенной старшины Стародубского и Лубенского полков, желающих перейти на гражданскую службу. 1784 г.

234. Справа 541. Формулярные списки полковой и сотенной старшины Стародубского, Нежинского, Гадяцкого и Прилуцкого полков, остающихся на военной службе. 1784 г.

235. Справа 199. Ведомость Киевской полковой канцелярии о чиновниках, полковой и сотенной старшине. Май — сентябрь 1772 г.

236. Справа 368. Описание дворов и списки казаков и посполитых с. Воронкова. 1777–1778 гг.

237. Справа 534. Ведомость Березанской сотенной канцелярии Переяславского полка о казаках и о выборных казаках и их семьях. 12 ноября 1782 г.

238. Справа 535. Формулярный список полковой старшины Переяславского полка, нежелающей продолжать воинскую службу. 1782 г.

Опис 3.

239. Справа 1542. Дело об избрании бунчукового товарища И. Миклашевского подсудком Стародубского земского суду. 1766 г.

240. Справа 2498. Списки казаков Стародубского полка и их семейств, годніх к несению козацкой службі. 30 сентября 1767–1768 гг. — 246 арк.

241. Справа 3421. Табель о личном составе старшины и казаков Черниговского, Стародубского и др полков. 1769 г.

242. Справа 3459. Именные списки старшины и казаков полков Украины, находящиеся на службе в армии. 1761 г.

243. Справа 3713. Дело об увольнении от службы по старости хорунжого Малешевского, сотника Косача и др. с повышением в чинах. 26 ноября 1769 г.

244. Справа 4198. Дело умершего бунчукового товарища Романа Янова жены Параскевии с дочерьми её, коллежского асесора Осипа Туманского женою и другими её сестрами о нарушении ими духовного отеческого тестамента. 1770 г. — 312 арк.

245. Справа 4206. Дело по указу Правительствующего Сената по делу полковника черниговского Петра Милорадовича с братьями об отдаче им умершего деда их полковника гадяцкого Милорадовича движимых и недвижимых имений, завлажденных второю женою Ульяною Бутовичевою с незаконным рожденным сыном её Николаем. Б.г. — 736 арк.

246. Справа 4865. Ведомость про выборных козаков. Б.г. — 1111 арк.

247. Справа 7375. Дело об отсылке абшита в полковую Стародубскую канцелярию сотнику Якову Якимовичу, увольняя его от всех служб с награждением чином бунчукового товарища. Б.г. — 8 арк.

Фонд 55. Канцелярия министерского правления.

Опис 2.

248. Справа 50. Дело по высочайшей грамоте о заведении стародубским мещанином Семеном Лашкевичем парусной фабрики в Стародубском полку. 1738 г. — 35 арк.

249. Справа 109. Дело о челобитии нежинского полковника Пущина на полковника Хрущева по поводу обид, причиненных ему последним. 1742 г. — 10 арк.

250. Справа 116. Опись маетностей бывшего графа Миниха от сотников Посудевского да Армашевского. 1741. — 14 арк.

251. Справа 360. Дело по извести ГВК в канцелярию министерского правления о определении на вакансовое есаульское место полковым есаулом полкового суда писаря Косача. 1748 г. — 9 арк.

Опис 3.

252. Справа 586. Дело о доношении нежинских жителей Якова Котляра, Гаврила Евтушенка с товарищами о причененных им обидах нежинским сотником Евстафием Тарасевичем. 1740. — 190 арк.

Фонд 56. Генеральный войсковой суд.

Опис 1.

253. Справа 40. Дело о захвате хутора сотником Чигриндубравской сотни Александром Бутовским у козака Герасима Григоренка. 1748–1750 гг. — 12 арк.

254. Справа 78. Дело о споре сотника Миргородского полка Василия Зарудного и полкового обозного Федора Москова. 1752 г. — 10 арк.

255. Справа 243. Послужніе списки войсковых канцеляристов ГВС. 1765 г. — 9 арк.

Опис 3.

256. Справа 7. Дело по челобитной полтавского полковника Ивана Левенца и старшині полковой на Ивана Черняка за побои и безчинства. 1710 г. — 4 арк.

257. Справа 60. Дело по челобитной Андрея Ющенка на полковника сербского Гаврила Миродовича в учинившимся от него побои. 1724 г. — 2 арк.

258. Справа 77. Дело козака Прилуцкого полка Федора Карпича с бунчуковым товарищем Федором Марковичем об отнятии у него хутора в с.Туровце и других обидах. 1727 г. — 14 арк.

**Фонд 57. Генеральный опис Лівобережної України
1765–1769 рр.**

Опис 1.

259. Справа 1. Чернігів.

260. Справа 2. Білоусівка Чернігівського полку.

261. Справа 4. Виблі Чернігівського полку.

262. Справа 5. Слабин Чернігівського полку.

263. Справа 6. Любеч. — 400 арк.

264. Справа 8. Любеч. — 855 арк.

265. Справа 10. Роїще Чернігівського полку.

266. Справа 12. Городня Чернігівського полку.

267. Справа 15. Седнів Чернігівського полку.

268. Справа 18. Березна Чернігівського полку.
269. Справа 21. Стольне Чернігівського полку.
270. Справа 22. Мена Чернігівського полку.
271. Справа 24. Синявка Чернігівського полку.
272. Справа 25. Киселівка Чернігівського полку.
273. Справа 26. Сосниця Чернігівського полку.
274. Справа 28. Волинка Чернігівського полку.
275. Справа 30. Носівка Київського полку.
276. Справа 32. Моров Київського полку.
277. Справа 33. Мрин Київського полку.
278. Справа 37. Олишівка Київського полку. — 589 арк.
279. Справа 39. Ніжин. — 1078 арк.
280. Справа 42. Борзна. — 892 арк.
281. Справа 43. Оленівка II Борзнянської сотні. — 297 арк.
282. Справа 44. Веркіївка. — 358 арк.
283. Справа 45. Конотоп. — 1021 арк.
284. Справа 46. Конотоп. — 1096 арк.
285. Справа 48. Бахмач. — 616 арк.
286. Справа 49. Заньки. — 63 арк.
287. Справа 50. Салтикова Дівиця. — 235 арк.
288. Справа 51. Івангород. — 425 арк.
289. Справа 52. Шаловалівка. — 209 арк.
290. Справа 53. Попівка. — 1021 арк.
291. Справа 55. Батурин. — 925 арк.
292. Справа 58. Новомлин. — 757 арк.
293. Справа 60. Кролевець. — 943 арк.
294. Справа 61. Кролевець. — 519 арк.
295. Справа 65. Короп. — 1160 арк.
296. Справа 66. Короп. — 517 арк.
297. Справа 99. Мглин. — 1053 арк.
298. Справа 125. Шептаки. — 901 арк.
299. Справа 127. Шептаки. — 751 арк..
300. Справа 134. Погар. — 827 арк.
301. Справа 135. Погар. — 1435 арк.
302. Справа 138. Новгород — Сіверський. — 765 арк.
303. Справа 139. Новгород — Сіверський. — 831 арк.
304. Справа 140. Новгород — Сіверський. — Арк.18–76.
305. Справа 142. Сміла Лубенського полку.
306. Справа 146. Крибутів Прилуцького полку.
307. Справа 193. Піщана Переяславського полку.

308. Справа 221. Золотоноша Переяславського полку.

309. Справа 278. Переяслав. — 303 арк.

310. Справа 279. Переяслав. — 664 арк.

311. Справа 280. Переяслав. — 414 арк.

312. Справа 335. Шишаки Миргородського полку.

313. Справа 340. Козелець Київського полку.

314. Справа 343. Устивиця Миргородського полку.

315. Справа 346. Ковалівка Миргородського полку.

316. Справа 348. Омельник, Потоки Миргородського полку,

Бориспіль Київського полку.

317. Справа 352. Бобровиця Київського полку.

318. Справа 362. Гоголів Київського полку.

319. Справа 369. Кобижча Київського полку.

320. Справа 403. Остер Київського полку.

321. Справа 420. Чигриндубрава Лубенського полку.

322. Справа 424. Глинськ, Городище, Горошин, Жовнин, Костянтинів, Куринька, Лохвиця, Лукомля, Пирятин, Ромни, Сенча, Хмелів, Чорнухи, Яблунів Лубенського полку.

Опис 2.

323. Справа 6. Решетилівка Полтавського полку.

Фонд 59. Київська губенська канцелярія.

Опис 1.

324. Справа 1604. Дело о назначении значкового товарища Чечеля командиром команды козаков, находящихся в м. Цыбулеве. 17 сентября 1748 г. — 3 Арк.

Фонд 63. Київська полкова канцелярія.

Опис 1.

325. Справа 16. Дело о выплате годового жалования сотенным и полковым служителям Киевского полка за 1745 г. и 1746 г. и о выдаче им денег на канцелярские расходы. 1745–1747 гг.

326. Справа 130. Списки казаков Киевского полка. Б/д.

Фонд 64. Сотенні канцелярії.

Опис 1.

327. Справа 8. Відомості про проходження служби козаками Куземинської сотні. 1767 р. — 50 арк.

328. Справа 114. Відомості про козаків Глинської сотні з вказівками на їх майновий стан. 1750 р. — 32 арк.

329. Справа 837. Ревізія сотні Шептаківської за 1738 р. — 53 арк.

330. Справа 918. Списки козаків і старшини Шептаківської сотні. 1739 р. — 75 арк.

331. Справа 959. Відомості про козаків Шептаківської сотні за 1740 р. — 109 арк.

Фонд 72. Гадяцька полкова канцелярія.

Опис 1.

332. Справа 4. Дело о присвоении казенних денег сотником Гадяцкого полка Жацким Ф. 1768 г. — 3 арк.

333. Справа 10. Дело о ложном обвинении опошанским сотником Демяновичем сотника Ковалевской сотни Лесевича в злоупотреблениях по службе и освобождении козаков от государственных податей за отработки в своем имени. Б.г. — 12 арк.

Фонд 75. Ніжинська полкова канцелярія.

Опис 1.

334. Справа 1. Дело о захвате земель и порубке леса нежинским полковником А.Хрущовым и нежинской полковой старшиной у казаков и посполитых с.Несёловки Шаповаловской сотни Нежинского полка. 1741 г. — 30 арк.

335. Справа 2. Копии купчих мещан, казаков, старшины Нежинского полка на землю, имущество. 1752–1768 гг. — 70 арк.

336. Справа 31. Дело о споре з мельницу между Киево-Печерским монастырем и казаком с.Вешневки Трохименко. 1741, 1742 гг. — 4 арк.

337. Справа 33. Ведомость о старшине и казаках Бахмацкой сотни. 1739 г. — 13 арк.

Опис 2.

338. Справа 5. Донесение сотника короповского Ивана Гороховского с сообщением «сказок» владельцев сел в Короповской сотне. 1724 г. — 4 арк.

339. Справа 7. Донесение Матвея Борсука, сотника прохоровского, каким селом по грамотам или гетьманским универсалам владеет. 1724 г. — 7 арк.

340. Справа 8. Донесение сотника новомлынського Кирилла Троцкого каким селом по грамотам или гетьманским универсалам владеет. 1724 г. — 11 арк.

341. Справа 19. Дело Максима Верехи с священником Хибаловым за млын. 1731–1733 гг. — 29 арк.

342. Справа 30. Ревизия именная Лохвицкой сотни по казакам и посполитым. 1734 г. — 93 арк.

343. Справа 37. Купчие о продаже земель и дворов нежинских жителей. 1735 г. — 20 арк.

344. Справа 61. Дело протопопа кролевецкого Федора Калиновского с сотником кролевецким Григорием Огиевским за грунты Верховские. 1743–1754 гг. — 21 арк.

345. Справа 132. Список войскового товарища И.Всененского. 1763 г. — 5 арк.

346. Справа 141. Завещание жителя с.Атюши Батуринской сотни Тимоша Олифиренко. 1718 г. — 3 арк.

347. Справа 144. Купчая на земли, проданные прохоровскому сотнику Семену Григоровичу жителями с.Сиволожи. 1737 г. — 15 арк.

Фонд 80. Стародубская полковая канцелярия.

Опись 1.

348. Справа 1. Копия универсала гетьмана Скоропадского об отдаче слободы Стягайловки во владение войсковому товарищу И.Стягайлу. 1708 г. — 3 арк.

349. Справа 2. Копия универсала гетьмана Скоропадского об отдаче во владениеполковому есаулу С.Галецкому сс.Михайловское, Торовлево, Степни и мельниц на рр.Степной и Судости. 1709–1714 гг. — 6 арк.

350. Справа 6. Дело о назначении значкового товарища Ивана Губчица почеповским сотником Стародубского полка. 1735 г. — 4 арк.

351. Справа 14. Копии доношений и договорной записи бунчуковых товарищей братьев Миклашевских о разделе наследственных имений. 1754 г. — 20 арк.

352. Справа 25. Послужные списки войсковых товарищей. 1763 г. — 26 арк.

Опис 2.

353. Справа 75. Дело значкового товарища Радиона Янченка с бунчуковыми товарищами Николаем и Михаилом Бороздными Лопазенскими о спорных грунтах. 1741 г. — 35 арк.

354. Справа 94. Дело вдовствующей казачки и жительки мглинской Татьяны Григорьевой Манченковой с деверем ее казаком и жителем мглинским Матвеем Манченком о насильном отобрании им у неё грунтов, наследственно от мужа по нем ей с детьми доставшемся. 1743 г. — 10 арк.

355. Справа 105. Дело значкового товарища Пучковского о завладении казаком Романом Карновичем мельницей. 1745 г. — 8 арк.

356. Справа 134. Дело казака Михаила Кудры с значковым товарищем Великосовичем за мельницу. 1750 г. — 3 арк.

357. Справа 266. Дело по иску бунчукового товарища Василия Дунина-Борковского с женой бунчукового товарища Якова Тарновского Еленой Кочубеевой Тарновской о неотдаче ей Тарновскою онного Борковского жене с опеки движимого и недвижимого имения. 1763 г. — 40 арк.

358. Справа 315. Ревізія Стародубського полку 1735 р.

359. Справа 321. Ревізія Стародубського полку 1737 р.

360. Справа 369. Именной список сотников и казаков, отправляющихся в поход. 1739 г. — 24 арк.

361. Справа 373. Доношение козаков Бакланской сотни Ивана Ноздры и Василия оздры на своих двоюродных братьев о неправом завладении ими с.Суковым. 1752 г. — 12 арк.

Фонд 83. Переяславская полковая канцелярия.

Опис 1.

362. Справа 3. Книга записей выдачи жалования полковым и сотенным служащим за 1738 г.

363. Справа 7. Книга записей выдачи жалования полковым и сотенным служащим за 1736 г.

364. Справа 23. Книга записей выдачи жалования полковым и сотенным служащим за 1749 г.

365. Справа 84. «Сказка» переяславского полкового сотника И.Пилипенка. 1762.

366. Справа 150. Формулярные списки старшины Переяславского полка за январскую реть 1778 г.

367. Справа 161. Послужные списки значковых товарищей, сотенных есаулов, сотенных атаманов Переяславского полка. 1785 г.

Фонд 94. Полтавская полковая канцелярия.

Опис 1.

368. Справа 6. Дело об определении казаков II полковой сотни Гавриленко Ф., Пушкаренко Г., правнуков полтавского полковника Мартына Пушкаря в число полковой старшины. 1744 г. — 2 арк.

369. Справа 12. Дело о присвоении звания значкового товарища сыну рублевкого священника Радичева. 1778 г. — 2 арк.

Опис 2.

370. Справа 18. Дело жителей Миргородского полку Алексея Лукьяненко Савинского с полтавским полковником Иваном Черняком о забратии у него Лукьяненка им полковником Черняком худобы и бою его им же полковником. 1721 г. — 2 арк.

371. Справа 29. Дело о выборе в Новосанжарской сотне сотником Григория Быча. 1726 г. — 2 арк.

372. Справа 43. «Сказки» бунчуковых товарищей. 1762 г. — 22 арк.

373. Справа 46. Именной список значковых товарищей и казаков рядовых и пеших оружейных, без оружейных, которые на лицо обретаются в полку и кто в яких отлучках в 1735 г. — 120 арк.

374. Справа 62. Сколько в списке значковых товарищей и кто в каких командировках. 1736 г. — 8 арк.

375. Справа 74. Копии купчих, духовных testamentов, разделочные и уступные письма за 1755, 1756, 1758–1770 гг. — 80 арк.

376. Справа 83. «Сказки» значковых товарищей. 1762 г. — 66 арк.

377. Справа 84. «Сказки» войсковых товарищей. 1762 г. — 46 арк.

378. Справа 85. «Сказки» полковой старшины. 1762 г. — 76 арк.

379. Справа 86. «Сказки» сотников Полтавского полка. 1762 г. — 16 арк.

Фонд 96. Прилуцкая полковая канцелярия.

Опис 1.

380. Справа 10. Дело об увольнении от службы значкового товарища Дмитрия Тодорского и об определении на его место брата Кирилла. 1770.

381. Справа 11. Аттестат значкового товарища Иосифа Жилы. 1775.

Опис 2.

382. Справа 19. Дело по иску значкового товарища Андрея Кондратенка на брата его значкового товарища Кондратенка за гвалтовное на дом его с многолюдством нападение. 1749. — 5 арк.

383. Справа 25. «Сказка» о службе войскового канцеляриста Петра Тарновского. 1762. — 7 арк.

Фонд 98. Лубенская полковая канцелярия.

Опис 1.

384. Справа 7. Список казаков и подпомощников Чигриндубравской сотни Лубенского полку за 1748 р. — 25 арк.

385. Справа 15. Справо про выдставку лубенського полковника Апостола. 1753 р. — 5 арк.

386. Справа 84. Справо про надання лубенському полковому осавулу Максиму Значко-Яворському чину бунчукового товарища. 1782 р. — 2 арк.

Фонд 102. Миргородская полковая канцелярия.

Опис 1.

387. Справа 9. Перепись казаков Миргородского полка. 1747 г.

388. Справа 20. О присвоении званий значковых товарищей детям старшины. 1752–1754 гг.

389. Справа 42. Формулярные списки сотенных отаманов, значковых товарищей и бургомистров Миргородского полка. Б.д.

Опись 2.

390. Справа 101. Компут Миргородского полку козачий. 1711 г. — 152 арк.

391. Справа. Компут Миргородского полку козачий. 1719 г. — 101 арк.

392. Справа. Компут Миргородского полку козачий. 1723 г. — 186 арк.

393. Справа. Ведомость сотен полку Миргородского сколько в оных казаков обретається и ктор з них в каких походах был. 1725 г. — 876 арк.

Фонд 108. Черниговская полковая канцелярия.

Опис 2.

394. Справа 33. Справа про вибори старшини в полку. 1738–1752 рр. — 215 арк.

395. Справа 49. Справа про отримання чинів. 1742–1761 рр. — 64 арк.

Фонд 127. Київська духовна концисторія.

Опис 1012.

396. Справа 7. Метрические книги Глуховской протопопии. 1722 г.

397. Справа 9. Метрические книги Кобыляцкой протопопии. 1722 г.

398. Справа 25. Метрические книги Борзенской протопопии. 1723 г.

399. Справа 27. Метрические книги Гадяцкой протопопии. 1723 г.

400. Справа 29. Метрические книги Глуховской протопопии. 1723 г.

401. Справа 30. Метрические книги Зеньковской протопопии. 1723 г.

402. Справа 32. Метрические книги Кобыляцкой протопопии. 1723 г.

403. Справа 34. Метрические книги Лохвицкой протопопии. 1723 г.

404. Справа 37. Метрические книги Лубенской протопопии. 1723 г.

405. Справа 123 б. Метрические книги Преображенской церкви г. Козельца. 1731–1739 гг.

Опис 1013.

406. Справа 4. Метрические книги Миргородской протопопии. 1724 г.

407. Справа 17. Метрические книги Ичнянской протопопии. 1736 г.

408. Справа 28. Метрические книги г. Зенькова. 1739 г.

409. Справа 36. Метрические книги Кобыляцкой протопопии. 1739 г.

410. Справа 37. Метрические книги Конотопской протопопии. 1739 г.

411. Справа 97 а. Метрические книги Лохвицкой протопопии. 1780 г.

412. Справа 98. Метрические книги Сорочинской протопопии. 1780 г.

413. Справа 100. Метрические книги Хорольской протопопии. 1780 г.

414. Справа 105. Метрические книги Прилуцкой протопопии. 1781 г.

415. Справа 106 а. Метрические книги Борзенской протопопии. 1782 г.

416. Справа 106 б. Метрические книги Зеньковской протопопии. 1782 г.

417. Справа 106 в. Метрические книги Лохвицкой протопопии. 1782 г.

418. Справа 106 г. Метрические книги Пирятинской протопопии. 1782 г.

419. Справа 108. Метрические книги Прилуцкой протопопии. 1783 г.

420. Справа 111. Метрические книги Глуховской протопопии. 1784 г.

Опис 1014.

421. Справа 1. Метрические книги. 1721 г.

422. Справа 8. Метрические книги Опошнянской протопопии. 1724–1739 гг.

423. Справа 17. Метрические книги Миргородской протопопии. 1733 г.

424. Справа 20. Метрические книги г. Конотопа. 1737 г.
425. Справа 27. Метрические книги Пирятинской протопопии. 1738–1740 гг
426. Справа 35. Метрические книги Гадяцкой протопопии. 1741 г.
427. Справа 38. Метрические книги Глуховской протопопии. 1743 г.
428. Справа 72. Метрические книги Гадяцкой протопопии. 1782.
429. Справа 73. Метрические книги Миргородской протопопии. 1782
430. Справа 78. Метрические книги Зеньковской протопопии. 1782
431. Справа 85. Метрические книги Пирятинской протопопии. 1783.
432. Справа 109. Метрические книги Миргородской и Гадяцкой протопопии. 1788.
433. Справа 111. Метрические книги Хорольской протопопии. 1788.
434. Справа 113. Метрические книги церковей Золотоношского уезда. 1789.
435. Справа 115. Метрические книги церковей Переяславского уезда. 1789
- Фонд 128. Києво-Печерська Лавра.**
- Опис 1.**
436. Справа 1. Формулярные списки монахов Лавры 1699–1736 гг.
437. Справа 6. Присяга монахов и послушников Лавры и приписных монастырей 1741 г. — 25 арк.
- Фонд 133. Чернігівський Борисоглібський мученицький чоловічий монастир.**
- Опис 1.**
438. Справа 29. Універсал гетьмана П.Дорошенка про надання чернігівському і новгородському архієпископу Лазарю Барановичу двору покійного гетьмана І. Брюховецького. 28 червня 1668 р.
439. Справа 34. Універсал гетьмана Д.Ігнатовича про звільнення військових товаришів В.Болдаковського і С.Кохановського від сплати податку у Військовий скарб з їхнього млина на р.Стрижні поблизу Чернігова. Жовтень 1669 р.

440. Справа 75. Універсал стародубського полковника Григорія Карповича про підтвердження права власності військовому товаришу М.Ліщинському на новозбудований млин. 8 листопада 1678 р.

441. Справа 104. Універсал гетьмана І.Мазепи про надання військовому товаришеві Івану Василевичу за бойові заслуги с. Кирданівки та підтвердження права його власності на млин. 4 жовтня 1687 р.

Фонд 193. Киевское наместическое правление.

Опис 1.

442. Справа 11. Переписка Малороссийской коллегии с киевским наместническим правлением о вызове полковника Лукашевича в коллегію для подписания выписки по иску бунчукового товарища Марковича к умершей матери Лукашенвича за захват Яготинской гребли с мельницами и грунтами. 1782. — 10 арк.

443. Справа 22. Послужные списки членов и канцелярских служащих Миргородского уездного суда. 1782. — 27 арк.

444. Справа 25. Послужные списки членов и канцелярских служащих Городиского уездного суда. 1782. — 16 арк.

445. Справа 27. Послужные списки членов и канцелярских служащих Хорольского уездного суда. 1782. — 26 арк.

446. Справа 31. Послужные списки членов и канцелярских служащих Миргородского земского суда. 1782. — 16 арк.

447. Справа 46. Формулярные списки служащих Остерского и Пирятинского нижних земских судов. 1782 г. — 51 арк.

448. Справа 47. Дела Киево-Пустынно-Никольского монастыря по земельным вопросам. 1786 г. — 1005 арк.

449. Справа 78. Послужные списки воинских чинов, полковой старшины, солтников, войсковых и значковых товарищей, атаманских и есаульских, хорунжих и писарей сотен Малороссийского Киевского полка с указанием о возможности использования на военной службе в дальнейшем. 1782 г. — 30 арк.

450. Справа 86. Ведомость о дворянах Переяславского уезда. 1782 г. — 14 арк.

451. Справа 152. Послужные списки городничих и канцелярских служащих Голтвянской, Пирятинской, Городиской, Лубенской, Козелецкой и Хорольской, Киевской верхней расправы и приказа общественного призрения. 1782 г. — 28 арк.

452. Справа 164. Списки выборных казаков Лубенского, Киевского, Переяславского полка. 1782. — 19 арк.

453. Справа 180. Послужные списки заседателей Пирятинского уездного суда. 1782 г. — 21 арк.

454. Справа 187. Послужные списки заседателей Голтвянской нижней расправы. 1782. — 40 арк.

455. Справа 203. Формулярный список войсковых товарищей, возных и канцеляристов Лубенского полка. 1782 г.

456. Справа 222. Формулярный список сотенных атаманов, есаулов и значковых товарищей Переяславского полка. 1783 г. — 87 арк.

457. Справа 247. Формулярные списки старшины Переяславского полка. 1783 г. — 28 арк.

458. Справа 267. Формулярный список воинских чинов Миргородского полка. 1783 г. — 53 арк.

459. Справа 309. Формулярные списки Миргородского предводителя дворянства и служащих дворянской опеки. 1783 г. — 27 арк.

460. Справа 479. Послужные списки старшины разных чинов и полков Малороссии. 1784 г. — 64 арк.

461. Справа 487. Дела о награждении чинами старшины разных чинов полков Малороссии. 1784 г. — 95 арк.

Опис 2.

462. Справа 20. Ведомости о количестве казаков, несущих службу, сел Лубенского уезда (бывшего Лубенского полка) Киевского наместничества. Ноябрь 1782 г.

463. Справа 21. Ведомости о количестве казаков, несущих службу, сел Голтвянского уезда (бывшего Миргородского полка) Киевского наместничества. Ноябрь 1782 г.

464. Справа 22. Ведомости о количестве казаков, несущих службу, сел Голтвянского уезда (бывшего Миргородского полка) Киевского наместничества. Ноябрь 1782 г.

465. Справа 24. Ведомости о количестве казаков, несущих службу, сел Хорольского уезда (бывшего Миргородского полка) Киевского наместничества. Ноябрь 1782 г.

466. Справа 26. Ведомости о количестве казаков, несущих службу, сел Козелецкого уезда (бывшего Переяславского полка) Киевского наместничества. Ноябрь 1782 г.

467. Справа 24. Ведомости о количестве казаков, несущих службу, сел Городиского уезда (бывшего Миргородского полка) Киевского наместничества. Ноябрь 1782 г.

468. Справа 28. Ведомости о количестве казаков, несущих службу, сел Золотоносского уезда (бывшего Переяславского полка) Киевского наместничества. Ноябрь 1782 г.

Фонд 204. Чернігівське намісницьке правління.

Опис 1.

469. Справа 8. Послужные списки чиновников Прилуцкого полка за ноябрь 1782 г.

Фонд 206. Новгород — Сіверське намісницьке правління.

Опис 2.

470. Справа 2. Послужные списки чиновников Конотопского нижнего земского суда и магистрата. 1782 г. — 29 арк.

471. Справа 21. Послужные списки чиновников Борзенского уезда. 1785 г. — 135 арк.

472. Справа 29. Список дворян Прилуцкого уезда. 1782 г. — 107 арк.

473. Справа 30. Послужные списки дворян Нежинского езда. 1782. — 22 арк.

474. Справа 31. Послужные списки дворян Березинского уезда. 1782. — 20 арк.

Опис 3.

475. Справа 7342. Дело о приёме на службу и увольнении разных лиц. 1782–1796 гг.

476. Справа 7347. Послужные списки чиновников. 1782–1785 гг. — 600 арк.

Фонд 208. Стародубский городской магистрат.

Опис 1.

477. Справа 30. Указы Стародубской полковой канцелярии 1727–1738 гг. — 139 арк.

478. Справа 31. Указы Стародубской полковой канцелярии 1735 гг. — 14 арк.

479. Справа 32. Указы Стародубской полковой канцелярии 1736 г. — 2 арк.

480. Справа 33. Указы Стародубской полковой канцелярии 1738 гг. — 138 арк.

481. Справа 108. Указы Стародубской полковой канцелярии 1737 г. — 38 арк.

482. Справа 110. Указы Стародубской полковой канцелярии 1738 г. — 135 арк.

483. Справа 111. Указы Стародубской полковой канцелярии 1739 г. — 56 арк.

484. Справа 112. Указы Стародубской полковой канцелярии 1740 г. — 13 арк.

Фонд 223. Серія «Б».

Опис 1.

485. Справа 418. Копія генеалогічної таблиці Гамаліїв. 1756.

Фонд 246. Военно-походная канцелярия фельдмаршала П.А.Румянцева-Задунайского.

Опис 1.

486. Справа 190. Дело о личном составе донских и Лубенского полка. 1771. — 15 арк.

487. Справа 276. Дело об убийстве сотником Лубенского полка Лукомским и писарем Левицким карабинера Астраханского карабинерного полка Никифора Петрова. 1771. — 8 арк.

Фонд 763. Канцелярия малороссийского генерал-губернатора Румянцева-Задунайского.

Опис 1.

488. Справа 111. Донесение второй Малороссийской коллегии о разделе между наследниками имений умершего бунчукового товарища Стороженка. 15 сентября 1767 г. — 3 арк.

489. Справа 266. Дело об увольнении в отставку по болезни генерального хорунжого Данила Апостола. 18 декабря 1767 г. — 4 арк.

490. Справа 331. Дело о присвоении чина надворного советника обозному Полтавского полка Руновскому. 5 февраля 1768 г.

491. Справа 403. Дело о присвоении чинов и увольнении в отставку старшины Гадяцкого полка. 1769–1770 гг.

492. Справа 405. Дело об увольнении в отставку по болезни сотника П Лохвицкой сотни Невельговского. 19 августа 1769 г. — 3 арк.

493. Справа 427. Дело о назначении войскового товарища Мазаракя прилуцким полковым есаулом. 30 марта 1770 г.

494. Справа 428. Дело о присвоении чинов старшине Лубенского и Черниговского полков. 31 января 1770 г.

495. Справа 437. Дело о назначении колежского канцеляриста Яновича полтавским полковым писарем. 4 марта 1770 г.

496. Справа 438. Дело о назначении канцеляриста Родзянка сотником Миргородского полка. Март 1770 г.

497. Справа 512. Послужные списки старшины Стародубского полка. 1776 г.

498. Справа 534. Послужные списки старшины Миргородского полка. 1776 г.

499. Справа 535. Послужные списки старшины Переяславского полка. 1777 г.

500. Справа 536. Послужные списки старшины Прилуцкого полка. 1777 г.

501. Справа 687. Формулярные списки чиновников и старшины Гадяцкого и Стародубского полков. 1780 г.

502. Справа 688. Формулярные списки чиновников и старшины Черниговского и Прилуцкого полков. 1780 г.

Фонд 834. Миклашевские.

Опис 1.

503. Справа 1. Жалованная грамота Петра и Ивана Алексеичей, купчие и другие документы стародубского полковника Миклашевского М.А. на земли, мельницы и хутора на территории Нежинского и Стародубского полков. 15 июля 1665 — 9 апреля 1696 гг. — 10 арк.

Фонд 983. Ханенки.

Опис 1.

504. Справа 1/а. Жалованная грамота Сергею и Лаврину на шляхетство. 1661.

505. Справа 3/а. Биографические данные о роде Ханенков. 1839.

506. Справа 59. «Сказка» генерального хорунжого Николая Ханенка о прохождении службы. 1756 г.

Фонд 990. Переяславско-Бориспольская духовная концистория.

Опис 1.

507. Справа 8. Дела о присвоении сана и назначении на должность священников в церквях Переяславско-Бориспольской епархии. 1737 г. — 29 арк.

508. Справа 17. Исповедальные росписи церквей Переяславской протопопии 1742 г. — 701 арк.

509. Справа 38. О спорах за владение мельницами между служащим канцелярии лейб-кирасирского полка Лаврентием Занкевичем и священником церкви г. Переяслава Андреем Берлом. 1746. — 2 арк.

510. Справа 118. Исповедальные росписи церквей Басанской протопопии за 1748 г. — 325 арк.

511. Справа 126. Исповедальные росписи церквей Бориспольской протопопии за 1751 г. — 500 арк.

512. Справа 280. Исповедальные росписи церквей Барышевской протопопии за 1750 г. — 358 арк.

513. Справа 283. Исповедальные росписи церквей м. Воронкова. 1757 г. — 26 арк.

514. Справа 290. Исповедальные росписи церковей м. Воронкова. 1758 г. — 15 арк.

515. Справа 292. Исповедальные росписи и ведомости церковей Переяславско-Бориспольской епархии за 1758 г. — 67 арк.

516. Справа 321. Исповедальные росписи церковей Бориспольской протопопии 1759 г. — 17 арк.

517. Справа 322. Исповедальные росписи церковей Барышевской протопопии 1760 г. — 390 арк.

518. Справа 412. Метрическая книга м. Хорол. 1763 г. — 5 арк.

519. Справа 414. Исповедальные росписи церковей Басанской протопопии 1763 г. — 458 арк.

520. Справа 1526. Список священников Голтвянской протопопии. 1781 г

521. Справа 1360. Метрическая книга г. Переяслава. 1779 г.

522. Справа 1466. Метрическая книга г. Гоголева 1780 г.

523. Справа 1469. Метрическая книга м. Басани. 1780 г.

524. Справа 1471. Метрическая книга м. Воронкова. 1780 г.

525. Справа 1478. Метрическая книга г. Переяслава. 1780 г.

526. Справа 1479. Метрическая книга г. Переяслава. 1780 г.

527. Справа 1483. Метрическая книга г. Хорола. 1780 г.

528. Справа 1638. Исповедальные росписи церковей Ирклиевской протопопии 1782 г.

529. Справа 1639. Исповедальные росписи церковей Миргородской протопопии 1782 г.

Опис 2.

530. Справа 15. Исповедальные росписи церковей Полтавской протопопии. 1754 г.

531. Справа 29. Дела о присвоении сана и назначении на должность священников в церквях Переяславско-Бориспольской епархии. 1772 г..

532. Справа 34. Исповедальные росписи церковей Полтавской протопопии. 1754.

533. Справа 41. Метрическая книга м. Домонтова. 1779 г.

534. Справа 42. Исповедальные росписи церковей Голтянской протопопии. 1779.

Фонд 1201. Фамільний фонд Мокрієвичів.

Опис 1.

535. Справа 1. Жалована грамота царя Алексея Михайловича канцеляристу Запорожского войска окриевичу Карпу на владение селами Роиской Слободкой, Сибережем и Ямищами. 1665 г.

Фонд 1203. Фамільний фонд поміщиків Шираїв.

Опис 1.

536. Справа 43. Універсал стародубського полковника Тимофія Олексійовича піхотному охотницькому полковнику Стефану Яворському про затвердження купчої на частину млина на р. Росусі під с. Пестриковим Стародубського полку. 10 лютого 1688 р. — 1 арк.

Фонд 1407. Колекція грамот, привілеїв та універсалів російських царів, українських гетьманів і т.д.

Опис 1.

537. Справа 72. Універсал гетьмана Ю.Хмельницького о пожалованні пану Івану Аврамовичу сс. Выбли, Брусилова и хуторов Бороники, Борки и Кобылей головы 7 января 1659 г. — 1 арк.

Опис 2.

538. Справа 213. Універсали гетьманов Б.Хмельницького, И.Брюховецкого, И.Выговского и др. за 1651–1658 гг. — 16 арк.

Фонд 1408. Тоцькиє.

Опис 1.

539. Справа 28. Указ ГВК об увольнении от службы гельмязовского сотника Савы Тоцкого и назначении войскового канцеляриста Иосифа Тоцкого. 2 июня 1747 г.

540. Справа 32. Аттестат о службе гельмязовского сотника Савы Тоцкого. Август 1744 г. — 2 арк.

Фонд 1501. Похідна Генеральна військова канцелярія.

Опис 1.

541. Справа 3. Відомості Чернігівського і Гадяцького полків про кількість старшини і рядових козаків у полках. 14 червня 1736 р. — 9 арк.

542. Справа 58. Список старшини в походах. 1736–1738 рр. — 40 арк.

543. Справа 62. Відомості про склад старшини і козаків Полтавського полку. 25 квітня 1739 р. — 29 арк.

Фонд 1539. Чернігівська казенна палата.

Опис 2.

544. Справа 78. Ведомость Черниговского полка. 1782 г.

Фонд 1716. Гадяцька рахункова комісія.

Опис 1.

545. Справа 1. Відомості про збір податків. 1740–1748 рр.

КМФ — 7. Документи і матеріали з історії України з фондів Центрального державного архіву давніх актів СРСР.

Опис 3.

546. Справа 251. Записная книга Подольского полку старшины, казаков, мещан и селян, приведенных Михаилом Поляским под г. Баром к присяге в верности и в вечном подданстве царю Алексею Михайловичу.

547. Справа 1304. Реестр казаков Черниговского полка, находящиеся при шведском войске. 28 сентября 1702 г.

КМФ — 9. Документы и материалы по истории Украины из фондов и коллекций рукописного отделения Института истории АН России.

Опис 1.

548. Справа 164. Лист колишнього смілянського сотника Григорія Громики до кошового отамана Петра Кальнишевського з проханням прихильно ставитися до його сина Івана, колишнього військового канцеляриста, з 1765 р. — козака куцівського куреня. 30 травня 1767 р. — 1 арк.

549. Справа 190. Листування Ієремії Родзяноко з військовим писарем Іваном Глобою у торговельних справах. 3 червня 1768 р. — 5 арк.

Опис 3. Акты Киевской казенной палаты.

550. Справа 59. Жалованая грамота царя переяславскому полковнику Тимофею Цицуре на владение им хутором Липецким под Киевом 12 апреля 1660 г.

551. Справа 77. Жалованая грамота басанскому сотнику Карпу Яськовичу, подтверждающий гетьманский лист (1688) на владение сс. Щасновкою и Озерянами с пахотными полями, сенокосами, пасеками и другими угодиями. Сентябрь 1689 г.

КМФ — 31. Документы и материалы по истории Украины из фондов отдела рукописей Государственной Публичной библиотеки им. М.Е.Салтыкова-Щедрина.

Опис 1.

552. Справа 59. Универсал гетьмана Мазепы о разделе имущества Семена и Стефана Забел после смерти их отца Стефана Забелы. 1705. — 1 арк.

Інститут рукопису Національної бібліотеки України
імені В.В.Вернадського

Фонд І. Літературні матеріали.

553. Справа 696. Синодик Золотоношского Благовещенского женского монастыря. 22 июня 1777 г.

554. Справа 1181. 333 родовідні таблиці патріархів (від Адама), царів і князів, графів, тощо Європи, азії і Африки з давніх часів до 1720-х років. — 5 арк.

555. Справа 1789. Помяник Києво-Никольської пустини.

556. Справа 4104. Xiąg Ziemskich у Grodzkich Kijowskich w Kijowskim Magestracie znayduiacyehsie zaezowszy od Roku 1571 az do Roku 1646 z data у Ејсенсау wуpіsана. — 420 арк.

557. Справа 5410. Синодик Києво-Печерської Лаври в Київській пустині при храме Пр. Сергія. 1728 г.

558. Справа 7514. Помяник Глуховської Свято-Никольської церкви.

559. Справа 18887. Декрет справи о Дм. Раиче за его виступ проти Самойловича. — 2 арк.

560. Справа 50527–50526. Фамільные акты Ломиковских. 1671–1823 гг. — 145 арк.

561. Справа 51747–51959. Полтавские поземельные акты. 1680–1762 гг. — 478 арк.

562. Справа 52610–52720. Фамільные акты Чарнышей. 1616–1817. — 368 арк.

563. Справа 52810–52883. Фамільные акты Полуботок. — 223 арк.

564. Справа 52884–53011. Фамільные акты Полетик. — 405 арк.

565. Справа 53012–53121. Фамільные акты Райчей, Мокриевичей, Троцины, Стороженков. 1731–1767. — 317 арк.

566. Справа 53122–53252. Фамільные акты Галаганов, Апостолов, Кулябок. 1664–1767. — 339 арк.

567. Справа 53252 а — 53377. Фамільные акты Корецких и Кулябок-Корецких. 1700–1832. — 392 арк.

568. Справа 53253–53579. Фамільные акты Андрея Лизогуба. — 292 арк.

569. Справа 57326. Именной список малороссийской старшины: генеральной, полковой, бунчуковых и значковых товарищей на 1751 г.

570. Справа 52810–52883. Фамільные документы Полуботков. 1681–1749 гг. — 224 арк.

571. Справа 54332. Метрики. 1687–1761. — 200 арк.

572. Справа 54333. Ревизская книги Лубенского полка 1740 г. — 762 арк.

573. Справа 54334. Компут Гадяцкого полка 1736 г. — 332 арк.

574. Справа 54335. Ревизская книга Полтавского полка. 1732 г. — 568 арк.

575. Справа 54336–54337. Реестр Переяславского полка 1726 г. — 634 арк.

576. Справа 54341–54343. Ревизия Прилуцкого полка. 1731 г. — 269 арк.

577. Справа 54344–54345. Ревизия Прилуцкого полка. 1740 г. — 387 арк.

578. Справа 54476–54478. Ревизия Миргородского полка. 1737 г. — 502 арк.

579. Справа 54479. Компут Миргородского полка. 1723 г. — 314 арк.

580. Справа 54480. Компут Полтавского полка. 1718 г. — 188 арк.

581. Справа 54481. Компут Полтавского полка. 1721 г. — 210 арк.

582. Справа 54482. Указы Малороссийской коллегии в ГВК. 1722–1723 гг. — 348 арк.

583. Справа 55256. Акты Полтавского полкового суда. 1673–1740 гг. — 365 арк.

584. Справа 55257. Акты Полтавского полкового суда. 1683–1740 гг. — 200 арк.

585. Справа 55258. Исповедальные записи церкви с. Крапивного. XVIII в. — 160 арк.

586. Справа 57478. Частные письма. 1714–1793 гг. — 188 арк.

587. Справа 57479. Частные письма. 1714–1762 гг. — 190 арк.

588. Справа 57480. Частные письма. 1717–1760 гг. — 202 арк.

589. Справа 57489–57601. Тестаменты. 1636–1761 гг. — 314 арк.

590. Справа 58139. Купчие Миргородского полка. 1666–1754 гг. — 35 арк.

591. Справа 58172. Биографические данные о генеральной, полковой и сотенной малороссийской старшине. 1750 г. — 128 арк.

592. Справа 58231. Опись лесов Черниговского полка. 1752 г. — 84 арк.

593. Справа 58232. «Годовая ведомость о службе полковых чиновников, значковых товарищей и сотенной старшины Черниговского полка». 1779 г. — 34 арк.

594. Справа 58238. «Полугодовая ведомость о службе полковых чиновников, значковых товарищей и сотенной старшины Черниговского полка». 1779 г. — 30 арк.

595. Справа 58241. Реестр Нежинского полка 1736 г. — 574 арк.
596. Справа 58261. Семейные документы Берлов. 1721–1829 гг. — 86 арк.
597. Справа 58452. Ведомость о выдаче жалования гетьману, генеральной старшине и полковникам. 1705 г. — 11 арк.
598. Справа 58461–58463 Румянцевская ревизия Гадяча. — 30 арк.
599. Справа 58483. Духовная корибутовского священника Стефана Никитича. 1758 г.
600. Справа 59059. Именной список выборных казаков, записанных в неприменную службу по сотням Прилуцкого полка. 1778 г. — 34 арк.
601. Справа 59060. Ведомость о присутствующих в Прилуцкой полковой канцелярии и во всех полковых и сотенных чинах за 1773 г. — 23 арк.
602. Справа 59061. Ведомость о присутствующих в Прилуцкой полковой канцелярии и во всех полковых и сотенных чинах за 1774 г. — 24 арк.
603. Справа 59065. Ведомость уволенных со службы чинах Прилуцкого полка за 1772 г. — 23 арк.
604. Справа 59066. Ведомость уволенных со службы чинах Прилуцкого полка за первую половину 1779 г. — 23 арк.
605. Справа 58797–58800. Документы войскового товарища Ивана Забелы. 1687–1749 гг. — 14 арк.
606. Справа 59095–59101. Метрические книги церковью Прилуцкой протопопии. 1781.
607. Справа 60497. Список дворян Новгород-Северского наместничества. 1788 г.
608. Справа 60767–60769. Запись Михайла Улезько об отдаче себя и своих грунтов в полное владение свояку генеральному бунчуковому Семену Галецкому в связи с наездами, боями и ограблением своими зятьями. 1734. — 5 арк.
609. Справа 61133–61221. Семейные документы бунчукового товарища Лацинского. 1761–1854 гг. — 170 арк.
610. Справа 62292. Синодик Видубицкого монастыря (Выписки).
611. Справа 65073. Предписание гетьмана Д. Апостола об определении Семена Сулыму сотником в Баришевскую сотню. 1729 г. — 1 арк.
612. Справа 66706–66718. Рапорты и списки, поданные графу Румянцеву-Задунайскому о проживающем шляхетстве в уездах:

Борзенском, Гадацком, Черниговском, Нежинском, Прилуцком и др. 1782. — 57 арк.

Фонд II. Історичні матеріали.

613. Справа 1657. Історичні виписки. — 96 арк.

614. Справа 1990. Збірка історичних матеріалів. — 76 арк.

615. Справа 4273. Метрическая книга бубновской Преображенской церкви. 1747 г.

616. Справа 4286–4293. Ревизская книга Барышевской и Бананской сотни. 1744–1755 гг. — 118 арк.

617. Справа 13960–14039. Збірка Новицького. № 1. 1690–1697. — 146 арк.

618. Справа 15401–15424. Столбцы Белгородского стола. 1667. 1662. 1660. 1664. — 911 арк.

619. Справа 15425–15487. Кримські справи. — 162 арк.

620. Справа 15557–15561. Сибірський приказ. — 317 арк.

621. Справа 15576. Сибірський приказ. 1661–1662 рр. — 82 арк.

622. Справа 15591–15924. Збірка Модзалевського В.Л.

623. Справа 15925–16136. Збірка Модзалевського В.Л.

624. Справа 16137–16335. Збірка Модзалевського В.Л.

625. Справа 16336–16485. Збірка Модзалевського В.Л.

626. Справа 16386–16679. Збірка Модзалевського В.Л.

627. Справа 16680–16872. Збірка Модзалевського В.Л.

628. Справа 16819. Духівниця протоієрея Григорія Софоновича, протопопа остерського. 24 листопада 1705 р. — 4 арк.

629. Справа 17784–17832. Документи Чорнолузких. 1759–1917 гг. — 89 арк.

630. Справа 22687–22692. Документи Свечок. 1690–1712 гг. — 13 арк.

631. Справа 22693–22736. Документи Вакуловичей. 1696–1744. — 115 арк.

632. Справа 22958. Універсал гетьмана Ігнатовича Василю Заліському на частину млинового розміру в Понорницькій сотні. 1677 р. — 1 арк.

633. Справа 1863–2050. Документи Ілляшевичів. — 1998 арк.

Фонд VIII. Колекція Київського університету.

634. Справа 234. Указы ГVK. Июль — декабрь 1722 г.

635. Справа 235. Указы ГVK. 1723 г.

636. Справа 236. Указы ГVK. 1724 г.

637. Справа 237. Указы ГVK. 1726 г.

638. Справа 238. Указы ГVK. 23 января — 26 октября 1727 г.

639. Справа 239. Ревізія іменій Київського полка з приложением грамот руських царей і гетьманов. 1730 р. — 222 арк.

640. Справа 240. Ревізія іменій Миргородського полка. 1730 г. — 90 арк.

641. Справа 241. Ревізія іменій Гадяцького полка. 1730 г. — 162 арк.

642. Справа 528/245. Родословна книга дворянським родам Чернігівського наместничества. 10 января 1788 г. — Ч. I. — 184 арк.

643. Справа 528/245. Родословна книга дворянським родам Чернігівського наместничества. 10 января 1788 г. — Ч. II. — 325 арк.

644. Справа 528/245. Родословна книга дворянським родам Чернігівського наместничества. 10 января 1788 г. — Ч. III. — 83 арк.

645. Справа 528/245. Родословна книга дворянським родам Чернігівського наместничества. 10 января 1788 г. — Ч. VI. — 133 арк.

646. Справа 533. Родословна книга дворянським родам Чернігівської губернії. 15 декабря 1790 г. — Ч. I, II. — 201 арк.

647. Справа 534. Родословна книга дворянським родам Чернігівської губернії. 15 декабря 1790 г. — Ч. III, IV, V. — 200 арк.

648. Справа 571. Екстракт генерального следствия о маєтностях Чернігівського полка. 1726 г. — 67 арк.

649. Справа 1441–1442. Документи Андрея Кандыбы. 1670–1710 гг. — 22 единицы.

650. Справа 1447. Универсалы Мазепы, Скоропадського, Д.Апостола з підтвердженням прав Миклашевським на маєтності. 1648–1729 гг. — 10 арк.

651. Справа 2127. Ведомость о местонахождении шинков в м. Любече и прилегающих селах, присланная в Чернігівську полкову канцелярію. 19 апреля 1779 г. — 4 арк.

Фонд X. АН УРСР.

652. Справа 7382. Вольський Федор — полковнику стародубскому, письмо. Б.г. с Козельца. — 1 арк.

653. Справа 8460. Лист В.Кочубея В.Велецькому. 11 липня 1696 р. — 2 арк.

654. Справа 8468. Купча крепость на продажу Иваном Богущем части земель братьям Яненкам. 9 ноября 1649 г. — 1 арк.

655. Справа 8481. Рум'янцевська ревізія м. Стародуба. — 644 арк.

656. Справа 10959. Стовбці Таємного приказу. 1660–1664 рр. — 10 арк.

657. Справа 11451. Универсал наказного гетьмана северского Демьяна Игнатовича на подтверждение прав Павла Андреева на купленный сенокос, бортные деревья и пахотные земли в урочище Семковщина. 21 августа 1668 г. — 1 арк.

658. Справа 11463–11464. Универсал стародубского полковника Петра Рославца отаману городовому почепскому Кириллу Яковлевичу на пустые селища Кучево и Некрасов. 12 февраля 1673 г. — 2 арк.

659. Справа 11467. Універсал полковника стародубського Якова Самойловича Тимофея Улезьке на с. Пихторовку. 1 августа 1686 г. — 1 арк.

660. Справа 11501. Челобитная бывшего старорудубского полковника Ивана Плотника стольнику Кириллу Хлопову на подтвердительную грамоту на мельницу в с. Городище на р. Воронце пожалованую ему гетьманом Иваном Брюховецким. 4 октября 1667 г. — 1 арк.

661. Справа 11508. Бойко І. Місто Баришівка у XVII–XVIII ст. (історико-географічний нарис). — 78 арк.

662. Справа 35161. Шамрай С.В. Місто Ліпляве у 1768 р. Стаття із статистичними даними. — 3 арк.

Фонд XII. Модзалевский В.Л.

663. Справа 191. Грембецкий Николай — Лукомскому Криштофу. Письмо 20 октября 1698 г. из Чернигова. — 1 арк.

664. Справа 209. Домонтович Павел — Костянтиновичу Филиппу Николаевичу. 27 июля 1721 г. из Чернигова. — 1 арк.

665. Справа 547. Ханенко Николай — Ханенку Петру. Письмо 7 мая 1729 г. из Глухова. — 4 арк.

Фонд XIV. Колекція історичних документів ВР НБУ.

666. Справа 1429–1447. Книга Гадяцької полкової канцелярії. Друга половина XVIII ст.

667. Справа 4976. Маркович Яків Андрійович. Генеалогічні замітки. 1703–1731 рр. — 2 арк.

668. Справа 5106. Тестамент Сергія Солонини. Листопад 1738 р. — 1 арк.

Фонд XXVIII. Історичний музей ім. Т.Г.Шевченко.

669. Справа 49–84. Выписки из книг меских Стародубских (1713–1773). — 74 арк.

670. Справа 85–214. Определение Малороссийской коллегии за август 1769 г. — 290 арк.

671. Справа 513. Документы фамилии Носенко-Белецких. 1794–1819 гг. — 12 арк.

672. Справа 514–529. Документы Голенковских. 1714–1800 гг. — 30 арк.

673. Справа 762. Субботник или Помянник церкви Преображения г. Канева. 1674 г. — 42 арк.

674. Справа 801. Универсал ГВК Якову Михайловичу на есаульство полковое переяславское. 25 июня 1735 г. — 2 арк.

675. Справа 818. Книга церковная описи всяким вещам в церкви Домонтовской Рождества Богородицы. 1760 г. — 76 арк.

676. Справа 821. Книга церковная описи всяким вещам в церкви с. Ячников. 1769 г.

677. Справа 832. Книга церковная описи всяким вещам в церкви с. Ерковец. 1759–1779 гг. — 94 арк.

Фонд 30. Зібрання рукописних книг.

678. Справа 50. Помяник Луцкой братской церкви 1618 г. — 111 арк.

Фонд 61. Кістякiського О.Ф.

679. Справа 706. Охранная грамота, выданная полковником Иваном Лизогубом на землю, принадлежащую Марие Мойсеихе и её сыну Яську. Июль 1667 г. Канев. — 1 арк.

680. Справа 751. Универсал полковника стародубского Лукьяна Жоравки Василию Данилевскому на занятие гребли и построение мельницы. 11 августа 1712 г. — 2 арк.

681. Справа 1179–1234. Переписка А.М.Миклашевского. 1725–1780 гг. — 104 арк.

682. Справа 1153–1176. Купчие. 1701–1817 гг. — 46 арк.

683. Справа 1570. Проезжий лист ротмистру Денису Деркачу и другим на свободный проезд из Копенгагена в Переяславский полк надоящийся в Польше. — 1 арк.

684. Справа 1599. Ведомость присяги Екатерины II в Полтавском полку. — 4 арк.

Фонд 119. Галагани.

685. Справа 14. Генеральное следствие о маетностях Стародубского полка.

Фонд 133. Кушнір-Марченко К. Ф.

686. Справа 35. Кушнір-Марченко К.Ф. Минуте книжки. Пани Требинські на Іркліівщині в XVIII–XX вв. Сотник іркліівський Павло Петрович Завойко. 1930–1940 рр. — 1+181 арк.

Фонд 160. Київська духовна академія.

687. Справа 172. Список студентов и наставников Академии с 1736/7 — по 1757/8 гг. — 549 арк.

688. Справа 714. Решение сотенного бобровицкого суда по делу о воровстве Тимушем Стукало двоих колёс от воза у Василя Щербины. 18 января 1711 г.

689. Справа 491. Синодик Киево-Печерской Лавры Китаевской пустыни при храме преподобного Сергия. XIX в.

690. Справа 599. Опись имущества Нежинского Благовещенского монастыря. 1746 г. — 46 арк.

691. Справа 1114–1116. Переписка решетиловского сотника Яремы Федоровича с полтавским протопопом Иваном Величковским. 1717–1718 гг. — 6 арк.

Ф. Петров Н.И. Описание рукописных собраний, находящихся в городе Киеве.

692. Справа 375/374 С. — Синодик Межигорского монастыря. — 441 арк.

693. Справа 377/705 С. — Синодик Киево-Софийского монастыря.

694. Справа 537/1743. Поминание св. Михайла Золотоверхого монастыря. — 127 арк.

695. Справа 538/1744. Помянник Киево-Михайловского монастыря, продолженный до 18 века. 1744 г. — 142 арк.

Ф. Лебедев А. Рукописи церковно-археологического музея Императорской Киевской духовной Академии.

696. Справа 466. Духовное завещание Григория Марковича написанное, по его просьбе, басанским священником Иваном Ивановичем в с. Осовце. 13 апреля 1685 г. — 3 арк.

697. Справа 470. Декрет ГВК значковому товарищу Нежинского полка Роману Янову о присуждении ему кола, млина от папа с. Студенца Алексея Васильева 15 марта 1739 г.

698. Справа 515. Фамильные докуметы южнорусских дворянских родов. Есимонтовские.

699. Справа 565. Синодик Межигорского монастыря.

700. Справа 668. Опись документов на имущества монастырей Черниговской епархии.

Опубліковані джерела

701. Абросимова С.В., Мицик Ю.А. Документи з історії українського козацтва в збірці Дніпропетровського історичного музею // Південна Україна XVIII — XIX століття. Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України. — Запоріжжя. — 1998. — № 3. — С. 7–29.

702. Автобиография южно-русского священника 1-й половины XVIII ст. // Киевская старина. — 1885. — № 2. — С. 319–332.

703. Актовая книга Стародубского городского уряда 1693 г. Под ред. В.Л.Модзалевского. — Чернигов: Издание Черниговской губернской ученой архивной комиссии, 1914. — /4/, 136, /I/ с.

704. Актовые книги Полтавского городского уряда XVII века. Под ред. и примечания В.Л.Модзалевского. Вып. I. Справы поточные 1664–1671 годов. — Чернигов: Издание Черниговской губернской ученой архивной комиссии, 1912.

705. Актовые книги Полтавского городского уряда XVII века. Под ред. и примечания В.Л.Модзалевского. Вып. II. Справы поточные 1664–1671 годов. — Чернигов: Изд. Черниговской губернской ученой архивной комиссии, 1913.

706. Актовые книги Полтавского городского уряда XVII века. Под ред. и примечания В.Л.Модзалевского. Вып. II. Справы поточные 1672–1680 годов. — Чернигов: Изд. Черниговской губернской ученой архивной комиссии, 1914. — /4/, 124 с.

707. Акты относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографической комиссией. — Т. IV. — Спб.: Типография Э.Пратца, 1863. — 276 с.

708. Акты относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографической комиссией. — Т. XIII. — Спб., 1885. — 766 с.

709. Акты относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографической комиссией. — Т. XV. — Спб.: Типография Ф.Елеонорского и К, 1892. — 462 с.

710. Акты относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографической комиссией. — Т. X. — Спб., 1878. — 838 с.

711. Акты относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографической комиссией. — Т. XI. — Спб., 1879. — 820 с.

712. Акты относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографической комиссией. — Т. V. — Спб.: Типография П.П.Кулиша, 1867. — 362 с.

713. Акты относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографической комиссией. — Т. VI. — Спб., 1869. — 279 с.

714. Акты относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографической комиссией. — Т. VII. — Спб.: Типография В.Пратца, 1872. — 398 с.

715. Акты относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографической комиссией. — Т. VIII. — Спб., 1875. — 400+23 с.

716. Акты относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографической комиссией. — Т. IX. — Спб., 1878. — 987+24 с.

717. Акты относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографической комиссией. — Т. XII. — Спб., 1882. — 874 с.

718. Акты, издаваемые Виленской комиссией для разбора древних актов. — Вильна, 1909. — Т. XXXIV. — 588 с.

719. Архив Юго-Западной России, издаваемый временной комиссией для разбора древних актов. — Ч. VII. — Т. 1. — Акты о заселении Юго-Западной России. — К., 1886. — 647 с.

720. Архів Коша Нової Запорозької Січі. Корпус документів 1734–1775. — Т. 1. — К., 1998. — 694 с.

721. Архів коша Нової Запорозької Січі. Опис справ 1713–1776. Вид.2-ге, доповнене і виправлене. — К.: Наукова думка, 1994. — 232 с.

722. Архив Юго-Западной России, издаваемый временной комиссией для разбора древних актов. — Ч. II. — Т. 1. Постановление дворянских провинциальных сеймиков в Юго-Западной России (1569–1654 гг.) / Изд. Н.Иванишев. — К., 1861. — XIV / 513 с.

723. Архив Юго-Западной России, издаваемый временной комиссией для разбора древних актов. — Ч. III. — Т. 1. Акты о казаках (1500–1648 гг.) / Изд. В.Антонович. — К., 1863. — 453 с.

724. Архив Юго-Западной России, издаваемый временной комиссией для разбора древних актов. — Ч. III. — Т. 4. — К., 1908. — 419 с.

725. Барвинский В.А. Генеральное следствие о маетностях Миргородского полка. 1729–1730. — Полтава, 1912. — 59 с.

726. Белокуров С.А. Дневальные записки приказа Тайных Дел 1765–1783 гг. // ЧОИДР. — 1908. — Кн. 1. — С. 49–56.

727. Бумаги Кабинета Министров императрицы Анны Иоанновны. 1731–1740. Т. 3. (1734) // Сборник РИО. — Юрьев, 1900. — Т. 108. — 512 с.

728. В.Г. Ученики переяславских славяно-латинских школ в 1744 году // Киевская Старина. — 1888. — № 10. — С.22–26.

729. Василенко Н. Генеральное следствие о маетностях Черниговского полка 1729–1730. — Чернигов: Издание редакции «Земского Сборника Черниговской губернии», 1908. — XXX, 709 с.

730. Василенко Н.П. Генеральное следствие о маетностях Киевского полка 1729–1730 гг. — К., Типография Завадовского, 1892. — 40 с.

731. Василенко Н.П. Генеральное следствие о маетностях Нежинского полка. 1729–1730 гг. — Чернигов: Изд. редакции «Земского сборника Черниговской губернии», 1901. — IV, XXX, IX, 417 с.

732. Васютинский Ф. Фамильные документы предков Георгия Конисского, архиепископа Белорусского // Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. — 1895. — № 9. — С. 260–263.

733. Ведомость о школьниках и учениках при Переяславском доме Архирейском обучающихся сего 1738 года // Полтавские епархиальные ведомости. — 1890. — № 15. — С. 505–528.

734. Величко Самійло. Літопис. Переклав з книжної української мови Валерій Шевчук. — К.: «Дніпро», 1991. — Т. II. — 640 с.

735. Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы: В 3 т. — М.: Издательство АН СССР, 1954. — Т. II. — 585 с., Т. III. — 645 с.

736. Генеральне слідство про маетності Лубенського полку / Український архів. — Т. IV. — К., ВУАН, 1931. — VII/185 с.

737. Генеральне слідство про маетності Стародубського полку / Український архів. — Т. I. — К., ВУАН, 1929. — 574 с.

738. Генеральное следствие о маетностях Гадяцкого полка. 1729–1730. — Полтава, 1893. — /4/, 45 с.

739. Герасимчук В. Матеріали до історії козаччини XVII віку. Василь Герасимчук: життя і творчість (1880–1944). — Львів: Інститут української археографії АН України, Львівське відділення, 1994. — 153 с.

740. Гетьманські універсали в колекції Чернігівського історичного музею ім. В.В.Тарнавського / Підготував до друку та передмова

І.Ситого // Сіверянський літопис. — 1998. — № 1. — С. 83–90; № 2. — С. 31–46; № 3. — С. 72–84; № 4. — С. 37–58; № 5. — С. 67–82; № 6. — С. 62–85.

741. Голубев С.Т. Древний помянник Киево-Печерской лавры (конца XV — начала XVI столетия). — К., 1892. — 88 с.

742. Дзира Я. Перший паспорт козацтва: Найдавніший реєстр низового війська 1581 р. // Літературна Україна. — 1991. — 13 червня.

743. Ділова документація Гетьманщини XVIII ст. Збірник документів. — К.: Наукова думка, 1993. — 392 с.

744. Документи Богдана Хмельницького (1648–1657) / І.Крип'якевич та І.Бутич. — К., 1961. — 740 с.

745. Документи російських архівів з історії України. Т.1. Документи до історії запорозького козацтва 1613–1620 рр. — Львів, 1998. — 442 с.

746. Документы об освободительной войне украинского народа 1648–1654 гг. — К., 1965. — 828 с.

747. Дополнения к актам историческим, собранным и изданным археографической комиссией. — Т. 6. — СПб.: В типографии Э.Праца, 1857. — /VIII/, 477, /2/, /15/, /8/ с., 1 вкл.

748. Древние записки Малороссийского Подскарбия Якова Марковича. 1716–1745. — М.: Издание Готье, 1853. — Т. I. — III.; 1913. — Т. IV.

749. З документації гетьмана Івана Мазепи / Підготовка до друку, передмова та коментарі Ю.Мицика // Сіверянський літопис. — 1997. — № 3. — С. 99–105; № 4. — С. 143–150; 1998. — № 1. — С. 91–103.

750. З документації гетьмана Івана Скоропадського / Підготовка до друку і передмова Ю.Мицика // Сіверянський літопис. — 1997. — № 6. — С. 66–71.

751. З епістолярної спадщини гетьмана Мазепи / Упорядник і автор передмови В.Станіславський. — К., 1996.

752. Источники Малороссийской истории, собранные Д.Н.Бантыш-Каменским и изданные О.Бодянским. — Ч.1. — 1649–1687. — М.: Издание университета, 1858. — 336 с.

753. Каманин И. Материалы по истории козацких землевладельцев 1494–1668 гг. // ЧИОНЛ. — К., 1894. — Кн. 8. — Отд. III. — С. 5–28.

754. Козаки Полтавского полка по материалах Румянцевской описи. Ч.1. — Полтава, 1913. — 301 с.

755. Краткое описание о козацком малороссийском народе и о боевых его делах, собранное из разных историй иностранных, немецкой — Бишенга, латинской — Безольди, французской — Шевалье и рукописей русских, чрез Бунчукового Товарища Петра Симоновского 1765 года // Чтения в императорском Обществе истории и древностей российских при Московском университете. — М., 1847. — Т.1. — С. 1–159.

756. Крикун М. Інструкція послам Війська Запорозького на варшавський сейм 1666 року і відповідь короля Яна Казимира на неї // Україна модерна. — Львів, 1999. — Ч. 2–3. — С. 311–349.

757. Крикун М. Інструкція послам Війська Запорозького на Варшавський сейм 1664 року // Україна модерна. 1999–2000. — Львів, 2000. — С. 374–449.

758. Крикун М. Інструкція послам Війська Запорозького на елекційний та коронаційний сейми 1669 року // Центральна і Східна Європа в XV–XVIII століттях: Питання соціально-економічної та політичної історії. До 100-річчя від дня народження професора Дмитра Похилевича / За ред Л.Зашкільняка та М.Крикуну. — Львів, 1998. — С. 189–211.

759. Крикун М. Перепис Подільського козацького полку 1659 року // Записки НТШ. — Львів, 2000. — Т. ССXL. — С. 503–530.

760. Крип'якевич І. Листи Максима Кривоноса // Науково-інформаційний бюллетень архівного управління УРСР. — 1965. — № 2. — С. 57–61.

761. Лазаревский А. Заметки об украинской старине // Черниговские губернские ведомости. — 1857. — № 19.

762. Лазаревский А. Показания о службах лубенского полкового есаула Андрея Петровского // Киевская старина. — 1899. — Т.LXV. — С. 7–12.

763. Лазаревский А. Список водных мельниц Черниговского полка (1742 г.) // Записки Черниговского губернского статистического комитета. — Чернигов, 1872. — Вып. 5–6. — С. 99–136.

764. Лазаревский А. Универсал гетмана Скоропадского о надаче маетностей значному войсковому товарищу Тимофею Радичу // Черниговские губернские ведомости. — 1885. — № 3.

765. Лазаревский А. Четыре письма жены полкового обозного Евдокии Сахновской к мужу // Лазаревский А. Очерки, заметки и документы по истории Малороссии. — К.: Типография Г.Т.Корчак — Новицкого, 1892. — Т.І. — С. 22–27.

766. Левицкий О.И. Автобиографическая «сказка» малороссийского летописца Стефана Лукомского // Киевская старина. — 1890. — № 9. — С. 478–485.

767. «Летописец» Дворецких / Изд. Мыцька Ю.А. // Летописи и хроники. — М., 1984. — С. 219–234.

768. Листи Івана Мазепи. 1687–1691. Т.І. / Упорядник і автор передмови Вячеслав Станіславський. — К., 2002. — 479 с.

769. Личный состав малороссийской козацкой старшины в 1725 г. // КС. — 1904. — № 7–9. — С. 15–19 (приложение).

770. Літопис гадяцького полковника Григорія Граб'янки / Переклад зі староукраїнської Р.Г.Іванченко. — К.: «Знання», 1992. — 192 с.

771. Літопис Самовидця / Видання підготував Я.І.Дзира. — К.: Наукова думка, 1971. — 207 с.

772. Лохвицька ратушна книга другої половини XVII ст. Зб. актов. док. — К., 1986. — 385 с.

773. Маркович Я.Дневник генерального подскарбия Якова Марковича. 1717–1767 гг./ Под ред. А.Лазаревского. — К.: Киевская Старина, 1897. — Ч. 1–3. — 342, 418 с.

774. Материалы для истории землевладения в Полтавской губернии в XVIII в. — Отд.1: Козачьи владения. Золотоношский уезд. — Вып. 1. — Статистические таблицы, составленные по «описи» малороссийских полков 1767 губ. гласным Полтавского земства Лучицким. — К., 1883. — Табл. 11.

775. Материалы для истории Малороссии (1660–1664). — Отдел третий. — Т. IV. — К., 1853. — 151 с.

776. Материалы для истории Полтавского полка / Изд. В.Л.Модзалевского // Труды Полтавской ученой архивной комиссии. — Полтава, 1905. — Вып. I.; Полтава, 1906. — Вып. 2. — С. 1–57.

777. Материалы для отечественной истории, изданные М.Судиенко. — Т. 1. — К., 1853. — 317 с.

778. Местечко Борисполе в XVII-м веке. Акти мейского уряда 1612–1699. — К.: издание журнала «Киевская Старина», 1892. — 112 с.

779. Миллер Д. Стародубского магистрата книга справ поточных (1690–1722). — Харьков, 1894. — 16 с.

780. Мицик Ю А., Цибульський В.І. Волинь в роки Визвольної війни українського народу XVII століття. Документи і матеріали. — Рівне: «Перспектива», 1999. — 117 с.

781. Мицик Ю. Буремний 1648 рік (Добірка неопублікованих джерел) // Національно-визвольна війна українського народу середини XVII століття: політика, ідеологія, військово мистецтво. — К., 1998.

782. Мицик Ю. З документів українських гетьманів та полковників доби Руїни // Сіверянський літопис. — 1999. — № 3. — С. 3–34.

783. Мицик Ю. З матеріалів до «Українського дипломатарію XVI–XVIII ст.» // Наукові записки. Національний університет «Києво-Могилянська академія». — К. Видавничий дім «КМ Академія», 1998. — Т. 3. Історія. — С. 143–151.

784. Мицик Ю. З нових документів по Національно-визвольну війну українського народу (1648–1658 рр.) на Сіверщині // Сіверянський літопис. — 1998. — № 2. — С. 3–9; № 6. — С. 12–28.

785. Мицик Ю. З нових документів про Національно-визвольну війну українського народу (1648–1658 рр.) на Сіверській Україні // Сіверянський літопис. — 1999. — № 2. — С. 12–38.

786. Мицик Ю. Козацька держава очима поляка // Київська старовина. — 1993. — № 4. — С. 2–11.

787. Мицик Ю. Листи гетьмана Виговського // Конотопська битва 1659 року. — К., 1996. — С. 82–85.

788. Мицик Ю. Національно-визвольна війна українського народу середини XVII ст. в opinii повстанців // Козацькі війни XVII століття в історичній свідомості польського та українського народів. Матеріали другої польсько-української наукової зустрічі (Львів, 12–13 жовтня 1995 р.). За ред. Л.Зашкільняка. — Львів — Люблін, 1996. — С. 38.

789. Мицик Ю. Про видання «Українського жіночого дипломатарію доби Гетьманщини» // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. — Ч. 5. Історіографічні дослідження в Україні. — К.: Інститут історії України НАН України, 2000. — Вип. 10. — Ч. 1. — С. 42–52.

790. Мицик Ю. Унікальні документи Корсунської полкової канцелярії XVII–XVIII століть // Корсунський часопис. — 1996. — № 4. — С. 3–6.

791. Мицик Ю.А. Визвольна війна очима полонених повстанців: (Документи-протоколи (конфесати) періоду гетьманства Б.Хмельницького) // Київська старовина. — 1995. — № 4. — С. 15–35.

792. Мицик Ю.А. Невідомі листи керівника Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр. // Українській історичний журнал. — 2001. — № 1. — С. 134–147.

793. Модзалевский В. Материалы для биографии стародубского полковника Тимофея Алексеевича // Труды Черниговской губернской архивной комиссии. — Чернигов, 1917–1918. — Вып. 12. — Ч.1.

794. Модзалевский В.Л. Отрывки из Стародубской меской книги за 1664–1673 гг. — Чернигов, 1911. — 37 с.

795. Мотыжинский архив. Акты Переяславского полка XVII–XVIII в. — К.: издание Андрея и Александра Савицких, 1890. — 223 с.

796. Мякотин В. Генеральное следствие о маетностях Переяславского полка (1729–1731 гг.). — Харьков, 1896. — 45 с.

797. Мякотин В. Генеральное следствие о маетностях Прилуцкого полка (1729–1731 гг.). — К., 1896. — 38 с.

798. Обрання Кирила Розумовського гетьманом. Публікація В.Сергійчука // Київська старовина. — 1993. — № 2. — С. 52–61.

799. Опис Новгород — Сіверського намісництва (1779–1781). — К.: ВУАН, 1931. — 592 с.

800. Описание Черниговского наместничества (1781 г.) Дмитрия Пащенко. — Чернигов: Издание Черниговского губернского статистического комитета, 1868. — 112 с.

801. Описи Київського намісництва 70–80 років XVIII ст. — К.: Наукова думка, 1989. — 389 с.

802. Описи Чернігова 60-х років XVIII ст. / Підготовка до друку і передмова О.Коваленка та І.Петриченко. — Сіверянський літопис. — 1997. — № 4. — С. 165–181.

803. Опись актовых книг Киевского Центрального Архива. № 10. — К., 1878. — 35 с.

804. Опись актовых книг Киевского Центрального Архива. № 20. — К., 1876. — 24 с.

805. Опись актовых книг Киевского Центрального Архива. № 5. — К., 1869. — 33 с.

806. Опись актовых книг Киевского Центрального Архива. № 8. — К., 1869.

807. Опись Конотопской сотни 1711 г. / Ал. Лазаревский. — К., 1892.

808. Отрывки из Нежинских магистратских книг 1657–1674 годов. — Чернигов: Типография губернского правления, 1887. — 66 с.

809. Памятники издаваемые Киевской Комиссией для разбора древних актов. Изд.2-е. — К., 1898. — Т. I. — /2/, /VI/, 616 с.

810. Памятники издаваемые Киевской Комиссией для разбора древних актов. Изд. 2-е. — К., 1898. — Т. II.

811. Памятники издаваемые Киевской Комиссией для разбора древних актов. Изд. 2-е. — К., 1898. — Т. III. — 600 с.

812. Памятники издаваемые Киевской Комиссией для разбора древних актов. Изд. 2-е. — К., 1898. — Т. IV.

813. Памятники, издаваемые временной комиссией для разбора древних актов высочайше учрежденной при Киевском военном Подольском и Волынском генерал — губернаторе. — К., 1859. — Т. 4. — 162 с.

814. Переписні книги 1666 року / Приготував до друку і зредагував В.О.Романовський. — К.: ВУАН, 1933. — XI+448 с.

815. Переписні книги Чернігова 1666 р. / Підготовка до друку, передмова та примітки О.Коваленка, С.Мельника і В.Сапова. // Сіверянський літопис. — 1997. — № 3. — С. 167–181.

816. Присяжні книги 1654 р. Білоцерківський та Ніжинський полки / Упорядники Ю.Мицик, М.Кравець. — К: ІАД НАН України, 2003. — 349 с.

817. Протоколы, журналы и указы Верховного Тайного Совета. 1726–1730. Т. 1. (февраль-июнь 1726) // Сборник РИО. — Спб., 1886.

818. Протокул до записовання справ поточних на рок 1690. — Чернигов: Тип. Губернского правления, 1852. — 180 с.

819. Путро О. Влада генеральної військової старшини на Лівобережній Україні у другій половині XVIII ст. // Архіви України. — 1969. — № 5. — С. 11–20.

820. Ревизия козаков сотни Волинской хто де в прежних войсковых и теперишних походах бил, і хто не бил нижей сего реестр следует // Кривошея В.В., Кривошея І.І. Нариси історії Чернігівщини періоду козацтва. І. Борзна. ІІ. Волинка. — К.: ІПіЕД НАНУ, 1999. — С. 94–125.

821. Реестр всего войска Запорожского после Зборовского договора с королем польским Яном Казимиром, составленные 1649 года, октября 16 дня / Изданные по подлиннику О.М.Бодянским. — М.: Издательство Императорского Общества истории и древностей Российских при Московском университете, 1875. — 337 с.

822. Реестр козацких дел в польской метрике в Санкт Петербурге при 3-м департаменте Сената в листах с надписью «Kozackie» / Оттиск из журнала Чтение Общества истории и древностей Российских при Московском университете. — М., 1861. — Кн. 1–3. — 38 с.

823. Реестр Війська Запорізького 1649 року. — К.: Наукова думка, 1995. — 592 с. — (Джерела з історії українського козацтва).

824. Реестр козацької старшини 1744 року. Публікація В.Сергійчука // Київська старина. — 1992. — № 5. — С. 19–24.

825. Реестр учителей и учеников в Колегиуме Братском Киевском обретающихся, року 1727 поданный // Описание документов и дел хранящихся в архиве святейшего правительствующего Синода. — Т. VII. — Спб.: Синодальная типография, 1885. — С. СХVI–СXXXIX.

826. Русская историческая библиотека, издаваемая Имперской археографической комиссией. — Т. XXXIII. Литовская Метрика. — Отдел 1. — Ч. 3. — Книга публичных дел. Перепись войска Литовского. — Пг., 1915. — /4/II/1378 ст.

827. Руська (Волинська) метрика. Регести документів Коронної канцелярії для українських земель (Волинське, Київське, Брацлавське, Чернігівське воєводства) 1569–1673. Передмова П. Кеннеді Грімстед. — К., 2002. — 983 с.

828. Сергійчук В. Хто кував славу «русского оржия» // Сіверянський літопис. — 1996. — № 2–3. — С. 104–122.

829. Синодик Крупицько-Батуриського монастиря / Підготував до друку та вступні зауваги Ігоря Ситого // Сіверянський літопис. — 1997. — № 5. — С. 40–64.

830. Синодик Любецького Антонієвого монастиря. — Чернігов, 1902. — /10/, 79, /6/ с.

831. Ситий І. Тестамент Якова Кіндратовича Лизогуба (15.05. 1698 р.) // Пам'ять століть. — 1996. — № 3. — С. 10–14.

832. Список водных мельниц Черниговского полка (1742 г.) // Записки Черниговского губернского статистического комитета. — Чернигов: Губернская типография, 1872. — Кн. II. — Вып. 5–6. — С. 99–136.

833. Список козаків с. Роїще укладений на підставі указу імператриці Катерини II від 16 листопада 1781 року про перепис козаків в Україні // Ляшев О. Роїще — село, сотенне містечко. Історико-географічний нарис. — Чернігів, 2002. — С. 124–132.

834. Стороженки А. Фамильный архив. — Т. 4. — К., 1910. — 608 с.

835. Стороженко Н.В. Мельницы в Козельце (универсалы XVII в.) // Киевская старина. — 1892. — № 3. — С. 496–497.

836. Сулимовский архив. Фамильные бумаги Сулим, Скорупп и Войцеховичей XVII-XVIII в. — К., 1884. — 316 с.

837. Указ императрицы Екатерины II об учреждении мало-российской коллегии // Киевская старина. — 1883. — № 8. — С. 738–740.

838. Універсали Богдана Хмельницького 1648–1657 / І.Крип'якевич, І.Бутич (упор.), В.Смолій та інші; НАН України, Інститут історії України. — К.: Альтернативи, 1998. — 383 с.

839. Універсали Івана Мазепи. 1687–1709. / Упорядкування І.Бутич. — К. — Львів: НТШ, 2002. — 757 с.

840. Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657–1687). — К. — Львів: НТШ, 2004. — 1086 с.

841. Шафонский А. Черниговского наместничества топографическое описание с кратким географическим историческим описанием Малыя России. — К.: Университетская типография, 1851. — Ч. 1. — 697 с.

842. Швидько Г.К. Ревізія Миргородського полку 1723 р. // Гуманітарний журнал. — 2000. — № 1. — С. 11–131.

843. Швидько Г.К. Ревізія Миргородського полку 1723 р. // Гуманітарний журнал. — 2000. — № 2. — С. 112–122.

844. Швидько Г.К. Ревізія Миргородського полку 1723 р. // Гуманітарний журнал. — 2000. — № 3. — С. 230–241.

845. Швидько Г.К. Ревізія Миргородського полку 1723 р. // Гуманітарний журнал. — 2001. — № 1–2. — С. 167–168.

846. Швидько Г.К. Ревізія Миргородського полку 1723 р. // Гуманітарний журнал. — 2001. — № 3–4. — С. 217–236.

847. Швидько Г.К. Ревізія Миргородського полку 1723 р. // Гуманітарний журнал. — 2002. — № 1. — С. 121–143.

848. Швидько Г.К. Ревізія Миргородського полку 1723 р. // Гуманітарний журнал. — 2002. — № 2. — С. 123–171.

849. Швидько Г.К. Компут і ревізія Миргородського полку 1723 р. — Дніпропетровськ, 2004. — 335 с.

850. Эварницкий Д.И. Источники для истории запорожских козаков. — Владимир: Литотипография Губерского правления, 1903. — 1072 с.

851. Helcel A.Z. Listy Jana Sobieskiego do zony Maryi Kazimiry wraz z listami tej krolewskiej rodziny i innych znakomitych osob. — Krakow, 1860.

852. Ojczyste spominki w pismach do dziejow dawniej Polski. — Krakow, 1845. — Т. 2.

853. Volumina legum Regni Poloniae et Magni dukatus Lithuaniae ab anno 1347 ad annum 1780/ Ed. J. Ohryzko. — Petersburg, 1859. — Т. IV.

854. Zrodla dziejowe. (Polska VI wieku pod wzgledem geograficzno-statystycznym). — Warszawa. — Т. V.

855. Zrodla dziejowe. (Polska VI wieku pod wzgledem geograficzno-statystycznym). — Warszawa. — Т. XX.

856. Zrodla dziejowe. (Polska VI wieku pod wzgledem geograficzno-statystycznym). — Warszawa. — Т. XXI.

857. Zrodla dziejowe. (Polska VI wieku pod wzgledem geograficzno-statystycznym). — Warszawa. — Т. XXII.

Література

858. Аброскін П., Кривошея В., Стасенко О. Київщина козацька: люди і доли. — К.: «Стилос», 2004. — 181 с.

859. Адміністративно-територіальний устрій Лівобережної України у другій половині 50-х років 18 століття. — К., 1990. — 238 с.

860. Актові документи про Визвольну війну українського народу середини 17 століття. Каталог документів, представлених для виставок, присвячених 350-річчю від початку Визвольної війни. — К.: Головне архівне управління при Кабінеті міністрів України, 1998. — 38 с.

861. Алфьоров О. С. До історії покозаченої української аристократії (представники роду Голубів XVI–XVIII ст.) // Гетьманський альманах. — К.: Видавничий центр КНАУ, 2003. — С. 147–154.

862. Андреевский А. Последние киевские сотники // Чтения в Историческом обществе Нестора-Летописца. — 1896. — Т. X. — С. 34–51.

863. Антонович В.Б., Бец В.А. Исторические деятели юго-западной России в биографиях и портретах. — К.: Типография университета Святого Владимира, 1885. — 110 с.

864. Апанович О. Гетьман Іван Виговський // Історія України в школі. — 1997. — № 1 / 2. — С. 44–48.

865. Апанович О. Українсько-російський договір 1654 р. Міфи та реальність. — К.: Варта, 1994. — 95 с.

866. Апанович О.М. Збройні сили України першої половини XVIII ст. — К.: Наукова думка, 1968. — 244 с.

867. Апанович О.М. Військові канцеляристи — вихованці Києво-Могилянської академії // Києво-Могилянська академія в історії України. Тези доповідей міжнародної наукової конференції. — К., 1995. — С. 39–40.

868. Апанович О.М. Урядові службовці Гетьманщини — українська інтелігенція XVIII ст. // Український історичний журнал. — 1997. — № 2.

869. Астряб М.Г. Процессы Андрея Марковича (глуховского сотника 1709–1714, лубенского полковника 1714–1727, войскового подскарбия 1729–1744) // Труды Полтавской ученой архивной комиссии. — Полтава, 1909. — Т. VI. — С. 81–145.

870. Астряб М.Г. Старшина Лубенского полка в 1777 году // Труды Полтавской ученой архивной комиссии. — Полтава, 1912. — Т. IX. — С. 61–80.

871. Багалеј Д. Займанщина в Левобережной Украине XVII и XVIII в. // Киевская старина. — 1883. — Т. VII. — Декабрь. — С. 560–592.

872. Багалеј Д.И. Новый историк Малороссии: рецензия на книгу А.М.Лазаревского «Описание старой Малороссии». — СПб.: Типография Императорской Академии Наук, 1891. — 148 с.

873. Багалеј Д.І. Історія Слобідської України. — Харків: Дельта, 1993. — 255 с.

874. Байда О. Козацькі впливи Брацлавщини на Полтавщину // XIX Вінницька обласна історико-краєзнавча конференція. 1999 р. — Вінниця, 1999. — С. 29–30.

875. Байда О.П. Старшина Полтавського полку (друга половина XVII ст.). — К.: ТОВ Міжнародна фінансова агенція, 1998. — 41 с.

876. Балабушевич Т.А. Територіальні межі правобережних козацьких полків (друга половина XVI — початок XVIII ст.) // Проблеми історичної географії України: Збірник наукових праць. — К., 1991. — С. 23–32.

877. Бантыш-Каменский Д. История Малой России со времен присоединения оной к Российскому государству при царе Алексее Михайловиче, с кратким обозрением первобытного состояния сего края. Часть I. — М.: Издание автора, 1822. — LIV+153 с.

878. Бантыш-Каменский Д. История Малой России. Часть II. От присоединения сей страны к Российскому государству до избрания в гетьманы Мазепы. — М.: Типография С.Селивановского, 1830. — /4/, 223/, 62 с.

879. Бантыш-Каменский Д.Н. История Малой России от водворения славян в сей стране до уничтожения гетьманства. — К.: Час, 1993. — 656 с.

880. Барабаш Н.О. Рід Білозерських та культурний світ України XIX — початку XX століття: Нові методологічні підходи. Автореф. Дис. ... канд іст. наук. — Дніпропетровськ, 2004. — 20 с.

881. Барвинский В. Крестьяне в Левобережной Украине в XVII–XVIII вв. — Харьков, 1909. — 296 с.

882. Барвинський В. Очерки из истории общественного быта Старой Малороссии: I. Выборы сотника в м. Носовке; II. Из истории одной ревизии в сотне Новгородской; III. Сущность полковничьей власти // Украина. — 1907. — Т. IV. — Кн. 2–3. — Ч. 1. — С. 347–368.

883. Бельський Г. Село Хаенки (Прилуцкого уезда) // Полтавские епархиальные ведомости. — 1868. — Т. 1. — № 1. — С. 26–27.

884. Біднов В. Марія Магдалина, мати гетьмана Мазепа // Мазепа. Збірник. / Праці Українського наукового інституту. — Т. XLVI. — Серія історична. — Кн. 5./ — Варшава, 1938. — Т. 1. — С. 35–52.

885. Блок М. Апология истории или ремесло историка. — М.: «Наука», 1986. — 215 с.

886. Бодров Ю. Уманський козацький полк у добу Руїни. — К.: Науковий світ, 1999. — 45 с.

887. Бодров Ю.І. Доля уманського козацтва в кінці XVII ст. // Наукові записки з української історії. — Переяслав-Хмельницький, 1999. — С. 154–160.

888. Бодров Ю.І. Історія Уманського козацького полку. Монографія. — К.: «Київський університет», 2001. — 278 с.

889. Бойко І. Іваненки на Переяславщині в XVIII ст. // Історично-географічний збірник. — Т. 3. — К., 1929. — С. 9–16.

890. Бойко І. Сулими на Переяславщині в кінці XVII та на початку XVIII в. // Історично-географічний збірник. — Т. 2. — К., 1928. — С. 11–22.

891. Борисенко В. Де народився Іван Сірко? // Наука і суспільство. — 1989. — № 11. — С. 74.

892. Борисенко В. Занепад Української держави за гетьманування Івана Виговського // Пам'ять століть. — 1999. — № 5. — С. 3–18.

893. Борисенко В. Тернистий шлях державотворення // Київська старовина. — 1994. — № 1. — С. 2–9.

894. Борисенко В.Й. До питання про елементи буржуазії на Лівобережній Україні в другій половині XVII ст. // Феодалізм на Україні. Зб. наук. праць. — К.: Наукова думка, 1990. — С. 99–114.

895. Борисенко В.Й. Соціально-економічний розвиток Лівобережної України в другій половині XVII ст. — К., 1986. — 262 с.

896. Борисенко В.Й. Курс української історії з найдавніших часів до XX століття. — К., 1996. — 615 с.

897. Борисенко В.Й., Заремба С.З. Україна козацька XV–XVIII ст. У двох частинах. Ч.1. XV–XVII ст.: Навчальний посібник. — К., 1993. — 206 с.

898. Борщак І. Арешт Войнаровського (Із серії «Європа і Україна») // Записки НТШ. — Львів, 1925. — Т. 138–140.

899. Брехуненко В. Гадяцький полковник Кіндрат Бурляй // Сіверянський літопис. — 1999. — № 6. — С. 11–16.

900. Брехуненко В. Кіндрат Бурляй // Полководці Війська Запорозького. Історичні портрети. — К., 1998. — Кн. 1. — С. 27–38.

901. Брехуненко В. Дем'ян Лисовець // Полководці Війська Запорозького. Історичні портрети. — К., 1998. — Кн. 1. — С. 199–212.

902. Брик М. Юрій Немирич. На тлі історії України. — Соруґіunt, 1974. — 152 с.

903. Бужинський М. Гадяцький ключ: до історії землеводіння на Лівобережжі // Записки Полтавського наукового товариства при ВУАН. — Полтава, 1928. — Т. II. — С. 11–61.

904. Бузун О. Історія Остерщини (Нариси історії). — Чернігів: Вид. журн. «Сіверянський літопис», 1998. — 112 с.

905. Булычев А.А. Генеалогическая атрибуция лиц, упомянутых в записях на скоропечатных книгах XVII в. без указания социального положения или полного имени. Методические рекомендации. — М. — СПб.: «Хронограф», 1994. — 99 с.

906. Бульвінський А. Кримська політика Івана Виговського // Хроніка 2000. — № 34. — С. 43–56.

907. Бутич І. Конотопська битва // Конотопська битва 1659 року. — К., 1996.

908. Быкова Л.А. Родословная книга Тверской губернии 1785–1917 гг. как источник по истории русского провинциально-го дворянства. Автореферат дис. ... канд. ист. наук. — М., 1993.

909. В.К. О происхождении гетьмана Павла Тетери (письмо Э.Руликовского к М.Александровичу) // Киевская старина. — 1888. — № 6. — С. 69–74.

910. Василенко В. Гадяцкая старина // Чтения в Историческом обществе Нестора — Летописца. — К., 1891. — Т. V. — С. 91–102.

911. Василенко М. Павло Полуботок. З приводу двісталітньої річниці його смерті (24.XII. — 1724) // Україна. — 1925. — Кн. 6. — С. 80–108.

912. Василенко М.П. Територія України XVII ст. // Ювілейний збірник на пошану академіку Д.І.Багалію. — К: ВУАН, 1927. — Т. 1. — С. 112–132.

913. Васильева О.В., Латыпова В.В. Дворянские родословные и опыт создания компьютерной базы данных «Родословные дворян Уфимской губернии» // Символы и эмблемы в истории Башкортостана: тезисы докладов и сообщений третьей республиканской научно-краеведческой конференции. — Уфа, 1996. — С. 30–34.

914. Васильчиков А.А. Семейство Разумовских. — Т. 1. — СПб.: Издание Стесюлевича, 1880. — X, 486, СІІ, ХХ с.

915. Величко О. Козацькі полковники: біографічні і родовідні дрібнічки // Генеалогічні записки Українського геральдичного товариства. — Вип.1. — Біла Церква, 2000.

916. Величко О.В. Українська козацька старшина: Актуальні питання сучасної історіографії // Україна: вчора, сьогодні, завтра: Зб. нак. пр. / Ред. кол.: Вашкевич В. та ін. — К.: ІПіЕД НАНУ, 1999. — С. 17–23.

917. Венгржевновський С. Свадьба Тимоша Хмельницького // Киевская Старина. 1887. — Т. XVII. — Март. — С. 469–493.

918. Верба І.В. «Помяник» Михайлівського Золотоверхого монастиря від 1667 р. про рід Богдана Хмельницького Богдан Хмельницький та його доба. Матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 400-річчю від дня народження Великого Гетьмана (Київ, 24–25 жовтня 1995 р.). — К.: Інститут історії України НАНУ, 1996. — С. 204–209.

919. Винар А. Огляд історичної літератури про початки козаччини // Український історик. — 1965. — Ч. 1–2. — С. 28–37; Ч. 3–4. — С. 33.

920. Возняк М. Хто ж автор так званого Літопису Самовидця // Записки НТШ. — 1933. — Т. СІІІ. — С. 1–81.

921. Возняк М.С. До питання про походження Богдана Хмельницького // 300 років возз'єднання України з Росією. Науковий збірник / Відп. ред. Лазаренко С.К. — Львів: Видавництво Львівського університету, 1954. — С. 94–101.

922. Войтович Л.В. Генеалогія династій Рюриковичів і Гедиміновичів. — Львів, 1992. — 199 арк.

923. Востоков А. Козелецкая рада 1662 г. // Киевская старина. — 1888. — Т. XVII. — Февраль. — С. 269–284.

924. Востоков А. Нежинская рада 1663 г. // Киевская Старина. — 1888. — Т. XXII. — Май. — С. 125–156.

925. Востоков А. Суд и казнь Григория Самойловича. — К.: Типография Г.Т.Корчак-Новицкий, 1888. — 23 с.

926. Востоков А. Судьбы Выговских и Ивана Нечая // Киевская старина. — 1890. — Т. XXVIII. — Январь. — С. 35–46.

927. Востоков А. Черняк Иван, полтавский полковник // Киевская старина. — 1889. — № 10. — С. 1–17.

928. Гавриленко А. Доля роду Яцька Засядька, полковника Лубенського, протягом трьох з половиною століть // Український засів. — 1997. — № 4–6.

929. Гаєцький Ю. Сторінки з побуту Гетьманщини: вибір полковника // Сіверянський літопис. — 1997. — № 1–2. — С. 47–48.

930. Газін В. Діяльність подільського полковника Остапа Гоголя наприкінці 50-х — у першій половині 60-х рр. 17 ст. // Тези XIII Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. — Вінниця, 1994. — С. 25.

931. Газін В. Політична програма гетьмана П.Тетері // Українська козацька держава: Витоки і шляхи історичного розвитку. — К., 2000. — Вип. 7. — С. 190–198.

932. Газін В.В. Крим-Україна: політичні стосунки періоду гетьманування Павла Тетері (1663–1665 рр.) // Український історичний журнал. — 2001. — № 1. — С. 62–72.

933. Газін В.В. Поділля в повстанні 1664–1665 рр. на Правобережній Україні // Поділля і Волинь у контексті історії українського національного відродження. Науковий збірник. — Хмельницький, 1995. — С. 33–46.

934. Газін В.В. Полковник Брацлавський Василь Дрозденко — один з визначних діячів історії України другої половини XVII ст. // Духовні витоки Поділля: Творці історії краю. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції 9–11 вересня 1994 р. м. Кам'янець-Подільський. — Хмельницький, 1994. — Ч. 1. — С. 249–252.

935. Газін В.В. Участь січовиків у подіях Чорної Ради 1663 р. // Запорозьке козацтво в українській історії, культурі та національній свідомості. Матеріали міжнародної наукової конференції. — К. — Запоріжжя, 1997.

936. Галушка О. До питання про соціальний склад населення Чернігівського полку за даними податкового реєстру 1753 року: (На матеріалах Роїської сотні) // Сіверянський літопис. — 1997. — № 6. — С. 46–50.

937. Гамрецький М.М. Боротьба трудящих Волині проти гніту панської Польщі в 1648–1654 рр. // Наукові записки Київського державного університету. — К., 1954. — Т. XIII. — Вип. 1.

938. Гвоздик Л.Д. Документальні джерела про шлюб Тимоша Хмельницького // Богдан Хмельницький та його доба. Матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 400-річчю від дня народження Великого Гетьмана (Київ, 24–25 жовтня 1995 р.). — К.: Інститут історії України НАНУ, 1996. — С. 266–268.

939. Герасименко Н. Данило Апостол // Історія України в особах IX — XVIII ст. — К., 1993. — С. 338–345.

940. Герасимчук В. Виговський і Гадяцький трактат // Записки НТШ. — Львів, 1909. — Т. 87, 88, 89.

941. Герасимчук В. Виговський і Юрій Хмельницький // Записки НТШ. — Львів, 1904. — Т. 59–60. — С. 1–70.

942. Герасимчук В. Чуднівська кампанія 1660 р. — Львів: Накладом НТШ, 1913. — /2/, 149 с.

943. Гербільський Г.Ю. Західноукраїнські землі в роки Визвольної війни і возз'єднання України з Росією (1648–1654 рр.) // 300 років возз'єднання України з Росією. Науковий збірник / Відп. ред. Лазаренко Є.К. — Львів: Видавництво Львівського університету, 1954. — С. 58–72.

944. Гмітерик Г. Молодь з українських земель в Замойській академії в XVI–XVII століттях // Соціум. Альманах соціальної історії. — К., 2003. — Вип. 2.

945. Голобуцький В. Запорозьке козацтво. — К.: Вища школа, 1994. — 538 с.

946. Голобуцький В.О. Запорізька Січ в останні часи свого існування. 1734–1775. — К.: Видавництво Академії Наук УРСР, 1961. — 415 с.

947. Голобуцький В.О. Соціально-економічна політика гетьманської адміністрації (1648–1657 рр.) // Український історичний журнал. — 1979. — № 1. — С. 25–35.

948. Горенко-Баранівська Л. Військова музика України-Гетьманщини другої половини XVII–XVIII ст. // Історія України. — 2002. — № 45. — С. 7–11.

949. Горобець В. Хочю [...] поняти б за себя московскаго народу вдову... (Жінки в політичній біографії Івана Брюховецького) // Соціум. Альманах соціальної історії. — К., 2003. — Вип. 2.

950. Горобець В. Злет і падіння гетьмана Івана Брюховецького // Історія України. — 1997. — № 38. — С. 1–3; № 39. — С. 3–4.

951. Горобець В. Іван Нечай — полковник Білоруський // Історія України. — 1997. — № 17.

952. Горобець В. Іван Нечай // Полководці Війська Запорозького. Історичні портрети. — К., 1998. — Кн. 1. — С. 261–276.

953. Горобець В. Присмерк Гетьманщини: Україна в роки реформ Петра I. — К.: Інститут історії НАН України, 1998. — 323 с.

954. Горобець В.М. Еліта козацької України в пошуках політичної легітимності і стосунки з Москвою та Варшавою, 1654–1665. — К.: Інститут історії НАН України, 2001. — 533 с.

955. Горобець В.М. Іван Нечай та українсько-російські змагання за Білорусь (1654–1659 рр.) // Український історичний журнал. — 1998. — № 1–2.

956. Горошко С. Дрижопільська битва: крок до Руїни // Київська старовина. — 2000. — № 5. — С. 28–38.

957. Грабовецький Б.В. Обставини загибелі Д.Нечая в «Записках» Мартина Голінського // V Вінницька обласна історико-краєзнавча конференція. 1987. — Вінниця, 1987. — С. 83.

958. Грабовецький В.В., Ярошинський О.Б. Визвольна боротьба на Волині у 1648–1657 рр. Опубліковані джерела. — К.: Товариство «Знання» України, 2000. — 46 с.

959. Григорович Н. Канцлер князь Александр Андреевич Безбородко в связи с событиями его времени // Сборник Императорского Русского Исторического Общества. — Т. 26. — СПб., 1879. — 695 с.; Т. 29. — СПб., 1881. — 736 с.

960. Гришко В. До суспільної структури Хмельниччини // В 300-ліття Хмельниччини (1648–1948). Збірник за редакцією Б.Крупницького. — Мюнхен, 1948. — С. 7–60.

961. Грушевський М. Барское старство. Исторический очерк (XV–XVIII вв.). — К., 1894.

962. Грушевський М.С. К истории Переяславской рады 1654 г. // Доклады АН СССР. — Л., 1929. — С. 299–305.

963. Грушевський М.С. Історія України-Руси. — Т. VIII. Роки 1626–1650. — К.: Наукова думка, 1995. — 288 с.

964. Грушевський М. Історія України-Руси. — Т. IX. — Ч. 2. — К.: Наукова думка, 1996.

965. Грушевський М. Історія України-Руси. — Т. IX. — Ч. 1. — К.: Наукова думка, 1996. — 880 с.
966. Грушевський М. Незвісний епізод з життя Дорошенка // Записки НТШ. — Львів, 1930. — Т. 150.
967. Грушевський М. Шведсько-український союз 1708 р. // Записки НТШ. — Львів, 1909. — Т. 92.
968. Грушевський О. Гетьманські земельні універсали 1660–1670 років // Історико-географічний збірник. — К., 1927. — Т. I. — С. 40–92.
969. Гупало М.Д. Богдан Хмельницький в Корсуні // Корсунщина козацької доби: проблеми дослідження та збереження історичних пам'яток. Збірник матеріалів науково-практичної конференції, присвячений 500-річчю українського козацтва 19 червня 1992 р. — К., 1993. — С. 42–63.
970. Гурбик А. Антон Жданович // Полководці Війська Запорозького. Історичні портрети. — К., 1998. — Кн. 1.
971. Гурбик А. Сподвижник Богдана Хмельницького Антон Жданович // Доба Богдана Хмельницького (До 400-річчя від дня народження великого гетьмана). Зб. наук. праць. — К., 1995. — С. 109–119.
972. Гурбик А.О. Київський полковник Антон Жданович // Український історичний журнал, 1998. — № 3–4.
973. Гуржій А.И. Формирование крупного феодального землевладения козацкой старшины на Левобережной Украине (вторая половина XVII — 60-е годы XVIII вв.) // История СССР. — 1983. — № 3. — С. 153–162.
974. Гуржій О. Гетьман Іван Скоропадський. — К.: Інститут історії України, 1998. — 207 с.
975. Гуржій О. Іван Богун // Полководці Війська Запорозького. Історичні портрети. — К., 1998. — Кн. 1. — С. 7–26.
976. Гуржій О. Іван Богун: деякі міфи та реальність // УІЖ. — 1998. — № 1. — С. 99–111.
977. Гуржій О. Українська козацька держава в другій половині XVII–XVIII ст.: кордони, населення, право. — К.: Основи, 1996. — 223 с.
978. Гуржій О., Чухліб Т. Гетьманська Україна // Україна крізь віки. — Т. 8. — К.: Альтернативи, 1999. — 303 с.
979. Дабижа А.В. Роспись рода Горленков, составленная по фамильным родословным и поминальным спискам, грамотам и до-

кументам Горленковського архива // Київська старина. — 1886. — № 6. — С. I — XII.

980. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. — М., 1956. — Т. I. — 699 с.

981. Дан О. Козацтво Брацлавщини в боротьбі за свободу і незалежність. 1648–1676 рр. — К.: «Стилос», 2004. — 287 с.

982. Дан О., Кривошея В. Вінничина козацька. Історія Вінницького козацького полку. — К.: «Стилос», 2004. — 204 с.

983. Данилович В. Нові дані для біографії Івана Сірка // Записки Українського Наукового Товариства у Києві. — 1908. — Кн. 3. — С. 140–148.

984. Дашкевич Я. Родинний клан Хмельницьких // Київська старовина. — 1995. — № 4. — С. 95–101.

985. Дашкевич Я. Гетьманська Україна: Полки. Полковники. Сотні. Лівобережжя. // Пам'ятки України. — 1990. — № 2. — С. 11–13; № 3. — С. 18–20.

986. Дашкевич Я. Павло Тетеря // Володарі гетьманської булави: Історичні портрети. — К.: Варта, 1995. — С. 253–283.

987. Дашкевич Я. Україна на межі між Сходом і Заходом (XVI — XVIII ст.) // Записки НТШ. — 1991. — Т. 222.

988. Дашкевич Я.Р. Козацтво на Великому кордоні / Українське козацтво: сучасний стан та перспективи дослідження проблеми. Матеріали круглого столу // Український історичний журнал. — 1990. — № 12. — С. 20–22.

989. Дашкевич Я.Р. Подільські полки (середина XVII — початок XVIII ст.) // VI Вінницька обласна історико-краєзнавча конференція. 1988. — Вінниця, 1988. — С. 18–19.

990. Дашкевич Я.Р. Полково-сотенний лад XVII–XVIII століть на Україні — штучна «біла пляма» // Пам'ятки України. — 1990. — № 1. — С. 6–8.

991. Двоеносова Г.А. Реконструкция и источниковедческий анализ дворянской родословной книги Казанской губернии // Отечественные архивы. — 2000. — № 6. — С. 20–30.

992. Дзира Я. Іван Виговський як реформатор українського правопису та основоположник національної діалектології // Котопська битва 1659 року. Збірка наукових праць. — К., 1996. — С. 43–76.

993. Дзира Я. Михайло Ханенко // Гетьмани України: Історичні портрети. Зб. — К.: журнал «Україна», 1991. — С. 93–100.

994. Дзьобан О.О. Поділля у визвольній війні українського народу під проводом Богдана Хмельницького // Духовні витоки Поділля: Творці історії краю. — С. 80–83.

995. Долгорукий П.В. Российская родословная книга. — Спб., 1855. — Ч. II. — 327 с.

996. Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко Огляд його життя і політичної діяльності. — Нью-Йорк, 1985. — 712 с.

997. Дорошенко Д. Початок гетьманування Петра Дорошенка, 1665–1666 // Праці Українського історико-філологічного товариства в Празі. — Прага, 1942. — С. 120–144.

998. Дорошенко Д. Степан Опара, невдалий гетьман Правобережної України // Праці Українського історико-філологічного товариства у Празі. — Прага, 1939. — С. 30–41.

999. Дрозденко В. Густинський монастир // Сіверянський літопис. — 1998. — № 6.

1000. Дубровский В. Жизнь и дела Феодосия Углицкого (Полоницкого). — Екатеринослав, 1925.

1001. Дядиченко В. Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України кінця XVII — початку XVIII ст. — К.: Видавництво АН УРСР, 1959. — 530 с.

1002. Ефименко А. Малорусское дворянство и его судьба // Вестник Европы. — 1891. — Т. 4. — С. 515–569.

1003. Єфимовський В. До історії військового суду та земельних відносин на Україні за Хмельниччини // Науковий збірник за 1927 рік. — К., 1927. — С. 29–35.

1004. Замлинський В.О., Іваненко А.М. «Чернігівський літопис» — цінне джерело з історії України кінця XVI — першої половини XVIII ст. // Архіви України. — 1989. — № 5.

1005. Заруба В. Українське козацьке військо в російсько-турецьких війнах останньої чверті XVII століття. Монографія. — Дніпропетровськ: Лір ЛТД, 2003. — 462 с.

1006. Заруба В.Н. Украинское козацкое войско в борьбе с турецко-татарской агрессией. Последняя четверть XVII в. — Харків.: «Основа» при ХГУ, 1993. — 167 с.

1007. Зеркаль С. Руїна козацько-селянської України в 1648–1764–1802 роках. — Нью-Йорк, 1968. — 250 с.

1008. Историко-статистический очерк Золотоношского Красногорского богословского второклассного женского монастыря (Полтавской епархии). Составил протоиерей Николай Думитрашко. — Полтава: Губернская типография, 1859. — 53 с.

1009. Историко-статистическое описание Черниговской епархии. Кн. 3. Женские и закрытые монастыри. — Чернигов, 1872. — Кн. 3. — 2+255+IV+1 с.

1010. Историко-статистическое описание Черниговской епархии. Кн. 3. Мужские монастыри. — Чернигов, 1872. — Кн. 3. — 2+392+IV+1 с.

1011. Историко-статистическое описание Черниговской епархии. Кн. 5. Губ. Г. Чернигов. Уезды: Черниговский, Козелецкий, Суражский и др. — Чернигов, 1874. — 2+443+4 с 1 табл. вне текста.

1012. Историко-статистическое описание Черниговской епархии. Кн. 6. Уезды: Новгород-Северский, Конотопский и Борзненский. — Чернигов, 1874. — 2+541+4 с.

1013. Историко-статистическое описание Черниговской епархии. Кн. 7. Уезды: Стародубенский, Мглинский, Новозыбковский, Глуховский и Нежинский. — Чернигов, 1873. — 2+436+4 с.

1014. Иваненко А. Козацький компут як історичне джерело (на матеріалах ревізії Переяславського полку 1726 р.) // Україна: вчора, сьогодні, завтра: Зб. нак. пр. / Ред. кол.: Вашкевич В. та ін. — К.: ІПіЕД НАНУ, 1999. — С. 41–47.

1015. Иваненко А.О., Кривошея В.В. Сотенна старшина Київського полку // Наукові записки з української історії / Переяслав-Хмельницький державний педагогічний інститут ім. Г.С.Сковороди. — К. — Переяслав-Хмельницький, 1999. — Вип. VIII. — С. 36–38.

1016. Ільїн О. Люди старої Сіверщини // Сіверянський літопис. — 1998. — № 2. — С. 82–92.

1017. Каманин И. К вопросу о козачестве до Богдана Хмельницкого. — К., 1894. — 59 с.+ 24 с.

1018. Каманин И.М. Эпизоды и деятели эпохи Богдана Хмельницкого. — К.: Первая Киевская Артель Печатного дела, 1905. — 20 с.

1019. Карпов Г. Критический обзор разработки главных русских источников до истории Малороссии, относящихся за время: 8-е января 1654 — 30-е мая 1672 года. — М., 1870. — 180 с

1020. Карпов Г. Мефодий Филимонович, епископ мстиславский и оршанский, блюститель киевской митрополии (1661–1668 года) // Православное обозрение. — 1875. — Кн. 1.

1021. Качмарчик Я. Гетьман Богдан Хмельницький — Львів: Перемишль, 1996. — 327 с.

1022. Кирилов И.К.. Цветущее состояние всероссийского государства. — М., 1977.

1023. Кіржаєв С., Ульяновський В. Причинок до студії української орієнталістики 1920–1930-х років: незнаний збірник «Україна і Схід» // Україна в минулому. — К. — Львів, 1993. — Вип. IV. — С. 83–84.

1024. Клименко П. Компуті і ревізії XVIII ст. — К.: ВУАН, 1930. — 185 с.

1025. Клименко П. Місто і територія на Україні за гетьманщини 1654–1764. — К., 1926. — 63 с.

1026. Ковальський Н.П., Мыцык Ю.А. Анализ архивных источников по истории Украины XVI–XVII вв.: Учебное пособие. — Днепропетровск: Из-во ДГУ, 1984. — 84 с.

1027. Ковальський Н.П., Мыцык Ю.А. Украинские летописи // Вопросы истории. — 1985. — № 10. — С. 81–94.

1028. Ковальський Н.П., Мыцык Ю.А. Анализ отечественных источников по истории освободительной войны украинского народа 1648–1654 гг. Учебное пособие. — Днепропетровск: Издательство Днепропетровского государственного университета, 1986. — 80 с.

1029. Ковальський М.П. Проблеми джерелознавства історії українського козацтва // Українське козацтво: витоки, еволюція, спадщина. Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 500-річчю українського козацтва. Київ — Дніпропетровськ. 13–17 травня 1991 р. у трьох випусках. — К.: Інститут історії НАНУ, 1993. — С. 11–17.

1030. Когут З. Російський централізм і українська автономія: Ліквідація Гетьманщини, 1760–1830. — К.: Основи, 1996. — 317 с.

1031. Козубенко К.І. Яготинська сотня за даними ревізії 1723 року // Записки Полтавського ІНО. — Полтава, 1925. — Вип. III.

1032. Козубенко К.І. Слідство про хутори в сотнях Яготинській та Березанській 1730 р. // Записки історико-філологічного відділу ВУАН. — К., 1928. — Кн. XVII. — С. 205–216.

1033. Компан О. Міста України в другій половині XVII ст. — К.: Вид-во Академії Наук УРСР, 1963. — 388 с.

1034. Кондратьєв І. Любецька шляхта в історії України XVII–XVIII ст. // Україна на порозі XXI століття: Актуальні питання історії. Зб.наук. праць. — К., 1999. — С. 75–92.

1035. Кондратьєв І. Любецький замок і любецька околиця за часів Хмельниччини // Сіверянський літопис. — 1998. — № 6. — С. 29–36.

1036. Кондратьєв І. Один із старовинних боярських родів Любеча // Людина, суспільство, культура: історія і сучасність. Ма-

теріали ювілейної наукової конференції присвяченої 80-річчю Чернігівського державного педагогічного інституту ім. Т.Г.Шевченка. — Чернігів, 1996. — С. 25–27.

1037. Кондратьєв І., Кривошея В. Нариси історії Чернігівщини періоду козацтва. Любеч. — К.: ІПіЕД НАНУ, 1999. — 106 с.

1038. Коренець Д. Повстання Мартина Пушкаря // Науковий збірник, присвячений М.Грушевському. — Львів, 1904. — С. 257–287.

1039. Коренець Д. Зносини гетьмана Івана Виговського з Польщею в р. 1657 // Записки НТШ. — Львів, 1899. — Т. 31–32; Львів, 1900. — Т. 38. — С. 1–20.

1040. Корнієнко М. Матеріали до історії Паволоцького полку (1648–1649), (1651–1674) // Україна вчора, сьогодні, завтра. Зб. наук. пр. — Запоріжжя, 2003. — С. 22–24.

1041. Корнієнко М.П. Правобережна козацька старшина (пошуки і знахідки) // Студії з історії Степової України. — Запоріжжя, 2003. — С. 3–4.

1042. Корнієнко М.П., Кривошея В.В. Персональний склад старшини правобережних полків (1648–1678 рр.). — К., 2000. — 94 с.

1043. Корпанюк М. Крайове та козацьке компілятивне літописання як історико-літературне явище. — К.: Літопис, 1997. — 161 с.

1044. Костомаров М. Гетьманство Івана Виговського і Юрія Хмельницького. — Тернопіль: Друкарня Іосифа Павловського, 1891. — 4+234 с.

1045. Костомаров Н. Гетьманство Ю.Хмельницького // Исторические монографии и исследования. — Спб, 1872. — Т. II. — 376 с.

1046. Костомаров Н. Мазепа и мазепинцы // Собрание сочинений. — Т. 16. — СПб., 1905.

1047. Костомаров Н. Руина. Гетманство Брюховецкаго, Многогрешного и Самойловича // Собрание сочинений — Кн.VI., Т.XV. — СПб.: Издание Общества для пособия нуждающихся литераторам и ученым, 1905. — XV+374 с.

1048. Кравець М.В., Мицик Ю.А. Руйнівні дії татарських феодалів на Брацлавщині в 1671 р. // VII Вінницька обласна історико-краєзнавча конференція. — Вінниця, 1989. — С. 23–24.

1049. Крамар Є. Справа Кочубея й Іскри // Іван Мазепа і Москва. Історичні розвідки і статті. — К.: «Рада», 1994. — С. 85–107.

1050. Кривошея І.І. Козацька старшина Переяславського полку (1648–1782). Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. — Умань, 1998. — 261 с.

1051. Кривошея В.В. Іван Мазепа: біографічні дрібниці // Сіверянський літопис. — 1998. — № 2. — С. 93–95.

1052. Кривошея В. Вінничина козацька (персональний склад старшини) // Україна: минуле, сьогодні, майбутнє: Збірник наукових праць / Ред. колегія: Григорчук П.С. та ін. — К.: ІПіЕД НАНУ, 1999. — С.113–126.

1053. Кривошея В. Генеалогія українського козацтва. Нариси історії козацьких полків. — К., 2002. — 395 с.

1054. Кривошея В. Генеалогія українського козацтва. Білоцерківський полк. — К., 2002. — 183 с.

1055. Кривошея В. Генеалогія українського козацтва. Переяславський полк. — К., 2004. — 417 с.

1056. Кривошея В. Деякі питання генеалогії козацько-старшинських родин Чернігівського полку // Сіверянський літопис. — 1997. — № 1–2. — С. 32–46.

1057. Кривошея В. Еліта нації і еліта суспільства (або деякі питання української генеалогії) // Розбудова держави. — 1997. — № 11. — С. 48–55; 1998. — № 1–2. — С. 98–105.

1058. Кривошея В. Етнічний склад української козацької старшини (1648–1782) // Наукові записки. / Збірник сер. «Політологія і етнологія». — Вип. 2. — К., 1997. — С. 37–45.

1059. Кривошея В. Забіли: матеріали до родоводу // Генеалогічні записки Українського геральдичного товариства. — Вип. I. — Біла Церква, 2000.

1060. Кривошея В. Родовід Міхновських // Українська генеалогія: Теорія, методологія, історія та практика. Матеріали I генеалогічних читань пам'яті Вадима Модзалевського. — К., 1996. — С. 144–149.

1061. Кривошея В. Українська козацька старшина. Ч. 1. Урядники гетьманської адміністрації: реєстр. — К., 1997. — 102 с.

1062. Кривошея В. Українська козацька старшина. Ч. 2. Синодики як джерело до козацько-старшинської генеалогії. — К., 1998. — 83 с.

1063. Кривошея В. Уманське козацтво: історичні дрібниці // Україна вчора, сьогодні, завтра. Зб. наук. пр. / Ред. колегія: Вашкевич В. та ін. — К., ІПіЕНД НАНУ, 1999. — С. 48–62.

1064. Кривошея В., Кривошея І. Нариси історії Київщини періоду козацтва. Березань. — К., 2001. — С. 41–42.

1065. Кривошея В., Кривошея І. Родовідні козаків Терехтимирівської сотні // Сіверянський літопис. — 1998. — № 5. — С. 64–66.

1066. Кривошея В., Кривошея І. Сосниця козацька. — К.: ІІ і ЕД НАНУ, 1999. — 67 с.

1067. Кривошея В., Кривошея Т. Козацька старшина Переяславського полку // Гуманітарні науки: проблеми, пошуки, перспективи: Зб. наук. пр. — Умань, 1994. — Вип. III. — Ч. I. — С. 92–98.

1068. Кривошея В., Ярова Г. Реєстр полкової старшини Київського полку // Наукові записки з історії України / Переяславський державний педагогічний інститут ім. Г.С. Сковороди. — Переяслав-Хмельницький, 1999. — Вип. IX. — С. 60–62.

1069. Кривошея В.В. Вінничина козацька (персональний склад старшини) // Україна: минуле, сьогодення, майбутнє. Зб. наук. праць. — К., 1999.

1070. Кривошея В.В. Національна еліта Гетьманщини (Персональний склад і генеалогія. 1648–1782 рр.). — К.: ІПіЕД НАНУ, 1998. — Ч. I. — 269 с.; Ч. II. — 343 с.

1071. Кривошея В.В. До родоводу одного із соратників Пилипа Орлика // Пилип Орлик — перший гетьман в екзилі: Матеріали науково-практичної конференції. — К: Музей гетьманства, 1997. — С. 25–31.

1072. Кривошея В.В. Матеріали до історії та генеалогії Корсунського полку // Корсунський часопис. — 1997. — № 5. — С. 27–29.

1073. Кривошея В.В. Персональний склад старшини правобережних полків (1648–1676 рр.) // Волинь у новітній історії української державності. Збірник наукових праць за ред. Б.О.Яроша. — Луцьк, Волинь, 1999. — С. 12–34.

1074. Кривошея В.В. Полковник Дмитро Чечель і його рід // Наукові записки з історії України / Кіровоградський державний педагогічний університет ім.В.К.Винниченка. Зб. статей. — Вип. 6. — Кіровоград, 1997. — С. 10–12.

1075. Кривошея В.В. Старшина Канівського полку (матеріали до історії та генеалогії) // Наукові праці Кам'янець — Подільського державного педагогічного університету: Історичні науки. — Кам'янець — Подільський, 1999. — Т. 3. — С. 41–46.

1076. Кривошея В.В. Хмельницькі // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України / Збірник. — К.: ІПіЕД, 1999. — Сер. «Політологія і етнологія». — Вип. 7. — С. 269–280.

1077. Кривошея В.В., Кривошея І.І. Джелалій Філон: матеріали до біографії // Кривошея В. Українська козацька старшина.

Ч. 2. Синодики як джерело до козацько-старшинської генеалогії. — К., 1998. — С. 81–82.

1078. Кривошея В.В., Кривошея І.І. Нариси історії Чернігівщини періоду козацтва І.Борзна. П.Волинка. — К.: ІПіЕД НАНУ, 1999. — 126 с.

1079. Кривошея В.В., Кузнець Т.В. Національна еліта, Уманщина, козацтво. — К.: ІПіЕД НАНУ, 1998. — 79 с.

1080. Кривошея В.В., Орел В.М. Українська шляхта напередодні визвольної війни середини XVII століття (Історико-географічні та історико-генеалогічні матеріали). — К., 2000. — 137 с.

1081. Кривошея І. Генеалогічні розписи козацько-старшинських родин Яготинської сотні Переяславського полку // Генеалогічні записки Українського геральдичного товариства. — Біла Церква, 2000. — С. 23–31.

1082. Кривошея І. Еволюція Іркліївської сотенної старшини в XVII–XVIII ст. (Переяславський полк) // Збірник наукових праць. — Вип. III. — Умань, 1997. — С. 199–207.

1083. Кривошея І. Старшина Баришівської сотні Переяславського полку у XVII–XVIII ст. (персональний склад та генеалогія). — К.: ТОВ «Міжнародна фінансова агенція», 1998. — 19 с.

1084. Кривошея І.І. Дворянські роди Уманського повіту, внесені до родовідної дворянської книги Київської губернії наприкінці XVIII — першої половини XIX ст. // Генеалогічні записки Українського геральдичного товариства. — Біла Церква, 2000.

1085. Кривошея І.І. Козацький рід Тулубів: Спроба поколінного розпису // Збірник наукових праць Київського військового гуманітарного інституту. — 1998. — № 1. — С. 39–45.

1086. Кривошея І.І. Козацько-старшинські родини грецького походження на Переяславщині в XVII–XVIII ст. // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Історичні науки. — Кам'янець — Подільський, 1999. — Т. 3. — С. 55–59.

1087. Кривошея І.І. Ревізії та реєстри XVIII ст. як джерело з історії Чернігівського полку // Україна на порозі XXI століття: актуальні питання історії: Збірник наукових праць / Редколегія О.Б. Коваленко (голова) та ін. — Київ: Стилос, 1999. — С. 56–62.

1088. Кривошея І.І. Синодики як джерело до генеалогії козацько-старшинських родин Переяславського полку // Кривошея В.В. Українська козацька старшина. Ч. 2. Синодики як джерело козацько-старшинської генеалогії. — К., 1998. — С. 80.

1089. Крикун М. З історії української козацької старшини XVII століття. Полковник Остап Гоголь // ЗНТШ. — Львів, 1997. — Т. 233. — С. 385–315.

1090. Крикун М. Згін населення з Правобережної України в Лівобережну 1711–1712 років. До питання про політику Петра I стосовно України // Україна модерна. — Львів, 1996. — Ч. I. — С. 42–88.

1091. Крикун М. Корсунська рада 1669 р. // Записки НТШ. — Т. ССХХХУІІІ. — Праці історико-філософської секції. — Львів, 1999. — С. 117–148.

1092. Крикун М. Подільський козацький полк: періоди існування та полковники // Козацькі війни XVII століття в історичній свідомості польського та українського народів. Матеріали другої польсько-української наукової зустрічі (Львів, 12–13 жовтня 1995 р.). За ред. Л.Зашкільняка. — Львів — Люблін, 1996. — С. 116–144.

1093. Крикун М.Г. До історії повстання Северина Наливайка // Український археографічний щорічник. — К., 1993. — Вип. 2. — С. 159–160.

1094. Крикун М.Г. З історії міграції на Україні в другій половині XVII ст. // Вісник Львівського державного університету. Серія історична. — Львів, 1973. — Вип. 9. — С. 78–89.

1095. Крип'якевич І. Богдан Хмельницький. — К.: Видавництво АН УРСР, 1954. — 535 с.

1096. Крип'якевич І. П. Богдан Хмельницький. — Львів, 1990.

1097. Крип'якевич І. Остафій Астаматій, український посол до Туреччини в 1670-х рр. // Україна. — 1927. — Кн. IV. — С. 6–11.

1098. Крип'якевич І. Серби в українському війську 1650–1660 рр. // Записки НТШ. — Львів, 1920. — Т. 129. — С. 81–93.

1099. Крип'якевич І.П. Адміністративний поділ України 1648–1654 рр. // Історичні джерела та їх використання. — 1966. — Вип. 2. — С. 123–148.

1100. Крип'якевич І. Студії над державою Богдана Хмельницького // Записки НТШ. — Львів, 1931. — Т. 151. — С. 111–150.

1101. Крип'якевич І. З пограничної українсько-московської переписки 1649–1651 рр. // ЗНТШ. — 1929. — Т. 150. — С. 8–91.

1102. Крупницький Б. Гетьман Данило Апостол і його доба. — К.: Україна, 2004. — 288 с.

1103. Крупницький Б. Гетьман Пилип Орлик (1672–1742). Огляд його політичної діяльності. — Варшава, 1938. — 251 с.

1104. Крупницький Б. Миргородський полковник Павло Апостол (1618–1678) // Праці українського історико-філологічного товариства у Празі. — Прага, 1944. — Т. 5. — С. 42–46.

1105. Ксензенко С. К истории рода Зарудных. Из семейного архива Скибинских // Труды Полтавской ученой архивной комиссии. — Полтава, 1917. — Вып. 15. — С. 73–85.

1106. Кулаковський П. Земські урядники Чернігово-Сіверщини у 1621–1648 рр. // Центральна і Східна Європа в XV–XVIII століттях: питання соціально-економічної та політичної історії. — Львів, 1998.

1107. Кулиш П. Материалы для истории воссоединения Руси. — М., 1877. — Т. I.

1108. Кучер В. До родоводу козацько-старшинського роду Черняків // Сіверянський літопис. — 1998. — № 5. — С. 62–63.

1109. Лазаревский А. Кърыжановские // Киевская старина. — 1884. — № 5. — С. 7–13.

1110. Лазаревский А. Люди Старой Малороссии: Левенцы // Киевская старина. — 1886. — № 1. — С. 445–451.

1111. Лазаревский А. Люди Старой Малороссии: Трощинские // Киевская старина. — 1888. — Т. XXIII. — № 10. — С. 371–373.

1112. Лазаревский А. Очерки малороссийских фамилий. Материалы для истории общества в XVII–XVIII вв. Кочубей (В.Л.Кочубей), Мазепа и М.Кочубей // Русский архив. — 1876. — Т. 3. — С. 438–455.

1113. Лазаревский А. Василий Золотаренко, полковник нежинский // Черниговские губернские ведомости. — 1853. — № 31.

1114. Лазаревский А. Властная гетьманша // Киевская старина. — 1882. — № 1. — С. 213–214.

1115. Лазаревский А. Генеральный писарь Андрей Безбородко (1711–1780) // Киевская Старина. — Т. XXVIII. — Кн. I. — С.135–140.

1116. Лазаревский А. Говорил ли Полуботок Петру Великому речь, приводимую Конисским // Основа. — 1861. — № 8. — С. 9–19.

1117. Лазаревский А. Из истории сел и селян Левобережной Украины // Лазаревский А. Очерки, заметки и документы по истории Малороссии. — К.: Тирография Г.Т.Корчак-Новицкого, 1892. — Т. I. — С. 1–18.

1118. Лазаревский А. Из семейной хроники Берлов (1672–1805) // Киевская Старина. — 1899. — № 1. — С. 101–133.

1119. Лазаревский А. Исторические очерки Полтавской Лубенщины XVII и XVIII в. // Чтение в историческом обществе Нестора Летописца. — 1896. — Кн. XI. — Отд. II. — С. 34–203.

1120. Лазаревский А. Исторический очерк местности, составившей Полтавский полк (неоконченная рукопись) // Киевская старина. — 1903. -Т. 81. — Апрель. — С. 97–107.

1121. Лазаревский А. Люди Старой Малороссии. Афондики. // Киевская старина. — 1886. — № 7. — С. 443–445.

1122. Лазаревский А. Люди Старой Малороссии. Лизогубы // Киевская старина. — 1882. — № 1. — С. 101–125.

1123. Лазаревский А. Люди Старой Малороссии. Марковичи // Киевская старина. — 1884. — № 1. — С. 51–82.

1124. Лазаревский А. Люди старой Малороссии. Миклашевские // Киевская старина. — 1882. — № 8. — С. 243–253.

1125. Лазаревский А. Люди Старой Малороссии. Томари. // Киевская старина. — 1885. — № 5. — С.14–20.

1126. Лазаревский А. Люди Старой Малороссии: Милорадовичи // Киевская Старина. — 1882. — № 3. — С. 479–498.

1127. Лазаревский А. Люди Старой Малороссии: Свечки // Киевская старина. — 1882. — № 8. — С. 253–258.

1128. Лазаревский А. Малороссийские посполитые крестьяне (1648–1783 гг.). Историко-юридический очерк. — К., 1908. — 152 с.

1129. Лазаревский А. Михайло Борохович, гадяцкий полковник // Киевская старина. — 1890. — 1890. — Т. XXVIII. — № 2. — С. 547–551.

1130. Лазаревский А. На ком был женат Мазепа? // Киевская Старина. — Т. XXI. — № 5. — С. 43–45.

1131. Лазаревский А. Обзорение Румянцевской описи Малороссии. -Чернигов, 1866. — 857 с.

1132. Лазаревский А. Описание Старой Малороссии. Т. II. Полк Нежинский. — К., 1893. — IV /521/ XXV /3/ с.

1133. Лазаревский А. Описание Старой Малороссии. Т. III. Полк Прилуцкий. — К., 1902. — XIV/462/ XXIII/3/ с.

1134. Лазаревский А. Описание Старой Малороссии. Т. I. Полк Стародубовский. — К., 1888. — XVI /770/ XXX /2/ с.

1135. Лазаревский А. Очерки из быта Малороссии в XVIII веке. Сотники // Русский Архив. — Т. 11. — 1873. — № 1. — С. 341–388.

1136. Лазаревский А. Очерки Малороссийских фамилий. Безбородки // Русский Архив. — 1875. — № 3. — С. 311–314.
1137. Лазаревский А. Очерки малороссийских фамилий. Галаганы // Русский архив. — 1875. — Т. 1. — С. 318–322.
1138. Лазаревский А. Очерки малороссийских фамилий. Гама-леи // Русский архив. — 1875. — Т. 1. — С. 439–448.
1139. Лазаревский А. Очерки малороссийских фамилий. Гого-ли-Яновские // Русский архив. — 1875. — Т. 1. — С. 451–455.
1140. Лазаревский А. Очерки малороссийских фамилий. Горленки // Русский архив. — 1875. — Т. 2. — С. 248–258.
1141. Лазаревский А. Очерки малороссийских фамилий. Грабянки // Русский архив. — 1875. — Т. 2. — С. 259–264.
1142. Лазаревский А. Очерки Малороссийских фамилий. Дмит-рашки-Райчи // Русский Архив. — 1875. — № 8. — С. 402–405.
1143. Лазаревский А. Очерки малороссийских фамилий. Жу-ченки-Жуковские // Русский архив. — 1875. — Т. 2. — С. 406–409.
1144. Лазаревский А. Очерки малороссийских фамилий. Иваненки // Русский архив. — 1875. — Т. 3. — С. 297–298.
1145. Лазаревский А. Очерки малороссийских фамилий. Ма-териалы для истории общества в XVII–XVIII в.в. Бороховичи // Русский архив. — 1875. — Т. III. — С. 314–317.
1146. Лазаревский А. Очерки малороссийских фамилий. Мате-риалы для истории общества в XVII–XVIII в.в. Герцики // Рус-ский архив. — 1875. — Т. III. — С. 448–450.
1147. Лазаревский А. Очерки малороссийских фамилий. Мате-риалы для истории общества в XVII–XVIII в.в. Искры // Русский архив. — 1875. — Т. III. — С. 300–302.
1148. Лазаревский А. Очерки старейих дворянских родов в Черниговской губернии // Записки Черниговского губернского статистического комитета. — Чернигов, 1868. — Кн. 2. — С. 35–148.
1149. Лазаревский А. Павел Полуботок. Очерк из истории Ма-лороссии XVIII ст. // Русский архив. — 1880. — Т. 1. — С. 137–209.
1150. Лазаревский А. Полтавщина в XVII веке // Киевская ста-рина. — 1891. — Кн. 9. — С. 357–374.
1151. Лазаревский А. Семья Скоропадских (1674–1758). Люди старой Малороссии // Исторический вестник. — 1880. — Т. II. — С. 726–727.
1152. Лазаревский А. Судьба наследства полковника Искры // Русский архив. — 1869. — № 9.

1153. Лазаревский А. Сулиминский фамильный архив // Киевская Старина. — 1882. — № 11. — С. 292–327.

1154. Лата А.Т. Білики: історичне минуле в документах, спогадах і художніх творах. Історичне дослідження. Четверте видання (доповнене і доопрацьоване). — К., 2002. — 186 с.

1155. Ле Гофф Ж. Цивілізація середньовекового Запада. — М.: Прогресс-Академія, 1992. — 372 с.

1156. Левицький О.И. Об актовых книгах, относящихся к истории Юго-Западного края и Малороссии // Труды XI Археологического съезда в Киеве 1899 г. — М., 1902. — Т. 2.

1157. Левицький О. По судах гетьманщини: Нариси народного життя гетманщини 2-ї половини XVII віку / Передм., ред. і пер. М.Горбаня. — Х.: Рух, Б.р. — 252 с.

1158. Леп'явко С. Козацькі війни кінця XVI ст. в Україні / НАН України, Інститут історії України. — Чернігів: Сіверянська думка, 1996. — 286 с.

1159. Липинський В. Україна на переломі. 1657–1659: Замітки до історії українського державного будівництва у XVII — ім ст. — Твори, Т. 3. — Філадельфія, 1991. — 346 с.

1160. Липинський В. Участь шляхти у Великому українському повстанні під проводом гетьмана Б.Хмельницького. — Твори, Т. 2. — Філадельфія, 1980. — 637 с.

1161. Лобанов-Ростовський. Русская родословная книга. — 1895. — Ч. I.

1162. Лукомский В.К., Модзалевский В.Л. Малороссийский гербовник. — К., 1993.

1163. Лучицкий И.В. Киев в 1766 году // Киевская старина. — 1888. — № 1. — С. 5–8.

1164. Лякіна Р.М. Радішевський Іван // Києво-Могилянська академія в іменах. — С. 451.

1165. Лякіна Р.М., Хижняк З.І. Галецький Семен // Києво-Могилянська академія в іменах. — С. 132.

1166. Ляскоронский В. Паволоцкий полковник Иван Попович: эпизод из времени Руины // Киевская Старина — 1889. — Т. XXV. — Май-июнь. — С. 570–577.

1167. Максимович Г.А. Выборы и наказания в Малороссии в Законодательную Комиссию 1767 г. — Нежин, 1917. — 332 с.

1168. Максимович М. Бубновская сотня // Собрание сочинений. — К., 1876. — Т. 1. — С. 747–834.

1169. Максимович М. Обзорение городовых полков и сотен, бывших на Украине со времени Б.Хмельницкого. — Собр. соч. Т. 1. — К., 1876. — С. 655–747.

1170. Максимович М.А. Бубновская сотня // Журнал Министерства Внутренних Дел. — 1848. — Т. XXIV. — С. 211–245; 1849. Т. XXVI. — С. 26–68.

1171. Малама В.В. Маламы. Родословная роспись. Семейный архив. Родословное дерево. — Екатеринослав, 1912. — 215 с.

1172. Малороссийские чины и должности и оклад их содержания // Киевская старина. — 1883. — № 6. — С. 381–385.

1173. Мандзюк І. Гоголівська сотня Київського полку 1766 г. — К., Науково-дослідча катедра історії України, 1926. — 66 с.

1174. Маркевич Н.А. Гетьманство Барабаша // Русский вестник. — 1841. — № 5. — С. 468–492.

1175. Маркевич А. Хмельницкий Зиновий Богдан // РБС. — Фабер-Цявловский. — Спб, 1901. — С. 347.

1176. Маркевич М. История Малороссии. — М.: Изд. О.И.Хрусталева, 1842. — Т. 2. — 673 /XVI/ с.

1177. Маркевич Н. История Малороссии. — М., 1842. — Т. III.

1178. Маслійчук В.Л. Козацька старшина Харківського слобідського полку 1654–1706 рр. — Харків, 1999.

1179. Матеріали до документальної виставки «Україна і Росія. Історія XVII–XVIII ст.» // Архіви України. — 2003. — № 1–3. — С. 183–229.

1180. Мельник Л. Політична історія Гетьманщини XVIII ст. у документах і матеріалах. — К.: ІЗМН, 1997. — 139 с.

1181. Мельник Л. Гетьманщина першої чверті XVIII століття. Навчальний посібник. — К.: ІЗМН, 1997. — 232 с.

1182. Мельник Л. До історії участі українського козацтва у військових діях у Прибалтиці в роки Північної війни (1700–1702 рр.) // На пошану 80 — річчя професора Теодора Мацьківа. — К.: Твім інтер, 1999. — С. 102–122.

1183. Мельник Л.Г. Лівобережна Гетьманщина періоду стабілізації (1669–1709 рр.). Навчальний посібник для студентів історичних спеціальностей. — К.: ІЗМН, 1995. — 104 с.

1184. Милорадович Г.А. О роде дворян и графов Милорадовичей. — К., 1871.

1185. Милорадович Г.А. Родословная дворян и князей Кочубеев // Киевская старина. — 1888. — № 8. — С. 46–50.

1186. Милорадович Г.А. Родословная книга черниговского дворянства. Т. 1–2. — СПб., 1901. — Ч. I. — 114 с; Ч. II. — 464 с; Ч. III. — 406 с; Ч. VI. — 316 с.

1187. Милорадович Г.А. Сказание о роде дворян и графов Милорадовичей. — К., 1884.

1188. Михайлина П.В. Визвольна боротьба трудового населення міст України (1569–1654 рр.). — К.: Наукова думка, 1975. — 259 с.

1189. Мицик Ю. Гетьман Іван Виговський. — К.: Видавничий дім «КМ Академія», 2004. — 83 с.

1190. Мицик Ю.А. «Білі плями» з історії України XIV–XVIII ст. // Проблеми української історичної медієвістики. — К.: Наукова думка, 1990. — С. 53–57.

1191. Мицик Ю.А. Визвольна війна українського народу середини XVII ст. у світлі тогочасної польської історико-мемуарної літератури // На чолі козацької держави. Деякі аспекти історії Визвольної війни українського народу середини XVII ст. — Рівне, 1994. — Вип. I. — С. 110–170.

1192. Мицик Ю.А. Герасим Яцкевич // Полководці Війська Запорозького. Історичні портрети. — К., 1998. — Кн. 1. — С. 391–396.

1193. Мицик Ю.А. Джерела з історії національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст. — Дніпропетровськ, «Дніпро», 1996. — 262 с.

1194. Мицик Ю.А. Джерела з польських архівосхівосховищ до історії України другої половини XVII ст. // Український археографічний щорічник. — Нова серія. — К.: Наукова думка, 1992. — Вип. 1. — С. 72–93.

1195. Мицик Ю.А. Джерельна база історії Національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст. Проблема репрезентативності. // Визвольна боротьба українського народу під керівництвом Богдана Хмельницького за українську державність. — Харків, 1995. — С. 37–39.

1196. Мицик Ю.А. До видання українського дипломатарію XVI — XVII ст. (Листи Б.Хмельницького та його сподвижників часів Визвольної війни українського народу 1654–1657 рр.) // Проблеми історіографії та джерелознавства історії України: Зб. наук. праць. — Дніпропетровськ, 1991. — С. 119–129.

1197. Мицик Ю.А. Іван Виговський // Володарі гетьманської булави. — К.: Варта 1995. — С. 191–236.

1198. Мицик Ю.А. Іван Кунцевич-Миньківський // Полководці Війська Запорозького. Історичні портрети. — К., 1998. — Кн. 1. — С. 193–198.

1199. Мицик Ю.А. Історія українського козацтва: актуальні проблеми дослідження // Київська Старовина. — 1992. — № 3. — С. 2–6.

1200. Мицик Ю.А. Йосип Глух // Полководці Війська Запорозького. Історичні портрети. — К., 1998. — Кн. 1. — С. 53–62.

1201. Мицик Ю.А. Канів козацький. — Канів, «Родень», 1997. — 67 с.

1202. Мицик Ю.А. Козацький край: Нариси з історії Дніпропетровщини XV–XVIII ст. — Дніпропетровськ: Видавництво Дніпропетровського університету, 1997. — 176 с.

1203. Мицик Ю.А. Лук'ян Мозиря // Полководці Війська Запорозького. Історичні портрети. — К., 1998. — Кн. 1. — С. 213–220.

1204. Мицик Ю.А. Максим Кривоніс // Полководці Війська Запорозького. Історичні портрети. — К., 1998. — Кн. 1. — С. 163–176.

1205. Мицик Ю.А. Максим Кривоніс // Український історичний журнал. — 1992. — № 12. — С. 69–80.

1206. Мицик Ю.А. Миклашевський Пилип // Києво-Могилянська академія в іменах. — С. 361.

1207. Мицик Ю.А. Михайло Дорошенко // Україна в минулому. — К. — Львів: Львівське відділення Інституту української археографії НАНУ, 1994. — С. 156–171.

1208. Мицик Ю.А. Михайло Зеленський // Полководці Війська Запорозького. Історичні портрети. — К., 1998. — Кн. 1. — С. 141–150.

1209. Мицик Ю.А. Національно-визвольна війна українського народу 1648–1658 рр.: стан і проблеми дослідження // Історія в школах України. — 1999. — № 1.

1210. Мицик Ю.А. Національно-визвольна війна українського народу 1648–1654 рр.: (Деякі підсумки, проблеми і перспективи дослідження) // Пам'ять століть. — 1998. — № 4. — С. 2–13.

1211. Мицик Ю.А. Національно-визвольна війна українського народу середини XVII століття у першоджерелах // Український історичний журнал. — 1998. — № 6. — С. 103–117.

1212. Мицик Ю.А. Нащадки Філона Джеджелія // Українське слово. — 1997. — 21 серпня.

1213. Мицик Ю.А. Нові дані до біографії Богуна // Тези VII Подільської історико-краєзнавчої конференції. Секція історії дожовтневого періоду. — Кам'янець — Подільський, 1987. — С. 68–69.

1214. Мицик Ю.А. Носач (Шкарлат) Тиміш (Тимофій) Іванович // Києво-Могилянська академія в іменах XVII — XVIII ст. — К., 2001. — С. 395–396.

1215. Мицик Ю.А. Острог в роки Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр. — Острог, 2001. — 45 с.

1216. Мицик Ю.А. Отаман Іван Сірко. — Запоріжжя: РА Тандем-У, 2000. — 44 с.

1217. Мицик Ю.А. Павло Яненко-Хмельницький // Полководці Війська Запорозького. Історичні портрети. — К., 1998. — Кн. 1. — С. 385–390.

1218. Мицик Ю.А. Регести документів «татарського відділу» Архіву коронного в Варшаві (кінець XVI–XVII ст.) // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до XVIII ст.). — К.: Інститут історії України НАНУ, 2002. — Вип. 2. — С. 318–365.

1219. Мицик Ю.А. Реєстри козацькі // Джерелознавство історії України. Довідник. — К., 1998. — С. 127–128.

1220. Мицик Ю.А. Розвиток української археографії історії українського козацтва (сучасний етап) // Історія: Матеріали 4-го міжнародного конгресу українців, м. Одеса, 26–29 серпня 1999 р. / відп. ред. Я.Ісаєвич. — Одеса — К. — Львів, 1999. — С. 221–226.

1221. Мицик Ю.А. Силуян Мужилівський // Полководці Війська Запорозького. Історичні портрети. — К., 1998. — Кн. 1. — С. 221–226.

1222. Мицик Ю.А. Спадкоємець Богдана Хмельницького // Пам'ять століть. — 1999. — № 1. — С. 66–72.

1223. Мицик Ю.А. Стислі реєстри Війська Запорозького 10–20-х рр. XVII ст. Дніпропетровський історико-археографічний збірник. — Дніпропетровськ, 1997. — С. 157–162.

1224. Мицик Ю.А. Тиміш Носач // Полководці Війська Запорозького. Історичні портрети. — К., 1998. — Кн. 1. — С. 277–286.

1225. Мицик Ю.А. Український дипломатарій XVI–XVIII ст. (Документи гетьманів, полковників і кошових Війська Запорізького) // Українська археографія: сучасний стан та перспективи розвитку: Тези доповідей республіканської наради. Грудень 1988 р. — К., 1988. — С. 36–39.

1226. Мицик Ю.А. Умань козацька і гайдамацька. — К., КМ Академія, 2002. — 187 с.

1227. Мицик Ю.А. Унікальні документи Корсунської полкової канцелярії XVII–XVIII століть // Корсунський часопис. — 1996. — № 4. — С. 3–6.

1228. Мицик Ю.А. Царичанка козацька. — К.: Генеза, 2004. — 88 с.

1229. Мицик Ю.А. Юрій Хмельницький // Володарі гетьманської булави. — К.: Варта, 1995. — С. 237–251.

1230. Мицик Ю.А., Кравець М. Статейний список І.Желябузького як джерело до історії останнього періоду гетьманства Б.Хмельницького // Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку. — К. — Черкаси, 1995.

1231. Мицик Ю.А., Плохій С., Стороженко С. Як козаки воювали: Історичні розповіді про запорізьких козаків. — Дніпропетровськ: Промінь, 1990. — 304 с.

1232. Мицик Ю.А., Степанков В.С., Стороженко І.С. Сполохи козацької звитяги: Нариси. — Дніпропетровськ: Січ, 1991. — 206 с.

1233. Мицик Ю.А., Степенькін С. Корсунщина козацька. — Корсунь-Шевченківський, 1997. — 126 с.

1234. Модзалевский В. Генеральный судья Черныш и его род // Киевская старина. — 1904. — Т. 84. — Март. — С. 315–347; Апрель. — С. 1–35; Май. — С. 193–230.

1235. Модзалевский В. Зеньковский полковник Василий Шиман и его потомство // Киевская старина. — 1905. — № 7–8. — С. 38–42.

1236. Модзалевский В. К родословной гетьмана Даниила Апостола // Киевская старина. — 1904. — Т. 87. — Декабрь. — С. 140–142.

1237. Модзалевский В. К характеристике отношений между монахами Мгарского монастыря и Лубенскими козаками в 1649–1661 гг. // Киевская старина. — 1906. — Т. 92. — Март — апрель. — С. 61–68.

1238. Модзалевский В. Полтавская интрига 1714 г. // Киевская старина. — 1905. — № 11–12. — С. 173–185.

1239. Модзалевский В. Слухи о назначении Кантакузина гетьманом Малороссии (1718) // Киевская старина. — № 6. — С. 451–464.

1240. Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник. — К.: Типо-литография «С.В.Кульженко», 1908. — Т. 1. — 519 с.

1241. Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник. — К.: Типо-литография «С.В.Кульженко», 1910. — Т. 2. — 720+20 с.

1242. Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник. — К.: Типо-литография «С.В.Кульженко», 1912. — Т. 3. — 824+20 с.

1243. Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник. — К.: Типо-литография «С.В.Кульженко», 1914. — Т. 4. — 832+26 с.

1244. Модзалевский В.Л. Очерки по истории Лохвицкой, Сенчанской, Черноуской, Куренской и Варвинской сотен, вошедших в состав Лохвицкого уезда. — К., 1906.

1245. Модзалевский В.Л. Роман Ракушка. Один из деятелей «Руины». — Чернигов, 1913. — /2/39 с.

1246. Модзалевський В. Малоросійський родословник. — Т. 5. — Вип. 1. — К., 1996. — 96 с.

1247. Модзалевський В. Малоросійський родословник. — Т. 5. — Вип. 2. — К., 1998.

1248. Модзалевський В. Матеріали до «Малоросійського родословника». — Вип. 1. — Томари / Упорядник Томазов В. — К., 1996. — 40 с.

1249. Модзалевський В. Нові відомості про родину Многогршних // Україна. — 1917. — Кн. 3-4. — С. 77-83.

1250. Модзалевський В. Полковничі оборонні універсали // Записки НТШ. — Львів, 1913. — Т. 64. — С. 154-156.

1251. Морозов О. Справа Ніжинських «дисидентів» 1767 року // Сіверянський літопис. — 1996. — № 6. — С. 105-106.

1252. Морозова Г. До родоводу Рашевських (За документами держархіву області) // Сіверянський літопис. — 1999. — № 1. — С. 62-71.

1253. Мыцык Ю.А. Анализ архивных источников по истории Освободительной войны украинского народа 1648-1654 гг. Учебное пособие. — Днепропетровск: Из-во ДГУ, 1983. — Ч. 1. — 81 с.

1254. Мыцык Ю.А. Анализ архивных источников по истории Освободительной войны украинского народа 1648-1654 гг. Учебное пособие. — Днепропетровск: Из-во ДГУ, 1988. — 75 с.

1255. Мыцык Ю.А. Украинские летописи XVII века. — Днепропетровск: Из-во ДГУ, 1978. — 87 с.

1256. Мыцык Ю.А. Записки иностранцев как источник по истории освободительной войны украинского народа 1648-1654 гг. — Днепропетровск, 1995. — 84 с.

1257. Н.М. Левобережная Украина в XV-XVII ст. (очерк колонизации) // Киевская Старина. — 1896. — № 4. — С. 85-101; № 5. — С. 249-267.

1258. Н.О. К биографии Тимофея Цицоры // Киевская старина. — 1889. — № 9. — С. 770-772.

1259. Наріжний С. «Московська служба» Івана Виговського // Записки НТШ. — Львів, 1928. — Т. 149. — С. 117-139.

1260. Наріжний С. Гетьманство Івана Виговського // Праці українського висщого педагогічного інституту ім. М.Драгоманова. — Прага, 1929. — Т. I. — С. 159–187.

1261. Новицький І. Ещѣ об Иване Поповиче // Киевская Старина. — 1889. — № 11. — С. 429–439.

1262. О.Л. К биографии гетьмана Павла Тетери // Киевская старина. — 1894. — № 11. — С. 305–306.

1263. Обзорение Румянцевской описи Малороссии. Вып. IV. (Дополнение) / Составил Н.Костантинович. — Чернигов, 1885.

1264. Оглоблин Н. «Киевский стол» Разрядного Приказа // Киевская старина. — 1886. — № 11.

1265. Оглоблин Н. Воеводскія «вестовые отписки» XVII в., как материал для истории Малороссии // Киевская старина. — 1885. — № 7.

1266. Оглоблин Н.Я. Служба в Сибири Демьяна Многогрешного. — /К./Б.г./ — 22 с.

1267. Оглоблин О. Гетьман Іван Мазепа та його доба: Праці історично-філософичної секції. — Нью-Йорк і др.: Вид. Організації і оборони чотирьох свобод України, 1960. — 408 с.

1268. Оглоблин О. До історії Руїни: Михайло Вуяхевич — Вишочинський // Записки історико-філологічного відділу ВУАН. — К., 1928. — Кн. XVI. — С. 200–215.

1269. Оглоблин О. Договір Петра Іваненка (Петрика) з Кримом 1692 року // Київська старовина. — 1994. — № 6.

1270. Оглоблин О. Люди старої України. — Мюнхен, «Дніпрова хвиля», 1959. — 327 с.

1271. Один из мазепинцев (Прилуцкий полковник Дмитрий Горленко) // Киевская старина. — 1889. — № 10. — С. 190–194.

1272. Окиншевич Л. Значне військове товариство в Україні — Гетьманщині XVII–XVIII ст. // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. — Т. 157. — Мюнхен, «Заграда», 1948. — 223 с.

1273. Окиншевич Л. Центральні установи України — Гетьманщини XVII–XVIII вв. Ч. 1.: Генеральна рада // Праці комісії для виучування історії західноруського та українського права. — К., 1929. — Т. 6. — С. 253–425.

1274. Окиншевич Л. Центральні установи України — Гетьманщини XVII–XVIII ст. Ч. 2.: Рада старшини // Праці комісії для виучування історії західно-руського та українського права. — К., 1930. — Т. 8. — С. 1–352.

1275. Окіншевич Л. Генеральна старшина на Лівобережній Україні XVII–XVIII ст. // Праці Комісії для вивчення історії західно-руського та українського права. — К., 1926. — С. 84–175.

1276. Оляничин Д. Пункти Івана Виговського українським послам на Варшавський сейм 1659 р. // Записки НТШ. — Львів, 1991. — Т. 222. — С. 340–350.

1277. Онучин А.Н. Твое родословное древо. — Пермь, 1992.

1278. Павленко С. Міф про Мазепу. — Чернігів: Сіверянська думка, 1997. — 245 с.

1279. Павленко С. Загибель Батурина 2 листопада 1708 року. — Чернігів: Сіверянська думка, 1994. — 152 с.

1280. Павленко С. Іван Мазепа. — К.: Альтернатива, 2003. — 415 с.

1281. Павленко С. Оточення гетьмана Мазепи: соратники і прибічники. — К.: Видавничий дім «КМ Академія», 2004. — 602 с.

1282. Павлищев Н.И. Польская анархия при Яне Казимире и войне на Украине. — Спб., 1887. — Т. 3.

1283. Панашенко В. Бунчукові товариші // Київська Старовина. — 1997. — № 5. — С. 24–40.

1284. Панашенко В. Василь Золотаренко // Полководці Війська Запорозького. Історичні портрети. — К., 1998. — Кн. 1. — С. 151–162.

1285. Панашенко В. Військові товариші // Київська старовина. — 1998. — № 3. — С. 166–174.

1286. Панашенко В. З історії національних державних інституцій: Генеральна військова канцелярія // Національно-визвольна війна українського народу середини XVII століття: політика, ідеологія, військове мистецтво. — К.: «Генеза», 1998. — С. 252–276.

1287. Панашенко В. Значкові товариші // Київська Старовина. — 1999. — № 4. — С. 126–141.

1288. Панашенко В. Значкові товариші // Українська козацька держава: Витоки та шляхи історичного розвитку. — К., 2000. — Вип. 7. — С. 165–174.

1289. Панашенко В. Полкове управління в Україні (середина XVII–XVIII ст.). — К.: Інститут історії України НАН України, 1997. — 74 с.

1290. Панашенко В. Соціальна еліта Гетьманщини (друга половина XVII–XVIII ст.). — К.: Інститут історії України НАН України, 1995. — 211 с.

1291. Панащенко В.В. Кодикологія і палеографія рукопису «Реєстр Війська Запорозького 1649 року» // Реєстр Війська Запорозького 1649 року. Транслітерація тексту. — К.: Наукова думка, 1995. — С. 490–499.

1292. Панащенко В.В. Становлення козацької старшини за часів Богдана Хмельницького // Богдан Хмельницький та його доба. Матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 400-річчю від дня народження Великого Гетьмана (Київ, 24–25 жовтня 1995 р.). — К.: Інститут історії України НАНУ, 1996. — С. 97–107.

1293. Пархоменко В. Очерки истории Переяславско-Бориспольской епархии (1733–1785) в связи с общим ходом малороссийской жизни того времени. — Полтава, 1910.

1294. Пасічник М.С. Варшава, Москва і Стамбул у боротьбі за Україну (1657–1665). — Львів: Інститут української археографії та джерелознавства НАН України, 1998. — 306 с.

1295. Петровський М. До біографії Івана Богуна // Записки Ніжинського інституту народної освіти. — Ніжин, 1930. — Кн. 10. — С. 47–58.

1296. Петровський М. До історії полкового устрою Гетьманщини. II. Причинок до питання про статті Богдана Хмельницького / Відбиток із Записок Ніжинського інституту народної освіти та Науково-дослідчої кафедри історії культури і мови при інституті. Кн. X. — Ніжин, 1929. — С. 69–76.

1297. Петровський М. До історії Руїни // Записки Ніжинського інституту народної освіти. — 1928. — Кн. VIII. — С. 12–31.

1298. Петровський М. Нариси історії України XVII — початку XVIII ст. (Досліди над літописом Самовидця). — Харків: Держвидав України, 1930. — 452 с.

1299. Петровський М. Три поповичі // Записки Ніжинського інституту народної освіти. — Ніжин, 1927. — Кн. 7. — С. 3–15.

1300. Петровський М. Українські діячі XVII віку. I. Тиміш Цицюра // Записки Історично-філологічного відділення ВУАН. — Кн. XXIV. — К., 1929. — С. 79–103.

1301. Петровський М. Українські діячі XVII віку. II. Роман Ракушка-Романовський // Записки Історично-філологічного відділення ВУАН. — Кн. XXVI. — К., 1931. — С. 181–212.

1302. Пиріг П. Джерела Центрального державного історичного архіву України (м. Київ) про млинарство на Чернігівщині в другій половині XVII століття // Сіверянський літопис. — 2002. — № 4. — С. 24–27.

1303. Пиріг П.В. До історії полку Івана Дзиковського // Богдан Хмельницький та його доба. Матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 400-річчю від дня народження Великого Гетьмана (Київ, 24–25 жовтня 1995 р.). — К.: Інститут історії України НАНУ, 1996.

1304. Пиріг П.В. До питання про Ніжинський полк у роки визвольної війни українського народу // Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку (матеріали республіканських історичних читань). — К.: Інститут історії НАН України, 1991. — С. 65–71.

1305. Пиріг П.В. Нариси соціально-економічної історії Чернігівщини у другій половині XVII ст. — К.: «Стилос», 1998. — 184 с.

1306. Пиріг П.В. Чернігівщина у визвольній війні українського народу 1648–1654 рр. — К.: НМК МО, 1993. — 85 с.

1307. Пичета В. Верховный Тайный Совет и Малороссийские дела. — М., «Украинская жизнь», 1916. — 23 с.

1308. Піддубняк О., Крикун М. Топонімічні об'єкти Брацлавського воеводства останньої чверті XVII — першої половини XVIII ст. (на підставі родинного архіву Пісочинських) // Істоичне картознавство України. Зб. наук. праць. — Львів — К. — Нью-Йорк: Видавництво М.П.Коць, 2004. — С. 397–314.

1309. Плохій С. Божественне право: Богдан Хмельницький і проблеми легітимності гетьманської влади в Україні // *Mediaevalia Ucrainica: ментальність та історія ідей.* — К., 1994. — Т. III.

1310. Полонська-Василенко Н. Гетьманство Данила Апостола // *Наука і суспільство.* — 1995. — № 3 / 4. — С. 34–35; № 5 / 6. — С. 27–31.

1311. Пономарев С. Земляки (Достопамятные уроженцы Черниговской земли). — Чернигов: Типография губернского правления, 1898. — 6 с.

1312. Попованова О. Чигиринські полковники періоду Визвольної війни українського народу 1648–1657 рр. // *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. Збірник наукових статей.* — К., 1999. — Вип. 8.

1313. Почепцов В. Домонтівська сотня // *Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку (Матеріали Четвертих Всеукраїнських історичних читань.* — Київ — Черкаси, 1994. — С. 122–123.

1314. Прицак О. Гетьман Пилип Орлик поміж Сходом і Заходом Європи // *Україна XVII ст. між Заходом та Сходом Європи.*

Матеріали 1-го українсько-італійського симпозиуму 13-16 вересня 1994 р. — К.-Венеція, 1996. — С. 232-247.

1315. Прицак О. Іван Мазепа і княгиня Анна Дольська // Мазепа. Збірник. / Праці Українського наукового інституту. — Т. XLVI. — Серія історична. — Кн. 5./ — Варшава, 1939. — Т. 2. — С. 102-117.

1316. Прицак О. Рід Скоропадських (Історико-генеалогічна студія) // Гетьманський альманах. — К.: Видавничий центр КНЛУ, 2002. — Ч. 1. — С. 20-31.

1317. Проценко Л. Поховання Київсько-Печерської лаври // Київська старовина. — 1995. — № 2. — С. 18-40.

1318. Пустовіт І. Місто Козелець в 60-тих роках XVIII ст. // Записки історико-філологічного відділу ВУАН. — К., 1925. — Т. VI. — С. 113-150.

1319. Путилов В.П. Деятель Гадячского соглашения П.И.Тетеря // Ученые записки Ленинградского государственного университета. — Л., 1941. — Вып. 8. — С. 163-188.

1320. Путро А.И. Левобережная Украина в составе Российского государства во второй половине XVIII в. (Некоторые вопросы социально-экономического и общественно-политического развития). — К., 1988. — 142 с.

1321. Путро О. Гетьман І.Виговський і Гадяцька угода 1658-1659 рр. (Нові підходи до проблеми національно-визвольної боротьби українського народу (другої половини XVII ст.) // Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку (Матеріали третіх Всеукраїнських читань). — К. — Черкаси, 1993.

1322. Путро О. Останній гетьман // Київська старовина. — 1993. — № 2. — С. 40-51.

1323. Путро О. Останній гетьман України Кирило Розумовський // Українське козацтво: витоки, еволюція, спадщина. Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 500-річчю українського козацтва. Київ — Дніпропетровськ. 13-17 травня 1991 р. у трьох випусках. — К.: Інститут історії НАНУ, 1993. — Вип. 1. — С. 140-149.

1324. Путро О.І. Генеральний опис 1765-1769 рр. як джерело для вивчення соціально-економічних відносин на Лівобережній Україні в другій половині XVIII ст. // Український історичний журнал. — 1982. — № 7. — С. 143-147.

1325. Пушкирбов Л.М. Классификация русских письменных источников по отечественной истории. — М.: Наука, 1975. — 281 с.

1326. Радакова Е.П. О ревизиях в Малороссии в XVIII столетии. — М.: Типография А.И.Снегиревой, 1901. — 23 с.

1327. Репан О. Мобілізація козаків Гетьманщини для воєнних походів у 1735–1739 роках. // Київська старовина. — 2000. — № 1.

1328. Репан О.А. Бунчукове товариство у 1735–1739 роках // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті. — Дніпропетровськ: Видавництво Дніпропетровського університету, 2001. — С. 37–38.

1329. Репан О.А. Значкове товариство у 1735–1739 рр. // Гуманітарний журнал. — 2000. — № 2. — С. 33–39.

1330. Репан О.А. Козацька старшина влітку 1736 р. (за матеріалами Центрального державного історичного архіву) // Бібліотека: наука, культура, інформація / Наукові праці Наукової бібліотечки ім. В.Вернадського. — К., 1998. — С. 448–450.

1331. Репан О.А. Старшинський реєстр 1736 року // Дніпропетровський історико-археографічний збірник. — Дніпропетровськ: Генеза, 2001. — Вип. 2. — С. 548–553.

1332. Ринсевич В. Полковничі універсали другої половини XVII ст. за колекцією О.М.Лазаревського // Наукові записки. Збірник наукових праць молодих вчених і аспірантів / Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського. — К., 1999. — Т. IV. — С. 5–27.

1333. Рклицкий М.В. Козаки Золотоношского уезда по данным Румянцевской описи 1767 г. — Полтава, 1911. — 126 с.

1334. Розсоха Л. Миргородська старовина. Дослідження. Статті. Нариси. Розвідки. — Кобеляки: Кобеляки, 2002. — 424 с.

1335. Роменская старина. Исторические, статистические и бытовые записи о городе Ромне и его обывателях, от начала города до нашего времени / Составил И.А.Курилов. — Ромны: Типография Б.Ционсона, 1898. — 345 с.

1336. Руммель В.В., Голубцов В.В. Родословный сборник российских дворянских фамилий. — СПб., 1887. — Т. 2.

1337. Савчук Н.О. Українська держава за гетьманування Ю.Хмельницького (1659 — поч. 1663 рр.). — Кам'янець-Подільський, 2001. — 236 с.

1338. Сас П.М. Політична культура українського суспільства (кінець XVI — перша половина XVII ст.). — К.: Либідь, 1998. — 295 с.

1339. Сенютович-Бережний В. Козацтво та боротьба старшини-шляхти на Гетьманщині за визнання за нею російським урядом

прав дворянства // Український історик. — 1974. — № 1–3. — С. 76–84.

1340. Сенютівич-Бережний В. Полтавський полковник Федір Жученко // ЗНТШ. — Т. 169. — С. 457–464.

1341. Сенютівич-Бережний В. Рід і родина Виговських // Український історик. — 1970. — Ч. 1–3. — С. 149–167.

1342. Сергійчук В. Армія Богдана Хмельницького. — К.: Аграрна наука, 1996. — 254 с.

1343. Сергійчук В. Богдан Хмельницький і його старшина. — К., 1996.

1344. Сергійчук В. Військово-територіальна організація народної армії в перший період визвольної війни 1648–1654 рр. // Український історичний журнал. — 1982. — № 7. — С. 85–93.

1345. Сергійчук В. Збройні сили Хмельниччини // Київська старовина. — 1995. — № 4. — С. 82–94.

1346. Сергійчук В. Київський полковник Михайло Кричевський // Радуга. — 1982. — № 1. — С. 107–111.

1347. Сергійчук В. Козацький гетьман Іван Сулима // Український історичний журнал. — 1987. — № 5. — С. 122–129.

1348. Сергійчук В. Корсунський полк в історії українського козацтва // Корсунщина козацької доби: проблеми дослідження та збереження історичних пам'яток. Збірник матеріалів науково-практичної конференції, присвячений 500-річчю українського козацтва 19 червня 1992 р. — К., 1993. — С. 24–27.

1349. Сергійчук В. Перші київські полковники // Україна. — 1985. — № 49. — С. 18–19.

1350. Сергійчук В. Родина Богдана Хмельницького // Наука і суспільство. — 1987. — № 10. — С. 81–83.

1351. Сергійчук В. Українські козаки на службі Речі Посполитої // Військо України. — 1992/1993. — Ч. 2–3. — С. 76–89.

1352. Сергійчук В.І. Іменем війська Зпорозького: Українське козацтво в міжнародних відносинах XVI — середини XVII століття. — К.: Україна, 1991. — 224 с.

1353. Сигидин М. З історії подільської козащини періоду Визвольної війни 1648–1654 рр. // Українське козацтво: витоки, еволюція, спадщина. В трьох випусках. — К., 1993. — Вип. III. — С. 128–133.

1354. Сигидин М.С. Зміни в адміністративному устрої подільських земель періоду Визвольної війни // Українська козацька держава: Витоки та шляхи історичного розвитку (Матеріали рес-

публіканських історичних читань). — К.: Інститут історії України АН України, 1991. — С. 56–61.

1355. Симон Г. Мёртвый хватает живого. Основы политической культуры России // Цивилизации. — 1991. — № 4. — С. 115–120.

1356. Симоненко В. Кризь тенета вірнопідданства (До історії Ніжинського полку у XVII–XVIII ст.) // Сіверянський літопис. — 1995. — № 4. — С. 114–118.

1357. Скорульська Р. Лисенки давні і сьогочасні (історико-літературне дослідження з коментарями та додатками) // Український музичний архів. Документи і матеріали з історії української музичної культури. — К., 1999. — Вип. 2. — С. 154–156.

1358. Слабченко М. Молороссийский полк в административном отношении: историко-юридический очерк. — Одесса: Техник, 1909. — 436 с.

1359. Слабченко М.Е. Судівництво на Україні XVII–XVIII ст. — Харків: Видання Харківського університету, 1919. — 314 с.

1360. Слабченко М.Е. Центральные учреждения Украины XVII–XVIII ст. (Конспект лекций, читаных с 10 июня по 14 июля 1918 г. на украинских курсах для учителей средних школ). — Одесса, 1918. — 91+1 с.

1361. Смолій В. Українська козацька держава // Український історичний журнал. — 1991. — № 4. — С. 5–19.

1362. Смолій В., Степанков В. Українська державна ідея XVII–XVIII століть: проблеми формування, еволюції, реалізації. — К.: «Альтернативи», 1997. — 367 с.

1363. Смолій В. Прояви соціальної свідомості учасників народних повстань на Лівобережній Україні, Запорозжжі // Феодалізм, економіка, класова боротьба, культура. — К., 1986. — С. 231–251.

1364. Смолій В. Петро Дорошенко // Київ. — 1994. — № 7. — С. 143–152.

1365. Смолій В. Українське козацтво: особливості та закономірності становлення та розвитку // Українське козацтво: витоки, еволюція, спадщина. — К., 1993. — Вип.1. — С. 4–10.

1366. Смолій В., Степанков В. Переддень Руїни (1650–1670 рр.) // Київська старовина. — 1993. — № 6. — С. 2–16.

1367. Смолій В., Степанков В. Правобережна Україна у другій половині XVII — XVIII ст.: проблеми державотворення. — К., 1993. — 71 с.

1368. Смолій В., Степанков В. Богдан Хмельницький. Соціально-політичний портрет. — 2 вид. доп. — К.: Либідь, 1995. — 624 с.

1369. Смолій В., Степанков В. Богдан Хмельницький. Хроніка життя та діяльності. — К.: Наукова думка, 1994. — 261 с.

1370. Смолій В.А. Возз'єднання Правобережної України з українськими землями в складі Російської держави. — К.: Наукова думка, 1974. — 210 с.

1371. Смолій В.А. Феномен українського козацтва в загальноісторичному контексті // Український історичний журнал. — 1991. — № 5. — С. 61–72.

1372. Смолій В.А., Степанков В.С. У пошуках нової концепції історії Визвольної війни українського народу XVII ст. — К: Інститут історії АН України, 1992. — 41 с.

1373. Смолій В.А., Степанков В.С. Гетьман Петро Дорошенко // Український історичний журнал. — 1992. — № 7–8. — С. 84–103.

1374. Смолій В.А., Степанков В.С. Українська національна революція 1648–1676 рр. крізь призму століть // Український історичний журнал. — 1998. — № 1. — С. 3–24; № 3. — С. 3–23.

1375. Смолій В.А., Степанков В.С. Українська національна революція XVII ст. (1648–1676 рр.). — К.: Видавничий дім «Альтернативи», 1999. — 351 с.

1376. Сокирко О.Г. Українські найманці (Охотницьке військо Лівобережної Гетьманщини 1669–1672 рр.). — К.: ТОВ «Міжнародна фінансова агенція», 1998. — 44 с.

1377. Соловьєв С.М. Гетьман Выговский // Отечественные записки. — 1859. — Т. СХХVII. — С. 43–64.

1378. Соловьєв С.М. История России с древнейших времен. 1657–1676. — М., 2001. — Кн. VI. — Т. 11.

1379. Соловьєв С.М. История России с древнейших времен. — М., 1962. — Кн. VII. — Т. XIV.

1380. Соловьєв С.М. История России с древнейших времен. — СПб., б/г. — Кн. 4. — Т. 16.

1381. Степанков В. Данило Нечай // Полководці Війська Запорозького. Історичні портрети. — К., 1998. — Кн. 1. — С. 241–260.

1382. Степанков В. Григорій Гуляницький // Полководці Війська Запорозького. Історичні портрети. — К., 1998. — Кн. 1. — С. 81–100.

1383. Степанков В. Михайло Кричевський // Полководці Війська Запорозького. Історичні портрети. — К., 1998. — Кн. 1. — С. 177–192.

1384. Степанков В. Петро Дорошенко // Полководці Війська Запорозького. Історичні портрети. — К., 1998. — Кн. 1. — С. 101–120.

1385. Степанков В., Чухліб Т. Тетяна Яковлева про початок Руїни // Україна в минулому. — К. — Львів, 1995. — Вип. VI.

1386. Степанков В.А. Формування української державної еліти та особливості її менталітету у середині XVII ст. (1648–1657). Постановка проблеми // Українська козацька держава: витоки і шляхи історичного розвитку (Матеріали третіх Всеукраїнських історичних читань). — К.-Черкаси, 1993.

1387. Степанков В.С. Антифеодальна боротьба в роки визвольної війни та її вплив на формування української держави (1648–1654). — Львів, 1991.

1388. Степанков В.С. Боротьба народних мас Брацлавщини проти нападу польсько-шляхетського війська у лютому — березні 1651 р. // Тези III Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. — Вінниця, 1985. — С. 65.

1389. Степанков В.С. Боротьба трудящихся Брацлавщини проти польсько-шляхетської агресії наприкінці 1654 — на початку 1655 рр. // II Вінницька обласна історико-краєзнавча конференція. 1984. — Вінниця, 1984. — С. 9–10.

1390. Степанков В.С. Боротьба уряду Богдана Хмельницького за об'єднання етнічних українських земель України у межах національної держави (1648–1657 рр.) // На чолі козацької держави. Деякі аспекти історії Визвольної війни українського народу середини XVII ст. — Рівне, 1994. — Вип. I. — С. 185–236.

1391. Степанков В.С. Гетьманство Івана Виговського: соціально-політична боротьба і проблеми державного будівництва (серпень 1657 — вересень 1659 р.) // Середньовічна Україна. Збірник наукових праць. — К.: Наукова думка, 1994. — Вип. 1. — С. 88–108.

1392. Степанков В.С. Перемога під Батогом та її історичне значення // Тези X Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. — Вінниця, 1991. — С. 33.

1393. Степанков В.С. Петро Дорошенко // Володарі гетьманської булави. — К.: «Варта», 1995. — С. 285–314.

1394. Степанков В.С. Подільський полк на рубежі 50-60-х рр. XVII ст.: територія, адміністративний поділ, населення // IX Вінницька обласна історико-краєзнавча конференція. 5 вересня 1990 р. — Вінниця, 1990. — С. 36–37.

1395. Степанков В.С. Проблеми становлення монархічної форми правління Богдана Хмельницького (1648–1657 рр.) // Український історичний журнал. — 1995. — № 4. — С. 14–33.

1396. Степанков В.С. Розвиток подій національного визволення на території Поділля влітку 1648 року // Подільська старовина. Науковий збірник на пошану вченого і краєзнавця В.Д.Отамановського. — Вінниця: Вінницький обласний краєзнавчий музей, 1993. — С. 153–162.

1397. Степанков В.С. Становлення державних інституцій у південно-східній Волині та причини їх ліквідації на початковому етапі національної революції (1648 — серпень 1649 рр.) // Велика Волинь: минуле і сучасне. — Ізяслав, 1994.

1398. Степенькін С.Ю. Історія Корсунського полку в документах та матеріалах Інституту рукопису ЦНБ ім. Вернадського НАН України // Корсунський часопис. — 1995. — № 2. — С. 6–17.

1399. Степенькін С.Ю. Корсунський полк у XVII — на початку XVIII століття // Корсунський часопис. — 1996. — № 4. — С. 7–15.

1400. Степенькін С.Ю. Корсунські полковники // Мицик Ю.А., Степенькін С.Ю. Корсунщина козацька. — Корсунь-Шевченківський, 1997.

1401. Стецюк К. Народні рухи на Лівобережній і Слобідській Україні в 50-70-х роках XVII ст. — К.: Видавництво АН УРСР, 1960. — 361 с.

1402. Сторожевский Н.К. Мартын Пушкар, первый полтавский полковник. — Житомир, 1890.

1403. Стороженко А. Очерки Переяславской старины. Исследования, документы, заметки. — К., 1900. — 233 с.

1404. Стороженко А. Радион Григорьевич Дмитрашко, полковник Переяславский // Киевская старина. — 1893. — № 4. — С. 1–28.

1405. Стороженко А. Сербин — Вук, полковник Переяславский (1675–1682 гг.) // Киевская старина. — 1894. — № 1. — С. 129–134.

1406. Стороженко А.В. Старые владельцы Переяславского побережья (Акты и заметки) // Стороженко А.В. Очерки Переяславской старины. Исследования, документы и заметки. — К., 1900.

1407. Стороженко І.С. Богдан Хмельницький і воєнне мистецтво у визвольній війні українського народу середини XVII століття. — Книга 1. Воїнні дії 1648–1652 рр. — Дніпропетровськ: Видво Дніпропетровського державного університету, 1996. — 316 с.

1408. Стороженко І.С. Тієї слави козацької на вік не забудем. — Дніпропетровськ, 1989.

1409. Стороженко І.С. Туган-бей — побратим Богдана Хмельницького // На чолі козацької держави. Деякі аспекти історії

визвольної війни українського народу середини XVII століття. — Рівне, 1994. — Вип. I.

1410. Стороженко Н.В. Вакуленко Семен, сотник Пирятинський (1696–1720) // Киевская старина. — 1891. — № 1. — С. 119–153.

1411. Стороженко Н.В. Полуботок или Свечка? (Эпизод из истории малороссийского землевладения 2-й половины XVII в.) // Киевская старина. — 1890. — № 12. — С. 434–447.

1412. Страдомский А. Список известных сотников мглинских, со времени учреждения при гетмане Брюховецком Стародубского полка // Черниговские губернские ведомости. — 1853. — № 2. — С. 465–466.

1413. Стрельський Г. Складач родоводів // Історичний календар '97. — К., 1996. — С. 125–126. / «Пам'ять століть». № 4–6 / 96. Спеціальний випуск.

1414. Струкевич О.К. Генеральний підскарбій Яків Маркевич // Український історичний журнал. — 1997. — С. 87–97.

1415. Струкевич О.К. Україна-гетьманщина та Російська імперія протягом 50–80-х років XVIII ст. (політико-адміністративний аспект проблеми) / НАН України, Інститут історії України. — К., 1996. — 100 с.

1416. Студеньова Л. Чернігівські князі, полковники, губернатори. — Чернігів: «Сіверянський літопис», 1998. — 148 с.

1417. Субтельний О. Український сепаратизм на початку XVIII ст. — К., 1994. — 238 с.

1418. Ткаченко М. Гуманщина в XVI — XVII вв. — К.: ВУАН, 1927. — 32 с.

1419. Ткаченко М. Канівська сотня Переяславського полку за Румянцевською ревізією (Студія з економічного та соціального життя Полтавського Подніпров'я) (Окрема відбитка з VII–VIII кн. Зап. іст-філ. від.). — К., 1926. — 65 с.

1420. Ткаченко М. Нарис історії Кременчуччини до початку XVIII ст. // Записки історико-філологічного відділу ВУАН. — 1929. — Т. XXIV. — С. 55–78.

1421. Ткаченко М. Нариси з історії селян на Лівобережній Україні в XVII–XVIII ст. // Записки історико-філологічного відділу ВУАН. — Кн. XXVI. — К., 1931. — С. 31–179.

1422. Томазов В. Вони служили Україні (з історії козацьких родів єврейського походження) // Хроніка — 2000. — 1998. — № 21–22.

1423. Томазов В. Генеалогія Мазепи у науковому доробку О.М.Лазаревського Гетьман Іван Мазепа та його доба (До 285-річчя

від дня смерті) // Тези доповідей наукової конференції «Гетьман Іван Мазепа та його доба». — К.: «Просвіта», 1995. — С. 13–16.

1424. Томазов В. К генеалогии рода Модзалевских (потомство стародубского полковника Тимофея Алексеевича) // Українська генеалогія: теорія, методологія, історія та практика. Матеріали I генеалогічних читань пам'яті Вадима Модзалевського. — К., 1996.

1425. Українське козацтво: сучасний стан та перспективи дослідження проблеми (матеріали матеріали круглого столу) // Український історичний журнал. — 1990. — № 12. — С. 12–29.

1426. Ульяненко В. Соціально-економічний розвиток Сосницької сотні середини XVII — XVIII ст. Природні ресурси, сільське господарство, промисловість // Сіверянський літопис. — 2002. — № 5. — С. 29–36.

1427. Уманець Ф. Гетьман Мазепа. Историческая монография. — Спб.: Типография М.Меркулова, 1897. — 8 / 456 / III с.

1428. Февр Л. Как жить историей // Бои за историю. — М.: «Наука», 1991. — 360 с.

1429. Федоренко П. Воронковская сотня Переяславского полка по Румянцевской описи. Отдельный оттиск из 12 вып. трудов Полтавской ученой Архивной комиссии. — Полтава, 1915. — 151 с.

1430. Федорук Я. Критичні замітки до соціально-політичного портрета Богдана Хмельницького // Україна в минулому. — К. — Львів: Львівське відділення Інституту української археографії НАНУ, 1994. — С. 190–210.

1431. Федорук Я. Політика Англії і антмосковська діяльність Данила Калугера у 1655 році // Український археографічний щорічник. — К.-Нью-Йорк, 2002. — Вип. 7. — С. 233–236.

1432. Федорук Я.О. Міжнародна дипломатія і політика України 1654–1657. Ч. I. 1654 р. — Львів, 1996.

1433. Фицик Л.А. Деякі питання сучасної історіографії української козацької старшини // Студії з історії Степової України. — Запоріжжя, 2003. — Вип. 1. — С. 81–87.

1434. Фицик Л.А. Сучасна історіографія української козацької старшини // Україна: вчора, сьогодні, завтра: Зб. нак. пр. / Ред. кол.: Вашкевич В. та ін. — Запоріжжя, 2003. — С. 314–324.

1435. Флоря Б. Молоді роки Івана Богуна // Україна в минулому. — К. — Львів, 1992. — Вип. 2. — С. 71–75.

1436. Хижняк З.І., Маньковський В.К. Історія Києво-Могилянської академії. — К.: Видавничий дім «КМ Академія», 2003. — 184 с.

1437. Целевич О. Причинки до зносин П. Дорошенка з Польщею в 1670–1672 рр. // Записки НТШ. — 1896. — Т. XXVI. — С. 1–26.

1438. Цибульський В. Волинь в перші роки Визвольної війни українського народу середини XVII століття // Україна: ретроспектива і перспектива. Зб. наук. праць. — К., 1999. — С. 24.

1439. Чеп А. Записка о малороссийских чинах // Киевская старина. — 1897. — № 4, 5, приложение.

1440. Чухліб Т. Козацький устрій Правобережної України (остання чверть XVII ст.). — К.: Інститут історії України НАН України, 1996. — 90 с.

1441. Чухліб Т. Володар Правобережної України: Семен Палій // Бористен. — 1996. — № 11.

1442. Чухліб Т. Гетьман Правобережної України Андрій Могила (1684–1689) // Середньовічна Україна. — К., 1994. — Вип. 1.

1443. Чухліб Т. Євстафій Гоголь // Полководці Війська Запорозького. Історичні портрети. — К., 1998. — Кн. 1. — С. 63–80.

1444. Чухліб Т. Михайло Ханенко // Володарі гетьманської булави. — К.: Варта, 1995.

1445. Чухліб Т. Соратники Богдана Хмельницького: військово-політична діяльність Євстафія Гоголя (1648–1679 рр.) // Доба Богдана Хмельницького (До 400-річчя від дня народження великого гетьмана). Зб. наук. праць. — К., 1995. — С. 142–160.

1446. Чухліб Т.В. Є. Гоголь — полковник Війська Запорозького та наказний гетьман Правобережної України // Український історичний журнал. — 1997. — № 1. — С. 94–103.

1447. Чухліб Т.В. Українсько-польська військова взаємодія під час гетьманування С. Куницького (1683–1684 рр.) // Український історичний журнал. — 2000. — № 5.

1448. Шамрай С. До історії Київської сотні Київського полку // Історико-географічний збірник. — К., 1928. — Вип. 2. — С. 134–146.

1449. Шамрай С. До історії Баришполя у XVIII ст. // Історико-географічний збірник. — Т. 1. — К., 1927. — С. 93–120.

1450. Шамрай С. До історії залюднення Степової України в XVII ст. (Крилівщина і Лизаветчина) // Записки історико-філологічного відділу ВУАН. — 1929. — Кн. XXIV. — С. 207–290.

1451. Шамрай С. Київська сотня на Гетьманщині в XVII–XVIII вв. (історико-географічна і економічна характеристика) // Київський збірник історії й археології, побуту й мистецтва. — К.: ВУАН, 1931. — Т. 1. — С. 159–283.

1452. Шамрай С. Місто Бориспіль в XVIII ст. // Записки історико-філологічного відділу ВУАН. — К., 1928. — Кн. XXVI. — С. 35–85.

1453. Шамрай С. Місто Кобища в XVIII ст. // Записки історико-філологічного відділу ВУАН. — К., 1928. — Кн. XXVI. — С. 229–313.

1454. Шафранов П. Заметка о Павле Тетере // Киевская старина. — 1890. — № 7. — С. 128–129.

1455. Швидько Г.К. Еволюція українського козацтва гетьманщини в другій половині XVII–XVIII ст. // Проблеми історіографії та джерелознавства історії запорізького козацтва: Зб.статей. — Запоріжжя, 1993. — С. 14–17.

1456. Швидько А.К. Социально-экономическое развитие городов Украины в XVI–XVIII вв.: Учебное пособие. — Днепропетровск, 1979. — 99 с.

1457. Швидько Г. Фамільні архіви Гетьманщини: археографічний аналіз публікацій // Український археографічний щорічник. Нова серія. Вип. 7. — К.-Нью-Йорк: Видавництво М.П.Коць, 2002. — С. 13–22.

1458. Швидько Г.К. Діловодчі акти козацьких органів влади як джерело до історії міст Гетьманщини другої половини XVII–XVIII ст. // Дніпропетровський історико-археографічний збірник. — Дніпропетровськ: «Генеза», 2001. — С. 317–329.

1459. Швидько Г.К. У лиху годину (Про Ю.Хмельницького — молодшого сина Б.Хмельницького) // Козацтво. — 1996. — № 1. — С. 10–15.

1460. Швидько А.К. Источники по истории городских поселений Левобережной Украины в аотечественных архивохранилищах (вторая половина XVII — середина XVIII в.). — Днепропетровск, 1986. — 84 с.

1461. Шевченко Ф.П. Про народ і класи-стани на Україні під час визвольної війни 1648–1654 рр. // Середні віки на Україні. — К., 1973. — Т. 2. — С. 44–55.

1462. Шевченко Ф.П. Політичні та економічні звязки України з Росією в середині XVII ст. — К.: Видавництво АН УРСР, 1959. — 500 с.

1463. Шевченко Ф.П. Формування та склад козацьких полків на Східному Поділлі під час визвольної війни 1648–1654 рр. // Тези III Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. 4 вересня 1985 р. — Вінниця, 1985. — С. 63.

1464. Шевченко Ф.П., Смолий В.А. Восстание под предводительством Пушкаря и Барабаша // Вопросы истории. 1981. — № 2. — С. 180–183.

1465. Шутой В. Народна війна на Україні проти шведських загарбників у 1708–1709 рр. — К.: Держполітвидав УРСР, 1951. — 238 с.

1466. Щербак В. Козацька верхівка другої половини XVI — середини XVII ст. // Київська старовина. — 1997. — № 5. — С. 3–11.

1467. Щербак В. Українське козацтво: формування соціального стану. Друга половина XV — середина XVII ст. — К.: «КМ АCADEMIA», 2000. — 295 с.

1468. Щербак В.О. Джерела формування українського козацтва // Український історичний журнал. — 1994. — № 2–3. — С. 75–83.

1469. Щербак В.О. Іван Сулима // Володарі гетьманської булави. — К.: Варта, 1995. — С. 141–151.

1470. Щербак В.О. Козацький реєстр 1638 р. як історичне джерело // Наукові записки / Національний університет «Києво-Могилянської академії». — Т. 20. Історичні науки. — Ч. 2. — К., 2002. — С. 15–19.

1471. Щербак В.О. Основні етапи формування козацького стану в Україні (кінець XV- середина XVII ст.) // Запорозьке козацтво в українській історії та національній свідомості. Мат-ли міжн. наук. конф. — Київ-Запоріжжя, 1997. — С. 148–154.

1472. Щербак В.О. Тарас Федорович // Володарі гетьманської булави. — К.: Варта, 1995. — С. 153–163.

1473. Щербак В.О. Формування козацького стану в Україні (друга половина XV — середина XVII ст.). — К., Інститут історії України НАН України, 1997. — 180 с.

1474. Щербак В.О. Чисельність українського козацтва напередодні Хмельниччини // Запорозьке козацтво в пам'ятках історії та культури. Матеріали міжнародної наукової конференції. — Запоріжжя, 1997. — С. 161–164.

1475. Щербак В.О. Яків Острянин // Український історичний журнал. — 1997. — № 6. — С. 71–77.

1476. Эйнгорн В. Очерки из истории Малороссии в XVII в. I. Сношения малороссийского духовенства с московским правительством. — М., 1899. — / 2 / XIV, 3–1104 с.

1477. Яворницький Д.І. Історія запорізьких козаків: у 3 т. — Львів: Світ, 1990–1992. — Т. I. — 319 с., Т. II. — 392 с., Т. III. — 452 с.

1478. Яковенко Н. Здобутки і втрати Люблінської унії // Київська старовина. — 1993. — № 3. — С. 77–85.

1479. Яковенко Н. Латинське шкільництво і «шкільний гуманізм» в Україні кінця XVI — середини XVII ст. // Київська старовина. — 1997. — № 1–2. — С. 11–27.

1480. Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст.: (Навчальний посібник для учнів гуманітарних гімназій, ліцеїв, студентів історичних факультетів вузів, вчителів.) — К.: Генеза, 1997. — 312 с.

1481. Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). — К.: Наукова думка, 1993. — 416 с.: іл.

1482. Яковенко Н. Шляхта в козацькій революції середини XVII ст. (полемічні зауваги до схеми В'ячеслава Липинського) // Козацькі війни XVII століття в історичній свідомості польського та українського народів. Матеріали другої польсько-української наукової зустрічі (Львів, 12–13 жовтня 1995 р.). — Львів-Люблін, 1996.

1483. Яковенко Н.М. Між Правдою та Славою (не зовсім ювілейні роздуми до ювілею Богдана Хмельницького) // Сучасність. — 1995. — № 12. — С. 68–75.

1484. Яковенко Н.М. Склад шляхти-землевласників Київського воєводства напередодні визвольної війни українського народу // Феодалізм на Україні. Збірник наукових праць. — К., 1990.

1485. Яковлева Т. Гетьманщина в другій половині 50-х років XVII століття. Причини і початок руїни. — К.: Основи, 1998. — 447 с.

1486. Яковлева Т. Іван Богун-Федорович // Київська старовина. — 1992. — № 5. — С. 43–53.

1487. Яковлева Т. Руїна Гетьманщини. Від Переяславської ради — 2 до Андрусівської угоди (1659–1667 рр.). — К.: «Основи», 2003. — 643 с.

1488. Яковлева Т. Украинская шляхта и государственная идея в годы освободительной войны // Національно-визвольна війна українського народу середини XVII століття: політика, ідеологія, військове мистецтво. — К.: «Генеза» 1998. — С. 131–141.

1489. Яковлева Т.Г. Іван Богун: проблеми біографії // Український історичний журнал. — 2000. — № 2. — С. 147–157; № 4. — С. 144–152.

1490. Ярова Г.І. До родоводу козацько-старшинського роду Кліш // Кривошея В.В. Українська козацька старшина. Ч. 2. Си-

нодики як джерело до козацько-старшинської генеалогії. — К., 1998. — С. 81.

1491. Andrusiak M. Z jstatisch lat P. Tetery // Kwartalnik Historyczny. — 1937. — zeszyt III. — S. 558–561.

1492. Czolowski A. Udostojenie herbu (Abdank) Jana Wygowskiego, hetmana wojsk saporoskich z r. 1659 // Miesiecznik Heraldyczny. — 1909. — № 12.

1493. Dabrowski J. Pochodzenie społeczne i drogi kariery wyższej starszozyny kozackiej w latach 1648–1657 // Zeszyty naukowe uniwersytetu Jagiellonskiego. — 1993. — MXLIX. — Prace historyczne. — Z. 101.

1494. Gajecky G. The Administration of the Cossack state: the Pryluka regiment // Збірник на пошану професора, доктора Олександра Оглоблина. — Нью-Йорк, 1977. — С. 173–209.

1495. Gajecky G. The Cossack Administration of the Hetmanate. — V. 2. — Cambridge, 1978.

1496. Gajecky G. The Cossack Administration of the Hetmanate. — V. 1. — Cambridge, 1978.

1497. Herbarz Polski Kaspra Niesieckiego S.J. — Lipsk, 1845. — T. X.

1498. Korzon T. Dola i niedola Jana Sobieskiego. 1629–1674., wyd. 2. — Krakow: Akademia umiejętności, 1898. — T. 1.

1499. Urzednicy wojewodztw kijowskiego i czernihowskiego XV–XVIII wieku. Cpisys. Oppacowali E.Janas i W.Klaczewski. — Kornik, 2002.

1500. Wojcik Z. Nieznane dokumenty do biografii Pawla Tetery, Jerzego Chmilnichiego i Jozefa Tukalskiego // Przegląd Historyczny. — Warszawa, 1961. — T. LII. — Zesz. 2. — S. 524–525.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Володимир Володимирович КРИВОШЕЯ

КОЗАЦЬКА ЕЛІТА ГЕТЬМАНЩИНИ

Формат 60×84 1/16. Папір офсетний.
Гарнітура SchoolBookC. Друк офсетний.
Умовн. друк. арк. 26,27. Обл.-вид. арк. 24,61.
Підписано до друку 18.11.2008. Зам. №

Інститут політичних і етнонаціональних досліджень
ім. І. Ф. Кураса НАН України
01011, Київ-11, вул. Кутузова, 8; тел.: 285-73-11

Друк ТОВ «Видавництво Дельта»
04071, м. Київ, вул. Прирічна, 37, к. 145
Свідоцтво про реєстрацію № 2044 від 23.12.2004
тел./факс: (044) 463-49-47
e-mail: delta_vidav@ukr.net